A 11875

N. Kolokoltsev ja V. Litvinov

VENE KIRJANDUS

IX KLASSILE

RK
„Pedagoogiline Kirjandus"

A 17825

Sundeksemplar

N. KOLOKOLTSEV JA V. LITVINOV

VENE KIRJANDUS

IX KLASSILE

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS"

TALLINN 1949

Bibliotheca
Universitatis
Tartuensis
1949: 0636
18576
A-17825

XIX sajandi kolmekümnendate ja neljakümnendate aastate kirjandus.

Ajajärgu üldine iseloomustus. Pärast detsembrikuu ülestõusu mahasurumist, viie dekabristi hukkamist ja nende seltsimeeste — parimate vene inimeste — Siberisse asumisele saatmist algas julma poliitilise reaktsiooni periood. Nikolai I valitsus võttis tarvitusele otsustavaid abinõusid, et kindlustada pärisorjusele rajaneva isevalitsuslik-politseiliku korra püsimist.

1826. aastal asutati «Keisri isikliku kantselei kolmas osakond» — Vene impeeriumi kõrgeim politseiorgan, mille etteotsa pandi Benckendorff. Uus asutis pidi jälgima kõiki Vene keisri alamaid ja kohe alguses lõpu tegema igasugustele kehtiva korra vastu sihitud rahulolematuse-avaldustele. «Mitteustavaid» ootas areteerimine, asumisele saatmine või ihunuhtlus.

Tsensuur omandas politseiliku iseloomu. Kolmanda osakonna ülem sai Trükiasjade Peakomitee liikmeks. Tsensuuriametnikud otsisid isegi kõige süütumaist teostest agaralt kahjulike ideede idusid.

Et juurtega hävitada noorsoo «vabameelsed» püüdlused, seadis Nikolai I valitsus endale ülesandeks kahjutuks teha kasvatus- ja haridussüsteemis peituvad ohud.

Nikolai I valitsus leidis, et kesk- ja kõrgem haridus peab olema peamiselt aadlike eesõigus. Talupoegade ja linnakodanike laste jaoks olid eraldi koolid, kust õpilased said ainult kõige elementaarsemaid teadmisi (lugemis- ja kirjutamisoskus ning arvutamine).

Ülikoolide õppetööd kontrolliti hoolega. Pärast 1848. aasta revolutsiooni tunnistati filosoofia õpetamine «ohtlikuks» ja kaotati filosoofiakateedrid.

Pärisorjusliku riigi ideelised alused. Sel ajal kehtiva korra pooldajad kuulutasid pühalikult «õigeusku, isevalitsust ja rahvalikkust» neiks ideelisteks alusteks, milledele pidi tuginema Vene riik. Need reaktsionäärid mõistsid aga «rahvalikkust» omamoodi: nad nägid «rahvalikkust» sellistes vene talupoja iseloomujoontes, nagu ustavus tsaarile ja alandlikkus mõisniku ees; nad pidasid neid omadusi vene rahva põhilisteks «põlisteks» joonteks. Reaktsionääride arvates vastas pärisorjus rahva vaimulaadile ning pidi seepärast püsima jääma kui üks «rahvalikkuse algeid».

Neljakümnendate aastate inimesed. 1812. aasta Isamaasõda tõstis vene inimeste rahvuslikku iseteadvust. 1825. aasta detsembrikuu ülestõus oli samuti suure positiivse tähtsusega tolleaegsele elluastuvale noorpõlvele: see äratas noorsoos tahte võidelda kõige vastu, mis takistas kodumaad olemast õnnelik. Parimad noored, kes armastasid oma rahvast, kandsid hinges sügavat viha politseilik-isevalitsusliku korra ja pärisorjuse vastu.

Ühiskondlik tegevus oli Nikolai-aegse reaktsiooni tingimustes võimatu. Selle ajajärgu inimeste paremik tundis täiel määral ühiskondlik-poliitilise korra pahelisust; nad pidasid rohkeid ja ägedaid vaidlusi, kuid ei saanud ega osanud tegutseda. Nende ainsaks relvaks oli sõna.

Суждены вам благие порывы,	Teie osaks on õilsad püüded,
Но свершить ничего не дано, —	mida täita te iial ei saa, —

nii iseloomustas Nekrassov 30—40-ndate aastate sugupõlve.

See sugupõlv läks ajalukku nimetuse all «neljakümnendate aastate inimesed». Enamik neist olid aadlikud, kuid iga aastaga kasvas nende hulgas «raznotšinetsite» arv (s. o. haritlased, kes ei põlvnenud aadlist, vaid vaimulike, kaupmeeste ja väikeste ametnike perekondadest).

Läänlased ja slavofiilid. 40-ndate aastate algul tekkis vene intelligentsis kaks ideelist voolu: läänlus ja slavofiilsus. Mõ-

lema voolu vaated läksid lahku küsimustes, mis puudutasid Venemaa ajalugu, ta vahekordi Läänega ja ta tulevikku.

Läänlased leidsid, et Venemaa on euroopalik riik, kes käib ja peabki käima neidsamu ajaloolisi radu, mida on käinud ja käivad Lääne-Euroopa kultuurriigid. Läänlased hindasid kõrgelt Peeter I teeneid, kes tegi Euroopa kultuuri Venemaale omaseks.

Slavofiilid seevastu kinnitasid, et Venemaa on idariik ning käib omaenda arenemisteed, mis erineb Lääne-Euroopa riikide omast.

Nii läänlased kui ka slavofiilid suhtusid vaenulikult pärisorjusesse, Nikolai I despotismisse ja tema ametnike omavolisse.

Läänlased püüdsid tuua vene ellu Lääne eesrindlikke ideid. Slavofiilide teeneks on aga nende suur huvi vene rahva ja tema eluavalduste vastu. Parimad slavofiilide hulgast, kes püüdsid «taastada kadumaläinud ühtsust rahvaga», uurisid tähelepanelikult ja suure armastusega rahva elu. Määratu suure töö vene rahvaluule kogumise alal tegi näiteks slavofiil P. V. Kirejevski, kes kogus vene rahvaloomingust üle 10 000 mitmesuguse üleskirjutuse.

Slavofiilide ja läänlaste vahel tekkis ägedaid vaidlusi. Läänlase Herzeni sõnade järgi nad olid «küll vastased, kuid vägagi imelikud vastased». Nii läänlastel kui ka slavofiilidel oli «seesama tugev, ürgjõuline ... tunne ääretust, kogu olemust haaravast armastusest vene rahva, ta elu-olu ja vaimulaadi vastu».

Läänlaste rühmituses paistsid eriti silma Belinski, Turgenev, Herzen, Ogarjov ja Granovski. Slavofiilide hulgas paistsid silma vennad Konstantin ja Ivan Aksakov, vennad Ivan ja Pjotr Kirejevski ja Homjakov.

Petraševskilased. Aastail 1845—1849 tegutses Peterburis «petraševskilaste» ring, mida nimetati tema asutaja M. Butaševitš-Petraševski järgi. Ringi koosolekuil arutati elavalt «keelatud» ühiskondlik-poliitilisi küsimusi. Ringi liikmed harrastasid eriti innukalt Fourier' õpetust[1]. Nikolai I sandarmid

[1] Charles Fourier (1772—1837) oli utopistliku sotsialismi nimekamaid esindajaid.

laastasid selle ringi 1849. aasta aprillis. Peasüüdlased (21 inimest) mõisteti surma. Neile «anti armu» alles tapalaval ja saadeti seejärel sunnitööle. Nende hulgas oli kuulus vene kirjanik F. M. Dostojevski.

Sel tumedal ajal oli sõna — ehkki pigistatud tsensuuri pihtide vahele — vene inimeste ainsaks võitlusvahendiks.

Ringid, kus üliõpilased ja eesrindlik noorsugu vaidlesid kirjandus- ja poliitikaküsimuste üle (ühe sellise ringi meisterlik kirjeldus leidub Turgenevi romaanis «Rudin»), samuti ka kirjandussalongid, kus arutati uusi kirjanduslikke teoseid ja mõnikord ka poliitikasündmusi, etendasid tähtsat osa edumeelsete vaadete levimisel seltskonnas.

30-ndate aastate keskpaiku tegutsenud ringidest paistavad eriti silma Herzeni ring, kelle liikmed innustusid kõige enam ühiskondlik-poliitilistest küsimustest, ja Stankevitši ring, kus tegeldi peamiselt filosoofiaga. N. V. Stankevitš (1813—1840) oli suure isikliku mõjuvõimega, moraalselt erakordselt kõrgelseisev inimene, kes avaldas oma ümbruskonnale väga suurt positiivset mõju. Temaga suhtlemine tegi inimesi paremaks ja ülendas neid. Turgenev jäädvustas tema iseloomujooned Pokorski isikus («Rudin»).

Vene kirjandus 30—40-ndail aastail. 30—40-ndad aastad olid karmist tsensuurist hoolimata vene kultuuri ja kirjanduse õitseajaks. Läbi tsensuuri tõkete kandsid vene kirjanikud oma elavaid mõtteid, andes neile kunstipärase sõnastuse.

Vene kirjanike sõna näitas edasimineku-teed; see äratas lugejais püüdlusi paremuse poole, kutsus neid armastama austamisväärset ja põlgama kõlvatut; see äratas kaastunnet kõikide vastu, kes olid alandatud ja rõhutud, pani armastama ja austama rahvast; vene kirjanduse kaudu tungisid eesrindlikud ideed laiadesse lugejate-ringidesse.

Just sel perioodil muutus vene kirjandus tõeliselt rahvalikuks, realistlikuks, rahvusliku omapäraga kirjanduseks.

Puškini, Lermontovi ja Gogoliga, samuti ka Koltsoviga, kes lõi kunstipärase rahvaliku poeesia, ja teiste silmapaistvate kirjanikega tõusis vene kirjandus kõrgele arenemisastmele ning asus aukohale teiste rahvaste kirjanduste keskel.

Just need aastad on andnud meile õiguse olla uhked vene kirjanduse üle ja toonud talle ülemaailmse tunnustuse.

Peegeldades tõetruult vene rahva püüdlusi ja kajastades üha tugevamal määral rahva hingelaadi, suutis meie kirjandus anda igas žanris vene elu realistlikke kujutusi ja kõrge kunstilise meisterlikkuse eeskujusid.

30-ndail aastail jätkas suur Puškin veel oma lüürilist loomingut, ilmusid trükist Baratõnski ja Lermontovi luuletused ja Koltsovi laulud. 30-ndail aastail loodi poeemid «Vaskratsanik» (1833), «Laul kaupmees Kalašnikovist» (1837)[2] ja «Mtsõri» (1840). Samadel aastatel nägid päevavalgust Puškini jutustused ja romaanid, samuti ka Gogoli juttude ja novellide kogud, nende hulgas «Sinel»[3] ja epopöa «Taras Bulba». 1840. a. ilmus trükist Lermontovi romaan «Meie aja kangelane»[4]. 1842. a. ilmus Gogoli proosapoeem «Surnud hinged»[5], 1847. a. — Gontšarovi romaan «Tavaline lugu»[6]. 40-ndate aastate lõpu poole hakati avaldama jutustusi Turgenevi «Küti kirjadest»[7].

Näitekirjanduse alal andsid 30-ndad aastad meile Gogoli komöödiad «Revident» ja «Naisevõtt»[8], samuti ka Puškini väiksemad tragöödiad: «Ihnus rüütel»[9], «Mozart ja Salieri», «Pidu katku ajal»[10]. Samal ajal jätkab I. A. Krõlov oma geniaalsete valmide kirjutamist. Alatute inimtüüpide (mõisnikud, ametnikud, Gogoli Tšitšikov) ja tarkade ning tööhimuliste, kuid viljatute (Petšorin, Beltov) inimeste kõrval sigineb kirjandusse kujusid, mis kehastavad lihtsa vene inimese parimaid jooni (Maksim Maksimõtš «Meie aja kangelases», Koltsovi laulude kangelane — põllumees, «Küti kirjades» talupojatüübid), ja tugevaid, heroilisi kujusid (Puškini loomingus Dubrovski, Pugatšov, Peeter I; Lermontovi loomingus Mtsõri ja Gogoli loomingus Taras Bulba ning ta poeg Ostap).

A. V. Koltsov. Elulugu. 30-ndate aastate üheks iseloomustavaks jooneks on laialdane huvi rahvaluule, rahvalaulude

---

2 «Медный всадник», «Песня про купца Калашникова».
3 «Шинель».
4 «Герой нашего времени».
5 «Мёртвые души».
6 «Обыкновенная история».
7 «Записки охотника».
8 «Ревизор», «Женитьба».
9 «Скупой рыцарь».
10 «Пир во время чумы».

vastu. Poeedid hakkavad kirjutama luuletusi rahvalaulu stiilis. Seesuguseid laule kirjutas tuntud luuletaja Merzljakov, samuti ka Puškini sõber Delvig («Ööbik»[11], «Laulis, laulis linnuke»[12] ja teised). Kuid parimadki Delvigi ja Merzljakovi laulud ainult jäljendavad rahvalaule.

Laadilt ja meeleolult tõeliselt rahvalikke laule lõi Voroneži poeet-iseõppija Aleksei Vassiljevitš Koltsov, kelle looming langeb 30-ndaisse aastaisse ja 40-ndate aastate algusse.

Koltsov sündis 1809. aastal Voronežis loomakaupleja perekonnas. Tema isa oli jõukas, kuid täiesti ebakultuurne inimene, kes ei pidanud vajalikuks anda oma pojale haridust. Ta võttis poja kreiskooli II klassist välja ja pani ta äri alale töötama.

Kurvalt möödus luuletaja noorus. Tema esimene armastus katkes traagiliselt: talutüdruk Dunjaša, kellega ta pidi naituma, müüdi kaugesse külla, lahutades tütarlapse igaveseks teda palavalt armastanud noormehest. Koltsovi perekond ei tundnud kaasa tema soovile saada haritud inimeseks. Tema päevad möödusid äritegevusega seotud askeldustes. Kuid seesama äritegevus tõi ta rahvale lähemale. Harvadel tööst vabadel tundidel külastas Koltsov Voroneži ainsat raamatukauplust ja ostis sealt raamatuid, peamiselt luuletusi; neid ta siis laulis oma aias, olles veendunud, et luule on laulmiseks, aga mitte lugemiseks. Puškini luuletused vaimustavad teda; ta otsustab ka ise saada luuletajaks.

Koltsovi esimesed luuletused jäljendavad Puškinit ja teisi tuntud luuletajaid. Koltsovi sõprus seminarist Serebrjanskiga, haritud noormehega, kes oli kirglik luule austaja ning kirjutas ka ise värsse, aitas tal anda oma püüdlustele kindlamat suunda.

Jäljendavate luuletuste kõrval hakkab Koltsov kirjutama rahvalikku laadi laule; neis leiab ta endale sobiva žanri, oma stiili. Elav suhtlemine rahvaga annab talle rohkesti materjali neiks lauludeks. Koltsovi laulud äratavad Stankevitši tähelepanu ja 1831. aastal ilmub üks neist lauludest — «Sõrmus»[13] — ajakirjas «Literaturnaja gazeta». 1835. a. andsid Stanke-

[11] «Соловей».
[12] «Пела, пела пташечка».
[13] «Перстень».

vitš ja Belinski välja Koltsovi esimese (tema elu ajal ainsa) luuletuskogu, mis sisaldas 18 luuletust ja laulu.

Oma sõitudel Peterburi ja Moskvasse tutvus Koltsov tolle aja väljapaistvamate kirjanikega: Puškini, Žukovski ja V. Odojevskiga. Kõige lähema tutvuse sõlmis ta Belinskiga, kes hindas kõrgelt tema talenti.

Läbikäimine oma kuulsate kaasaeglastega valmistas Koltsovile sügavat rahuldust, kuid ühtlasi näitas talle selgesti seda kuristikku, mis lahutas tema ümbrust Voronežis kõigist neist kultuurseist inimestest, kelle poole kogu ta olemus kippus vastupandamatu jõuga.

Valu ja kurbusega kirjutas ta: «Mu eluring on kitsas, mu maailm on räpane; raske on säärane elu, ja ma ei mõista, kuidas ma pole selles juba ammu hukka läinud.»

Koltsov igatses kõigest hingest pääseda «räpasest maailmast», ta unistas tõelisest endaharimisest, reisimisest ja Peterburisse asumisest. Kuid ta unistused ei täitunud. Raske haigus (kopsutuberkuloos) viis ta enneaegu hauda. Ta suri 1842. aastal 33 aasta vanuses.

Koltsovi looming. Koltsovil on vene kirjanduses aukoht põllutöö-laulikuna. Tema luule kirjeldab vene talupoegade elu, nende mõtteid, tundeid ja meeleliigutusi.

Koltsovi luulepärand ei ole suur: ta jättis meile umbes 150 luuletust. Kõige tähtsamad neist on ta laulud, milledes kajastub ta loomingu omapärasus ning sugulus rahvaluulega. Koltsovi laulud ei ole oma sisult kuigi mitmekesised. Kord kõlab neis töörõõm («Lõikus», «Kündja laul, «Niitja»[14]), kord neiu igatsus armastatu järele («Neiu nukrus», «Noor niitja»[15]), kord vabadust-ihkava ulja noormehe hingevalu («Vabaduse-igatsus», «Jahikulli laul»[16]), kord saatuse vaeslapse kaebamine («Kehviku saatus»[17]). Koltsovi tähtsus on selles, et ta esimesena avas kunstile erakordselt jõuliselt ja kunstipärases vormis selle suure eluvalla, mis varem ei olnud luule aineks.

---

[14] «Урожай», «Песня пахаря», «Косарь».
[15] «Грусть девушки», «Молодая жница».
[16] «Тоска по воле», «Дума сокола».
[14] «Урожай», «Песня пахаря», «Косарръ».

Ta oli esimene vene luuletaja, kes laulis maatöö rõõmudest ja talupoja-maaharija elamustest ning tundeist.

Rõõmsat meeleolu ja omapärast uhkust hoovab «Kündja laulust» — ühest Koltsovi paremast luuletusest:

Весело я лажу
Борону и соху,
Телегу готовлю...
Зёрна насыпаю ...
Весело гляжу я
На гумно, на скирды,
Молочу и вею...

Rõõmsalt sean korda
äket ja atra,
korraldan vankrit
ja puistan seemet...
Rõõmsalt vaatan
rehele ja viljarõukudele,
peksan rehte ja tuulan...

Armastusega maalib laulik rikkaliku lõikuse pilti:

Выше пояса
Рожь зернистая,
Дремит колосом
Почти до земли.
Ветерок по ней
Плывёт-лоснится,
Золотой волной
Разбегается...

Rinnakõrgune
teris rukis
kallutab oma päid
peaaegu maani.
Tuulekese käes
ta voogab, virvendab,
kuldse lainena
valgub laiali...

(«Lõikus».)

Maaharijale-talupojale annab Koltsov sageli vägilase jooni, kel on ülevoolavalt keha- ja vaimujõudu. See jõud avaldub vägilase töös. Laulus «Niitja» näeme sellist talupoega-vägilast, kes on täis usku oma hiiglajõusse.

Kui jõulised ja elurõõmsad on ulja niitja sõnad:

Раззудись, плечо!
Размахнись, рука!
Ты пахни в лицо,
Ветер с полудня!
Освежи, взволнуй
Степь просторную!

Hakka pihta, käsi!
Anna hoogu, pihk!
Puhu mulle näkku,
lõunakaare tuul!
Too värskust ja rõõmu
avarasse steppi!

Vahel räägib poeet oma rahulolematusest eluga ja võimatusest kasutada oma võimeid.

Долго ль буду я
Сиднем дома жить,
Мою молодость
Ни на что губить? —

Kas ma kaua veel
kodus konutan,
oma noorust
asjata raiskan?

kaebab Koltsovi kangelane («Uljas mees»[18]). See meeleolu peegeldab kaudselt rahva sügavat rahulolematust oma rõhutud olukorraga.

Loodusel on Koltsovi luules väga tähtis koht. Koltsovi maastikud on omapärased: nad on tihedalt seotud põllutööga ja sügavalt dünaamilised. Luuletus «Lõikus» algab selge hommiku tujuküllase pildiga:

Красным полымем	Punase leegina
Заря вспыхнула,	lõi lõkkele koit.
По лицу земли	Mööda maapinda
Туман стелется ...	hõljub udu ...

Siis asendub see pilt teisega, kus on paisumas kõuepilv. See pilv

Ополчилася —	tõusis ähvardavalt
И расширилась,	ja laius
И ударила,	ja kärgatas
И пролилася	ja valgus
Слезой крупною —	jämedate pisaratena —
Проливным дождём	rajuvihmana
На земную грудь,	maakamara
На широкую ...	laiale rinnale ...

Koltsovi luule on täis usku inimesesse ja tema loovasse jõusse. Seda väljendas Koltsov üleva lausega: „Kaunimat kui inimene pole ilmas midagi.»

Koltsovi laulud on oma stiililt ja laadilt lähedased rahvalauludele, kuid nad ei jäljenda rahvalaule. Nad tulevad «iseenesest» poeedi hingest, kes tundis vene rahva rõõmusid ja muresid ning laulis neist nii, nagu seda oleks teinud rahvas ise.

Lastekirjandus 30—40-ndail aastail. 30—40-ndail aastail pandi alus tõeliselt kunstipärasele vene lastekirjandusele. Laste lugemisvara rikastub Puškini muinasjuttudega («Muinasjutt tsaar Saltánist»[19], «Muinasjutt kalurist ja

[18] «Удалец».
[19] «Сказка о царе Салтане».

kalast»[20], «Muinasjutt surnud tsaaritarist ja seitsmest vägilasest»[21]), Lermontovi luuletustega («Puri», «Kasaka hällilaul»[22]) ja Gogoli jutustustega ukraina elust.

Paljud kirjanikud annavad sel ajal oma talendi ja oskuse hea lasteraamatu loomiseks. Nende kirjanike hulgas on 30—40-ndail aastail A. Pogorelski (A. Perovski, 1787—1836), V. F. Odojevski (1806—1869) ja Vladimir Lvov (1804—1856). Tõsi küll, Pogorelski lasteraamat «Must kana»[23] ilmus 1829. a., kuid see oli ka 30-ndail aastail armastatumaks lasteraamatuks. Leo Tolstoi jutustab, kui sügava mulje jättis temale lapsena «Must kana». Lvovi patriootiline jutustus «Hall kuub» (1836)[24] oli samuti pikki aastaid suure menu osaline. Kuid kõige suurema väärtusega on V. F. Odojevski poolt kirjutatud lastejutud.

V. F. Odojevski oli oma aja kultuursemaid inimesi. Ta oli kirjanik (ja mitte ainult lastekirjanik), filosoof, muusikatundja, ühiskonnategelane ja populaarteaduslike raamatute väljaandja.

Tema algatusel asutati Peterburis Elisabeti lastehaigla ja rida lastekodusid. 1834. aastal ilmus ta sulest muinasjutt «Linn tubakatoosis»[25], mis on laste seas praegugi populaarne (seda muinasjuttu antakse sageli raadios edasi). 1840. a. ilmus raamat «Vanaisa Irinei muinasjutud ja jutustused lastele»[26], mis sisaldas ka muinasjutu «Linn tubakatoosis». «Vanaisa Irinei muinasjutte ja jutustusi lastele» avaldati hiljem paljudes uustrükkides; neid peeti kaua aega üheks paremaks lasteraamatuks. Ka Belinski andis sellele raamatule kõrge hinnangu. «Käesoleval ajal,» kirjutas ta, «on vene lapsed saanud endale Vanaisa Irinei näol sellise kirjaniku, kelle pärast võiksid kadedust tunda mis tahes rahvusest lapsed. Millist soojust ja elulisust hoovab ta jutustustest ja milline haruldane anne tal on arendada kujutlusvõimet, äratada

---

[20] «Сказка о рыбаке и рыбке».
[21] «Сказка о мёртвой царевне и семи богатырях».
[22] «Парус», «Казачья колыбельная песня».
[23] «Чёрная курица».
[24] «Серый армяк».
[25] «Городок в табакерке».
[26] «Сказки и рассказы для детей дедушки Иринея».

uudishimu ja tähelepanu isegi näiliselt kõige lihtsama jutustusega.»

30-ndail aastail ilmus ka Jeršovi kuulus muinasjutt «Küürselg-sälg»[27].

30—40-ndate aastate ajakirjad. XIX sajandi 30—40-ndail aastail oli vene ajakirjade tähtsus üha kasvamas. Ajakirjad koondasid endi ümber kirjanikke, tutvustasid lugejaid nii vene kui ka võõrkirjanduste uudisteostega (tõlgitult vene keelde); nad avaldasid kriitilisi kirjutisi, artikleid ühiskondlik-poliitilistel ainetel ja populaarteaduslikke artikleid mitmesuguste küsimuste üle.

Iga 30—40-ndail aastail ilmuv ajakiri esindas teatud suunda, s. o. pidas oma artikleis kinni teatud vaadetest; ajakirja toimetus püüdis alati avaldada kindlasuunalise ideelise sisuga töid. Igal ajakirjal oli oma lugejaskond, kelle vaateid ta sageli mõjutas.

Aastail 1825—1834 ilmus Moskvas demokraatliku suunaga ajakiri «Moskovski Telegraf». Tema toimetajaks oli selle aja väljapaistvamaid ajakirjanikke N. Polevoi. See ajakiri oli haritud seltskonna edumeelsemais ringides väga populaarne. «Moskovski Telegraf'i» tegevuskava oli väga laialdane: ilukirjanduse kõrval avaldas ajakiri artikleid kirjandusest, muusikast ja loodusteadusest. Ühe kirjandusloolase sõnade järgi ajakirja toimetus «ei jätnud tähele panemata ühtki märkimisväärset kaasaja nähtust». See progressiivne suund tundus valitsevaile ringkondadele kahjulikuna, «revolutsioonilisena», ja ajakiri suleti.

Provintsilugejate hulgas väga populaarne oli ajakiri «Biblioteka dlja tštenija»[28], mis hakkas ilmuma Peterburis 1834. aastal ja mida toimetas professor O. Senkovski. Selle ajakirja vooruseks oli materjali mitmekesisus. Tema tellijate arv oli tolle aja kohta harukordselt suur: see ulatus viie tuhandeni. Tema veergudel, eriti esimestel ilmumisaastatel, ilmus parimate kirjanike, sealhulgas Puškini ja Žukovski töid.

---

[27] «Конёк-Горбунок».
[28] «Raamatukogu Lugemiseks».

Aastail 1831—1836 ilmus Moskvas ajakiri «Teleskop» ning selle lisa «Molva»[29] (kuni 1835. a.), mille veergudel V. G. Belinski alustas oma tegevust kriitikuna. Selle ajakirja suund oli progressiivne. Seda toimetas N. Nadeždin — Moskva ülikooli professor.

40-ndail aastail tõusis esikohale ajakiri «Otetšestvennõje zapiski»[30], mis hakkas ilmuma 1839. aastal ja oli järgmised seitse aastat parim vene ajakiri. Neil aastail oli Belinski ajakirja kandvamaks jõuks. «Otetšestvennõje zapiski» avaldas Lermontovi ja Herzeni töid.

1836. a. asutas Puškin ajakirja «Sovremennik»[31], mis läks pärast luuletaja surma Pletnjovi kätte ja alates 1847. aastast sai endale toimetajaks Nekrassovi. Viimase käes muutus «Sovremennik» kõige mõjukamaks vene demokraatlikuks ajakirjaks.

Slavofiilide häälekandjaks oli ajakiri «Moskvitjanin»[32].

Neil aastail ilmus ka lasteajakirju ja -almanahhe: «Detskaja biblioteka»[33] (1836.—1838. a., Otškini ja V. Lvovi toimetusel), kus ilmusid parima lastekirjaniku V. F. Odojevski tööd, siis veel «Zvezdotška»[34] (alates 1842. a.), «Novaja biblioteka dlja vospitanija»[35] (1847—1849) ja «Almanahh dlja detei»[36] (1847).

Kriitika. Vene ajakirjades avaldatavad kriitilised artiklid omandavad sel ajal suure tähtsuse. Kriitika mitte ainult aitab lugejail orienteeruda ilukirjanduslikus teoses ja aru saada selle voorustest ja pahedest, vaid õpetab ka õieti käsitama kirjandust ja ühiskondliku elu nähtusi.

Kirjandusearvustus selgitab lugejale teose ideelist sisu, soodustades seega eesrindlike ideede levikut.

Belinski oli vene kriitika vallas samasugune teerajaja ning organiseerija, nagu seda oli Puškin kirjanduses.

---

[29] „Kumu».
[30] «Isamaalised Kirjad».
[31] «Kaasaeglane».
[32] «Moskvalane».
[33] «Laste Raamatukogu».
[34] «Täheke».
[35] «Uus Kasvatuslik Raamatukogu».
[36] «Laste Almanahh».

V. G. Belinski.

Eluloolisi andmeid. Suurim vene kriitik Vissarion Grigorjevitš Belinski sündis 1811. a. arsti perekonnas Sveaborgis (Soomes). Ta lapsepõlv möödus Pensa kubermangus Tšembari linnas. Belinski õppis Tšembari kreiskoolis ja Pensa gümnaasiumis; 1829. aastal sooritas ta edukalt sisseastumiseksami Moskva ülikooli ja sai filoloogiateaduskonna üliõpilaseks.

Ülikooliaastad olid Belinskile vaimse kasvu aastaiks. Ülikooli õppejõudude hulgas oli tol ajal väljapaistev professor Pavlov, kes sütitas oma kuulajaid edumeelsete filosoofiliste ideedega. Kuid suurem osa professoreid ja õppejõude ei suutnud köita noorsoo tähelepanu: nende loengud ei valgustanud edasimineku-teed ega sisendanud huvi teaduse vastu. Üliõpilased said loenguist vähem väärtuslikku kui omavahelisest läbikäimisest, ägedaist vaidlustest, teatrite külastamisest ja iseseisvast lugemisest.

Üliõpilaspõlves kirjutas Belinski lavateose «Dmitri Kalinin», milles ta astus välja pärisorjuse vastu. See teos sai tsensorilt väga terava hinnangu — seda peeti «ebamoraalseks» — ja see tõmbas Belinskile ülikoolivõimude pahameele. 1832. a. heideti tulevane suur kriitik ülikoolist välja.

30-ndail aastail läheneb Belinski Stankevitši ringile.

1834. a. ilmub ajakirja «Teleskop» lisas («Molva») Belinski artikkel «Kirjanduslikud unistused»[37], milles ta annab ülevaate vene kirjandusest. Selles artiklis avaldas Belinski arvamist, et tolleaegses Venes polnud veel kirjandust selle sõna tõelises mõttes, ehkki oli väljapaistvaid kirjanikke, nagu Lomonossov, Deržavin, Batjuškov, Žukovski, Krõlov, Gribojedov ja Puškin. Kriitik väljendas usku «meie tulevastesse edusammudesse». See artikkel pani aluse Belinski kuulsusele.

«Kirjanduslikele unistustele» järgnes terve rida teisi artikleid. Nende hulgas paistis eriti silma artikkel «Vene jutustusest ja Gogoli jutustustest»[38], mis annab kõrge hinnangu Gogolist kui kirjanikust-realistist.

---

[37] «Литературные мечтания».
[38] «О русской повести и повестях Гоголя».

1839. a. asus Belinski elama Peterburi ja sai ajakirja «Otetšestvennõje zapiski» alaliseks kaastööliseks. Sellest ajast on pärit ta parimad artiklid: Puškinist, Lermontovist ja Gogolist. Siin kirjutas ta ka oma suurepärased ülevaate-artiklid, milledes andis kriitilise hinnangu kõigi suuremate vene kirjanike loomingust XVIII sajandil ja XIX saj. esimesel poolel. Belinski artiklite tsükkel «Aleksander Puškini teos-test»[39] kujutab enesest teataval määral esimest katset vene kirjanduse ajaloo alal, sest kriitik käsitleb neis artiklites mitte Puškinit üksi, vaid annab üksikasjalise hinnangu kogu vene kirjanduse ajaloo perioodile, mis valmistas ette suure vene poeedi ilmumist.

1847. a. hakkab Belinski tegema kaastööd ajakirjale «Sovremennik», mille juhtimisele samal ajal asus Nekrassov.

Hoolimata Belinski artiklite ülisuurest populaarsusest ja palavast sümpaatiast, mida tundsid tema vastu selle aja parimad inimesed, hoolimata tema kõrgest autoriteedist demokraatlikult häälestatud noorsoo seas elas suur kriitik alalises puuduses . . .

Oma viimastel eluaastatel põdes ta kopsutuberkuloosi. Ravi Krimmis ja välismaal ei parandanud tema tervist. 1847. aastal, elades välismaal (Salzbrunnis), kirjutas Belinski oma kuulsa kirja Gogolile, milles ta astub välja isevalitsuse ja pärisorjuse vastu. See kiri sai omamoodi programmiks eesrindlikule noorsoole. «Kiri Gogolile»[40] oli ühtlasi suure kriitiku «luigelaul». Ta suri 1848. aastal. Surm päästis ta türmist ja kindlusekongist, kuhu teda tahtsid sulgeda tsaari sandarmid, kes vihkasid suurt kriitikut-demokraati tema edumeelsete «ohtlike» vaadete pärast.

Oma vaateid väljendas Belinski ajakirja-artikleis ja — vabamalt — sõpradele kirjutatud kirjades, millede sisu oli hästi teada paljudele temale lähedalseisvatele inimestele. Leegitsev sõna oli Belinskile võimsaks relvaks, mida ta kasutas oma ideeliste vaenlaste vastu. A. I. Herzen jutustab oma raamatus «Möödunu ja mõtted»[41] Belinski kõneoskusest. «Selles tagasihoidlikus inimeses, selles kiduras kehas elas võimas,

[39] «Сочинения Александра Пушкина».
[40] «Письмо к Гоголю».
[41] «Былое и думы».

gladiaatorlik vaim! Ta oli tõepoolest tugev võitleja! Ta ei osanud jutlustada ega õpetada — ta vajas vaidlust. Kui polnud vastuvaidlemist ega ägedust, ei kõnelnud ta hästi. Aga niipea kui ta tundis end solvatuna, kui oli puudutatud ta kallimaid tõekspidamisi, kui ta põselihased hakkasid tõmblema ja hääl muutus katkendlikuks, siis maksis teda vaadata: ta söösti pantrina vastase kallale, kiskus teda tükkideks, naeruvääristas ja põrmustas teda; samal ajal arendas ta erakordse jõu ning võluga omaenese ideid. Vaidlus lõppes sageli sellega, et temal, kes oli raskesti haige, hakkas suust verd tulema. Kahvatu ja hingeldav, pilk kiindunud oma vastasesse, tõstis ta väriseval käel rätiku suule ja peatus, tundes oma füüsilisest nõrkusest sügavat ängistust: Kuis ma armastasin ja kahetsesin teda neil hetkedel!»

Belinski ühiskondlik-poliitilised vaated. Oma ühiskondlik-poliitilistelt vaadetelt oli Belinski demokraat-revolutsionäär ja pärisorjuse äge vastane. Tegevus kriitikuna oli talle vahendiks võitluses eesrindlike ideede eest. Artikleid kirjanduslikel teemadel kasutas ta igal sammul selleks, et väljendada oma sisimaid veendumusi mitmesugustes küsimustes.

Kogu see tegevus kriitikuna tähendas Belinskile palavasti armastatud kodumaa ja vene rahva teenimist.

Turgenevi sõnade järgi «Belinski oli täiesti vene inimene... Kodumaa hüvang, tema suurus ja kuulsus leidsid Belinski südames sügavat, tugevat vastukaja...». «Kõigi oma heade omaduste poolest seisis Belinski väga lähedal oma rahva tuumale, tema põhiolemusele.»

Belinski uskus kindlalt Venemaa õnnelikumasse tulevikku. Ta kirjutas: «Venemaad ootab suur tulevik: vene sugu kannab eneses viljastavat eluseemet, mis kunagi areneb uhkeks, kaharaks puuks.» Ta uskus, et tuleviku Venemaa asub juhtivale kohale maailma kultuurriikide peres. Retsensioonis 1840. aasta kalender-almanahhile ennustab Belinski: «Kadestagem oma pojapoegi ja nende lapsi, kelledele on antud näha Venemaad 1940. aastal — seisvat haritud maailma eesotsas, andvat seadusi nii teadusele kui ka kunstile ja vastu võtvat kogu valgustatud inimkonna harrast austust.»

Belinski kriitikuna ja kirjandusloolasena. Belinski formuleeris palju täpseid ja õigeid hinnanguid vene kirjanike kohta.

Ta andis põhjaliku analüüsi Puškini ja Gogoli loomingust ja pühendas terve rea artikleid Lermontovi luulele ja proosale. Ta analüüsis üksikasjaliselt ka Deržavini, Fonvizini, Krõlovi, Karamzini, Žukovski ja paljude teiste vähem tuntud kirjanike loomingut. Ta «avastas» sellised väljapaistvad kirjanikud, nagu Koltsov, Turgenev, Dostojevski, Gontšarov ja Nekrassov, ennustades neile kõikidele hiilgavat tulevikku vene kirjanduses.

Belinski andis meile hulga väärtuslikke põhilauseid luule olemuse ja ülesande, kirjanduse rahvalikkuse ja kriitika kohta, — põhilauseid, mis tänapäevani paika peavad.

Oma artiklis «Pilk vene kirjandusele 1847. aastal»[42] kõneleb ta erinevusest, mis on olemas ühelt poolt filosoofia ja teaduse, teiselt poolt aga filosoofia ja kunsti vahel. See erinevus «ei seisa sisus, vaid ainult sisu käsitlemisviisis. Filosoof mõtleb süllogismides[43], poeet aga — kujutlustes ja piltides. Ent mõlemad ütlevad ühte ja sedasama ... Üks tõendab, teine näitab; mõlemad veenavad ühtemoodi, ainult et üks teeb seda loogiliste tõenduste, teine aga piltide abil».

Eriti suure tähtsusega on meile Belinski väljendused rahvalikkusest kui iga tõelise kunstiteose paratamatult vajalikust tingimusest:

«Kunst on oma sisult rahva ajaloolise elu väljendus ...» «Rahvalikkus väljendab rahva sisemisele ja välisele elule omast vaimulaadi.»

Belinski on alati kõrgelt hinnanud kirjanduse ühiskondlikku tähtsust. Artiklis «Pilk vene kirjandusele 1847. aastal» kirjutas ta: «Meie ajal on rohkem kui kunagi varem tarvis kasutada kunsti ja kirjandust ühiskondlike huvide väljendajana: kui me võtaksime kunstilt õiguse elada ühiskondlikele huvidele, me ei ülendaks kunsti, vaid hävitaksime teda, sest see tähendaks võtta temalt eluandev jõud, s. o. mõte, ja teha temast mingisuguse sübariitliku[44] naudingu objekt, lodevate laisklejate mängukann.»

---

[42] «Взгляд на русскую литературу в 1847 году».
[43] Süllogism on järeldus kahest eeldusest.
[44] Sübariitlik — sõnast sübariit, s. o. külluses elav, hellitatud elunautleja.

Kirjanduse ülisuurest kasvatuslikust tähtsusest Nikolai-aegse reaktsiooni süngel ajajärgul kõneleb Belinski oma «Mõtteis ja märkmetes vene kirjandusest»[45]. «Kõik meie moraalsed huvid ja kogu meie vaimuelu on seni keskendunud ja keskendub edaspidigi veel kaua ainuüksi kirjandusele: kirjandus on see eluläte, kustkaudu imbuvad ühiskonda kõik inimlikud tunded ja mõisted.»

Belinski hindas kõrgelt realismi, mis tema tegevusaastail pühitses vene kirjanduses oma võidukäiku. Ta tundis rõõmu selle realismi algupärasusest. Realismi võitu nägi ta Gogoli loomingus, kel tema arvates «pole võistlejaid vene elu kujutamise alal kogu selle tõepärasuses».

Kriitika ülesannet näeb Belinski selles, et «olla ühiskonna teejuhiks ja lihtsas keeles sõnastada kõrgeid tõdesid». Belinski rõhutas, et on vaja näidata mitte ainult ilukirjandusliku teose halbu, vaid ka häid omadusi: «tuleb anda teose hinnang ja nautida seda teost». See lause on tähtis eriti sellepärast, et kriitikat on üsna sageli mõistetud vääralt kui ainult halbade külgede esiletõstjat.

Belinski ja lastekirjandus. Suure väärtusega on meile Belinski arvamused lastekirjanduse kohta.

Belinski omistas lasteraamatuile äärmiselt suurt tähtsust noorpõlve kasvatamise töös. Ta nõudis lastekirjanduselt elu tõetruud kujutamist, demokratismi. Ta nõudis, et lasteraamat kasvataks lastes kodumaa-armastust ja armastust vabaduse ning teaduse vastu. Lasteraamatu sisu lihtsus ja loomulikkus peavad Belinski arvates olema ühendatud jutuaine põnevuse ning huvitavusega. Lastele määratud raamatus peab jääma palju ruumi fantastikale. Belinski ei pooldanud selliseid lasteraamatuid, millede autorid lastele pealetükkivalt seletavad, mis on hea ja mis on halb. Ühes oma artiklis lastekirjanduse kohta kirjutab suur kriitik järgmist: «Näidake neile (s. o. lastele) headust, seda isegi headuseks nimetamata; esitage neile pahelisust, seda samuti pahelisuseks nimetamata, kuid siiski nii, et nad oma sisetunde järgi hakkaksid seda vihkama.» Belinski nõudis ilutunde arendamist lastes. Selleks on tema arvates vaja «anda lastele teoseid, mis oleksid neile võimali-

[45] «Мысли и заметки о русской литературе».

kult arusaadavad, mis aga oleksid ilusad ja tundeküllased ning kannaksid suuremal või vähemal määral tõelise talendi pitserit». Sellisteks teosteks on esmajärjekorras meie parimate kirjanike tööd, sealhulgas Puškini omad, kelle värsse ja proosat võib kasutada laste lugemisvarana.

Belinski inimesena. Kristalliline ausus, moraalne puhtus, andumus eesrindlikele ideile, kõigutamatu usk headuse lõppvõidusse kurjuse üle, Venemaa ning tema rahva helgesse tulevikku — need on Belinski iseloomuomadused, milledega ta paelus oma kaasaeglasi. Herzen, Turgenev, Nekrassov ja Gontšarov armastasid Belinskit sügavalt. Oma vaadete kirgliku kaitsmise pärast nimetati teda «raevukaks Vissarioniks».

Rääkides iseendast ütleb Belinski: «Kui asi läheks selleni, et mulle öeldaks: kas veendumuste iseseisvus ja algupärasus või näljasurm, siis jätkuks mul jõudu pigemini selleks, et kärvata nagu koer, kui et häbiväärselt anda end elusana penidele söödaks.»

V. I. Lenin Belinskist. V. I. Lenin suhtus Belinskisse suurima lugupidamisega. Oma artiklis «Tööliskirjanduse minevikust Venemaal»[46] (ilmus 1914. a.) kirjutab Lenin: «V. G. Belinski oli meie vabastusliikumises juba pärisorjuse ajal aadlike täieliku väljatõrjumise eelkäijaks raznotšinetsite poolt. Tema kuulus «Kiri Gogolile», mis annab Belinski kirjandusliku tegevuse kokkuvõtte, oli tsensuurivaba demokraatliku kirjanduse üheks kõige paremaks tooteks, mis on tänapäevani säilitanud suure elulise tähtsuse.»[47]

A. I. Herzen.

Elu ja tegevus. Aleksander Ivanovitš Herzeni (1812—1870) ühiskondliku, teaduslik-filosoofilise ja kirjandusliku tegevuse algus kuulub 40-ndaisse aastaisse.

Herzen sündis ja kasvas oma isa, rikka ning nimeka Moskva härrasmehe Jakovlevi perekonnas (Herzen oli tema väljaspool abielu sündinud poeg).

Lapsena avaldasid temasse väga tugevat mõju ta kodu-

[46] «Из прошлого рабочей печати в России».
[47] Lenin, Teosed, venekeelne väljaanne, XVII k., lk. 341.

õpetajad — 1789. a. revolutsioonist osavõtnud vana prantslane Bouchaud ja üliõpilane Protopopov, kes õpetas Herzenile vene keelt ning tutvustas oma õpilast Rõlejevi ja Puškini vabameelse poeesiaga. Tunduval määral mõjutas Herzenit ka tema keemikust lellepoeg, kes sisendas poisile sügavat huvi loodusteaduste vastu.

Õilsamaid tundeid aitas temas kasvatada pidev kokkupuutumine isa mõisarahvaga, kelle hulgas oli andekaid ja peenetundelisi inimesi.

14-aastase poisikesena viibis Herzen dekabristide ülestõusu mahasurumise puhul peetud jumalateenistusel ja «sealsamas, verisest palvusest rüvetatud altari ees» ta «tõotas kätte maksta hukatute eest ja pühendada end võitlusele selle trooni, nende kahurite vastu».

Väga tähtsat osa mängis Herzeni elus juba lapsepõlves sõlmitud sügav ning harras sõprus Nikolai Ogarjoviga (1813—1877), tulevase ühiskonnategelase ja luuletajaga.

Ühel jalutuskäigul Vorobjovi mägedel (Moskva ümbruskonnas) jäid noored sõbrad imetlema teispool jõge laiuvat suurt imekaunist linna. Nad «nõjatusid teineteise vastu ja äkki, emmates teineteist, pilk Moskva linnal, tõotasid ohverdada oma elu võitluseks valitud eesmärgi eest». Sellest päevast peale sai võitlus armastatud kodumaa eest, rahva õnne varjutavate tumedate jõudude vastu mõlema sõbra elusihiks. Herzen ja Ogarjov jäid surmani truuks Vorobjovi mägedel antud vandele.

Herzen õppis Moskva ülikoolis ühel ajal Belinskiga. Ülikoolipõlves oli Herzen keskseks kujuks ühes üliõpilasringis, kus arutati ühiskondlikke ja poliitilisi küsimusi.

Üliõpilased innustusid utopistlikust sotsialismist, vaidlesid ja unistasid revolutsioonist ning vabariigist.

1833. a. lõpetas Herzen ülikooli. 1835. a. areteeriti ta ja saadeti Vjatkasse asumisele kui «vabameelne, ühiskondlikult väga kardetav isik». Ta elas viis aastat asumisel (Vjatkas ja Vladimiris) ja tutvus selle aja jooksul tolleaegse sünge provintsieluga. Helgeks täpiks Herzeni elus oli ta abiellumine armastatud neiu Natalja Zahharjinaga (1838). Armastus tema vastu valgustas asumisel veedetud aastaid.

1840. aastal lubatakse Herzenil asumiselt tagasi tulla, saadetakse aga peagi jälle välja — seekord Novgorodi.

Pärast rohkeid vintsutusi õnnestub Herzenil pääseda tagasi kodulinna Moskvasse. Moskvas veedetud eluaastad (1842—1847) on viljakamaid tema kirjanduslikus tegevuses. Siin kirjutab ja avaldab ta teaduslik-filosoofilisi artikleid ja ilukirjanduslikke teoseid, nende hulgas novelli «Varasharakas» ja romaani «Kes on süüdi?»[48] (avaldatud ajakirjades «Sovremennik» ja «Otetšestvennõje zapiski»).

Herzen jutlustas oma teostes kõrgeid ideid. Ta looming on läbi imbunud kodumaa-armastusest, teaduse- ja tõejanust, kindlast veendumusest sotsiaalse pöörde paratamatuses. Herzen kaitses inimisiksuse kõrget osa ja nõudis temale tegevusvabadust.

Romaan «Kes on süüdi» (1845). A. I. Herzeni parim ilukirjanduslik teos on 40-ndail aastail kirjutatud romaan «Kes on süüdi?». Kogu romaani läbib mõte, et inimesed ei ole süüdi oma hädades ja pahedes, vaid et süüdi on tingimused, milledes inimesed kasvavad, kujunevad ja elavad. Isegi oma kõige negatiivsemaid romaanikujusid käsitleb Herzen kõigepealt kui elutingimuste ohvreid, aga mitte kui «õelaid karaktereid». Maalides ebasümpaatse härrasmehe Negrovi portreed rõhutab Herzen, et «elu oli temas maha surunud nii mõnegi võimaluse». Herzeni romaan oli süüdistusakt pärisorjusliku süsteemi vahekordade, pärisorjuse pinnal kujunenud elutingimuste ja omavoli ning harimatuse vastu, mida see süsteem soodustas.

Romaani kirgas kuju Beltov on uus lüli temataoliste kangelaste reas, mille alguses seisavad Onegin ja Petšorin ja mis hiljem jätkub Rudiniga, Turgenevi samanimelise romaani keskse kujuga.

Vladimir Beltov on inimene, kel on tarkust, hingesügavust ja häid andeid, kuid keda kasvatus ei ole ette valmistanud praktiliseks eluks ja kes ei oska rakendada oma erakordseid võimeid. Noorukina unistab ta «laialdasest tsiviiltegevusest», kuid elu purustab need unistused.

Ta vahetab järjest elukutseid: maha jätnud kantseleiteenistuse, tegeleb ta arstiteadusega, siis innustub ta maalikunstist. Aga ükski tegevusala ei rahulda teda. Isiklikuski elus pole tal õnne. «Laialdane tsiviiltegevus», milles Beltov

[48] «Сорока-воровка», «Кто виноват?».

oleks võinud rahuldust leida, ei olnud karmi Nikolai-aegse tegelikkuse tingimustes võimalik.

Belinski hindas kõrgelt seda Herzeni romaani.

Herzen välismaal. 1847. aastal sõitis Herzen välismaale, sest ta veendus, et ainult välismaal elades saab ta vabalt pühenduda oma palavalt armastatud kodumaa teenimisele, kartmata sandarmite ja vihatud tsaari Nikolai I vahelesegamist. Oma elu lõpuni ei pöördunud Herzen enam Venemaale tagasi.

Pärast rändlemist mööda mitmeid Euroopa maid asub ta 1852. a. pikemaks ajaks Londonisse ja hakkab siin välja andma tsensuurivaba almanahhi «Poljarnaja zvezda»[49]. Londonisse jõuab peagi ka Ogarjov ning mõlemad koos hakkavad toimetama esimest tsensuurivaba vene ajalehte «Kolokol»[50] (1857. aastast alates).

«*Vivos voco!*» («Ma kutsun elavaid!») — selline oli selle ajalehe ala-pealkiri. «Kolokol» on etendanud erakordselt suurt osa vene ühiskondliku mõtte kujundamisel. Ta nõudis «tsensuurita sõnavabadust, talupoegade vabastamist mõisnike rõhumise alt ja maksukohuslike seisuste vabastamist ihunuhtlusest».

Oma üleskutses vene inimestele, mis ilmus «Poljarnaja zvezda's» (artiklis «Kolokol»), Herzen kirjutas: «Me pöördume kõigi oma kaasmaalaste poole, kes jagavad meie armastust Venemaa vastu, ja palume neid mitte ainult kuulata meie «Kolokoli» («Tornikella») häält, vaid seda ka ise lüüa.».

«Kolokol» häbimärgistas kõike, mis Venemaal oli «naeruväärset ja kuritegelikku, pahelist ja harimatut». «Kolokoli» toimetus sai Venemaalt tohutu palju süüdistavat ja paljastavat materjali inimestelt, kes vastasid väljaandjate kutsele. «Kolokoli» kaastööliste hulgas oli kirjanikke, teadlasi, ametnikke. Kümned eksemplarid pääsesid üle piiri Venemaale. «Kolokoli» luges revolutsiooniliselt häälestatud noorsugu ja seda loeti ka tsaari palees. Sel ajalehel oli hiiglasuur mõju: valitsuse ringkonnad jälgisid tähelepanelikult tema avaldusi.

«Kolokol» eksisteeris 10 aastat. Kokku ilmus 245 numbrit (1865. aastal viidi toimetus Genfi üle).

[49] «Põhjanael».
[50] «Tornikell».

Välismaal nägi trükimusta ka Herzeni tähtsaim teos «Möödunu ja mõtted»[51], mis sisaldab kirjaniku autobiograafia, meeldejäävaid kombeelu pilte, tähtsate sündmuste kirjeldusi ja kaasaeglaste hiilgavaid iseloomustusi. Mõned neist on kujutatud sügava kaastunde ning armastusega (Ogarjov, Belinski, Granovski), mõnede teiste portreed on satiirilised. Nikolai I karakteristika on täis vihkamist: ta silmad on «talvised... neis pole kübetki soojust, kübetki halastust». See raamat, milles pole ühtki väljamõeldud seika, paelub meid kui kõige huvitavam romaan, sest ta on kirjutatud inimese poolt, kes oli ise sügavalt läbi elanud kõik selle, millest ta kirjutab.

«Möödunu ja mõtted» — see on tegelikult Herzeni pihtimus, jutustus võitlusest, millele ta pühendas oma elu, täites Vorobjovi mägedel noorukina antud tõotust.

Herzeni pedagoogilised ideed. Herzeni töödes leidub terve rida sügavaid seisukohavõttusid pedagoogikaküsimustes.

Kasvatuse eesmärk on elu, ütles Herzen. Ta kaitses laialdase hariduse vajadust. Eriti suurt tähtsust omistas ta loodusteadustele, milledeta tema arvates ei saa «kasvatada tegu-võimsat vaimujõudu».

Astudes välja selle vastu, mida me praegu nimetame formalismiks kasvatuses ja õppetöös, pidas ta tingimata tarvilikuks arendada lapses oskust mõtelda, juurelda ja küsitleda. Samal ajal andis ta tähtsa koha kindlale distsipliinile, milleta «pole rahulikku enesekindlust ega sõnakuulmist, pole võimalik kaitsta tervist ega vältida hädaohtu».

V. I. Lenin Herzenist. V. I. Lenin hindas kõrgelt A. I. Herzeni tegevust. «XIX sajandi 40-ndate aastate pärisorjuslikul Venemaal,» kirjutas Lenin, «suutis Herzen tõusta sellisele kõrgusele, et ta seisis ühel tasemel oma aja suurimate mõtlejatega.»

«Dekabristid äratasid Herzeni,» ütleb Lenin. «Herzen hakkas arendama revolutsioonilist agitatsiooni», mida hiljem «jätkati, laiendati, tugevdati ja karastati revolutsionääride-raznotšinetsite poolt, alustades Tšernõševskist ja lõpetades «Narodnaja Volja» («Rahva Tahe») kangelastega».

V. I. Lenin nägi Herzeni erilist teenet selles, et tema esimesena «tõstis üles suure võitluslipu, pöördudes rahvahulkade poole v a b a v e n e s õ n a g a».[52]

[51] «Былое и думы».

[52] L e n i n, Teosed, venekeelne väljaanne, XV k., lk. 469.

Muusika.

30—40-ndaid aastaid iseloomustavad väljapaistvad saavutused vene muusika alal.

Vene heliloojate A. A. Aljabjevi (1787—1851), A. E. Varlamovi (1791—1848) ja A. A. Guriljovi (1802—1856) romansid ja laulud on tänapäevani väga populaarsed. Nimetatud heliloojate loomingulise tegevuse õitseaeg oli 30—40-ndail aastail. Meie ajal kantakse ette paljusid nende teoseid: Aljabjevi «Õhtukellad» ja «Ööbik» (viimane laul on maailmakuulus; seda on sageli laulnud paljud väljapaistvad vene ja lääne-euroopa lauljannad), Varlamovi «Punane sarafan» ja «Valendab üksik puri», Guriljovi «Väike majake» ja «Kelluke».

Nende heliloojate looming oli sammuks edasi vene rahvusliku muusika kujunemise teel. Oma romanssides ja lauludes on nad kasutanud rohkesti rahvaviise. Nende romansid ja laulud on lihtsad ning südamlikud, kajastades rahvalähedasi tundeid ja rahvalähedast meeleolu.

Ooperimuusika alal oli väljapaistvaks sündmuseks A. N. Verstovski (1799—1862) ooperi «Askoldi haud» lavaletoomine 1835. aastal. Ooper on kirjutatud kirjanik M. N. Zagoskini tekstile. Autori sõnade järgi oli tema püüdeks «anda vene rahvuslikule muusikale euroopalik vorm». Ooperi tegevustik toimub kaugetel aegadel, vürst Svjatoslavi valitsemisajal. Verstovskil on õnnestunud luua elavaid, sügavalt rahvalikke pilte. Ooperi kesksèks kujuks on kanneldaja Toropka, rõõmsameelne vene inimene — andekas, elurõõmus ja tark, kes oskab leida väljapääsu igast raskest olukorrast. Ooperi naiskangelane Nadežda on lähedane rahvaluule kujudele. Verstovski muusika vene rahvuslik iseloom on kõige selgemini tuntav koorilaulu-stseenides. Meie raadio saatekavades esineb praegu üsna sageli palasid ooperist «Askoldi haud» (eriti Toropi laul «Slavjanski linna lähedal»). «Askoldi haud» valmistas pinda suurte vene heliloojate — Glinka, Dargomõžski, Mussorgski ja Borodini oopereile.

M. I. Glinka. Üks aasta pärast «Askoldi haua» esietendust lavastati M. I. Glinka ooper «Ivan Sussanin». Suure vene helilooja Glinka osa vene muusikas sarnaneb selle osaga, mis Puškinil oli vene kirjanduses.

Glinka lõi tõeliselt rahvusliku muusika. Erinevalt varem nimetatud heliloojaist andis ta väljapaistvaid teoseid igas žanris. Ta kirjutas kaks suurepärast ooperit — «Ivan Sussanin» (1836) ja «Ruslan ja Ludmilla» (1842), sümfoonilisi teoseid («Valss-fantaasia», «Jota aragonesa», «Fantaasia kahel vene teemal» jt.), romansse, laule ja klaveripalasid.

Glinka muusika on tõeliselt rahvalik ja realistlik, läbi imbunud rahvalikust vaimulaadist ja küllastatud rahvaviisidest. See peegeldab vene rahva iseloomu, ta meeleolu ja püüdeid.

Ooper «Ivan Sussanin» on oma sisult ja muusika põhilaadilt sügavalt patriootiline. Ooperi süžeeks on vene talupoja Sussanini lugu, kes ohverdas oma elu isamaa päästmiseks. Sussanini kuju on sügavalt rahvuslik. Ooperi muusika vastab sisule: laialdast kasutamist on siin leidnud vene rahvamuusika.

Mõlemad ooperid — nii «Ivan Sussanin» kui ka «Ruslan ja Ludmilla» — püsivad ikka Vene ooperiteatrite repertuaaris. Eriti armastatud on praegu kuulus Sussanini aaria «Nad aimavad tõtt», mida ta laulab enne oma kangelassurma, samuti ka koor «Au, kiitust!» ja avamäng ooperile «Ruslan ja Ludmilla».

«Ruslan ja Ludmilla» avamängu kantakse sageli ette iseseisva muusikateosena. Ta tulvab rõõmutundest, temas heliseb headuse triumf kurjuse üle. Teda kuulates valdab meid rõõmus, helge meeleolu.

Glinka ooperid said meile eriti lähedaseks Suure Isamaasõja päevil. Meile on kallid Sussanini ja Ruslani vägev vene iseloom ja Glinka optimismiküllane muusika.

Meie ajal kantakse sageli ette Glinka romansse ja laule: «Kahtlus», «Matkalaul», «Ma mäletan imelist hetke»; samuti ka sümfoonilisi (s. o. suure orkestri poolt mängitavaid) teoseid: «Valss-fantaasia», «Fantaasia kahele vene teemale» («Kamarinskaja») ja «Jota aragonesa».

Niisamuti nagu suur Puškin, oskas ka Glinka mõista mitte ainult omaenese rahva südamehelinaid, vaid luua ka kunstiteoseid, mis annavad edasi teiste rahvaste algupärast iseloomu. «Ivan Sussanini» sügavalt veneliku muusika kõrval kirjutas ta «Jota aragonesa», mis põhineb hispaania rahvaviisidel. «Ruslani» muusika on sügavalt rahvuslik, vene-

pärane, kuid mõnedes tema osades on suure meisterlikkusega vahele põimitud idamaisi meloodiaid.

Glinka muusika valmistas pinda Mussorgskile, Rimski-Korssakovile ja Tšaikovskile, tänu kelledele vene helikunst omandas ülemaailmse tähtsuse.

Vene maalikunst 30—40-ndail aastail.

30—40-ndail aastail polnud meil maalikunstnikku, kes oleks täitnud vene maalikunsti ajaloos selle koha, mis kirjanduses kuulus Puškinile ja muusikas Glinkale. Ja ometi andis see periood ka maalikunsti alal hulga nimekaid kunstnikke, kellede tööd tähistavad niisamuti otsustavat pööret realismi suunas.

30—40-ndail aastail jätkus maalikunstnike O. A. Kiprenski (1783—1836) ja V. A. Tropinini (1776—1857) loominguline tegevus. Nende töödest on hästi tuntud 20-ndate aastate lõpu poole maalitud Puškini portreed. Väga populaarsed olid ka A. G. Venetsianovi (1780—1847) tööd, milledes ta kujutas vene külaelu ja loodust. Kõige enam tuntud on tema pildid «Künd», «Viljalõikus» ja «Tüdruk vasikaga». Venetsianov kujutab külaelu ja maatööd idealiseeritult, ilustatult; ent iseenesest juba tendents maalida üksikasjaliselt ja tõetruult talurahva elu, samuti ka kunstniku huvi lihtsate inimeste argielu vastu on ülimal määral iseloomulik. Selles kajastub üldine kallak rahvalikkuse poole, mis avaldub kõigil kunstialadel.

Venemaal — ja ka välismaal — said väga suure menu osaliseks K. P. Brüllovi (1799—1852) maalid. Suursündmuseks vene maalikunsti ajaloos oli tema lõuend «Pompeji viimne päev». Selles kompositsioonis on rohkesti efektseid dramaatilisi stseene, mis avaldavad vaatajale vapustavat muljet. Gogol kirjutas Brüllovi töist järgmist: «Tema värvid põlevad ja tungivad silma ... Tõetruud, kuumad kired ja tunded leiavad väljendust nii kaunis kujus, nii kaunis inimeses, et see pakub otse uimastavat naudingut». Oma üldiselt stii-

lilt on Brüllov romantik. Tema pildid tunduvad meile praegu kunstlikena, sest me oleme harjunud XIX sajandi teise poole ja XX sajandi alguse suurte maalijate-realistide — Repini, Surikovi ja Serovi — kauni lihtsusega. Kuid Brüllovi portreed on juba lähedased realismile. Tema õnnestunumate portreede hulka kuulub I. A. Krõlovi suurepärane portree.

Kunstnik P. A. Fedotov (1815—1852) maalis 40-ndail aastail pilte olustikulistel teemadel, kujutades elavalt ning detailselt kaupmeeste ja ametnike igapäevast elu. Fedotovi maalid on realistlikud ja sügavalt rahvuslikud. Oma suhtumiselt käsiteldavasse ainesse on Fedotov lähedane Gogolile. Fedotovi parimaid pilte on «Nõudlik pruut», «Majori kosjaskäik» ja «Esimese aumärgi saanud ametniku hommik». Fedotovi tööd on valmistanud pinda niinimetatud «peredvižnikute» ilmumisele 60—70-ndail aastail.[53]

[53] Vt. peatükk «XIX sajandi viiekümnendate ja kuuekümnendate aastate kirjandus».

M. J. Lermontov.

(1814—1841.)

Elulugu. Suur vene poeet Mihhail Jurjevitš Lermontov sündis Moskvas 14. oktoobril 1814. a. Tema ema Maria Mihhailovna, sündinud Arsenjeva, oli rikka, nimeka aadliku tütar. Poeedi isa, kes oli armee erukapten, põlvnes vanast, kuid tol ajal juba vaesunud sugukonnast. Ta polnud rikas, ja poeedi ema poolt vanaema polnud rahul oma tütre abiellumisega, pidades seda ühendust «ebavõrdseks».

Pärast poisi sündimist asusid Lermontovid varsti Pensa kubermangu, Arsenjevite mõisa Tarhanõsse. Seal, kauni vene looduse keskel, möödus tulevase luuletaja lapsepõlv. Ta oli kahe ja poole aastane, kui ta ema suri tiisikusse. Vahekord lapse isa Juri Petrovitši ja vanaema vahel oli ebasõbralik juba Maria Mihhailovna elades; pärast tema surma muutus vahekord talumatuks. Kerkis üles küsimus, kes pidi olema väikese Mihhaili kasvatajaks. Isa ja vanaema pretendeerisid mõlemad sellele õigusele. Pärast pikki vaidlusi nõustus Juri Petrovitš jätma poja kuni täisealiseks saamiseni vanaema juurde ja sõitis oma mõisa. Vahete-vahel käis ta poega vaatamas ja need külaskäigud lõppesid igakord perekonnatülidega, mis mõjusid poisisse rusuvalt. Väike Mihhail armastas vanaema ja armastas ka isa ning kannatas sügavalt mõlema kalli inimese omavahelise vaenu pärast; see oli temale alalise piina allikaks.

Vanaema ei olnud rahaga kitsi, et anda tütrepojale hea kodune haridus. Ta võttis poisile koduõpetajaid-välismaalasi, kes õpetasid temale võõrkeeli. Tulevane poeet valitses juba lapsena vabalt saksa, inglise ja prantsuse keelt; ta õppis ka

M. J. Lermontov.

joonistamist ja muusikat. Mihhaili kasvatajate hulgas paistis silma Elsassi prantslane, vangilangenud ohvitser Napoleoni kaardiväest Jean Capet. Prantsuse patrioodi vaimustatud jutustused revolutsioonist ja Napoleonist avaldasid poisile tugevat mõju.

Kasvueas oli Lermontov nõrk, haiglane laps. Tema tervise parandamiseks käis vanaema temaga kolm korda Kaukaasias tervisvee-allikail. Kaukaasia majesteetlik loodus mõjutas sügavasti poisi kujutlusvõimet. Tugevaimad muljed jättis temale viimane kolmest reisist 1825. aastal, kui tulevane poeet oli ligi üheteistkümne-aastane. See reis inspireeris Lermontovile mitu varasema perioodi luuletust.

Aastal 1827 asus 13-aastane Lermontov koos vanaema ja kasvataja Capet'ga Moskvasse. Aasta pärast pandi ta Moskva ülikooli juures olevasse aadlike pansioni, kus omal ajal õppisid Žukovski ja Gribojedov. Lermontovi pansionis õppimise ajal oli seal erakordselt hea õppejõudude koosseis. Paljud neist on osanud sisendada andekale noorukile armastust oma aine vastu. Pansioni inspektoriks oli Moskva ülikooli professor Pavlov, kelle loengud vaimustasid Belinskit ja Herzenit. Matemaatika-õpetajaks oli Tähetorni direktor Perevoštšikov, «Väikese matemaatilise entsüklopeedia» autor, kes oskas panna oma õpilasi iseseisvalt töötama matemaatika-probleemide kallal. Ta oli vali ning nõudlik, kuid kõikide poolt austatud. Kirjanduse ja filosoofia poole kalduv Lermontov näitas pansionis olles häid andeid ning huvi ka matemaatika õppimisel. Esteetikat õpetas tuntud tõlkija, poeet ja kriitik A. Merzljakov. See oli väljapaistev lektor. Ta andis Lermontovile ka koduseid tunde. Kui Lermontov saadeti hiljem, 1837. aastal, Kaukaasiasse luuletuse eest «Poeedi surm», kurtis Arsenjeva: «Ah, miks võtsin ma oma õnnetuseks Merzljakovi, et ta õpetaks Mišenkale literatuuri! Vaat, kuhu ta on Mišenka viinud.» Kirjandusloo-õpetajaks oli pansionis S. Raitš, tuntud luuletaja ja kriitik. Tema juhatas ühe kirjandusliku ringi tööd, kus arutati vene ja lääne-euroopa kirjanike teoseid ja loeti ette ringi liikmete töid.

Pansionis pühendati kirjandusele väga suurt tähelepanu. Õpilased andsid välja käsitsi kirjutatud ajakirju, milledes nad avaldasid oma luuletusi. Mõned neist tegid kaastööd ajakirjale «Galateia»[53]-a, mida toimetas Raitš. Siin, pansionis, lõi

õitsele Lermontovi luuleanne. Sel perioodil kirjutas ta mitukümmend luuletust. Enamik neist jäljendas oma väliselt kujult Lermontovi lemmikluuletajaid, oma sisult on aga paljud neist täiesti iseseisvad ning kajastavad noore poeedi isiklikke läbielamisi.

Peale teaduste õpetati pansionis veel maalikunsti ja muusikat. Lermontov ilmutas juba varases lapsepõlves väljapaistvat andekust joonistamises. Suur poeet oli ühtlasi omapärane, huvitav maalikunstnik; mõned tema joonistused ja maalid annavad selget tunnistust talendist. Pansioni-aastail Lermontov mängis ka viiulit, esinedes hea eduga õpilaskontsertidel.

Pansionis õpitud teadmisi täiendas Lermontov lugemisega. Tal oli kodus suurepärane raamatukogu. Ta armastas kõige enam Byronit ja Schillerit (neid mõlemaid ta luges originaalis), eriti aga Puškinit. Ta oskas peast paljusid Puškini teoseid.

Aadlike pansionis õppimise ajal lähenes noor poeet oma sugulasperekondadele — Vereštšaginitele ja Lopuhhinitele. Lopuhhinite perekond sai Lermontovile eriti südamelähedaseks. Lopuhhinite vanem tütar Maria Aleksandrovna oli temale sõbraks, kellele ta kirjutas oma nooruslikest unistustest, muredest ja rõõmudest. Poeedi lähemaks sõbraks oli ka Maria vend Aleksei. Noorem Lopuhhina — Varenka — äratas Lermontovis hiljem sügavamaid tundeid. Lermontov pühendas Varenkale ligi 20 luuletust, sealhulgas luuletuse «Valerik». Kinnine ja karm, kui ta viibis võõraste seas, oskas Lermontov olla avameelne, südamlik ja õrn nendega, keda ta armastas. Selline oli ta iseloom varases nooruses ja ka küpsemas eas. Sõprus oli temale püha tundmus, mille aluseks on vastastikune arusaamine ja usaldus.

Moskvas veedetud aastad olid Lermontovile õnnelik aeg. Ta viibis inimeste seas, keda ta armastas; ta tegeles oma lemmikkunstiga — luulega... Ta elas palavasti armastatud vene linnas, millest ta hiljem kirjutas:

Москва, Москва! ... Люблю тебя, как сын,
Как русский, — сильно, пламенно и нежно!
Люблю священный блеск твоих седин
И этот Кремль, зубчатый, безмятежный.

[53-a] Kuju kreeka mütoloogias.

Moskva, Moskva!... Armastan sind kui poeg,
kui venelane, — tugevalt, palavalt ja õrnalt!
Armastan su halli pea püha hiilgust
ja seda Kremlit, sakilist ja rahulikku! (Saška».)

Ülikooli juures olev aadlike pansion oli valitsuse ringkondades halvas kuulsuses. Nikolai I sai ettekandeid pansioni õppejõudude ja kasvandike «liberaalseist vaateist» ja sellest, et nad unistavad revolutsioonist ning usuvad «konstitutsioonilise valitsemisvormi võimalust Venemaal».

Pärast pansioni külastamist Nikolai I poolt 1830. aasta kevadel saabus peagi ukaas, millega pansion kujundati ümber aadlike gümnaasiumiks. Seati sisse ihunuhtlus ja kaotati kõik pansioni senised eesõigused. Protesti märgiks palus Lermontov end koolist lahkunuks lugeda.

1830. a. sügisel astub ta Moskva ülikooli — algul kõlbelis-poliitilisse teaduskonda, kust siirdub filoloogiateaduskonda.

Ülikooliaastad. Need olid aastad, mil Moskva ülikoolis õppisid Belinski, Herzen ja viimase sõber Ogarjov. Lermontov polnud nendega tuttav, kuid nii tema ise kui ka tema lähemad seltsimehed, kellega ta alaliselt läbi käis, jagasid neidsamu ideid, milledest innustus kogu tolleaegne edumeelne üliõpilaskond. «Me olime veendunud,» ütleb Herzen oma raamatus «Möödunu ja mõtted», «et sellest auditooriumist tuleb võitlussalk, kes astub Pesteli ja Rõlejevi jälgedesse.»

Draama «Imelik inimene»[54], mille Lermontov kirjutas üliõpilasena, kajastab elavalt Moskva üliõpilasnoorsoo omavahelisi vestlusi.

«Imeliku inimese» kangelased on hoogsas mõttevahetuses isamaa ja vene rahva üle.

«Härrased!» hüüatab üks neist, «kunas saabub aeg, et venelased muutuvad venelasteks?»

Teine vaidleb talle aga veendunult vastu:

«Kas me ei tõestanud 12-ndal aastal, et oleme venelased? Säärast eeskuju pole nähtud maailma algusest saadik! — et oleme kaasaeglased, kuid me ei mõista täiel määral suurt Moskva tulekahju. Meil pole midagi imestada selle teo üle: see mõte, see tundmus on ilmale tulnud ühes venelastega.

[54] «Странный человек».

Me peame selle üle uhked olema, aga imestamise jätame järeltulijaile ja võõramaalastele! Hurraa! härrased! Joogem Moskva põlemise terviseks!»

Pole kahtlust, et need on Lermontovi enda ja ta lähemate sõprade mõtted.

Lermontov oli kaasosaline tol ajal laineid löönud «Malovi loos». Malovi-nimeline õppejõud oli — Herzeni sõnade järgi — «rumal, toores ja harimatu professor». Üliõpilased, kes teda selle rumaluse ja tooruse pärast üksmeelselt vihkasid, otsustasid korraldada ta vastu meeleavalduse. Kord Malovi loengu ajal kuuldi hüüdeid: «Välja siit, välja!» Vilistamise ja karjumise saatel tormas Malov ülikoolist välja; temale visati järele ta kübar ja kalossid. See väljaastumine Malovi vastu oli ühtlasi ka poliitiline demonstratsioon. Ülikooli valitsus pani selle teo algatajad kartserisse ja arvatavasti päästis nad seega suuremast karistusest tsaarivõimude poolt. Lermontovil oli põhjusi karta, et tedagi tabab karistus «Malovi loo» eest. Kuid seekord pääses luuletaja karistusest.

Ülikooli-aastail ta loeb ja kirjutab palju. Ta loob poeemid «Vabaduse viimne poeg»[55], «Izmail-bei» ja terve rea lüürilisi luuletusi, milledest paljud on revolutsioonilise sisuga (mõned neist on kirjutatud enne ülikooli astumist). Aastaist 1830—1831 on pärit sellised Lermontovi luuletused nagu «1831. a. juunikuu 11. päev», samuti ka «Ei, Byron, see ei ole ma . . .»[56]. Viimases rõhutab Lermontov oma luule algupärasust, oma «vene hinge». Neil aastail kirjutab ta ka mitu lavateost, nende hulgas «Hispaanlased»[57] (1830) ja «Inimesed ja kired»[58] (1830), milledes ta kritiseerib oma kaasaega ja esitab teravaid sotsiaalseid probleeme.

Neisse aastaisse kuulub ka Lermontovi innukas teatriharrastus. Poeet on vaimustatud silmapaistva Moskva näitleja Motšalovi mängust, kelle talent on Lermontovi ühe kaasaeglase sõnade järgi «hiilgav, pimestav ja kaasakiskuv». Lermontov vaatab Suures Teatris Schilleri draamasid («Sala-

---

[55] «Последний сын вольности».
[56] «1831 г., июня 11 дня», «Нет, я не Байрон, я другой . . .».
[57] «Испанцы».
[58] «Люди и страсти»

kavalus ja armastus», «Röövlid», «Don Carlos») ja Griboje-dovi «Häda mõistuse pärast»[58-a], mis esilavastati 1831. aastal.

Mõnikord mängiti Suures Teatris ka suure inglise draama-kirjaniku Shakespeare'i tragöödiaid. Aga see polnud tõeline Shakespeare, vaid tema teoste prantsuskeelsete ümbertöötuste tõlked, mis ainult nõrgalt meenutasid geniaalse näitekirjaniku loomingut. Lermontov luges aga Shakespeare'i originaalis ja oli temast vaimustuses, eriti tragöödiast «Hamlet». Ühest Lermontovi kirjast, mis kuulub sellesse perioodi, leiame sügavasisulisi märkusi Shakespeare'i kohta ja tsitaate «Hamletist». Ta nimetab Shakespeare'i «kõikehaaravaks geeniuseks, kes tungib inimsüdame saladustesse ja saatuse seadustesse . . .».

1830. ja 1831. aasta suvel viibib poeet ühes oma vanaemaga selle sugulaste mõisas Moskva lähedal — Srednikovos. Siin, imekauni vene looduse keskel, kirjutas noor Lermontov palju suurepäraseid luuletusi, nende hulgas «Soovi»[59], mis algab järgmiste igatsevate sõnadega:

Зачем я не птица, не ворон степной,
Пролетевший сейчас надо мной?
Зачем в небесах не могу я парить
И одну лишь свободу любить. . .

Miks pole ma lind, pole stepikaaren,
kes just praegu minust üle on lennanud?
Miks ei saa ma taevas tiirelda
ja vaid vabadust armastada . . .

1831. a. suri Juri Lermontov. Isa surm, mis viis lõpule perekondliku tragöödia, oli noorele luuletajale raskeks löögiks. Isa mälestusele pühendatud luuletuses kirjutab ta kibestunult:

Ужасная судьба отца и сына
Жить розно и в разлуке умереть . .

Hirmus on isa ja poja saatus,
kes on lahus elanud ja surevad lahus. . .

1832. aastal on Lermontov sunnitud Moskva ülikoolist lahkuma; ta asub Peterburi.

[58-a] «Горе от ума».
[59] «Желание».

Kaardiväe-lipnikkude kool. Vana Venemaa «sõjaväeline pealinn» avaldas noormehele rusuva mulje. Ta räägib põlgusega Peterburi kõrgemast seltskonnast. «Ma olen näinud,» kirjutab ta M. Lopuhhinale, «siinse seltskonna musterkujusid: ülilahkeid daame ja üliviisakaid noormehi. Nad kõik jätavad mulje väga kitsast ning lihtsast prantsuse iluaiast, kuhu võib aga siiski esimesel korral kergesti ära eksida, sest peremehe käärid on kaotanud üksikute puude vahel kõik erinevused.»

Lermontov tahtis astuda Peterburi ülikooli, kuid siin ei tahetud arvestada ta kahte õppeaastat Moskva ülikoolis. Siis astus ta kaheaastase kursusega kaardiväe-lipnikkude ja ratsaväe-junkrute kooli.

Sõjakoolis veedetud aastaid nimetab Lermontov «hirmsateks». Siin valitses mõttetu distsipliin. Sellest on tunnistuseks näiteks järgminegi fakt: üht junkrut karistati arestiga ainult selle eest, et ta kõndis tänaval kõrvuti ohvitseriga, ehkki see ohvitser oli ta lihane vend. Junkrute vaba aeg möödus prassinguis ja tembutamises. Lermontov kirjutas neil aastail vähe. Ta jätkas aga siiski kirjanduslikke harrastusi: sõjakooli ajast on pärit ta poeem «Hadži Abrek» (mis trükiti hiljem autori teadmata ajakirjas «Biblioteka dlja tštenija»). Ta töötas ka suure romaani «Vadim» kallal, mis käsitles Pugatšovi ülestõusu, ja jätkas pansionis alustatud poeemi «Deemon»[60].

Ohvitseriaastad Peterburis. 1834. a. novembris ülendati Lermontov ihukaardiväe husaripolgu kornetiks ja ta asus elama Tsarskoje Seloosse.

Ülevaatused ja paraadid Tsarskojes, samuti ka piduõhtud ja ballid Peterburis, milledel Lermontov käis üsna sageli, täitsid nüüd poeedi elu. «Pilkav, sarkastiline ja leidlik... samal ajal täis hiilgavat intellekti, rikas ja rippumatu, sai ta ülemkihi noorte hingeks — eestvedajaks vestlustes, lõbustustes, prassinguis ja kõiges selles, millest koosneb elu neil aastail» — nii kirjutab Lermontovist-ohvitserist naiskirjanik Rostoptšina. Pole kahtlust, et poeet ei võinud leida rahuldust teda ümbritsevast labasest keskkonnast. Ta põlgas seda alati ja

[60] «Демон».

seltskondlik jõudeelu oli temale kõigepealt abinõuks, et leida unustust ning pääseda raskeist mõtteist ja meeleoludest. Ainult poeedi lähemad sõbrad tundsid teda sellisena, nagu ta oli tõeliselt: lihtsa, peenetundelise, siira, õrna ja hingelise noormehena. Põlatud seltskonna keskel ta ei olnud tema ise. Kuid ta ei alandanud end kunagi kellegi ees. Ta ütleb tõtt, kirjutades ühes oma luuletuses:

... перед идолами света
Не гну колена я мои ...

... Maailma puuslikkude ees
ma oma põlvi ei painuta...

Tema päris-eluks oli loominguline töö, millele ta pühendas tunduva osa oma vabast ajast.

Aastail 1835—1836 kirjutab ta draama «Maskeraad»[61], poeemid «Bojaar Orša»[62] ja «Mongo», lõpetamata romaani «Vürstinna Ligovskaja»[63] (selles romaanis esineb esmakordselt Petšorini kuju, mille Lermontov töötas hiljem sügavamalt läbi «Meie aja kangelases»), samuti ka terve rea luuletusi, nagu «Juudi meloodia», «Palestiina oksake»[64], «Borodino» ja «Surev gladiaator»[65]. Viimasena nimetatud luuletus on kirjutatud Tarhanõs, kus poeet veetis ühe osa 1834/35. aasta talvest.

Esimene väljasaatmine Kaukaasiasse. 1837. a. algul toimus sündmus, mis tõi poeedi ellu täieliku pöörde. 8. veebruaril sai Puškin kahevõitluses surmavalt haavata. Kuuldus sellest levis kulutulena. Kõneldi, et Puškinit polegi enam elavate kirjas. Lermontov reageeris sellele kurvale sündmusele luuletusega «Poeedi surm»[66], mis algab sõnadega:

Погиб поэт. Невольник чести
Пал, оклеветанный молвой...

Poeet on hukkunud. Autunde vang
on langenud, tabatuna laimust...

Luuletuse lõppvärsiks olid esialgu sõnad: «Ja pitserit tal kannab huul.» Kuid mõni päev hiljem, kui Puškin oli juba surnud, lisas Lermontov sellele luuletusele 16 lõppvärssi, mis

---

[61] «Маскарад».
[62] «Боярин Орша».
[63] «Княгиня Лиговская».
[64] «Еврейская мелодия», «Ветка Палестины».
[65] «Умирающий гладиатор».
[66] «Смерть поэта».

hõõguvad vihast ja põlgusest kõrgema seltskonna vastu, keda poeet süüdistab suure Puškini surmas.

Lermontovi värsid levisid arvukais ärakirjades kogu Peterburis. Üks Lermontovi kaasaeglasi kirjeldab järgmiselt muljet, mida need värsid avaldasid noorsoole: «Nagu kõik teised, nii saime meiegi kohe Lermontovi luuletuse «Poeedi surm», mida levitati salaja. See luuletus liigutas meid sügavalt ja me lugesime ning deklameerisime seda määratu tulisusega... meie süda leegitses sangarlikust vaimustusest ja meile tundus, et me oleme valmis kõigeks, — nii ülendas meid Lermontovi võimas luule...»

Uues, senitundmatus luuletajas nähti nüüd Puškini järglast... Kuid tsaarikoja ringkondades põhjustasid Lermontovi luuletuse viimased 16 rida äärmist pahameelt... Luuletust näidati tsaarile pealkirja all «Üleskutse revolutsioonile». 4. märtsil areteeriti Lermontov; nädal aega hiljem viidi ta üle Nižni-Novgorodi tragunipolku. Polgu asukoht oli Kaukaasias, kus parajasti käis sõda mägirahvastega. Valitsuse ringkonnad lootsid, et jultunud poeet ei tulegi enam pealinna tagasi.

Raske südamega sõitis Lermontov temale määratud asukohta. Aga Kaukaasia kaunis loodus mõjus elustavalt ta hingele. Ta käis Kizljaris, Tamanis, Šušas, Kubas, Šemahhas ja Tiflisis (Tbilisis). Tal tuli reisida küll posthobustel, küll ratsa, ronida mööda mägesid, ületada mäekurusid ja ööbida lageda taeva all, uinudes «šaakalite ulgumise saatel». «Mägestiku õhk on mulle kui palsam,» kirjutas Lermontov oma sõbrale Rajevskile, «raskemeelsus on kus kurat, süda töötab, rind hingab kergelt; ma ei soovi enam midagi sellel hetkel; võiksin eluaja nii istuda ja vaadata...»

Lermontovil ei tulnud seekord lahinguist osa võtta. Tema vanaema nägi palju vaeva tütrepoja tagasitoomiseks, astudes Benckendorffi kaudu vastavaid samme. See vaev ei olnud asjata. Pärast Nižni-Novgorodi tragunipolgu «kõige kõrgemat» (s. o. tsaari enda poolt teostatud) ülevaatust Tiflisis (Tbilisis) kirjutas Nikolai I alla käskkirjale Lermontovi ülemiseks Grodno ihukaardiväe husaripolku, mis seisis Novgorodis.

Kurbusega lahkus poeet Kaukaasiast. Ta oli hakanud armastama mitte ainult sealset loodust. Oma rännakuil Kau-

kaasias oli ta kohanud ka suurepäraseid inimesi. Pjatigorskis tutvus ta Belinskiga, Stavropolis ja Tiflisis — nimekate dekabristidega, kes olid saadetud Kaukaasiasse pärast tagasitulekut asumiselt Siberis. Eriti lähedaseks kujunes tema tutvus dekabristist luuletaja A. Odojevskiga, kes kirjutas kuulsa luuletuse vastuseks Puškini «Läkitusele Siberisse»[67-68].

Lermontovi ja Odojevski vahel tekkis südamlik sõprus.

1837. aastal lõi Lermontov terve rea imekauneid luuletusi. Kaukaasias lõpetas ta poeemi «Laul kaupmees Kalašnikovist». Kaukaasiast saadud muljed andsid materjali ka mitme hilisema teose jaoks, nagu «Mtsõri», «Deemon» (selle viimases redaktsioonis) ja «Meie aja kangelane».

Peterburis, kahe pagendamise vaheajal. 1838. a. algul tuleb Lermontov tagasi Venemaale. Tänu vanaema eestkostmisele saab ta aprillis täieliku andestuse ja naaseb sellessesamasse husaripolku, milles ta teenis enne pagendamist.

Algab endine elu: ülevaatused ja paraadid, mis jätavad temasse ainult väsimustunde, nad vahelduvad ballidega ja vastuvõttudega kõrgelseisvate isikute juures. Peterburi seltskond kohtleb Lermontovi kui tuntud poeeti. Teda meelitatakse, talle avaldatakse austust. Aga suurilma elu on talle koormaks. «Seltskonna köidikud» tunduvad talle pärast vaba Kaukaasia elu eriti rasked.

Ta pühendab palju aega kirjanduslikule tegevusele. Tema töid avaldatakse. Tolleaegsed ajakirjad avaldavad üksikuid osi «Meie aja kangelasest». Ilmuvad luuletused «Palestiina oksake», «Poeet», «Kolm palmi», «Õhulaev»[69] ja poeem «Mtsõri». Lermontov kirjutab kümneid salme poeemist «Saška», mis kahjuks jäi lõpetamata. Selles poeemis tahtis Lermontov anda oma aja noormehe eluloo; poeemi kesksel kujul on autobiograafilisi jooni. Arvukad ärakirjad poeemist «Deemon» käivad käest kätte. Nad äratavad kõikjal elavat vastukaja ja selle ajajärgu parimate inimeste poolehoidu. Poeet tutvub tuntuimate kirjanikega: Žukovskiga, Vjazemskiga, Vladimir Odojevskiga (tänapäevani populaarsete lastemuinasjuttude autor — A. Odojevski lellepoeg) ja Gogoliga.

[67-68] «Послание в Сибирь».

[69] «Поэт». «Три пальмы», «Воздушный корабль».

Sellesse aega kuulub Lermontovi osavõtt nõndanimetatud «kuueteistkümne ringist». Ühe ringiliikme sõnade järgi koosnes see ring osalt ülikooli-noorsoost, osalt Kaukaasias teeninud ohvitseridest.

«Igal öösel pärast teatrit või balli kogunesid nad kord ühe, kord teise juurde. Seal, pärast tagasihoidlikku õhtueinet... jutustasid nad üksteisele päevasündmusi, rääkisid kõigest ja arutasid kõike täiesti vabalt ning sundimatult, justkui polekski olemas kolmandat osakonda: nii kindel oldi iga ringiliikme usaldatavuses.»

Lermontov ei varjanud oma põlgust ja viha «kõrgema seltskonna» vastu. Tema teravad väljendused selle seltskonna esindajate aadressil on üldtuntud. Ta ei säästnud isegi tsaariperekonna liikmeid. Oli selge, et kõrgem seltskond, need inimesed, kes «ahnitseva karjana» seisid trooni ümber, ja lõpuks tsaar ise püüavad poeedile esimesel soodsal juhul kätte maksta...

1840. a. uusaasta ööl viibis Lermontov Aadlike Majas maskiballil. Samal ballil viibinud I. S. Turgenev, kes nägi Lermontovi esmakordselt ja jälgis teda huviga, «tabas ta näolt loomingulise inspiratsiooni kauni ilme...». Sel ööl lõi Lermontov ühe oma jõulisema luuletuse «1. jaanuar»[70].

Luuletaja ei säästa teda ümbritsevaid inimesi. Ta vihkab nende «päheõpitud kõnet, sosistavaid suid» ja nende «maske, mida sidunud siivsus...». Ta tahaks, «et nurjüks nende lust ja raudse värsi, mis täis kurjust, kibedust, neil' jõhkralt näkku paiskaks!».

Lermontovi kahevõitlus Barante'iga ja teistkordne pagendamine. Aasta, mille Lermontov alustas ühe jõulisema, seltskonna vastu sihitud luuletusega, tõi talle uue löögi. Kahevõitluse eest Prantsuse saadiku de Barante'i pojaga areteeriti ta ja saadeti uuesti Kaukaasiasse.

Kui Lermontov oli areteeritud, külastas teda peavahis Belinski. Kaks vaimusuurust, kes seni teineteist alles vähe tundsid, vestlesid siin ligemale neli tundi.

See kohtumine Lermontoviga avaldas Belinskile sügava mulje. Suur kriitik oli poeedist vaimustatud.

---

[70] «Первое января».

«Milline õrn ning luuleline hing tal on!» ütles Belinski otsekohe pärast oma kohtumist Lermontoviga kirjanik Panajevile. Ja oma kirjas V. P. Botkinile kirjutas suur kriitik: «Ma käisin hiljuti tema juures kongis ja sain esimest korda temaga avasüdamlikult kõnelda. Milline sügav, võimas vaim!... Oo, temast saab vene poeet, niisama kõrge kui Ivan Suur![71] Suurepärane loomus!... Ma vaidlesin temaga ja mul oli rõõm tema mõistuspärases, külmas ja kibestunud suhtumises elusse ja inimestesse näha sügava usu juuri mõlema väärtusesse.»

Nii siis on Lermontov jälle Kaukaasias. Seekord olid võimud korraldanud asja nii, et poeet võtaks osa võitlusest mägilaste vastu. Valitsevad ringkonnad lootsid, et mägilase kuul tapab peagi vihatud poeedi. Aga ka Lermontov ise ei püüdnud lahinguist kõrvale hoida. Mitme kuu jooksul võttis ta peaaegu vahetpidamatult võitlusest osa. Kõige raskem ning verisem oli lahing Valeriki jõel. Poeet on kirjeldanud seda lahingut luuletuses «Valerik», mille ta pühendas V. A. Bahmetjevale (sündinud Lopuhhinale). Lermontov ilmutas lahingus Valeriki jõel erakordset vaprust. Tema otsene ülemus tegi temast «alluvuse korras» järgmise ettekande: «See ohvitser täitis kõik temale pandud ülesanded erakordse mehisuse ja külma verega, kõigist hädaohtudest hoolimata. Ta tungis vaenlase tõketesse vaprate ründajate esimestes ridades.»

Sügisel asus Lermontov «partisanisalga» etteotsa. Salga juhina tegi ta ühes oma partisanidega vapruse imesid. Nii 24. oktoobril «moonamuretsemise retkel Šali taga Lermontov kasutas ära tasase maastiku eelist ja ründas käputäie meestega arvuliselt ülekaalukat vaenlast. Ta tõrjus korduvalt vaenlase kallaletunge meie laskurite ahelikule ja tabas röövleid korduvalt oma käega». Otsene ülemus esitas Lermontovi mitu korda autasustamiseks. Kuid Peterburist tuli iga kord eitav vastus...

1841. a. jaanuaris sõitis Lermontov puhkusele — Peterburi.

Pärast ebaõnnestunud katset erru minna pidi luuletaja pealinnast jälle lahkuma. Teel Kaukaasiasse peatus ta mitu päeva Moskvas — oma lemmiklinnas. Moskvas kohtus ta

[71] Ivan Suure kellatorn Moskva Kremlis.

mitme seal elava literaadiga. Jutuajamisel slavofiil Samariniga ütles Lermontov Venemaa ja vene rahva kohta: «Kõige hullem on see, et suurem osa inimesi kannatab, ise seda teadmata!»

Enne Lermontovi ärasõitu Kaukaasiasse andis kirjanik V. F. Odojevski talle oma märkmiku, paludes teda (nii kirjutas Odojevski märkmikku), «et ta tagastaks selle isiklikult ja täiskirjutatult». Kahe ja poole aasta pärast sai Odojevski märkmiku tagasi ühelt Lermontovi sugulaselt. Märkmikus olid sellised luulepärlid, nagu «Vaidlus»[72], «Unelm» («Seal Dagestani orus südapäeva lõõsas»), «Kalju»[73], «Tamaara», «Prohvet»[74] ja terve rida teisi luuletusi. Poeeti ennast polnud aga enam elavate kirjas. Üks luuletustest, mida sisaldas Odojevski märkmik, on eriti traagiline. Poeet pani sellele nimeks «Unelm».

В полдневный жар в долине Дагестана
С свинцом в груди лежал недвижим я.
Глубокая ещё дымилась рана,
По капле кровь сочилася моя ...

Keskpäeva lõõmas lamasin ma elutuna Dagestani orus, rinnus tina.
Sügav haav auras alles ja mu veri nirises tilkhaaval maha ...

Justkui oleks Lermontov teadnud ja prohvetlikult ennustanud, missugune surm teda ootab.

Lermontov pidi muidugi olema teadlik, et valitsus ja tsaar Nikolai I võtavad tarvitusele kõik abinõud, et vabaneda temast — poeedist, kelle pistodana terav sõna oli hirmsaks relvaks pärisorjusliku Venemaa valitsevate ringide vastu. Ja tõepoolest, need abinõud olid tarvitusele võetud.

Oli vaja leida inimene, kes teostaks suure luuletaja tapmise plaani.

See inimene leiti Lermontovi sõjakooli-kaaslases Martõnovis.

---

[72] «Спор».
[73] «Сон» («В полдневный жар в долине Дагестана» ...), «Утёс».
[74] «Пророк».

Poeedi vaenlased kasutasid ära tema pilked tühise ning rumala Martõnovi üle, et puhuda lõkkele viimase viha oma endise koolikaaslase vastu.

Tüli Lermontovi ja Martõnovi vahel lõppes kahevõitlusega, mis toimus ebatavaliselt rasketel tingimustel: kolm lasku kümne sammu kauguselt. Säärastel tingimustel pidi kahevõitlus paratamatult lõppema ühe duellandi surmaga. Kohtumine toimus 27. juulil 1841. a. Mašuki mäe jalamil Pjatigorski lähedal. Martõnovi kuul läbistas poeedi südame. Ta langes kui maha niidetud, jõudmata isegi, nagu jutustab üks sekundantidest, «haarata kinni haigest kohast, nagu seda tavaliselt teevad haavata saanud inimesed».

Teade luuletaja hukkumisest vallandas vene ühiskonna eesrindlikumais ringides sügava kurbuse. Aga õukond, seltskonna ülemkiht ja tsaar Nikolai I võtsid kurva teate triumfeerivalt vastu. Teati rääkida, et tsaar, kuulnud poeedi traagilisest lõpust, olevat öelnud: «Koerale koera surm.»

Lermontov maeti esialgu Pjatigorski kalmistule. Murest murtud, nutust pimedaks jäänud vanaema nõudmisel viidi ta põrm hiljem Tarhanõsse üle.

Lermontovi tapja pääses kerge karistusega. Tsaari käsul mõisteti talle kolm kuud aresti ja «kiriklik patukahetsus». Sekundante ei karistatud üldse.

Nii kordas suure vene poeedi Puškini traagilist saatust veel teine suur vene poeet, keda tema kaasaeglased pidasid õigustatult Puškini väärikaks järglaseks.

Lermontov ei olnud veel 27-aastane, kui vaenlased tegid ta elule järsu lõpu. Nii täitus tema ennustus:

Я начал рано, кончу рано...

Ma alustasin varem ja varem lõpetangi...

Poeet eksis aga, ennustades, et temast jääb pärandiks «napp vaimu saak». «Vene hingega» «võõras valitu», nagu Lermontov on ennast nimetanud, jättis meile rikkaliku pärandi. Tema kirjanduslik tegevus kestis ainult 12 aastat, aga selle aja jooksul jõudis ta palju kirjutada ja ta looming on kõrge väärtusega.

Lermontovi lüürika.

Lermontov oli alles laps, kui toimus dekabristide ülestõus ja traagiline saatus tabas esimesi vene revolutsionääre. Ta hakkas kirjutama Nikolai-aegse reaktsiooni raskel perioodil. Noore Lermontovi isiklik saatus jättis tema luulele sünge pitseri; ent kurbus, mis iseloomustab tema teoseid, ei olnud ainult Lermontovi perekonna kurbmängu kajastuseks. Tõsise, tundliku noorukina mõistis ta väga hästi, kui sünget aega elab üle ta isamaa. Seepärast kajastavad tema varasemadki luuletused seda meeleolu, mis oli omane kogu eesrindlikule haritud seltskonnale 20-ndate aastate lõpul ja 30-ndate algul.

Raamatute lugemine, suhtlemine seltsimeestega aadlike pansionis ja hiljem Moskva ülikoolis olid arendanud noore poeedi hinges vabadusearmastust, samuti ka vihkamist omavoli ning despotismi vastu. Ja juba esimestes luuletustes, mida kirjutas 14—15-aastane Lermontov, helisevad jõuliselt vabadusearmastuse motiiv ja protest omavoli vastu.

Vabaduse ja protesti motiiv varasemais luuletustes. Luuletuses «Türklase kaebed»[75], mis on kirjutatud 1829. aastal, kurdab poeet «türklase» suu kaudu, kui raske on inimeste elu tema kodumaal: «...vara tusk ju lasub nende peal... seal ikkes, ahelates oigab inimene». On selge, et Lermontov ei räägi siin sugugi Türgist, vaid hoopis Nikolai-aegsest Venemaast.

Prantsuse juulirevolutsiooni puhul kirjutas Lermontov luuletuse «Pariis 30. juulil 1830. a.». Poeet elab sügavalt kaasa Prantsusmaal toimuvatele sündmustele. Ta hüüab:

И загорелся страшный бой,	Ja algas hirmus võitlus;
И знамя вольности, как дух,	ja vaimuna käis vabaduse lipp
Идёт пред гордою толпой.	uhke rahvahulga ees.

Etteheide ja ähvardus kõlavad ta huulilt, kui ta pöördub kuningas Louis XVIII-nda poole:

О, чем заплатишь ты, тиран,	Mida annad sa, türann,
За эту праведную кровь,	selle õiglase vere eest,
За кровь людей, за кровь граждан?	inimeste, kodanike vere eest?

[75] «Жалоба турка».

Samal aastal kirjutab Lermontov luuletuse «Ennustus»[76], milles ta ütleb:

Настанет год, России чёрный год,
Когда царей корона упадёт ...

Tuleb aeg, Venemaa must aasta,
mil tsaaride kroon langeb...

Luuletuses «Novgorod» väljendab poeet veendumust, et kõik türannid peavad paratamatult hukkuma.

Tegude-iha ja võitlusjanu motiivid. Pealesunnitud tegevusetus, võimatus kasulikult rakendada oma võimeid rõhuvad poeeti kui raske koorem. Ta hüüab kibedusega:

Как в ночь звезды падучей пламень,
Не нужен в мире я ...

Ma olen maailmas tarbetu kui öösel langeva tähe valgus...

Sügavasisulises luuletuses «11. juunil 1831. a.» ütleb Lermontov (ta oli siis kõigest 16-aastane!):

Так жизнь скучна, когда боренья нет,
В минувшее проникнув, различить
В ней мало дел мы можем; в цвете лет
Она души не будет веселить.
Мне нужно действовать, я каждый день
Бессмертным сделать бы желал, как тень
Великого героя, и понять
Я не могу, что значит отдыхать.

Elu on igav, kui pole võitlemist. Tagasi vaadates leiame me temast vaid vähe tegusid; täis-eas ei rõõmusta ta hinge. Ma vajan tegusid; iga elupäeva tahaksin ma surematuks teha kui suure kangelase varju, ja ma ei mõista, mis tähendab puhata.

Sellessamas luuletuses ennustab luuletaja:

Смерть моя

Ужасна будет, чуждые края
Ей удивятся, а в родной стране
Все проклянут и память обо мне ...

Mu surm saab hirmus olema; võõrastes maades pannakse teda imeks, kodumaal aga neavad kõik mu mälestusegi.

---

[76] «Предсказание».

Lermontovi varasema lüürika iseloomulikud motiivid — protest despotismi vastu, kirglik vabadusearmastus, igatsus võitluse ja tegevuse järele, «hirmsa hukkumise» eelaimus — helisevad ka tema küpsema ea luuletustes. Aga Lermontovi lüürika stiil ja üldine iseloom muutuvad järk-järgult. Tema varasemad luuletused on suuremalt jaolt selgesti väljendatud romantilise põhitooniga.

Neid luuletusi lugedes on mõnikord raske ütelda, mis ajal ja kus kohas, missugusel maal ja missuguses ümbruses poeet elab. Neis puudub poeeti ümbritseva olustiku konkreetne kirjeldus. Selles suhtes on küll ka erandeid (näiteks luuletus «Bulvar»[77]); need erandid on aga Lermontovi loomingutee alguses harvad.

Aja jooksul tungib elu üha enam poeedi sisemaailma. Teda ümbritseva olustiku elavad, konkreetsed detailid leiavad endile koha tema luules. Lermontovi «vene hing», millest ta kirjutab ühes oma luuletuses («Ei, Byron, see ei ole ma . . .»), pääseb üha tugevamini mõjule. Ainult möödunud sajandi teise veerandi vene poeet võis kirjutada selliseid luuletusi, nagu «Poeedi surm», «Borodino», «Poeet», «Unelm», «Vaidlus» või «Astun üksipäini oma rada»[78]. Lermontovi küpsema ea värssides ühineb võitlev, protesteeriv romantism realismiga.

Lermontovi luule patriootilised motiivid. Lermontov armastas palavalt Venemaad. Ta armastas Venemaad nii, nagu seda armastasid tema aja parimad inimesed — Belinski ja Herzen, nagu seda hiljem armastasid Tšernõševski, Nekrassov ja Dobroljubov. Tema armastus Venemaa vastu oli ühendatud nende inimeste vihkamisega, kes takistasid tema kodumaad olemast õnnelik, oli ühendatud protestiga isikuvabaduse mahasurumise, türannia ja pärisorjuse vastu.

Isamaa-armastuse motiive leidub ka Lermontovi varasemais luuletustes. Juba 1831. aastal kirjutas ta luuletuse «Borodino lahinguväli»[79]; see käsitleb sama ainet, mis hilisemgi, meie kõikide poolt nii armastatud ja hinnatud «Borodino».

---

[77] «Булевар».
[78] «Выхожу один я на дорогу».
[79] «Поле Бородина».

Luuletuses «Borodino lahinguväli» on veel palju romantilist retoorikat. Poeet paneb siin oma kangelase-reavõitleja suhu sõnu ja lauseid, mida ei oleks võinud öelda kuulsast lahingust tõeline, reaalne osavõtja.

Luuletuse kangelane ütleb oma seltsimehele-võitlejale:

Брат, слушай песню непогоды,
Она дика, как песнь свободы!
. . . . . .

Душа от мщения тряслася,
И пуля смерти понеслася
Из моего ружья . . .

Vend, kuula tormilaulu. Ta on metsik nagu vabaduse laul!
. . . . . .
Hing vappus tasuihast ja mu püss saatis välja surmakuuli . . .

See luuletus ei anna meile reaalset pilti Borodino lahingust. Aga me loeme sealt juba need üldtuntud sõnad, mis leiduvad meile kalliks saanud luuletuses «Borodino».

Ребята, не Москва ль за нами!
Умрёмте ж под Москвой!

Hei, poisid, Moskva on me taga!
Siis surgem Moskva all!

Ja me mõistame, et «Borodino lahinguväli» kehastab esimest korda neid mõtteid ja tundeid, mis on aastaid elanud luuletaja-patrioodi südames.

Viis aastat hiljem leidis luuletajana küpseks saanud Lermontov neile tundeile uue, geniaalse väljenduse — ta lõi oma «Borodino», mis sai vene rahva üheks armastatuimaks luuletuseks.

«Borodino» on realistlik kunstiteos.

See on kirjutatud kahekõnena noore soldati ja veteraani — 1812. aasta sõjast osavõtnu — vahel. See on õieti reavõitleja jutustus Borodino lahingust, kuna ainult esimesed seitse rida kuuluvad ta jutukaaslasele.

Kogu jutustus voolab eepiliselt rahulikus toonis: jutustajaks on inimene, kes on uhke oma heroilise sugupõlve üle ja teab, et ta on elus korda saatnud midagi suurt, kuid samal ajal ei kaldu hooplemisele ega hiilgavate fraaside tegemisele.

Jutustuse toon kõrgeneb ainult kohati, kus kangelase-võitleja kõne kõlab uhkelt ning pühalikult.

Уж мы пойдём ломить стеною.
Уж постоим мы головою
За родину свою!..

Вам не видать таких сражений!
Носились знамена как тени,
В дыму огонь блестел.

. . . . . .

Изведал враг в тот день немало,
Что значит русский бой удалый,
Наш рукопашный бой!

Müürina läheme lahingusse. Rinnaga seisame oma kodumaa eest!... Teie ei saa kunagi näha niisuguseid lahinguid! Lipud lendlesid seal kui varjud, suitsu sees helkis tuli.

. . . . . .

Sel päeval sai vaenlane küllalt tunda, mis tähendab uljas vene võitlusviis, meie käsikähm!

Lahingueelse öö kirjeldus on täis realistlikke üksikasju. Lahingupilti kujutatakse suure meisterlikkusega. Tegevus areneb jõuliselt. Akustilised muljed vahelduvad visuaalsetega:

Звучал булат, картечь визжала,
Рука бойцов колоть устала,
И ядрам пролетать мешала
Гора кровавых тел ...

Земля тряслась, как наши груди,
Смешались в кучу кони, люди,
И залпы тысячи орудий
Слились в протяжный вой ...

Helises mõõk ja vihises kartetš; võitlejate käsi nõrkes löömast ja veriste kehade virnad segasid mürskude lendu...

Maa vappus nagu meie rind, mehed ja ratsud segunesid ühte sumba ja tuhande kahuri kogupaugud sulasid üheks pikaks ulgeks kokku...

Lermontovi luuletus kajastab vene inimeste ehtsat patriotismi, milles pole hooplemist ega poseerimist. Neli ilmekat värsirida kirjeldavad vene soldatite meeleolu Borodino lahingu eel:

Что ж мы? На зимние квартиры?
Не смеют, что ли, командиры
Чужие разорвать мундиры
О русские штыки?

Mis nüüd? Kas talvekorterisse? Kas komandörid siis ei julge võõraid mundreid vene tääkidest lõhkuda lasta?

Ülla heroismi aupaiste ümbritseb polkovniku kuju. Ta lausub sõnad, mida nii sageli kordasid nõukogude sõjamehed 1941. aastal:

Ребята! Не Москва ль за нами?
Умрёмте ж под Москвой!
Как наши братья умирали.
И умереть мы обещали,
И клятву верности сдержали
Мы в бородинский бой!

Hei, poisid, Moskva on me taga! Siis surgem Moskva all, nii nagu meie vennad surid! Ja me tõotasime surra ja pidasimegi truudusvande Borodino lahingus!

Jutustaja enda kuju äratab meie sügavat sümpaatiat. Tema lihtne jutustus, mis on kord naljatlev, kord pisut jämedavõitu, kord tõuseb kõrge paatoseni, peegeldab kõiki neid omadusi, mida me tänapäevalgi hindame vene soldateis: valmidust surra armastatud kodumaa eest, lihtsat vene vaprust, usku võidusse, uhkust vene sõjakunsti ja oma sugupõlve üle.

Ent «Borodino» tõeline kangelane ei ole jutustaja soldat, vaid suur vene rahvas ise — «vägev, uljas sugu». Tema on see, keda ülistab Lermontov, esinedes siin tõelise rahvalaulikuna.

Luuletus «Borodino» on vene kirjanduse ajaloos esimene realistlik sõjakirjeldus. Leo Tolstoi tunnistab, et «Borodino» oli tema suure epopõa — romaani «Sõda ja rahu»[79-a] — algiduks.

«Borodino» keel on lihtne, kõnekeele lähedane: «Oi päevakest!», «Mis see siis on?...», «Musjöö, nüüd lahingusse tõtta...».

Romantilised värsid, mis iseloomustasid luuletust «Borodino lahinguväli», ei esine enam «Borodinos». Neis kohtades aga, kus stiil — vastavalt sisule — kujuneb pidulikuks, esinevad ka vastavad väljendused: «Kui varjud lehvisid seal lipud», «Ju käsi raiumisest kanges», «Vägev, uljas sugu».

«Borodino» värsimõõt on omapärane. See omapärasus panebki kogu luuletuse kõlama hariliku kõnelusena.

[79-a] «Война и мир».

«Borodino» värsimõõduks on 4-jalgne jamb naisriimiga; aga igale teisele ja kuuendale 4-jalgsele värsireale järgneb 3-jalgne värss meesriimiga.

Скажи-ка дядя, ведь недаром
Москва, спалённая пожаром,
Французу отдана?
Ведь были ж схватки боевые,
Да, говарят, еще какие:
Недаром помнит вся Россия
Про день Бородина!

Ütle, onu, ega tulest laastatud Moskvat ei antud ju niisama prantslase kätte? Eks olnud ju taplusi ja, räägitakse, üsna suuri: ega's kogu Venemaa asjata mälesta Borodino päeva!

«Borodino» on alati olnud väga populaarne. Seda lauldi kui laulu.

Poeedi 125 aasta sünnipäev ja ta 100 aasta surmapäev on veelgi tõstnud nõukogude lugejate huvi Lermontovi loomingu vastu. Kõige armastatumate klassikaliste luuletuste hulka kuulub nüüd ka «Borodino». Suure Isamaasõja ajal omandas see luuletus uut päevakohast tähtsust ja värsket kõla, nagu mõned teisedki vene klassikute tööd. Tema värsse korrates ei mõtle me enam kauge mineviku sündmustele, mida kajastab Lermontovi luuletus, vaid vastmöödunud kuulsusrikaste päevade suurusele.

«Kaks hiiglast». Lermontovi noorusaja luuletus «Kaks hiiglast»[80] on täis uhkust oma rahva ja kodumaa üle. Seegi luuletus kajastab kunstipärases vormis 1812. aasta sündmusi.

«Vana vene hiid» ootab «võõrailt maadelt vägilast».

И пришёл с грозой военной
Трёхнедельный удалец
И рукою дерзновенной
Хвать за вражеский венец.
Но улыбкой роковою
Русский витязь отвечал,
Посмотрел, тряхнул главою.
Ахнул дерзкий и упал...

Ja siis tuli sõjakäras
kolmenädalane uljas mees
ja haaras jultunud käega
oma vastase krooni järele.
Aga saatusliku muigega
vastas vene vägilane,
vaatas vaid korra ja raputas pead.
Jultunu karjatas ja langes...

[80] «Два великана».

Napoleoni kuju veetles Lermontovi. Ta nägi Napoleonis erakordset, silmapaistvat isiksust, tugevat, võimsat iseloomu. Nagu Byrongi pühendas ta Napoleonile rea luuletusi, kus Napoleon on kujutatud positiivsete joontega («Viimne kodu»[81], «Õhulaev»). Aga kui jutt on 1812. aastast ja Napoleoni vallutusretkest Venemaale, siis näeb luuletaja-patrioot kuulsas väejuhis ainult oma rahva ja kodumaa vaenlast ning tunneb uhkust vene rahva võidust Napoleoni üle.

Ta nimetab Napoleoni «kolmenädalaseks uljaks meheks» ja rõhutab Napoleoni sõjakäigu jultumust: «haaras jultunud käega».

Hoopis teisiti iseloomustatakse «vene vägilast», kes kehastab suurt vene rahvast. Tema «muie», mis osutub vaenlasele saatuslikuks, väljendab vene rahva usku oma õigsusse ja jõusse.

Luuletus «Kaks hiiglast» on märkimisväärne oma lakoonilisuse poolest. Lühike salm manab meie silmade ette kogu epohhi iseloomustuse.

Kolmas ja neljas stroof, kokku kaheksa värssi, annavad meile 1812. aasta Isamaasõja ajaloo; aga see pole kuiv käsitelu, vaid värviküllaste piltide rida. Viimase stroofi neli värssi sisaldavad kogu Napoleoni pagendamise loo.

«Kodumaa». Mõni kuu enne oma traagilist hukkumist kirjutas Lermontov luuletuse «Kodumaa»[82]. See on klassikalise kirjanduse üks paremaid luuletusi, mis on kirjutatud kodumaa-armastuse teemal.

See luuletus on igale vene patrioodile arusaadav ning südamelähedane.

Kodumaa-armastus, nagu see on väljendatud Lermontovi luuletuses, on lähedalt sugulane üldtuntud hardusega, mida kutsub esile kodukohtade nägemine. Sõjamehele, kes võitleb rindel, uurijale, kes töötab Arktikas, või insenerile, kes ehitab teed läbi kõrve, tunduvad ta kodukohad sõnul-seletamatult kaunitena: maja, millés ta on kasvanud, puud selle maja ees ja mitmesugused igapäevased tarbeasjad, milledega ta on lapsest saadik harjunud. Me armastame oma kodu ja rõõmus-

[81] «Последнее новоселье».
[82] «Родина».

Ex bibl. ...

tame sinna tagasi jõudes; me oleme nukrad, kui meil tuleb lahkuda kodumajast, -tänavast või -külast. Teadlikumal inimesel muutub see tunne ulatuslikumaks ning sügavamaks . . . Meile on kallid mitte ainult need kohad, kus meie ise oleme elanud ja kasvanud, vaid kogu meie maa — kõik kohad, kus elab meie rahvas. Seda tunnet väljendabki Lermontovi «Kodumaa»:

Люблю дымок спалённой жнивы,
В степи ночующий обоз
И на холме, средь жёлтой нивы,
Чету белеющих берёз . . .

Armsad on mulle kõrbenud põllu vina,
stepis ööbiv voor
ja künka otsas kuldse viljapõllu keskel
seisev valge kasepaar . . .

Kuid selle lihtsa, kõigile arusaadava tundega ühineb Lermontovi juures teine tunne — armastus vene lihtrahva vastu. Temale on kallis kõik, mis on seotud rahva elu-oluga.

С отрадой, многим незнакомой,
Я вижу полное гумно,
Избу, покрытую соломой,
С резными ставнями окно . . .

Rõõmuga, mida paljud ei tunne,
vaatan ma täidetud rehte,
õlgkatusega talutaret
ja selle nikerdatud aknaluuke.

Seda tunnet «pole antud» kroonupatriootidele; aga hoopiski arusaamatuna, lausa riivatuna tundus neile see, millest poeet räägib oma luuletuse viimastes värsiridades:

И в праздник, вечером росистым,
Смотреть до полночи готов
На пляску с топаньем и свистом
Под говор пьяных мужичков.

Ja pühapäeval, õhtukastes,
võin ma poole ööni vaadata,
kuidas trampimise ja vilistamise saatel tantsu lüüakse
purjus talumeeste jutukõmina keskel.

Luuletust «Kodumaa» on armastanud kõik paremad vene inimesed. Dobroljubovi sõnade järgi asetub Lermontov selles luuletuses «otsustavalt kõrgemale kõigist eelarvamustest ja käsitab kodumaa-armastust ausalt, pühalt ning tõsiselt».

Isevalitsusliku korra ja sotsiaalse keskkonna süüdistamise motiiv. «Poeedi surm». Kodumaa-armastus on Lermontovil lahutamatult seotud vihatundega isevalitsuse ja nende inimeste vastu, kes olid tol ajal võimul. Lermontovi suhtumine valitsevaisse ringkondadesse kajastub kõige ilmekamalt luuletuses «Poeedi surm»[83].

See luuletus jaguneb kaheks osaks. Algosa, mis lõpeb sõnadega «Ja pitserit tal kannab huul», on kirjutatud Puškini surmateate vahetu mulje all. See osa on läbi imbunud sügavast leinast kadunud poeedi järele. Lermontov on leidnud jõulisi ja täpseid, leegitsevaid sõnu, et väljendada oma austust hukkunud poeedi vastu, oma vaimustust Puškini geeniusest. Lermontov räägib tema «vabast, julgest andest», «imekaunistest lauludest» ja «suurest geeniusest».

D'Anthès saab Lermontovilt hävitava karakteristika. Lermontov nimetab teda lihtsalt «mõrtsukaks» ja räägib põlastavalt «kalgist südamest», mis «vaevalt võpatab», kui d'Anthès valmistub tulistama suurt luuletajat. D'Anthès, pagulane-reaktsionäär, kes põgenes pärast 1830. a. revolutsiooni Prantsusmaalt Venemaale «auastmeid, kuulsust püüdlema», ei võinudki «säästa meie kuulsust».

Не мог понять в сей миг кровавый,
На что он руку поднимал!

Sel verehetkel ei võinud ta teada,
mille vastu ta oma kätt tõstis!

Aga juba luuletuse esimeseski osas häbimärgistab Lermontov neid inimesi, kelledes ta nägi peasüüdlasi poeedi surmas — neid, kelle tööriistaks oli d'Anthès. Lermontov nimetab neid «tõmbimeelseks jõuguks», «alatuiks laimajaiks» ja heidab poeedile kibedusega ette, et ta «lahkus vaiksest mõnust, lihtsast sõprussõõrist, et liikuda kesk umbset kadeduse pöörist, kus lämbub leekiv kirg ja vaba, uhke hing . . .».

Kirglikku vihkamist hoovab luuletuse teise osa kuueteistkümnest värsireast. See on tribuuni leegitsev süüdistuskõne Puškini mõrvarite vastu. «Ülbe järelsugu alatuses kuulsaks saanud isadest . . .», «Au, vabaduse, geeniuse timukad» — nii tembeldab Lermontov neid inimesi, kes «ahnitseva karjana»

[83] «Смерть поэта».

seisavad trooni ümber. Ta ähvardab neid «taeva kohtuga». Nii poeedi sõbrad kui ka tema vaenlased on näinud selles ähvarduses «üleskutset revolutsioonile».

Luuletus «Poeedi surm» on hämmastavalt jõuline ja siirameelne. Meile näib, et see on tulnud luuletaja hingest spontaanselt, mingi kirgliku puhanguna. Ent meieni säilinud luuletuse ärakirjad on tunnistuseks Lermontovi tööst üksikute ridade kallal. Ta on ilmselt püüdnud oma mõtete ja tundmuste väljendamiseks leida kõige sobivamaid sõnu. Ja ta leidiski need. Näiteks asendas ta sõna «vastane» (d'Anthès' rääkides) tugevama väljendusega «mõrtsukas». Esialgse väljenduse «tall' sihtis relva» asendas ta teravamaga — «tall' andis hoobi».

Luuletus «Poeedi surm» ilmus esmakordselt trükist alles 1858. aastal. Enne seda levis see tuhandetes ärakirjades edumeelsemate inimeste hulgas, äratades viha ja põlgust ning kutsudes võitlusele. See on jäänud meie päevini üheks armastatumaks klassikaliseks luuletuseks, mis täiuslikus vormis väljendab leina suure inimese hukkumise üle ja protesti omavoli ning vägivalla vastu.

«Mõtiskelu». Aasta hiljem kirjutas Lermontov luuletuse «Mõtiskelu»[84], milles ta esineb oma kaasaegse sugupõlve halastamatu süüdistajana. «Mõtiskelu» nimetatakse sageli «eleegiliseks satiiriks», sest me leiame sealt nukrat mõtisklemist «oma sugupõlve» saatuse üle ja ka kibedat naeru inimese suust, kes põlastab oma kaasaegse ühiskonna pahesid.

Poeet paneb oma kaasaeglastele süüks enneaegset küpsust, mis paratamatult viib liiga varasele vananemisele. Tal on valus näha, et tema sugupõlv elab «tühjalt», tegevuseta ja võitluseta sellisel ajajärgul, mil tegutsemine ja võitlus on nii tarvilikud. Lermontovi kaasaegne sugupõlv ei ole suuteline ei vihkamiseks ega armastuseks: juhuslik armastus ja juhuslik vihkamine, millele inimesed ei too ohvreid, ei ole mingi väärtus, sest ainult kannatustega saavutatud armastus ja viha võivad anda inimesele jõudu võitluseks ja kangelastegudeks.

---

[84] «Дума».

«Mõtiskelu» lõpeb sünge ennustusega:

Толпой угрюмою и скоро позабытой
Над миром мы пройдём без шума и следа,
Не бросивши векам ни мысли плодовитой,
Ни гением начатого труда.
И прах наш, с строгостью судьи и гражданина,
Потомок оскорбит презрительным стихом,
Насмешкой горькою обманутого сына
Над промотавшимся отцом.

Sünge ja peagi unustatud jõuguna läheme meie siit ilmast käratult läbi, jätmata enesest ei jälge, ei sajanditeks viljastavat mõtet ega geeniusest alustatud tööd. Järeltulija solvab meie põrmu põlastavais värssides, kohtumõistja ja kodaniku valjusega, petetud poja mõru pilkega läbipõlenud isa üle.

See luuletus oli ideeliselt lähedane dekabristide vaateile. Rõlejevi luuletusest «Kodanik»[85] leiame samuti süüdistuse «häbiväärses loiduses», mida poeet oma sugupõlvele ette heidab. Aga Lermontovi «Mõtiskelu» on pärit teisest ajajärgust: siin pole usku lähedasse rahva ülestõusu, mis teeb optimistlikuks Rõlejevi luuletuse.

Belinski võttis «Mõtiskelu» sügava poolehoiuga vastu. Ta kirjutas «Mõtiskelust»: «Need värsid on kirjutatud verega; nad tärkavad solvatud vaimu sügavusest: see on karje, see on inimese oie, kellele sisemise elu puudumine on tuhat korda kohutavam füüsilisest surmast!... Kes uue sugupõlve inimestest ei leiaks sellest lahendust omaenese ängistusele, hingelisele apaatiale ja sisemisele tühjusele ega kostaks sellele oma karjega, oma oigega?»

Üksilduse ja uhke isiksuse motiiv. «Puri». Lermontov tundis end tühise, labase seltskonna keskel üksikuna. Seepärast pöördub ta luuletustes korduvalt üksilduse teema juurde tagasi.

1832. aastal kirjutas seitsmeteistkümne-aastane Lermontov ühe oma parimaist luuletustest — «Puri»[86]. Selle luuletuse 12 lühikest rida on erakordselt sügava sisuga. Neis on niisama palju tundmusi ja mõtteid kui mõnes suures poeemis.

[85] «Гражданин».
[86] «Парус».

«Puri» väljendab suure sügavuse ning jõuga üksilduse motiivi. «Üksik» puri ääretul merel — kas võikski leida pilti, kus üksilduse meeleolu paremini mõjule pääseks?

Omaette rändlev puri väljendab aga veel üht motiivi: rahulolematust olemasolevaga — neid ebamääraseid, ähmaseid tunge, mis avalduvad inimese hinges, kui ta ei leia rahuldust välisest heaolust ja sisulagedast elust.

Ei vaikus, rahu ega «päikese kuldne kiirg» rõõmusta «meeletut» purje, kes «soovib tormi». Nii «soovivad tormi» inimesed, kes ei või leppida neid ümbritseva tardumusega. Seesuguste inimeste hulka kuulusid ka Lermontov ise ja ta mõttekaaslased. «Puri» väljendas meeleolu, mis tol ajal oli tuttav paljudele.

See luuletus on oma vormilt täiuslik. Ta on haruldaselt meloodiline ja kõlav. Temas ei ole kaashäälikute kuhjumisi ega ühesuguste kaashäälikute kokkusattumisi. Ei ole juhus, et teda on korduvalt viisistatud. Samal ajal on luuletuse sisu lihtne ning selge. Kui lapsed ei saagi aru kogu tema mõttesügavusest ega suuda seletada purje sümboolset tähendust, näevad nad ometi imekaunist looduspilti ja tajuvad Lermontovi värsside nõiduslikku muusikat.

Lapsed ja ka täiskasvanud armastavad luuletust «Puri», nagu nad armastavad kurbi laule ka siis, kui süda on rõõmus.

«Tammeleht»[87]. «Purjes» kajastatud meeleolu valdas luuletajat sageli. Vähe aega enne surma kirjutas ta teise luuletuse, kus ta annab üksilduse teemale uue kuju.

Seekord on üksilduse sümboliks oksalt lahtitulnud tammeleht.

Aga siin ühineb üksildusemotiiv teiste, temasse põimitud motiividega. Raskest rajust aetud leht jõuab närtsinult ja kuivanult Musta mere randa.

У Чёрного моря чинара стоит молодая,
С ней шепчется ветер, зелёные ветви лаская.

Musta mere rannal kasvab noor plataanipuu;
tuul sosistab talle ja paitab ta haljendavaid oksi.

[87] «Дубовый листок».

Tammeleht palub plataanilt ulualust. Ta lubab plataanile «tarku ja ilusaid jutte». Aga plataan tõrjub ta põlglikult eemale: «Täis tolmu ja rekka, ei kõlba sa nõnda mu värskete poegade sekka»... Tema jutte ei vajata.

Nii siis on üksildusetunne siin tugevdatud kodutuse ja ülearususe kibeda tundega. Need tunded on poeedile hästi tuttavad. Aga nad on tuttavad teistelegi — tema ajajärgu paremaile inimestele, kes ei saanud leida tunnustust ega õieti rakendada oma võimeid.

«Mtsõri». Poeemis «Mtsõri», mille Lermontov kirjutas juba aastal 1839, näeme kõiki tema lüürika põhimotiive: vabaduse-armastust, tegutsemis- ja võitlusjanu ja üksildusetunnet. Lüüriline element on «Mtsõris» väga tugev, nagu teisteski Lermontovi poeemides. Poeemi tuumaks on kangelase pihtimus. Ainult poeemi alguses on sõna autori käes; hiljem kõneleb Mtsõri ise. Tema jutustus sisaldab mitu elavat episoodi: kohtumine noore grusiinlannaga, võitlus pantriga, kurb ärkamine kloostri müüride lähedal. Aga kõige tähtsam osa on Mtsõri isiklikel elamustel. Endasse suletud, uhke Mtsõri otsustab alles elu viimaseil tundidel «kergendada oma südant», jutustada kellelegi oma elamusi. Ta kirglik kõne manab esile ta sisimaid mõtteid, tundeid ja unistusi ning maalib majesteetlikke loodusepilte.

Mtsõri kuju on väga kaunis. Me näeme temas jooni, mis on omased Lermontovi lüürika ja ta varasemate poeemide kangelastele. Aga see, mida varasemad poeemid andsid ainult üldjoontes, leiab «Mtsõris» täiusliku vormi. Mtsõri armastab tuliselt vabadust ja oma kauget kodumaad. Ta ihkab võitlust, on julge ja omab erakordselt tugevat tahtejõudu ning visadust.

Ta langes lapsena vangi; suletuna võõrasse kloostrisse igatseb ta kaotatud kodumaa järele. Kogu ta lühike elu on unistus tagasipöördumisest

В тот чудный мир тревог и битв,
Где в тучах прячутся скалы,
Где люди вольны, как орлы.

sellesse imelisse murede ja võitluste maailma,
kus kaljud on peidetud pilvedesse
ja inimesed on vabad kui kotkad.

Nagu puri, kes «soovib tormi», ei või ka Mtsõri leppida kloostri tardunud, üksluise eluga. Ühel pimedal tormiööl põgeneb ta kloostrist.

Tema hinges elab imeline isamaa, kus kõik on kaunis: «õhtul kojupöörduva hobukarja rutt» ja «karjakoerte haukumise kauge kaja» või «lõkke ümber meeste jutt» ja «ilustatud põueoda, millel mängleb tule valgusviirg». Mtsõri näeb oma isa kuju ideaalseis joontes.

... Он как живой,
В своей одежде боевой
Являлся мне, — и помнил я
Кольчуги звон, и блеск ружья,
И гордый, непреклонный взор ...

... Ta ilmus mulle justkui elus oma lahingurüüs, — ja mulle meenusid soomussärgi kõlin, püssi helk ja uhke, järeleandmatu pilk.

Sinna, sellesse vabasse sõjakasse maailma, tahaks Mtsõri pääseda. Selles on ta elu eesmärk. Ükski tõke ei kohuta teda. Läbi laante, üle kuristikkude ja mägede ruttab ta kodumaa poole.

Inimesed, kes armastavad vabadust, armastavad ka loodust. Kodutee otsinguil imetleb Mtsõri vaba Kaukasuse looduse ilu. Ta jutustus sisaldab majesteetliku Kaukasuse kauneimaid pilte. Siin on üks neist:

Я видел горные хребты,
Причудливые, как мечты,
Когда в час утренней зари
Курились, как алтари,
Их выси в небе голубом ...
И облачко за облачком,
Покинув тайный свой ночлег,
К востоку направляло бег,
Как будто белый караван
Залётных птиц из дальних стран ...

Nägin mäeharju, imelisi nagu unelmad, kui nende tipud suitsesid koidutunnil altaritena sinises taevas... Ja pilvekesed, lahkudes üksteise järel oma salajasest öömajast, seadsid lennu ida poole, justkui valge karavan rändlinde kaugetest maadest ...

Loodusekirjeldused, mida Mtsõri jutustuses on palju, on rikkad võrdluste ja metafooride poolest.

И миллионом чёрных глаз
Смотрела ночи темнота
Сквозь ветви каждого куста ... —

Ööpimedus vaatas iga põõsa okste vahelt miljoni musta silmaga...

nii kirjeldab Mtsõri Kaukaasia ööd.

Mtsõri räägib puudest, «mis kahisevad kaunis kooris kui veljeksed ringmängu sõõris», ja mustast pilvest, mis ajab täiskuud taga kui oma kindlat saaki. Talle näib, et Aragva ja Kura jooksevad «kergelt, käsikäes»... Metafoorid ja võrdlused ei ole siin mitte selleks, et paremini kirjeldada kõnesolevat pilti, vaid peamiselt selleks, et me selgemini mõistaksime kangelase mõtteid ja tundeid.

Mäestikus ekseldes kohtab Mtsõri noort grusiinlannat. Noormeest veetleb «ta sundimatult vaba hääl», ta kerge, heljuv kõnnak, «ta pilgu tume sügavus». Mtsõri elab läbi õndsaid hetki. Aga ta ei kõneta neidu: tema tee viib kaugemale, sinna, kus on ta kodu.

Poeemi keskseks episoodiks on Mtsõri kohtamine pantriga ja võitlus temaga. Pantri kirjeldus on romantiline, idealiseeritud. Pantri «verine pilk» on suunatud täiskuule. Ta karv «helgib hõbedaselt». Ta häälitseb rõõmsalt, kui ta ei aima veel vaenlase lähedust, ja kiunub kaeblikult, kui ta haistab hädaohtu... Julgus, mida noormees ilmutab heitluses metsloomaga, on võitleja julgus, kellele võitlus on elumõtteks. Võit pantri üle tõestab Mtsõrile, et isakodus ta ei oleks uljuse poolest viimaste seas.

Aga saatus naerab Mtsõri üle. Pärast kolm päeva kestnud rändlemist avastab haavatud Mtsõri, et ta on tagasi jõudnud oma «vangla» müüride lähedusse... Kõik on olnud asjata. Ta sureb. Kõige kaunimaks ajaks Mtsõri lühikeses elus on olnud eksirännakul veedetud kolm päeva. Ta on saanud teada, et inimene sünnib «vaba elu», aga mitte vangla jaoks. Ja Mtsõri ütleb vanale mungale, et ilma nende kolme õndsa päevata ta elu oleks olnud kurvem ja süngem kui munga jõuetu vanadus. Ainult need kolm päeva ta on «elanud», sest elu on Mtsõri ja Lermontovi arusaamise järgi võitlus, otsingud ja vabadus.

Poeemi kui romantilise kunstiteose iseärasused. «Mtsõri» on romantiline kunstiteos. Kõik kangelase iseloomujooned tulevad temas esile erakordse jõuga. Tema julgus on ebaharilik. Loodusetunne on tal nagu suurel poeedil, ta tung vabadusele ei tunne piire. Ka poeemis kirjeldatud sündmused on ebaharilikku laadi. Kaugesse kloostrisse suletud noviits[87-a] põgeneb sealt hirmsal tormisel ööl, et katsuda leida tee kodumaale. Oma eksirännakuil astub ta kahevõitlusse pantriga ja jääb võitjaks, olgugi et ta on relvastamata. Poeemis esinevad loodusekirjeldused ei ole selleks, et anda meile Kaukasusest täpne, realistlik pilt, vaid selleks, et aidata meid paremini mõista Mtsõri läbielamisi.

Poeemi romantilised kirjeldused ja pildid on luuletaja reaalsete meeleolude omapärane peegeldus.

Poeemi ideeline mõte. Mtsõri isikus esinevad needsamad kired, tungid ja tunded, mis erutasid Lermontovi ennast kogu eluaja: kirglik vabadusearmastus ja võitlusjanu. Lermontovi ümbritsev keskkond oli temale kloostriks. Mtsõri ideaalse kodumaa pilt kajastab Lermontovi unistusi ideaalsest elust. Ta oleks tahtnud, et temagi kodumaa oleks niisama vaba ja õnnelik, et selle elanikud oleksid niisama vabad, julged ja uhked. Ka Mtsõri sihikindlus on Lermontovile enesele väga iseloomustav.

«Ma tundsin ainult mõtte võimu» — ütleb Lermontov enese kohta Mtsõri suu kaudu.

Lermontov kandis eneses kaua «Mtsõri» ideed. Võib öelda, et mõned Lermontovi varasemad poeemid olid luuletajale nagu ettevalmistuseks «Mtsõri» loomisele. Paljud varasemate poeemide read ja isegi terved stroofid, mis sisaldavad autorile eriti kalleid mõtteid, korduvad poeemis «Mtsõri».

Меня могила не страшит:
Там, говорят, страданье спит
В холодной, вечной тишине,
Но с жизнью жаль расстаться мне ... —

Mind haud ei kohuta:
seal, räägitakse, uinuvat kõik kannatused
külmas, igaveses vaikuses;
kuid mul on kahju elust lahkuda ...

87-a Noviits — mungaõpilane.

ütleb Lermontovi kangelane poeemis «Pihtimus»[88] (1831). Needsamad sõnad kõlavad «Bojaar Oršas» (1835—1836), neid kordab ka Mtsõri.

Eespool toodud värsiridadele järgnevad read poeemis «Pihtimus» korduvad samuti poeemides «Bojaar Orša» ja «Mtsõri».

Poeem «Mtsõri» lõpeb kangelase surmaga. Ent kogu poeem on täis võitluspaatost. See on lõõmav, leegitsev jutustus uhke ning tugeva inimese võitlusest takistustega, mida ta ületab kõrge eesmärgi nimel. Isegi poeemi lõpp ei jäta meile masendavat muljet; vastupidi, kogu poeem kõlab üleskutsena võitlusele vabaduse eest. Ei ole juhus, et edumeelne noorus on hakanud seda nii armastama.

Poeedi kuju ja luule ülesanne Lermontovi käsituses. «Poeet». Lermontovile oli luuletamine eluülesandeks. Oma vaateid luuletaja ning luule osale ühiskonnas väljendas ta luuletuses «Poeet»[89], mis on kirjutatud aastal 1838. See luuletus kujutab enesest väljaarendatud võrdlust. Poeedi saatust Lermontovi kaasaegses ühiskonnas võrreldakse põueoda saatusega. See võrdlus pole juhuslik, sest luulesõna on Lermontovi arusaamise järgi poeedi vahedaks ning võimsaks relvaks.

Esimesed kuus stroofi annavad põueoda kirjelduse. See oli kunagi kardetav sõjariist ja teenis ustavalt oma peremeest.

Не по одной груди провёл он страшный след
И не одну прорвал кольчугу.

Mitmesse rinda oli ta jätnud hirmsa jälje
ja mitut soomussärki lõhkunud.

Aga ta peremees hukkub ja põueoda kaotab oma otstarbe. Uljas kasakas, kes võttis põueoda vapra mägilase «hangunud laibalt», müüs selle armeenlasest kaupmehele... Ja siis, varustatud ilustustega, muutub ta sätendavaks, kahjutuks «kuldleluks».

---

[88] «Исповедь».
[89] «Поэт».

See, mis on saanud osaks põueodale, meenutab Lermontovile poeedi saatust. Kunagi varem poeedi osa oli auväärne ning ülev. Poeet teenis inimesi.

Бывало мерный звук твоих могучих слов
Воспламенял бойца для битвы,
Он нужен был толпе, как чаша для пиров,
Как фимиам в часы молитвы.
Твой стих, как божий дух, носился над толпой.
И отзыв мыслей благородных
Звучал, как колокол на башне вечевой
Во дни торжеств и бед народных.

Su võimsate sõnade mõõdetud kõla
innustas kunagi võitlejaid lahinguks;
rahvahulk vajas neid nagu karikat peoks
või viirukit palvetunnil.
Su värsid lehvisid jumala hingusena rahvahulga kohal.
Ja õilsate mõtete kaja
kostis kui tornikell
rahva rõõmu- ja leinapäevadel.

Kirgaste, ilmekate võrdluste ja tegusõnade-öeldiste valikuga (süttis, lehvis, kõlas) rõhutab Lermontov poeesia kõrgeid eesmärke. Lermontovi kaasaegses seltskonnas ei omanud poeet enam seda üllast osa. Kõrge seltskond ei vaja poeedi-võitleja lihtsaid, uhkeid sõnu, sest ta «meel on valla võltskullale ja pettele». Nagu põueoda muutus «kuldleluks», nii on luulegi muutunud logelejate meelelahutuseks.

Viimane stroof samastab luule ja põueoda mõisted. Lermontov otse nimetab poeedi sõnu «tergaks», poeeti ennast aga «äranaerdud prohvetiks»:

Проснёшься ль ты опять, осмеянный пророк,
Иль никогда на голос мщенья
Из золотых ножон не вырвешь свой клинок,
Покрытый ржавчиной презренья?

Kas ärkad korraks veel, sa naeruvääristatud prohvet, või kunagi ei võta oma kuldsest tupest põlastuse roostega kaetud tera, kui kutsub tasumise hääl?

«Prohvet». Ei ole juhus, et Lermontov nimetab poeeti «prohvetiks». Nii nimetas poeeti ka Puškin oma samanimelises luuletuses. Poeedi nagu prohvetigi osaks on «sõnaga sütitada inimeste südameid».

Puškini luuletus «Prohvet»[90] kujutab poeeti enne oma kõrge teenistuse alustamist. Lermontovi luuletusel on sama pealkiri, aga ta näitab poeedi saatust, kelle inimesed on jutlustamise pärast naerualuseks teinud.

Lermontovi luuletuses kõneleb prohvet ise oma saatusest. Kõikteadmise annet omav prohvet-poeet on õppinud lugema «inimnägudelt» «õeluse ja pahe märke». Armastuse ja tõe õpetus on inimesed kurjaks teinud.

Ja prohvet jätab maha linna ning pageb kõrbe, kus ümbritsev loodus pakub talle kõlbelist rahuldust.

Kujutades tõelise poeedi saatust tolleaegses ühiskonnas, Lermontov ei tahtnud aga öelda, et poeet nimelt peab inimeste seast põgenema.

Luuletuses «Prohvet» süüdistab Lermontov seltskonda selles, et ta on vaenulik puhtale tõeõpetusele, et ta põlgab tõelist luulet.

Belinski hinnang Lermontovi luulele. Oma artiklis «M. Lermontovi luuletused»[91] kirjutas Belinski veel enne poeedi traagilist hukkumist:

«Haarates pilguga Lermontovi luuletusi me näeme neis kõiki jõude, kõiki elemente, milledest koosnevad elu ja luule. Selles sügavas loomuses, selles võimsas vaimus elab kõik; talle on kõik mõistetav, kõik arusaadav, ta kajab vastu kõigele. Ta on elunähtuste kõikvõimas valdaja, ta reprodutseerib neid kui tõeline kunstnik; ta on hingelt vene luuletaja — temas elavad vene minevik ja olevik; ta tunneb sügavasti ka hinge sisemaailma ...»

Teisal samas artiklis toob Belinski Lermontovi luule parimate joontena esile «mõttesügavust», «poeetiliste piltide rikkust» ja nende «kaasakiskuvat», «võrratut jõudu», «eluküllust», «tüüpilist algupärasust», «ülevoolavat jõudu, mis purskab leekiva joana ...».

---

[90] «Пророк».
[91] «Стихотворения М. Лермонтова».

POEEMI «DEEMON» ÜLDINE KARAKTERISTIKA.

«Deemon» on poeem, mille kallal Lermontov on töötanud peaaegu kogu oma loomingutee kestel. Deemoni kuju paelus juba neljateistkümne-aastase poeedi tundeid ja mõtteid. Ta töötas alustatud poeemi mitu korda ümber. Iga uus ümbertöötus muutis poeemi sisult ja vormilt kunstiküpsemaks, kuni ta jõudis selle täiuslikkuseni, mis köidab meid tema viimases redaktsioonis.

Poeemi allikad ja sisu. Poeemi «Deemon» aluseks on muistne müüt uhkest inglist, kes jumala vastu üles tõusis. Jumal kukutas ta taevast, aga ka langenuna jätkab sünge ingel oma võitlust looja vastu. Tema on see, kes on külvanud inimestesse kahtluse jumala headuse ja õigluse suhtes: tema mõjul astusid esimesed inimesed looja käsust üle, mille eest nad paradiisist välja aeti.

Julge, targa ning uhke langenud ingli majesteetlik kuju on leidnud poeetilise kehastuse mitme suure, maailmakuulsa kirjaniku teostes.

Inglise luuletaja Byron kujutab teda Luciferina oma draamas «Kain». Lucifer sisendab Kainile mõtte maailma loomise puudulikkusest ja kahtluse jumala õigluses ... Ka Lermontovi Deemon on oma olemuselt Luciferile lähedane; aga selle kuju läbitöötamisviis on suurel vene poeedil siiski täiesti iseseisev.

«Deemoni» süžee pole keeruline. Peamist tähtsust omavad poeemis Deemoni monoloogid, mis avavad meile tema mõtted ja tunded, ja loodusepildid ja poeemi naiskangelase Tamaara läbielamiste üksikasjalised kirjeldused.

Kurb Deemon, «taevast tõrjutud ingel», näeb surelikku neidu, ilusat Tamaarat ... Ta on haaratud neiu ilust. Teda valdavad uuestisünni-mõtted. Ta kujutleb, et Tamaara armastus näitab talle tee headusele ja tõele. Ta tungib kloostrisse, kus Tamaara pärast oma peigmehe surma elab, ja oma leegitseva kõnega äratab ta Tamaaras haledust ja kaastunnet. Deemoni suudlus osutub Tamaarale surmavaks. Kui valguse ingel viib Tamaarat paradiisi, püüab Deemon saada oma võimusesse neiu

hinge. «Ta minu on!» hüüab Deemon; kuid kuldtiivaline ingel tõrjub ta eemale.

И проклял Демон побежденный
Мечты безумные свои,
И вновь остался он, надменный,
Один, как прежде, во вселенной,
Без упованья и любви.

Ja võidetud Deemon needis
oma meeletud unistused,
ja jälle jäi ta, uhke,
üksinda, nagu ennegi, ilmalaotusse,
lootuse ja armastuseta.

Deemoni kuju ja ta ideeline tähendus. Deemoni kuju on kahepalgeline. Ühelt poolt kehastab ta igasuguse tardumuse, inimliku madaluse, piiratuse ja igasuguste iganenud autoriteetide ning vanade traditsioonide pimeda kummardamise eitamist. Deemon peab leegitseva kõne, milles ta häbimärgistab maapealset elu,

Где нет ни истинного счастья,
Ни долговечной красоты,
Где преступленья лишь да казни,
Где страсти мелкой только жить,
Где не умеют без боязни
Ни ненавидеть, ни любить.

kus pole olemas tõelist õnne
ega püsivat kaunidust,
kus on vaid roimad ja hukkamised,
kus elab ainult tühine kirg,
kus ei osata ilma kartuseta
ei vihata ega armastada.

Neis Deemoni sõnades võisid poeemi esimesed lugejad õigustatult näha oma kaasaegse aadliseltskonna iseloomustust.

Deemoni poolt põlatud «viletsast maailmast» loobumise vastutasuna ei paku Deemon Tamaarale häirimatut õnne. Ta kutsub Tamaarat tollesse maailma, kus ta võib elada täiuslikku, tõeliselt inimlikku elu ja kus teda ootavad «teised kannatused» ja «teiste naudingute sügavus».

Пучину гордого познанья
Взамен открою я тебе ...

Uhke tunnetuse lätte
ma vastutasuks avan sulle . . .

tõotab Deemon Tamaarale.

Deemoni sõnade sisu ja kuum, siiras tunne, mis neist hoovab, muudavad Deemoni kuju külgetõmbavaks.

Ja ikkagi mõistetakse Deemon poeemis hukka.

Temas mõistetakse hukka ääremine individualism. Tema, Deemon, on iseendale alati universumi keskkohaks. Ta põl-

gab inimesi. Unistades Tamaara armastusest, kes peab ta päästma kohutavast sajanditepikkusest kurbusest ja andma mõtte ta olemasolule, mõtleb Deemon ainult iseendale. Tema armastus Tamaara vastu on täiel määral egoistlik. Seepärast ei või tema armastus anda õnne ei temale endale ega Tamaarale: pärast katset saada Tamaara oma võimusesse on Deemon jälle mõistetud ränduripõlvele.

Deemoni romantiline kuju kajastab ka mõnede Lermontovi ajajärgu inimeste tegelikke omadusi: nende järsult eitavat suhtumist iganenud moraalialustesse ja autoriteetidesse, millega kaasnesid kõrgilt kinnine iseloom ja äärmine individualism.

Sünge ning kõrk Deemon äratas aga möödunud sajandil kõigi edumeelsemate lugejate palavaimat sümpaatiat. Poeem ilmus esmakordselt trükist alles hulk aastaid pärast Lermontovi surma (esialgu välismaal); aga ta käis käest kätte sadades käsitsi kirjutatud ärakirjades, täpselt niisamuti, nagu 15—20 aastat varem levis lugejate hulgas Gribojedovi komöödia.

Meieni on säilinud paljude Lermontovi väljapaistvate kaasaeglaste vaimustatud hinnangud «Deemoni» kohta.

Belinski, kellele poeem oli saanud armastatumaks teoseks, kirjutas, et Deemon «eitab selleks, et kinnitada, ja hävitab selleks, et luua; ta ei pane inimest kahtlema tõe kui tõe, ilu kui ilu ega headuse kui headuse olemasolus, vaid ainult teatud tõe, teatud ilu ja teatud headuse olemasolus. Ta ei ütle, et tõde, ilu ja headus on inimese elavast kujutlusvõimest sündinud illusioonid, vaid et mõnikord kõik ei ole tõde, ilu ega headus, mida tõeks, iluks ja headuseks peetakse. Kui tema, see eitav deemon, ise ei tunnistaks tõde, siis mida seaks ta tõele vastu? mille nimel hakkaks ta eitama tõe olemasolu?»

Belinski sõbra Botkini sõnade järgi oli kogu tema sugupõlv «Deemonist» vaimustatud sellepärast, et kogu «ta paatos» (s. o. temale aluseks olev sügav mõte) on «uhke vaen taevaga». Poeemi peeti revolutsiooniliseks teoseks.

Poeemis «Deemon» on hulk ilmekaid pilte, mis tõstavad poeemi ilu. Meenutagem ainult Kaukasuse kirjeldust poeemi alguses, Tamaara tantsu kirjeldust või röövlite ja grusiinlaste vahel toimuva võitluse pilti, mis on erakordselt dünaamiline.

«MEIE AJA KANGELANE».

Aastal 1840 ilmus Lermontovi romaan «Meie aja kangelane»[92].

Romaani kompositsioon. Romaan koosneb viiest osast. Neist neli: «Bela», «Taman», «Vürstitar Mary» ja «Fatalist» kujutavad enesest omaette kunstiteoseid ja ainult üks — jutustus «Maksim Maksimõtš» — on mõistetav vaid teiste osadega ühenduses. Kõigil viiel osal on üks keskne kuju — Petšorin.

Mõned neist osadest olid trükist ilmunud juba enne romaani trükkimist tervikuna. Aga ühte suurde romaani ühendatult omandasid nad uue, sügavama tähtsuse.

«Belas» ja «Maksim Maksimõtšis» on jutustajaks autor ise, kes nimetab end «rändlevaks ohvitseriks». «Belas» on tähtis koht Maksim Maksimõtši — tagasihoidliku, elatanud ohvitseri — jutustusel. Selle jutustuse kaudu saamegi teada Petšorini ja Bela vahekorra loo. Ülejäänud kolm romaaniosa — «Taman», «Vürstitar Mary» ja «Fatalist» — on kirjutatud päeviku kujul (Petšorini päevik).

Romaani üksikosade järjekord pole juhuslik. Kõigepealt näitab autor meile oma kangelast sellisena, nagu teda näeb Maksim Maksimõtš — lihtne inimene, kellele Petšorini veidrused on täitsa arusaamatud. Petšorin on «Belas» kujutatud elust täiesti pettunud inimesena. «Metslase» Bela armastus ei ole võimeline äratama teda uuele elule.

Siis jutustab autor meile oma kohtumisest Petšoriniga ja annab meile tema portree (s. o. kirjeldab ta välimust), mis peegeldab tema loomuse kummalisi külgi. See paneb meid mõtlema selle imeliku inimese üle. Meie huvi on nüüd äratatud, me tahaksime Petšorinit mõista, — ja autor annab meile lugeda romaani kangelase päeviku, milles Petšorin avab meile oma hinge. «Taman», «Vürstitar Mary» ja «Fatalist» aitavad meid lahendada Lermontovi kangelase saladust.

Petšorini kuju. Petšorin on kõrgemasse seltskonda kuuluv noormees — ohvitser, kes on saadetud Kaukaasiasse «Peterburis laineid löönud loo» tagajärjel. Petšorini autobiograa-

[92] «Герой нашего времени».

fiast, mille ta jutustab Maksim Maksimõtšile («Bela»), saame teada, et Petšorin, niipea kui ta oli vabanenud «omaste eestkostmisest», hakkas nautima «metsikuid lõbusid», mis muutusid talle varsti vastikuks. Siis ta «astus suurilma seltskonda», tüdines aga pea sellestki. Ka suurilma kaunitaride armastus ei rahuldanud teda. Ta hakkas lugema, õppima — ja tüdines ka teadustest. Tal hakkas igav. Kui ta viidi Kaukaasiasse üle, lootis ta, et «igavus ei ela tšetšeenide kuulide all»; aga ta harjus varsti kuulide vingumisega ja tal hakkas igavam kui varem. Ta lootis leida õnne Bela armastusest ja pettus jälle.

Me näeme, et Petšorini varase nooruse lugu meenutab Onegini noorust. Nagu Onegin, küllastub ka Petšorin üsna ruttu suurilma lõbudest ja püüab samuti leida elumõtet raamatute lugemisest, millest ta aga kiiresti tüdineb. Aga Petšorini edasine elukäik on teistsugune. Petšorin meenutab Oneginit sellega, et ta otsib elu mõtet, et ta on elust pettunud. Nende vahel on aga tunduv vahe. Belinski sõnade järgi «Onegin tunneb igavust, aga Petšorin kannatab sügavalt». Petšorini saatus ja vaimulaad erineb Puškini romaanikangelase saatusest ja vaimulaadist juba selle poolest, et nad elavad eri ajajärkudel. Onegin elas enne detsembri-ülestõusu: tema ajajärk ei olnud nii sünge kui Petšorini oma. Pärast dekabristide purustamist saabus Venemaale Nikolai-aegse reaktsiooni pime periood. Igasugune ühiskondlik tegevus muutus haritud inimesele veel kättesaamatumaks kui Onegini ajal. Iga elavam, vabam mõtteavaldus oli tagakiusamise ettekäändeks. Suuremate vaimuannetega ja tõsisemate huvidega inimesed ei leidnud oma võimetele kohast rakendust... Samal ajal ei leidnud nad aga rahuldust tühisest suurilma elust... Tunne, et võimetekohase tegevuse leidmine on täiesti võimatu, rõhus 30—40-ndate aastate inimesi eriti sellepärast, et dekabristide lüüasaamine oli võtnud neilt lootused olukorra peatsele paranemisele.

Petšorini seisukord komplitseerub ka sellega, et ta on oma loomuselt mitmepalgelisem, suuremate vaimuannetega, sügavama hingeeluga ja tugevama tahtejõuga, kui oli Onegin. Petšorin aratab harilikult lugeja sümpaatia.

Meie ees on tark, andekas, julge ja kultuurne inimene, kes suhtub arvustavalt teda ümbritsevasse seltskonda ja armastab sügavalt loodust.

Kui armetud ja viletsad on tema kõrval teised inimesed: traguniohvitser Grušnitski ja isegi vaimukas doktor Verner!

Petšorin tunneb hästi inimesi, ta iseloomustab neid täpselt ning tabavalt. Ta mõistab täielikult Grušnitskit ja doktor Vernerit. Ta teab ette, kuidas vürstitar Mary käitub ühel või teisel juhul.

Petšorin on väga julge; tal on haruldane võime enda üle valitseda. Kahevõitluse ajal võis doktor Verner ainult palavikulisest pulsist järeldada, et Petšorin on erutatud. Olles teadlik, et tema püstol on laadimata, kuna ta vastase oma on laetud, ei reeda Petšorin millegagi oma vaenlastele, et nende «kavalus» on tal teada («Vürstitar Mary»). Ta tungib kartmatult onni, kus istub Vulitši tapja, püstol käes, valmis maha laskma igaüht, kes julgeb temasse puutuda («Fatalist»).

Petšorini päevikus leidub sobival kohal kasutatud tsitaate Gribojedovi ja Puškini klassikalistest töödest, kirjanike nimesid ja teoste pealkirju, samuti ka vene ja välismaa teostes esinevate kangelaste nimesid. See tõendab mitte ainult seda, et Petšorin on palju lugenud, vaid ka, et ta tunneb põhjalikult kirjandust.

«Päeviku» autori põgusad märkused aadliseltskonna esindajate aadressil annavad hävitava iseloomustuse neile armetuile, tühistele inimestele, kes on Petšorini ümber.

Kaastunnet äratab meis Petšorini terav kriitiline suhtumine iseendasse. Me näeme, et halvad teod, mida ta korda saadab, sünnitavad kannatusi eeskätt temale endale.

Petšorin armastab palavalt loodust. Ta tunneb teda ja saab temast aru. Ta armastab «ratsutada tulisel hobusel kõrges rohus, vastu kõrvetuult». Kokkupuutumine loodusega avaldab temasse tervendavat mõju. «Milline tusk ka lasuks südamel, milline rahutus ka piinaks mõtet, kõik hajub silmapilkselt; hingel hakkab kerge, keha väsimus võidab mõistuse ärevuse.»

Kirjeldades hommikut enne kahevõitlust Grušnitskiga, Petšorin ütleb: «Mäletan, — tol korral armastasin loodust rohkem kui kunagi varem. Millise huviga vaatlesin iga kastepiiska, mis väreles viinapuu laial lehel ja peegeldas miljoneid vikerkaarevärvilisi kiiri! Kui ahnelt püüdis mu pilk tungida udusesse kaugusse!»

Saatusliku duelli eelõhtul sirvib ta mälus läbi oma mineviku ja mõtiskleb kibeda nukrusega oma saatuse üle. Ta on veendunud, et on sündinud kõrgeks otstarbeks, sest «ma tunnen oma hinges mõõtmatut jõudu, kuid ma pole taibanud seda kutsumust; olen lasknud end ahvatleda tühistest ning tänamatuist kirgedest; nende sulatusahjust olen ma välja tulnud kõvana ja külmana nagu raud, kuid olen igaveseks kaotanud õilsate püüete lõõma — elu parima õie . . .». Nii kirjutab ta.

Ja selline «kõrgeks otstarbeks sündinud», rikkalike vaimuannetega inimene on sunnitud elama tegevusetuses, seiklusteotsinguis, raisates oma «mõõtmatut jõudu» tühiste asjade peale. Ta otsib naudingut naiste armastusest, aga seegi toob talle ainult pettumusi ja tuska. Kellega Petšorin ka seoks oma saatuse, toob see side — ka siis, kui ta on väga lühiajaline — temale ja teistele inimestele ainult muret (ja vahel ka hukatust). Tema armastus tõi hukatuse armsale, õrnale Belale; tema armastus tegi õnnetuks ustava Veera; tema suhted vürstitar Maryga lõppesid traagiliselt. Haav, mille Petšorin lõi tundelisele, õrnale ja südamlikule Maryle, jääb kauaks noore neiu südamesse. Oma ilmumisega purustas Petšorin «ausate salakaubavedajate» rahuliku elu («Taman»). Petšorin tappis Grušnitski, Petšorin kurvastas sügavalt heasüdamlikku Maksim Maksimõtšit, kes oli pidanud teda ustavaks sõbraks.

Milline sügav ja hirmuäratav vastuolu: Petšorinit, kes on tark ja nii tundlik kõige ilusa vastu, kes on võimeline tundepuhanguiks ja teab inimeste väärtust, kes vihkab labasust ja on julge ning tugev, — sedasama Petšorinit seirab elus ebaõnn ja tema lähedus toob teistele inimestele ainult õnnetust! Kes on selles süüdi? Kas Petšorin ise? Ja kas tema süü on selles, et ta «pole taibanud» oma kõrget kutsumust?

Ei, tema pole oma õnnetuses süüdi. Tema loomuse vastuolud, nagu nägime, seletuvad sellega, et tema ajal andekad ning juurdlevad inimesed — kel oli sügavaid huve ja tõsiseid kalduvusi ja kes ei tundnud rahuldust tühisest, sisulagedast elust, mida nad olid sunnitud elama — ei saanud kasutada oma «mõõtmatut jõudu» ja «vananesid tegevusetuses».

Tark ning andekas inimene, kel puudub elav, kaasakiskuv tegevus, pöördub tahtmatult oma sisemaailma poole. Ta hak-

kab, nõnda öelda, «sorima oma sisemuses» ja analüüsima iga oma tegu, iga meeleliigutust.

Ka Petšorin käitub nõnda. Ta ütleb enesest: «Juba ammu elan ma mitte südamega, vaid peaga. Ma kaalun, eritlen oma kirgesid ja käitumist range uudishimuga, kuid osavõtmatult. Minus on kaks inimest: üks elab selle sõna tõelises mõttes, teine mõtleb ja mõistab kohut tema üle . . .»

Selleks, et me Petšorinit paremini mõistaksime, näitab Lermontov teda mitmesugustes oludes, mitmesugustes tingimustes, mitmesuguste inimestega kokkupuutumises.

Suurt tähtsust omab tema välimuse üksikasjaline kirjeldus — tema portree («Maksim Maksimõtš»). Petšorini välimuse iseloomustavad jooned huvitavad meid mitte nende eneste pärast, vaid Petšorini iseloomu peegeldusena. Petšorini portree rõhutab ta sisemisi vastuolusid.

Ühelt poolt «tema sale, peenike piht ja laiad õlad andsid tunnistust tugevast kehaehitusest, mis on võimeline taluma kõiki rändleja elu raskusi ja kliimade muutusi . . .»

Teiselt poolt — «kui ta laskus pingile, avaldus kogu ta kehahoius mingi närvinõrkus; ta istus nii, nagu istub Balzac'i kolmekümne-aastane kokett . . . pärast väsitavat balli». «Hoolimata tema juuste heledast värvist olid ta vurrud ja kulmud mustad . . .» — «tõu tunnus inimesel», nagu selgitab autor. Lermontov tõstab esile veel ühe kummalise joone oma kangelase portrees: Petšorini silmad «ei naernud, kui ta ise naeris». See on autori sõnade järgi «kas tigeda loomuse või sügava, püsiva nukruse tunnuseks». Lugenud läbi kõik romaani osad, me mõistame sedagi Petšorini iseloomujoont.

Romaani kõrvaltegelased. Grušnitski. Petšorin on enam kui romaani peategelane. Ta on ainus kuju, kes esineb kõigis romaani osades; peaaegu kõik teised kujud (välja arvatud Maksim Maksimõtš) on vajalikud peamiselt selleks, et kontrasti läbi paremini esile tõsta romaani peakangelast.

Grušnitski ja doktor Verneri kuju on selles suhtes väga olulised.

Grušnitski on teataval määral Petšorini karikatuuriks. Autor selgitab «Belas» seda tüüpi inimeste olemust. Maksim Maksimõtši küsimusele, kas pealinna noorsugu on kõik

niisugune nagu Petšorin, vastab «rändlev ohvitser» (s. o. autor), «et on palju inimesi, kes räägivad sedasama (s. o. seda, mis Petšoringi), ent tõenäoliselt on ka sääraseid, kes räägivad tõtt; muide, pettumine on, nagu kõik moed, saades alguse ühiskonna kõrgemaist kihtidest, laskunud madalamaile, kes seda edasi kannavad, ja et nüüd need, kes kõige enam ja tõeliselt igavust tunnevad, püüavad varjata seda õnnetust nagu pattu».

Grušnitski kuulub nende inimeste hulka, kes «kannavad edasi» pettumist. Petšorin, kes ise kuulub kõrgemasse seltskonda, põlgab seda südamest, sest ta tunneb seltskonnainimeste tühisust ja armetust. Grušnitski ei kuulu «seltskonda». Ta ainult unistab sinna pääsemisest ja harrastab vahepeal seltskonnast pettunud inimese poose.

Grušnitskile on ülimaks naudinguks «luua efekti». Tal on igaks elu juhuks valmis hiilgavad fraasid, mida ta kannab ette võltsi paatosega.

Tal on «vapra mehe kuulsus». Aga ka tema vaprus «pole vene vaprus»: «ta vehkleb mõõgaga, karjub ja tormab edasi, silmad kinni pigistatud». Junkruna oli Grušnitski vagaks sooviks saada ohvitseri aukraad, mis pidi aitama teda seltskonnainimeseks muutuda. Kui see soov täitus, tunnistab Grušnitski Petšorinile, et ta on «täiesti õnnelik».

Lermontov annab Petšorini suu kaudu hävitava hinnangu Grušnitskile, kes viimaks on saanud ohvitseriõlakud. Grušnitski-ohvitseri välimuse satiiriline kirjeldus on romaani ilmekamaid kohti.

«Uskumatult suured õlakud», mis on «ülespoole painutatud otsekui aamori tiivakesed», kriuksuvad saapad, «väikestesse lokkidesse keeratud juuksetukk», «tohutu suur must rätik, mis oli pööratud ääretult kõrge kaelasideme-aluse ümber» — kõik need Grušnitski kostüümi detailid loovad tema karikatuurse portree.

Grušnitski käitumine kahevõitluse eel äratab meis sügava pahameele tunde. Pimestatuna vihast Petšorini vastu osutub Grušnitski võimeliseks korda saatma alatust... Petšorini ja Grušnitski kõrvutiseadmine tõstab meis sümpaatiat Petšorini vastu. Grušnitski teeseldud pettumine tundub Petšorini tõelise, traagilise pettumise kõrval armetuna ja naeruväärsena.

Doktor Verner. Petšorinil ja doktor Verneril on ühiseid omadusi. Verner on «skeptik[93] ja materialist», kel on erk ning sügav mõistus. Teda ümbritsevate inimeste hulgas on Petšorin ainuke väärtiline jutukaaslane. Niisamuti nagu Petšorin, põlgab ka Verner suurilma seltskonda. Ka temal on, nagu Petšorinilgi, «kuri keel».

Kõrvaline detail, mille annab temast Petšorin (Verner nuttis sureva soldati pärast), kõneleb meile doktori heast südamest. Aga Verneris pole seda tahtejõudu ja julgust, seda rippumatust, mis paeluvad meid Petšorini juures. Pärast Petšorini kahevõitlust Grušnitskiga tuleb Verner Petšorini korterisse; ta ei ulata Petšorinile tervituseks kätt ja, teatanud temale kiiruga ähvardavast ohust («ülemus hakkab taipama» kahevõitluse lugu), eemaldub; ta kardab olla segatud ebameeldivasse loosse, millest ta on ise kõige aktiivsemalt osa võtnud. Isiklik heaolu on doktor Vernerile kallim kui ta sõprus Petšoriniga.

Maksim Maksimõtš. Maksim Maksimõtši kuju on romaanis kirjeldatud suurima sümpaatiaga. Ta on aus ning kohusetruu vana sõjamees — lihtne, heasüdamlik, kergesti kiinduv ja osavõtlik inimene. Ta on hakanud südamest armastama Petšorinit ja tšerkeslanna Belat.

Liigutava lihtsusega räägib ta oma kiindumusest Belasse, kes oli üksildasele Maksim Maksimõtšile lühikest aega otsekui tütre eest. Petšorini sõprus Maksim Maksimõtšiga ei võinud olla pika kestusega. Harimata, seltskondlikult tahumata staabikapten, Petšorini jahikaaslane, võis küll täita Petšorinile sõbra aset kauges kolkas, kus polnud läheduses ühtki kultuurinimest. Aga reisidel veedetud aastate jooksul pidi Petšorin loomulikult jahenema Maksim Maksimõtši vastu, kellega teda ei sidunud sügavam huvide ühtsus.

Maksim Maksimõtšis pole sisemisi vastuolusid, ta on lapselikult otsekohene; selles mõttes on ta Petšorini täielik vastand.

Mida ta mõtleb, seda ta ka räägib; mida ta räägib, seda ta ka teeb. Petšorini iseloomu keerulisus tuleb Maksim Maksimõtši kõrval eriti hästi nähtavale. Belinski rõhutab Maksim

[93] Skeptik on inimene, kes kõiges kahtleb.

Maksimõtši tüüpilisust. Ta kirjutab: «... teie, armas lugeja, ei lahkunud kindlasti mitte külma südamega sellest vanast lapsest, kes on nii hea, nii armas, nii inimlik ja nii kogenemata kõiges, mis ületab ta mõistete ja kogemuste kitsast vaatepiiri. Eks ole ju — te olete temaga nii kokku kasvanud, teda nii armastama hakanud, et ei unusta teda enam kunagi; aga kui te kohtate paksukoelise välimuse all, raskest ning vaesest elust tingitud kalgi pealiskoore all kuuma südant ja lihtsa, pisut labase kõneviisi all sooja hinge, siis te arvatavasti ütlete: «See on Maksim Maksimõtš»... Ja annaks teile jumal kohata oma eluteel võimalikult palju neid Maksim Maksimõtše!...»

Lihtsate, looduslähedaste inimeste kujud. Petšorini iseloomu selgitamiseks on väga tähtsad lihtsate, looduslähedaste, sisemiste vastuoludeta romaaniosaliste kujud. Nende kõrval pääseb Petšorini lõhestunud, vastuoluline iseloom eriti hästi mõjule.

Me näeme Azamati, keda valdab üksainus soov, üksainus püüe: saada enesele Kazbitši hobune; ta on valmis kõigeks, et seda soovi täita. Me näeme julget, kättemaksuhimulist Kazbitši («Bela»). Me näeme Jankot, kaunitari-salakaubavedaja armastatut («Taman»). Tema «ei karda ei merd, ei tuuli, ei udu ega rannavalvureid...». Tormisel ööl alustab ta oma paadiga julgelt ohtlikku teekonda. «Julge,» kirjutab Petšorin, «oli meresõitja, kes söandas sellisel ööl asuda teele üle väina kahekümne versta kaugusele...» Janko ise aga ütleb enese kohta: «Minul on igal pool tee lahti, kus ainult tuul puhub ja meri mühiseb.»

Romaani naistegelased. Igas romaani kolmes osas («Bela», «Taman» ja «Vürstitar Mary») on omaette naiskangelane. «Vürstitar Marys» on neid kaks: Mary Ligovskaja ja Veera. Uhke, tagasihoidlik, meeldiva välimusega Mary hakkab Petšorinit sügavalt armastama. Uskudes, et ka Petšorin teda armastab, avaldab ta Petšorinile esimesena oma armastust. Kui pärast kahevõitlust Grušnitskiga Petšorin tunnistab Maryle, et on ainult naernud tema üle, ja avaldab veendumust selles, et Mary peaks nüüd teda (Petšorinit) põlgama, vastab uhke Mary: «Ma vihkan teid.» Mary on Petšorini ohver. Petšorin äratab kõigepealt oma jultunud, kummalise käitumisega

Mary huvi enese vastu, siis võidab ta oma õilsa teoga ballil Mary sümpaatia; lõpuks Petšorini avameelne, kurb jutustus oma elust kutsub Marys esile haleduse, mis muutub armastuseks. Petšorini ja Mary suhete kirjeldus näitab kujukalt Petšorini lõhestatud olemust. Petšorin tajub Mary veetlust, hindab tema mõistust, maitset ja kultuursust; talle meeldib Maryga koos olla. Teade Mary haigusest valmistab talle valu. Ta pole kuigi kaugel sellest, et hakata armastama seda südamlikku, armast neiut. Aga teiselt poolt tema kalduvus inimestega mängida, kartus kaotada oma vabadus ning sõltumatus ja jääda igaveseks tühiste, tema poolt põlatud inimeste keskele sunnivad teda katkestama suhted Maryga ja tekitama talle sügavat meelehärmi.

Veera on ainuke naine, keda Petšorin on tõepoolest kaua ning sügavalt armastanud. Aga ka Veerale ei ole tema armastus õnne andnud. «Sellest ajast saadik, kui me teineteist tunneme,» ütleb Veera Petšorinile, «ei ole sa mulle andnud midagi muud peale kannatuste.» Veera armastab Petšorinit kirglikult, ta tunneb piinavat armukadedust vürstinna Mary vastu. Armastatud inimese pärast on ta valmis igaks ohvriks.

Kaunitar Bela saab samuti Petšorini ohvriks. Belal on avameelne, kirglik, õrn, uhke ning tundlik iseloom. Näinud teda esmakordselt, arvas Petšorin, et tema armastus toob talle pääsu igavusest ja pettumusest. Aga Petšorin polnud enam võimeline tugevaiks tundeiks: ta armastus Bela vastu jahenes peagi . . .

Bela traagiline hukkumine Kazbitši pistoda läbi päästis ta tegelikult veel suuremaist kannatustest kui need, mida talle tekitas surmav haav. Uhke tšerkessi vürstitar, kes oli armastatud inimesele kõik ohvriks toonud ja kes elas valusalt läbi tema jahenemist, poleks niikuinii suutnud üle elada teadmist, et Petšorin on ta hüljanud.

Veetlev on salakaubavedaja-neiu kuju jutustuses «Taman». Julge, tugev neiu väärib täiel määral oma armastatut — julget Jankot. Kokku põrgates selle tervikliku, jõulise iseloomuga oleks Petšorin peaaegu tema ohvriks langenud. Neiu kuju on romantiline.

«Tervisvee-seltskond». Satiiriliste joontega on iseloomustatud nõndanimetatud «tervisvee-seltskond». Seal on aadlikke

ja aadliperekondi, kes on tulnud Pjatigorski palju vähem ravi otstarbel kui selleks, et lõbutseda või otsida tütrele kosilast. Tervisvee-seltskonna iseloomustus on antud põgusate, justkui möödaminnes poetatud märkustega, mis aga on teravad ning tabavad. Nii ütleb Petšorin tervisvetel viibivaist meestest: «lastes oma ümberpunutisega klaasi väävlisvee kaevu, võtavad nad akadeemilisi poose»... «Nad igatsevad pealinna aristokraatsete võõrastetubade järele, kuhu neid ei lasta.»

Romaani keel. «Keegi pole meil seni kirjutanud sellist veatut, hurmavat proosat,» ütleb Lermontovist tema kaasaeglane Gogol. Ka Tšehhov hindas kõrgelt «Meie aja kangelase» keelt. Tšehhov kirjutas: «Ma ei tea paremat keelt kui Lermontovi oma. Mina teeksin nii: võtaksin ühe tema jutustuse ja analüüsiksin seda nii, nagu analüüsitakse koolides: lausete ja lauseosade järgi. Nii õpiksingi kirjutama.»

Romaani keele veetlust tundsid selgesti ka tema esimesed lugejad. Ühes ajakirjas, mis ilmus Lermontovi ajal, avaldati artikkel «Vestlus võõrastetoas».

Selles artiklis annab üks vestlusest osavõtja Lermontovi romaanile järgmise hinnangu: «Kui kõik kirjutaksid sellist vene keelt, ei hakkaks me lugema ühtki prantsuskeelset romaani.»

Romaani keele tähtsaimaiks omadusteks on kõigepealt tema täpsus, selgus ja lihtsus. Selles suhtes on Lermontov astunud Puškini jälgedesse, kes oli vene kunstilise proosa looja. Ent Lermontovi proosal on ka oma iseärasused. Lermontov kasutab võrdlusi ja epiteete sagedamini kui Puškin, ja seda eriti loodusekirjeldustes, mida «Meie aja kangelases» on palju. Näiteks leiame mitu ilmekat võrdlust loodusekirjeldustes, milledega algab «Vürstitar Mary»; need võrdlused elustavad kirjeldust, seda keeruliseks tegemata. Mašuki mäge on võrreldud «karvase pärsia mütsiga», viiepäist Beštaud — «hajunud tormi viimse pilvega» (see rida on võetud ühest Puškini luuletusest). Ühu kohta loeme, et see on «puhas ja värske nagu lapse suudlus».

Väga sageli on romaani tekstis esinevate võrdluste ülesandeks — nagu tavaliselt realistlikes teostes — muuta kirjeldust näitlikumaks ja aidata lugejat paremini kujutleda kirjeldatavat. Toome mõne näite selle kohta.

«... Kuu valguses võisin ma eraldada kaugel kaldast kahl laeva, millede mustad taglasenöörid joonistusid nagu ämblikuvõrk liikumatult silmapiiri kahvatul triibul». («Taman».)

«... Aragva ... venib hõbedase niidina ja sätendab nagu madu oma soomusega.» («Bela».)

«Õlakud ... olid ülespoole painutatud, otsekui aamori tiivakesed ...» («Vürstitar Mary».) Viimane võrdlus on ühtlasi selleks, et rõhutada Grušnitski portree satiirilist iseloomu.

Romaani keel annab hästi edasi autori meeleolumuutusi ja tema suhtumist mitmesugustesse kirjeldatud nähtustesse. «Tamani» algosa kõlab eepiliselt-rahulikult. Loodusekirjeldused «Vürstitar Marys» meenutavad luuletusi proosas. Need romaani leheküljed aga, kus Petšorin räägib oma looduse-armastusest ning leinab kaotatud hingevärskust, on täis õrna, sügavat lüürikat. Mõnikord omandab autori kõne satiirilise kõla. Seda näeme näiteks Grušnitski kirjelduses, kui ta ilmub oma vastõmmeldud ohvitserimundris.

Lermontov valitseb meisterlikult kahekõne-kunsti. Iga romaaniosaline kõneleb oma isikupärast keelt.

Maksim Maksimõtši keel ei sarnle Petšorini omaga. Petšorin omakorda räägib teisiti kui Grušnitski. Maksim Maksimõtši suu kaudu kuuleme kurba jutustust Belast. Selle jutustuse lihtne keel, kus pole raamatulikke sõnu ega väljendusi, erineb teravalt «rändleva ohvitseri» keelest ja ka sellest keelest, milles on kirjutatud «Petšorini päevik».

Maksim Maksimõtši keel koosneb peaasjalikult lihtsa konstruktsiooniga, vahel mitte eriti sulavaist lauseist; neis esineb üsna sageli jämedavõitu ütlusi ja erilisi «sõdurlikke» sõnakesi, mis peegeldavad heasüdamliku kapteni elukutset ja keskkonda, milles ta elab. Siin on mõned iseloomulikud näited tema jutustiilist.

«Just nii ...»

«Nüüd kuulun 3-ndasse piirivalvepataljoni ...»

«Lõust oli tal kõige röövellikum». (Kazbitšist rääkides.)

«Oh, issake, kuidas need kõrilõikajad meid ära tüütasid! Nüüd on, jumal tänatud, rahulikum; aga vahel juhtus, et lähed sada sammu vallist eemale, juba istub karvane kurat kuskil ja varitseb: jääd pisut vahtima, siis vaata, et on silmapilk kas ling kaelas või kuul kuklas. Kanged poisid!»

Grušnitski kõne on sageli ülespuhutud — eriti siis, kui ta räägib Mary juuresolekul või jutleb temaga.

«Minu soldatisinel on nagu hülgamise pitser. Kaastunne, mida ta äratab, on raske nagu armuand.»

«Mu armas! Ma ei salli inimesi sellepärast, et neid mitte põlata, sest et muidu kujuneks elu liiga vastikuks farsiks.» (Grušnitski ütles selle lause prantsuse keeles.)

«Meie aja kangelase» keel on realistlik. See omadus tuleb eriti selgelt nähtavale, kui kõrvutame romaanis esinevaid loodusekirjeldusi Lermontovi romantiliste poeemide maastikkudega. Loodusepildid poeemides «Mtsõri» ja «Deemon» köidavad meid oma värvikülluse ja majesteetlikkusega. Nad annavad suurepäraselt edasi seda meeleolu, mida sünnitab Kaukaasia loodus, ja Kaukaasia maastiku üldist iseloomu. Aga nad ei saa anda meile Kaukaasia loodusest selget kujutlust. Seevastu, lugedes romaani loodusekirjeldusi, saame väga hästi kujutleda neid kohti, millede taustal hargneb romaani tegevustik (Koišauri org, Pjatigorski ja Kislovodski ümbruskond).

Romaani tähtsus. Lermontovi romaanil on vene kirjanduse ja ühiskondliku mõtlemise ajaloos väga suur tähtsus. Nagu omal ajal «Jevgeni Onegin», kajastas romaan «Meie aja kangelane» laiaulatuslikult tolleaegse seltskonna elu, kuna Petšorini kuju näitas ja selgitas ajajärgu üht iseloomulikumat tüüpi.

Romaani eessõnas ütleb autor, et Petšorin on portree, mis on koostatud kogu «meie sugupõlve» pahedest, — s. o. tolle sugupõlve, mida mõistetakse hukka Lermontovi «Mõtiskelus». Tänu Petšorini isiku sügavale analüüsile romaanis — eriti jutustuses «Vürstitar Mary» — mõistame aga, et Petšorini pahedes on süüdi kogu tolleaegne ühiskond.

Me mõistame, et meie meelepaha peab olema sihitud kõigepealt nende sotsiaalsete tingimuste vastu, mis ei lubanud andekail inimestel leida rakendusvõimalusi oma «mõõtmatule jõule», summutasid nende häid omadusi ja soodustasid halbade arenemist.

Väga tabavalt ütles Petšorini kohta Belinski, kaitstes Lermontovi kangelast reaktsioonilise kriitika kallaletungide vastu: «Te panete tema (s. o. Petšorini) anateema (kirikuvande) alla mitte tema pahede pärast — teis endis on pahesid rohkem ja need on teis mustemad ning häbistavamad —, vaid selle julge vabaduse, selle sapise avameelsuse eest, millega ta neist pahedest räägib ... Jah, sel inimesel on võimsat tahtejõudu, mida teil pole ...»

Samal ajal mõistab romaan individualismi hukka; Gruśnitski isikus paljastab ja naeruvääristab ta tol ajal moesolnud pettumise näitlemist.

Väga suur tähtsus oli romaanis Maksim Maksimõtši kujul. See «puht-vene tüüp» (Belinski väljenduse järgi) oli vene kirjanduses alles ähmaselt kujunemas. Tema hoolikas väljatöötlus Lermontovi poolt kajastas kasvavat tähelepanu lihtsate inimeste vastu ning tähendas demokraatliku voolu tugevnemist kirjanduses.

Maksim Maksimõtši kuju esiletõstmisega kinnitas Lermontov, et ka nende inimeste hulgas, kes ei paista millegi poolest silma, kes pole ei rikkad ega kõrgest soost, on samuti inimesi, kes väärivad sügavaimat austust.

«Meie aja kangelane» oli vene ilukirjandusliku proosa arenemises suur edusamm. Romaani ilmumise momendil oli vene kirjanduse varasalves juba olemas selliseid proosateoseid, nagu Puškini «Belkini jutustused», «Padaemand»[94] ja «Kapteni tütar»[95], samuti Gogoli «Õhtud talus Dikanka lähedal», «Mirgorod» ja «Peterburi jutustused»[96]. Aga ei Puškini ega Gogoli proosateostes ei näe me veel sellist sügavat huvi psühholoogilise analüüsi, s. o. kangelase sisemiste läbielamiste analüüsi vastu, nagu me seda leiame Lermontovi romaanist.

Lermontovi romaan sundis lugejat tõsiselt järele mõtlema ümbritseva reaalelu ja inimeste iseloomu üle.

---

[94] «Повести Белкина», «Пиковая дама».
[95] «Капитанская дочка».
[96] «Вечера на хуторе близ Диканьки», «Петербургские повести».

Lermontovi tähtsus vene kirjanduse ajaloos.

Lermontov, kes suri mõni kuu enne 27-aastaseks saamist, jättis suure kirjandusliku pärandi — hinnalise panuse vene luule varasalve.

Tema teoste hulgas on mitusada lüürilist luuletust, üle kümne poeemi, mitu draamat, mitu lõpetamata novelli ja üks suur proosaromaan. Ja kõigis neis žanrides on Lermontov andnud sügavasisuliste, vormilt täiuslike kunstiteoste eeskujusid.

Oma vaimulaadilt dekabristidele lähedalseisva luuletaja lüürika, poeemid, draamad ja romaan kajastavad Venemaa ajaloo ühe keerulisema epohhi meeleolu. Protest despotismi vastu, vabadusearmastus, võitlusjanu, armastus kodumaa ja vene rahva vastu — need tunded helisesid Lermontovi luules Nikolai-aegse reaktsiooni süngel ajal, need tunded andsid tema luulele vaimusugulust 30—40-ndate aastate eesrindlikumate inimeste ideedega. Belinski, Herzen, Dobroljubov ja Tšernõševski armastasid palavasti Lermontovi luulet. «Nad on meie päästjad, need kirjanikud nagu Lermontov või Gogol,» ütles Tšernõševski. Teine suur vene demokraat, Dobroljubov, kirjutas: «Lermontov, kes oskas mõista kaasaegse ühiskonna puudusi, omas määratu suurt talenti. Ta suutis aru saada, et rahvas ainuüksi on päästja.»

Lermontov avaldas tugevat mõju suurimaile vene kirjanikele. Proosakirjanikuna oli ta Turgenevi, Leo Tolstoi ja Tšehhovi õpetajaks. Lermontovilt-poeedilt õppisid Nekrassov, Ogarjov, Fet ja Blok (luuletaja XX sajandi algul). Lermontovi sõjaainelised luuletused on avaldanud suurt mõju ka Leo Tolstoile.

Lermontovi poeesiat iseloomustav võitlusvaim, tardumuse ja madaluse eitamine teevad ta südamelähedaseks eriti noorsoole.

Lermontov oli ja on praegugi armastatuim poeet paljudele noormeestele ja neidudele, kes peavad luuletusi «Puri» ja «Poeedi surm» ning poeeme «Mtsõri» ja «Deemon» oma lemmikteosteks vene luulevara hulgas.

Lermontovi lüürilised värsid väljendavad Puškini luuletuste kõrval kõige täiuslikumalt armastuse, sõpruse ja kodumaa-armastuse tunnet, aga samuti ka igatsust elavate tegude järele ja vihkamist kõige madala vastu.

Lapsedki armastavad Lermontovi värsse. Lapsi köidavad nende värsside imekaunis muusika ja suurepärased loodusepildid. Suure poeedi luuletuste lugemine ja ettekanded arendavad lastes arusaamist kõrgest poeesiast. Seepärast ongi paljud Lermontovi paremad luuletused — «Puri», «Pilved»[97], «Kalju», «Mänd»[98], «Kolm palmi», «Kasaka hällilaul» — juba ammu võetud laste lugemikkudesse.

Aastal 1939 tähistas meie kodumaa 125 aasta möödumist poeedi sünnist. Aastal 1941, juba Suure Isamaasõja ajal, tähistati ta 100-ndat surmapäeva. Need aastapäevad näitasid, kui väga teda armastatakse ja hinnatakse meie kodumaal. Anti välja suure luuletaja kogutud teosed; tema populaarseimad tööd ilmusid hiiglasuurte tiraažidega.

1941. aasta raskel sügisel, kui hitlerlased lähenesid Moskvale, kordasid tuhanded võitlejad «Borodino» leegitsevat üleskutset:

Умрёмте ж под Москвой! Siis surgem Moskva all!

Tuhanded inimesed meie kodumaal lugesid sõjapäevil vaimustusega Lermontovi luuletust «Kodumaa».

Paljud Lermontovi luuletused — «Vang»[99], «Borodino», «Kasaka hällilaul», «Astun üksipäini oma rada» — on juba ammu muutunud rahvalauludeks. Paljud Lermontovi tekstid on suurte heliloojate (sealhulgas Glinka, Tšaikovski ja Rubinstein) poolt viisistatud. Väga populaarne on Rubinsteini ooper «Deemon», mida mängitakse paljudes Nõukogude Liidu teatrites.

Lermontovi draama «Maskeraad» püsib meie kodumaa teatrite repertuaaris. Suur menu on ka selle lavateose järgi koostatud filmil.

Suure rahvaliku lauliku kuulsus on ammugi ületanud tema kodumaa piirid. Tema teoseid on tõlgitud kõigisse tähtsa-

97 «Тучи».
98 «Сосна».
99 «Узник».

maisse Euroopa keeltesse. Lermontov on eriti armastatud slaavi rahvaste — serblaste, tšehhide, slovakkide, bulgaarlaste juures. Tema teosed on tõlgitud ka NSV Liidu rahvaste keeltesse.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused 30-ndaile ja 40-ndaile aastaile iseloomulikud eesrindlikud ideed kajastuvad luuletustes «Borodino», «Kodumaa» ja «Poeet»?
2. Missugused tunded elavad luuletuses «Pilv»?
3. Missuguseid Lermontovi kaasaegse sugupõlve jooni (mida Lermontov mõistab hukka luuletuses «Mõtiskelu») leiame Petšorini juurest?
4. Loetlege «Petšorini päevikus» tsiteeritud kirjanduslikud teosed.
5. Leidke romaani «Meie aja kangelane» üksikute osade kronoloogiline järjekord. Põhjendage teie poolt valitud järjekorda.
6. Näidake, et Petšorin tõepoolest omas «mõõtmatut jõudu».
7. Missuguseid ühiseid jooni on Deemoni ja Petšorini kujul?
8. Koostage kava jutustusele «Taman».
9. Kirjutage välja võrdlused, mis leiduvad jutustuses «Taman». Milles seisab nende võrdluste kunstiline väljendusjõud?

P. P. Jeršov.

(1815—1869.)

Aastal 1834 ilmus ajakirjas «Biblioteka dlja tštenija» muinasjutu «Küürselg-sälg»[100] esimene osa. Muinasjutu autoriks oli üheksateistkümne-aastane üliõpilane, siberlane Pjotr Jeršov. See muinasjutt (aasta hiljem ilmus ta omaette raamatuna) pidi saama vene kirjanduse üheks populaarsemaks teoseks. Kaheksakümne aasta jooksul ilmus üle 30 «Küürselg-sälu» väljaande. Jeršovi muinasjutt, mis sisult ja vaimulaadilt on lähedane rahvamuinasjuttudele, ilmus trükist ajajärgul, mil huvi rahvaloomingu vastu oli eriti elav; ta kutsus välja täiskasvanud lugejate vaimustuse. Väga kiiresti sai ta vene laste armastatuimaks raamatuks.

Elulugu. «Küürselg-sälu» autor Pjotr Pavlovitš Jeršov sündis a. 1815 kauges Siberi külas, 400 versta Tobolskist. Tulevase luuletaja lapsepõlv möödus Berjozovi linnas Obi jõe ääres (praegune Berjozovo küla). Kaheteistkümne-aastasena astus ta Tobolski gümnaasiumi, mille lõpetas aastal 1831. Juba gümnaasiumiaastail ilmutas Jeršov elavat huvi vene rahvaluule, muinasjuttude ja vanade siberi muistendite vastu. Ta huvitus rahva kombeist ja ebausust.

Kui Jeršov oli lõpetanud Tobolski gümnaasiumi, asus kogu ta perekond Peterburi elama. Tulevane luuletaja astus Peterburi ülikooli õigusteaduskonda. Muinasjutt «Küürselg-sälg» oli Jeršovi esimene kirjanduslik katse. Hiljem avaldas ta trükis mitu luuletust ja jutustuse «Suvorov ja postijaama üle-

[100] «Конёк-Горбунок».

P. P. Jeršov.

vaataja»[101]. Ta kirjutas ka mitu ooperilibretot; aga kõik need hilisemad tööd vajusid varsti unustusse.

Niisamuti nagu Gribojedov, surematu komöödia «Häda mõistuse pärast» autor, nii on ka Jeršov jäänud püsima oma lugejate mällu üheainsa teose autorina.

Peterburi ülikooli üliõpilasena unistas noor kirjanik tagasipöördumisest Siberisse; ta lootis, et teda ja tema sõpru ootab seal ühiskondlikult kasuliku töö laialdane tegevusväli. Oma sõbrale Timkovskile pühendatud luuletuses kirjutas Jeršov:

Какая цель! Пустыни, степи
Лучом гражданства озарить,
Разрушить умственные цепи
И человека сотворить;
Раскрыть покров небес полночных,
Богатства выпросить у гор
И чрез кристаллы вод восточных
На дно морское кинуть взор ...

Missugune eesmärk! Valgustada kõrved ja stepid tsivilisatsiooni kiirtega, purustada vaimsed ahelad ja luua inimene; avada kauge põhja taevatelk, nõuda mägedelt rikkusi ja läbi ida vete kristalli heita pilk meresügavusse...

Ta unistas Siberi rikkuste, ajaloo, geograafia ja rahvaloomingu põhjalikust uurimisest ja Siberi ajakirja väljaandmisest.

Noore poeedi unistused ei pidanud täituma. Rasked elutingimused, mure perekonna pärast ja toetuse puudumine Siberi valitsevate ringkondade poolt sundisid teda loobuma oma ulatuslikest plaanidest.

Kaheksa aastat oli Jeršov Tobolski gümnaasiumi õppejõuks. Ta oli hea pedagoog. Oma Peterburi tuttavate kaudu hankis ta endale pidevalt uudiskirjandust. Oma õpilastega, keda ta hellitavalt nimetas «oma sõbrakesteks», lavastas ta gümnaasiumis omakirjutatud näidendeid. Kui ta nimetati gümnaasiumi inspektoriks, püüdis ta igati pehmendada tollal koolielus valitsevaid karme kombeid. Samal ajal tundis ta huvi tõsise muusika vastu, lähenedes Tobolskis elunevatele muusikameestele. Tema kirjanduslik tegevus aga soikus sel

[101] «Суворов и станционный смотритель».

ajal peaaegu täielikult. Sellal kui Jeršovi muinasjutt levis tuhandeis trükitud ja käsitsikirjutatud eksemplarides üle kogu Venemaa, kutsudes esile kümneid jäljendusi, elas tema poolenisti unustatud autor kaugel Siberis, pühendudes täielikult pedagoogilisele tegevusele ja hoolitsusele perekonna eest. Suuri vaevu õnnestus tal saada rahvakoolide direktori ametikoht. Tema hilisemate eluaastate helgeimaiks päeviks olid need, mil ta sai teateid oma lemmiksünnitise — «Küürselg-sälu» — uutest edusammudest. Muinasjutu uued väljaanded elustasid laiema lugejaskonna huvi. Helilooja Pugni ja ballettmeister Saint-Léon on kasutanud Jeršovi muinasjutu ainet balleti «Küürselg-sälg» loomiseks, mis etendub praegugi Nõukogude teatrites. Aga väga paljud «Küürselg-sälu» uued lugejad ei pidanud meeles, kes on raamatu autor. Paljud olid tõsiselt veendunud, et «Küürselg» on rahvaloomingu toode. Kui Jeršov 1869. aastal suri ning teade tema surmast levis üle kogu Venemaa, kuulsid paljud imestusega, et seesama Jeršov on kirjutanudki «Küürselg-sälu».

Jeršovi muinasjutt elab palju kauemini kui tema autor. Ka nõukogude ajajärgul on temast ilmunud mitu uustrükki. Nõukogude lapsed loevad teda samasuguse innuga nagu revolutsioonieelse perioodi noored lugejad.

Muinasjutu «Küürselg-sälg» allikad ja süžee. «Küürselg-sälg» ei ole vene rahvamuinasjutu lihtne jäljendus. See on rahvalike ainete kõrgkunstiline ümbertöötus. «Küürselg-sälu» aluseks on muinasjutt «Siurulind ja tsaaritütar Vassilissa»[102], aga Jeršovi muinasjutu üksikud episoodid osutavad ka teiste rahvamuinasjuttude mõju.

Muinasjutus «Siurulind ja tsaaritütar Vassilissa» jutustatakse sellest, kuidas «uljas kütt», sõites imehobu seljas jahile, leidis siurulinnu sule. Kütt ei kuulanud oma imehobu sõna, kes andis talle nõu imelist sulge mitte kaasa võtta. Ta võttis sule ja kinkis selle tsaarile. Tsaar tänas teda kingituse eest, kuid käskis tuua endale ka siurulinnu enda. Imehobu abiga sai kütt selle soovi täita; aga tsaar ei jäänud rahule ja nõudis nüüd, et kütt tooks temale tsaaritütre Vassilissa. Seegi kord tuli imehobu muinasjutu kangelasele appi: ta andis nõu

[102] «Жар-птица и Василиса-царевна».

tsaaritütart veiniga joota ja sellest uimastatuna tsaari juurde viia. Aga tsaaritütar Vassilissa keeldus tsaariga abiellumast; ta nõudis, et talle toodaks tema pruutkleit, mis on peidetud merepõhja. Imevähi abiga tõi uljas kütt tsaaritütre kleidi merest välja. Nüüd soovis tsaaritütar, et kütt supleks keevas vees. Imehobu abiga täitis ta sellegi soovi. Keevast veest tuli ta välja imekauni noormehena. Näinud seda, tahtis ka tsaar kümmelda keevas vees; ta ronis katlasse ja kees ära. Nüüd kuulutati uljas kütt tsaariks, tsaaritütar Vassilissa aga sai tema naiseks.

Me näeme, et «Küürselg-sälu» aine on selle muinasjutu omale väga lähedane. Aga mõlema vahel on ka väga olulisi erinevusi. Rahvamuinasjutus jääb imehobu päritolu teadmatuks, kuna Jeršovi muinasjutt pühendab sellele palju ruumi. Ka tsaaripiiga kättevõitmine teostub Jeršovil sootuks teisiti. Tsaaripiiga ei nõua siin kleiti, vaid sõrmust ja kogu sõrmuseotsimise lugu on Jeršovil hoopis erinev: selles on peategelaseks ühe teise rahvamuistendi lemmikkuju — Kiisk-Kiisapoeg. Peale selle toob Jeršov oma muinasjutu tekstisse hulga üksikasju, mida rahvamuinasjutus pole.

Jeršovi muinasjutu tegelased. «Küürselg-sälu» peaosalised on oma iseloomult väga lähedased rahvamuinasjuttude tegelastele. Loll-Ivanuška (ehk Loll-Ivan) on rahvamuinasjuttude lemmikkujusid. Nagu paljudes teisteski muinasjuttudes, nii ka Jeršovil Loll-Ivan ei ole sugugi rumal. Ta on ainult teistest erinev, olles ausam ja otsekohesem. Sellepärast ta näibki lollina teda ümbritsevaile inimestele, kes austavad kõigepealt osavust oma kasude püüdmisel. Jeršovi muinasjutu Loll-Ivan on oma vendadest ausam: vennad ei täida isa poolt antud ülesannet avastada varas, aga Ivan täidab selle ausalt. Ta ei ole rahaahne: ta annab hobuse müügist saadud raha oma vendadele. Ta täidab ausalt vaala palve ja vabastab ta piinast.

Ivanuškal on seda lihtsat vene julgust, mis ei salli kelkimist ega teesklemist. See julgus ilmneb juba tema esimeses seikluses, kui ta ilma pikema jututa kargab metsiku märahobu selga ja taltsutab ta oma visadusega. Ta ei ole raskete vägitegude sõber, aga kui olud sunnivad teda täitma keerulisi ülesandeid, nagu siurulinnu leidmine või tsaaripiiga sõr-

muse leidmine, siis asub ta julgelt nende ülesannete kallale ja sooritab nad Küürselg-sälu abiga nii lihtsalt, nagu oleks see tema igapäevaseks harjumuseks.

Ta ei ole ideaalne kangelane. Tal on ka oma nõrkusi. Ta ei kuula sälu sõna, kes keelab teda kaasa võtmast siurulinnu sulge. Ta kavaldab oma vendadega, olgugi sellepärast, et ta teab, et nad on alati valmis teda petma. Aga Ivanuška nõrkused teevad ta meile veel lähedasemaks ning omasemaks.

Oma heategude eest saab ta teenitud tasu: rahvas valib ta oma tsaariks.

Ka Jeršovi teine kangelane — imehobu Küürselg-sälg meenutab rahvamuinasjuttude eeskujusid. Temas on ühiseid jooni imehobuga muinasjutust «Siurulind ja tsaaritütar Vassilissa».

Küürselg on Ivani truu sõber, kes suhtub temasse targa, isaliku hoolitsusega. Ivan pöördub tema poole igasuguste muredega ja leiab alati lohutust ja head, tarka nõu. Küürselg on sõpruse ja ustavuse kehastus. Aga kui Ivanuška, uinutatud tsaaripiiga ilusast laulust, magab maha soodsa juhuse tema äraviimiseks, ei kõhkle Küürselg teda hurjutamast.

Tsaari iseloomustus. «Küürselg-sälus» on elavate joontega antud isemeelse tsaari iseloomustus. Jeršovi tsaar meenutab oma iseloomult tsaar Saltáni Puškini muinasjutust; ta portree on niisama satiiriline. Temale on ainsaks seaduseks ta enese soovid. Oma kõne sekka poetab ta rohkeid ähvardusi.

... Я, помилуй бог, сердит, —	... Olen, hoidku jumal, vihane,

ütleb tsaar Ivanile,

И с сердцов иной порою	südametäiega kisun vahel
Чуб сниму и с головою.	juuksed ühes peaga maha:
Так вот, видишь, я каков!	säärane olen ma, nagu näed!

Tsaari soovidel pole piiri. See tujude ohjeldamatus hukutabki ta. Valmis kõigeks, et ainult saada kauni tsaaripiiga kätt, sukeldub ta keeva vee katlasse ja «sinna jääbki» ...

Rahvaluule sugemeid Jeršovi muinasjutus. Oma muinasjutu kirjutamisel kasutas Jeršov kõiki rahvaluulet iseloomustavaid poeetilisi võtteid. «Küürselg-sälus» leiame iga osa

algusest lühikese koomilise jutukese, mis naljakalt kirjeldab tegevuse aega ja kohta (näiteks: «Sõit neil lühike või kauge, kõrge, järsk, või madal, lauge...»), muinasjutu lõpust aga lõppsalmi («Ma seal sõin, mõdu, õlut jõin»...). Niisamuti nagu rahvaloomingulistes teostes, on ka Jeršovi muinasjutus sagedasi kordumisi. Näiteks kurja tsaari igale käsule, mis ta annab Ivanile, järgnevad alati järgmised read:

... Иван заплакал	... Ivan puhkes nutma
И пошёл на сеновал,	ja läks heinaküüni,
Где конек его лежал ...	kus lamas ta säluke...

Tsaari ähvardusel ja Küürselja lohutussõnadel on alati korduv, muutumatu sisu. Kui mõni osaline (näiteks Ivan) annab edasi mõne teise osalise (näiteks Küürselg-sälu) kõnet, siis antakse see edasi sõna-sõnalt, nagu rahvamuinasjuttudeski. Ivanuška jutustuses Sirpkuu-Kuulapsele kordub sõna-sõnalt «ilmaime kala-vaala» piinade kirjeldus.

Muinasjutu keel. Muinasjutus on palju rahvakeelendeid ja isegi murdelisi siberi sõnu ja ütlusi.

Muinasjutu rahvapärasus. Aga ülalkirjeldatud võtted ja muinasjutu keel ei tee Jeršovi teosest veel tõelist rahvapärase loomingu toodet. Rahvapäraseks võime seda nimetada peamiselt sellepärast, et kogu muinasjutt on täis võltsimata vene vaimu, et ta kajastab rahva püüdeid, rahva usku headuse lõppvõidusse kurjuse üle, talupoja võidusse bojaaride ja aadlike üle. Temas on hulgaliselt puht-vene kujutlusi ustavusest, sõprusest ja julgusest. Jeršov ise ütleb väga tabavalt oma muinasjutu vene vaimulaadist: «Kogu mu teene on selles, et mul õnnestus tabada rahvalikku soont: see hakkas helisema — ja vene süda helises vastu külmade Soome kaljude rajalt kuni kõigutamatu Hiina müürideni»... Ja sellepärast ta oligi veendunud, et «Küürselg» pakub alati naudingut vene inimestele, «niikaua kui vene sõna leiab vene hinges vastukaja, s. o. igavesti». Just sellepärast tervitaski Jeršovi muinasjutu ilmumist Puškin, keda peetakse «Küürselg-sälu» esimese nelja värsirea autoriks. Kõneldi, et suur poeet, lõpetanud «Küürselg-sälu» lugemise, olevat öelnud: «Nüüd ma võiksin ise loobuda sellest poeesia laadist.»

«Küürselg-sälu» kirjanduslik väljatöötus. Nagu eespool öeldud, pole «Küürselg-sälg» ainult rahvamuinasjutu õnnestunud jäljendus. Ta on ka andeka meisterluuletaja iseseisev, kõrgel kunstilisel tasemel olev teos. Puškini ilmse mõju all kirjutas Jeršov oma muinasjutu neljajalgsetes trohheilistes värssides. See on sama värsimõõt, milles Puškin kirjutas suurema osa oma muinasjutte. Näidisena võrdleme nelikvärsse «Muinasjutust tsaar Saltánist» ja «Küürselg-sälust».

Ветер по морю гуляет
И кораблик подгоняет.
Он бежит себе в волнах
На раздутых парусах.

Волны моря заклубились,
Корабли из глаз сокрылись,
Чудо-юдо рыба-кит
Громким голосом кричит.

Tuul jalutab merel
ja tõukab laevukest tagant.
Laevuke jookseb lainetel
täispuhutud purjedega.

Merelained lõid vahutama
ja laevad kadusid silmist;
ilmaime kala-vaal
kisendab valjul häälel.

Mõlemal juhul on rõhk paarituil silpidel (trohheus); read on ühepikkused (kaheksasilbiline värsipaar vaheldub seitsmesilbilise värsipaariga), kusjuures üksteisele järgnevad read on omavahel riimitud.

Sellesse teosesse, mille ta kirjutas rahvamuinasjutu laadis ja vaimus, paigutas Jeršov oma vaimustuse vene rahvuslikust iseloomust ja oma kriitilise suhtumise tolleaegse Venemaa olukordadesse. Poeemi süžeesse põimis ta hulga elavaid detaile ja värviküllaseid elupildikesi. Seejuures ilmutas ta haruldast oskust inimeste ja esemete konkreetses piltlikus kirjeldamises. Progressiivselt meelestatud autor kujutab tsaari teenreid satiiriliste joontega, rõhutades just neid omadusi, mis iseloomustasid ka tema aja ametnikke. Väga hea on politseiülema kuju:

... Вот обедня наступает.
Городничий выезжает
В туфлях, в шапке меховой,
С сотней стражи городской...

...Liturgia on algamas.
Politseiülem sõidab ette,
jalas toakingad ja peas karusnahkne müts,
saja linnavahi saatel...

Silmanud Ivani imeratsusid, politseiülem hämmastub:

Наш старик, сколь ни был пылок,
Долго тёр себе затылок.
«Чудеса, — молвил, — божий свет,
Уж каких чудес в нём нет!»
Весь отряд тут поклонился,
Мудрой речи подивился.

Meie vana, kui äkiline ta ka oli,
sügas kaua kukalt.
«Imelik on maailm,» ütles ta,
«küll on temas imesid!»
Siin kummardas terve salk
ja imetles tarka juttu.

Milline iroonia on sõnas «tark», millega iseloomustatakse politseiülema kõnet, kus pole mingisugust tarkust!

Jutustades tsaari unevardja alatust teost, annab autor terava, tabava võrdluse:

И доносчик с этим словом,
Скрючась обручом таловым (т. е. ивовым),
Ко кровати подошёл . . .

Ja nende sõnadega salakaebaja,
küürutades pajuvitsana,
ligines voodile . . .

Jeršovi satiiri näiteks on tsaari portree.

«Küürselg-sälu» kasvatuslik tähtsus. «Küürselg-sälu» kõrged kunstilised omadused, ta rahvalikkus ja elav, piltlik keel lubavad seda muinajuttu arvata suurima kasvatusliku väärtusega lasteraamatute hulka. Imetelles Ivanuška ja tema truu ratsu vägitegusid õpivad lapsed hindama julgust, sõprust, otsekohesust, ausust ja ustavust. Nad õpivad vahet tegema headuse, mille kehastajaiks on Ivan ja sälg, ja kurjuse vahel, mida nad näevad tsaaris ja unevardjas. Nad õpivad aru saama, et voorus leiab lõpuks õiglase tasu, pahe aga — karistuse. Ja lõpuks õpivad nad armastama suurepärast vene keelt, omandavad arusaamist heade värsside kõlavusest ja püüavad neid pähe õppida.

«Küürselg-sälu» kui lasteraamatu heade omaduste hulka tuleb lugeda ka selle põnev sündmustik. Laps kuulab või loeb Ivani ja tema ustava hobu seiklustest hinge kinni pidades, kartes kaotada ainsatki sõna. See tõstab raamatu mõju lapsesse: head mõtted ning tunded, mida sisaldab Jeršovi muinasjutt, tungivad seetõttu paremini väikese lugeja teadvusse.

N. V. Gogol.

N. V. Gogol.

(1809—1852.)

Perekond ja lapsepõlv. Nikolai Vassiljevitš Gogol sündis 31. märtsil 1809. aastal Poltaava kubermangus, Mirgorodi maakonnas, Sorotšintsõ alevikus. Kirjaniku lapsepõlv möödus aga Gogolite-Janovskite pärismõisas Vassiljevka külas Sorotšintsõ lähedal. Tema isa Vassili Afanasjevitš, vaesemaid mõisnikke, oli kirglik kunstide austaja; ta armastas raamatuid ja teatrit, kirjutas värsse ja komöödiaid. Ta esines sageli ja hea menuga koduteatri laval oma kauge sugulase Troštšinski, endise ministri rikkas mõisas.

Kirjaniku ema Maria Ivanovna oli vähese haridusega, kuid hea ning südamlik naine. Ta armastas palavalt oma esiklast — Nikolai Vassiljevitši.

Lapsena armastas Gogol kuulata rändavate kobzaride[103] laule ja oma vanaema jutustusi kuulsaist Zaporožje Setši kasakaist.

Vaikne ning rahulik elu Vassiljevkas vaheldus väljasõitudega Troštšinski mõisa, kus poiss võis jälgida uhkeid pidusid ilutulestikuga, näitemängude ja ballidega. Troštšinski majas oli rikkalik raamatukogu ja pildigalerii. See kõik avaldas poisile väga tugevat mõju ja tal tekkis juba lapsepõlves huvi kunsti, iseäranis aga teatri vastu.

Alghariduse sai Gogol oma kodukülas Vassiljevkas; teda õpetas koduõpetaja-seminarist.

---

[103] Kobzar — pime kerjus Ukrainas, kes laulab rahvalaule ja bõliinasid ning mängib banduurat (kobzat).

Kooliaastad. Aastal 1819 asus Gogol õppima Poltaava kreiskooli. Kaks aastat hiljem astus ta Troštšinski soovitusel Nežini kõrgemate teaduste gümnaasiumi. Esialgu tundis ta end gümnaasiumis üksildasena. Teised õpilased pilkasid teda tema haiglase oleku pärast (ta põdes skrofuloosi), ja Gogol nuttis palju. Vanemaile ei kirjutanud ta neist läbielamistest midagi ja leidis lohutust ainult jutlemisest oma hoidja Semjoniga — vana teenriga, kes istus õhtuti pikki tunde tema voodi kõrval. Tööst vabal ajal armastas poiss käia linnas ja turul, veetes aega lihtsate inimeste keskel.

Gümnaasiumiaastail joonistas Gogol meeleldi ja luges palju. Ta oli tegev ka gümnaasiumi ajakirjade «Zvezda»[104] ja «Meteor literaturõ»[105] väljaandmisel. Neis avaldas ta oma luuletusi, jutte ja isegi novelle, mis kõik olid kirjutatud romantismi vaimus. Meieni pole säilinud ühtki Gogoli varasemat tööd, aga tema seltsimeeste mälestustest teame, et need tööd võeti gümnaasiumiõpilaste poolt suure huviga vastu.

Kirjanduslik menu lähendas Gogolit kaasõpilastele, tal tekkis sõpru. Seltsimehed panid tähele ja oskasid hinnata Gogoli teravat mõistust, tema torkavat huumorit ja tabavaid võrdlusi.

Mõni aeg hiljem innustus Gogol näiteringi tööst. Nežini gümnaasiumis soodustati lavategevust ja õpilased mängisid kooli laval üsna sageli laulunäidendeid, komöödiaid ja draamasid. Gogol mängis näiteks suure menuga proua Prostakova osa (Fonvizini «Äbarik»[106]). Õpetajad ja koolikaaslased ennustasid talle näitlejakarjääri.

Arenedes oma kaaslastest tunduvalt kiiremini, hakkas Gogol varakult mõtisklema ümbritseva elu üle. Isa surm sundis teda veelgi suuremale tõsidusele. Pidades end orbunud perekonna toeks, püüdis ta kindlaks määrata oma tulevikku. Pärast põhjalikku kaalutlemist otsustas ta pühenduda riigiteenistusele. Kuid teda kohutas väljavaade jääda elama Nežini «olesklejate» sekka (nii nimetas ta Nežini linna elanikke). Teda meelitas Peterburi.

---

[104] «Täht».
[105] «Kirjanduse Meteoor».
[106] «Недоросль».

Viimane gümnaasiumiaasta tundus Gogolile piinavalt pikana. Nähes oma teadmistes tunduvaid lünki, hakkas ta hoolega valmistuma eksameiks ja sooritaski need õnnelikult. Gogol unistab laialdasest tegevusest. 1828. aasta talvel sõidab ta Peterburi, võttes kaasa soovituskirju mõjuvõimsamailt sugulastelt.

Elu Peterburis. Pealinn võttis Gogoli külmalt vastu. Kõik tema katsed leida ametnikukohta jäid tagajärjeta. Ei aidanud ka soovituskirjad. Aga ta ei heitnud meelt ja hakkas tegelema kirjandusliku tööga. Aastal 1829 avaldas ta V. Alovi varjunime all romantilise poeemi värssides «Hans Küchelgarten». Selle peaosaline Hans on kõrgete ideaalidega inimene, kes unistab kuulsusest, kuid on elust pettunud. Arvustus võttis poeemi ebasoodsalt vastu. Ebaedust heidutatud kirjanik võttis teose müügilt ära ja põletas selle.

Pärast ebaõnnestumisi otsustas ta Peterburist lahkuda ja siirdus Lüübeki (linn Saksamaal), kust ta aga kahe kuu pärast tagasi tuli. 1829. aasta lõpul õnnestus tal viimaks saada väike ametnikukoht riigimajanduse departemangu. Teenistus edenes hästi ja poole aasta pärast sai ta tasuvama koha tsaarikoja tulude departemangu. Aga teenistus ei rahuldanud Gogolit. Kunst ja kirjandus köitsid teda üha enam.

1830. aasta kevadel õpib ta Kunstiakadeemias ja samal ajal kogub materjali jutustuste jaoks ukraina elust.

Ajakirjas «Otetšestvennõje zapiski» 1830. aastal ilmunud novell «Bassavrjuk ehk jaaniõhtu»[107] *on Gogoli esimeseks kirjanduslikuks eduks.* Saanud sellest uut hoogu, töötab ta innukalt uute teoste kallal. Ka tema tutvusringkond literaatide hulgas laieneb järk-järgult. Ta läheneb Delvigile, Žukovskile, kriitik Pletnjovile ja tutvub varsti ka Puškiniga.

Ta majanduslik seisund paraneb märgatavalt. Pletnjovi eestkostmisel saab ta ajalooõpetaja koha Patriootilisse Instituuti[108] ning võib seega maha jätta «näruse» koha departemangus.

Edust ergutatud kirjanik töötab nüüd palavikuliselt raa-

---

[107] «Басаврюк, или вечер накануне Ивана Купала».

[108] Nii nimetati tol ajal üht Peterburi instituuti «aadlineidudele»; see oli suuresti eesõigustatud õppeasutis.

matu kallal «Õhtud talus Dikanka lähedal»[109], mille esimene osa ilmub 1831. aasta septembris. Raamat võeti kriitika ja lugejate poolt vaimustatult vastu. Ka Puškin andis talle kõrge hinnangu. Oma kirjas ajakirja «Literaturnõje pribavlenija k russkomu invalidu»[110] toimetajale (1831) kirjutab ta: «Lõpetasin just praegu «Õhtute Dikanka lähedal» lugemise. Nad hämmastasid mind. See on tõeline lõbusus: siiras, sundimatu, ilma edevuseta, ilma eputamiseta. Ja kohati milline luulelisus! milline tundelisus! See kõik on meie nüüdisaja kirjanduses nii ebatavaline, et ma ei ole praegugi veel toibuda saanud... Õnnitlen publikut tõeliselt lõbusa raamatu puhul, autorile aga soovin südamest edasist edu.»

Pool aastat hiljem ilmub «Õhtute» teinegi osa, mille lugejaskond võtab niisama soojalt vastu. Edu tiivustab Gogolit.

Töötades ukraina elu käsitlevate jutustuste kallal, süvenes Gogol Ukraina ajaloo uurimisse. 1832. aasta suvel sõitis ta kodukohta — Vassiljevkasse ja peatus läbisõidul Moskvas, kus ta tutvus S. T. Aksakovi perekonnaga, vendade Kirejevskitega[111], professor Pogodiniga, näitleja Štšepkiniga ja teistega.

Pärast seda reisi hakkas Gogol veelgi energilisemalt töötama uute teoste kallal ja aastal 1835 avaldas ta valimikud «Arabeskid»[112] ja «Mirgorod», mis kindlustasid talle esmajärgulise vene kirjaniku kuulsuse.

Belinski nimetas neid raamatuid «kõige ebaharilikumaiks nähtusteks meie kirjanduses», ta pühendas Gogolile artikli «Vene jutustusest ja Gogoli jutustustest»[113].

Sel ajal määrati Gogol Peterburi ülikooli ajalooprofessoriks.

Aasta pärast loobus ta aga ajalookateedrist ja hakkas tegelema ainult kirjandusliku tööga. Sel eluperioodil sai Puškin Gogoli lähemaks nõuandjaks ja suunajaks. Puškin andis Gogolile teema komöödiale «Revident»[114].

---

[109] «Вечера на хуторе близ Диканьки».
[110] «Kirjanduslikud Lisad Vene Invaliidile».
[111] Vennad Kirejevskid olid tuntumaid slavofiile.
[112] «Арабески».
[113] «О русской повести и повестях Гоголя».
[114] «Ревизор».

Gogol lõpetas selle komöödia aastal 1836; samal aastal lavastati see. Komöödial oli erakordne menu; tema vastu võtsid aga ägedalt seisukoha ajakirjanikud-reaktsionäärid Bulgarin ja Senkovski, kes nägid komöödias ametnikkonna õelat karikatuuri. Nende ässituskampaania ajakirjanduse veergudel avaldas kirjanikule rusuvat mõju: ta otsustas pealinnast ajutiseks lahkuda, et «oma tuska peletada».

1836. aasta juunis sõitis Gogol välismaale.

Elu välismaal. Välismaal viibis ta 1848. aastani. Selle aja jooksul käis ta mitu korda Venemaal. Gogol külastas Saksamaad, Prantsusmaad, Šveitsi ja Itaaliat. Itaalia meeldis talle kõige enam ja ta asus elama Rooma. Siin sai ta teada Puškini surmast, mis teda tugevasti vapustas. «Kogu mu elurõõm,» kirjutas ta Pletnjovile, kõik minu ülevamad rõõmud on kadunud ühes temaga. Minu praegune töö[115], mida ta inspireeris, on tema loodud... ma ei tunne eneses jõudu selle jätkamiseks. Mitu korda haarasin ma sule — ja sulg langes mul käest. Sõnulseletamatu mure!»

Saanud üle Puškini kaotuse leinast, asus Gogol uuesti poeemi kirjutamisele ja peagi lõpetas selle.

«Surnud hinged»[116] ilmus 1842. aasta maikuus. Belinski, Herzen ja teised progressiivselt mõtlevad vene inimesed andsid poeemile kõrge hinnangu. Aga Gogoli vaenlased alustasid sellele raamatule «vene inimeste alandamise» pärast raevuka rünnaku. Vihased kallaletungid ja lahkuminevad arvamised poeemi kohta piinasid Gogolit.

Vastavalt oma kavatsusele püüab Gogol poeemi teises osas luua positiivsete inimeste tüüpe, aga see ei taha tal õnnestuda. Tolleaegne tegelikkus oli liialt kurb ja ei olnud kerge ülesanne leida sealt positiivseid jooni. Gogol ei olnud rahul oma töötulemustega «Surnud hingede» järje kirjutamisel. Teise osa peatükid valmisid tal 1845. aasta suveks, aga ta põletas need. Juba lapsena usklik, satub Gogol nüüd müstitsismi ja hakkab üha enam kahtlema, kas ta käib õiget teed. Tema ümbruskond aitab süvendada neid läbielamisi. Õuedaami Rosseti-Smirnova ja krahv A. Tolstoi taolised suur-

[115] «Surnud hinged».
[116] «Мёртвые души».

ilma vagatsejad ja silmakirjateenrid tõukavad ta patukahetsuse ja jutlustamise teele. Ja 1846. aastal avaldab Gogol oma raamatu «Valitud kohti kirjavahetusest sõpradega»[117]. Raamat kutsus välja ägedaima kriitika. Gogol sai etteheiteid isegi oma lähemailt sõpradelt.

Eriti ägedalt astus selle raamatu vastu välja Belinski (oma kuulsas «Kirjas Gogolile»[118]).

Viimased eluaastad. Gogol oli hingepõhjani masendatud. Aastal 1847 kirjutas ta «Autori pihtimuse»[119], milles ta tunnistas oma vigu. Ta võttis uuesti käsile poeemi teise köite; kuid töö edenes väga visalt, vaatamata äärmisele pingutusele.

Aastal 1848 tuli Gogol Venemaale tagasi. Aga isegi uued muljed Venemaa elust ei aidanud teda teostada oma loomingulisi kavatsusi. Rasked läbielamised ja ebaõnnestumised mõjusid laostavalt kirjaniku niigi nõrgale tervisele. Ööl vastu 24. veebruari 1852 — sügava närvivapustuse seisukorras — põletas ta «Surnud hingede» järje uue variandi. 4. märtsi hommikul suri ta.

Gogol maeti Moskvasse Danilovski kalmistule. Hiljuti maeti ta põrm ümber Novodevitši kloostri kalmistule.

N. V. Gogoli looming.

«Õhtud talus Dikanka lähedal». «Hans Küchelgarteni» avaldamisest saadud kurvad kogemused olid Gogolile väärtuslikuks õpetuseks: ta loobus värsside kirjutamisest ja hakkas ammutama materjali ukraina elust, mida ta hästi tundis. Gogoli esimeseks tõeliseks kunstiteoseks oli raamat «Õhtud talus Dikanka lähedal».

Selle raamatu esimene osa koosnes jutustustest «Sorotšintsõ laat», «Jaaniõhtu», «Maiöö ehk uppunu»[120] ja «Kaotatud ürik», teine osa aga jutustustest «Jõuluöö»[121], «Hirmus kätte-

[117] «Выбранные места из переписки с друзьями».
[118] «Письмо к Гоголю».
[119] «Авторская исповедь».
[120] «Сорочинская ярмарка», «Вечер накануне Ивана Купала», «Майская ночь, или утопленница».
[121] «Пропавшая грамота», «Ночь перед Рождеством».

maks», «Ivan Fjodorovitš Šponka ja tema tädi»[122] ja «Äranõiutud koht»[123].

Need tööd rajanevad ukraina rahvaluulele, ebausukommetele, muistendeile ja lauludele. Nende allikaiks olid Gogoli isiklikud muljed ning mälestused Ukrainast ja kirjad tema emalt, kes kirjaniku palvel andis talle täpseid kirjeldusi rahvarõivaist, mitmesugustest kommetest, mängudest jne.

Kõik need jutustused, välja arvatud eelviimane, on kirjutatud romantilises vaimus.

Sünge meeleolu vaheldub neis heasüdamliku huumoriga ja ohjeldamatu lõbususega, reaalne elu — fantastiliste väljamõeldistega.

Jutustus «Jaaniõhtu» räägib sellest, kuidas kehvik Petro, tapnud süütu lapsukese Ivasi, saab kätte peidetud varanduse ja ühes sellega saavutab võimaluse abielluda armastatud neiuga.

«Äranõiutud kohas» on samasuguse salapärase varanduse otsimine juba ühendatud mitme koomilise episoodiga. Vanaätt, kes otsib varandust, tahab nuusata tubakat, aga tema asemel nuuskab seda mingi kole lõust. Arastunud vanaäti ümber koguneb inimkeeli kõnelevaid linde, loomi ja mitmesuguseid hirmutisi. Lõpuks vanaätt, kes on üle elanud kohutavaid tunde, avastab, et maast väljakaevatud pada ei sisaldagi kulda, vaid «prügi, prahti... ja häbi on öelda, mida veel».

«Maiöö ehk uppunu» on julge, heasüdamliku, lõbusa ning teravmeelse noormehe Levko ja ilusa Hanna luuleküllane armastuslugu. Levko isa, kes on külavanem, ei ole ise Hanna vastu ükskõikne ega taha kuulda poja abiellumisest kaunitariga. Armastajaile tuleb appi näkineid — panitar, kes kunagi uputas enda tiiki, — ja külavanem on sunnitud nõustuma poja abiellumisega.

Jutustuses «Jõuluöö» muretseb lihtsameelne jõumees-sepp Vakula oma armastatule kuradi abiga tsaarinna enese kuldkingakesed.

Fantastilises jutustuses «Hirmus kättemaks» hukkuvad vapper kasakas Danilo, tema armastatud naine — kaunitar

[122] «Страшная месть», «Иван Фёдорович Шпонька и его тётушка».
[123] «Заколдованное место».

Katerina — ja nende väike poeg hirmsa nõia, Katerina isa käe läbi.

Gogoli poolt loodud muinasjutuline maailm on täis nõidu, näkineide, kuradeid, libahunte ja koledaid loomi.

Ja ometi ei ole «Õhtud talus Dikanka lähedal» algusest lõpuni fantastiline väljamõeldis. Selles antakse ka ukraina elu ja kommete realistlikke kirjeldusi. Seejuures peatub Gogol peamiselt elu helgematel momentidel. Tema jutustustes ja novellides näeme toredaid laatasid, külanoorte lõbustusi ja õnnelikke armastajaid, külmal jõuluööl «koljadatamise»[124] kirjeldusi jne.

Novellis «Ivan Fjodorovitš Šponka ja tema tädi» kohtame Gogoli loomingus esmakordselt inimliku madaluse kirjeldust. Selle novelli tegelased — lihtsameelne ning arglik Ivan Fjodorovitš, kaval Grigori Grigorjevitš, piiratud ning jäme Vassilissa Kašporovna — kehastavad väikemõisnike juhmust ja vaimuvaesust. See on sama keskkond, mida Gogol hiljem kirjeldas «Mirgorodi» paremais novellides.

«Õhtutes talus Dikanka lähedal» leiab Gogol vajalikud värvid ka looduse kirjeldamiseks. Maiöö kirjeldus (jutustuses «Maiöö») ja kuulus Dnepri kirjeldus «Hirmsast kättemaksust» («Kaunis on Dnepr vaikse ilmaga» . . .) kuuluvad vene kirjanduse parimate maastikukirjelduste hulka.

«Mirgorod». Raamatu «Mirgorod» esimesest osast leiame novellid «Vana maailma mõisnikud»[125] ja «Taras Bulba», teisest aga jutustused «Vii»[126] ja «Lugu sellest, kuidas Ivan Ivanovitš läks tülli Ivan Nikiforovitšiga»[127].

Selles raamatus ilmneb esimest korda Gogoli kui kunstniku võime «esile tuua kõik, mis on meil iga hetk silmade ees ja mida ei näe ükskõiksed silmad: kogu hirmsa, vapustava pisiasjade sopa, millesse on mässitud meie elu, külmade, laialipillatud, igapäevaste iseloomude kogu sügavuse» («Surnud hinged»).

Novellis «Vana maailma mõisnikud» kujutab Gogol kahte vanakest, abielupaari Afanassi Ivanovitši ja Pulheria Ivanov-

---

[124] «Koljadatamiseks» nimetati jõululauludega käimist majast majja.
[125] «Старосветские помещики».
[126] «Вий».
[127] «Повесть о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем».

nat. Vaiksena ja rahulikuna kirjeldab Gogol nende elu, kus kordub iga päev seesama liigutav hoolitsemine teineteise eest ja Pulheria Ivanovna kodused askeldused. Nad ei tunne midagi peale oma mõisa ja «ükski soov ei lenda üle pistandaia, mis ümbritseb väikest õue». Külalisi võtavad nad vastu lahkelt ja sõbralikult. Miski ei too vaheldust nende ellu; vahel ainult Afanassi Ivanovitš heidab pisut nalja oma Pulheria Ivanovna üle; ja jälle voolab nende elu vaikselt ning tasaselt.

Aga see elu, tühi ja sisutu, äratab meis raskeid mõtisklusi. Gogoli naerus heliseb siin esmakordselt salajane nukrus.

Veelgi nukramalt kõlab see naer jutustuses «Sellest, kuidas Ivan Ivanovitš läks tülli Ivan Nikiforovitšiga», kus sedasama tuima provintsielu näidatakse täiesti ilustamata. Gogol jutustab siin, kuidas kaks väiklast, tühist inimest lähevad omavahel tühisel põhjusel tülli ja jäävad surmatunnini vaenlasteks.

Kurva akordina kõlavad jutustuse lõppsõnad: «Igav on siin maailmas, härrased!»

Leidmata positiivseid inimesi oma kaasaegsest tegelikkusest, leidis Gogol neid Venemaa kangelaslikust minevikust. Ta kirjutas jutustuse «Taras Bulba». Selle teose kirjutamiseks kasutas Gogol rikkalikke materjale Ukraina ajaloost, mida ta oli kogunud «Väike-Vene ajaloo»[128] jaoks, samuti ka paljusid ukraina rahvalaule.

Teos kirjeldab Zaporožje kasakate elu-olu. Peakangelane, vana kasakas Taras Bulba on vapper mees, kes palavalt armastab oma kodumaad. Tulihingelise patrioodina ei kõhkle ta isegi tapmast oma lihast poega, kes reetis isamaa. Vaenlased seovad Tarasi puutüve külge, põleva tuleriida kohale. «Aga mitte tuleriidale ei vaadanud Taras, mitte tulele ei mõelnud ta, millega asuti teda ära põletama, ta vaeseke vaatas sinnapoole, kus kasakad kaitsesid end püssitulega; tal oli ülalt kõik näha nagu peo peal.» Valju häälega juhatas ta kasakaile pääseteed.

«Aga kas leidub maailmas niisugust tuld, piina või säärast jõudu, mis vääraks vene jõu!» hüüab Gogol.

Selles teoses joonistab Gogol sügava, südamliku kaastundega lihtsaimaidki inimesi. Nende hulgas on eriti liigutav

---

[128] «История Малороссии».

Tarasi naise kuju. Kaunid on ka loodusepildid, näiteks Lõuna-Venemaa stepi pilt.

«Peterburi jutustused»[129]. Kirjutanud «Mirgorodi», siirdus Gogol ukraina elu-olu ja mineviku kirjeldustelt uutele teemadele; neid andis talle külluses Peterburi elu. Aastail 1835 ja 1836 kirjutab ta jutustused «Nevski prospekt»[130], [131], «Hullumeelse päevik», «Portree», «Kaless» ja «Nina». Samasse tsüklisse kuulub ka jutustus «Sinel»[132], mille kallal Gogol töötas aastail 1839—1841.

Igaühes neist on tunda mingit süngust. Inimloomuse tühjus ja kannatava hinge pisimadki liigutused on siin kujutatud määratu suure jõuga.

Jutustus «Nevski prospekt» kirjeldab kunstnik Piskarjovi traagilist saatust: ta unistas kaunisisulisest elust, aga leidis ainult kõlvatust ja «alatust». Ta hakkab armastama ilusat neidu, kes osutub langenud naiseks. Piskarjovi unistused töökast elust ja õnnest selle neiuga jooksevad karile ja noormees paneb toime enesetapmise. Kunstnik Piskarjovi vastandkujuks on porutšik[132-a] Pirogov, kelle elus pole ideaale, vaid ainult kergete lõbustuste otsingud.

Gogol joonistab kunstnike tüüpe ka jutustuses «Portree». Selle jutustuse peategelane, kunstnik Tšartkov, reedab kunsti ja astub kerge kasusaamise teele. Ta hakkab portreemaalijaks; rikaste tellijate meeleheaks «nõustus ta hea meelega kõigega ja lisas omalt poolt igaühele piisavalt kenadust, mis, nagu teada, kunagi ei või asja rikkuda ja mille eest kunstnikule antakse andeks ka sarnasuse täielik puudumine». Endale märkamata ta «sulgus ühetoonilistesse, ettemääratud, ammukulunud vormidesse». Veendudes, et ta on eemaldunud kaugele oma kunagistest ideaalidest, kannatab ta sügavalt ega ole enam võimeline looma. Jutustuse teises osas annab Gogol

---

129 «Петербургские повести».

129-a «Невский проспект».

130 «Записки сумасшедшего», «Портрет», «Коляска», «Нос».

131 Esimesed kolm jutustust avaldati kogumikus «Arabeskid» aastal 1835, viimased kaks — Puškini «Sovremennik'us» aastal 1836.

132 «Шинель».

132-a Porutsik — leitnant tsaariaegses sõjaväes.

meile teise kunstnikutüübi, kes on tõeline kunstiteener, valmis endasalgamiseks ja raskeks tööks.

Nii ühe kui ka teise jutustuse motiiviks on ebakõla unistuste ja tegelikkuse vahel.

Jutustuses «Nina», hoolimata selle fantastilisest süžeest, kujutab Gogol siiski reaalelu. Jutustuse tegelased, eriti «major» Kovaljov, on tavalised kodanikud, väiklaste huvidega inimesed. Lugedes seda naljakat lugu jääme sügavalt mõttesse elu tühisuse üle.

«Hullumeelse päevik» on kirjutatud Puškini «väikese inimese» teemal. Tema kangelane, kehv ametnik Poprištšin, teenib departemangus, kus ta teritab hanesulgi «tema kõrgeaususe» jaoks. Ta on armunud oma ülemuse tütresse, aga saab aru, et temal kui tähtsuseta inimesel ei ole mingit õigust õnnele. Elu hüvedele võivad tema arvates loota ainult kammerjunkrud ja teised «kõrgeausused», kuna tema ise on lihtsalt «null». Poprištšin hullub. Hullumeelsena sonides kujutleb ta, et on Hispaania kuningas.

Jutustus on täis kaastunnet väikese inimese kannatuste vastu.

Lavateosed. Samal ajal töötab Gogol ka lavateoste, eriti komöödiate «Revident» ja «Naisevõtt»[133] kallal.

Komöödias «Revident» kujutab ta maakonnalinna ametnike — altkäemaksuvõtjate, kroonuvaraste, karjeristide ja vedelvorstide — väikekodanlikku olesklemist.

«Ma otsustasin,» kirjutab Gogol, «panna «Revidendis» ühte hunnikusse kõik selle, mis ma teadšin Venemaal halba olevat, kõik ebaõigluse, mida tehakse sellistel kohtadel ja sellistel juhtudel, kus inimestel peaks olema kõige rohkem õiglustunnet; ma tahtsin naerda kõige selle üle korraga.»

See kavatsus õnnestus Gogolil hiilgavalt. Ta joonistas oma komöödias ametnikke, kes on kutsutud isamaad teenima, aga kes on vajunud väiklase egoismi ja kerge kasusaamise mutta.

Politseiülem Anton Antonovitš Skvoznik-Dmuhhanovski on uhke oma elukogemustele. Ta ütleb: «Kelmide kelme olen ise tüssanud, sihukesi petiseid ja sulisid, kes kogu maailma

---

133 «Ревизор», «Женитьба».

on valmis paljaks varastama.» Altkäemaksuvõtjana ja kroonuvargana lepib ta kaupmeestega hangete puhul kokku ja omastab kiriku ehitamiseks määratud raha, kusjuures ülemusele ta teatab, et kirikut «hakati ehitama, aga põles maha». Ta on leidlik, kaunis tark ja «usus kõigutamatu». Ta isegi tunnistab oma patte, lohutades end sellega, et pole olemaski pattudeta inimest.

Ka teised ametnikud on niisama ilmekad oma närususes. Kohtunik Ljapkin-Tjapkin peaks olema õigusemõistmise sulane, aga ta ei heida ühtki pilku kohtuasjade toimikuisse. Hoolekandeasutiste kuraator Zemljanika ei märka, et tema haiged «kärvavad justkui kärbsed». Postiülem Špekin on naiivsuse kehastus. Koolideülem Hlopov ei mõista pedagoogikast mõhkugi. Ja lõpuks Bobtšinski ja Dobtšinski — «lühimaolised tatikad, sabaga harakad», linnakese keelepeksjad ning lobisejad.

Kogu see seltskond elab kauges provintsilinnakeses külluses ja rahus, arutab kõrgeist mateeriaist ja isastest hurdakoertest, õgib, mängib kaarte ja pillerkaaritab.

Ja äkki satub see mülgas ärevusse: linnas levib kuuldus revidendi kohalesõidust. Hirmunud ametnikud näevad revidenti väikeses Peterburist sissesõitnud ametnikus, «sossikeses» Hlestakovis, kes peatub läbisõidul linnakese võõrastemajas. Üksteise võidu meelitavad nad Hlestakovi ja annavad talle altkäemakse. Jultunud hoopleja Hlestakov ei saa esiteks aru, milles asi seisab; sattunud aga juhuslikult oma osasse, ajab ta ametnikele oma lobisemisega veel suurema hirmu peale. Ta võtab politseiülemalt raha vastu ja samal ajal annab kaupmeestele lubaduse ta ametist vallandada; ta avaldab armastust politseiülema naisele, tütrele aga teeb abiellumise ettepaneku. Ja teadmata on, millega see kõik oleks lõppenud, kui Hlestakov, võtnud kuulda oma aruka teenri Ossipi nõu, poleks õigel ajal ära sõitnud.

Varsti jõuab kohale «tõeline» revident, ja ametnikud, kes pole veel toibunud hiljutisest hirmust, muutuvad meeleheitest keeletuks.

Nii kurvana ja rusuvana kujutab Gogol elu ühes Vene provintsilinnas.

Komöödial «Revident» on vene näitekirjanduses sama-

sugune koht, nagu Fonvizini komöödial «Äbarik» ja Griboje-dovi komöödial «Häda mõistuse pärast».

Teises Gogoli komöödias «Naisevõtt» ilmuvad esmakord-selt peategelastena lavale kaupmeeskonna tüübid: pruut Agafja Tihhonovna, tema tädi ja kosjamoor. Me näeme ka kosjasobitamise ja kosjaskäigu stseene, mis on iseloomusta-vad kaupmeeskonna elule-olule. Üheaegselt selle komöödia kirjutamisega töötas Gogol ka komöödia «3-nda järgu Vladi-mir» [134] kallal, aga ta ei lõpetanud seda; valmis said ainult üksikud stseenid: «Ametniku hommik» ja «Kohtuasi»[135].

Draamakirjanikuna oli Gogol realismi rajajaid vene näite-kirjanduses.

JUTUSTUS «SINEL».

Akaki Akakijevitši kuju. Jutustuse peategelaseks on väike ametnik Akaki Akakijevitš Bašmatškin. See on alandlik, mahasurutud inimene. Teenistuskohas on ta tagasihoidlik ning arglik: kaasametnikud heidavad tema üle nalja ja isegi departemangu valvurid ei osuta talle rohkem tähelepanu kui möödalendavale kärbsele. Bašmatškini vaimuilm on ääretult vaene. Tema üksluine elu on täidetud ainult kantseleipaberite ümberkirjutamisega, ja ainult «ümberkirjutamises nägi ta mingit vaheldusrikast ja meeldivat maailma... mõned tähed olid tema erilised lemmikud, ja kui ta oli jälle nendeni jõud-nud, siis oli ta nagu arust ära: ta naeratas ja pilgutas silmi ja aitas keelega takka, nii et paistis, nagu oleks võinud ta näost ära lugeda iga tähte, mida ta parajasti paberile maalis». Oma väikeste ülesannete täitmises leiab ta oma elueesmärgi: talle meeldib teha seda tööd mitte ainult departemangus, vaid ka kodus.

Akaki Akakijevitš pole suuteline ühekski teiseks tööks. Ta ei saanud hakkama isegi sellise paberiga, kus oli vaja ainult «asendada verbi esimene isik kolmandaga». Pärast seda palus ta ise, et talle antaks ainult ümberkirjutamistööd.

Bašmatškini piiratus ilmneb ka tema jutus. Ta väljendub peamiselt asesõnade abil: «Tähendab siis nii! Küll on oota-

[134] «Владимир 3-й степени».
[135] «Утро чиновника», «Тяжба».

matu, seesama... seda küll kuidagi... säärane asjaolu!» ütleb ta, masendatud sineli kallidusest.

Ja järsku tungib Bašmatškini ellu valguskiir: ta otsustab muretseda endale uue sineli. See mõte on temale selleks, milleks mõnele teisele võib olla mõte kuulsusest, teaduslikust tööst, õnnelikust armastusest jne. «Ta muutus kuidagi elavamaks, isegi karakteri poolest kindlamaks — nagu inimene, kes on endale püstitanud kindla eesmärgi.»

Pärast sineli kaotamist muutub Bašmatškini elu endiselt tühjaks ning mõttetuks. Leidmata kelleltki toetust, vaene ametnik sureb.

«Tähtis isik» ja ametnikud. Teiseks jutustuse tegelaseks on «tähtis isik» — ametnik, kes on jõudnud tähelepandava seltskondliku positsioonini. Oma ametitegevuses on ta jäme, toores ja ligipääsematu. Alluvaile vaatab ta ülalt alla ja leiab erilist mõnu selles, et demonstreerib neile oma võimu. Õnnetu Akaki Akakijevitši palvesse suhtub ta ebainimlikult: ta käratab vaese ametniku peale nii toorelt, et see ei kannata välja ja haigestub. Aga ometi olid ka «paljud head tunded» selle «tähtsa isiku» südamele kättesaadavad. Tundes «midagi kahetsuse taolist», saadab ta oma ametniku Akaki Akakijevitši poole ja, saanud teada tema surmast, tunneb südametunnistuse piinu. Pärast seda muutub ta pehmemaks ja paremaks. Ja me kuuleme, et «ainult auaste takistas sageli» tema häid tundeid ilmsiks saamast.

Akaki Akakijevitši kaasteenijad on jutustuses kujutatud hingetute, südametute inimestena. Nad naersid teda, heitsid tema üle nalja, jutustasid tema juuresolekul mitmesuguseid tema enda kohta sepitsetud solvavaid lugusid, pildusid temale lagipähe paberitükikesi, «öeldes, et sajab lund», jne.

Nende iseloomustavaimad jooned on ükskõiksus inimese vastu, südametus ja lõmitamine kõrgemate auastmete ees. Nende hulgast erineb noormees, kes ainult üks kord oli lubanud endale Akaki Akakijevitši üle nalja heita ja kes seda hiljem südamest kahetses.

Jutustuse idee. Naerdes Akaki Akakijevitši piiratust ja vaimuvaesust, kutsub Gogol samal ajal välja sügavat kaastunnet tema vastu. Meid liigutab vaese inimese õnnetus ja

me tunneme nördimust teiste ametnike ja «tähtsa isiku» ebaõiglase, südametu suhtumise üle temasse. Ühes noormehega, kes haletses Akaki Akakijevitši, võpatab ka Gogoli süda: ta näeb, «kui palju on inimeses ebainimlikkust, kui palju metsikut toorust on peidus tema peenes haritud seltskondlikkuses», mis alandab inimest.

Kirjanik rõhutab, et karjerism ja auastmete kummardamine rikuvad inimesi ja takistavad neid olemast õnnelikud.

Nii siis, paljastades «metsikut toorust» ja «ebainimlikkust», mis iseloomustasid tsaariaegseid ametnikke, ja sümpatiseerides alandatud, mahasurutud inimest, avaldab Gogol protesti sotsiaalse ebaõigluse ja inimväärtuse alandamise vastu.

«Sineli» tähtsus vene kirjandusele. Jutustus «Sinel» avas uue leheküIje vene kirjanduse arenemise ajaloos. See oli kooskõlas demokraatia suurte ideedega ja tõmbas vene avalikkuse tähelepanu «alandatuile ja solvatuile». Belinski iseloomustas «Sinelit» kui «teost, millele on omased ideede ja tundmuste sügavus ning kunstilise viimistluse küpsus». Herzen nimetas seda jutustust «kolossaalseks teoseks». Dostojevski, «Vaeste inimeste»[136] autor, ütles aga: «Meie kõik oleme välja tulnud tema «Sinelist».»

POEEM «SURNUD HINGED».

Selle poeemi teema ja süžee sai Gogol Puškinilt. «Puškin leidis,» kirjutab Gogol, «et «Surnud hingede»[137] süžee sobib mulle sellepärast, et ta annab mulle täieliku vabaduse reisida ühes peategelasega mööda kogu Venemaad ning anda hulga kõige erinevamaid karaktereid.»

Gogol õigustas suure luuletaja lootusi. Oma poeemis joonistas ta imesteldava jõulisusega primitiivse mõisakorra lagunemise pildi ning tõi tõepoolest hulga mitmesuguseid iseloomustusi, mis on kohutavad inimliku madaluse poolest. Nende hulgas on esikohal mõisnike iseloomustused.

---

[136] «Бедные люди».
[137] «Мёртвые души».

Manilov. Pealtnäha on Manilov «imponeeriv mees», ta naeratab meelitavalt, on valgetverd ja siniste silmadega. «Temaga juteldes sa ei või esimesel minutil ütlemata jätta: «Kui meeldiv ja hea inimene!», sellele järgneval minutil sa ei ütle midagi, aga kolmandal ütled: «Kurat teab, mis see on!» ja lähed temast hästi kaugele; kui sa aga ei lähe, siis hakkad tundma surmavat igavust.» Kui igal inimesel on mingi omapära, siis Manilovil «ei olnud midagi». Manilovi hingetühjus väljendub kõigepealt tema tühises unistamises ja imalas sentimentaalsuses. Manilov unistab meeleldi, aga ta unistused on sihitud, teostamatud ja täiesti tarbetud. Need viivad Manilovi elust õige kaugele — sinna, kuhu sündmuste loomulik käik ei saaks teda kunagi viia. Tema unistuste ja tegeliku elu vahel on täielik ebakõla. Ta unistab sõpruse hüvedest, kivisilla ehitamisest tiigile, kus oleks pinke «mõlemal pool ääres», maa-aluse käigu kaevamisest või maja ehitamisest nii kõrge vaatetorniga, et sealt saaks näha Moskvat. Neil unistustel pole mingit praktilist mõtet.

Manilovi aeg ei ole millegagi täidetud. Talle meeldib istuda oma «kenas toakeses», mõtiskleda ja, et aega surnuks lüüa, korraldada piibust väljalöödud tuhka «ilusateks ridadeks». «Tema kabinetis lebas raamat, mida ta alatasa luges juba kaks aastat ja mille järjenäitaja seisis ikka 14. leheküljе kohal.» Sellist ajaveetmist mitmekesistas ainult mitmesuguste «üllatuste» valmistamine sünnipäevakinkideks: näiteks klaashelmestest katete valmistamine hambaorkidele.

Perekondlikus elus tundis Manilov end täiesti õnneliku inimesena; ta ei nimetanud oma naist kunagi teisiti kui «kallikeseks».

Sellest hoolimata, et nende abiellumisest oli möödunud juba üle kaheksa aasta, tõi kumbki neist ikka veel teisele kas tükikese õuna, kompveki või pähkli ja ütles liigutavalt õrna häälega, mis väljendas täiuslikku armastust: «Tee suukene lahti, kallike, ma annan sulle selle tükikese.» Väga sageli «vajutasid» nad teineteise huultele nii pika suudluse, et «selle kestel võiks hõlpsasti lõpuni suitsetada väikese õlgpeenikese sigari».

Suhtlemises inimestega on Manilov vastikuseni lahke ja viisakas. Võtnud Tšitšikovi välistrepil lahkelt vastu ja juhtides teda tuppa, ta ei taha kuidagi esimesena uksest sisse minna. Juteldes Tšitšikoviga puistab ta oma kõne sekka meelitussõnu ja komplimente, kuid pole võimeline väljendama ühtki elavat, huvitavat mõtet. «Temalt ei kuule ühtki elavat või vähemalt suurelistki sõna, mida võib kuulda peaaegu igaühelt, kui puudutada teda riivavat küsimust.»

Manilovil pole mingeid isiklikke vaateid, ta suhtub kõigisse inimestesse ühesuguse heasüdamlikkusega. Ta kaldub igas inimeses nägema ainult head. Kui, kõneldes Tšitšikoviga, jutt puudutab kubermangu ametnikke, annab Manilov igaühele neist kõige kõrgema hinnangu: kuberner on tema jutu järgi «üliarmas ja väga austusväärne», kuberneri asetäitja on «armas inimene», politseiülem — «väga meeldiv» jne. Headus, pehmus ja usalduslik suhtumine inimestesse, mis iseenesest ei ole halvad iseloomujooned, muutuvad Manilovi juures negatiivseiks, sest need ei ole seotud kriitilise suhtumisega ümbrusesse.

Manilov on kaugel praktilisest tegevusest ja majandusasjadest. Sellest on tunnistuseks tema majagi, mis seisab lagedal kohal üksikuna, igast küljest tuultele avatuna; sellest on tunnistuseks kinnikasvanud tiik, pehastunud palkmajakesed Manilovi külas ja roguskiga kaetud tugitoolid.

Majapidamine «läks tal kuidagi iseenesest»; ta ei käinud kunagi põldudel, aga see-eest külastas meeleldi linnas toimuvaid balle, «et kohata haritud inimesi». Manilov ei teadnud isegi seda, kui palju tal oli talupoegi ja kui paljud neist olid surnud. Jätnud majapidamise valitseja hooleks, hoidus ta täielikult kõrvale igasugusest majanduslike küsimuste lahendamisest. Ta ei suuda kuidagi taibata, milleks Tšitšikov vajab surnud talupoegi, see-eest aga unistab ta suure mõnutundega elust Tšitšikoviga «mõne jõe kaldal».

Selline — väliselt meeldiv, kuid sisemiselt tühine — on mõisnik Manilov. Manilovi tüüp on muutunud üldmõisteks. Tühine, reaaleluga sidumata unistamine ja heasüdamlik suhtumine kõigisse inimestesse, olenemata nende omadustest, on tänapäevani tuntud manilovluse nimetuse all.

Korobotška. Kehv naismõisnik, «kolleegiumi registraatori lesk» Korobotška ei ilmuta, vastupidiselt Manilovile, mingeid kalduvusi välisele lihvile ega igatsust linna seltskonna järele. Ta elab rahulikult oma väikeses majakeses; kogu ta elu on täidetud majapidamismuredest. Korobotška kitsas hoovike on täis kodulinde ja pudulojuseid; hoovi taga laiuvad avarad aiad, kus viljapuud on «kaetud võrkudega kaitseks harakate ja varblaste vastu». Küla on tal «üsna suur» ja täiesti korras. Lagunevaid sindelkatuseid majadel asendatakse korralikult uutega. Talupoegade kuuridki on heade katustega ja iga kuuri kõrval seisab peaaegu uus tagavaravanker, mõnedel isegi kaks. Korobotška talupojad on turjakad. Ta on hästi tuttav mee-, peki- ja kanepihindadega; ta teab väga hästi, mis aastaajal neid saab kõige kasulikumalt müüa.

Korobotška on väga piiratud inimene. Ta oskab küll kaitsta viljapuid harakate ja varblaste vastu, aga ei taipa kuidagi, milleks Tšitšikov vajab surnud hingi, — seda vähem, et ta ei näe neis mingit kasu. Tšitšikov nimetab teda täie õigusega «kõva peaga vanamooriks» ja «puupeaks». Mõistmata Tšitšikovi kavatsusi, saab ta ometi väga hästi aru, et pole kasulik tasuda makse surnute eest, ja lõppude lõpuks nõustubki pakutud tehinguga. Alatasa hädaldades viljaikalduste ja kahjude üle, kogub Korobotška vähehaaval raha kirjust riidest kotikestesse. Ühte kotikesse korjab ta aina rublalisi, teise poolerublalisi, kolmandasse veerandrublalisi; ta peidab need kummutisse, milles pealtnäha ei ole midagi peale pesu ja ööjakikeste. Korobotška on harimata ja ebausklik. Ta on kaljukindlalt veendunud, et kui «õhtul peale palvet kaarte välja panna», ilmub unes «vanakuri» pikkade sarvedega «nagu härjal».

Selle «vaese lese» hinge primitiivsus paistab ka tema jutust. Algelise lihtsusega ütleb ta Tšitšikovile: «Eh, isake, sul on ju terve selg ja külg nagu orikal poriga koos!» Ja, käskides Fetinjat puhastada Tšitšikovi riided, ütleb ta: «Võta nende kuub ühes pükstega» ... Kui Tšitšikovi kannatus katkeb ja ta hakkab häält tõstma, ütleb Korobotška hirmunult: «Oh, mäherdust halba sa mulle manad!»

Samasugust lihtsust ja patriarhaalsust hoovab ka Korobotška kodusest ümbrusest. Tema toad on täis vanu asju: ühe

vanamehe portree, punased käänised mundril, «nagu neid õmmeldi Pavel Petrovitši ajal»; väikesed vanaaegsed peeglid tumedate raamidega; vana seinakell, mis ei löö, vaid ainult kägiseb; «vana partii kaarte». Ükski asi ei vihja vähimalgi määral elavale elule, mis on täis püüdmist millegi parema poole; puuduvad igasugused tõsisemad huvid.

Aga võib-olla on Korobotška oma piiratuse ja harimatusega ainult provintsikolkas esinev harv nähtus?

Gogol tuleb siiski kurvale otsusele, et asi pole nii. Ta näeb Korobotška vaimuvaesust ka teises naises, «kes elab hoolikalt suletuna aristokraatse maja seinte vahel... ise haigutades pooleldi loetud raamatu taga ja oodates seltskondlikku visiiti, mis pakuks talle juhust hiilata oma vaimukusega ja väljendada pähetuubitud mõtteid». Sellega rõhutab Gogol Korobotška tüüpilisust.

Nozdrjov. Mõisnik Nozdrjov ühendab eneses nagu fookuses kõik kergemeelse inimese pahed. Ta armastab igasuguseid rahvakogunemisi, balle ja laatasid. «Kodus ei püsinud Nozdrjov kunagi üle päeva.» Ei ole juhus, et Tšitšikov kohtab teda trahteris. Alaline liikuvus ja püsimatus on Nozdrjovi iseloomulikeks joonteks. Ta on «ohjeldamatu tuisupea», nagu teda nimetab Gogol. Tema rikkalik energiatagavara kulub täiel määral prassinguiks, arvutuiks skandaalideks ja löömingiuks. Ta on «mitmeski suhtes skandaalne inimene», sest «vaevalt ükski koosviibimine, millest ta osa võttis, möödus skandaalita... kas viivad sandarmid ta kaenla alt kinni hoides saalist välja või peavad ta sealt välja talutama ta enda sõbrad... ikka juhtub midagi, mida teistega kunagi ei juhtu».

Majapidamisega ta ei tegele, aga peab jahikoeri, korjab jahipüsse ja mõõku. Tal on terve kollektsioon «suitsetatud ja suitsetamata» piipusid, «hiljuti kaardimängus võidetud» tubakakott, väntorel. Laatadel sõlmib ta igakord ärilisi tehinguid. Seejuures huvitab teda materiaalne kasu palju vähem kui tehinguprotsess ise. Surnud hingede asemel pakub ta Tšitšikovile täkku, võiku mära, koeri ja väntorelit. Nähes, et Tšitšikov ei taha kõigest sellest midagi osta, ütleb Nozdrjov: «Kui sa ei taha raha eest, siis kuule: ma annan sulle väntoreli ja kõik surnud hinged, niipalju kui mul on, aga sina anna mulle oma kaless ja kolmsada rubla peale.»

Nozdrjov on luiskaja ja kelkija. Jutustades seltskonnas oma seiklustest, peab ta tingimata midagi valetama: «jutustab korraga, et tal on olnud sinist või roosat karva hobune, või muud säärast rumalust». Ta ütleb Tšitšikovile, et laadal olles jõi ta lõunaks seitseteist pudelit šampanjat. Näidates külalistele oma põldu, kinnitab ta: «Siin on nii koledal kombel jäneseid, et maad ei paistagi; ma ise võtsin siit ühe tagumisi jalgu pidi kinni.»

Täiesti ilma vajaduseta nimetab ta muinasjutulisi hindasid, mis ta olevat maksnud koerte ja hobuste eest, räägib metsa ostmisest, mida ta tegelikult kunagi pole ostnud, näitab vene meistrite poolt valmistatud pistodasid ja nimetab neid türgi kinžallideks.

Nozdrjovil on peale selle «kirg mängida oma ligimesele sigadust»: talle valmistab heameelt levitada tühja juttu, nurja ajada mõne inimese pulmad või äritehing, alt vedada oma sõpra või petta kedagi kaardimängus. Tšitšikovile ärikõneluses antud ausõnast hoolimata kuulutab ta ballil kõikide kuuldes, et Tšitšikov kaupleb surnud hingedega, ja ülekuulamisel politseiülema juures luiskab ta oma «sõbra» kohta kõige võimatumaid asju.

Selline «tuisupea» on mõisnik Nozdrjov.

Toonitades tema tüüpilisust, kinnitab Gogol kurbusega, et «Nozdrjov ei kao veel nii pea maailmast», et «ta on kõikjal meie keskel ja, võib olla, ainult kõnnib teises kuues».

Sobakevitš. Kõigist Gogoli poolt kujutatud mõisnikest on Sobakevitš kõige jõhkrama loomusega. Oma vaateilt elule ja inimestele on ta tüüpiline kulak.

Olgugi et Tšitšikov, kes tahab rääkida temaga surnud hingede üle, alustab «iidamast ja aadamast», enne «puudutades Vene riiki üldiselt» ja siis meenutades neid raskusi, mis saavad osaks «paljudele omanikkudele», kes on kohustatud tasuma makse nende eest, «kes on lõpetanud maise teekonna», justkui oleksid nad alles elus, ja lõpuks nimetab surnuid «olematuiks», — taipab Sobakevitš ometi otsekohe, mida Tšitšikov tahab.

«Teile on tarvis surnud hingi?» küsis Sobakevitš üsna lihtsalt, vähimagi imestuseta, justkui oleks jutt olnud viljast. «Olge lahked, ma olen valmis neid müüma,» ütles ta, otse

kohe taibates, et ostjal «peab sellest olema mingi kasu». Ja ta ütles kohe ka hinna: «Sada rubla tükk!»

Nähes Tšitšikovi hämmastust, hakkab ta oma kaupa ülistama ja püüab ostjat veenda, et ta «ei müü ju ometi viiske», vaid «revisjoni hingi». Ta kõneleb surnud tõllassepast Mihhejevist ja teistest, kiites neid kui haruldasi töömehi.

Ta ei taha kuuldagi Tšitšikovi vastuväiteid, et need pole elavad inimesed, vaid ainult «tunnetele tajumata kõla», «puha surnud rahvas», «unistus» ja «lihtsalt sõnakõlks», «kes seda veel vajab?».

«Jah, aga teie ju tahate osta, tähendab — on vaja,» vastab Sobakevitš otsustavalt. Kui ta näeb, et Tšitšikovist ei saa nii kergesti jagu, katsub ta teda hirmutada. Ja alles siis nõustub ta surnuid müüma hinnaga kaks ja pool rubla tükk.

Olles teadlik tehingu ebaseaduslikkusest ja tahtes kaotada jäljed, valmistab ta müüdavaist talupoegadest säärase nimestiku, kus need esinevad elavaina. «Seal olid üksikasjaliselt tähendatud mitte ainult elukutse, nimi, vanus ja perekondlik seis, vaid kõrvallahtris olid erilised märkmed ka käitumise ja karskuse kohta, ühe sõnaga — nagu kord ja kohus.» Kuigi ta teab, et Tšitšikov ostab ainult mehi, võtab ta siiski nimestikku ühe naise «Jelisavet Vorobei». Ostu-müügilepingu sõlmimisel kohtupalati eesistuja juures säilitab Sobakevitš kõigutamatu rahu. Ta räägib end osavalt välja isegi siis, kui tuleb ilmsiks, et müüdud talupoegade hulgas on ka tõllassepp Mihhejev, kelle surmast eesistuja oli teadlik. Isegi siis, kui Tšitšikovi vigurid on juba avalikuks saanud, kinnitab Sobakevitš endiselt, et ta müüs «igas suhtes elavaid inimesi».

Vastandina Manilovile on Sobakevitši iseloomustused linna ametnike kohta jämedad ning järsud. Kohtupalati eesistuja on temale «niisugune tola, et teist niisugust pole terves maailmas», kuberner on «esimene röövel maa peal», politseiülem on «suli» ja prokurör — «õieti öelda, siga».

Sobakevitš on ablas sööma. Lõunalauas neelab ta «hiiglasuure tüki täidisega lambamagu» ja «pool lambapraadi». «Lambapraele järgnesid kohupiima-korbid, millest iga üksik oli suurem kui taldrik, siis vasikasuurune kalkun, täidetud igasugu kraamiga: munade, riisi, maksa ja mine võta kinni veel millega, mis kõik vajus kõhus suureks kamakaks kokku.»

Toore inimesena ei pea ta sündsusetuks lõunalauas jutustada igasuguseid «ebameeldivusi»: näiteks räägib kassist, mis olevat toodud lauale jänese pähe, või konnadest. Ta ei tunnista haridust: «Seletavad, et haridus, haridus, aga see haridus... ptüi!» Ilu- ja sümpaatiatunne on talle võõras, ta armastab ainult kõike, mis on tugev ja vastupidav. Ei ole juhus, et kõik mööbliesemed tema kodus on «kõige raskemat liiki». Tundus, et iga ese võiks hüüda: «Ka mina olen Sobakevitš» või «Ka mina olen väga sarnane Sobakevitšiga.»

Näis, «nagu ei oleks selles kehas üldse hinge, ja kui oligi, siis hoopiski mitte seal, kus pidi olema, vaid, nagu surematul Kaštšeil[138], kuskil mägede taga ja ümbritsetud nii paksu koorega, et kõik see, mis liigutas ta põhjas, ei kutsunud esile mingit värinat pinnal».

Sobakevitši välimus vastab täiesti ta jõhkrusele ja harimatusele. Ta sarnleb «keskmises suuruses karuga». Loodus ei olnud tema näo viimistlemisega kuigi palju vaeva näinud: «virutas korra kirvega — tuli nina, virutas teise korra — on saanud suu; suure oherdiga puuris silmaaugud ja, midagi hoolikamalt silumata, saatis maailma, öeldes: «Käib küll!» ».

Ja Gogol vihjab sellele, et Sobakevitšeid elab mitte ainult provintsikolkas, vaid ka Peterburis, ja et nad teevad igal pool inimeste elu ühesuguselt kibedaks.

Pljuškin. Mõisnik Pljuškin on juba sedavõrd allakäinud inimene, et välimuse poolest võiks teda pidada pigemini kerjuseks kui mõisnikuks. Tšitšikov oli näinud oma elu jooksul palju igasuguseid inimesi, «aga säärast polnud ta veel näinud».

Tema ees seisis mingis ebaharilikus, veidras rüüs inimene: «Ei mingite abinõude ega pingutustega poleks olnud võimalik kindlaks teha, millest oli meisterdatud ta ürp: selle käised ja rinnaesine olid nõnda võidunud ja läikivad, et meenutasid juhtnahka, millest valmistatakse saapaid; tagapool tolknes kahe siilu asemel neli, mille vahelt tükikaupa vahtis välja puuvill... Kaela ümber oli mähitud mingi ese, mis võis olla sarnane suka, mähise või kõhusoojendajaga, kuid igatahes mitte kaelasidemega.»

[138] Surematu Kaštšei — muinasjutuline olend, kes tavaliselt kaitseb peidetud aardeid ja kellest on väga raske võitu saada.

Säärane riietus Pljuškinil, kellele kuulus suur mõis avara puuviljaaiaga ja «hulk ehitisi — teenijatemaju, aitu ja keldreid», näitab kohe, et ta on ihnuskoi. Elu selle «kössivajunud vanakese» ümber on täiesti tardunud. Tema küla on pooleldi varemeis, hiiglasuured viljakuhjad on kaetud umbrohu-puhmastega, ülearu pikk elumaja näeb välja nagu «nõder invaliid». Miski ei elusta seda pilti: «ei avanenud uksi ega väljunud sealt inimesi, ei hakanud kuskil silma elavaid askeldusi ega talitusi». Ei võinud kuidagi ütelda, et selle maja tubades «asub elusolend». Toad olid rämpsu täis, alates igasugu prügist ja lõpetades täiesti kollaseks läinud hambaorgiga, «millega peremees urgitses hambaid võib-olla kunagi enne prantslaste Moskvas käimist».

Aga kõigest sellest kokkukogutud ja kokkutassitud kraamist oli peremehele veel vähe ja ta käis iga päev mööda külatänavaid ja korjas kõike, mis talle iganes kätte sattus: vanu saapataldu, kaltse, raudnaelu, potikilde; kõik selle tassis ta enda juurde koju.

«Samal ajal aga sissetulekuid majapidamisest kogunes omasoodu, talupojad tõid makse, milledega olid maksustatud, naised korjasid määratud koguse pähkleid ja kangur kudus nii ja nii mitu küünart kangast. Kõik see pandi aitadesse, kus mädanes ja muutus kõlbmatuks.»

Inimesed surevad sel vanamehel nagu kärbsed, tema juurest põgenenud talupojad aga satuvad vanglatesse ja hukkuvad.

Alaline korjamine ja kuhjamine on Pljuškinil muutunud kireks ja kaotanud igasuguse mõtte. Ta on üksildane, ligi seitsekümmend aastat vana ja ei ole teada, kelle jaoks ta varandust kogub.

Ihnsus on teinud temast kahtlustava, sünge inimpõlguri. See on hävitanud temas isegi isalikud tunded oma laste vastu: Pljuškin needis ära oma poja ja jättis puudustkannatava tütre igast abist ilma.

Sel Pljuškini metsikul kirel — mõttetul kogumisel — on ka oma seletus: noorena oli ta mõistlik, säästlik peremees ja naabrid käisid tema juures õppimas majapidamist ja «arukat kokkuhoidu». Pljuškin oli tundnud ka perekonnaõnne, aga ta perekond lagunes järk-järgult. Erakuelu andis «rohket toitu

ihnsusele, millel, nagu teada, on hundi-isu: mida enam õgib, seda aplamaks läheb». Nii muutus Pljuškin ise «rämpsuks teiste inimeste seas». Tema karakteris ilmneb vastik, põhjendamatu kahtlustuse tunne kaasinimeste vastu. Olgugi et ta on tuhande hinge omanik, peab ta end ikkagi kehvaks inimeseks: «Jah, laulavad, et tuhat hinge, aga mine lugema — polegi, mida lugeda», «võtad veel vanas eas kerjusekepi kätte».

Aga sellegi inimese kaugemas südamesopis hingitses mingi inimlik tunne. Kui ta meenutas koolisõpra, vilgahtas ta puises näos korraga «mingi soe kiir, peegeldus mitte just tundmus, vaid kahvatu vari tundmusest». Pärast tehingu sõlmimist tahtis ta isegi pakkuda Tšitšikovile magusaid saiakuivikuid ja «head likööri kest», millest ta oli välja võtnud rohkesti putukaid ja igasugust sodi. Ta isegi tahtis oma kallile külalisele kinkida taskukella. Aga pärast neid tundmuste läigahtusi muutus ta nägu otsekohe «veelgi külmemaks ja puisemaks».

«Ja säärase näruse ja väiklase tühisuseni oli võinud langeda inimene, oli võinud nõnda muutuda!» hüüatab Gogol. «Ons see võimalik? See on võimalik, sest inimesega võib juhtuda kõike.»

Ja Gogol pöördub noorsoo poole leegitseva hoiatusega: «Võtke kaasa oma inimlikud väärtused, kui te muretust noorusest asute teele karmi ja jäigistavasse meheikka, võtke kaasa, ärge kaotage neid teel, sest pärast ei leia te neid enam! Hirmus ja kohutav on ees ootav vanadus: ta ei anna enam midagi tagasi!»

Igaüks eespool vaadeldud tüüpidest, alustades väliselt meeldivast Manilovist ja lõpetades igasuguse inimlikkuse kaotanud Pljuškiniga, kujutab enesest «surnud hinge». Need on moraalselt allakäinud inimesed. Ühelgi neist pole elujõudu, ühiskondlikku kohusetunnet ega isamaa teenimise ideed — neid tundmusi, mis muudavad inimese õilsaks ja ennastsalgavaks. Ja kui neis ongi elujõudu (nagu näiteks Nozdrjovil või Sobakevitšil), siis see elujõud on valesti suunatud ning muutub seetõttu positiivsest omadusest negatiivseks. Niisugune elujõud võib tuua inimestele ainult kannatusi. Gogol saab sellest aru, kui ta kirjutab Sobakevitšist: «Ei, kes juba kord on

rusikas, ei see enam avane lahtiseks peoks! Painuta aga rusikas üks või kaks sõrme sirgeks, siis on asi veel hullem.»

Selline on poeemi traagiline mõte. Kui Puškin oli kuulanud poeemi, etteloetuna Gogoli enese poolt, ütles ta sügava nukrusega: «Jumal, kui kurb on meie Venemaal!»

Gogoli poeem joonistab mitte ainult pärisorjusliku mõisakorra lagunemise pilti, vaid näitab ka, kuidas laostub inimese isiksus, kui ta on lahutatud rõõmuküllase ja loova töö elulättest.

Tšitšikov. Pavel Tšitšikov on poeemi peategelane. «On väga kahtlane,» kirjutab Gogol, «et meie poolt valitud kangelane võiks lugejaile meeldida.» Kuid tühiste, näruste mõisnike kõrval näib Tšitšikov energilise ning ettevõtliku mehena. Ta on väliselt väga lahke ja viisakas: oskab igaühega rääkida, igaühele öelda meeldiva komplimendi, õigel ajal ja õiges kohas poetada jutu sisse sobiva sõnakese, võluda inimesi oma käitumise ning hea kasvatusega ja lõpuks hiilata oma mõistuse ning kogemustega.

See kõik on aga ainult väline kest, mille taga peitub paadunud petis ning kelm, osav ärimees ja ettevõtja.

Juba lapsena astus Tšitšikov kasusaamise teele. Koolipingist peale järgis ta vääramatult oma isa nõuannet: «mis aga kõige tähtsam, hoia ja kogu kopikat, sest see on kõige kindlam asi maailmas». Ja poiss oskaski igas asjas kokku hoida. Isalt saadud poolerublalist kasvatas ta osavalt: ta «voolis vahast leevikese, värvis üle ja müüs kasuga». Varsti laskus ta teistessegi spekulatsioonidesse. Kogunud ühe kotikese raha täis, hakkas ta täitma teist kotikest. Olles täiuslikult mõistnud ülemuse ja õpetajate vaimu, oskas ta olla nende meele järgi ja ta oli alati «eeskujulikult hoolas ning kiiduväärsete elukommetega». Ta silme ees kirgastus tulevik «täis küllust ja rikkust, tõldade, hästisisustatud maja ja maitsvate söömaaegadega . . .».

Pärast kooli lõpetamist hakkas ta innuga teenima ja püüdis igati meelitada oma ülemusi. Saanud lauaülemaks, hakkas ta võtma väikesi altkäemakse, sai aga varsti «palju avarama tegevusvälja»: puges ühte komisjoni, mis tegeles mingi «üpris kapitaalse» hoone ehitamisega. Tšitšikov tõusis nüüd kiiresti heale järjele; aga ta vargatembud avastati ootamatult

ja ta kaotas peaaegu kõik. Ta asus jälle väsimatu energiaga karjääritegemisele ja sattus tolliametisse, kus kogus üle viiesaja tuhande rubla. Kuid seegi avantüür lõppes ebaeduga, ja ta alustas uut ettevõtet: «surnud hingede» ostmist.

See uus ettevõte põhines asjaolul, et mõisnikele oli kasulik lahti saada maksude tasumisest nende talupoegade eest, kes olid surnud pärast revisjoni: neid makse tuli tasuda järgmise revisjonini ja see tekitas «hingede omanikele» tunduvat kahju. Revisjonide-vahelisel perioodil surnud talupoegi peeti aga samal ajal ametlikult elusolevaiks; neid võis pantida kuratooriumi ja saada sel viisil suuri rahasid.

Selle eesmärgiga sõidabki Tšitšikov N. kubermangulinna. Suure hoole ja ettevaatusega asub ta teostama oma kavatsust ja ilmutab juba esimestel sammudel erakordset orienteerumisvõimet. «Äärmise täpsusega päris ta järele, kes on linnas kuberneriks, kes kohtupalati esimeheks, kes prokuröriks, — ühe sõnaga, ei jätnud vahele ühtki tähtsamat ametnikku; aga veelgi suurema täpsusega, kui mitte koguni osavõtuga päris ta kõigi tähtsamate mõisnike üle, mitu hinge talupoegi kellelgi on, kui kaugel elab linnast, isegi missugune iseloom tal on ja kui tihti ta käib linnas; ta päris hoolega selle maanurga olukorra üle: kas nende kubermangus ei ole ette tulnud mingeid haigusi või tõbesid, mingeid tapvaid palavikuhaigusi, rõugeid ja muud selletaolist; seda kõike tegi ta nõnda ja niisuguse täpsusega, mis näitas rohkemat kui lihtsat uudishimu.» Tšitšikov sai täpselt teada, kus asuvad vajalikud ametiasutised, ja hakkas tegema visiite «kõigile linna võimukandjaile», kusjuures ta oskas suure osavusega igaühe suu järgi rääkida. Vahepeal oli ta juba teinud valiku ümberkaudseist mõisnikest, keda ta tahtis külastada.

N. linnas sobitas ta tutvust just nende ametnikega, kelledest tema arvates võiks olla kasu dokumentide vormistamisel «surnud hingede» peale. Et kindlustada endale eelseisvas äritoimingus täielik kordaminek, püüab ta võita ametnike usaldust ja tunnustust; selle saavutabki ta üliosavalt.

Tšitšikovi võime kohaneda mis tahes ümbrusega ilmneb veelgi selgemalt tema külaskäikudel mõisnike juures. Suure meisterlikkusega oskab ta kindlaks määrata igaühe iseloomu ja kohaldada sellele oma käitumist ning kõneluse tooni.

Teeseldes tundelisust ja unistavat meeleolu, saab ta Manilovilt «surnud hinged» koguni tasuta; «puupeaga vanamoori» Korobotškat meelitab ta aga «surnud hingede» müümisele sellega, et lubab osta temalt mett, kanepit, jahu, tangu ja sulgi. Isegi «kulak» Sobakevitši muudab ta enda vastu heatahtlikuks.

Tšitšikovi ei või aga pidada ainuüksi petisliku ettevõtlikkuse kehastuseks. Ta seisab meie ees elusa inimesena, kellele on omased harilikud inimlikud tunded: mure ja rõõm, armastus ja pettumine. Ta rõõmustab südamest «surnud hingede» õnnestunud ostu üle. Sõites linna tagasi oli ta kogu tee «ütlemata rõõmus, vilistas, põristas huultega, pannes rusika suu ette, nagu puhuks ta pasunat, ja lõpuks laskis lahti mingi laulu». Kui ta järgmisel hommikul ärkab linna võõrastemajas ja tuletab meelde oma ostu, kargab ta voodist ja «šotlase moodi ainult lühikeses särgis, unustanud oma väärikuse ja viisaka keskea, teeb põrandal paar hüpet, patsutades ennast üsna osavalt kandadega».

Kohtamine teda võlunud blondiiniga äratab temas «tunde, mis ei sarnle sellega, mida talle on määratud tunda kogu eluaeg». Unustades kõik oma ärilised kaalutlused, laseb ta end sellest tundest kaasa kiskuda ballil kuberneri juures. Tšitšikov on isegi suuteline ette lugema Wertheri värssides kirjutatud kirja Charlotte'le. Ja kellele ta seda ette loeb? . . . Sobakevitšile!

Nagu iga teinegi inimene, nii on ka Tšitšikov ekslik; ta on võimeline ka rasketeks läbielamisteks. Ta oli teinud suure vea, rääkides surnud hingedest Nozdrjovile, ja tunneb suurt südamevalu, kui ta saladus saab avalikuks.

Aga kõik need Tšitšikovi karakteriomadused ei tee teda meeldivamaks.

«Nagu näha, peabki see vist olema maailmas nõnda, et ka Tšitšikovid mõneks hetkeks oma elus muutuvad poeetideks,» ütleb Gogol.

Alaline püüdmine isikliku kasusaamise poole, kitsas-egoistlik arvestamine ja ühiskondlike huvide täielik puudumine teevad Tšitšikovist eemaletõukava kuju. Oma kangelase üldkarakteristikas nimetab Gogol teda mitte ainult perememeheks-äritsejaks, vaid ka kaabakaks.

Kubermangulinna seltskond. Gogol leiab «surnud hingi» mitte ainult kohaliku aadli, vaid ka linna ametnike hulgast. Kubermangulinna seltskonnas näeme ametnikutüüpe, kes on meile juba tuttavad komöödiast «Revident». Vahe on ainult selles, et seal oli tegemist maakonnalinna ametnikkonnaga, siin aga — kubermangulinna omaga. Viimane on pisut soliidsem, aga veel muretum ja veel hooletumalt mõnulev.

Siin nad on, need kubermangu käskijad ja korravalvurid: kuberner, kes tikib tüllriidele igasugu mustreid; politseiülem — «linna isa ja heategija», kes käib poodides ja kaubahoovis otsekui oma isiklikus sahvris; kohtupalati eesistuja, kes oskab meisterlikult ette kanda luuletust «Mets uinunud, org unehõlmas» ja kes hääldab sõna «kuula!» nii, et «tõepoolest näib, nagu org olekski unehõlmas»; postiülem — naljahammas ning filosoof, kes loeb «üsna hoolsalt, isegi öösiti, Young'i «Öid»[139] ja Eckartshauseni[140] «Looduse saladuste võtit».

Nagu näeme, ei olnud ametnike aeg täidetud ametitoimetustega, vaid nende arvates meeldivate meelelahutuste, rikkalike söömaaegade, ballide, kaardimängu ja tühjade juttudega. Ebaaus suhtumine oma töösse, tardumus, harimatus, kirg laimujuttude vastu ja vaimsete huvide täielik puudumine — kõik see ühendas kubermangulinna ametnikke ja lükkas neid üha suuremaile kuritarvitustele.

Kuuldus mõistatuslikest «surnud hingedest» erutab neid kõiki ühevõrra. Justkui ühel häälel hakkavad nad rääkima kõrgema ülemuse võimalikust kohalesõidust, mis oleks neile eriti vastumeelt. Nende südametunnistus pole puhas. Prokuröri ehmatus on nii ränk, et ta sureb.

Niisugune on kubermangu ametkonna «koorekiht».

Ka väiksemad ametnikud pole paremad. Nende hulka kuulub näiteks Ivan Antonovitš «kirvenägu» — tüüpiline kantselei-ärimees, altkäemaksuvõtja ja bürokraat, kes oskab osavalt sepitseda iga seadusevastast tehingut.

Kurb on ka naiste seltskonna pilt. N. linna daamid on väliselt väga kombelised ja viisakad, sisemiselt aga tühised

---

[139] Young'i «Ööd» — inglise luuletaja Edward Young'i (1683—1765) teos.

[140] Eckartshausen — saksa kirjanik, müstik (1752—1803).

ja allakäinud. Kogu nende aeg on täidetud keelepeksust, tagarääkimisest ja salajastest armulugudest. Oma moekirega ja sooviga olla teistest toredamad tõukavad nad oma mehi altkäemaksude ja kuritarvituste teele.

Poeemi kompositsioon. Poeem on ehituselt üsna lihtne. Temas on üksteist peatükki. Peatükid II—VI, kus jutt on mõisnikest, moodustavad justkui teose omaette osa; mõisnike karakteristika on seal esiplaanil.

Ülejäänud peatükid, I ja VII—XI, mis kirjeldavad Tšitšikovi viibimist kubermangulinnas, on nagu poeemi teine osa. Esiplaanil pole siin mitte enam karakterite, vaid sündmuste kirjeldus. Faabula ühendab neid peatükke omavahel kindlas järjekorras ja neid ei saaks ümber paigutada teose mõistetavust kahjustamata. Aga neiski on kõrvalisi episoode, nagu näiteks «Jutustus kapten Kopeikinist», mida võib lugeda ka omaette teosena.

Kirjaniku tähelepanu on keskendatud Tšitšikovi ja mõisnike kujudele.

Kujutades oma kangelasi, lähtub Gogol teatud kindlast, eriti tugevalt väljendatud iseloomuomadusest. Manilovil on sellisteks omadusteks muretu mõnulemine ja unistav tegevusetus, Korobotškal — kopikakorjamine, Nozdrjovil — ohjeldamatus ja familiaarsus, Sobakevitšil — kulaklik arvestamine, Pljuškinil — mõttetu ihnsus ja Tšitšikovil — ärimehelikkus.

Iseloomu määratlemine algab Gogoli lühidast eelkarakteristikast, mille ta annab napisõnaliselt, — harilikult esimesel kokkupuutumisel ühe või teise poeemis esineva tegelasega. Juba esimesest peatükist saame teada, et Manilov on «väga lahke ja viisakas mõisnik», Sobakevitš — «pealtnäha veidi kohmakas» ja Nozdrjov — «ohjeldamatu tuisupea».

Iseloomu määratlemisel paneb Gogol suurt rõhku kaudsele karakteristikale, mida ta annab kangelase koduse ümbruse kirjeldamise teel (küla, mõisa, mõisamaja, elutubade, lõunalaua kirjeldused). Näiteks Manilovi koduse ümbruse kirjeldus kriipsutab alla ta ebamajanduslikkust, praktilise vaistu puudumist ja unistavat sentimentaalsust.

Iseloomustuse edasine täpsustamine toimub omapärasuste esiletõstmise teel kangelase kõnes ja žestides. Näiteks viisakas Manilov kiidab usinalt kõiki linna ametimehi ja puistab

jutu sekka väljendusi, nagu väga austusväärne, üliarmas, väga meeldiv jne.; juteldes Tšitšikoviga kissitab ta mõnutundest silmi nagu kass, «keda sõrmega kergelt kõrva tagant kõditatakse».

Kangelase välimuse kirjeldus, portree, langeb Gogolil kangelase iseloomuga ühte. Manilovile omane mesimagusus peegeldub ka tema välimuses: «tema näojoontel oli palju meeldivust, kuid näis, et sesse meeldivusse oli lisatud liiga palju suhkrut».

Loonud iseloomustuse, lisab Gogol sellele harilikult veel lühikese, mõnesõnalise üldkarakteristika. Näiteks Sobakevitši juures on selliseks karakteristikaks Tšitšikovi poolt antud hinnang: «Kulak, kulak! ja elajas veel peale selle!»

Üheks poeemi kompositsiooniliseks omapärasuseks on autori enda poolt antud rohked sügava lüürikaga arutlused. Seepärast nimetataksegi neid harilikult lüürilisteks kõrvalepõigeteks.

Lüürilised kõrvalepõiked. Lüürilistes kõrvalepõigetes väljendab Gogol oma suhtumist kodumaasse ja rahvasse, samuti ka poeemis kirjeldatud sündmustesse, nähtustesse ja tegelastesse, või mõtiskleb abstraktseil teemadel: elust üldiselt, noorusest ja inimese voorustest. Poeemis on kokku rohkem kui kakskümmend sellist kõrvalepõiget.

Paljud kõrvalepõiked moodustavad terava kontrasti poeemi koomiliselt-jutustava tooniga; aga kõik need on tihedalt seotud poeemi sisuga ning aitavad õieti mõista selle mõtet.

Lühemate kõrvalepõigete kõrval (näiteks mõtisklus «Igaühel on oma kalduvus» — peatükis Manilovi kohta, või «Maailmas on kõik seatud imeliselt» — peatükis Korobotška kohta) esineb poeemis ka pikemaid kõrvalepõikeid, mis kujutavad enesest terviklikke arutlusi või proosaluuletusi.

Esimeste hulka kuuluvad näiteks arutlused «käitumisoskusest» (III peatükis) ja seltskondlike koosviibimiste puudustest Venemaal (X peatükis); teiste hulka — mõtiskelu vene sõna jõust ja tabavusest (V peatüki lõpus), noorpõlvemälestused (VI peatüki alguses), kirjaniku-romantiku ja kirjaniku-realisti võrdlus (VII peatüki alguses), arutlus eksimuste võimalustest inimese elus (X peatükis) ja teised.

Patriootilised motiivid. Eriline tundejõud on omane neile lüürilistele kohtadele, mis on pühendatud armastusele kodumaa ja rahva vastu. Palav kodumaa-armastus heliseb Gogoli sõnades: «Venemaa! Venemaa! näen sind oma imelisest, kaunist kaugusest...» (XI peatükis.) Venemaa mõõtmatu avarus ja vägev suurus avaldavad autorisse haaravat mõju: ta on täis uhkust oma imekauni kodumaa üle, millega teda seovad tugevad nähtamatud sidemed.

Lüürilises kõrvalepõikes «Mis imelist, ja kutsuvat, ja meelitavat, ja võrratut sisaldab sõna: tee!» joonistab Gogol suure armastusega vene looduse pilte: põlde ja steppe, metsi ja külasid, talumaju ja kirikuid.

Kaunid ideed ja luuleunelmad tekivad ta hinges nende maastike vaatlemisel.

Gogol imetleb vene inimese teravat mõistust ja tema tabavat kõnet: «Hinge tundmisest ja targast elukäsitusest kõlab inglase sõna, keigarlikult sätendab ja heliseb prantslase varsti ununev sõna, leidlikult mõtleb välja oma mitte igaühele taibatava, kõhetult-targa sõna sakslane; kuid ei ole sellist sõna, mis oleks nii hoogne ja terane, mis tuleks nii otse südame põhjast, mis nõnda pulbitseks ja üle keeks kui tabavalt öeldud vene sõna.»

Pühalikult kõlab poeemi esimese köite lõpus olev Gogoli pöördumine Venemaa poole, kes tormab edasi vilka, püüdmatu troikana: «Kauni helinaga tiniseb kelluke, tuulena keerleb ja müriseb tükkideks kärisev õhk; lendab mööda kõik, mis on olemas maa peal, ja astudes eest kõrvale annavad talle teed teised rahvad ja riigid.»

Peale ülaltoodud katkendite on poeemis hulk teisi kohti, mis on sügavalt patriootilised. Sageli räägib Gogol ka oma kangelaste suu kaudu. Seesuguste lüüriliste kõrvalepõigete hulka kuulub näiteks Tšitšikovi mõtisklus tema poolt ostetud «surnud hingede» nimekirjade üle. See mõtisklus kajastab Gogoli kaastunnet vene rahva vastu, kes ägas tol ajal pärisorjuse ikke all.

Lüüriliste kohtade rohkus selgitab muuseas, miks Gogol on oma teose nimetanud poeemiks, aga mitte romaaniks või jutustuseks.

Poeemi ideeline sisu. Kirjutades poeemi esimest köidet, tahtis Gogol näidata selles vene elu ainult negatiivseid külgi. «Selles romaanis tahaksin näidata kogu Venemaad kas või ainult ühest küljest,» kirjutas ta Puškinile juba 1835. aastal. Kuid poeemi plaan kasvas järk-järgult ulatuslikumaks ja Gogol otsustas mitte enam piirduda Venemaa näitamisega ainult «ühest küljest», vaid kavatses näidata vene elu igast külgselt. Esimest köidet lõpetades kirjutas ta Pletnjovile: «Mu töö on suur ja tähtis; ärge otsustage ta üle selle osa järgi, mis on nüüd varsti valmis ilmumiseks... See on ainult trepp selle lossi juurde, mis on minus valmimas.»

Gogoli kavatsuste kohaselt pidi kogu poeem koosnema kolmest köitest, kusjuures teises ja kolmandas köites ta tahtis näidata vene inimeste ideaalkujusid. Ta mõtles näidata ka esimese köite pahelisi kangelasi moraalselt taassündinutena. Sel moel pidi poeem kajastama vene elu kogu selle mitmepalgelisuses.

Aga ka esimese köite tekstist võib leida Gogoli vihjeid poeemi kavatsetud järje kohta. Ta räägib sellest, «kuidas kerkivad üles kolossaalsed kujud, astuvad tegevusse mahuka jutustuse salajased hoovad, avaneb kaugemale ta silmapiir ja kogu jutustus muutub võimsaks lüüriliseks joaks». Viimases peatükis vihjab Gogol ka selle «mahuka jutustuse» tulevastele kangelastele, kui hakkab helisema «teisi, seni puudutamata keeli, avaneb vene vaimu loendamatu rikkus, ilmub jumalikkude voorustega mees või imekaunis vene neiu, kelle väärset ei ole kogu maailmas, kogu ta naiseliku hinge ilus, täis suurseguseid pürgimusi ja endaohverdust. Ja elutuina näivad nende kõrval kõigi teiste rahvaste õilsamad inimesed, nagu raamat on surnud ese elava sõna kõrval! Ärkavad vene liikumised... ja nähakse, kui sügavale slaavlase hinge on mõjunud see, mis ainult pealiskaudselt on puudutanud teiste rahvaste hinge...».

V peatükis ütleb ta: «arglikus värinas aimavad nad teistsuguste kõnede majesteetlikku mürinat...»

Gogol ei kahelnud, et ta leiab Venemaalt selliseid inimesi, kellest ta unistas. Pöördudes Venemaa poole, hüüab ta vaimustusega: «Kas mitte siin, sinus, ei ole koht piiritu mõtte sünniks, kuna sa ise oled piiritu? Kas mitte siin ei ole paik sangaril, sest siin on ruumi areneda ja heidelda?»

Neist sõnadest kõlab Gogoli sügav usk vene rahvasse ja oma armastatud kodumaasse. Sellest selgub muuseas ka see ebatavaline rahulikkus, millega ta esimeses köites joonistab eranditult negatiivseid kangelasi.

Gogol töötas teise köite kallal suurima visadusega ning väga pingsalt. Aga teda seiras loominguline ebaõnn. Kolm korda põletas ta peaaegu lõpetatud variandid. Viimasest variandist säilis juhuslikult üksikuid katkendeid. Need on tunnistuseks sellest, et Gogol sammus kõigutamatult edasi ettemärgitud rada, püüdes luua vene inimeste positiivseid tüüpe. Seda tõendavad ideaalse Ülenka, asjaliku rentniku Murazovi, suurepärase kasvataja Aleksander Petrovitši ja energilise mõisniku-töösturi Kostanžoglo kujud. Pisut teistsugusena esineb seal ka Tšitšikov ise, kes on otsustanud saada korralikuks inimeseks.

Kolmanda köite kirjutamist ei alustanud Gogol üldse.

Gogol vaatas poeemi loomisele kui oma kodanikukohusele. Töötades poeemi kallal kirjutas ta S. T. Aksakovile: «Mu töö on suur, mu tegu on õnnistav. Ma olen nüüd surnud kõigile väiklastele huvidele.»

Innustatud palavast kodumaa-armastusest ja usust vene rahva võimsusse, püüdis Gogol oma «pühas teoses» esile tuua Venemaa suurust ja ta rikast tulevikku. Ustava isamaapojana paljastas ta kirglikult oma kaasaja nurjatust, säästmata selleks värve. Oma poeemi esimeses köites pilkab ta halastamatult mõisa-aadli ja ametnike moraalset laostumist, nende harimatust ja toorust, asjatundmatust töö juures, täielikku ideelagedust ja tardumust. Aga, näidates «maailmale nähtavat naeru ja temale nähtamatuid, aimamatuid pisaraid», kutsus ta oma kõrvalepõigetes inimesi palavalt üles teistsugusele, paremale elule; ta kasvatas usku sellesse elusse ja äratas vene inimestes suursugust uhkust oma kodumaa üle.

Poeemi keeleline omapärasus. Gogol alustas oma kirjanduslikku tegevust perioodil, mil vene kirjakeel oli alles kujunemas. Suurilma seltskond eelistas tol ajal kasutada prantsuse keelt.

Ühes poeemi kõrvalepõikes (VIII peatükis) kirjutab Gogol vene kirjaniku raskest olukorrast: «Säärane on Venemaal kirjaniku olukord!... ei kuule ühtki korralikku venekeelset

sõna... Kuid milline nõudlikkus sealjuures! Tahavad tingimata, et kõik oleks kirjutatud kõige rangemas, puhtamas ja üllamas keeles, — ühe sõnaga, tahavad, et lõplikult kujunenud vene keel nagu iseenesest kukuks taevast, ja otse nende keelele...»

Keeleliste vahendite valikul astub Gogol oma eelkäija Puškini jälgedesse. Ta tunneb selgesti, et tõeliseks kirjakeeleks võib olla ainult rahva enese keel, mis on alati värske ning täiuslik.

«Aga kui tabav on kõik see, mis tuleb sügavalt Venemaa südamest,» kirjutab ta ühes teises kõrvalepõikes (V peatüki lõpus), «kus ei ole ei saksa, ei tšuudi ega mingeid muid rahvaid, vaid ainult loomupärane elav ja terve vene mõistus, mis ei lähe taskusse sõnade järele ega hau neid nagu kana oma poegi, vaid tinutab sulle külge justkui passi igaveseks kandmiseks, ja üldse pole tarvis enam lisadagi, milline on su nina või suu, sest üheainsa kriipsuga oled kirjeldatud pealaest jalatallani.»

Armastades elavat rahvakeelt vältis Gogol kõike, mis oli sellega vastuolus: kiriku-slaavi kõnekäände, abstraktseid haritlassõnu ja eriti võõrsõnu.

Poeemis kirjutab ta, et «kuidagi ei julge põimida sellesse vene poeemi mõnes võõrkeeles öeldud lauset. Nii siis, jätkakem vene keeles».

Ja ta kirjutabki oma «vene poeemi» tõepoolest «vene keeles», kartmata kasutada selles «tabavalt öeldud vene sõnu» ja «sõnu tänavalt».

Töötades korduvalt ümber poeemi teksti, kõrvaldas Gogol sealt hoolega võõrapärased sõnad, asendades need vene omadega. Ta kasutas võõrsõnu ainult seal, kus need tõstsid lause koomilisust.

Puhastades vene kirjakeelt igasugu võõrollustest, põimis Gogol oma poeemi üksikuid sõnu ja ütlusi vene elavast rahvakeelest. Suure oskusega kasutas ta ka mitmesuguseid keelendeid igapäevasest familiaarsest kõnekeelest. Siin on näiteks kaardimängu kirjeldus: «Käies välja pildiga, lõi ta käega kõvasti vastu lauda, öeldes, kui see oli emand: «Tule turule, va papimoor!», kui aga kuningas: «Karga välja, sa Tambovi mats!» Kohtupalati esimees aga praalis: «Põrutan talle vastu

vuntsi! Põrutan talle vastu vuntsi!» Mõnikord kostsid kaartide vastu lauda löömisel väljendid: «Noh, mis siis ikka, kui pole muud, siis põrutame ruutut!», või lihtsalt hüüded: «ärtu!... poti, mammi!» või «rist ja viletsus!», «kuus ja tuus!», «potid ja pannid!» ja koguni lihtsalt: «padakas!».»

Kuulatades tähelepanelikult vene kõnekeelt, märkis Gogol üles ilmekamaid sõnu ja väljendeid, vanasõnu, rahvatarkust ja nalju, samuti ka roogade nimetusi, jahitermineid jne., mida ta siis kasutas oma poeemis, pannes neid oma kangelaste suhu. Lihtrahva keelest võetud toitude nimetusi leidub näiteks rohkesti lõunaeinete kirjelduses Korobotška ja Sobakevitši juures, jahitermineid aga — Nozdrjovi koerakuutide kirjelduses.

Iga kangelase kõneviis on Gogolil ülimalt omapärane: mesimagus Manilov kasutab meeldivaid sõnu ja väljendeid, toore Sobakevitši jutt on lakooniline ning katkendlik, lobasuul Nozdrjovil on lakkamatu kõnevool jne.

Gogoli poeemis on hulgaliselt tabavaid, piltlikke võrdlusi ja epiteete: stiil tõuseb kohati kõrge poeetilise ilu tasemeni. Lüürilised kõrvalepõiked ja Pljuškini aia kirjeldus on ses suhtes eriti huvitavad.

Ületamatu on Gogoli kunstiline meisterlikkus, millega ta ühendab ülev-pidulikke epiteete ja võrdlusi naiivse lihtkeele elementidega. Seesuguse meisterlikkuse näitena võib tuua teekonna kirjelduse (XI peatükist), kus ühed ja needsamad laused sisaldavad üleminekuid ülevalt stiililt tavalisele kõnekeelele või ümberpöördult: «Kuid värskelt puudutab su nägu vilu õine hingus...» ja sealsamas... «ja juba tukudki ja unustad kõik ja n o r s k a d».[141]

Üheks poeemi keeleliseks omapärasuseks on tautoloogiliste[142] väljendite rohkus, mida on ohtrasti ka vene rahvaluules.

Nii siis on Gogol — ühes Puškiniga — soodustanud kirjakeele lähendamist rahva kõnekeelele, osutudes seega üheks vene kirjakeele rajajaks.

---

[141] Koostaja sõrendus.
[142] T a u t o l o o g i a — ühe ning sellesama mõtte kordamine.

Belinski Gogolist. V. G. Belinski pani esimese vene kriitikuna tähele Gogoli talenti. Artiklis «Vene jutustusest ja Gogoli jutustustest» tõstis ta esile Gogoli loomingu iseloomustavamaid omadusi.

«Võtke Gogoli jutustused,» kirjutas ta. «Milline on peaaegu alati nende eriline iseloom? Mida kujutab enesest iga Gogoli jutustus? See on naljakas komöödia, mis algab naeruga ja lõpeb pisaratega ning mille nimeks on lõpuks elu. Ja niisugused on kõik tema jutustused: enne naljakad, siis kurvad!»

Ta märgib, et «täiuslik elutõde ühineb Gogoli jutustustes tihedalt sisu lihtsusega». Tema arvates Gogol põrmugi ei ilusta elu ega tee seda ka inetumaks: «Ta toob hea meelega nähtavale kõik, mis elus on ilusat ja inimlikku, samal ajal aga ei varja ka elu paljusid näotusi.»

Gogoli huumor on Belinski definitsioonis «puht-vene huumor: rahulik ning lihtsüdamlik huumor, kus autor justkui teeskleb naiivsust».

Belinski nägi Gogolis silmapaistvat meistrit maastiku kujutamises. «Lugege tema «Maiööd»,» kirjutab ta, «talveõhtul kaminatule juures, ja te unustate talve kogu ta pakase ning tuiskudega: teie ees kangastub õnnistatud lõunamaa õhulise valgusega öö, täis imesid ja saladusi . . .»

Ta peab Gogoli teoste kõrgemaks omaduseks ka nende lürismi.

Belinski arvates «Gogol on poeet, tõsielu poeet», kelle talent on «ebaharilik, jõuline ning ülev».

«Vähemalt käesoleval ajal,» kirjutab Belinski, «on ta kirjanduse ja poeetide juht; ta asub Puškinist tühjaksjäänud kohale.»

Belinski kirjutas seda kõike juba siis, kui paljud kriitikud nägid Gogolis alles algajat kirjanikku ning kui reaktsioonilised häälestatud Bulgarin ja Senkovski koguni kinnitasid, et Gogol moonutab tegelikkust ja ei vääri tõelise kirjaniku nime.

Ent Belinski poolt antud esialgne iseloomustus Gogoli kohta osutus õigeks ja me ei eksi, kui ütleme, et Belinski «avastas» Gogoli.

Belinski kaitses kirglikult ka poeemi «Surnud hinged», mille paljastav iseloom paljudele ei meeldinud. Ta pühendas

sellele poeemile artikli «Tšitšikovi seiklused ehk surnud hinged», milles ta vaidles vastu reaktsioonilistele kriitikutele ning kinnitas, et «Surnud hinged» on «puht-vene, rahvuslik teos, mis on võetud rahva elu salakambrist, olles niisama tõeline kui patriootiline, rebides halastamatult katteid tõsielult; see on teos, millest hoovab kirglikku, erutavat, tõelist armastust vene elu viljaka tuuma vastu; see on piiritult kunstipärane teos kontseptsioonilt ja teostuselt, tegelaste iseloomude ja vene olustiku üksikasjade poolest, — ja samal ajal mõttesügav, sotsiaalne, ühiskondlik ja ajalooline».

Seda seisukohta poeemi suhtes kaitses Belinski ka oma poleemikas[143] slavofiil K. Aksakoviga, kes nägi poeemis «muistset eepost». Selle poleemika jooksul ilmusid Belinski artiklid «Mõni sõna Gogoli poeemist «Tšitšikovi seiklused ehk surnud hinged» »[144] ja «Seletus seletusele Gogoli poeemi «Surnud hinged» kohta»[145].

Belinski kirjutas, et Gogol sai selle poeemiga «vene rahvuslikuks poeediks selle sõna kogu avaruses. Tema poeemi iga sõna kohta võib lugeja öelda: «Siin on vene vaim, siin on vene hõngu!» »

Seda vene vaimu on tunda ka autori huumoris, iroonias ja väljendeis, tunnete laiahaardelises jõus, kõrvalepõigete lürismis, kogu poeemi paatoses ja tegelaste iseloomudes Tšitšikovist Selifanini, kaasa arvatud ka «lurjus kimmel».

Aga mitte väiksema kirglikkusega tungib Belinski Gogolile kallale tema raamatu «Valitud kohti kirjavahetusest sõpradega» pärast. Gogol kirjutas selle raamatu raskete elamuste mõjul, kui kõik tema senine sõnalooming tundus talle tühisena ning tarbetuna ja kui ta kannatas ebaõnnestunud katsete pärast poeemi teise köite kirjutamisel. Tahtes puhtast südamest anda inimestele kõik selle, mida ta pidas oma kalleimaks vaimuvaraks, tegi Gogol suure vea. Nimetatud raamatus eitas ta euroopalikke kultuurivorme ja kiitis vene elu aluseid, mis rajanesid pärisorjusele. Nikolai-aegse Venemaa poliitiline

---

[143] Poleemika — ajakirjanduses toimuv vaidlus mõnes küsimuses.

[144] „Несколько слов о поэме Гоголя „Похождения Чичикова, или Мёртвые души"".

[145] „Объяснение на объяснение по поводу поэмы Гоголя „Мёртвые души"".

korraldus ei olnud tema silmis ajutine ega mööduv, vaid täiuslik. «Ühe sõnaga,» kirjutas ta, «mida enam sa tungid kubermanguvalitsuse tegevusse, seda enam imestad selle rajajate tarkust...» Ta püüdis õigustada just nimelt seda, mille vastu ta nii vihaselt oli võidelnud oma ilukirjanduslikes teostes, eelkõige poeemis «Surnud hinged». Kiites patriarhaalset elukorda tsiteerib ta sageli pühakirja ja lähtub religioonist. Selle raamatu võttis Belinski ühes oma artiklis range kriitika alla, rääkides «kunstile kadunud inimesest». Lugenud artikli läbi, saatis Gogol Belinskile isikliku kirja, milles ta kirjutas, et kriitik olevat vaadanud tema raamatut «pahandatud inimese pilguga», ja iseloomustas Belinski artiklit kui «isikliku pahameele» vilja.

Vastuseks sellele kirjale saatis Belinski Gogolile samuti isikliku kirja, mis hiljem sai kuulsaks pealkirja all «Kiri Gogolile».

Belinski kirjutas seal: «Jah, ma armastasin Teid kogu kirega, millega inimene, kes on veresidemetega seotud oma maaga, võib armastada tema lootust, au, kuulsust, üht tema suurtest juhtidest teadvuse, arengu, progressi teel.»

Sügava hingevaluga pöördub Belinski Gogoli poole, ära märkides kirjaniku puudusi ning vigu ja püüdes esile tuua selle «kahjuliku raamatu» hukatuslikku mõju.

Oma kodumaad palavalt armastava inimesena Belinski lausa põleb soovist suurt kirjanikku oma suurele rahvale tagasi anda. Lõpuks pöördub ta Gogoli poole: «Kui Teil oli õnnetus uhke vagadusega lahti öelda oma tõeliselt suurtest teostest, siis nüüd peaksite siira vagadusega lahti ütlema oma viimasest raamatust ja lunastama selle ilmumise raske patu uute teostega, mis meenutaksid Teie endisi.» On teada, kui määratu suurt tähtsust V. I. Lenin omistas sellele Belinski kirjale Gogolile.

Gogoli kujude kasutamine V. I. Lenini ja J. V. Stalini poolt. Paljude «Surnud hingede» kangelaste nimed on — tänu nende tüüpilisusele — muutunud üldmõisteiks. Nende negatiivseid iseloomuomadusi võib inimestes praegugi sageli kohata.

Mõisnikud Manilov ja Nozdrjov on ammu lakanud olemast sel kujul, nagu neid kujutab Gogol; aga «manilovlus» ja

«nozdrjovlus» on veel kaua elanud ja elavad teataval määral meiegi päevil.

«Manilov istub igas narodnikus,» kirjutas V. I. Lenin, võideldes narodnikluse ja selle ideoloogia vastu. Ta kirjutas samuti, et «marksistid on ammust ajast seadnud oma ülesandeks võitluses narodnikluse vastu hävitada manilovlust, imalmagusaid fraase, sentimentaalseid väljaspool klasse olevaid seisukohti». Paljastades menševike tühja lobisemist, kelkimist ja poliitiliselt kahjulikku valet, kirjutas V. I. Lenin põlgusega nende «nozdrjovlikest võtteist» ja «nozdrjovlikest fraasidest».

J. V. Stalin oma aruandes «NSV Liidu konstitutsiooni projektist» võrdleb konstitutsiooni projekti välismaisi arvustajaid «porijalgse» plika Pelagejaga, kes, nagu teada, ei osanud teha vahet parema ja vasaku poole vahel. «Peab tunnistama,» ütles seltsimees Stalin, «et meie arvustajad poola ajalehtedes, vaatamata kogu nende kõrkusele, siiski «Surnud hingede» mõisa «teenijatüdruku» Pelageja arusaamise tasemest palju kaugemale pole jõudnud. Kui mäletate, pidas kutsar Selifan tarvilikuks Pelagejat parema ja vasema segiajamise eest noomida, üteldes talle: «Eh, sa porijalg... ei tea, kus on parem, kus vasem.» Mulle näib, et oleks vaja ka meie äpardunud arvustajaid noomida, neile ütelda: «Eh, teie hädaarvustajad... ei tea, kus parem, kus vasem.»[146].

Gogoli osa vene kirjanduse ajaloos. Gogol avaldas vene kirjanduse arenemisele väga tugevat mõju. N. G. Tšernõševski nimetas tema nimega tervet perioodi vene kirjanduses, rõhutades sellega Gogoli loomingu erakordset tähtsust, mis oli temale järgnenud vene kirjanikele tõeliseks kooliks.

Väga palju on Gogolilt õppinud sellised suured kirjanikud-realistid, nagu Ostrovski ja Gontšarov, samuti ka revolutsioonilis-demokraatlikud kirjanikud Herzen ja Nekrassov. Saltõkov-Štšedrin ammutab inspiratsiooni Gogoli võimsast satiirist; jutustuse «Sinel» nukrad motiivid inspireerivad Dostojevskit.

Ühes Puškini ja Lermontoviga on Gogol toonud vene kirjandusse tõsielu kriitilise kujutamise õilsa traditsiooni, raja-

[146] J. Stalin, NSV Liidu konstitutsiooni projektist. Erakorralisel VIII Üleliidulisel Nõukogude Kongressil 25. novembril 1936 peetud kõne, Tallinn 1947, lk. 20, 21.

des sellega aluse meie kirjanduse uuele võimsale arenguvoolule, mis meie ajal on saanud kriitilise realismi nime.

Tema teostest õpivad kaasaegsedki kirjanikud.

Gogol on meile kõikidele eriti kallis kui kirjanik-humanist ja suur patrioot, kes kasvatab meid inimarmastuse vaimus ja sisendab meile armastust kodumaa vastu, mida tema ise nii palavalt armastas. Tema teosed, kajastades elu tõetruult, omavad ülisuurt tunnetuslikku tähtsust ja on õpetaja käes võimsaks vahendiks noorpõlve kasvatamisel.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Koostage kava jutustusele «Sinel».
2. Andke Akaki Akakijevitši iseloomustus enne sineliõmblemise mõtte tekkimist ja pärast seda. Missugune oli sineli osa tema elus?
3. Koostage poeemi «Surnud hinged» esimese osa kava.
4. Leidke poeemi igale peatükile nimetus.
5. Missugused jooned on ühised kõigile poeemis kujutatud mõisnikele?
6. Missugused poeemi kangelaste välised omadused rõhutavad nende põhimisi hingeomadusi?
7. Kirjutage poeemist välja Tšitšikovi iseloomustavamaid väljendeid.
8. Kuidas võiks seletada poeemi pealkirja «Surnud hinged»?

XIX sajandi viiekümnendate - kuuekümnendate aastate kirjandus.

Ajajärgu lühike karakteristika. XIX sajandi teise poole alguses võis vene elus märgata teatavat murrangut. Aastail 1853—1855 toimunud Krimmi sõda näitas pärisorjusliku Venemaa nõrkust. Ümberpiiratud Sevastoopoli kaitsmine kestis üksteist kuud; vene soldatid osutasid seal imesteldavat heroismi ja mehisust, mis jäävad igavesti püsima meie kodumaa ajaloos. Kuid seesama sõda näitas ka Venemaa suurt majanduslikku mahajäämist. Raudteevõrgu puudumine, madal relvastustehnika ja vananenud purjelaevadest koosneva Vene laevastiku nõrkus avaldasid sõjakäigule saatuslikku mõju. «Krimmi sõda,» kirjutas V. I. Lenin, «näitas pärisorjusliku Venemaa kõdunemist ja jõuetust.»[147] Venemaa ei võinud nii edasi elada. Kõigi pahede põhjus peitus pärisorjuses. Talupoegade orjuslik seisund oli maa majandusliku võimsuse arenemisel peamiseks piduriks. Orjatöö viljakus põllumajanduses oli väga madal ning viletsus talupoegade seas kasvas. Kogu maad vapustas talurahva ülestõusude vägev laine. Isegi pärisorjapidajail-mõisnikel oli selge, et talupojad tuleb pärisorjusest vabastada. Kodanlus oli sellest veelgi enam huvitatud, sest ta vajas vabal kokkuleppel töötavaid palgatöölisi. «Kogu majanduslik arenemine nõudis pärisorjuse hävitamist.»[148]

[147] Lenin. Teosed, venekeelne väljaanne, XV k., lk. 143.
[149] ÜK(b)P ajaloo lühikursus, Tallinn 1946, lk. 5.

Talurahva-küsimus sai ajajärgu keskseks küsimuseks. Selle ümber loi lõkkele äge võitlus. Talurahva-demokraatia juht N. G. Tšernõševski propageeris talurahva revolutsiooni ja ise-valitsuse kukutamise ideed. Revolutsioonilise demokraatliku intelligentsi ägedaiks vastasteks olid vanameelsed ja liberaa-lid, kes, «nagu pärisorjapidajadki, asusid mõisnike omandi-õiguse ning võimu tunnustamise pinnal, mõistes vihaselt hukka igasugused revolutsioonilised ideed selle omandiõiguse hävitamisest, selle võimu täielikust kukuta-misest».[148-a]

«Krimmi sõja kaotuse tagajärjel nõrgestatud ja mõisnike vastu sihitud talupoegade «mässudest» hirmutatud tsaari-valitsus oli sunnitud 1861. aastal pärisorjuse kaotama.»[149]

Kuid see ei võtnud veel talurahvaküsimust päevakorrast ära. 1861. aasta reformiga paljaksriisutud talupojad ei taht-nud oma olukorraga leppida: reformile järgnenud kahe aasta jooksul toimus Venemaal rohkem kui poolteist tuhat talurahva rahutust. Kogu riigis kasvas revolutsiooniline meelsus. Selle meelsuse arendamisel mängisid tähtsat osa progressiivsed ajakirjad: «Russkoje slovo» ja «Sovremennik» (viimase veer-gudel ilmusid kirjanike-raznotšinetsite Pomjalovski, N. Us-penski, Rešetnikovi ja teiste tööd, mis käsitlesid kehvistu ras-ket elu), samuti ka Herzeni «Kolokol».

Vene teater asus neil aastail otsustavalt realismi positsi-oonidele. Selles on peateene näitekirjanik Ostrovskil, samuti ka Väikese Teatri ja Aleksandri Teatri väljapaistvail näitle-jail P. Sadovskil, Martõnovil ja teistel.

Revolutsioonilise demokraatia ideede ja Tšernõševski estee-tiliste vaadete mõjul saavutasid maalikunst ja muusika võimsa õitsengu. Kunstnikud Repin ja teised alustasid oma tegevust; tekkis silmapaistvate heliloojate nõndanimetatud «vägev rühm» (Balakirev, Mussorgski, Borodin).

Ka teadus tegi neil aastail suuri edusamme. Teadlased Setšenov, Botkin ja Pirogov rikastasid teadust paljude täht-sate töödega. Astusid avalikkuse ette esimesed vene nais-teadlased — matemaatik Kovalevskaja, arst Bokova ja teised.

[148-a] Lenin, Teosed, venekeelne väljaanne, XV k., lk. 143.
[149] ÜK(b)P ajaloo lühikursus, Tallinn 1946, lk. 5.

Tsaarivalitsus, hirmutatud sellest demokraatlikust elevusest, kõvendas tsensuuri survet, areteeris vabastusliikumise võitlejaid ja surus relvajõul maha talurahva ülestõuse. A. 1862 areteeriti N. G. Tšernõševski ja D. I. Pissarev. Aga ükski vägi ei võinud enam peatada vene avalikus elus alanud käärimist.

Ajakiri «Sovremennik». Viiekümnendail-kuuekümnendail aastail oli ajakiri «Sovremennik» kõige progressiivsem vene ajakiri. Tema ideelised juhid olid Tšernõševski, Dobroljubov ja Nekrassov. 1861. aasta reformi eel ja ka pärast seda propageeris ajakirja toimetus väsimatult talurahva-revolutsiooni ideed. Aadlisoost pärinevad kirjanikud Turgenev, Gontšarov, L. Tolstoi ja Grigorovitš, kelle töid samuti avaldati «Sovremennikus», olid vastandina Tšernõševskile järk-järguliste reformide pooldajad. Talurahva küsimuse ümber toimuv võitlus süvendas lahkhelisid mõlema rühmituse vahel: 1860. aastal lahkusid kirjanikud-aadlikud «Sovremenniku» juurest. Nende asemele astusid kirjanikud-raznotšinetsid Pomjalovski, N. Uspenski, Rešetnikov ja teised, samuti ka Saltõkov-Štšedrin. Ajakiri jäi ustavaks oma revolutsioonilistele traditsioonidele. Ta ei loobunud neist ka pärast N. A. Dobroljubovi surma (1861) ega isegi pärast N. G. Tšernõševski areteerimist.

Aastal 1862 suleti «Sovremennik» revolutsiooniliste ideede pärast. Kuid tänu Nekrassovi energilistele jõupingutustele hakkas ajakiri kaheksa kuu möödumisel uuesti ilmuma. Juba esimestest numbritest peale oli selge, et ajakiri oli säilitanud oma revolutsioonilisuse. Aastal 1863 avaldati «Sovremennikus» Tšernõševski romaan «Mida teha?». Tagakiusamine tsensuuri poolt ei lakanud. Ajakiri sai ühe hoiatuse teise järel, aga ta jätkas endiselt vabastusideede elluviimist.

Kuuekümnendate aastate lõpu poole kõvenes reaktsioon ühenduses Aleksander II tapmiskatsega Karakozovi poolt; «Sovremennik» suleti jäädavalt 13. juunil 1866.

N. A. Dobroljubov. Väljapaistva kriitiku Dobroljubovi nimi on lahutamatult seotud ajakirjaga «Sovremennik».

Nikolai Aleksandrovitš Dobroljubov sündis 5. veebr. 1836 Nižni-Novgorodis (praegu Gorki) preestri perekonnas. Ta ilmutas lapsest saadik erakordset andekust õppimises ja suurt armastust raamatute vastu. Lõpetamata vaimulikku

seminari astus ta 1853. aastal pedagoogilisse instituuti. Siin kirjutas ta mitu tööd, mida õppejõudude poolt hinnati kui teaduslikult seisukohalt väga suurt huvi pakkuvaid kirjutisi. Aastal 1855 tutvus Dobroljubov Tšernõševskiga ja sai sellest ajast peale tema sõbraks. Pärast instituudi lõpetamist 1857. aastal pühendus Dobroljubov täiesti kirjanduskriitiku tegevusele ajakirjas «Sovremennik». Ta asus juhtima selle ajakirja kriitika-bibliograafia osakonda. Üksteise järel ilmuvad noore kriitiku hiilgavad artiklid, paeludes otsekohe vene seltskonna progressiivsema osa, eriti aga revolutsioonilise noorsoo tähelepanu. Tema parimad artiklid on: «Mis on oblomovlus?»[150] (1859) Gontšarovi romaani «Oblomov» kohta; «Pimeduseriik»[151] (1859) ja «Valgusekiir pimeduseriigis»[152] (1860) Ostrovski näidendite kohta; «Millal saabub siis õige päev?»[153] (1860) Turgenevi romaani «Eelõhtul»[154] kohta ja artikkel «Mahasurutud inimesed»[155] (1861) Dostojevski kohta.

Dobroljubov organiseeris ühtlasi ajakirja satiirilise lisa «Svistok»[156], milles ta avaldas arvukaid mõõdukate liberaalide vastu sihitud luuletusi ja epigramme.

Dobroljubovi kirjanduslik tegevus oli väga üürike — kõigest viis aastat. Ta suri 1861. aastal kopsutuberkuloosi. Aga nende viie aastaga oli ta jõudnud vene avaliku arvamuse arengule avaldada määratu suurt mõju. Olles ise revolutsionäär-demokraat, uskus ta kindlalt rahva võimsusse; ta nägi rahvas jõude, mis olid suutelised mitte ainult põrmustama isevalitsusliku korra alustugesid, vaid ka looma uut ühiskonnakorda. Ta jõudis talurahva-revolutsiooni vajalikkuse äratundmiseni ja propageeris oma kirjanduskriitilistes artiklites revolutsioonilisi ideid. «Kirjandus kujutab enesest teenindavat jõudu, mille tähtsus seisab propagandas,» kirjutas ta. Kunstniku väärtuse määrajaks on tema arvates «see, mida ja kuidas ta propageerib». Nimetades oma kriitikat reaalseks kriitikaks, kirjutas Dobroljubov, et ta «suhtub igasse teosesse

---

150 „Что такое обломовщина?“.
151 „Тёмное царство“.
152 „Луч света в тёмном царстве“.
153 „Когда же придёт настоящий день?“
154 „Накануне“.
155 „Забитые люди“.
156 «Vile».

nagu tõsielu avaldusse». Kirjanik peab seisma «ühel tasemel nende loomulikkude püüdlustega, mis on juba ärganud või peavad varsti ärkama rahva põues kaasaegse päevakorra sunnil». Seepärast tungis ta ägedalt kallale neile, kelle lipukirjaks oli «kunst kunsti pärast» ja kes seisid eemal reaalse elu nõudeist.

Analüüsides Ostrovski komöödiaid Dobroljubov näitab, et vene tõsielu ja isevalitsuslik kord on isemeelsuse kord, «pimeduseriik», mis põhineb inimese ekspluateerimisel inimese poolt, ja et see kord tuleb hävitada. Artiklis romaani «Oblomov» kohta Dobroljubov kirjutab, et neljakümnendate aastate aadlisoost põlvnevad inimesed kõnelesid rohkem kui tegutsesid; kui nad aga saatsidki midagi korda, siis lõppes see tavaliselt kompromissiga[157].

Artiklis «Valgusekiir pimeduseriigis» kinnitab ta, et tõelised rahva huvide eest võitlejad tulevad rahva enese keskelt.

Artiklis «Millal saabub siis õige päev?» Dobroljubov näitab, et isegi parimad liberaalide ja reformaatorite hulgast ei ole võimelised lahendama ühtki ajaloolist ülesannet; selleks on tarvis teoinimesi. Seega osutab Dobroljubov uuele revolutsioonilisele jõule.

Unistades uuest inimesest-võitlejast, pühendab ta erakordset tähelepanu kasvatusküsimustele. Ta on pärandanud meile terve rea hiilgavaid pedagoogilisi mõtteid ja artikleid, näiteks «Laste õpetamisest»[158], «Õpetaja peab olema õpilastele ideaaliks»[159], «Inimese orgaaniline arenemine ühenduses tema vaimse tegevusega»[160] ja teisi. Peale selle koostas ta lastekirjanduse ülevaateid ja avaldas hulga retsensioone õpikute ja pedagoogiliste teoste kohta[161].

Ajakiri «Russkoje slovo». D. I. Pissarev. Oma vaimulaadilt «Sovremennikule» lähedase ajakirja «Russkoje slovo»

---

[157] Kompromiss — vastastikuste järeleandmiste teel saavutatud kokkulepe vastandlike arvamuste vahel.

[158] „О приучении детей".

[159] „Учитель должен служить идеалом для учеников".

[160] „Органическое развитие человека в связи с его умственной деятельностью".

[161] Vt. kogumik N. A. Dobroljubov — Избранные педагогические высказывания. Moskva 1939.

ideeliseks juhiks oli D. I. Pissarev (1840—1868). Sel ajakirjal oli demokraatlike lugejate ringkondades laialdane populaarsus, kuid see oli reaktsionääride põlualune. Mõlema ajakirja saatus oli sarnane: samuti nagu «Sovremennik», suleti ka «Russkoje slovo» 1862. aastal ajutiselt, aastal 1866 aga jäädavalt. Mõlemal ajakirjal olid samad ideelised eesmärgid. Mõlemad võitlesid, olgugi et erinevate vahenditega, isiksuse vabastamise eest. «Sovremennik» propageeris talurahva-revolutsiooni ideed, kuna «Russkoje slovo» pidas oma tähtsaimaks ülesandeks üldkasulike teadmiste, iseäranis loodusteaduse levitamist ühiskonnas. Pissarev ei hinnanud küllalt kõrgelt klassivõitluse tähtsust. Ta ei pidanud ajaloo liikumapanevaks jõuks rahvast, vaid intelligentsi. Ta tungis ägedalt kallale luuletajaile, kes esindasid «puhast kunsti» (Fet, A. Maikov ja teised) ja kelle loomingus ta nägi elust põgenemist ning tahte puudumist võidelda rahva huvide eest. Vahel tegi Pissarev ka suuri vigu. Näiteks ei saanud ta aru Saltõkov-Štšedrini loomingu tähtsusest, hinnates kirjaniku julgeid visandeid kui erapooletu humoristi tööd, kes lõbustab oma lugejaid, pannes neid naerma.

Sellegipärast avaldasid Pissarevi tulised ning teravmeelsed artiklid tugevat mõju vene noorsoole, õpetades teda mõtlema ja julgema. Pissarevi ootamatu surm oli vene edumeelsele seltskonnale suureks kaotuseks.

50—60-ndate aastate kirjandus. 50—60-ndate aastate vene kirjanduse tähtsamaiks motiiviideks on protest pärisorjuse vastu, kriitiline suhtumine pärisorjapidajaisse-mõisnikesse ja sügav kaastunne rõhutud talurahvaga. Nii jutustab Turgenev oma «Küti kirjades»[162] (mis ilmusid eriraamatuna 1852. aastal) pärisorjuslike talupoegade raskest seisukorrast ja mõisnike omavolist; Gontšarov loob romaani «Oblomov», milles ta protestib pärisorjuse ja vene elu tardumuse vastu; Ostrovski joonistab oma näidendeis «pimeduseriigi» sünge pildi; Saltõkov-Štšedrin astub avalikkuse ette oma «Kubermangu visanditega»[163].

Kirjanikud osutavad suurt tähelepanu nende inimeste kujutamisele, kes on end pühendanud võitlusele parema tuleviku

[162] „Записки охотника".
[163] „Губернские очерки".

eest, progressiivsetele ideedele ja reformi teostamisele vene elus (Turgenevi romaanid «Rudin» (1856), «Aadli pesa»[164] (1859) ja «Eelõhtul» (1860). Samal ajal kajastab vene kirjandus ka vene rahva suuri vaimseid jõude, tema heroismi ja mehisust (L. Tolstoi «Sevastoopoli jutustused»[165] ja eriti epopöa «Sõda ja rahu»[166]). Isegi «puhta kunsti» luuletajate loomingusse sigineb ühiskondlikke motiive.

Sellesse perioodi kuulub Nekrassovi tegevuse õitseaeg nii luule, ajakirjanduse kui ka ühiskondlik-poliitilisel alal. Nekrassov oli Tšernõševski ja Dobroljubovi lähimaks sõbraks. Ühes temaga tulevad kirjandusse rahva seast põlvnevad kirjanikud-raznotšinetsid.

Oodatava murrangu ja taassünni õhkkonnas pühendavad vene kirjanikud erilist tähelepanu kasvatuse teemadele. Neil teemadel kirjutavad L. N. Tolstoi, S. T. Aksakov, N. G. Pomjalovski ja teised.

60-ndate aastate kirjanduslik poleemika. Ägedad vaidlused talurahvaküsimuse ja teiste probleemide ümber ei lõppenud ka pärast 1861. aasta reformi.

Vastupidi — 60-ndate aastate alguses ilmnes vene intelligentsi seas selgestimärgatav kihitumine. Ajakirjad «Sovremennik», «Russkoje slovo» ja «Russki vestnik» muutusid ägeda kirjandusliku poleemika tribüünideks.

Sellele poleemikale andis tõuke Turgenevi romaan «Isad ja lapsed»[167] (1862). Romaani kangelane, raznotšinets, nihilist Bazarov, on inimene, kes otsustavalt loobub mõisnike seltskonna traditsioonidest ja palavalt propageerib edasiliikumist. Ühed lugejad nägid Bazarovi otsekohestes ning järskudes avaldustes Tšernõševski, Dobroljubovi ja Pissarevi revolutsiooniliste ideede kajastust, teised nägid selles noorpõlve laimamist. Seega kutsus romaan otsekohe esile kõige erinevamad ning vastukäivamad hinnangud.

Bazarovi innustunud kaitsjaks osutus Pissarev («Russkoje slovo»). Ta tervitas Bazarovis võimsat, kriitiliselt mõtlevat

---

164 „Дворянское гнездо".
165 „Севастопольские рассказы".
166 „Война и мир".
167 „Отцы и дети".

isiksust, parimat «rahva ning sajandi esindajat». Teine kriitik, Antonovitš, «Sovremenniku» kaastööline, kes pidas end Dobroljubovi järglaseks, väitis ekslikult, et Turgenev olevat meelega tahtnud näidata Bazarovis noorsoo võrgutajat, kes «külvab vaenu ja kurjust».

Poleemika puudutas ka Ostrovski teoseid. Vastusena Dobroljubovi artiklile «Valgusekiir pimeduseriigis» kirjutas Pissarev artikli «Vene draama motiive»[168], milles ta kinnitab, et elu edasiviijaiks võivad olla ainult kaine mõistusega inimesed, aga mitte stiihilise kire mõjul tegutsejad. Teistes artiklites kaldub Pissarev poleemikahoos äärmustesse: jutlustades loodusteaduse kasulikkust, hakkab ta eitama esteetikat ja astub teravalt välja Puškini luule vastu.

Vaidlused uue kangelase üle said uut hoogu Tšernõševski romaani «Mida teha?»[169] ilmumisega. Selles romaanis esinesid «uued inimesed»: Lopuhhov, Kirsanov, Veera Pavlovna ja «eriline inimene» — revolutsionäär Rahmetov. Tšernõševski kujutab neid kõiki ausate, otsekoheste inimestena, kes on võimelised praktiliseks tegutsemiseks ja kangelastegudeks; ta valgustab eriti eredalt naiste üheõigusluse küsimust ja revolutsiooni paratamatust. Romaan levis väga laialdaselt noorsoo hulgas.

Tšernõševski «uute inimeste» ja Turgenevi «nihilistide» vastu astus välja terve rida kirjanikke, näiteks Pissemski oma romaanis «Tormiseks peksetud meri»[170], Leskov oma teoses «Nugadel»[171], Dostojevski «Kuritöös ja karistuses»[172] ja teised.

Kirjanikud-raznotšinetsid. 60-ndate aastate kirjanduslikud võitlused kutsusid välja uue tüübi kirjanikke-raznotšinetseid, kes olid võrsunud alamkihtidest.

Nende loomingut iseloomustab rahva raske elu ilustamata kujutamine: «kaine tõde» vaesuse ning viletsuse kirjeldustes. Nikolai Gerassimovitš Pomjalovski (1835—1863), vaese diakoni poeg, sai juba varases lapsepõlves valusalt tunda

---

168 „Мотивы русской драмы".
169 „Что делать?".
170 „Взбаламученное море".
171 „На ножах".
172 „Преступление и наказание".

vaesust, harimatust ja toorust, eriti «bursas»[173] ja seminaris veedetud aastail. Pärast seminari lõpetamist loeb tulevane kirjanik suure innuga ajakirja «Sovremennik» — eriti Tšernõševski ja Dobroljubovi artikleid. Nende mõjul kirjutab ta oma esimesed jutustused: «Kodanlik õnn»[174] ja «Molotov». Nende jutustuste peategelane Molotov, linlase-lukussepa poeg, lõpetab ühe professori abiga ülikooli ja saab koduõpetajaks mõisnik Obrossimovi perekonnas. Aga ta veendub varsti, et mõisnik ja tema naine suhtuvad temasse kui neist erinevasse ja madalamat tõugu inimesse. Ta ei taha sallida niisugust suhtumist ja sõidab linna. Teises jutustuses näeme, kuidas Molotov, heideldes puudusega, säilitab otsekohesuse ja iseseisvuse.

Pomjalovski vastandab neid jutustusi teadlikult kirjanike-aadlike teostele. Tema teise jutustuse naiskangelane Nadja Dorogova iseloomustab eelnenud perioodi kirjandust järgmiste sõnadega: «Need inimesed ei ela nii nagu meie, neil on teised veendumused; nad elavad enamasti tegevusetult, tundmata muret igapäevase leiva pärast. Seal on kõik aina mõisnikud: kangelane on mõisnik ja poeet on mõisnik...»

Pomjalovski nägi rahva alamkihtide kannatusi; tema kangelasteks olid «näljased ja paljad» inimesed.

Erilise tähtsusega on tema «Visandid bursa elust»[175] (vt. allpool).

Nikolai Vassiljevitš U s p e n s k i (1837—1889), preestri poeg, elas lapsena niisama rasket elu nagu Pomjalovski. Oma «Visandeis rahva elust»[176] ja teistes jutustustes kirjeldab ta talupoegade, väikeste ametnike ja külakulakute elu, milles ta näeb metsikust, harimatust, lootusetut viletsust ja joomist. Ühes ilmekamas ning meeldejäävamas visandis («Voor»[177]) räägib ta näiteks sellest, kuidas voorimehed ei saa hakkama neljakümne kopika suuruse summa kokkuarvamisega. Teistes visandites kirjeldab ta elu täis valet ja pettust, harimatust ja joomist («Hea elu», «Lohe»[178] ja teised). Aga samal ajal on

---

173 Bursa — vaimulik õppeasutis või seminar.
174 „Мещанское счастье".
175 „Очерки бурсы".
176 „Очерки народного быта".
177 „Обоз".
178 „Хорошее житьё", „Змей".

Uspenski täis usku rahvasse ja igatseb kogu hingest tema vabastamist.

Fjodor Mihhailovitš Rešetnikov (1841—1871), vaese köstri poeg, kaotas varakult oma isa ning veetis rõõmutu lapsepõlve. Pärast kreiskooli lõpetamist teenis ta kirjutajana maakonnakohtus.

Oma aastatepikkusi tähelepanekuid rahva raskest elust kajastas ta jutustuses «Podlipovlased»[179], milles ta räägib talurahva ääretust viletsusest, õigusetusest ja harimatusest. Alati näljas ja poolpaljad talupojad ei pääse kuidagi puudusest. Lapse kui «üleliigse suu» surm on neile rõõmuks. Isegi kõige ettevõtlikumad neist — Pila ja Sõssoika — hukkuvad.

Rešetnikov oli esimesi vene kirjanikke, kes hakkas kirjutama tööliste elust. Oma romaanides «Mäekaevurid»[180], «Glumovlased» ja «Kus on parem?»[181] kirjeldab ta tehaseproletariaadi elu ja kombeid.

Kõik tema teosed on täis sügavat kaastunnet paljukannatanud rahva vastu.

Need kirjanikud on kunstnikud-realistid; nende teosed pole tänapäevani kaotanud oma tähtsust.

Nad protestisid ägedalt sotsiaalse ebavõrdsuse, talupoegade ja tööliste õigusetuse vastu, samuti ka inimese ekspluateerimise vastu inimese poolt.

Maalikunst. «Peredvižnikud». Tšernõševski ja Dobroljubovi vabastusideed ning nende vaated kirjandusele ja kunstile avaldasid väga tugevat mõju vene maalikunstile. Nagu kirjanduseski, nii hakkas ka seal kiiresti arenema realistlik vool. Selle rajajaiks olid rahva hulgast põlvnevad noored kunstnikud Kramskoi, Perov, Repin ja teised, kes on tuntud vene maalikunsti ajaloos «peredvižnikute» nime all.

Selle nime on nad saanud oma artelli nimetusest «Rändnäituste Ühing», mille eesmärgiks oli rändnäituste korraldamine mitte ainult Peterburis ja Moskvas, vaid ka provintsilinnades.

«Peredvižnikud» teostasid maalikunstis seda, mida Nekras-

---

[179] „Подлиповцы".
[180] „Горнорабочие".
[181] „Глумовцы", „Где лучше?".

sov ja kirjanikud-raznotšinetsid ilukirjanduses, Tšernõševski — poliitikas ja filosoofias ja Dobroljubov — kriitikas ja publitsistikas.

Nad astusid julgelt välja maalikunstis valitsenud reaktsiooniliste akadeemiliste reeglite vastu ja asusid tõsielu kujutamise teele, võttes oma peamiseks kangelaseks rahva enese.

Nende looming peegeldab talurahva rasket olukorda, tööliste kurnavat tööd, ettevõtjate ja kaupmeeste kiskjalikkust.

Nad suhtusid suure armastusega ka kodumaisesse maastikku, mida nad kujutasid suure meisterlikkusega.

«Peredvižnikute» piltide temaatika läheneb sedavõrd ilukirjanduslike teoste temaatikale, et paljud nende maalid tunduvad illustratsioonidena Nekrassovi, Tšernõševski ja kirjanike-raznotšinetsite teostele.

Selline on näiteks Perovi maal «Talupoja matus» (1865). Murest murtud lesk, isatuks jäänud lapsed, vaevaliselt sõrkiv hobusekronu ja pildi üldtaustaks olev nukker talvemaastik annavad täielikult edasi Nekrassovi poeemi «Külmataat» ideelise sisu.

Sellised on ka Savitski maal «Remonttööd raudteel», Jakobi «Vahialuste puhkus» ja paljud teised.

Raske lapsepõlve teema leiab väljendust Perovi maalis «Troika», mis kujutab laste ülejõukäivat tööd.

Mõnevõrra hiljem hakkavad «peredvižnikud» maalima pilte revolutsioonilise liikumise aineil: Makovski «Üliõpilaste kokkutulek», Prjanišnikovi «Tühjalt», Repini «Propagandisti areteerimine», «Ei oodatud» ja paljud teised maalid.

«Peredvižnikute» tööd on väärtuslikuks panuseks vene rahvusliku kultuuri varasalve. Nad püsivad vene kunsti ajaloos kui revolutsioonilise demokraatia ideede kirgas väljendus.

Muusika. «Vägev rühm». Tšernõševski ja Dobroljubovi artiklid avaldasid suurt mõju ka vene heliloojaile.

Glinka andekas õpilane — helilooja A. S. Dargomõžski (1813—1869) nõudis muusikalt samasugust «kainet tõde», nagu seda kajastasid mitteaadliseisusest kirjanike ja kunstnike tööd. Tema lõi Puškini tekstidele kirjutatud ooperid «Näkineid» ja «Kivine külaline», mis on geniaalsed oma sisu

sügavuselt. Itaalia ooperi eeskujudele toetuvad vana muusikalise koolkonna pooldajad tungisid Dargomõžskile ägedalt kallale; aga nad ei saanud peatada realismi ja rahvalikkuse poole suunduvat liikumist muusikas. Aastal 1855 tekkis Peterburis noorte komponistide ring, mille eesotsas seisis M. A. Balakirev (1837—1910). Sellesse ringi astusid Gui ja Mussorgski, mõni aeg hiljem aga ka Rimski-Korssakov ja Borodin.

Dargomõžski toetas tõhusalt seda ringi. «Sovremenniku» teoste vaimus kasvanud noored heliloojad võtsid oma lipukirjaks: «Rahva hulka. Koos rahvaga». Oma muusika aluseks võtsid nad vene rahvaviise, kuna ainestik võeti vene rahva ajaloost ja rahvaluulest. Nii sündisid Rimski-Korssakovi ooperid «Pihkvatar», «Lumivalgeke» ja «Sadko», Mussorgski «Boris Godunov» ja Borodini «Vürst Igor».

See ring organiseeris 1861. aastal «tasuta muusikakooli», mis hakkas korraldama vene ja välismaise muusika kontserte. Need kontserdid olid publikule niisama tähtsad, nagu «peredvižnikute» kunstinäitusedki.

Hoolimata teatritsensuuri tagakiusamisest ja ägedast kriitikast vana muusikalise koolkonna esindajate poolt tungisid noorte komponistide teosed — ooperikatkendid, laulud ja romansid — rahva hulka; üliõpilased ja noorsugu laulsid neid.

See ring on vene muusika-ajaloos tuntud «vägeva rühma» nimetuse all.

«Vägeva rühma» silmapaistvamaid heliloojaid oli M. P. Mussorgski (1839—1881).

Tema kuulsamate teoste hulka kuuluvad muusikalised draamad «Boris Godunov» ja «Hovanštšina». «Boris Godunovi» aine ja osalt ka tekst on võetud Puškini samanimelisest tragöödiast. Selle draama peategelaseks on vene rahvas; teose muusika algallikaks on vene rahvamotiivid. Muusika kasutab laialdaselt rahvalaulude meloodiaid. Traagilised ja pühalikud stseenid vahelduvad piltidega, mis on täis rahvapärast huumorit. Populaarsemaid stseene on «Kõrtsis», mida sageli raadio kaudu edasi antakse. Nõukogude kuulajad armastavad väga Boris Godunovi aariaid, eriti kuulsa ooperilaulja Šaljapini ettekandes. Välismaal lavastatud Mussorgski muu-

sikalised draamad on äratanud seal elavat huvi vene kunsti vastu ning põhjustanud vene muusika üldise tunnustamise Läänes.

Oma temaatikalt ja loomingu ideeliselt sisult on Mussorgski lähedane Nekrassovile. Ta kirjutas hulga laule ja romansse Nekrassovi tekstidele. Ta lõi ka terve rea laule lastele, mis ilmutavad lapse hingeelu sügavat tundmist. Julge novaatorina-realistina kinnitas ta, et elutõde on muusikas kõige tähtsam.

«Vägeva rühma» komponistide helitööd on loonud avarad võimalused muusika edasiseks arenemiseks. Neil komponistidel on vene kultuuriajaloos aukoht Nekrassovi, Ostrovski, Saltõkov-Štšedrini ja kunstnike-«peredviznikute» kõrval.

Lapsepõlve ja kasvatuse teemad 50—60-ndate aastate kirjanduses. Vene elu taassünni nimel toimuva võitluse tingimustes omandas kasvatusküsimus erilise tähtsuse. See küsimus sai 50—60-ndate aastate vene kirjanduses üheks tähtsamaks aineks.

Kasvatusküsimus köitis juba ammu kirjanike tähelepanu. See oli juba leidnud kaunis põhjalikku käsitlemist Fonvizini, Krõlovi ja Gribojedovi töis. Ka Puškin ja Gogol osutasid sellele palju tähelepanu. Sedamööda kuidas süvenes aadli vaimne vaesumine, muutus kasvatusteema üha aktuaalsemaks. Kolmekümnendate ja neljakümnendate aastate kurb tõsielu, mis sünnitas «ülearuseid inimesi», sundis vene seltskonda põhjalikumalt peatuma kasvatuslikel küsimustel. Viiekümnendail aastail ja kuuekümnendate aastate alguses ilmuvad trükist L. N. Tolstoi «Lapsepõlv», «Poisipõlv» ja «Noorus»[182], S. T. Aksakovi «Perekonnakroonika»[183] ja «Bagrovi pojapoja lapsepõlv»[184], N. G. Pomjalovski «Visandid bursa elust» ja I. A. Gontšarovi «Oblomov».

Triloogias «Lapsepõlv», «Poisipõlv» ja «Noorus» (1852—1857), millel on autobiograafiline iseloom, kirjeldab L. N. Tolstoi inimese vaimse kasvu keerukat protsessi lapsepõlvest kuni noorusajani. Selle triloogia peategelaseks on Nikolenka

---

[182] „Детство", „Отрочество", „Юность".
[183] „Семейная хроника".
[184] „Детские годы Багрова внука".

Irtenjev. Tema iseloomu põhiomadus — haruldane enda analüüsimise võime — annab end tunda juba lapsepõlves. Poisi- ja noormehe-aastais areneb see omadus eriti tugevaks. Nikolenkat erutavad üha enam «abstraktsed küsimused inimese elu eesmärgist, tulevasest elust ja hinge surematusest», mis hiljem viivadki ta järelduseni, et «inimese elueesmärgiks on püüdlus moraalse täiuslikkuse poole ja et see täiuslikkus on kergesti saavutatav, võimalik ning igavene».

Poiss on juba lapsena kogenud rahva hulgast tulevate lihtsate inimeste positiivset, õilistavat mõju. Ta armastas südamest mõistlikku ustavat Natalja Savvišnat, tundis kaasa totrale Grišale, toatüdruk Mašale jne. Kogu triloogiat läbib armastav suhtumine ümbritsevasse maailma.

Triloogiast leiame ka Nikolenka ema ja tema kasvataja Karl Ivanovitši õilsad portreed.

Triloogia õpetab meile tähelepanelikku ning tundelist suhtumist lapsesse, ja selles seisabki teose suur kasvatuslik tähtsus. Meile avaneb lapsehinge maailm, rikas mitmesugustest läbielamistest, rõõmudest ja muredest, armastusest ja vihkamisest.

Nii siis näitas Tolstoi juba oma esimestes teostes rahvas peituvate jõudude rikkust ja nende heategevat mõju. Tema kaasaeglased oskasid kõrgelt hinnata seda triloogia omadust, mis oli kooskõlas vene ühiskonna püüdlustega.

Triloogia kasvatuslik tähtsus on määratu suur. See avaldab lapse hingele vastupandamatut mõju ja õpetab veel meiegi ajal armastust ema, õpetaja, kodumaa ja rahva vastu.

Ka oma edasises tegevuses osutas Tolstoi kasvatusküsimustele suurt tähelepanu. Aastal 1859 asutas ta Jasnaja Poljanas kooli; seejärel hakkas ta välja andma pedagoogika-ajakirja ja uurima välismaa koolide kogemusi. 70-ndail aastail kirjutas ta koolidele rea lugemikke ja õpperaamatuid ning andis need välja.

«Perekonnakroonikas» (1856) ja «Bagrovi pojapoja lapsepõlves» (1858) joonistab S. T. Aksakov eepilise rahuga pilte tavalise mõisnikuperekonna elust ja jutustab üksikasjaliselt «Bagrovi pojapoja» Serjoža muretust lapsepõlvest, mis möödub armastuse ja pideva hoolitsuse õhkkonnas. Erakordset soojust ja sümpaatiatunnet hoovab sellest lapsepõlve patriar-

haalse olustiku kirjeldusest. Arendades lapse mõistust, tema tundeid ja kujutlusvõimet, pidasid aga mõisnikest vanemad täiesti ülearuseks õpetada temale praktilist elu, töötegemist. Veel enamgi: mõisaprouast ema, kes põlastas talupoegi ja mõisateenijaid, püüdis oma poega neist igati eemal hoida. Kõik oli sihitud sellele, et teha Serjožast vene härrasmees.

Aga ka Serjoža, nagu Nikolenka Irtenjevgi, tundis ikkagi talurahva heategevat mõju, kellest teda ei õnnestunud täielikult eraldada. Pannes tähele talupoegade töökat elu, nende osavust ja taipu, nägi noor poiss varsti, et «ta ei kõlba kuskile: ta ei oska kõndida vastküntud põllul, ei oska hoida ohje ega juhtida hobust, ei oska sundida teda oma sõna kuulama».

Nii siis, mitte taotledes äratada lugejas protesti- ja pahameeletunnet mõisnike tühise jõudeelu vastu, Aksakov mõistab ikkagi hukka mõisakasvatuse loidust ja ühekülgsust.

N. A. Dobroljubov oma artiklis «Bagrovi pojapoja lapsepõlve» kohta tõstis omal ajal kiitvalt esile seda iseloomustavat joont Aksakovi teostes.

Ka Gontšarov oma romaanis «Oblomov» (1859) näitab pärisorjusliku keskkonna laostavat mõju mõisalaste kasvatusele. Romaani peatükk «Oblomovi uni» on täielikult pühendatud kasvatusküsimusele. Selles peatükis paljastab Gontšarov erakordselt veenvalt mõisa kasvatussüsteemi kahjulikkust, mis põhineb lapse lakkamatul valvamisel ja tema eemalehoidmisel elust ja tööst. Säärase kasvatuse tulemusena muutub Iljuša Oblomov, kes lapsena oli elurõõmus, terve ja elav poiss, pikapeale laisaks noorhärraks ning kujuneb lõpuks füüsiliselt nõdraks, lodevaks inimeseks, kes on täiesti võimetu tööks ja praktiliseks tegevuseks (vt. üksikasjalisemalt peatükis «I. A. Gontšarov»).

Kirjanik-raznotšinets N. G. Pomjalovski kirjeldab oma raamatus «Visandid bursa elust» (1862) sünget lapsepõlve ja kepirežiimile rajanevat kasvatust. Me näeme tervet galeriid äbarikke kasvatajaid ja õpetajaid: julma, alati viinastanud õpetajat Lobovi, toorelt sõimavat Dolbjožinit, «oma ala meistrit» Batkat, kes on osav leiutama julmi ning alandavaid karistusviise, ja paljusid teisi. Sünge «bursa» tundub harimatuse ja halastamatu peksu riigina. Vähimagi eksimuse eest antakse vitsu, kuna kaastunne ülekohtuselt karistatud seltsi-

mehe vastu kutsub välja põlastust ja pilkeid. Mõttetu, õudne ning tuimakstegev «tuupimine» nüristas õpilasi, suretades neis igasuguse huvi teaduse ja hariduse vastu. Täielik hoolimatus moraalse kasvatuse küsimustes tegi neist jõhkrad egoistid.

Oma artiklis «Hukkunud ja hukkujad»[185] kirjutab D. I. Pissarev, et «bursa» kasvandike elu on palju raskem sunnitööliste omast, mida kirjeldab Dostojevski «Jutustuses surnud majast». Tunnistades «Visandid bursa elust» realistlikuks tööks, nimetab Pissarev seda «haruldaseks teoseks», millest võib ammutada «vene kooli kohta kõige huvitavamaid andmeid».

Pomjalovski seadis teravalt üles küsimuse sellest, et on vaja muuta kasvatuse põhialuseid, mis tema ajal moonutas halastamatult inimese iseloomu ja viis paratamatult harimatusele, metsikusele ja nürimeelsusele.

I. S. Nikitin.

Rahva hulgast võrsunud kirjanike seast paistab välja luuletaja I. S. Nikitin.

Lühike elulookirjeldus. Ivan Savvitš Nikitin sündis 3. okt. 1824 Voronežis linnakodaniku perekonnas. Pärast kihelkonnakooli ja vaimuliku õppeasutise lõpetamist õppis Nikitin Voroneži vaimulikus seminaris. Aga seoses perekondlike asjaoludega ja isa ainelise laostumisega ei saanud ta seminari lõpetada, vaid oli sunnitud mõned aastad tegutsema sissesõiduhoovi pidajana. «Müütades voorimeestele kaeru ja heinu», mõtiskles ta loetud raamatute üle ja tööst vabadel tundidel luuletas.

Nikitin ilmutas kirjanduslikke huvisid juba seminaris õppimise ajal, kus ta kirjutas ka oma esimese luuletuse. Trükkima aga hakati tema töid alles 1853. aastal, kui «Voronežskije gubernskije vedomosti's»[185-a] ilmus tema luuletus «Venemaa»[186],

[185] „Погибшие и погибающие".
[185-a] «Voroneži Kubermangu Teated».
[186] „Русь".

mille avaldas hiljem ka ajakiri «S.-Peterburgskije vedomosti»[186]-a. Luuletus äratas kohe kriitikute tähelepanu ja Nikitinist hakati rääkima kui uuest Koltsovist.

Aastal 1859 avas Nikitin Voronežis raamatukaupluse ja tasuta laenuraamatukogu, millest ta oli kaua unistanud. Oma viimastel eluaastatel võttis ta aktiivselt osa oma kodulinna ühiskondlikest üritustest. Ta suri 28. oktoobril 1861. aastal.

I. S. Nikitini looming. Luuletuses «Venemaa» räägib poeet vaimustusega oma kodumaast, tema rikkusest ja looduseilust. Ta kõneleb uhkustundega Venemaa heroilisest minevikust, tema «hiigeljõust» ja «kuulsaist vägitegudest». Kogu luuletust läbib siiras sügav-patriootiline tunne:

Уж и есть за что,
Русь могучая,
Полюбить тебя,
Назвать матерью,
Стать за честь твою
Против недруга,
За тебя в нужде
Сложить голову!

On ju mille eest,
võimas Venemaa,
armastada sind
ja emaks hüüda,
vaenlase vastu
kaitsta sinu au
ja, kui tarvis, sinu eest
oma elu jätta!

Sügavast kodumaa-armastusest annab tunnistust ka luuletus «Lõuna ja Põhi»[187], mis lõpeb poeedi sõnadega:

И с радостью внимаешь звуку слов:
„Я Руси сын! здесь край моих отцов! "

Ja rõõmuga kuulad sõnade kõla:
„Olen Venemaa poeg! Siin on mu isade kodu!"

Nikitini luules kajastub elavalt ka vene loodus, täis kirkaid värve ja helisid. Nikitini maastikud kujutavad tavaliselt Venemaa keskvööndi loodust.

Luuletuses «Stepp»[188] kirjeldab Nikitin stepiloodust talve lõpust hilissügiseni. Talle meeldivad talvise stepi inimtühjad teed, kevadine stepp, mõrsjana ehitud rohketest lilledest, suvine valge stepirohi, sügisesed jahedad päevad ja udu.

186-a «S.-Peterburi Teated».
187 „Юг и Север".
188 „Степь".

Luuletuses «Hommik»[189] kirjeldab poeet hommiku saabumist.

Звёзды меркнут и гаснут. В огне облака.
Белый пар по лугам расстилается.
По зеркальной воде, по кудрям лозняка
От зари алый свет разливается.
Дремлет чуткий камыш. Тишь-безлюдье вокруг.
Чуть приметна тропинка росистая.
Куст заденешь плечом — на лицо тебе вдруг
С листьев брызнет роса серебристая.

Taevas kustuvad tähed. Pilved on kui tules. Mööda luhta on valgumas valge udu. Koidu verev helk valgustab peegelsiledat vett ja pajupuhmaid. Valvsad kõrkjad tukuvad alles, vaikus ja tühjus on ümberringi. Kastene jalgrada on vaevalt märgatav. Kui juhtud õlaga põõsast riivama, siis piserdab sulle äkki näkku hõbedasi kastepiisku.

Luuletus «Hommik järvekaldal»[190] annab meile sisuka pildi tööpäeva hommikust. See luuletus on huvitav ka psühholoogiliselt seisukohalt: ta jutustab kaastundega orvust-tütarlapsest, keda poisid tõrjuvad toorelt eemale kaladega täidetud noodast.

Väga maalilised on loodusekirjeldused luuletuses «Sõit tallu», «Talvine öö maal», «Kirkalt säravad tähed...»[191] ja paljudes teistes.

Пойми живой язык природы,
И скажешь ты: прекрасен мир! —

Sa mõista looduse elavat keelt,
siis ütle: ilus on maailm!

kirjutab Nikitin luuletuses «Poeedile»[192].

Nautides looduseilu kurdab poeet ühtlasi seda, et inimeste elu on raske. Luuletus «Vaikselt laskub öö...»[193] on selles mõttes kõige väljendusrikkam.

Luuletuses «Kutsari naine»[194] jutustab ta liigutavalt kutsari surmast ja tema naise ning poja lohutuseta leinast. Luuletus «Kündja»[195] kirjeldab talupoja kurnavat tööd ja tema alalisi muresid:

---

189 „Утро".
190 „Утро на берегу озера".
191 „Поездка на хутор", „Зимняя ночь в деревне", „Ярко звёзд мерцанье".
192 „Поэту".
193 „Тихо ночь ложится".
194 „Жена ямщика".
195 „Пахарь".

С ранней зорьки пашня чёрная
Бороздами подымается,
Конь идёт — понурил голову,
Мужичок идёт — шатается,
. . . . . .
Зреет рожь — тебе заботушка:
Как бы градом не побилася,
Без дождей в жары не высохла,
От дождей не положилася.

Ju vara koidikust tekib mustale põllule vagusid. Hobu veab, pea norgus, mees kõnnib taarudes ta järel...
. . . . . .
Kui rukis valmib, on sul jälle mure: et rahe teda maha ei peksaks, et ta ei kolletaks põuaga ega lamanduks vihmadest.

Nikitin vihkas pärisorjust. Ta kirjutab põlastusega kõlvatust külavanemast (luuletuses «Külavanem»[196]) ja jutustab kaastundega talurahva raskest olukorrast luuletuses «Sahk»[197]. Sahal on siin sümboolne tähendus: ta toidab «noort ja vana», ise aga jääb «orvuks». Paljud luuletused kirjeldavad pärisorjuses elavate talupoegade häda ja vaesust («Külas ööbimas», «Vanaätt», «Ketraja»[198] ja teised). Luuletuses «Vana teener»[199] jutustab poeet sellest, kuidas ustav teener aetakse härrastemajast minema ja ta külmab surnuks teel oma kodukülla. Luuletus «Kättemaks»[200] on täis protestivaimu pärisorjuse vastu; jutt on siin talupoja kättemaksust härrale selle eest, et härra laskis ta poolsurnuks peksta ja tahtis häbistada tema tütart.

1861. aasta reformi eelõhtul tervitab Nikitin rõõmuga vabastamise-ideed. Luuletuses «Pikkamisi liigub aeg»[201] väljendab ta sügavat usku helgesse tulevikku. Ta kutsub noori tegevusele ja võitlusele:

Рыхлая почва готова,
Сейте, покуда весна:
Доброго дела и слова
Не пропадут семена ...
. . . . . .
Мёртвые в мире почили,
Дело настало живым.

Kobe pind on valmis,
külvake, kuni on kevad:
heade tegude ja sõnade
seeme ei hävi...
. . . . . .
Surnud puhkavad rahus,
aeg on tulnud elavaile.

196 „Староста".
197 „Соха".
198 „Ночлег в деревне", „Дедушка", „Пряха".
199 „Старый слуга".
200 „Мщение".
201 „Медленно движется время".

Luuletuses «Poeedile-süüdistajale»[202] pöördub Nikitin noorsoo poole:

Не легка твоя будет дорога,
Но иди, — не погибнет твой труд.
Знамя чести и истины строгой
Только крепкие в бурю несут.

Sinu tee saab olema raske, aga mine edasi — vaev ei ole asjata. Ainult tugevad hoiavad tormis ülal au ja range tõe lippu.

Üheks tähtsamaks teemaks Nikitini loomingus on lapsepõlv ja noorus. Poeet mäletab soojalt oma lapsepõlve. Luuletustes «Mäletan, kuis minu hoidja»[203] ja «Rõõmus lapsepõlv, lapselikud unistused»[204] räägib ta armastusega oma hoidjast, tema muinasjuttudest, ilusaist talveõhtuist, muretust unest ja rõõmsast ärkamisest hommikul. Aga nukrustundega kirjutab ta oma noorusest ja täitumata jäänud unistustest:

Бедная молодость, дни невесёлые,
Дни невесёлые, сердцу тяжёлые!
Глянешь назад, — точно степь неоглядная,
Глушь безответная, даль безотрадная.

Kehv noorusaeg, rõõmutud päevad — nii rasked südamele! Kui tagasi vaadata — justkui piiritu stepp, hääletu kõrb, trööstitu kaugus.

Ta kurdab, et tema nooruses on «kadunud lootus, kõik närbunud asjata». Ja pöördudes laste poole, ütleb ta:

Вам, дети, счастье и свобода,
Широкий путь, разумный труд.

Teie osaks, lapsed, on õnn ja vabadus,
avar tee ja mõistlik töö.

Nikitin oli lüürik; aga ka jutustav žanr polnud talle võõras. Paljud tema luuletused kujutavad enesest väikesi poeeme. Nende hulka kuuluvad luuletused «Tüli», «Burlakk»[205], «Kuri silm», «Ketraja», «Rätsep»[206] ja veel mõned teised, samuti ka varemnimetatud «Kutsari naine», «Kättemaks» ja «Vana teener». Nikitini tähtsaim poeem on «Kulak»[207].

---

202 „Поэту-обличителю".
203 „Помню я: бывало, няня".
204 „Детство весёлое, детские грёзы".
205 „Ссора", „Бурлак".
206 „Порча", „Пряха", „Портной".
207 „Кулак".

Üle kahekümne Nikitini luuletuse on viisistatud. Nende hulgast olid eriti populaarsed laulud «Valmis on kaevatud haud sügav»[208], «Pikkamisi liigub aeg» ja «Sõitis laadalt uljas kaupmees»[209].

Dobroljubov andis Nikitinile kui poeedile väga kõrge hinnangu. Ta nägi Nikitinis mitte lihtsat iseõppinud laulikut, kelleks Nikitinit alguses peeti, vaid haritud inimest, poeeti-intelligenti, kes tõetruult ning siiralt kujutas seda, mida ta oli ise läbi elanud ja tundnud. Hilisemad kriitikud hindasid Nikitini luulet õigustatult kui väärtuslikku lisa Nekrassovi loomingule.

208 „Вырыта заступом яма глубокая".
209 „Ехал из ярмарки ухарь-купец".

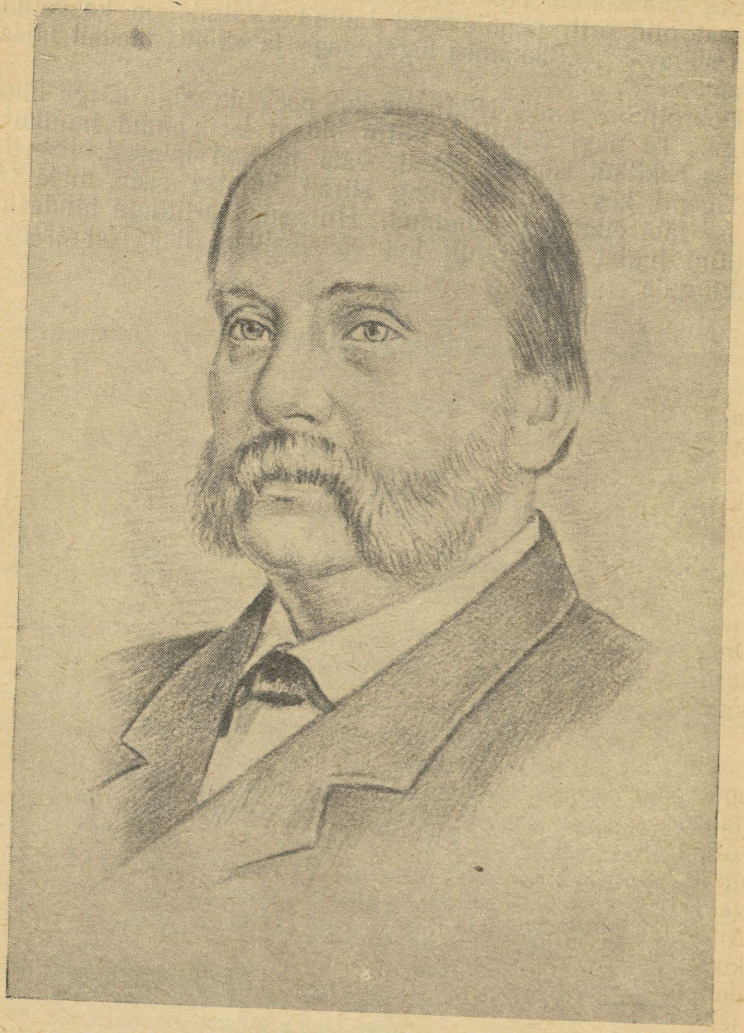

I. A. Gontšarov.

I. A. Gontšarov.

(1812—1891.)

Kirjaniku lapsepõlveaastad. Ivan Aleksandrovitš Gontšarov sündis 18. juunil 1812. a. Simbirski[210] linnas rikka kaupmeheaadliku perekonnas. Tema isa oli aadlik, kuid tegeles suurkaubandusega viljamüügi alal; arvatavasti oli ta ettevõtlik majandusmees. Tema maja oli — kirjaniku enda sõnade järgi — «see, mida nimetatakse küllusesarveks».

«Suur majapidamine,» kirjutab Gontšarov oma mälestustes, «koguni kaks majapidamist paljude hoonetega: teenijatemajade, tallide, lautade, kuuride, aitade, kanalate ja saunaga. Oma hobused ja lehmad, isegi lambad ja kitsed, kanad ja pardid — see kõik leidis ulualust mõlemas talundis... Ühe sõnaga, see oli terve mõis, küla.»

Pärast isa surma 1819. aastal mõis ei laostunud, sest kirjaniku ema valitses seda oskuslikult edasi. Ema ei olnud kuigi suure haridusega, aga sellest hoolimata oskas ta õieti korraldada oma nelja lapse kasvatust (tal oli kaks poega ja kaks tütart). Laste kasvatamisel oli talle suureks abiks erusolev mereväeohvitser Tregubov, kes elas üürilisena ühes majatiivas. Gontšarovi «Mälestustes»[210-a] esineb see ohvitser Pjotr Andrejevitš Jakubovi nime all. Lapsena armastas Gontšarov kuulata tema jutustusi meresõitudest ja meretagustest maadest, astronoomiast ja matemaatikast, suurtest reisidest ja seiklustest.

---

210 Praegune Uljanovsk.

210-a „Воспоминания".

Tregubovi jutustused äratasid poisi hinges soovi oma silmaga näha merd ja külastada võõraid maid. Need jutustused arendasid poisi elavat kujutlusvõimet. Gontšarov luges suure innuga raamatuid Tregubovi raamatukogust, mis sisaldas kõigi ümbermaailmareiside kirjeldused, ajalooraamatuid ja ajakirju. Tregubovi nõuandel paigutati poiss erapansioni ühe preestri juurde, kes elas Simbirski lähedal vürstinna Homskaja mõisas, teispool Volgat. Seal saigi tulevane kirjanik alghariduse. See pansion oli tol ajal ümbruskonna parim. Õpetades oma kasvandikele üldhariduslikke aineid, pühendas õpetaja erilist tähelepanu ilukirjanduslike teoste ettelugemisele, lisades tekstile vastavaid seletusi. Sellega sisendas ta oma kasvandikele armastust raamatute vastu.

Sel moel tutvus Gontšarov juba lapsepõlves Deržavini, Fonvizini, Heraskovi ja mõnede antiikaja kirjanike parimate teostega.

Tema hariduskäigule olid väga tähtsad ka võõrkeeltetunnid, mida andis preestri naine. On andmeid, et ta õpetas keeli mitte ainult teoreetiliselt, vaid ka praktiliselt.

Õpingud Moskvas. 1822. aastal saatis ema Gontšarovi Moskvasse õppima, kus ta astus kommertskooli. Õppides seal, innustus Gontšarov kõige enam ilukirjandusest ja eriti Puškini luulest, mis tol ajal köitis noorsoo meeli.

1830. aastal astus Gontšarov Moskva ülikooli keeleteaduskonda.

«Meie, noormehed,» kirjutas Gontšarov 80-ndail aastail, «vaatasime poolsada aastat tagasi ülikoolile kui pühapaigale ja astusime ta müüride vahele aukartuse-värinaga.» («Mälestused».)

Gontšarov õppis ülikoolis suure innuga. Seal õppisid samal ajal Lermontov, Stankevitš, Konstantin Aksakov, Herzen ja Belinski. Stankevitši ja Herzeni ümber moodustusid ringid, kus noormehed arutasid elavalt ühiskondliku elu, filosoofia ja kunsti küsimusi. Aga Gontšarov ei võtnud neist ringidest osa, ehkki ta teadis nende olemasolust. Ta «lõi endale lugemisest teise elu» ja sulgus sellesse.

Ülikooli-õpingud soodustasid Gontšarovi kirjanduslike huvide väljakujunemist, juhtides teda vene ja välismaise kirjanduse uurimisele. Aastal 1832 avaldas ta ajakirjas «Teleskop»

kuulsa prantsuse kirjaniku Eugène Sue' (1804—1857) romaani «Atar-Gull» venekeelse tõlke.

Tugevat mõju avaldasid Gontšarovile tolleaegsed ülikooli-professorid N. Nadeždin, M. Katšenovski ja S. Ševõrjov. Hiljem mälestas ta neid alati sügava tänutundega ning austusega.

Teenistuse algus. Pärast ülikooli lõpetamist sõitis Gontšarov oma kodulinna Simbirskisse ja astus varsti teenistusse Simbirski kuberneri juurde eriülesannete ametnikuna.

Olles teeninud mõned kuud, asus Gontšarov 1835. aastal elama Peterburi. Ta astus tõlgina rahandusministeeriumi teenistusse ja sai mõne aja möödudes sealsamas lauaülemaks. Nii algas Gontšarovi pikk teenistusaeg. Ainuüksi rahandusministeeriumis teenis ta 17 aastat.

Aga teenistuskoha ametlik miljöö ei meeldinud Gontšarovile: ta otsis rahuldust võõrkeelse kirjanduse uurimisest ja võõrkeelte õppimisest, pühendades sellele teenistuskohustest vaba aja. Peterburis tutvus ta kunstnik Maikovi perekonnaga, kelle majja kogunesid väljapaistvaimad kirjanikud ja kunstnikud. Maikovi palvel hakkas Gontšarov õpetama kirjandusluugu ja ladina keelt tema lastele — Apollonile, kellest hiljem sai tuntud luuletaja, ja Valerianile, kellest kujunes silmapaistev kriitik.

Kirjandusliku tegevuse algus. Maikovite majas anti välja käsitsikirjutatud almanahhe ja ajakirju. Sellest tööst võttis osa ka Gontšarov. Ta avaldas neis ajakirjades oma esimesed katsed kirjanduspõllul: jutustused «Õel haigus»[211] ja «Õnnelik eksitus»[212].

Aastal 1844 hakkas ta kirjutama romaani «Tavaline lugu»[213].

V. G. Belinski luges romaani juba käsikirjas läbi ja kiitis selle heaks. Romaan ilmus 1847. aastal ajakirjas «Sovremennik».

Lugejad võtsid teose suure poolehoiuga vastu. Artiklis «Pilk 1847. aasta vene kirjandusele» analüüsis Belinski teost

---

[211] „Лихая болесть".
[212] „Счастливая ошибка".
[213] „Обыкновенная история".

põhjalikult ja rõhutas eriti Gontšarovi kui objektiivselt mõtleva kunstniku talenti.

Ühes oma kirjas Belinski kirjutas: «Gontšarovi romaan tekitas Piiteris furoori — ta edu on ennekuulmatu. Kõik arvamused on tema kasuks.»

Sellest edust hoolimata jätkas Gontšarov oma teenistust rahandusministeeriumis.

Reis ümber maailma. Aastal 1852 komandeeriti Gontšarov sekretärina aseadmiral Putjatini juurde, kes alustas fregatil «Pallada» reisi Kaug-Idasse, et sõlmida kaubaleping Jaapaniga.

Sel moel täitus Gontšarovi ammune soov külastada meretaguseid maid, mis tekkis tal juba lapsepõlves vana meremehe Tregubovi jutustuste mõjul. Ekspeditsiooni liikmena sai Gontšarov näha Euroopa ja Aafrika rannikuid, Atlandi ja India ookeani, Madeira ja Jaava saart. Ta käis Hiinas ja Jaapanis, tagasi tulles aga sõitis läbi kogu Siberi. Reisi ajal tegi kirjanik märkmeid. Aastal 1858 avaldas ta need märkmed pealkirja all «Fregatt Pallada»[214].

Gontšarovi «Fregatt Pallada» kujutab enesest kogumikku kõrge kunstilise väärtusega visandeid, mis kajastavad tõetruult elu ja kombeid autori poolt külastatud maades ja, mis peaasi, annavad kõrge kunstilise väärtusega loodusekirjeldusi. Katkendeid neist kirjeldustest ilmus ja ilmub praegugi mitmesugustes lugemikkudes.

Tsensoritegevus ja erruminek. Pärast tagasitulekut sellelt reisilt nimetati Gontšarov õige varsti tsensoriks haridusministeeriumi juurde. See nimetamine langes ühte valitsuse kursimuutmisega Venemaal, mis oli seoses Krimmi sõja õnnetu käiguga. 1855. aastal suri tsaar Nikolai I. Algas üleminek juba ammu vajalikuks peetud reformidele.

Oli tarvis pehmendada ka tsensuuriterrorit, mis oli sisse seatud Nikolai I valitsemisajal. Juhtiv tsensuuritegelane professor Nikitenko nägi Gontšarovis sobivat kandidaati tsensori kohale.

Nikitenko ei eksinud. Gontšarov aitas kaasa Turgenevi

---

[214] „Фрегат Паллада".

«Küti kirjade» teise trüki, Lermontovi kogutud teoste esimese väljaande ja paljude Nekrassovi tööde ilmumiseks.

Kuid Gontšarov suhtus karmilt progressiivsesse ajakirja «Russkoje slovo», milles ilmusid kriitik D. I. Pissarevi kirglikud poleemilise laadiga artiklid. See ajakiri suleti 1866. a.

Tsensoritöö nõudis Gontšarovilt väga palju aega. Sellest hoolimata töötas ta järelejätmatult oma romaani «Oblomov» kallal, mille ta oli kavastanud juba 1847. aastal, s. o. oma esimese romaani «Tavaline lugu» ilmumisaastal.

1849. aastal avaldas Gontšarov katkendi «Oblomovi uni»[215] (ilmus «Illjustrirovannõi almanahh'is», mis saadeti «Sovremenniku» tellijaile preemia näol). See katkend moodustas hiljem ühe peatüki Gontšarovi romaanis «Oblomov». Kirjanik töötas selle romaani kallal ka oma suure reisi ajal; ta lõpetas romaani alles 1857. aastal. Et ta oli enese vastu väga nõudlik, tuli ta veel korduvalt teose käsikirja juurde tagasi, töötades ümber selle üksikuid osi. Lõpuks, 1859. aastal, andis ta valmis töö avaldamiseks ajakirjale «Otetšestvennõje zapiski».

Romaaniga «Oblomov» kindlustas Gontšarov endale esmajärgulise kirjaniku kuulsuse. Romaani ilmumisaastal reageeris Dobroljubov sellele artikliga «Mis on oblomovlus?».

Visa töö romaani kallal ja koormavad tsensorikohustused õõnestasid kirjaniku tervist. Ta loobub tsensoriametist, läheb erru ja sõidab 1860. aastal välismaale, Marienbadi, kust pöördub tagasi oma kodulinna Simbirski.

Kahe aasta pärast paranes tema tervis märgatavalt ja ta astus jälle teenistusse: esmalt ajalehe «Severnaja potšta»[216] toimetajana ja siis Trükiasjade Peavalitsuse nõukoguliikmena.

Neil aastail töötas Gontšarov pidevalt uue romaani «Järsak»[217] kallal.

1867. aastal läks ta lõplikult erru ja pühendus sellest ajast peale ainult kirjanduslikule tööle.

Gontšarovi kolmas (ja viimne) romaan «Järsak» ilmus 1869. aastal ajakirjas «Vestnik Jevropõ».

See romaan ei leidnud kaugeltki mitte nii sooja vastuvõttu kui esimesed kaks. Lugejad ja kriitikud leidsid, et sel-

---

215 „Сон Обломова".
216 «Põhja Post»
217 „Обрыв".

les romaanis esines Gontšarov iganenud patriarhaalse mineviku pooldajana.

Viimased eluaastad. Halvakspanev suhtumine «Järsakusse» riivas Gontšarovi enesetunnet; samal ajal andis vana südamehaigus end üha enam tunda. Gontšarov ei kirjutanud enam suuri ilukirjanduslikke teoseid.

1872. aastal ilmus tema artikkel «Miljon piina»[218] — Gribojedovi komöödia «Häda mõistuse pärast»[219] klassikaline analüüs. Aastal 1881 kirjutas ta artikli «Parem hilja kui mitte kunagi»[220], milles ta kritiseerib oma loomingut.

Gontšarovi artikkel «Tahtest üleastumine»[221], mis ilmus 1889. aastal, jäi tema viimseks. Kirjanik väljendas selles artiklis soovi, et tulevased kirjastajad ja uurijad ei avaldaks trükis tema kirju ega teoseid, mida ei ole trükitud tema eluajal.

Oma viimased eluaastad veetis Gontšarov üksildaselt oma Peterburi korteris, ümbritsetud vana teenriperekonna hoolitsusest. Kirjaniku austajad ja kirjanduslikud sõbrad kinkisid talle 1882. aastal tema seitsmekümnendaks sünnipäevaks pronkskella Marfinka (romaani «Järsak» naistegelane) kujuga.

Gontšarov suri 27. septembril 1891. aastal. Ta maeti Aleksander Nevski kloostri kalmistule Peterburis.

GONTŠAROVI LOOMINGU KARAKTERISTIKA.

Gontšarov sai kirjanikuna üldtuntuks alles romaani «Tavaline lugu»[222] ilmumisega.

«Tavaline lugu». Selle romaani sisu pole keeruline. «Kolmekordne romantik»[223] Aleksander Adujev pöördub pärast

---

[218] „Мильон терзаний".

[219] Gontšarovi töödest kriitika alal tuleb nimetada ka retsensiooni A. N. Ostrovski draamale «Äike» («Гроза», 1859) ja üht lõpetamata tööd A. N. Ostrovski kohta.

[220] „Лучше поздно, чем никогда".

[221] „Нарушение воли".

[222] „Обыкновенная история".

[223] Belinski väljendus.

ülikooli lõpetamist tagasi oma mõisa «Gratši». Aga ta leiab, et ta ei või seal elada. Ta sõidab Peterburi, kuhu teda kutsuvad kuulsuse, armastuse ja sõpruse ideaalid. Peterburis satub ta oma onu, «praktilise äriinimese» mõju alla. Noore Adujevi ideaalid jooksevad üksteise järel karile. Ta veendub, et tema vaated armastusele ja sõprusele olid väärad ja et ta ei ole võimeline olema ei poeet ega riigimees. Pettunult sõidab ta oma «aadlipessa» tagasi. Leidmata sealt õiget rakendust oma jõududele, otsustab ta alustada tagasihoidlikku praktilist tegevust ja sõidab uuesti Peterburi. Seekord saab ta ametnikuks, teeb karjääri, teenib kannuseid, abiellub paljast arvestusest ja, täis sisemist rahulolu, ilmub oma onu juurde. Järgneb liigutav jällenägemine. Ent vanem Adujev pole enam see, mis ta oli varem. Ta elab läbi sügava kurbmängu; ahvatletud külma mõistuse ja kasu kaalutlustest, oli ta unustanud südame vajadused ega näe enam mingeid võimalusi õnne taasleidmiseks. Onu ja onupoeg on vahetanud osad — on juhtunud «tavaline lugu».

Belinski hindas seda romaani väga kõrgelt. Oma artiklis «Pilk 1847. aasta vene kirjandusele» nimetab ta seda «üheks väljapaistvaks teoseks vene kirjanduses».

Romaani analüüsimisel pööras Belinski kõige suuremat tähelepanu Aleksander Adujevile, keda ta arvab romantikute «mitte küll uue, kuid ikka veel huvitava tõu» hulka.

«Üldse on loodus neile kinkinud rikkalikke andeid vaimsete võimete alal,» kirjutas ta, «kuid nende võimete toime on ainult passiivset laadi: mõned neist saavad aru paljustki, aga ükski neist ei ole võimeline midagi tegema, tootma... Kõigist vaimseist võimeist arenevad sääraste inimeste juures tugevasti ainult kujutlusvõime ja fantaasia, aga mitte see fantaasia, mille varal poeet loob, vaid see fantaasia, mis sunnib inimest eluhüvedest unistamise nautimist eelistama elu tõeliste hüvede nautimisele.»

Ta kirjutas, et sellised romantikud nagu noor Adujev «ei muutu kunagi positiivseteks inimesteks».

Samal ajal andis Belinski positiivse hinnangu vanemale Adujevile. «Pjotr Ivanovitš on egoist, loomult külm; ta ei ole võimeline suurmeelseteks tegudeks, kuid ühtlasi pole ta sugugi kuri, vaid on hea. Ta on aus, õilis, ta pole silmakirjateener

ega teeskleja; tema peale võib kindel olla; ta ei luba seda, mida ta ei saa või ei taha teha, ja mida ta lubab, seda ta ka tingimata teeb.» Aga Belinski märgib õieti ära ka vanema Adujevi pahe — tema liigse mõistuspärasuse, mille ohvriks langes tema naine. «Nähtavasti on inimesel vaja midagi rohkemat kui ainult tervet mõistust! . . .» kirjutab ta. «Nähtavasti ka kired on vajalikud inimloomuse täiuslikkuseks, ja mitte alati ei saa karistamatult teisele peale sundida seda õnne, mis ainult meid võib rahuldada, vaid iga inimene võib olla õnnelik ainult vastavalt oma loomusele!»

«Oblomov». Romaan «Oblomov» on Gontšarovi kunstiloomingu tippsaavutus. Siin häbimärgistab ta suure kunstilise väljendusjõuga pärisorjust, mis tema arvates läks paratamatult oma lõpule vastu, paljastab maa-aadli mahajäämust ning tardumust ja näitab meile «oblomovlust» kui vene elu suurimat pahet ning häda.

«Järsak»[224]. Oige palju loomingulist energiat pani Gontšarov oma romaanisse «Järsak».

«See romaan oli kogu minu elu,» kirjutas hiljem Gontšarov ise, «ma panin sellesse osa iseendast, endale lähedasi inimesi, oma sünnimaa, Volga ja kodupaigad: nõnda ütelda, kogu selle elu, mis oli mulle kallis ning südamelähedane.»

Selle kirjanikule kalli ning lähedase elu peegeldust näeme kõigepealt «vanaema» Tatjana Markovna Berežkova kujus. Tema vanameelsest tarkusest tungib läbi «terve mõistuse viirg». Berežkova kaitseb innukalt vana aja harjumusi ja võtab umbusaldusega kõike uut. See pole enam Anna Pavlovna (Aleksander Adujevi ema), keda Belinski nimetas «tigeda proua Prostakova heaks lapselapseks», vaid tark ning võimukas naine, kel on suuri elukogemusi ja kes räägib rahva muistendite ning vanasõnade keelt.

Ta armastab oma lapselapsi Veerat ja Marfinkat ning valvab hoolega iga nende sammu. Ta elab valusalt läbi Veera «langemist».

Isegi teatav despotism, mis on talle omane, tundub nagu tema elutarkuse ja headuse väljendusena.

---

[224] „Обрыв".

Lihtne, veetlev kuju on Marfinka, kes on oma vanaemale igas asjas truu. Marfinkas on hingeliste ja kehaliste jõudude täielik harmoonia. Ta on meeldiv, lihtne ja vähenõudlik. Rasked mõtisklused on talle võõrad. Ta on leidnud kogu oma «maise» õnne armastuses Vikentjevi vastu ja ta ei igatse enam midagi muud.

Tema õde Veera on kujutatud tõsise, mõtliku ning iseseisva neiuna. Veera on hakanud uskuma Mark Volohhovi poolt jutlustatava uue elu ideaale, mis on ta kõrvale juhtinud «vana tõe» juurest. See silmapilk Veera elus on romaanis näidatud eksisammuna, mis on talle valmistanud palju kannatusi.

Gontšarovi enda väljenduse järgi on Mark Volohhov romaanis «uue vale» väljendaja. Ta propageerib innukalt ideid, milledest ta ise ei ole sugugi aru saanud, ja, põlgamata ühtki vahendit, võitleb sajanditevanuste traditsioonide vastu.

Eitades eraomandit, läheb ta rahuliku südamega õunavargile ja ei tagasta laenatud raha; põlates traditsioone, keeldub ta kasutamast uksi, vaid tuleb ja läheb akna kaudu; hüljates esteetikat, kasutab ta paberosside keeramiseks väärtuslikest raamatuist väljakistud lehti jne.

Ühes sellega rõhutab Gontšarov Volohhovi teravmeelsust, tema eruditsiooni ja otsustavust. Just need tema iseloomujooned avaldavadki Veerale nii tugevat mõju.

Paljud nägid Mark Volohhovis 60-ndate aastate eesrindliku noorsoo õelat karikatuuri. Gontšarov kirjutas aga hiljem, et selles kujus ta ei tahtnud näidata revolutsioonilist noorsugu, vaid ainult «uut valet», s. o. uute progressiivsete ideede moonutamist.

Gontšarov kujutab positiivse inimesena noort mõisnikku Tušinit, kelle jõudu ta näeb praktilises tegevuses ja ettevõtlikkuses. Tušinis on kerge avastada mõningaid jooni vanema Adujevi ja Andrei Stolzi iseloomust. Kirjaniku enese tunnistuse järgi vihjab ta siin noorpõlvele, kes on võimeline looma tulevast ühiskonda.

Raiski on romaanis agar uue elu jutlustaja. Autor nimetab teda «ärganud Oblomoviks». Raiski on õilsameelne, hästikasvatatud ja sügavalt kõlbeline inimene, kes kirglikult armas-

tab kunsti ja propageerib humaansuse ning inimarmastuse aateid.

Raiski avaldab oma vaateid pärisorjuse ja iganenud traditsioonide veendunud vastasena. Aga ta pole võimeline aktiivseks võitluseks. Nagu neljakümnendate aastate inimesed, nii viskub temagi ühest tegevusest teise, suutmata keskenduda ühelegi tööle. Ja alles romaani lõpul näeme, et ta on leidnud oma kutsumuse kunstis.

Romaan «Järsak» oli Gontšarovi viimne suurteos.

Kõik kolm romaani moodustavad — kirjaniku enese tunnistuse järgi — triloogia, s. o. kolm teost, mida ühendab ideelise kava ühtsus.

Gontšarovi kriitilised artiklid. Gontšarovi kriitilised artiklid pakuvad samuti suurt huvi. Autor väljendab neis oma suhtumist mitte ainult kirjanduslikesse teostesse ja nende kangelastesse, vaid ka avaliku elu avaldustesse. Näiteks analüüsides oma artiklis «Miljon piina» Gribojedovi komöödiat «Häda mõistuse pärast», annab Gontšarov hiilgava analüüsi Tšatski isikust, kellest ta on vaimustatud.

Võrreldes Tšatskit Onegini ja Petšoriniga, kirjutab Gontšarov: «Nendega lõppes nende ajastu, kuna Tšatski alustas uue sajandi — ja selles ongi kogu ta tähtsus ja «mõistus».»

Vaadeldes Tšatskit kui vale vaenlast ja pärisorjuse paljastajat, kirjutab Gontšarov, et Tšatski «nõuab oma sajandile ruumi ja vabadust: ta ihkab tegevust, aga ei soovi libitseda, vaid häbimärgistab orjameelset küürutamist ja libekeelsust».

Gontšarovi köidavad eriti Tšatski ideaalid. «Tema vaba elu ideaal on defineeritav: see tähendab vaba olla kõigist neist loendamatuist orjuseahelaist, mis hoiavad ühiskonda kütkes; peale selle tähendab see vabadust «suunata õppimisele teadusehimulist vaimu» või takistamatult pühenduda «loovaile, kõrgeile ja kauneile kunstidele», tähendab vabadust «teenida või mitte teenida», «elada maal või reisida», kartmata pälvida selle eest röövli või tulesüütaja kuulsust, — ja veel tervet rida selletaolisi samme vabadusetusest vabaduse poole.»

Tšatski kuju analüüsimist lõpetades Gontšarov ütleb, et «iga asi, mis nõuab uuendamist, manab esile Tšatski varju» ja et «Tšatski on vältimatu igal sajandivahetusel».

Tšatski-kultus on kahtlemata leidnud vastukaja ka Gontšarovi enese loomingus — Raiski kujus.

Pöördudes kirjanduse poole näeb Gontšarov Belinski ideaalides Tšatski ideaalide kajastust. «Kuulake tema[225] tulihingelisi improvisatsioone,» kirjutas ta, «nendeski helisevad needsamad motiivid ja seesama toon, mis on omane Gribojedovi Tšatskile.»

Gontšarov hindas kõrgelt Belinskit ja armastas teda palavalt. Ta pühendas Belinskile artikli «Märkmeid Belinski isikust»[226] (1874), milles ta iseloomustab Belinskit vene avaliku elu väljapaistva tegelasena. Ta on vaimustuses Belinski aususest ja otsekohesusest, tema alalisest «leegitsemisest», suursugususest ja oskusest pühenduda oma eesmärkidele kogu hingest isegi neis raskeis tingimustes, kus «ühiskonna mass alles uneles rahulikult, elades harjumuste ja traditsioonide varal».

Belinski isikus köidab teda alaline «püüd vabaduse, tõe, headuse ja inimlikkuse ideaalide poole», mida suur kriitik pole kunagi reetnud.

«Jagades paremale ja vasakule lööke igasugu rutiinsusele,» kirjutas Gontšarov, «kõigele ebaloomulikule ja võltsile nii elus kui ka kunstis, nõudis ta nii ühes kui ka teises lihtsust ja loomulikkust; kes ei rahuldanud neid nõudeid, selle vastu polnud halastust.»

Gontšarov mõistis, et Belinski löökide kogu jõud «ei olnud suunatud sellele, et kaitsta möödunut või olemasolevat, vaid et kätte võidelda uut; mitte et säilitada, vaid et purustada ning seega võita mõni uus või kindlustada juba olemasolev vabadus».

Seesugune Gontšarovi suhtumine Tšatskisse ja Belinski isikusse iseloomustavad ühtlasi Gontšarovi ennast kui tardumuse, vale ja rutiinsuse vaenlast, kui kirjanikku ja avaliku elu tegelast, kelle ideaaliks olid tõde, headus ja vabadus.

---

[225] See on Belinski.

[226] „Заметки о личности Белинского".

Romaani «Oblomov» kirjutamiseks kasutas Gontšarov materjalina vene elu enne talurahva-reformi. Seda elu oli kirjanik saanud jälgida lapsest saadik.

Meenutades elu-olu oma sünnimajas Simbirski linnas ja joonistades selle maja elanike ja külastajate, eriti Tregubovi ja tema sõprade portreesid, kirjutas Gontšarov: «Mulle tundub, et minul, väga terasel ja tundlikul poisil, tekkis oblomovlusest ähmane kujutlus juba siis, kui ma vaatasin kõiki neid inimesi, seda muretut olesklemist, jõudeelu ja lamamist.»

Jälgides tähelepanelikult seda temale hästituntud elu, Gontšarov kontrollis oma muljeid kaua ning hoolega. Ta kogus materjali ja töötas seda järk-järgult läbi; selle töö tulemuseks ongi romaan «Oblomov».

Oblomovi kuju. Romaani peategelaseks on Ilja Iljitš Oblomov.

Oblomov on laisk ja väheliikuv. «Lamamine polnud Ilja Iljitšil ei vajadus nagu haigel või inimesel, kes magada tahab, ei juhus nagu väsinul, ega ka nauding nagu laiskvorstil: see oli tema loomulik seisund.» Romaani esimeses osas kirjeldatud päeva jooksul Oblomov läks voodist tugitoolini, tugitoolilt diivanini, diivanilt lauani; siis läks ta voodisse tagasi ja langes sügavasse unne.

On väga tõenäoline, et ta oleks hoidunud neistki liigutustest, kui teda poleks külastanud sõbrad.

Esimesed neli külalist — Volkovi, Sudbinski, Penkini ja Aleksejevi — võtab ta vastu, olles ise voodis pikali. Ja alles viies, Tarantjev, sunnib teda kolima tugitooli.

Oblomov lükkab tagasi sõprade kutse sõita Jekaterinhofi; ta eelistab jääda koju.

Pärast seda ei ootagi me talt enam mingit tegevust ega liikuvust.

Ja tõepoolest, ta pole suuteline isegi kirjutama sedelikest majaperemehele, kes paneb talle ette korterist välja kolida. Mitte osates paraadida, et «siin on kaks korda järjest m i s, seal aga kaks korda järjest m i s s u g u n e», rebis Oblomov sedeli puruks.

Ta töötab juba «mitu aastat kava kallal; ta mõtleb ja

mõtiskleb küll käies, küll lamades, küll inimeste seas viibides», aga ta ei tule ikkagi toime sellega, et koostada oma mõisa korraldamise kava. Külavanem kirjutab talle, et saadab tulusid «kaks tuhat vähem kui mullu», ja Oblomov mõistab väga hästi, et ta peaks hakkama tegelema oma mõisaga, sest pärast vanemate surma on see üha enam laostumas; aga ta ei suuda minna kaugemale mõtisklustest kava koostamise üle. Ta pole võimeline praktiliseks tegevuseks. Ta ei oska kirjutada sedelit majaperemehele ega koostada mõisa korraldamise kava; seda vähem on ta suuteline andma oma külavanemale majapidamisse puutuvaid konkreetseid käske.

Kui ta suudab ainult suuri vaevu minna voodi juurest tugitoolini ja kuulab hirmuga arsti nõuannet sõita välismaale, siis on kindel, et ta ei suuda ka sõita poolteise tuhande versta taha oma külasse majapidamise korraldamise otstarbel.

Oblomov on võimetu ületama isegi kõige tühisemaid takistusi.

Vajadus kirjutada külavanemale vastus ja mõte eelseisvast uude korterisse kolimisest painavad teda kui «kaks õnnetust».

Ta mõtles kaua, aga ei näinud mingit lahendust; ainult «lepitavais ning rahustavais sõnades ehk, võib-olla ja kuidagi leidis Oblomov seegi kord nagu alati lootuste ja lohutuste laeka». Sellega hoidiski ta ennast «kahe õnnetuse» eest.

Raskete mõtiskluste hetkil, kui ta tunneb oma hääbumise paratamatust, «salajase iseendale pihtimise» momentidel põgeneb ta unistuste valda. Ent Oblomovi unistused on tegelikust elust kaugel, need on teostamatud. Need on manilovlikud unistused. «Talle meeldib vahel kujutleda, et ta on mingi võitmatu väejuht, kelle kõrval mitte üksi Napoleon, vaid ka Jeruslan Lazarevitš on tähtsusetu; ta mõtleb välja mõne sõja ja põhjuse selleks: näiteks hakkavad tal rahvad Aafrikast Euroopasse valguma, või korraldab ta ristisõdu, peab lahinguid, otsustab rahvaste saatust, laastab linnu, annab armu, hukkab ja sooritab headuse ning suurmeelsuse imetegusid».

Pärast seesuguseid unelmaid muutub Oblomov jälle «rahulikuks ja ükskõikseks kõige vastu maailmas, olgu seal torm või mis tahes».

Ta vaatab elule kui «puhkuse ja rahuliku lõbususe» ideaalile. «Tema silmis jagunes elu kaheks osaks: üks koosnes tööst ja igavusest — need mõlemad olid temale sünonüümid, teine aga — puhkusest ja rahulikust lõbususest.»

Teadmised, mis ta oli saanud Stolzi pansionist ja hiljem ülikoolist, ei lähendanud teda elule, vaid, vastupidi, viisid ta elust veel kaugemale. Teaduse ja elu vahel oli tema arusaamise järgi terve kuristik, mida ta ei katsunudki ületada.

«Tema pea kujutas enesest keerukat arhiivi surnud tegudest, isikuist, ajajärkudest, arvudest, religioonidest, mitte millegagi seotud majandusteaduslikest, matemaatilistest ja teistest tõdedest, ülesannetest, määrustest jne.»

Oblomov käis kuidagi paar aastat teenistuses; aga ühel päeval saatis ta tähtsa paberi Astrahani asemel Arhangelskisse ja oli nii hirmul karistuse ees, et esitas lahkumispalve. Varsti oli tal ka suurilma lõbudest villand ja ta lõi kõigele laisalt käega.

Sellise loiu, laisa, tahtejõuetu, praktiliseks tegevuseks võimetu inimesena, kes põgeneb elumuredest tühjade unelmate valda, on kujutatud mõisnik Oblomovit. Kuid tal on ka positiivseid jooni.

Jäädes üksinda ja mõteldes oma elu üle ta «tundis valusalt, et temas magavad nagu hauas mingid head, õilsad alged»; ta hakkas tundma kurbust seisaku üle oma moraalses arenemises, «raskuse üle, mis on kõigele takistuseks»; ta hakkas kadetsema teisi, kes «elavad nii täiuslikku, avarat elu».

Ühel sellisel teadlikul momendil «pidi ta tunnistama, et mõni teine oleks osanud kirjutada kõik kirjad nii, et m i s ja m i s s u g u n e ei oleks kordagi kokku sattunud, oleks kolinud uude korterisse, läbi viinud oma kava ja külastanud mõisa . . .».

Olles kunagi innuga lugenud Schilleri ja Byroni teoseid, saab Oblomov väga hästi aru, et Volkovi hiilgus on ainult väline, kuna ta on sisemiselt tühi; ja Oblomov on õnnelik, et temal enesel pole nii tühiseid soove ega mõtteid. Ta näeb ametnik Sudbinski karjerismi, kes väikesi teenistushuve taga ajades on «pime, kurt ja tumm kogu ülejäänud maailmale»; ta mõistab hukka kirjanik Penkini vaated, kes raiskab oma vaimu ja hinge tühja-tähja peale ning muudab kergesti oma

veendumusi. Võrreldes «ebamäärase» Aleksejeviga tundub Oblomov meile isegi teatavate kindlate vaadetega inimesena, kes ei ole enam kaugeltki nii ilmetu, nagu ta näib olevat esimesel pilgul.

Oblomov on humaanne. Ta saab aru «kõrgete mõtete naudingust; ka üldised inimlikud mured polnud temale võõrad. Mõnikord nuttis ta oma hinge põhjas kibedaid pisaraid inimkonna hädade üle, tundis ebamääraseid, nimeta kannatusi, nukrust ja igatsust mingi kauguse järele» ...

Aga kõik need voorused on temas maetud laiskuse, apaatsuse ja unisuse alla: sellepärast näemegi temas kõigepealt vedelvorsti ja logardit.

Kõik Oblomovi iseloomu iseärasused ilmnevad tema armastuses Olga vastu.

Olgasse armudes ärkas Oblomov nagu uuesti ellu: ta hakkas lugema, seltskonnas käima, pikki jalutuskäike tegema ja isegi mäkke ronima. Ta ei kandnud enam pahupidi pööratud särke ega pannud ühte jalga niidist, teise aga puuvillast sokki. Ta hakkas käima seltskonnas «laitmatult õmmeldud kuuega ja elegantse kübaraga».

Aga juba esimestel päevadel pärast Olgasse armumist hakkab Oblomov kartma eelseisvaid muresid; üha sagedamini ilmnevad temas otsustamatus, tahtepuudus ja raskustest kõrvalepõiklemine.

Esimesi vihjeid sellele näeme tema kirjas Olgale.

Abiellumisega seotud paratamatud askeldused kohutavad teda sel määral, et ta hakkab teadlikult otsima igasuguseid ettekäändeid Olgaga kohtamise vältimiseks: kord on selliseks ettekäändeks väljamõeldud haigus, kord lahtivõetud sillad. Isegi Olga küllasõit tema juurde Viiburi poolele suudab teda ainult lühikeseks ajaks unehaigusest kõrvale juhtida.

Mõisavalitsejalt saadud kiri, mis teatab halbadest rahaasjadest, tõukab Oblomovi ükskõiksusse tagasi ja ta saab kergeks saagiks kiskjalikule «vennasele» Ivan Matvejevitšile. «Jah, ma olen härra ja ei oska midagi teha,» ütleb ta nõutult.

Nii võidab «oblomovlus» temas lõplikult ta «head alged».

Elanud raskelt üle vahekorra purunemise Olgaga, muutus Oblomov täiesti allakäinud inimeseks. Agafja Matvejevna

majakeses tuletab kõik talle meelde tema kodu Oblomovkas. Mõnikord näis talle isegi, et «ta jõudis tollele tõotatud maale, kus voolavad mee- ja piimajõed, kus süüakse muidusaadud leiba ja käiakse kulla ja hõbedaga ehitult», Agafja Matvejevna aga on tema silmis mingi Militrissa Kiribitjevna.

Algas endine «venimine ühest päevast teise», lauale ilmusid rikkalikud road. «Aastatega tulid etteheited ja hingepiin üha harvemini; ta laskus vaikselt ning aeglaselt oma ülejäänud olemasolu lihtsasse, laia kirstu, mis oli tema oma kätetöö.»

Stolzi viimasele katsele tema päästmiseks vastab ta: «Ma olen kasvanud selle mülka külge haigest kohast: katsu ainult mind lahti kiskuda, ja tuleb surm.»

Neist tema sõnadest kostab omaenese hukkamõistmine ja täielik loobumine mõttest teistsugusele elule.

Miks pidi Oblomov niisuguseks kujunema? Mis takistas teda saamast täisväärtuslikuks inimeseks, missugune «salavaenlane pani temale juba teekonna alguses oma raske käe ning paiskas ta kaugele inimese otsesest ülesandest»?

Oblomovi kasvatus. Selleks «salavaenlaseks», kes oli halvanud Oblomovis teguvõime, oli pärisorjuslik keskkond.

Lapsena oli Oblomov terve, liikuv ja elav poisike. Aga ema ja hoidja alaline järelevalve piirab väikest Iljušat igas eluavalduses. Kõik nende pingutused on suunatud sellele, et summutada temas elavat tungi liikumisele ja varjata teda igasuguste oletatavate ohtude eest.

Samal ajal areneb lapse juurdlev mõistus. Iljuša tahaks kõike teada. «Ainuski pisiasi, ainuski jooneke ei pääse lapse uuriva pilgu eest; koduse elu-olu pilt jääb kustumatult tema hinge.»

Aga just see kodune elu-olu mürgitabki pikapeale lapse teadvuse, niisamuti nagu ema ja hoidja pidev hool surmab temas liikumistungi.

Iljuša vaatles lapsena ja imes endasse unisust, ükskõiksust, aplust, muretust, ennete ja unenägude uskumist, eluraskuste ja töö pelgamist.

Eriti sügavad jäljed jätsid poisi hinge muinasjutud tundmatuist maadest, kus elu on kerge ning rõõmus, kus «pole muud teha kui aga jalutada ja kus ei tunta muret ega kur-

bust», kus võib süüa hea nõia kulul jne. See kõik oli nii sarnane teda ümbritseva eluga, et ta kujutles ennast tahtmatult küll «ulja vägilasena», küll «imeilusa poisina». Teised muinasjutud aga — kurjadest röövlitest, koolnuist, peletistest ja libahuntidest — hirmutasid tema lapselikku kujutlusvõimet ning juhtisid teda Oblomovka elu kui ideaali juurde.

Seejuures «oskasid hoidja või muinasjutt kõigest tõelikkusest nii osavalt kõrvale põigata, et kujutlusvõime ja mõistus, mis olid kord läbi imbunud väljamõeldisega, jäid vanaduseni selle orjaks».

Kui Iljuša oli suuremaks kasvanud, andsid vanemad ta sakslase Stolzi juurde õppima. Vanad said hariduse kasust omamoodi aru. «Nad nägid, et keegi ei pääsenud muidu seltskonda, s. t. ei saanud aukraade, riste ega raha, kui ainult õppimise varal»; hariduse sisemisest tarvidusest oli neil aga ainult üpris ähmane, tume arusaamine. Seepärast püüdsidki nad oma poega õppimise raskuste eest kaitsta.

«Pea's häda ei või juhtuda!» ütlesid nad. «Õppida jõuab ikka, aga tervist enam tagasi ei saa. Õppimisega pole nalja: tugevamalgi võtab jaksu välja.»

Ja nad hakkasid välja mõtlema igasuguseid ettekäändeid, et edasi lükata poja saatmist Verhljovosse sakslase Stolzi juurde. Kord on suur püha, kord külm ning vihmane ilm, kord surnutepüha, ja nii «jääbki Iljuša nädalaks kolmeks koju; siis aga on juba vaikne nädal tulemas ja pühadki on sealsamas; siis otsustab mõni perekonnaliige millegipärast, et pärast püha ei õpita; suveni on jäänud kõigest paar nädalat — ei tasu sõitmist, suvel aga puhkab sakslane ise, nii et parem on kogu asi sügiseks jätta».

Tahtmata meenub, et ka proua Prostakoval oli samasugune suhtumine oma Mitrofani haridusse ja kasvatusse. Nagu tema, nii vaatasid ka Oblomovid haridusele ikka veel kui raskele paratamatule kohustusele.

Oblomovlik arusaamine kasvatusest ja haridusest leidis Stolzi meetodis tugevat vastuseisu. Aga siingi leidus Iljušale pääsetee: «Asi on selles, et Stolzi poeg hellitas Oblomovit, öeldes talle ülesandeid ette või tehes tema eest tõlkeid.» Ja jälle oli Iljuša oma sõiduvees.

Selleks ajaks oli Oblomovka laostav mõju juba jõudnud Iljušasse sügavaid jälgi jätta: ta oli aru saanud, et «nõnda on palju mõnusam», kui midagi pole vaja endale ise teha. Ja ta õppis ka ise teenijaid käsutama.

Tõsi küll, «mõnikord tahab terane poiss ise käed külge panna, kuid äkki hakkavad isa ja ema ning kolm tädi viiel häälel karjuma:

«Milleks? Kuhu? Aga misjaoks on Vaska, Vanka ja Zahharka? Hei, Vaska, Vanka, Zahharka! Mis te vahite, suud ammuli?» »

Pikapeale kujuneb Oblomovil harjumus elada teiste tööst, samuti ka kindel veendumus, et Zahhar ja veel kolmsada viiskümmend samasugust Zahhari teevad kõik vajaliku. «Avaldust otsivad jõud pöördusid sisemusse tagasi, närbusid ja hääbusid.» «Asi algas sellest, et ta ei osanud sukki jalga tõmmata, aga lõppes sellega, et ta ei osanud elada.»

Nii surmasid pärisorjuslik keskkond ja sellest tulenev vigane kasvatussüsteem Oblomovis püüde tegevuse poole, halvates tema mõistust ja tahtejõudu.

Ei ole juhus, et Oblomov satub nii kergesti Tarantjevi mõju alla, kes paneb ta elama Viiburi poolele, ja et ta langeb seejärel ka osava «vennase» võimusesse, kes võtab üle kogu tema varanduse.

Seepärast ongi mõnikord üsna raske aru saada, kumb kumba valitseb: kas isand Oblomov oma teenrit Zahhari või ümberpöördult. Vahest on lugu siiski nii, et enamasti Zahhar valitseb Oblomovit.

Oblomovi kuju üldistav tähtsus. «Oblomovlus». Oblomovi kujul on määratu suur üldistav tähtsus. Gontšarov on siin veenvalt näidanud pärisorjusliku korra hukutavat mõju inimestele, kes on harjunud elama oma pärisorjade vaevast ning põlgavad isiklikku tööd ja tegevust. Tardumust, vegeteerivat oletsemist ja praktilise tegevuse põlgamist väljendab Gontšarov üheainsa sõnaga «oblomovlus», mis on tänapäevani jäänud vaimse unisuse, jõudeelu ja tahtejõuetuse sünonüümiks. «Oblomovluse» tähenduse õige mõistmine sunnib iga teadlikku inimest rangelt kontrollima oma suhtumist töösse ja elusse ning hävitama endagi juurest «oblomovlust» meenutavaid omadusi.

Oma artiklis «Mis on oblomovlus?» heidab Dobroljubov Gontšarovile ette, et «ta söandas matta oblomovluse ja pidada sellele kiitva hauakõne», pannes Stolzi suhu järgmised sõnad: «Hüvasti, vana Oblomovka! Sa oled oma ea ära elanud!»

Pärisorjuse jäänused ja ekspluateerijate klassid, kellele alles Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon pidi andma lõpliku hoobi, moonutasid inimesi veel kaua pärast Gontšarovi romaani ja Dobroljubovi artikli ilmumist. Aga isegi nüüdisaja inimestes võib leida teataval määral «oblomovluse» jooni. Praegugi veel tuleb teha palju visa tööd, et välja juurida oblomovluse igandeid inimeste suhtumisest töösse ja elusse.

V. I. Lenin Oblomovi kohta. V. I. Lenin ütles oblomovluse kohta väga tabavalt 6. märtsil 1922. a. Ülevenemaalise Metallistide Liidu kommunistliku fraktsiooni koosolekul:

«Oli vene elus selline tüüp — Oblomov. Ta muudkui lebas voodis ja tegi plaane. Sellest on möödunud palju aega. Venemaa on läbi teinud kolm revolutsiooni, kuid oblomovid on siiski alles, sest Oblomov polnud üksnes mõisnik, vaid ka talupoeg, ja mitte ainult talupoeg, vaid ka intelligent, ja mitte ainult intelligent, vaid ka tööline ja kommunist. Vaja ainult vaadata, kuidas me koosolekuid peame, kuidas töötame komisjonides, et öelda: vana Oblomov püsib, teda on vaja kaua pesta, puhastada, küürida ja kraapida, selleks et saada temast midagi mõistlikku.»

Meie kodumaal Lenini-Stalini partei juhtimisel ülesehitatud sotsialism on põhjalikult muutnud nõukogude inimeste suhtumist töösse ja elusse. Inimene sai oma elu peremeheks, töö sai temale «au, vapruse ja kangelaslikkuse asjaks». See on kõige paremaks pandiks «oblomovluse» jäänuste lõplikuks kõrvaldamiseks meie tõsielust.

Stolzi kuju. Stolzi kuju on romaanis Oblomovi vastandkujuks. Ehkki ühesugune haridus on Oblomovil ja Stolzil ühiseks jooneks, ei lähenda see neid siiski teineteisele, sest nad teevad haridusest hoopis erinevaid järeldusi. Oblomovil ei läinud elus haridust tarvis; pikapeale kaotab ta oma teadmised. Seevastu Stolz täiendab oma haridust Bonnis, Jenas ja Erlangenis, ta avardab seda oma praktilise tegevusega ja raamatute lugemisega.

Nii Oblomov kui ka Stolz on targad, kuid nende tarkus on erinev: Oblomovi vaim uneleb laiskuses, kuna Stolzi oma on tegev.

Oblomovil käib näiteks üle jõu mõista «vennase» raha-ahnust ja selle hukatuslikku mõju temale endale; Stolzile ei valmista aga mingit raskust selgitada kogu asi ühel hoobil.

Peamine vahe mõlema vahel on aga selles, et Oblomov on igas asjas passiivne, kuna Stolz on aktiivne. Oblomov on loid ja laisk, ta pole suuteline praktiliseks tegevuseks; Stolz see-vastu on erk ja töökas, ta on alati tegevuses.

«Elu — vähemalt minu elu — algkujuks, ta sisuks, jõuks ja eesmärgiks on töö,» ütleb Stolz.

Ja see pole Stolzil ainult ilus fraas, nagu see esines eriti sageli 40-ndate aastate inimeste juures, — see on tema olemasolu põhilause.

Stolz on kõigepealt praktiliselt mõtlev, teguvõimas inimene. Ta on risti ja põiki läbi reisinud kogu Venemaa ja mitu korda välismaal käinud. Ta võtab osa kaubaseltsist, mis tegeleb kaupade väljaveoga.

Elule vaatab ta tõsiselt: kui ta on seadnud endale mõne ülesande, siis püüab ta seda kõigi raskuste kiuste teostada.

Stolz pole unistaja. Ta «kartis kõige enam fantaasiat» ja ebamäärasesse kaugusse suunatud unistamist, mida Oblomov nii armastas.

«Tema hinges polnud kohta unelmaile, salapärasusele ega imedele.» Kõigist tema mõtteist ja tegudest on näha praktilise, külma arutluse ning mõistuse selge ülekaal tunnete üle. Ta «tajus alati jalge all kindlat pinda ja tundis eneses olevat küllalt jõudu, et äärmuse korral ennast vabaks rabelda».

Stolz on täis energiat ja otsustavust. Teda teele saates oli isa talle ütelnud: «Sul on hea haridus ja igasugune karjäär on sulle avatud; sa võid teenida, kaubelda, vahest isegi luuletada — ma ei tea, mida sa valid, mille vastu tunned suuremat poolehoidu»... Andrei vastas talle: «Ega muud, kui hakkan vaatama, kas ei saaks kõike korraga.»

Nii võis vastata ainult inimene, kes tundis eneses olevat ammutamatu jõu, energia ja otsustavuse allika. Kümme või kaksteist aastat hiljem on ta ikka veel samasugune; see paistab tema kõnelustest Oblomoviga.

Vastandina Oblomovile on Stolz saanud ka hoopis teistsuguse kasvatuse. Juba kaheksa-aastaselt arvestas ta kokku talupoegade, linnakodanike ja vabrikutööliste kirjaoskamatult koostatud arveid. Kui ta ühel päeval jättis tõlke tegemata, ajas isa ta kodunt minema; ja Andrei tuli nädala pärast tagasi, olles mitte ainult lõpetanud tõlke, vaid ka pähe õppinud terve osa ühest prantsuse komöödiast. Juba poisikesena käis ta üsna sageli üksinda linnas, täites isa poolt antud korraldusi; seejuures ei juhtunud kunagi, et ta oleks kuidagi eksinud või midagi segi ajanud. Isa maksis talle töölise palka.

Saates Andreid eluteele andis isa talle hobuse ja sada rubla paberraha. Kasvatus, mille Andrei oli saanud, aitas teda suhtuda elusse iseseisvalt, armastada tööd ja mitte peljata raskusi.

Armastus Olga vastu tiivustas Stolzi veelgi energilisemale tegevusele. Hakanud Olgat armastama, ta «kontrollis end rangelt» ning nägi rahuldustundega, et ta «oli hakanud elama mitte enam üksinda, vaid kahekesi». Ta tundis «siirast rõõmu oma täiuslikust, erutavast elust, kus õitses igavene kevad. Seda elu ta kultiveeris teguvõimsalt ning valvsalt, hoidis ja hellitas».

Ent Stolzi kuju on mõnes suhtes ebaselge. Dobroljubov kirjutas, et Stolz on «teguvõimas inimene: ta askeldab, jookseb ja muretseb; ta räägib, et elada — see tähendab töötada, jne. Aga mida ta teeb ja kuidas tal õnnestub midagi mõistlikku korda saata seal, kus teised ei suuda midagi, — see jääbki meile saladuseks. Ta seadis Oblomovka Ilja Iljitšile silmapilkselt korda, aga kuidas? seda me ei tea. Ta korraldas silmapilkselt kogu asja Ilja Iljitši võltsitud veksliga, aga kuidas? seda me ei tea». Ja peaasi, nagu märgib Dobroljubov, «Stolz ei vasta veel vene avaliku elu tegelase ideaalile». Muide, ka Gontšarov ise tunnistab lõpuks Stolzi ideelist piiratust: me näeme seda Stolzi kõnelusest Olgaga romaani lõpus.

«Me pole titaanid,» ütleb Stolz Olgale, «me ei lähe ühes Manfredide ja Faustidega hulljulgesse võitlusse mässuliste küsimustega, me ei võta vastu nende väljakutset, vaid painutame pead ja elame rasked hetked alistunult üle...»

On selge, et ta ei taha minna võitlusse «mässuliste küsimustega», mis nõnda erutasid tolle aja tõelisi ühiskonnategelasi ja mis nõnda erutavad Olgat.

Eraldumine ühiskondlikust võitlusest ja hingetu praktilisus on Stolzi-taoliste inimeste tüüpilisi omadusi.

Dobroljubov märgib õigustatult, et Stolz «ei ole see mees, kes oskaks vene hingele arusaadavas keeles lausuda meile kõikvõimsa sõna: «edasi!» ».

Olga Iljinskaja kuju. Me ei tea midagi Olga Iljinskaja lapsepõlvest, tema kasvatusest ja haridusest. Ta ilmub meie ette juba enam-vähem väljakujunenud karakterina. Ta harrastab laulmist ja loeb innuga; ta on tõsine ning tähelepanelik. Tema väline veetlus on ühendatud rikka vaimse sisuga.

Oma haridusega mitte rahul olles loeb Olga palju ning püüab leida vastuseid teda erutavaile küsimustele. Et ta ise ei jõua kõike läbi lugeda, sunnib ta ka Oblomovit lugema.

Lugemiskirg arendab Olga teadmistejanu.

Olga on otsiv, teguvõimas karakter. Ta näeb oma ülesannet Oblomovi taassünnis ja on uhke selle üle, et suudab inimest justkui arst terveks ravida. Ta saab kiiresti Oblomovi juhtijaks ning püüab visa järjekindlusega harjutada teda tegevusega. Suure visadusega sunnib ta Oblomovit rohkesti jalutama, ärides käima, mäkke ronima ja isegi pärastlõunasest uinakust ning õhtueinest loobuma, mida teised, nende hulgas ka Stolz, kuidagi ei saavutanud.

Armastades südamest Oblomovit ja kartes, et ta võiks uuesti alla käia, sõidab Olga tema juurde Viiburi poolele, kartmata keelepeksu ja tühje jutte. Aga niipea kui ta on veendunud, et tema pingutustest ei piisa Oblomovi moraalseks taassünniks, katkestab ta otsustavalt vahekorra Oblomoviga. Selliselt toimida võis ainult tugeva iseloomuga neiu.

Armastus Oblomovi vastu laseb niisama selgesti välja paista ka teisi Olga iseloomujooni: üllust, kõrget kõlblust ja tunnete sügavust ning jõulisust.

Olga iseloomustavaks jooneks on ka tema iseseisvus. Püüdes Oblomovit mõjutada, otsib ta ise selleks sobivaid teid.

Pärast seda, kui tema armastus Oblomovi vastu on karile jooksnud, analüüsib Olga end kaua ning kannatab tõsiselt. Alles raske sisemise heitluse järel nõustub ta abielluma Stolziga. Sellele otsusele tuleb ta alles siis, kui talle on selgeks saanud, et oma armastuses Oblomovi vastu ta ainult «katsus

näha ja mõista elu, ainult püüdis jõuda oma hinge loomuse keerdkäikude äratundmisele, ainult kogus materjali».

Armudes Stolzisse ta nägi, et ta elusaatus on täide läinud. Ta uskus Stolzi «mitte pimesi, vaid teadlikult»; Stolz «kehastas tema täiuslikku meheideaali».

Kuid Olga hingerahu ei kestnud kaua. Tema alaline tegevusiha ei võinud rahulduda ainult sellega, et Stolz pühendas teda oma toiminguisse ning jagas temaga oma pisemaidki ärimuresid. Sellest oli Olgale vähe. Ja me loeme romaanist edasi:

»Olga kuulatas hoolega, ta küsitles ennast, aga ei suutnud vastata; ta ei saanud mingit selgust selle kohta, mida vahel palub ja otsib hing. Aga hing palus ja otsis, ta isegi — hirm on ütelda — nagu ahastas, justkui poleks talle küllalt õnnelikust elust, justkui väsiks ta sellest ja nõuaks veel uusi, seniolematuid elamusi, püüdes vaadata kaugemale tulevikku.»

Gontšarov annab meile ise vastuse neile Olgat piinavaile küsimustele. «Tal oli hirm langeda mingisse seisukorda, mis oleks sarnane oblomovlusega,» kirjutab ta.

Aga Olga «mõtete alaline liikuvus» ja tema «hinge alaline erutus» olid selle tagatiseks, et ta ei võinud kunagi laskuda «oblomovlusse» ja et ta oskas õieti kasvatada oma lapsi ja Oblomovi poega Andreid, sisendades neile kõiki häid omadusi, mida ta armastas Oblomovis ja Stolzis.

Vastandina Stolzile Olga ei taha «painutada pead ega alistunult üle elada raskeid hetki, lootuses, et elu naeratab pärast jälle» (Dobroljubov). Ta on sisemiselt valmis võitluseks «mässuliste küsimustega». Stolzi ideeline piiratus ja pime praktilisus ei rahulda teda.

Sellega asetab Gontšarov Olga kõrgemale mitte ainult Oblomovist, vaid ka Stolzist.

Agafja Matvejevna kuju. Agafja Matvejevna Pšenitsõna on Olga Iljinskaja täielik vastand. Ta on arenemata, ebakultuurne naine. Kõigi küsimuste lahendamisel usaldab ta täiel määral oma venda Ivan Matvejevitši, kes tüssab teda jultunult, et saavutada oma kiskjalikke eesmärke.

Armastus Oblomovi vastu andis sisu Agafja Matvejevna elule. Temas ärkas vajadus õnne järele.

Oma hoolitsemisega loob ta Oblomovile just niisuguse olu-

korra, mis tegelikult ongi Oblomovi ideaaliks, «teiseks Oblomovkaks». Selliselt Ilja Iljitši eest hoolitsedes ei saanud ta muidugi aru, et sellesamaga valmistab ette tema vaimset ja kehalist surma. Sellal kui Olga Iljinskaja püüdis teadlikult anda Oblomovit elule tagasi, rakendades selleks kogu oma jõu, tegi Agafja Matvejevna otse vastupidist, niisama suurte hingeliste jõupingutustega, kuid täiesti ebateadlikult.

Kui Oblomov on surnud, kutsub Agafja Matvejevna meis esile sügava kaastunde; me elame ühes temaga siiralt läbi tema rasket leina.

Pärisorja-teenri kuju (Zahhar). Oblomovi olemasolu oli Zahharile nagu Agafja Matvejevnalegi ainsaks eluisuks. Oblomovi surmaga lõppes ka Zahhari elu. Lapsest saadik oli Zahhar hinganud Oblomovka õhku: ta oli sealsest elust täiesti rikutud ega võinud kujutella teistsuguse elu võimalust. Juba siis, kui Oblomov laps oli, määrati Zahhar Oblomovi juurde teenriks, ja ta teenis Oblomovit kogu eluaja omamoodi ustavusega.

Zahhari peamiseks iseloomujooneks on u s t a v u s oma isandale. Ei ole juhus, et Gontšarov Zahhari ustavust korduvalt võrdleb koera truudusega: Zahhar on valmis oma isanda eest surema nagu koer, kes «metsas kiskjat looma kohates sööstab selle kallale ega aruta, miks seda peab tegema tema, aga mitte tema isand».

Zahhar kohtleb hardustundega «kõike, mis kannab Oblomovi nime, mis on temale kallis, armas ja südamelähedane».

Zahhar on laisk ja kohmakas, aga ta on veendunud selles, et ta teeb kõik, mis on vajalik tema peremehe mugavaks eluks. Kuid tegelikult on tal põrandad pühkimata, korter tolmune ja korratu. Kõik see tundus aga Zahharile endale täiesti loomuliku korrana; seda tunnistab ka tema enda aknata toake. «Kui Zahhar leidiski sealt mõnikord perenaise, kes haudus mingeid korraldamise või puhastamise plaane, siis vaidles ta kindlalt vastu, et see polevatki naiste asi arutada, kus ja kuidas peavad seisma harjad, saapad ja saapamääre, ja et ei olevat kellegi mure, miks ta riided on hunnikus põrandal ja ase ahju taga nurgas tolmu sees . . .»

Zahhar on sünge ja toores, aga tal on hea süda. Ta toorutseb Tarantjeviga, kes riisub tema härrat, aga ta on sõbra-

lik Stolzi vastu, kes suhtub Oblomovisse armastuse ning tähelepanuga. Ka lastega on Zahhar sõbralik.

Väljendades siirast armastust ning ustavust Oblomovi vastu, Zahhar ei pea samal ajal kuriteoks teda petta, tema üle pisut keelt peksta, temalt mõni viie- või kümnekopikaline näpata, tema lõunast järelejäänud lemmikroog salaja ära süüa jne.

Autor ise seletab meile seda kahepalgelisust Zahhari iseloomus: «See rüütel polnud ei kartmatu ega laitmatu. Ta kuulus kahte ajajärku, mis mõlemad olid vajutanud temale oma pitseri. Üks ajajärk jättis talle pärandiks piiritu ustavuse Oblomovite perekonna vastu, kuna teiselt, hilisemalt ajajärgult ta sai rafineerituse ja kombelõtvuse.»

Zahhari kuju on kunstiliselt sedavõrd veenev, et ta kõrvuti Ossipiga komöödiast «Revident» ja Saveljitšiga romaanist «Kapteni tütar» täie õigusega väärib esimest kohta teenrikujude galeriis.

Romaani kõrvaltegelased. Peale eespool vaadeldud tegelaste on romaanis veel palju teisi, keda võiks jaotada kahte gruppi, lähtudes nende suhtumisest romaani peategelasse Oblomovisse. Ühed neist on inimesed tollest ühiskondlikust miljööst, milles liikus Oblomov ise: need on Volkov, Sudbinski, Penkin ja «ebamäärane» Aleksejev. Teised esinevad romaanis väikeste ametnikena: need on Mihhei Andrejevitš Tarantjev ja «vennas» Ivan Matvejevitš Muhhojarov, samuti ka romaanis esilekerkiv Issai Fomitš Zatjortõi.

Viimased on romaanis kujutatud Oblomovi vaenlastena. Tarantjev ilmub algul Oblomovi juurde ainult selleks, et tema juures lõunastada või et laenata temalt raha, vest või särk, mida ta ei kavatse kunagi tagasi anda. Siis otsib ta Oblomovile korteri Viiburi poolele, olles kokku rääkinud kiskjaliku Muhhojaroviga. Tarantjevi eesmärk on siin selge: ta on otsustanud Oblomovi paljaks röövida. Selle eesmärgi ta tegelikult saavutabki, kui tegevusse astub Issai Fomitš Zatjortõi, kes paneb oma käpa Oblomovkale, ja kui Muhhojarov sunnib Oblomovit ja Pšenitsõnat võlakirjadele alla kirjutama. Kui poleks olnud Stolzi, siis Oblomov olekski alaliseks jäänud Tarantjevi ja Muhhojarovi orjaks, kes oleksid saanud Oblomovka omanikeks. Nii siis on Tarantjev ja Muhhojarov tüü-

pilised kiskjad, inimesed, kes on kaotanud igasuguse au- ja kõlblusemõiste. Ent neil mõlemal on ka omad erilised omadused.

Tarantjev mõjutab Oblomovit oma jõhkruse ja hoolimatusega. Seevastu Muhhojarov on Oblomoviga suhtlemises väliselt viisakas ja taktiküllane; ta mõjutab Oblomovit ametlike argumentidega.

Säärasena kujutab romaan väikeste ametnike keskkonda.

Romaani idee. Paljud kriitikud on täiesti õieti kinnitanud, et peatükk «Oblomovi uni» on võtmeks kogu romaani mõistmisele. Ja tõepoolest, Gontšarov näitab selles peatükis määratu kunstilise väljendusjõuga maa-aadli elus valitsevat tardumust, mõisnike ideelagedust, nende vegeteerivat oletsemist, täielikku tegevusetust ja igasuguse usu puudumist loova töö õilistavasse mõjusse.

See peatükk näitab pärisorjusliku keskkonna laostavat mõju inimestesse. Just see keskkond rikkus ja hukutaski Oblomovi, kel olid olemas kõik eeldused, et saada täisväärtuslikuks inimeseks; see keskkond hävitas temas huvi töö ja tegevuse vastu ja paiskas ta kaugele «inimese otsesest ülesandest». Pidev lootmine Zahharile ja veel kolmesaja viiekümnele samasugusele Zahharile oli säärase virelemise põhialuseks. Elu jäi seisma, ta oli täis ebausku ja hirmu salapäraste ohtude ees. Selle kõige nimeks ongi «oblomovlus».

Gontšarovi romaan andis tugeva hoobi pärisorjusele, milles Gontšarov nägi pidurit Venemaa edasise arenemise teel.

Oma ideeliselt sisult on romaan «Oblomov» täiesti kooskõlas progressiivsete inimeste meeleoluga reformieelse ajajärgu lõpul, kui pärisorjuse küsimus tuli eriti teravalt päevakorda. Gontšarovi kaasaeglased nägid romaanis pärisorjuse ägedat ning veenvat kriitikat.

Suur vene kriitik Dobroljubov pühendas romaanile varsti pärast selle ilmumist artikli «Mis on oblomovlus?». Ta leiab, et romaan väljendab elunähtuste uut käsitlust.

Tolle aja teine väljapaistev kriitik Družinin kirjutas, et romaan «Oblomov» on sõna tõsises mõttes «haaranud kõik lugejate kired, nende tähelepanu ja mõtted».

Väga tähtis oli seejuures romaani kerge mõistetavus, tema

arusaadavus kõigile lugejaile. Romaan on kirjutatud lihtsas, selges keeles.

Romaani keel. Romaani keel on erakordselt kerge, selge ja väljendusrikas. Temas pole mingit kunstlikkust ega ülespuhutud paatost. Romaanis on palju tabavaid ning teravmeelseid võrdlusi, täiendeid ja väljendeid, mis aitavad selgitada olukordade tüüpilisust ja romaani tegevustikku.

Toome näidetena mõningad v õ r d l u s e d.

Oblomovlaste elu võrreldakse «rahuliku jõevooluga», Oblomovi enese elu Pšenitsõna majakeses — «lihtsa ning avara kirstuga». See-eest on «vana Stolzi elu selgete joontena avatud kõigile vaatamiseks, otsekui kiri kivitahvlil», kuna Andrei Stolzi ja Olga ühine elu on nagu «igavene kevad» ja «harmoonia». Ilmeka võrdlusega — «Uus elu tärkas noore rohelusena seal, kus varises vana . . .» — algab romaani viimane, neljas peatükk, milles kõneldakse Oblomovi surmast ja tema poja sünnist.

Ka t ä i e n d i d on Gontšarovil alati täpsed, sobivad ja sügavasisulised.

Võtame näidetena need täiendid, mis kuuluvad Olga ja Oblomovi kirjeldustesse. Olgal on «kõnelevad» kulmud, «rahutu» vaim, «elevil» süda, «erutatud» kujutlusvõime ja «alatiliikuvad» mõtted. Oblomovi süda on «aus» ja «ustav», tema hing on «kristalne», «läbipaistev» ja «puhas».

Romaanis on palju kõnekäände, mis on enamasti võetud elavast kõnekeelest.

Siin on mõned oblomovlaste väljendid, mis paljastavad nende konservatiivsust ja piiratust:

«See vast oleks pidu, kui iga päev oleks nagu eile ja eile oleks nagu homme!»; «Pea's häda ei või juhtuda? Õppida jõuab ikka, aga tervist enam tagasi ei saa»; «Õppimisega pole nalja, tugevamalgi võtab jaksu välja»; «Jumal tänatud, jälle üks päev surma poole! Õnnelikult saime õhtule; annaks jumal hommegi sedasama!»

Romaani t e g e l a s t e k e e l on ilmekas ja ülimal määral isikupärane. Oblomovi, Stolzi ja Olga väljendusviis on küll suhteliselt ühtlane, sest Gontšarov tahab sellega rõhutada nende ühesugust vaimset arengut ja kultuuri; kuid teiste tegelaste keel on tugevasti individualiseeritud.

Tusase Zahhari keel on jämedavõitu ning katkendlik, sagedaste hüüdsõnade ja poolikute lausetega. Vastupidi, sõnaohtra Anisja jutt voolab kergelt, pideva joana. Piiratud Agafja Matvejevna sõnavara on seevastu äärmiselt vaene, Tarantjevi kõne on täis jämedaid ütlusi ja hüüatusi; kaval, kiskjalik Muhhojarov tarvitab oma kõnelustes Oblomoviga imal-viisakat tooni, aga ärilises mõtetevahetuses Tarantjeviga väljendub ta äärmiselt lakooniliselt ning kindlalt.

Analüüsides romaani «Tavaline lugu» ütles Belinski, et Gontšarovi keel on «puhas, veatu, pehme, loomulik ja kergelt-voolav». See hinnang on muidugi niisama õige ka «Oblomovi» keele suhtes.

Veel enamgi: me võime kindlasti ütelda, et Gontšarov oli vene kirjandusliku keele ajaloos Puškini ja Gogoli seaduslik ning vääriline järglane. Gontšarovi enese sõnade järgi õppis ta kirjutamist just neilt mõlemalt kirjanikult.

Aga õppides Puškinilt ja Gogolilt, lisas ta omaltki poolt õige palju uut vene ilukirjandusliku proosa stiili.[227]

Milles on Gontšarovi stiili iseärasused?

Gontšarovi stiili iseärasused. Eepilise rahuga, ühetasaselt ja kiirustamata jutustab Gontšarov oma kangelastest, nende elutingimustest, tegudest ja elusündmustest. Ta räägib üksikasjaliselt ning põhjalikult nende välimusest, riietusest, korterisisustusest, harjumustest, vaateist, huvidest, tegevusest jne.

Järk-järgult ning suure järjekindlusega joonistab ta ulatuslikku pilti elukombeist, peatudes armastusega üksikute detailide kirjeldamisel.

Otsekui elavad inimesed tõusevad meie ette romaani kangelased, kel on autori poolehoid või kel seda ei ole, kes aga on kõik ühesuguse erapooletuse ning objektiivsusega joonistatud selle suure pildi taustale.

Dobroljubov märgib täiesti õigustatult, et «Gontšarovi talendi tugevaim külg on just selles oskuses haarata objekti täiuslikku kujutust, seda viimistleda ja voolida».

Selline on romaani ainekäsitluse üldine toon ja iseloom.

Gontšarov peatub erilise armastusega oma kangelaste eluolu ja nende eluviisi kirjeldustel. Seesuguseks kirjelduseks

---

[227] Stiil — käesoleval juhul kirjaniku väljendusviisi iseärasused.

on näiteks romaani esimene osa, kus Gontšarov näitab meile oma peakangelase elu, tema harjumusi ja kombeid ühe terve päeva vältel. Meisterlikkuse tipuks on seal peatükk «Oblomovi uni», mis annab meile oblomovlaste viletsa elutsemise pildi.

Romaani esimest osa lugedes tungime sedavõrd põhjalikult Oblomovi kodustesse oludesse Gorohhovaja uulitsa korteris, et me otsekui füüsiliselt näeme ja tajume pehmet diivanit, ämblikuvõrke, tolmuga kaetud peeglit, tindipotti kuivanud tindiga ja lauale unustatud raamatut.

Peatükis «Oblomovi uni» kirjeldab Gontšarov ühesuguse rahuga oblomovlaste «õnnistatud maanurgakese» geograafiat, neile kuuluvat küla, Onissim Suslovi taret, rõduga ehitud härrastemaja mõisas, võõrastetuba ja isegi majja viivat treppi. Ta kirjeldab hommikut, keskpäeva, õhtut ja öö saabumist, lõuna- ja õhtusööki, argi- ja pühapäevi, lapsepõlve ja vanadust, sündi ja surma, rõõmu ja muret, ebausku ja hirmu.

Dobroljubov kirjutas, et Gontšarov «ei lase end liigselt mõjutada eseme ühest ilmest või sündmuse ühest momendist, vaid vaatleb eset igast küljest»; selle tulemusena saavutabki ta «suure täpsuse isegi pisimate üksikasjade kirjeldamises ning võrdse tähelepanu kõigile jutustuse detailidele».

See tähelepanu detailidele lähendab Gontšarovi Gogolile. Meenutagem ainult mõisnike koduse elu kirjeldusi Gogoli «Surnud hingedes».

Ent teiselt poolt erineb Gontšarov selgesti Gogolist. Jutt on siin Gontšarovi huumorist.

Näiteks lugedes Oblomovi ja Zahhari kokkupõrgete stseene või Oblomovi kohmetuse kirjeldust tema esimesel visiidil Olga Iljinskaja juures (episood kuivikutega) me ei naera «läbi pisarate», vaid ainult muigame heasüdamlikult.

Gontšarovi huumor on täis leebust, pehmust ja heatahtlikkust. See ei ole muidugi mitte too «jäme naer», mille vastu Oblomov astub nii teravalt välja oma kõneluses kirjanik Penkiniga.

Humoorikate stseenide kõrval on romaanis rohkesti ka tõsiselt dramaatilisi kohti.

Näiteks elame sügavalt läbi Oblomovi tragöödiat pärast tema viimast kohtamist Olgaga (romaani kolmanda osa XII peatükk). Samasugust dramaatilisust hoovab Stolzi ja

Oblomovi hüvastijätu stseenist. Meid liigutab südamest ka romaani eelviimane peatükk, mis kirjeldab lesestunud Agafja Matvejevna lohutamatut leina.

«Gontšarov seisab meie ees,» kirjutas Dobroljubov, «eelkõige kunstnikuna, kes oskab väljendada elunähtuste täiust. Nende kujutamine on temale kutsumuseks ja naudinguks.»

Objektiivse kujutamise meetod on üheks tähtsamaks omapärasuseks Gontšarovi realismis.

Romaanis pole lüürilisi kõrvalepõikeid, mida on nii rohkesti näiteks Gogoli poeemis «Surnud hinged».

Kui Gogol neis kõrvalepõigetes väljendab oma isiklikku suhtumist kirjeldatavaisse sündmustesse ja kangelastesse, muutudes seega ka ise justkui üheks poeemi tegelaseks, siis Gontšarovi isik romaanis «Oblomov» jääb märkamatuks. «Ta ei vaimustu ühestki asjast erakordselt,» kirjutab Dobroljubov, «või vaimustub kõigest võrdselt.»

Aga romaani käsitluse objektiivsust ei tule tõlgendada Gontšarovi kiretusena ja ükskõiksusena kujutatavate isikute ja sündmuste vastu. Vastupidi — Gontšarov paneb meid kord südamest naerma, kord nukrust tundma.

Üheks iseloomustavamaks jooneks Gontšarovi realismis on ka tema üldistamisoskus.

Oblomovi kujus on Gontšarov osanud määratu suure jõuga üldistada reformieelse mõisa-aadli tüüpilisi jooni ning näidata pärisorjusliku korra hukutavat mõju. Tänu sellele üldistamisoskusele on Oblomov saanud orjapidaja-mõisniku tüüpiliseks kujuks ja laiskuse, ükskõiksuse ja liikumatuse sümboliks. Tüüpilised on ka teised romaani tegelased, nagu näiteks pärisorjast teener Zahhar, linnakodanik Pšenitsõna ja ametnik Muhhojarov.

Romaani kompositsioon. Ka romaani kompositsioon vastab täiel määral tema realistlikule stiilile.

Peamiseks omapärasuseks romaani kompositsioonis on detailide rohkus ja kangelaste elamuste üksikasjalised kirjeldused. Romaan pole sündmustiku poolest kuigi rikas; temas pole ootamatuid juhtumusi ega efektseid seiklusi, mida romantilistes jutustustes on nii palju.

Peamiseks tõukejõuks romaani tegevustiku arenemises on Oblomovi elu. Ent tema elus on väga vähe liikumist. Oblo-

movi «päevast päeva venimise» kirjeldused ongi romaani peamiseks sisuks. Seepärast on ka romaani süžee väga lihtne.

«Romaani esimeses osas lebab Oblomov diivanil,» kirjutab Dobroljubov, «teises käib ta Iljinskite pool, armub Olgasse ja Olga armub temasse; kolmandas Olga veendub, et ta on Oblomovis pettunud, ja nad lähevad lahku; neljandas Olga abiellub Oblomovi sõbra Stolziga, kuna Oblomov ise naitub selle maja perenaisega, kus ta elab. Ja see ongi kõik.»

Romaani tegevustik areneb kahes harus. Tähtsamaks neist on Oblomovi elu, teisejärguliseks Stolzi oma. Olga isik on mõlema vahel ühendavaks lüliks.

Romaani kompositsiooniliseks omapärasuseks on kontrastilisus peategelaste, samuti ka nende elutingimuste kirjeldamises. Oblomovi vastandkujuks on Stolz, Olgale on vastu seatud Agafja Matvejevna. Oblomovi elutingimused on vastandatud Stolzi ja Olga omadele.

Ehkki Gontšarovi tähelepanu on keskendatud peamiselt romaani tegelaste elule-olule ja hingeelule, kirjeldab ta siiski ka nende välimust.

Joonistades tegelaste portreesid tõstab Gontšarov iga isiku juures esile kõige iseloomustavama detaili, rõhutades seda romaanis mitu korda. Näiteks Olga portrees on selliseks detailiks tema liikuvad, «kõnelevad» kulmud ning väike korts ühe kulmu kohal, Agafja Matvejevna portrees — paljad käsivarred lohkudega küünarnukkidel, Anisja portrees — «kõnelev» nina, mis on näost justkui eemal, Muhhojarovi portrees — keskmise sõrme karakteerne liigutus küünega allapoole.

Maastikupiltidel on romaanis võrdlemisi tagasihoidlik koht, kuid olemasolevad loodusepildid on väga maalilised, — näiteks peatükis «Oblomovi uni».

Sellised on romaani «Oblomov» tähtsamad kompositsioonilised iseärasused.

Gontšarov iseenese kohta. Artikkel «Parem hilja kui mitte kunagi». Artiklist «Parem hilja kui mitte kunagi» leiame huvitavaid andmeid romaani «Oblomov» kohta. Gontšarov annab siin Oblomovi, Stolzi ja Olga karakteristika. See artikkel on kirjutatud kaksteist aastat pärast Gontšarovi viimse romaani «Järsak» trükist ilmumist, kümme aastat enne kirjaniku surma.

Selles artiklis analüüsib Gontšarov üksikasjaliselt kõiki oma kolme romaani ning näeb neis «mitte kolme romaani, vaid ühtainust», sest ta leiab, et neid kõiki seob «üks ühine niit, üks järjekindel idee» — üleminek ühest vene elu ajajärgust teise.

Osutades romaanide ideelisele seosele, näeb Gontšarov seost ka nende tegelaste vahel. Näiteks nimetab ta Olgat «muutunud» Nadenkaks («Tavalisest loost»), kuna Raiskis («romaanist «Järsak») näeb ta Oblomovi «lähimat poega».

Gontšarov on päri oma teoste hinnanguga, mille olid andnud esmalt Belinski (ühenduses «Tavalise loo» ilmumisega) ja siis Dobroljubov («Oblomovi» puhul).

Peale oma romaanide analüüsi annab Gontšarov selles artiklis kõrge hinnangu Puškini ja Gogoli loomingule. Väga huvitavad on ka Gontšarovi arutlused loomingulise protsessi iseloomust kunstis, mis leiduvad samas artiklis.

Rääkides tööst oma romaanide kallal ütleb Gontšarov, et ta «kirjutas ainult seda, mida ta mõtles, tundis ja armastas, mida ta oli lähedalt näinud ja mis oli talle tuttav, — ühe sõnaga, ta kirjutas oma elust ja sellest, mis oli tema eluga seotud».

Dobroljubovi artikkel «Mis on oblomovlus?». Romaan «Oblomov» sai oma esimese klassikalise hinnangu Dobroljubovi artiklis «Mis on oblomovlus?». Dobroljubov annab selles kõigepealt Gontšarovi talendi omaduste karakteristika, siis aga ka romaani üksikasjalise analüüsi, kusjuures ta peatub peamiselt Oblomovi isikul.

Analüüsides Oblomovi kuju võrdleb Dobroljubov seda Onegini, Petšorini, Rudini ja Beltoviga (Herzeni romaanist «Kes on süüdi?»). Ta tuleb järeldusele, et Oblomov on meie kirjanduses esinevate «liigsete inimeste» ahela seadusepärane viimane lüli.

Dobroljubov tõestab veenvalt, et Oblomov on pärisorjusliku korra tüüpiline sünnitis, sest mõisnikud olid omaks võtnud «põlastusväärse harjumuse saada oma soovide rahuldust mitte omadest, vaid võõrastest jõupingutustest».

Rõhutades Oblomovi kuju määratu suurt üldistavat tähtsust, ründab Dobroljubov ägedalt «oblomovlust», milles ta näeb ühiskondlikku pahet.

Ka Stolzi kujus ei näe Dobroljubov väljapääsu «oblomovlusest», sest tema arvates Stolz «ei küüni vene avaliku elu tegelaste ideaalini», vaid on peatuma jäänud «oma erandliku, üksiku, erakorralise õnne juurde». Rõõmustavamat nähtust näeb ta Olga kujus, kes tema arvates kujutab enesest «kõrgeimat ideaali, mida kaasaegne vene kunstnik võis esile tuua kaasaegsest vene elust». Just Olgas näebki ta vihjet uuele vene elule; ta ütleb, et Olgalt «võib oodata seda sõna, mis põrmustaks ja hajutaks oblomovluse».

Romaani tähtsus. Romaan «Oblomov» on meile sügava kasvatusliku ja tunnetusliku tähtsusega.

Olles tähelepanelikult läbi lugenud selle romaani ja tunginud peategelase Oblomovi olemusse, ei taha keegi meist muutuda temasarnaseks, vaid vastupidi — igaüks püüab kõigiti hoiduda «oblomovlusest», mis oli hukatuslik Oblomovile.

Romaan annab meile ühtlasi avara ülevaate kurbadest elutingimustest pimedal pärisorjuse ajajärgul; ta kutsub meis esile rõõmutunde selle üle, et see aeg on jäädavalt möödas, ja paneb meid veel tugevamini armastama oma praegust elu, kus igale inimesele on avatud helge tee õnneliku, rõõmsa ja loova töö juurde.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Varustage iga romaaniosa eri pealkirjaga.
2. Koostage kava romaani peatükile „Oblomovi uni". Missugust tähtsust omistab Gontšarov seal kasvatusele?
3. Jälgige muutusi Oblomovi välimuses ja määrake kindlaks, kas tema välimus peegeldab tema hinge pilti ja tema elutingimusi.
4. Otsige romaanist välja kõik võrdlused ja atribuudid, mis käivad Olga Iljinskaja ja Agafja Matvejevna kohta.
5. Milles leiame sarnasust ja erinevust vana aja teenrikujude vahel (Saveljitš romaanist „Kapteni tütar", Ossip komöödiast „Revident" ja Zahhar romaanist „Oblomov")?
6. Leidke portreedetaile, mis esinevad romaanis korduvalt.
7. Tutvuda Dobroljubovi artikliga „Mis on oblomovlus?".
8. Milles seisab „manilovluse" ja „oblomovluse" sarnasus?

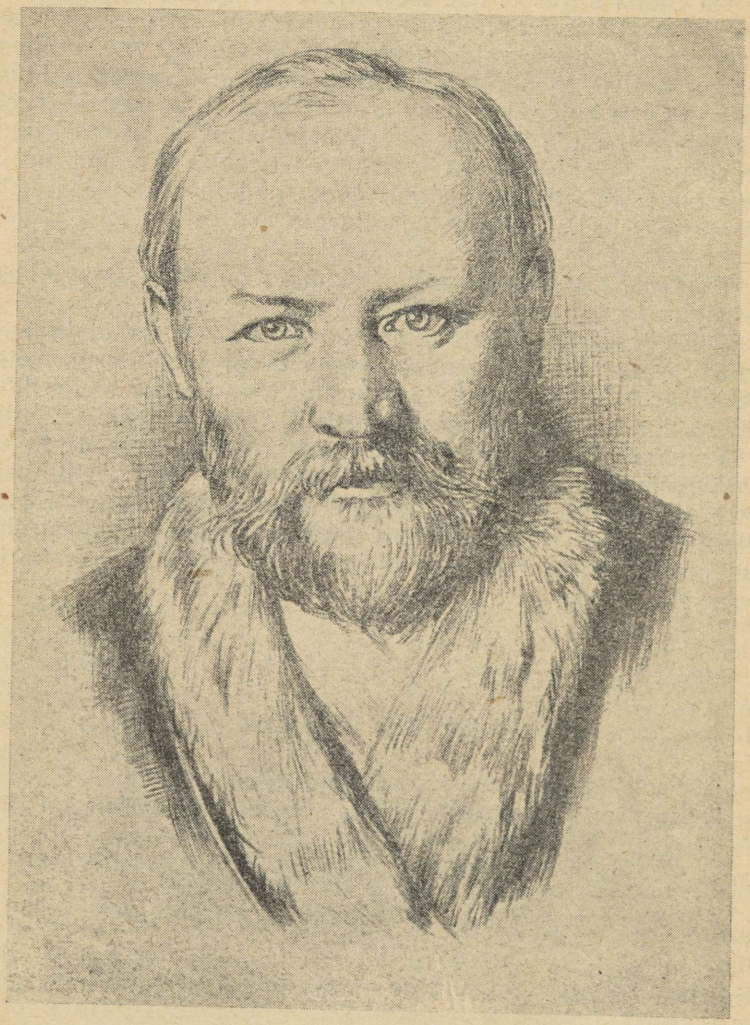

A. N. Ostrovski.

A. N. Ostrovski.

(1823—1886.)

Elulugu. Lapsepõlv ja noorus. Aleksander Nikolajevitš Ostrovski sündis 12. aprillil 1823 Moskvas, Zamoskvoretšjes. Tema isa Nikolai Fjodorovitš põlvnes vaimulikust seisusest. Lõpetanud vaimuliku akadeemia, astus ta Valitseva Senati kantseleisse, kust varsti siirdus Moskva Tsiviilkohtupalatisse. 1840. aastal läks ta erru ja hakkas tegutsema ainult advokatuuris, ajades asju eraadvokaadina, mis andis talle küllalt suuri sissetulekuid.

Draamakirjaniku ema Ljubov Ivanovna, lihtne ja südamlik naine, oli Moskva kirikuleibade küpsetaja tütar. Ta suri, kui Aleksander Ostrovski polnud veel üheksa-aastanegi.

Ostrovski esimene õpetaja oli Vifa seminari üliõpilane ja hiljem repetiitor Tarassenko. 1835. aastal astus Ostrovski Moskva kubermangu gümnaasiumi. Juba tol ajal huvitas teda teater ja eriti armastas ta lugeda. Ta isal oli rikkalik raamatukogu. Hiljem meenutas ta, et ta «väga vara tutvus vene kirjandusega ja tundis kalduvust loomingulisele tegevusele».

1840. a. astub Ostrovski Moskva ülikooli juriidilisse osakonda.

Ülikoolis õppis ta kolm aastat, kuid ei ilmutanud huvi juriidiliste teaduste vastu, vaid harrastas endiselt ainult teatrit ning ilukirjanduse lugemist.

Teenistus ja kirjandusliku tegevuse algus. 1843. aasta sügisel astus Ostrovski «südametunnistuse-kohtu» kantseleisse teenistusse, millises kohtus arutati lastevanemate ja laste vahelisi tüliküsimusi.

Teeninud siin kaks aastat, siirdus Ostrovski tööle Moskva Kommertskohtu kantseleisse, kus arutati kaupmeeste äriasju. Siin töötas Ostrovski kuus aastat. Töö kohtus tutvustas tulevast draamakirjanikku kaupmeeskonna perekonna- ning ärielu varjukülgedega ja andis talle rikkalikke teadmisi kuritahtlikest pankrotistumistest, kaubanduslikest mahhinatsioonidest ning riukaist. Ostrovski tutvus ärimeestega ka omas kodus, kuna ta isa oli tol ajal teenistusest lahkunud ja tegutses ainult eraadvokaadina. Tema klientuuri moodustasid kaupmehed. Ka oli Ostrovski lähemate sõprade hulgas kaunis palju kaupmehi ning väikekodanlasi. Üks neist — kaupleja Iljinski kaubahoovis — torkas silma haruldase teravmeelsuse, leidlikkuse ning elava kõnega ja oli Ostrovski lemmikuks. Kõik see lähendas Ostrovskit Zamoskvoretšje kaupmeeskonna elule ja andis talle ainet loominguliseks tööks.

1846. aastal kirjutas Ostrovski esimesed stseenid komöödiast «Omad inimesed — küllap tuleme toime»[228], mis hiljem sai kuulsaks. 1847. aasta jaanuaris avaldas ta need stseenid Moskva «Gorodskoi listok'is»[229] pealkirja all «Stseenid komöödiast «Maksujõuetu võlgnik» »[230]. See oli esimene suursündmus Ostrovski kirjanduslikus elus. Sama aasta 26. veebruaril luges Ostrovski professor Ševõrjovile ette oma esimesed draamavisandid. Lugemise lõppedes kaelustas professor Ostrovskit, suudles teda ja tervitas temas haruldast talenti, mis on kutsutud vene teatrit taaselustama. «Sellest päevast,» kirjutas Ostrovski hiljem, «hakkasin ma end lugema vene kirjanikuks ja juba ilma kahtluse ning kõhkluseta uskusin oma kutsumusse.»

Veel visamalt jätkas ta nüüd tööd komöödia «Omad inimesed — küllap tuleme toime» kallal, mille lõpetas 1849. a. sügisel.

Teatri- ning kunstiharrastajad hakkasid korraga sellest kui oivalisest teosest rääkima ja autoril tuli teost seltskonna erisugustes ringides korduvalt ette lugeda, mille tõttu see sai laialt tuttavaks juba enne trükis ilmumist. Teos avaldati ajakirja «Moskvitjanin»[231] 1850. aasta märtsikuu andes.

Komöödia valmistas autorile palju rõõmu ning rahuldust,

---

228 «Свои люди — сочтёмся».
229 «Linna Leht».
230 «Сцены из комедии «Несостоятельный должник».
231 «Moskvalane».

kuid mitte vähem ka meelehärmi. Keegi tähtis äritegelane ei olnud komöödiaga rahul, ja Peterburi saadeti Ostrovski peale salakaebus, mis esitati Nikolai I-le. Alustati juurdlust, kuid kõikjalt anti Ostrovski kohta parimad hinnangud. Sellest hoolimata tuli tal komöödia kohta anda isiklikke seletusi, mis teda tugevasti häiris. Juurdluse tulemusena keelati komöödia lavastamine. See tekitas Ostrovskile suurt meelehärmi, kuna ta tol ajal unistas näha oma näidendit Väikese Teatri näitlejate esitusel.

50-ndad aastad. Ometi ei jahutanud see meelehärm Ostrovski loomingulist hoogu ja ta jätkas visa tööd uute kavatsetavate stseenide ja näidendite, eriti aga komöödia «Vaene pruut»[232] kallal. 1853. aastal ilmus trükis ta komöödia «Ära istu võõrasse rekke»[233], mis lavastati Väikeses Teatris samal aastal. Ostrovski tunnustati esmajärguliseks näitekirjanikuks.

Noil aastail läheneb kirjanik slavofiilide ringile, kes moodustasid ajakirja «Moskvitjanin» nn. noore toimetuse. Ringi kuulusid sellised andekad ning energilised inimesed, nagu arvustaja Apollon Grigorjev, kirjanik-etnograaf Melnikov-Petšerski, kirjanik ning näitleja I. Gorbunov, luuletaja Mei, tähtis vene rahvalaulude laulja Terti Filippov jt. Kõik nad avaldasid sügavat armastust vene muinasaja ja rahvaluule vastu. Selle ringi hingeks oli Ostrovski.

Tema kuulsus kasvas kiiresti, ja Ostrovskist kui draamakirjanikust olid huvitatud sellised progressiivsed ajakirjad, nagu «Sovremennik» ja «Otetšestvennõje zapiski»[234].

Ostrovski lähenemist ajakirjale «Sovremennik» soodustasid tema sõidud Peterburi, kuhu ta sõitis selleks, et jälgida oma näidendite lavastust Aleksandri Teatris. Peterburis külastas Ostrovski I. Panajevi salongi[235], kus ta tutvus L. N. Tolstoi, I. S. Turgenevi, F. M. Dostojevski, D. V. Grigorovitši, N. A. Dobroljubovi ning teiste kirjanikega.

Oma teoseid hakkas Ostrovski ajakirjas «Sovremennik» avaldama 1856. aastal. Samal aastal nõustus ta osa võtma

---

232 «Бедная невеста».

233 «Не в свои сани не садись».

234 «Isamaalised Kirjad»

235 Salong — siin: kirjanduslikud koosviibimised, tavaliselt väga piiratud ning suletud ringis.

Mereministeeriumi «etnograafilisest ekspeditsioonist», mis organiseeriti rahva elukorra ja kalaasjanduse uurimiseks.

Ostrovski võttis oma ülesandeks kirjeldada Volga ülemjooksu tema lähtest kuni Nižni-Novgorodini (nüüd Gorki). Sõit Volgal andis Ostrovskile rikkalikku materjali edasiseks tööks, avas talle pilte vene elust ning elavaid lehekülgi ajaloolisest minevikust. Selle mõjutusel kavatses draamakirjanik kirjutada näidendite tsükli üldnimetusega «Ööd Volgal»[236]. Seda kavatsust tal ei õnnestunud täielikult teostada, kuid mõned Volgast inspireeritud näidendid ta siiski kirjutas. Lõpetades varem kavatsetud Moskva elu kujutavaid teoseid «Pidupäeva uni — kuni lõunani»[237], «Tulus amet»[238], «Iseloomud ei sobinud»[239] jt., ta samaaegselt kaalutleb hoolega näidendeid Volga elu teemadel. 1859. aastal lavastatakse esimene neist näidendeist, draama «Äike»[240]. Samal aastal ilmus trükis ka tema teoste esimene kogu kahes köites, mis põhjustas Dobroljubovit kirjutama suurema artikli Ostrovski kohta pealkirjaga «Pimeduseriik»[241], milles esmakordselt on esitatud draamakirjaniku loomingu täielik arvustus. Draama «Äike» kutsus seltskonnas ja arvustuses esile hulga hinnanguid, enamik neist oli täis vaimustust. Hea hinnangu draama kohta andsid Gontšarov ja professorid Pletnjov ning Galahhov. Teaduste Akadeemia andis Ostrovskile Uvarovi preemia, mida tol ajal anti kunsti ning kirjanduse parimate teoste eest. Dobroljubov pühendab draamale uue artikli «Valgusekiir pimeduseriigis»[242], mis ilmus ajakirjas «Sovremennik». Ostrovskil oli nüüd vaieldamatult esikoht vene näitekirjanduses.

60-ndad aastad. Draama «Äike» järel ilmuvad Ostrovski Volga reisi mõjul kirjutatud näidendid. Siia kuuluvad komöödiad «Käidaval kohal»[243], «Vojevood ehk unelm Volgal»[244] ja

---

236 «Ночи на Волге».
237 «Праздничный сон — до обеда».
238 «Доходное место».
239 «Не сошлись характерами».
240 «Гроза».
241 «Тёмное царство».
242 «Луч света в тёмном царстве».
243 «На бойком месте».
244 «Воевода, или сон на Волге».

ka dramaatiline kroonika «Kuzma Zahharjitš Minin-Suhhoruk», mis baseerub hulga ajaloolise materjali põhjalikul uurimisel. Järgnevail aastail ei jahtu Ostrovskis huvi ajaloolise mineviku vastu ja ta loob ajaloolised näidendid: «Vale-Dimitri ja Vassili Šuiski»[245], «Tušino», «Vassilissa Melentjeva» ja «XVII sajandi koomik»[246].

Samaaegselt töötab Ostrovski hoogsalt olustikulise iseloomuga näidendite kallal ja annab vene teatrile igal aastal ühe näidendi, mõnel aastal isegi kaks.

Ostrovski viimaseist näidendeist on tähtsamad: «Mets»[247], «Lumivalgeke»[248], «Hundid ja lambad»[249], «Kaasavaratu»[250], «Talendid ja austajad»[251].

Omades kõrgeid kunstiväärtusi ning lavapärasust, saavutasid Ostrovski näidendid kindla koha vene teatri repertuaaris ja paljud neist on saanud nõukogude publiku lemmikteosteks.

Ostrovski ühiskondlik tegevus. Ostrovski töötas vene teatri heaks mitte ainult näitekirjanikuna, vaid ka ühiskonnategelasena.

1859. aastal organiseeriti tema algatusel «Puudustkannatavate Kirjanike ja Õpetlaste Abistamise Ühing».

1866. aastal rajati Ostrovski tegelikul osavõtul «Näitlejate Ring», mille ülesandeks oli «algavaile näitlejaile ja kunstnikele võimaluse soetamine end tutvustada publikule». Paljudele näitlejaile oli see ring tõeliseks kooliks. Seal alustasid näiteks oma tegevust M. Sadovski ja O. Sadovskaja, kellest kujunesid Väikese Teatri tähtsad näitlejad.

1874. aastal avati «Vene Draamakirjanike ja Ooperikomponistide Ühing», mille esimeheks ühehäälselt valiti Ostrovski.

1881. aastal võttis Ostrovski osa «Teatreisse puutuvate seaduste ning määruste läbivaatamise komisjoni» töödest. Sellele komisjonile esitatud «Märgukirjas vene rahvusliku teatri korraldamise asjus Moskvas» Ostrovski kirjutas: «Moskvale on

---

245 «Дмитрий Самозванец и Василий Шуйский».
246 «Комик XVII столетия».
247 «Лес».
248 «Снегурочка».
249 «Волки и овцы».
250 «Бесприданница».
251 «Таланты и поклонники».

vajalik teater ausa, kunstilise, terve rahvusliku repertuaariga. Draamalooming on rahvale lähemal kui kõik teised kirjandusharud; kõik teised teosed kirjutatakse haritud inimestele, draamad ning komöödiad aga — kogu rahvale. See rahvalähedus kuidagi ei alanda draamaloomingut, vaid, vastuoksa, kahekordistab ta jõud ja ei lase tal labastuda ega känguda; ainult need teosed on üle elanud sajandid, mis olid oma kodus tõeliselt rahvalikud; sellised teosed saavad aja jooksul arusaadavaks ning väärtuslikuks teistele rahvastele, kogu maailmale.»

Ostrovski kava luua Moskvasse rahvuslik teater ei täitunud, kuid viis aastat hiljem leidis viimaks teostamist tema teine palavasti ihaldatud soov — saada lähemale teatrite juhtimisele: Ostrovski määrati Moskva teatrite repertuaarilise osa juhtijaks. Tõeliselt tähendas see riigiteatrite kogu kunstilise külje juhtimist. Püüdes kõigest jõust teatriasjandust tõsta, pööras Ostrovski suurt tähelepanu noorte näitlejate ettevalmistusele teatrikoolis, mille otsese juhtimise ta ka enda hooleks võttis.

Siiski tundis Ostrovski juba ise, et kõigi kavatsuste teostamiseks tal pole jõudu. Seda nägid ka tema sõbrad. Vana südameneuroos andis end ikka enam ja enam tunda. Sõprade ning arsti pealekäimisel otsustas Ostrovski 1886. aastal puhata ja sõitis Moskvast oma lemmikmõisa Štšelõkovosse Kostroma kubermangu. Siin suri ta 14. juunil ja maeti Štšelõkovo lähedal asetseva Berežki küla kalmistule.

A. N. OSTROVSKI LOOMINGU KARAKTERISTIKA.

Oma 40-aastase kirjandusliku tegevuse jooksul kirjutas Ostrovski 48 näidendit[252], millede tegelaste arv on umbes tuhat. Ostrovski draamažanrid on mitmekesised: stseenid, pildid, komöödiad, draamad, dramaatilised kroonikad.

Ostrovski näidendid avavad meile mitte ainult laiaulatusliku panoraami vene elust möödunud sajandi 40—80-ndail aastail, vaid annavad ka rea tähelepanuväärseid pilte Vene ajaloost.

[252] Peale selle kirjutas ta ühes draamakirjanik N. J. Solovjoviga kolm näidendit: «Belugini abiellumine» («Женитьба Белугина»), «Seltsimatu naine» («Дикарка»), «Valgustab, kuid ei soojenda» («Светит, да не греет») ja ühes P. M. Nevežiniga komöödia «Narrus» («Блажь»).

Näidendid kaupmeeskonna elust-olust. Vene kirjandusse astus Ostrovski kaupmeeskonna elu-olu kirjeldajana. Oma esimestes teostes — «Perekondlik pilt»[253], «Omad inimesed — küllap tuleme toime», «Ära istu võõrasse rekke», «Vaesus pole pahe»[254] — kujutab ta kaupmeeskonna elu-olu ning iseloomu, mida keegi enne teda polnud nii täielikult kujutanud. Selliseid näidendeid on Ostrovskil kaheksateist. Esimene neist on kirjutatud 1847. aastal, viimane — 1880. aastal («Süda pole kivi»[255]).

Neis näidendeis paljastab Ostrovski kaupmeeste põikpäisust (самодурство); nende põhilisteks iseloomujoonteks on despotism, metsik omavoli ja ääretu jonnakus.

Põikpäiste tüüpide hulka kuulub kõigepealt kaupmees Bolšov («Omad inimesed — küllap tuleme toime»). See on jõhker egoist ning despoot. Ta on harjunud, et temale perekonnas kõik vastuvaidlematult alistuvad; ta ei arvesta kedagi. Otsustanud oma tütre mehele panna, ei soovi ta isegi oma naisega nõu pidada. Tütre arvamus pole talle tähtis.

«Tütar on minu — tahan, söön ta pudruga, tahan — löön võiks«[256], tähendab ta jultunult.

Tema äriline tegevus põhineb pettusel. Tulnud otsusele mitte enam rikastuda pisiasjadest, kuulutab ta enda maksujõuetuks võlglaseks, et korraga vabaneda kõigist võlakohustustest.

Teine põikpea, kaupmees Gordei Tortsov («Vaesus pole pahe»), otsustades oma tütre mehele panna, ei hooli samuti kellestki. «Sina lollpea, sa ise ei saa oma õnnest aru,» räägib ta tütrele. «Moskvas hakkad saksa mängima, tõllaga sõitma. Ja üks mis tähtis — sa elad silmapaistval kohal, mitte mingisuguses urkas; ja teiseks — ma käsin seda.»

Komöödias «Pohmelus võõral peol»[257] küsib Tiit Titõtš: «Nastasja, kas julgeb keegi mind solvata?» — «Mitte keegi,

---

253 «Семейная картина».
254 «Бедность не порок».
255 «Сердце не камень».
256 Kõnekäänd, mis tähendab: teen temaga mis tahan.
257 «В чужом пиру похмелье».

isake Kit Kitõtš[258], ei julge teid solvata. Teie ise solvate igaüht,» vastab Nastasja.

Jõhkard Kuritsõn («Õnnetus ei käi kive ega kände mööda»[259]) alandab avalikult oma naist ainult sellepärast, et ta tahab näidata oma võimu naise üle.

«Juhtus,» jutustab ta, «et meil endi vahel, tuttavate ning sugulaste vahel, tekkis vaidlus, kelle naine on vastutulelikum. Ma kutsun kõik enda juurde, istun pingile, sirutan nii siis jala välja ja kohe ütlen naisele: «Mida tahab minu jalg?» Ja tema saab aru, sest talle on see kätte õpetatud: nii siis, tähendab, kummardub kohe mu ette maani maha.»

Kaupmeeste elu kirjeldades naeruvääristab Ostrovski nende harimatust ja euroopa kultuuri matkimist. Gordei Tortsov ei taha enam elada vanaviisi, talumehe moodi, vaid «ikka korrutab ühte ning sama: tahan elada nüüdisaja kohaselt, moe kohaselt tegutseda». Ta loeb ikka tõsiselt end haritud inimeseks, võõrastetoas on tal moodne «nüübel» (mööbel), laua taga teenib teda Moskvast toodud niidist kinnastes «fitsõjant» (ofitsiant, kelner), ta eelistab juua šampanjat, mitte aga lihtsat veini.

See väline kultuursus rõhutab veel tugevamalt tema piiratud mõistust ning põikpäisust.

Põikpeade elu kirjeldades kujutab Ostrovski sügava kaastundega nende ohvreid. Sümpaatiatunde kutsuvad esile põikpeade naised — Agrafena Kondratjevna Bolšova, Pelageja Jegorovna Tortsova, Nastasja Kondratjevna Bruskova. Need on nõrgad ning kurnatud, alandavasse seisukorda asetatud ning isiksuseta olendid, kuid head ning südamlikud.

Ostrovski rõhutab oma näidendeis rahuldustundega, et põikpäisus on juba oma aega üle elamas.

Kui Ostrovski oma esimestes komöödiates näitab põikpeade juures ainult terve mõistuse läigatusi (Bolšovi kahetsus, kui ta kõik on kaotanud, samuti Gordei Tortsovi kahetsus, kes nõustus tütre abiellumisega talle meeldiva isikuga), siis viimaseis komöödiais kujutab ta põikpäisuse kokkuvarisemist.

Moskva elust võetud stseenides «Mitte alati pole kassil vast-

---

[258] Valaskala Valaskala poeg. «Kit» tähendab rahvasuus «peamees».
[259] «Грех да беда на кого не живёт» («Patt ning häda keda ei taba»).

lapäev»[260] ei suuda enam kaupmees Ahhov, tülitsedes vennapojaga, oma seisukohta maksma panna; ta saab ka siis kindla eitava vastuse, kui ta palub oma seisukohta arvestada kas või silmakirjakski. Ahhov teeb Agnia Kruglovale ettepaneku alistuda tema tahtmisele ja pärast kirikust kojujõudmist ühes oma noore mehega pühkida tema õu puhtaks väravast trepini, mille tasuks lubab neile valmistada pulmapeo. Agnia ema astub otsustavalt tütre alandamise vastu välja, ja Ahhov on jõuetu midagi ette võtma.

Sellisena esineb viimne põikpea (самодур) Ostrovski kujutatud tüüpide galeriis.

Näidendid ametnike elust. Elu Zamoskvoretšjes ja teenistus kohtus andsid Ostrovskile ainet mitte ainult kaupmeeste elu-olu kujutamiseks. Näidendeis «Vaene pruut», «Tulus amet», «Neelukoht»[261], «Polnud krossigi, ja äkki kolmekopikaline»[262] ja «Rikkad pruudid»[263] kujutab ta ametnike elu. Kui komöödiais kaupmeeste elust Ostrovski paljastab esmajoones põikpäisust, siis ametnikke kujutavais komöödiais — altkäemaksuvõtmist.

Ametniku tüübi lõi Ostrovski juba esimeses komöödias «Omad inimesed — küllap tuleme toime». See on Rispoloženski, kes annabki Bolšovile nõu end maksujõuetuks kuulutada.

Komöödias «Vaene pruut» esineb juba kaks ametnikku: Dobrovorski ja Benevolenski. Kui esimene on lihtsalt heasüdamlik vanamees, kõlbeliselt ning vaimselt arenemata inimene, siis teine on tüüpiline altkäemaksuvõtja. «Minu töö on kõigest jõust vara omandada,» kõneleb ta. Kui talt küsiti uue troska ja priipassihobuse kohta: «Vististi pole need ostetud?», siis vastab ta lühidalt: «Mõistagi.» Benevolenski on joomar ning liiderlik inimene.

Veel täielikumalt on ametnikke kujutatud komöödias «Tulus amet». Selles on juba kolm ametnikku: Belogubov, Jussov ja Võšnevski. Neil inimestel on erisugused ühiskondlikud positsioonid, kuid ühetaolised vaated elule ja teenistusele. Nende

---

260 «Не всё коту масленица».
261 «Пучина».
262 «Не было ни гроша, да вдруг алтын».
263 «Богатые невесты».

kõikide eesmärgiks on «tulus amet», s. o. selline teenistus, mis annaks suurimaid võimalusi altkäemaksu saamiseks.

Neist kõige noorem on Belogubov. Ta on alles algaja ametnik, tal on tähtsusetu kirjutaja-kopeerija koht, kuid ka juba sellel kohal oskab ta altkäemaksu võtta, nimetades seda «tänuavalduseks». Libitsemise ning pugemisega saavutab ta lauaülema koha ja tema isu altkäemaksude suhtes aina kasvab. Ta hakkab «haarama» juba kaunis suuri summasid.

Bürokraatliku redeli kõrgemal astmel seisab Jussov. Tal on kolm majakest ja neljahobuserakend, ta elab rahulikult oma elupäevad. Ainult ühe asjaga pole Jussov rahul: et ilmuvad uued, haritud ametnikud, kes ei soovi võtta altkäemaksu. Jussov nimetab neid põlastavalt pealiskaudseiks isikuiks ja tähendab: «Minu põhimõte on — neid teenistuse huvides igati ahistada ... sest saame neist kahju.»

Ametnik Võšnevski on juba suurekaliibriline altkäemaksuvõtja ja pealegi riigivaras. «Mis on ühiskonnal asja sellega, millistest tuludest sa elad,» kõneleb ta, «kui sa aga elad viisakalt ning käitud korraliku inimesena.» Elu mõtet näeb Võšnevski ainult rikkuses ning jõukuses. Ta abiellub noore ilusa tüdrukuga, kuigi näeb, et ta äratab selles vastikust.

Revolutsioonieelseile ametnikele vastandab Ostrovski noore haritud inimese Žadovi, kes, nagu Tšatskigi, ei lepi teda ümbritseva olukorraga. Õhinaga altkäemaksuvõtjaid rünnates väidab Žadov, et võib ja peab elama ausalt. Vaatamata igasugu ohvreile ning kaotustele püüab ta «endas säilitada väärtuslikku õigust igaühele otse, häbitundeta silma vaadata». Kuid ämma ja naise mõjutusel ta siiski otsustab Võšnevskilt paluda «tulusat ametit». Ja ainult juhus päästab ta langemisest: Võšnevski tagandatakse kohalt ja antakse kohtu kätte. Žadov otsustab julgelt mitte kunagi enam astuda tehingusse oma südametunnistusega. Ta saavutab moraalse võidu.

Hiljem kujutab Ostrovski ühe altkäemaksuvõtja kurba saatust komöödias «Polnud krossigi, ja äkki kolmekopikaline», mille kangelane Krutitski, kes teenis kohtus sekretärina, kuid tagandati altkäemaksuvõtmise pärast («liiga palju juba riisus»), muutus «tühikuks inimkonnas» — meeletuks südametuks ihnuskoiks.

Näidendid aadli ja tööstu rite elust. Ostrovski ei näinud aadlis mitte mingisugust elujõudu. Aadlike tüübid ilmuvad juba Ostrovski esimesis komöödiais. Komöödias «Ära istu võõrasse rekke» esitab ta näiteks laostunud mõisniku Vihhorevi, kes püüdis oma olukorda parandada rikka kaupmehe tütre naimisega. Aadli elust on kirjutatud järgmised näidendid: «Iseloomud ei sobinud», «Kasvandik»[264], «Lihtsameelsust jätkub kõigile tarkadele»[265], «Kergesti saadud raha»[266], «Mets», «Hundid ja lambad», «Kaasavaratu».

Neis näidendeis näitab Ostrovski kõigepealt aadli moraalset laostumist.

Noor aadlik Prežnev («Iseloomud ei sobinud») ütleb oma emale: «Lubage, *mamán,* nüüd teid tänada kahe asja eest: esiteks selle eest, et pillasite ära minu varanduse, ja teiseks selle eest, et kasvatasite mind selliseks, et ma kuhugi ei kõlba. Ma oskan ainult raha raisata.»

Seepärast muutuvad laostunud aadlikud rikaste pruutide otsijaiks. Niisugune pole ainult Vihhorev, vaid ka Baklušin («Polnud krossigi, ja äkki kolmekopikaline») ja Murzavetski («Hundid ja lambad»).

1861. aasta reformi eel kirjutatud komöödias «Kasvandik» kujutab Ostrovski rikka mõisnikuproua Ulanbekova — liiderliku ning isemeelse naise taltsutamatut omavoli oma kasvandiku suhtes, keda ta mõnitab. Ulanbekova alandab inimeste väärikust ja türanniseerib oma sunnismaisi talupoegi.

Komöödias «Mets» on kujutatud mõisnikuproua Gurmõžskaja, kes koorib oma sugulasi ja vanapõlves abiellub poolharitud gümnasistiga. Komöödias «Hundid ja lambad» petab mõisnikuproua Murzavetskaja naabreid ja on valmis kasutama võltsitud kirju ning veksleid, et ülal hoida oma kõikuma hakanud heaolu.

Nii armetu näeb välja aadlielu pilt Ostrovski kujutusel.

Pärast 1861. aasta reformi ilmub Ostrovski näidendeis uus tüüp — tööstur i, praktilise suurärimehe, ettevõtja tüüp. Sellised on Vassilkov («Kergesti saadud raha»), Berkutov («Hundid ja lambad»), Knurov («Kaasavaratu») ja teised. Nad otsekui

---

264 «Воспитанница».

265 «На всякого мудреца довольно простоты».

266 «Бешеные деньги».

oleksid bolšovide, dikoide ja tiit titõtšite asemele astunud. Neis on Ostrovski näinud kaunis palju väärtuslikke omadusi, nagu näiteks asjalikkus, töövõime, visadus ja enesekindlus. Nad erinevad teravalt põhimõttelagedaist ja moraalselt laostunud aadlikest.

Provintslane-ettevõtja Vassilkov on tark ning kokkuhoidlik ärimees, kes oskab õieti arvestada oma raha, mis pole kergesti ega juhuslikult saadud. Ta on olnud Londonis, tõsiselt uurinud raudteeasjandust, omab isiklikke ettevõtteid, on kaunis haritud, oskab Euroopa keeli, tunneb huvi puhta ja rakendusmatemaatika vastu.

Kuid tunnustades selliste ärimeeste väärtuslikke omadusi, rõhutab Ostrovski nende röövhuve ja kahtleb nende vooruslikkuses. Need on «hundid». Oma sihi saavutamisel ei peatu nad millegi ees. Nad on valmis inimese saatust rahapildumisega otsustama — «kas kull või kiri?». Seda näeme episoodis Larissaga komöödias «Kaasavaratu». Võitnud Voževatõilt õiguse võtta Larissa endaga kaasa Pariisi, lubab Knurov küüniliselt viimasele eluaegse täieliku hoolekande. «Häbi ärge kartke, hukkamõistmist ei tule,» räägib ta. «On piirid, millest hukkamõistmine üle ei astu; võimaldan teile sellised hiiglasuured elatuskulud, et võõra kõlbluse kõige õelamad arvustajad peavad vaikima või imestuse pärast suud ammuli ajama ... Mitte minutitki ei kahtleks teile kätt pakkuda, kuid olen naisemees.»

Suhkrutehase omanik Velikatov («Talendid ja austajad») viib enesega kaasa noore ning andeka näitlejanna Negina, kuigi hästi teab, et see armastab üliõpilast Meluzovit.

Näidendid näitlejaist ja intelligentsist. Suure sümpaatiaga kujutab Ostrovski intelligentseid inimesi, kes ausa tööga oma leiba teenivad.

«Tahame ausat töö-elu elada,» räägib üliõpilane Meluzov. Oma elu sellega kooskõlastades on ta täis usku töö ning hariduse õilsasse ossa, «inimeste parandamise võimalusse». «Meil, hädavarestel, väsimatuil töötajail,» räägib ta ametnik Bakinile, «on omad rõõmud, mida teie ei tunne, millised teile on kuritegelikud. Sõbralikud vestlused teeklaasi, pudeli õlle juures raamatuist, milliseid teie ei loe, teaduse arenemisest, mida teie ei tea, tsivilisatsiooni edusammudest, mille kohta teil puudub huvi.»

Ei kummarda rikka ees, ei hakka neilt põlvili paluma

almust ka Korpelov («Vaevaga teenitud leib»[267]). See on õpetaja, hädavares, vaeseke, kuid hing on tal puhas, ta on aus ning äraostmatu. Keeldudes vastu võtmast raha, mida talle toapoisiga on saatnud tema endine sõber ülikoolis, teatab ta uhkelt: «Sinul on raha, aga sina pole jõudnud säilitada oma õilsust, mina aga olen olnud külmas ning näljas, kuid siiski olen sinu ees džentlmen.» «Meie vaesus on meie uhkus,» räägib tema vennatütar.

Erilise kaastundega joonistab Ostrovski teatri-inimeste, näitlejate kujusid. Kogu oma eluajal teatri jaoks töötades õppis Ostrovski hästi tundma nende miljööd ning iseloomu.

Näitlejate kujusid on ta loonud kolmes näidendis: «Mets», «Talendid ja austajad» ning «Süüta süüdlased»[268].

Traagik Õnnetu[268-a] ja koomik Õnnelik[268-b] armastavad üle kõige maailmas teatrit ja pühendavad kogu oma elu ainult temale. Nad vihkavad «metsa» elanike labasust ja paiskavad õhinaga neile süüdistuse näkku: «Komödiandid? Ei, meie, näitlejad, oleme õilsad artistid, aga komödiandid olete teie. Kui meie kedagi armastame, siis juba armastame, kui ei armasta, siis tülitseme või kiskleme, kui aitame, siis juba viimse töökrossiga. Kuid teie? Kogu oma eluaja arutate inimkonna õnnest, armastusest inimkonna vastu. Aga mida olete teinud? Keda olete toitnud? Keda lohutanud? Teie lõbustate ainult endid, iseendi meelt lahutate. Teie olete komödiandid, veiderdajad, mitte aga meie.»

Sügavalt liigutavad on vanamehe-näitejuhi Narokovi ja noore näitleja Neznamovi kujud näidendis «Talendid ja austajad» ja «Süüta süüdlased». Vaatamata alalisele ainelisele puudusele on nad täis uhkust ning inimväärikust.

Tõelise kunstijüngrina, kes kogu oma elu on andnud näitelavale, esitab Ostrovski andeka näitleja Krutšinina («Süüta süüdlased»).

Paljastades kaupmeeste põikpäisust, ametnike altkäemaksuvõtmist, mõisnike moraalset laostumist ja töösturite nöörimist, kujutab Ostrovski sügava sümpaatiatundega tagasihoidlikke ning ausaid töölisi intelligentsi ridadest.

Selline on Ostrovski kaasaegsest elust võetud näidendite üldiseloom.

---

267 «Трудовой хлеб».
268 «Без вины виноватые».
268-а «Несчастливцев».
268-в «Счастливцев».

Ajaloolised näidendid. 60-ndail aastail kirjutab ta näidendid «Kusma Zahharjitš Minin-Suhhoruk», «Vojevood ehk unelm Volgal», «Vale-Dimitri ja Vassili Šuiski», «Tušino», «Vassilissa Melentjeva».

Töötades ajalooliste näidendite kallal, tutvus Ostrovski põhjalikult ajalooliste uurimustega. Ta püüdis võimalikult täielikult esile tuua möödunud ajastu rahva elu-olu ja anda mitte ainult rahvaliikumise pilte, vaid ka sangarite iseloomusid. Kõik need näidendid paistavad silma oma suure kunstiväärtuse, tõepärasuse ning veenvusega.

Nendega liituvad ka komöödiad «XVII sajandi koomik», mille Ostrovski on kirjutanud vene teatri 200. aastapäevaks, ja «Lumivalgeke», mis on loodud peamiselt vanaaegse vene folkloori ainete alusel.

Kogu oma elu on Ostrovski tervenisti pühendanud vene teatrile ja ēsineb tema uue repertuaari loojana. Harva leidub kirjanikke, kelle elu kujutamise avarus on nii suur kui Ostrovskil.

DRAAMA «ÄIKE». 1860

Draama «Äike» avaldati esmakordselt ajakirja «Biblioteka dlja tštenija» 1860. aasta jaanuarikuu numbris.

«Äike» on kahtlemata Ostrovski kõige tähtsam näidend,» kirjutas samal aastal Dobroljubov. See üldhinnang pole oma jõudu kaotanud kuni käesoleva ajani. Ostrovski loomingus on «Äike» vastuvaidlematult tema parim teos, tema loomingu tippsaavutus. See on «vene draamakirjanduse ehtne pärl», mida võib kõrvutada selliste dramaatiliste teostega nagu «Äbarik»[269], «Häda mõistuse pärast»[270], «Revident» ja «Boris Godunov».

Draama «Äike» tegevus toimub Vene provintsilinnas Kalinovos.

«Linn seisab Volga kaldal, on üleni roheluses; järsakuilt paistavad kauged maa-alad, kaetud asulate ning viljapõldudega; õnnistusrikas suvepäev otse kisub kaldale, õhu kätte,

---

269 «Недоросль».
270 «Горе от ума».

lahtise taeva alla, selle tuule alla, mis karastavalt puhub Volgalt.» (Dobroljubov.)

Raske on selle linna inimeste elu. Ei märka nad looduse imetlusväärset ilu. Ühed elavad «silmatorkavas vaesuses» ja «magavad kõigest tundi kolm öö-päeva jooksul», tume ning sünge on nende elu. Teised on paadunud, jõhkraks muutunud; vali on nende iseloom, raske nende elu-olu. Kõvasti lukustavad nad endid oma majadesse, et «inimesed ei näeks, kuidas nad alaliselt oma koduste kallal närivad ja perekonda türanniseerivad. Ja et pisaraid voolab nende lukustatud uste taga, nähtamatuid, kuuldamatuid».

Hämmastava jõuga kujutab Ostrovski seda «pimeduseriigi» kolgast, kus jõhkralt tallatakse jalgade alla inimväärikus.

Elu peremeestena esinevad siin põikpead. Nad ahistavad inimesi, türanniseerivad oma perekonda ja suruvad maha elava ning terve inimmõtte igasuguse avalduse. Need on inimesed, kes sarnanevad Dikoi ja Kabanihhaga.

Dikói kuju. Dikói on rikas kaupmees, tähtis isik linnas. Ta on harimatu, ahne, äärmiselt egoistlik ning toores. Dikoi jõud seisab rahas. Tema kindla ning vaieldamatu veende järgi annab raha talle mitte millegagi võrreldava ülekaalu inimeste ees. Sellepärast nõuabki ta kõikidelt tingimatut alistumist endale, kannatamata mingisuguseid vasturääkimisi.

Kui politseiülem talle ütles, et ta talumeestele raha õieti arvestaks, siis ta, patsutades selle õlale, ütles: «Maksab siis, teie kõrgeausus, meil teiega rääkida sellistest tühistest asjadest. Palju rahvast käib minu juures aastas; teie saage sellest aru: kui igale inimesele jätan maksmata tühise kopika, moodustuvad sellest minule tuhanded, nii on see mulle hea.»

Selle metsiku jõu tundest on läbi imbunud Dikoi sõnad, kui ta keeldub Kuliginile kella korrastamiseks raha andmast ja igati solvab teda.

«Teistele oled sina aus inimene, aga mina arvan, et oled röövel, ja see on kõik,» räägib ta Kuliginile. «Kas tahtsid seda minult kuulda? Nii siis kuule. Ütlen, et oled röövel, ja lõpp! Kas sa siis minuga tahad kohut käia! Siis tea, et oled ussike! Tahan — annan armu! Tahan — litsun puruks.»

Dikoi aina püüdleb rikkuse poole, ta meelsasti ei maksakski inimestele raha, kuid mõistab, et siis keegi ei hakka talle tööd

tegema. «Tean küll, et on vaja anda, kuid siiski heaga ei või,» räägib ta.

Kõigis asjus taotleb Dikoi ainult oma isiklikke huvisid. Tal pole asja ühiskondlikkude huvidega. Ta ei mõtlegi Borisile anda raha, mis sellele vanaema poolt testamendiga on päran-datud. «Mul on omad lapsed, mis eest ma siis raha võõrastele annan? Sellega pean oma lapsi solvama.»

Mitte kedagi kartes on ta harjunud oma hinge sõimuga kergendama. «Sihukest sõimajat, kui on meie Savjol Prokof-jevitš,» räägitakse tema kohta, «tuleb juba otsida. Mitte millegi pärast rebib inimest ... Pole kedagi, kes teda pidurdaks, ja nii ta siis riidleb.» Ta sõimab oma vennapoega Kuliginit, Kudr-jašši ja isegi Kabanihhat. Satub turule, «sõimab kõik mehed läbi». Kui tal aga ei õnnestu kedagi läbi sõimata, siis juba kodused «hoidku endid!». Ja neil tuleb nädalapäevad pööninguil ning sahvreis peidus olla. Alaliste sõimude pärast kutsutakse teda Kalinovos «sõduriks» ja «teravaks meheks».

Dikoi on harimatu inimene. Ta ei taha kuuldagi kella ning piksevarda ehitamisest. Äike saadetakse tema arvates inimes-tele nuhtluseks. Deržavini värsse, mida Kuligin tsiteerib, peab ta jämeduseks ja ähvardab: «Vaja sind nende sõnade eest politseiülema juurde saata, küll ta sulle annab! Kuulake, ausad inimesed, mida ta räägib!»

Väliselt täidab ta kõik usulised kombed — paastub, käib armulaual ja usub pimedalt palve päästvasse mõjusse, mis tema veende järgi päästab igast patust.

Kabanihha kuju. Kabanihha on lesk, rikas kaupmehe naine, vanade, domostroiliste[271] määruste innukas täitja. Ta ei kujutle mingisugust teist elu peale selle, mida ta on harju-nud elama, ja armastab toetuda seadusele. Seaduse all mõis-tab Kabanihha usukommetest ja muistse aja eluviisist valju ning tingimatut kinnipidamist.

Saates näiteks oma poega Tihhonit, käsib ta kõiki istuda ning vaikida, siis käsib Tihhonit enda ees maani kummardada, käsib Katerinat Tihhoni ees kummardada jne. Saatnud Tihhoni ära, teeb ta Katerinale etteheiteid, et see ei ulu trepil, nagu «iga teine hea naine».

---

[271] «Domostroi» — vana-vene teos elu- ja kombeõpetuse üle.

Kuid Kabanihha hakkab taipama, et «muistne aeg kaob», noored püüavad vabaduse poole. Muistse aja väljasuremine näib talle olevat «viimsete aegade» saabumise tunnuseks. Ja ta püüab muistset aega oma jõu ning võimuga kinni pidada. Võitluses muistse aja säilitamise eest toetub ta usule, kuid nagu Dikoigi võtab seda ainult väliselt, kui kindlaksmääratud kommete — palve, paastumise ja kirikuskäimise — vältimatut täitmist, lugedes seda täiesti küllaldaseks, et mitte põleda «kustumatus tules» ning keeda «kustutamatus tõrvas».

Kabanihha peab vooruseks meelitada söötmisega Feklušataolisi hüsteerilisi naisi. Oma suhtumist lastesse ning miniasse, mis faktiliselt on väljakannatamatu, loeb ta vagaduseks. Kõige selle eest nimetab Kuligin teda õigusega variseriks.

Pidades oma vaateid ümberlükkamatuiks, sunnib Kabanihha neid kõigile peale ja ei taha vähemalgi määral teiste vaateid arvestada. Ta sallib ainult neid, kes on temaga nõus, näiteks Feklušat ja Dikoid.

Omandades Kalinovo elanike «valjud kombed» ja tõrkumata neid täites kaotas ta inimliku kuju, muutus valjuks ning südametuks.

Kui Katerina talumatult kannatades kahetseb ja tunnistab üles oma «pattu», Kabanihha mitte ainult tunneb talle kaasa, vaid kirglik-kiusakalt kuulab teda üle, pressib talt lõpuni välja raske ülestunnistuse ja hüüab siis võiduröömsalt: «Näed nüüd, pojake! Kuhu see vabadus viib! Ma ju rääkisin, aga sina ei tahtnud kuuldagi. Noh, said nüüd kätte!» Pärast seda ründab ta halastamatult oma ohvrit edasi: käsib Tihhonit Katerinat peksta, tema kallal alaliselt närida ja ütleb, et vaja ta elavalt maasse kaevata.

Kabanihha väljuse tipuks on tema suhtumine Katerina enesetapmisse: «Jäta järele! Nuttagi tema pärast on patt!» ütleb ta Katerina laiba kohal kummarduvale Tihhonile. Tema valjuse ning riiakuse pärast hukkub Katerina, põgeneb majast Varvara, saab õnnetuks Tihhon. Kõik see on Kabanihha ebardlike eluvaadete ning «elutarkuse» tulemus.

Sellised on vana põlve esindajad draamas «Äike».

Noor generatsioon. Draama noore generatsiooni hulka kuuluvad Katerina, Tihhon, Boris, Kudrjaš ja Varvara. Neid kõiki ängistab põikpäisuse masendav jõud ja igaüks neist aval-

dab omamoodi rahulolematust kalinovlaste «valjude kommete» vastu. Kuid ühed reageerivad survele aktiivselt ning otsustavalt, teised passiivselt ning loiult. Viimaste hulka kuuluvad Tihhon ja Boris.

Tihhon on kurnatud ning alandlik inimene, kes lapsepõlvest saadik on olnud oma ema despootliku mõju all. Ta täidab pimesi tema tahtmist ja mitte üheski asjas ei räägi talle vastu. Ema võtab talle naise, dikteerib talle, kuidas vaja elada ning suhtuda naisesse, sunnib täitma oma määrusi, ja tema alistub tõrkumatult emale. Ema korraldusel sõidab ta Moskvasse, solvab ning peksab oma naist ja isegi traagilisel momendil ei julge ema keelule alistudes osa võtta Katerina päästmisest.

Tihhonil puudub iseseisvus. Ta on oma ema ori. Ema despotism on hävitanud tema mõistuse ja tahtejõu. Siiski saab ta aru oma elu raskusest, tunneb siiralt kaasa õnnetule Katerinale, isegi Borisile.

Boris on ka kurnatud ning alandlik inimene, ja kui Tihhon on oma ema ohver, siis Boris on oma onu Dikoi ohver, kellest ta on täielikus ainelises sõltuvuses. Oma osa varandusest, mis vanaema talle testamendis oli määranud, võis ta kätte saada ainult sellel tingimusel, kui ta suhtub onusse austavalt. Kasutades seda asjaolu, nöögib Dikoi igati Borisi, solvates ning alandades teda kodus ja avalikult inimeste kuuldes.

Nagu Tihhongi saab Boris aru oma seisundi raskusest ning kalinovlaste kommete metsikusest, kuid olles loomult pehme, otsustamis- ning tahtejõuetu, ei kõlba ta võitluseks ja saab põikpäisuse ohvriks. Sellepärast sõidabki ta nii nurisemata «Tjahtasse hiinlaste juurde». Isegi kirg Katerina vastu ei suuda teda sundida tegutsema ning võitlema.

Tihhon ja Boris on kõlbelises suhtes elavalt maetud inimesed.

Kudrjaš on nendega võrreldes julge, resoluutne ning iseseisev inimene. Isegi Dikoi kardab teda veidi.

«Teile on ta kohutav,» räägib Kudrjaš kodanik Sapkinile, «aga mina oskan temaga kõnelda. Mind peetakse jõhkardiks, aga mis eest ta mind peab? Tähendab, et olen talle vajalik. Siis tähendab, et mina teda ei karda, ja las siis tema kardab mind.»

End Dikoi vastu kaitstes kasutab Kudrjaš oluliselt tema abinõusid: jõhkrust ning teravust. Dikoi sõimlemistele vastab ta sõimamisega. «Ei mina tema ees roomama hakka,» räägib Kudrjaš. Dikoi löökidele on ta valmis vastama löökidega: «Kui nii neljakesi, viiekesi,» ütleb ta, «räägiksime temaga palgest palgesse kuski põiktänavas, küll ta siis muutuks siidiseks. Aga meie õpetusest ei piiksataks ta kellelegi, ainult käiks ja vaataks ringi.» Selles seisabki Kudrjaši jõud, mis annab talle kalinovlaste seltskonnas suhtelise iseseisvuse. Kudrjaš pole rumal. Ta ei orienteeru sugugi halvasti teda ümbritsevas miljöös ning suhtumises inimestesse. Dikoid nimetab ta «teravaks meheks», Kabanihhat «verejanuliseks» ja Tihhonit «tobuks». Ta annab Borisile nõu ettevaatlikum olla ja hoiatab teda, et ta võib hävitada Katerina. Kudrjaš ei lase kunagi pead norgu, armastab lõbutseda ning naljatada. Ta erineb teistest kalinovlastest teatava iseseisvusega. Vastandina Borisile ei jäta Kudrjaš oma armsamat maha, vaid lahkub ühes temaga Kalinovost.

See kõik eraldab Kudrjašši soodsalt mitte ainult Tihhonist ning Borisist, vaid ka kalinovlastest üldse. Sellest hoolimata on ka Kudrjaš «pimeduseriigi» ohver. Head inimlikud eod ei saanud temas vajalikult areneda, ja «valjud kombed» kasvatasid tas jõhkrust ning egoismi. Ühiskondlikud huvid on talle võõrad. Ta on harimatu inimene. Kuid tema isiku kõige väärtuslikum omadus on see, et ta, elades kalinovlikus keskuses, säilitas lepitamatuse põikpäisusega ja otsustaval momendil leidis endas jõudu katkestada sidemed kalinovlastega.

Varvara on mitmeti Kudrjaši sarnane. Nagu temagi, kohanes ka Varvara kalinovlaste kommetega ja õppis tegutsema nende põhimõtte järgi: «Tee, mida tahad, et aga oleks osavasti varjatud.» See tõukab teda alatasa petmisele. Väliselt täidab ta kõik kalinovlaste poolt maksmapandud ja tema ema poolt innukalt kaitstud käitumisreeglid: ta ei vaidle kunagi emale vastu, nimetab teda «mammakeseks», väljub majast jalutama ainult ema loal ja kardab meestega kohtamisi inimeste nähes. Kuid ema ta ei armasta ning petab teda, kohates Kudrjaši öösel kuristikus ja korraldades Katerinale kohtamise Borisiga.

Katerina sõnadele: «Petta ma ei oska, varjata midagi ei saa» vastab ta: «Noh, ega ilma selleta läbi ei saa, sa pea mee-

les, kus sa elad. Meil kogu maja sellel põhinebki. Ka mina polnud pettur, aga õppisin selleks, kui tuli vaja.»

Kasvanud üles kalinovlaste keskel, räägib Varvara: «Ja mis himu on mul siin kuivetuda: kas või sure tusa kätte, kas nad sind siis kahetsevad! Kuidas siis, oota! Mis sunnib siis mind ennast vaevama!»

Aga ka Varvara on «pimeduseriigi» ohver. Talle on võõrad õrnus ning poeetilisus, mis on nii omased Katerinale, karmis olukorras on ta hing muutunud kalgiks. Ta ei anna luulelist ilmet oma suhteile Kudrjašiga ja ei leia, et oleks sündsusetu teda öösel kuristikus kohata.

«Valjud kombed» pole siiski temas hävitanud headusening õiglusetunnet. Ta tunneb siiralt kaasa Katerinale ja saab aru Kabanihha ja kalinovlaste ebaõiglusest tema vastu.

Katerina kuju. Kalinovo pimedusega löödud inimestest seisab kõrgemal Katerina kannataja-kuju. Ta ei või leppida kasuahnete ning valelikkude inimestega, kuid juba lapsepõlvest saadik osutus ta nende mõju all olevaks.

Oma lapsepõlve meenutades jutustab Katerina: «Meie maja oli täis naispalverändajaid ning palvetajaid. Tuleme kirikust, asume mingisuguse töö kallale, enamasti kuldtikandit sametile tegema, ja palverändajad hakkavad jutustama, kus nad on käinud, mida näinud, pühakute elulugusid jutustama, vaimulikke värsse laulma.»

Palverändajate totrad jutustused arendavad Katerinas haiglast tundeerksust, ja ta loob oma kujutluses erilise maailma, mis ei sarnane teda ümbritseva eluga. Ta nägi ebatavalisi unelmaid: kuldtempleid või mingisuguseid tavatuid rohuaedu, ja ikka laulavad nähtamatud hääled ning lõhnab küpressi järgi, ja mäed ning puud nagu polekski tavalised, vaid sellised, nagu neid kujutatakse ikoonidel. Talle näis isegi, et ta mitte unes, vaid päris ilmsi nägi, «kuidas päikesepaistelisel päeval siirdub tornikuplist allapoole selline hele sammas, ja selles sambas hõljub suits, nagu pilved», ja nagu lendaksid ning laulaksid selles sambas inglid.

Nii tekkis Katerinal tegelikkuse romantiline tajumine, täis müstitsismi[272], ja esimesed unistused millestki teistsugusest, paremast, Katerina, teadmata miks, palus ning nuttis.

---

[272] Müstitsism — usk salapärasesse ning üleloomulikku.

Ta pannakse mehele, ja vabadus, mida ta kasutas ema juures, lahkub nüüd jäädavalt. Raske miljöö Kabanovite majas purustab Katerina romantilise meeleolu. Ta elab üle sügava sisemise tragöödia ja ei leia kelleski kaastunnet. Ta mees Tihhon ei mõista teda ja vali ämm suhtub temasse umbusklikult, järeleandmatult sunnib peale oma reegleid ja tungib seega jõhkralt tema heledate unistuste maailma. Katerina elu muutub talumatuks. «Mu hinge haarab selline ängistus, selline ängistustunne kodus, et jookseksin minema,» räägib ta.

Ümbritsevasse miljöösse süvenedes jõuab Katerina kabanovlaste eluvaadete eitamisele. Varvara kaasabil veendub Katerina, et ta ei armasta Tihhonit, vaid ainult haletseb teda. Aegamisi hakkab ta mõistma oma seisundi väljapääsematust ja räägib: «Elan, vaevlen, valgusevälgatust endale ei näe! Ja teadagi, et kunagi ei näe! Mida kaugemale, seda halvem.»

Elu Kabanovite majas võtab ta nagu orjust, ja tema endiste unistuste asemele astub soov vabaduse ning õnne järele. Aga selle soovi teostamisele läheneb Katerina aralt, raskete kahtluste ning ärevusega. Ses suhtes on eriti iseloomulik stseen võtmega.

Selles avaneb erilise jõuga Katerina sisemine võitlus. Võti käes, teeb Katerina oma elu kurba lõppkokkuvõtet ja otsustab vastu minna armastusele ning õnnele. See on Katerina esimene otsustav samm avalikuks protestiks teda rõhuva miljöö vastu.

Sisemiselt ta protestis ammu. Juba lapsepõlves jooksis ta kodunt minema, kui teda solvati. Sattunud Kabanihha majja, Katerina ei taha kannatada teenimatut solvamist. «Kellele teeb lõbu taluda valesüüdistust,» ütleb ta Varvarale. Teda kutsuvad endi juurde Volga vabad ning laiad avarused.

«Aga kui mul siin muutub väga vastumeelseks,» räägib ta, «siis ei pea mind ükski vägi kinni. Hüppan aknast välja, söösten Volgasse. Kui ei taha siin elada, siis ei tee seda, kas või tapku mind!»

Nii kasvab kord-korralt tema protesti jõud, mis pärast avaldub mitte ainult sõnades, vaid ka käitumises: ta keeldub trepil «ulgumast» pärast Tihhoni ärasõitu, läheb kohtamisele Borisiga, kohtab teda kümnel päeval ja lõpuks, mitte leppides oma haletsemisväärse seisundiga mehe majas, hüppab Volgasse.

Selles ägedas ning otsustavas protestis ilmneb Katerina iseloomu jõud ning ind.

Katerina on siiras, õiglane ning otsekohene isik. Ta ei soovi tegutseda reegli järgi: «tee mida tahad, et aga oleks osavasti varjatud.» Ta ei varja oma truudusemurdmist mehele ja tunnistab selle kahetsedes üles. Kuid Katerina isiklik moraal on kujunenud religiooni mõjul.

Katerina religioossus võtab ebausu kuju. Asjaolude kokkusattumine süvendab veel rohkem tema ebausklikku hirmu. Meeletu proua karjed «põrgutulest» ja seejärel äike võtavad Katerinalt viimse jõu, ja ta näeb väljapääsu ainult surmas. «Nii siis, ükstapuha,» räägib ta, «oma hinge olen juba hukka saatnud.»

Leidmata lohutust inimeste poolt, leiab Katerina seda lähenemises loodusele. Otsustanud surma minna, pöördub Katerina oma murega looduse poole: «Tuuled marulised, viige teie temale minu nukrus-mure.»

Loodusearmastus on tema iseloomu peaomadusi. Juba lapsepõlves armastas Katerina lillede eest hoolitseda ja viibida aia üksinduses. Ta armastab Volgat. Loodusega läbikäimises avaldub Katerina võluvus, õrnus ning poeetilisus, mis teda nii teravalt lahutavad jõhkraist «kalinovlastest».

Katerina on heasüdamlik. Ta ei süüdista Borisi isegi siis, kui varises kokku tema viimne, kuigi nõrk lootus temaga ühes ära sõita. «Nüüd olen sind näinud, seda nad mult ära ei võta, aga midagi muud pole mulle vaja,» räägib ta Borisiga jumalaga jättes.

Niisugused on Katerina iseloomujooned, mis andsid Dobroljubovile õiguse nimetada teda valgusekiireks pimeduseriigis[273].

Dobroljubov Katerinast. Oma artiklis, mis on pühendatud draama «Äike» analüüsile, osutab Dobroljubov suurt tähelepanu Katerina kujule.

Ta vaatleb Katerinat kui inimisiku loomulike vajaduste väljendajat ja arvab, et Katerina «tunneb võimalust rahuldada oma hinge loomulikku janu ja ei või enam jääda passiivseks: ta kipub uue elu poole, kuigi tuleks surra selles tungis».

---

[273] N. A. Dobroljubovi artikkel ilmus ajakirjas «Sovremennik» 1860. a.

Edasi tõendab ta, et Katerina loomulikud püüdlused on täielikus vastuolus dikoide ja kabanihhade elu-olu ning kommete kunstlike tingimustega.

Katerina «hinge loomuliku janu» all mõistab Dobroljubov püüdlust armastuse poole ja soovi vabaduse, avaruse, ilu, kooskõla, rahulolu ning õnne järele.

«Armastus inimese vastu,» kirjutab Dobroljubov, «soov leida vastukaja ka teise südames, õrnade naudingute vajadus puhkes loomulikul viisil noores naises ja muutis tema endised ebamäärased ning viljatud unistused.»

Aga seda vastukaja ei leia Katerina teda ümbritsevais inimestes, ja algul «looduse jõud, millel pole võimalik areneda tegevuses», väljendub passiivselt, kannatuse ning tagasihoidlikkusega, kuid seejärel «loomulike püüdluste jõud, Katerinale endale märkamatult, saab tas võidu kõigi väliste nõuete, eelarvamuste ning kunstlike kombinatsioonide üle, millesse ta elu on mässitud».

Revolutsioonilise demokraadina näeb Dobroljubov Katerina kujus «juba küpseks saanud, kogu organismist sugenenud nõuet elu õiguse ning avaruse järele».[274]

Ta tervitab palavalt Katerina otsustavat protesti ja hüüab: «Vaat kus on tõeline iseloomu jõud, mida võib igal juhul usaldada! Vaat kus on kõrgus, milleni küünib meie rahva elu oma arenemisel!»

Katerinas näeb ta «protesti kabanovlikkude arusaamiste vastu kõlblusest, protesti, mis on lõpuni viidud, avalikult välja kuulutatud ka koduse piinamise all ja põhjatu sügaviku kohal, millesse viskus vaene naine».

Dobroljubov arvab, et Katerina kuju on samm edasi[275] mitte ainult Ostrovski loomingus, vaid ka kogu vene kirjanduses. «Selle ümber keerlesid meie parimad kirjanikud, kuid nemad oskasid ainult selle vajadusest aru saada ega suutnud mõista ning tunda selle olemust. Seda oskas teha Ostrovski.»

Dobroljubov võrdleb Katerinat veerikka jõega. Jõgi voolab, «nagu seda nõuab tema loomu omadus; tema voolamise iseloom muutub sõltuvalt kohast, millest ta läbi läheb, aga voolamine ei peatu; on põhi ühetasane — voolab jõgi rahulikult,

---

[274] Meie sõrendus. N. K.
[275] Meie sõrendus. N. K.

juhtuvad ette kivid — ta hüppab neist üle, kui kuristik — voolab joastikuna, tõkestatakse teda — ta tormitseb ja murrab end läbi teises kohas. Mitte sellepärast ei tormitse ta, et ta äkki tahtis kohiseda või vihastada tõkete üle, vaid lihtsalt sellepärast, et see on talle vajalik tema loomuliku nõude täitmiseks — edasivoolamiseks.»

Kuligini kuju. Kuligin protestib «valjude kommete» vastu mitte vähem kirglikult kui Katerina, aga tema protest pole enam stiihiline, vaid teadlik. Eitades põikpäisust teab Kuligin hästi, millega seda asendada, ja püüab inimeste silmi avada elu varjukülgi nägema.

Kuligini peamine iseloomujoon on humaansus. Ebainimlikud halastamatud kabanihhad ning dikoid kutsuvad tas esile vihatunde, ja ta paljastab kirglikult nende elu-olu ning kombeid, ja vastupidi — põikpäisuse ohvrite vastu avaldab ta sügavat kaastunnet. «Ja et pisaraid voolab nende lukustatud uste taga, nähtamatuid, kuuldamatuid...» räägib ta.

Kuligin püüab vaeseid aidata. Ta unistab *perpetuum mobile*[276] leiutamisest ja selle eest miljoni rubla saamisest, mida ta kavatseb anda vaeste ülalpidamiseks. Aga kuni tal pole raha, aitab ta inimesi hea sõna ning nõuga.

Vaadeldes jõhkraid kombeid, pimedust ning harimatust, kõneleb Kuligin kalinovlastele innuga võimalusest parandada ning ilustada elu linnas, kõneleb ajanäitaja ja piksevarraste ehitamisest.

Kuligin on iseõppinud kellameister, kuid hingelt on ta ehtne luuletaja. Ta vaatleb mõnuga Volga avarusi, komeete, tähti, tunneb, kuidas «iga lill on rõõmus», tsiteerib Lomonossovi ja Deržavini värsse. Ta tahaks ise ka «värssidega kujutada» kalinovlaste elu, kuid kardab, et teda ei mõisteta.

Ühiskondliku heaolu ning elu parandamise unistustest ammutab Kuligin jõudu võitluseks põikpäisusega. Ta on viiekümne-aastane, kuid hingelt on ta noor, täis loomingulisi tunge ja õilsaid otsinguid. Omakasupüüdmatus, siirus ja tõearmastus lahutavad teda teravalt karmidest ning egoistlikest kalinovlastest ja avavad temas tõeliselt inimlikud iseloomujooned.

---

[276] *Perpetuum mobile* — kõrvalise abita igavesti liikuv seadis. Selle leiutamist peeti juba tol ajal võimatuks.

Kuligini algkujuks on tähtis vene leidur-iseõppija I. P. Kulibin (1735—1818).

Draama ideeline mõte. Draama «Äike» ilmus lavale ja trükitult just 1861. aasta eelpäevil, kui vene elu keskseks küsimuseks oli talupoegade pärisorjuse kaotamine ning inimisiku vabastamine. Ühes vene kirjanduse teiste teostega ilmus draama «Äike» vastusena sellele küsimusele. Nii vähemalt võtsid draamat Ostrovski kaasaeglased ja eriti vene kirjanduse suur arvustaja N. A. Dobroljubov, kes pühendas draamale artikli «Valgusekiir pimeduseriigis». Siiani on see artikkel jäänud «Äikese» kriitilise analüüsi ja kõigepealt selle üldmõtte klassikalise määrangu parimaks eeskujuks.

«Kuhu te ka vaataksite,» kirjutas selles artiklis Dobroljubov, «kõikjal näete te isiku ärkamist, oma seaduslike õiguste ettekujutamist, protesti vägivalla ning omavoli vastu, suuremalt jaolt veel arga, ebamäärast, mis on valmis peitu pugema, kuid mis siiski laseb märgata oma olemasolu.»

Selles protestis vägivalla ning omavoli vastu nägi Dobroljubov mitte ainult vene talupoegade pärisorjusest vabastamise, vaid ka kogu vene elu uuendamise küpsekssaanud vajadust.

«Vaadake ometi, mis sünnib meil ses suhtes,» kirjutas Dobroljubov. «Talupojad vabanevad, ja isegi mõisnikud, kes enne kinnitasid, et on vara anda talupojale vabadust, veenduvad nüüd ning tunnistavad, et on aeg see küsimus otsustada, et see on tõesti rahva teadvuses küpseks saanud... Aga mis on selle küsimuse põhialuseks, kui mitte o m a v o l i[277] vähendamine ning inimisiku õ i g u s t e[277] tõstmine?»

Dikoide ning kabanihhade äärmuseni jõudnud põikpäisust joonistades loobki Ostrovski draamas omavoli pildi, millest kõneleb Dobroljubov. Ja seepärast nägid Ostrovski kaasaeglased mitte juhuslikult draamas mitte ainult kaupmeeskonna eluolu ning kommete peegeldust, vaid vene elu tüüpiliste nähtuste kunstipärast jäljendust.

Hiiglasuure kunstilise veenvusega näitab Ostrovski draamas, et dikoide ning kabanihhade loodud ja feklušade ning hullumeelsete «prouade» mürgiga rikutud elu muutus taluma-

[277] Meie sõrendus. N. K.

tuks. Sellest moonutatud inimesed, tihhonid ning borisid, hukkuvad vältimatult. Looduse taustal, mis võlub oma iluga ja on täis avarust ning vabadust, näib see elu veel jälgim. Kuid «aja seadus, looduse ning ajaloo seadus nõuab oma», kirjutas Dobroljubov, «ja raskelt hingavad vanad kabanovlased, tundes, et on olemas neist kõrgem jõud, mida nad ei suuda vallutada, mille kohta nad isegi ei tea, kuidas sellele läheneda». See ongi rõhutud inimeste püüdlus teistsuguse, uue elu poole, protesti jõud vägivalla ning omavoli vastu, millist jõudu on võimatu murda.

Ja Dobroljubov loeb õigusega Ostrovski hiiglasuureks teeneks seda, et ta on draamas «Äike» loonud sellise isiku, «kes on rahva suure aate esindaja», vana elu vastu protestimise ning inimisiku vabastamise aate esindaja.

Selliseks isikuks draamas «Äike» on Katerina, kes protestib stiihiliselt, tagasihoidmatult, terve oma olemusega.

Omavoli vastu protestimise aade on draamas tugevdatud Kudrjaši, Varvara ja Kuligini kujudega.

Kudrjaš ja Varvara, kes ei lepi dikoide ning kabanovite põikpäisusega, jooksevad Kalinovost minema; Kuligin paljastab väsimatult põikpeade «valjusid kombeid», sõdib elu parandamise eest ja protestib teadlikult ning veendunult. Nii liituvad ühiseks protestiks stiihiline ja teadlik protest, mis annab draamale erilise veenmisjõu.

Kuid Kuligini kujul on draamas veel teine tähendus: Kuligin on andekas, täis loomingulisi kavatsusi. Ta võiks palju korda saata, kui ta poleks põikpeade võimuses.

Katerina tugev loomus, andekas Kuligin ja julged Kudrjaš ning Varvara aitavad meid õieti mõista Dobroljubovi artikli «Valgusekiir pimeduseriigis» lõppsõna: «Vene elu ja vene jõud on draamas «Äike» kunstniku poolt väljakutsutud otsustavaks teoks.» Möödunud aja tsensuuritingimustes ei võinud Dobroljubov rohkem ütelda, ja meile on selge, et tema ja Ostrovski kaasaeglased hindasid draamat «Äike» kui teost, mis andis õige vastuse reformide-eelse vene ühiskonna peaküsimusele.

Selles seisabki draama «Äike» hiiglasuur progressiivne tähendus ning ideeline mõte.

Draama kompositsioon ja sümboolika. Draamal «Äike» on kõrged kunstilised väärtused. «Missugusest küljest seda ka

võetaks,» kirjutas I. A. Gontšarov, «kas loomingu kavalisest või dramaatilise liikumise või lõpuks iseloomude kujutamise küljest, — kõikjale on vajutatud loomingulise jõu, vaatlemise täpsuse ning töötluse elegantsi pitser.»

Draama ülesehitus on lihtne, selles on 5 vaatust, kusjuures kolmandas vaatuses on kaks stseeni. Esimene vaatus moodustab draama e k s p o s i t s i o o n i. Selles on antud kõigi peategelaste esialgsed iseloomustused ja on märgitud draama kangelaste vahekorrad. Edasise tegevuse arenemise tõukejõuks on Katerina käitumine ning läbielamised. Tegevuse s õ l m i t u s e k s draamas on Tihhoni ärasõit ja Katerina otsus Borisiga kohtuda. Loomulikult ning järjekindlalt suureneb selle järel olukordade dramatism, mis eriti tugevneb neljanda vaatuse lõpuks ja jõuab k u l m i n a t s i o o n i n i: Katerina ülestunnistamiseni ning kahetsuse avaldamiseni rahva ees. Pärast seda järgneb l a h e n d u s — Katerina enesetapp.

Dramaatilisi olukordi arendades osutab Ostrovski suurt tähelepanu Kabanovite perekonna koduse miljöö joonistamisele ja Kalinovo linna kogu elukorra karakteristikale. Selle sihiga võtab ta draamasse i s i k u d, k e s p o l e v a h e t u s s e o s e s t e g e v u s e a r e n e m i s e g a (intriigiga). Sellised isikud on Kuligin, Fekluša ja linnaelanikud, kelle osatähtsus draamas on mitmesugune. Kuligin jutustab põikpeade «valjudest kommetest» ja kujutab linna vaesema rahvakihi rasket seisundit; Fekluša oma jutustustega «tulimaost», «saadana umbrohtudest» ja «aja alandamisest» tihendab kaupmeeste-põikpeade loodud läppunud olustiku rasket muljet; linnaelanike arutlused «põrgutulest», murjanitest ja Leedust näitavad nende nürimeelset teadvust, mille on maha surunud põikpäisus.

Nii loob Ostrovski isikute sissetoomisega, kellel pole otsest seost intriigiga, draama olustikulise tausta, milleta poleks mõistetavad ei Katerina tragöödia ega kogu näidendi mõte.

Rööbiti tegevuse peajoonega (Katerina — Boris) draamas areneb k õ r v a l j o o n (Varvara — Kudrjaš). See on kontrastne esimesele, sest Varvara jõhkravõitu armastus Kudrjaši vastu rõhutab Katerina ülevat ning poetiseeritud armastust Borisi vastu, mille tähendus pole väike näidendi õigeks mõistmiseks.

Teravalt on draamas teineteisele vastandatud Kuligini ja

Fekluša, Kudrjaši ja Borisi kujud, Katerina helged unistused ja masendav olukord Kabanovite majas.

Suurt tähelepanu osutab Ostrovski draamas maastikule. Looduse võluvad pildid rõhutavad teravalt elu-olu jälkust ja Dikoi, Kabanihha, Fekluša ning «proua» ebardlikkust.

Sellisteks piltideks draama esimeses vaatuses on vaade Volga kõrgelt kaldalt, mille taustal Dikoi «närib» Borisi ja Kabanihha oma laste ning minia kallal, nagu «rooste sööb rauda»; kolmandas vaatuses — hilisõhtu tähistaevaga ning lillelõhnaga Volga tagant, mille vaikuses Fekluša jagab ohtrasti oma sõnamürki ja joobnud Dikoi satub kokku Kabanihhaga; neljandas vaatuses — Volga pilt.

Kuid maastikul on draamas ka teine tähendus. Draama positiivseimad kangelased, Kuligin ja Katerina, vaatlevad imetlusega looduse ilu ja ainult selles leiavad vastukaja oma elamustele, mis veel teravamalt lahutab neid jõhkraist kalinovlastest. Ühtlasi soodustab maastik teravuse ning põnevuse arenemist tegevuse liikumises. Sellist osa mängivad näidendis läheneva äikese pildid. Neil on sümboolne iseloom. Lähenevad hirmuäratavad äikesepilved sümboliseerivad dikoide ja kabanihhade omavoli raskust. Ka teravdab äike Katerina hingelist tragöödiat ja kutsub temas esile võitluse armastuse- ja patutunde vahel. Katerina pingul-olevad närvid ei pea lõpuks vastu, ja paisunud pilve nähes tunnistab ta rahva ees oma süü üles.

Nii kasutas Ostrovski osavalt mitmesuguseid kompositsioonilisi võtteid, mis annavad tegevusele teravust ning põnevust ja soodustavad iga tegelase üksikult kujutamist.

Draama tegelaste keel. Tegelaste eredat iseloomustust soodustab ka nende keel. Iga kangelane kõneleb omamoodi, oma erilist keelt.

Põikpea Dikoi kõne on täis sõimu ning jõhkraid väljendusi, nagu näiteks: «Kao nii, et sa kadunud oled!», «Korista ennast!», «Käigu minema!» jne.

Kabanihha kõne on täis norimisi, etteheiteid ning tüütavaid manitsusi.

«Kuidas, mispärast karta!» ütleb ta pojale. «Kuidas, mispärast karta! Kas sa oled mõistuse kaotanud või? Sind ei hakka kartma, mind siis juba ammugi mitte? Mis kord see siis majas

on? Sina ju, arvan, elad temaga seaduse põhjal. Või kas teie arvates seadus ei tähenda midagi? Jah, kui sinu peas on sihukesed lollid mõtted, siis sa vähemalt ära lobise tema, seda enam õe, tüdruku juuresolekul; sellel tuleb ka abielluda, nii siis kuuleb ta sinu loba, ja mees pärast tänab meid õpetuse eest. Näed sa, kui palju sul seda mõistust on, ja ise tahad veel oma tahtmise järgi elada.»

Otsatu ojana voolavad tema manitsused, mis hävitavad ning solvavad inimese väärtust. Veniva kõnega kurnab ta oma ohvrit. Pugejaliku ning valeliku Fekluša kõne on üleküllastatud kaupmeeste elu variserliku ülistamisega ja uuenduste hüsteeriliste paljastamistega.

«Tore-dus! kallike, tore-dus! Ilu imepärane!» kõneleb ta. «Ja mida üteldagi! Tõotatud maal elate! Ja kaupmeeskond on kõik jumalakartlik rahvas, paljude voorustega ehitud! Paljude helduste ning almustega!»

Teravalt kontrastne tema kõnele on Kuligini kõne, kes «on lugenud isegi Lomonossovit, Deržavinit...». Tema keel on raamatulik, pisut vanamoeline; tema kõnes esinevad vahel kiriku-slaavi keele sõnad ning väljendused. «Aga need neile väikese armuanni eest sepitsevad tempelpoognail kuritahtlikke salakaebusi ligimeste peale»[278], räägib ta prikaasi-kirjutajaist. «See pole äike, vaid taevane õnnistus!» kõneleb ta rahvale. «Jah, taevane õnnistus! Teil on ikka äike! Virmalised löövad lõkkele, peaks seda mõnuga vaatlema ning imetlema ülitarkust: «Kesköömaadelt valgus koidab!» Aga teie kohkute...»

Dikoi ja Kabanihha rohmakast keelest erineb Kuligini keel viisakate kõnekäändudega, «teie» tarvitamisega.

Impulsiivse ning kirgliku Katerina keel on lüüriliselt elevuslik, emotsionaalse värvinguga. Kord on see täis vaimustust ning kaastunnet («Ja milliseid unelmaid nägin, Varvara, milliseid unelmaid!»), kord täis resoluutsust ning lepitamatust («Oh, Varvara, ei tunne sa minu iseloomu!»), kord lohutamatut nukrust («Noh, nüüd hakkab meie majas vaikus valitsema. Oh, milline igavus!...»), kord ärevust ning rahutusi («Mida ta seal teeb? Mida ta kõik välja mõtleb?...»). Ajuti küünib ta kõne rahvalaulu kõrge poeetilise iluni: «Tuuled marulised, kandke

---

278 «А те им, за малую благостыню, на гербовых листах злостные кляузы строчат на ближних».

teie temale mu igatsus-mure! Isake, igav on mul, igav! Minu rõõm! minu elu, minu hing, armastan sind! Hüüa vastu!»

Kultuurist puutumata Kudrjaši kõne on täis lükitud kõnekäändudega ning lihtkeelele tüüpiliste tabavate võrdlustega[279]. «... Aga see on nagu keti küljest end lahti kiskunud,» ütleb ta Dikoi kohta. Kudrjaš on karm ja ka ta kõne karm. «Aga teie minge oma teed, ja see on kõik,» ütleb ta Borisile. «Sea end ise sisse ja jaluta ainult temaga, ja kellelgi pole sinuga asja. Kuid võõraisse ära puutu! Meil pole see viisiks, ja muidu külapoisid murravad su jalaluud. Mina seisan oma eest... ja ma ei teagi, mis ma teeksin! Kõri rebin puruks!»

Nii on siis draama «Äike» tegelaste keel rangelt individualiseeritud. Suure meisterlikkusega kasutab Ostrovski keeleliste vahendite kogu mitmekesisust, mis soodustab ühe või teise kangelase iseloomusse süvenemist.

Dobroljubovi hinnang Ostrovski loomingu kohta. N. A. Dobroljubov pühendas Ostrovski loomingule kaks suurt artiklit: «Pimeduseriik» ja «Valgusekiir pimeduseriigis».

Artikli «Pimeduseriik» kirjutamise põhjuseks oli Ostrovski kaheköitelise teoste kogu ilmumine 1859. aastal. Sellesse teoste kogusse paigutas Ostrovski kõik näidendid, mis ta oli kirjutanud ajavahemikus 1847—1859, ja esmakordselt avanes viiekümnendate aastate lugeja ees draamakirjaniku poolt loodud laiaulatuslik elupilt. Kuid kaugeltki mitte kõik selles pildis polnud lugejale selge, sest Ostrovski teoste kohta eksisteerisid tol ajal kõige mitmekesisemad arvamused. Ühed arvustajad nägid temas slavofiili, teised «läänlast», ja keegi neist ei osanud anda tema loomingu enam või vähem täielikku iseloomustust.

Sellest kirjutab Dobroljubov oma artikli algul; ta näeb eelneva arvustuse viljatuse põhjust selle kitsas subjektiivsuses ning oskamatuses üles leida Ostrovski peamist väärtust, mis seisab tema kujutuste tõepärasuses, mis soodustabki õiget arusaamist tõelisest elust.

Üksikasjaliselt analüüsib Dobroljubov näidendi näidendi järel läbi ja teeb järeldused Ostrovski loomingu kohta, mis

[279] Sõnad nagu «пущай» (пусть), «нешто» (нечто), «неужто» (неужели), «надоть» (надо), «вота» (вот) otse sajavad ta suust.

käesoleva ajani pole kaotanud oma tähendust, vaid püsivad juhtivaina Ostrovski loomingu analüüsimisel.

Arvustaja arvates on Ostrovski komöödiate kangelastel iseloomujooned, mis on omased mitte ainult kaupmeeskonnale ning ametnikele, vaid on üldrahvalikud. Sellepärast loovad Ostrovski teosed avara pildi vene elust, ja seejuures kõige olulisemais avaldustes.

Dobroljubov kirjutas, et Ostrovski on «väga täiuslikult ning reljeefselt esitanud kahte liiki vahekordi, millele meil inimene võib veel hingeliselt läheneda, — perekondlikud ja varanduslikud vahekorrad. Ja pole seepärast sugugi imestada, et tema näidendite süžeed ja nimedki keerlevad perekonna, peigmehe, pruudi, rikkuse ja vaesuse ümber».

Põhiprintsiibiks, mis määrab kõik vahekorrad inimeste vahel Ostrovski poolt toredasti kujutatud keskkonnas, peab Dobroljubov põikpäisust. Arvustaja arvates just see muudab elu «haisvaks vanglaks».

«See on varjatud, vaikselt õhkava südamevalu maailm,» kirjutab arvustaja, «alaliselt pakitseva valu nüri maailm, vangla, hauavaikuse maailm, mis vahel elustub tumedast, jõuetust nurinast, vaikselt kustuvast juba oma sündimisel.»

Raske, ajuti isegi talumatu on noorte, vaeste ning iseseisvusetute inimeste seisund selles pimeduseriigis, alandatud ning solvatud on nende inimväärtus, alla surutud usk armastuse õilsusse ja töö auväärsusse. Alaline hirm vanemate ja rikaste ees tõukab inimesi pettusele ning kavalusele.

Ostrovski talendi jõudu näeb arvustaja selles, et isegi sellistes elutingimustes on ta osanud pilku heita «inimese hinge sügavikku» ja eristada temas «natuuri kõigist väljastpoolt saadud väärarenguist ning kasvajaist».

«Vahekordade ebaloomulikkus», mis tekib ühtede põikpäisusest ning teiste õigusetusest, ongi Dobroljubovi arvates Ostrovski näidendite peamotiiviks.

Kuid joonistades nende järgi elu kurba pilti, ei võinud Dobroljubov kui revolutsiooniline demokraat otsimata jätta väljapääsu tekkinud seisundist. Ta tõendab lugejale, et põikpäisus juba muutub jõuetuks ning väetiks, et «selles pole mingisugust kõlbelist võimu, ja et ta peab paratamatult lähenema oma hävingule».

Seda mõtet arendas Dobroljubov üksikasjalisemalt oma teises artiklis «Valgusekiir pimeduseriigis», mis on pühendatud draamale «Äike». Dobroljubovi sõnade järgi on see draama uueks tõenduseks, et Ostrovski eelmiste näidendite kohta tehtud lõppjäreldus on õige.

Selles artiklis väidab Dobroljubov juba kindlasti, et põikpäisus variseb kokku. Kabanihha aimab vana korra lõppu, paljudel juhtudel lööb ta juba käega noorsoo suhtes ja muretseb õieti ainult selle eest, kuidas oma elu veel vanamoodi ära elada. Enamikul juhtudel on jõuetud ka dikoid.

Lõpuks nägi Dobroljubov pimeduseriigis ka ehtsat valgusekiirt — Katerinat, kes õnne ja vabaduse nimel protestis kogu oma olemusega. Pimeduseriik lõi vankuma ja Dobroljubov märgib rahuldusega, et draama «Äike» üldmõttes avaldub «vajalikkus tekkiva liikumise järele vene elus».

Kokkuvõttes kirjutab arvustaja, et Ostrovski teostes on rahva püüdlus korraldada elu õiguse, seaduslikkuse ja inimisiku austamise alusel saanud laiaulatusliku väljenduse.

Dobroljubovi artiklid Ostrovskist, mida läbib palav armastus vabaduse ning õnne vastu, on hindamatuks panuseks meie suure draamakirjaniku edasiseks tundmaõppimiseks.

Ostrovski ja vene teater. Õigusega nimetatakse Ostrovskit vene draama isaks. Enne teda valitsesid vene näitelaval prantsuse komöödiad ja vodevillid[280] ning tragöödiad, mis olid ehitatud välisefektidele. Midagi vene omapärast neis polnud.

Kahekümnendail aastail loodud Puškini «Boris Godunov» ja Gribojedovi «Häda mõistuse pärast» ei saanud vene teatri pärisosaks, sest näitelavale ilmusid need hulk aega pärast nende trükis avaldamist.

Nii ilmus ilma tsensuuri moonutusteta «Häda mõistuse pärast» näitelavale alles 60-ndate aastate lõpul, kui juba mängiti Ostrovski näidendeid.

Ainult Gogoli «Revident» võeti kestvalt repertuaari kohe pärast selle trükis ilmumist.

Mõningat elevust tõid 30—40-ndate aastate repertuaari näi-

[280] Vodevill — lühike naljaka sisuga dramaatiline teos, tavaliselt ühenduses kupleede esitamisega.

tekirjanikud Kukolnik ja Polevoi, kelle näidendid ujutasid üle vene näitelava, kuid pealtvaatajaid rahuldada nad ei suutnud.

Arvestades sentimentalismi ning romantismi, jätkasid need näitekirjanikud oma näidendite ehitamist odavaile efektidele ning püüdsid näitelavale tuua välist hiilgust ning toredust. Tavatu hiilgusega torkas silma näiteks 1834. aastal lavastatud Kukolniku «Kõigekõrgema käsi päästis isamaa»[281], mille lavastamiseks tõenduste järgi oli kulutatud 40 000 rubla.

Kukolniku ning Polevoi näidendeis esinevate vene inimeste iseloomud olid teravalt ühekülgsed; negatiivsed tüübid torkasid silma liigse sünguse ning pahedega, positiivsed aga vastupidi — ainult voorustega ning aateliste omadustega. Polevoi dramaatilises tõsiloos «Vene inimene peab heategu meeles»[282] on vene mõisnik kujutatud kõigi vooruste liigutava, kuid kaugeltki mitte loomuliku kehastusena. Sama autori näidendis «Ugolino» meenutab Nino ja Veronika armastus Manilovi ja tema naise imalaid abikaasalikke tundeid.

Paljudel põhjustel ei avaldanud Turgenevi draamalooming 40—50-ndail aastail mõju teatrikultuurile.

Vene teater oli kaugel tõelisuse realistlikust kajastamisest, ja ainult Ostrovski loomingu tõttu ilmusid näitelavale inimeste elavad kujud. Need olid vene elu tüübid — kaupmehed, ametnikud, mõisnikud — vene inimesed kõigi neile omaste pahede ning voorustega. Romantiliste kangelaste toredad kostüümid asendusid «pugejaliku saterkuuega, vihhorevlike[283] kinnastega, nadjaliku täisnutetud rätikesega, žadovliku kepikesega ja tortsovliku põikpäise-inetu mütsiga» (Dobroljubov). Näitlejatele, kes olid saanud vana kasvatuse, isegi ei meeldinud selline terav muutus, ja mõnigi võitles Ostrovski poolt näitelavale toodud kaupmeeste kaftanite, lambanahksete kasukate ning veesaabaste vastu. See-eest tõid Ostrovski näidendid esile sellised talendid nagu Sadovski, Nikulina-Kossitskaja, Strepetova ja paljud teised.

Välised efektid ning toredus loovutasid koha elu kunstili-

[281] «Рука Всевышнего отечество спасла».
[282] «Русский человек добро помнит».
[283] Omadussõnad «vihhorevlik», «žadovlik", «tortsovlik» on moodustatud pärisnimedest «Vihhorev», «Žadov», «Tortsov».

sele tõele, ja mitte juhuslikult ei hakatud Ostrovski näidendeid nimetama «elu-näidendeiks».

Tänu Ostrovski teatrile lähenes vene näitelava aasta-aastalt ikka rohkem ja rohkem rahvale.

Ostrovski hiiglasuur teene seisabki selles, et ta lõi meie teatri jaoks uue realistliku repertuaari, mis määras ära vene näitelava sisu ning iseloomu mitmeks aastakümneks, säilitades oma tähtsuse käesolevalgi ajal.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Koostage draama «Äike» kolmanda vaatuse esimese stseeni kava.
2. Näidake draama «Äike» järgi põikpäisuse põhijooned. Millega erineb Dikoi põikpäisus Kabanihha põikpäisusest?
3. Missugused Katerina hingelised omadused viisid ta paratamatult konflikti teda ümbritseva ühiskonnaga?
4. Koostage Dobroljubovi artikli «Valgusekiir pimeduseriigis» järgi Katerina iseloomustuse kava.
5. Missugust osa etendavad Kuligin ja Fekluša draama ülesehituses?
6. Leidke Kuligini monoloogis («Valjud kombed, härra, on meie linnas . . .» [284]) rahvakeele elemente, raamatulikke väljendusi ja arhailisi sõnu.
7. Kuidas võib seletada nimetust «Äike»?

[284] «Жестокие нравы, сударь, в нашем городе».

Vene lüürika XIX sajandi keskel.

Möödunud sajandi esimesel poolel vene kirjanduses esinenud luuletajate-lüürikute hulgast paistavad eriti silma F. I. Tjutšev, A. A. Fet, A. N. Maikov ja A. K. Tolstoi.

Juba nende eluajal leidsid nende parimad luuletused tee koolilugemikesse ja paljudele on loodud viisid tähtsaimate vene heliloojate poolt.

Tjutševi elulugu. Mainitud luuletajaist omab esikohta Fjodor Ivanovitš Tjutšev (1803—1873). Tjutšev sündis ja kasvas üles kultuurses aadli-perekonnas. Tema lapsepõlv möödus Ovstugi mõisas Orlovi kubermangus ja Moskvas. Tema kasvatajaks oli tol ajal tuntud luuletaja ning tõlkija S. Raitš, kes sisendas tulevasele luuletajale kirgliku armastuse kirjanduse vastu.

1818. aastal astub 15-aastane nooruk Moskva ülikooli. Pärast ülikooli lõpetamist teenib Tjutšev mõne aja Välisasjade Kolleegiumis (Peterburis) ja pärast seda määratakse ta Vene saatkonda Münchenis (Baieris). Enam kui kakskümmend aastat elab Tjutšev välismaal, algul Saksamaal, siis Itaalias, Torinos, ainult harva külastades Venemaad. Saksamaal tutvub ta suure saksa luuletaja Heinega ja filosoof Schellingiga. 1839. aastal, pärast omavolilist lahkumist Torinost, peab Tjutšev erru minema, kuid alles 1844. aastal tuleb ta Venemaale, kus teenib algul riigikantsleri juures käsundusametnikuna ja pärast välismaise tsensuuri komitees.

Tjutšev hakkab väga noorelt luuletusi kirjutama ning trükis avaldama. Ilmudes mitmesugustes ajakirjades ning almanahhides jäävad ta luuletused kaua aega lugejaile ning arvustusele

tähelepanematuks. Ja teenistusega seotud Tjutšev nähtavasti ei pea ennast professionaalseks luuletajaks. Turgenevi pealekäimisel avaldab ta 1854. aastal oma luuletuskogu.

Siiski jääb Tjutšev ka pärast seda poeediks väheste jaoks, keda kõrgelt hinnati ainult kirjandusega tegelevate inimeste kitsamas ringis. Tõeliselt tuntuks ning kuulsaks sai Tjutšev alles pärast surma, XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul, kui uue kirjandusliku voolu — sümbolismi — esindajad kuulutasid ta oma õpetajaks.

Tjutšev tunnustati kõikide poolt üheks kõige tähtsamaks vene lüürikuks.

Inimeste seas, kes luuletajat isiklikult tundsid, võitis ta endale erandlikult terava ning sügava mõistusega inimese, hiilgava kaasvestleja ja toredate aforismide autori kuulsuse.

Tjutševi luulepärand. Umbes 300 algupärast ning tõlkeluuletust, sealhulgas mõnikümmend poliitilist, ja mõned publitsistlikud artiklid — see on kõrge vanaduseni jõudnud Tjutševi kogu kirjanduslik pärand. Kuid selles pärandis pole vähe tõelisi luulepärle.

Tema luuletustega tutvutakse juba lapsepõlves. Igaüks teab koolipingist saadik peast tuttavat toredat laulu «Kevadine äike«[285], luuletust, milles kuulduvad «noored» kõueraksatused. Kogu luuletus on täis kevadist rõõmu, liikumist ning elu. Me kordame selle täiskõlalisi ridu meelsasti ka veel selles eas, kui nende mõte enam täielikult ei tungi meieni:

С горы бежит поток проворный,
В лесу не молкнет птичий гам.
И гам лесной, и шум нагорный —
Всё вторит весело громам.

Mäelt jookseb oja kärmas,
ei vaiki metsas linnuvidin,
ning metsakohin, mäemüha —
kõik kajab rõõmsalt vastu kõuele.

Lapsest saadik tuntakse ka teist tema rõõmsat, helget luuletust — «Kevadised veed»[286]. Vanemaks saades õpitakse tundma veel üht Tjutševi ilusat luuletust — «Kui hea sa oled, õine meri»[287], eredate värvide ning helidega värsse. Teiste luuletustega tutvume me mõnikord romansside näol, sageli ka nende

285 «Весенняя гроза».
286 «Весенние воды».
287 «Как хорошо ты, о море ночное».

autorit teadmata. Sellisel viisil jõuab meieni näiteks ilus, väljendusrikas luuletus «Pisarad»[288]:

Слёзы людские, о слёзы людские,
Льётесь вы ранней и поздней порой —
Льётесь безвестные, льётесь незримые,
Неистощимые, неисчислимые,
Льётесь, как льются струи дождевые
В осень глухую, порою ночной.

Oh inimpisarad, oh inimpisarad,
voolate koidikul ja hilisööl,
voolate vaikseina, voolate nähtamatuina,
ammutamatuina, loendamatuina,
voolate, hoovate voogava vooluna,
vihmana sügise pilkasel ööl.

Tjutšev oli V. I. Lenini armastatuimaid luuletajaid. Leo Tolstoi kõneles, et «temata (s. o. Tjutševita) ei saa elada». Nekrassov kirjutas ajakirjas «Sovremennik»: «F. T. . . . luuletused kuuluvad väheste hiilgavate nähtuste hulka vene luule valdkonnas.»

Tjutševi luule on esmajoones mõtteluule. «Mõtte ning tundega väriseb kogu tema luule,» ütles Tjutševi lauludest Ivan Aksakov, väljendades seega oivaliselt nende põhiolemust.

Märkimisväärse iseloomustuse Tjutševi luulele andis I. S. Turgenev. «Iga tema luuletus,» kirjutas ta, «algas mõttega, mis nagu tulitäpp lõi lõkkele tunde või tugeva mulje mõjul . . .»

«Tjutševi mõte ei ilmu kunagi lugejale alasti ning abstraktsena, vaid alati liitub hinge või looduse maailmast võetud kujuga, imbub sellest läbi ja tungib ise sellesse lahutamatult ning katkematult.» (I. S. Turgenev, «F. I. Tjutševi luuletused.»)

Tjutševi luule sisu. Tjutšev esitab oma luuletustes sügavad ning teravad «piinavad küsimused»: elu mõttest, elust ja surmast, inimese ja looduse vastastikustest suhetest, sisemisest lahkhelist, mida ta piinarikkalt üle elab, armastusest. Tjutšev otsib tema poolt ülesseatud küsimuste lahendust, kuid harilikult ta neid ei lahenda; siiski tekitab luuletaja poolt nende

[288] «Слёзы»

küsimuste elavas vormis ja eredais kujudes ülesseadminegi lugejas sügava erutuse, sunnib puudutatud küsimuste üle järele mõtlema. Ja nimelt selles esmajoones seisabki Tjutševi luule kõrge väärtus. Luuletaja elas inimkonna ajaloo kriitilisel perioodil selles keskkonnas, kus paljud Tjutševit piinavad küsimused ei võinud veel leida lahendust. Kuid luuletaja läheneb igale küsimusele nii tuliselt, avaldab ühtlasi selliseid algupäraseid mõtteid, paneb need selliseisse värskeisse, eredaisse kujudesse, et mõtlikus lugejas kutsub Tjutševi lüürika esile sügavad elamused.

Tjutševi värsid loodusest. Eriti palju luuletusi on Tjutšev pühendanud loodusele. Loodus on temale mitte ainult imetluse ning vaimustuse objektiks. Tjutševi arvates on loodus elav organism, ja ainult ühtsuses temaga, tundes end tema osana, võib inimene tunda end õnnelikuna.

Ühes oma paremas luuletuses pöördub Tjutšev inimeste poole, kes ei mõista, ei tunne loodust:

Не то, что мните вы, природа:
Не слепок, не бездушный лик, —
В ней есть душа, в ней есть свобода,
В ней есть любовь, в ней есть язык.

Ei ole nii, kui teie meelest, loodus:
ei ole jäljend ega hingetu pale, —
tas on hing, tas on vabadus,
tas on armastus, tas on keel.

Luuletaja põlgab neid inimesi:

Они не видят и не слышат,
Живут в сем мире, как впотьмах,
Для них и солнцы, знать, не дышат,
И жизни нет в морских волнах.

Nemad ei näe ega kuule,
elavad maailmas nagu pimedas.
Nendele ka päikesed vist ei hinga
ega ole elu merelainetes.

Лучи к ним в душу не сходили,
Весна в груди их не цвела,
При них леса не говорили,
И ночь в звездах нема была!

Kiir nende hinge pole tunginud,
kevad nende rinnas ei õitsenud,
nende juures metsad ei kõnelnud,
ja tähistaevas öösel oli tumm.

Не их вина: пойми, коль может,
Органа жизнь, глухонемой!
Души его, ах, не встревожит
И голос матери самой ...!

Kuid süüd neil pole: mõista, kuis saab
kurttumm mängida orelil?
Ta hingerahu, ah, ei häiri
isegi ta ema hääl ...

«Kurttumm» — nii nimetab Tjutšev inimest, kellele on võõras looduse elu. Ta ise elab läbikäimises temaga, oskab kuulata ta saladuslikke hääli, tema ürgjõulised puhangud panevad teda sügavalt laimetama, häirivad teda, sunnivad luuletajat tundma, aistima «olemasolu juurt», kaost, mis, nagu uskus luuletaja, on maailmaehitise põhialuseks. Eriti sügavad ning ärevad on luuletaja elamused ööst, kui maailma sügavikult nagu heidetakse ära «kuldpõimine», hiilgav päevakate. («Päev ja öö»[289], «Millest sa ulud, õine tuul?»[290].)

Meeleolult iseloomulik on tema luuletus «Kui hea sa oled, oh õine meri». See koosneb neljast salmist. Esimesed kolm annavad õise mere ereda, värvika pildi. Optilised kujud vahelduvad akustilistega. On näidatud mere liikumine:

... словно живое,
Ходит, и дышит, и блещет оно.

... ja otsekui elav:
kõnnib, ning hingab, ning sätendab ta.

Kolmas salm annab edasi luuletaja vaimustust ning kummardamist müriseva ja sätendava ürgloodusjõu ees, mis neljandas salmis läheb üle Tjutševile iseloomulikule tahtmisele sellega ühte sulada, sellesse sukelduda:

В этом волнении, в этом сияньи,	Selles ärevuses, selles säras
Весь, как во сне, я потерян стою,	seisan nagu unes, abitult,
О, как охотно бы в их обаяньи	oh, kuidas meelsasti selles hurmas,
Всю потопил бы я душу свою!	ma uputaksin kogu oma hinge.

Tjutševi laulud põhjatu sügavuse, kaose teemal paistavad silma oma suure luulelise jõu poolest, ent meile on lähedasemad need luuletused loodusest, kus meile võõra, salapärase kaose kuju asemel esinevad heledad meeleolud.

Sellised on laulud, mis on paigutatud lugemikesse: «Kevadine äike», «Kevad» («Ei asjatult kurjusta talv»[291]), «Kevadised veed», «On varasügis esialgne ...»[292]. Kõik need on kõrge

289 «День и ночь».
290 «О чём ты воешь, ветр ночной?»
291 «Весна» («Зима недаром злится»).
292 «Есть в осени первоначальной».

meisterlikkuse eeskujud, ja ühtlasi on nad kirjutatud nii lihtsalt, et nad on arusaadavad ka kümneaastasele õpilasele. Need laulud õpetavad armastama ning mõistma loodust ja arendavad lastes maitset suure tõsise luule vastu.

Erilise kunstimeelega on antud varasügise maastik viimasena mainitud laulus. Mõned visandid, mõned peenelt nähtud detailid, ja kaheteistkümne reaga esitatakse meile suur pilt täis valgust, soojust ning tundmusi.

Есть в осени первоначальной
Короткая, но дивная пора:
Весь день стоит как бы хрустальный,
И лучезарны вечера ...

Где бодрый серп гулял и падал колос,
Теперь уж пусто всё — простор везде,
Лишь паутины тонкий волос
Блестит на праздной борозде.

Пустеет воздух, птиц не слышно боле.
Но далеко ещё до первых зимних бурь.
И льётся чистая и тёплая лазурь
На отдыхающее поле ...

On varasügisel
lühike, ent otse imeilus aeg:
päev läbi ilm on kui kristalne
ja õhtud kiirgavad...

Kus reibas sirp on käinud ja langes viljapea,
on nüüd kõik tühi — kõikjal avarus,
ainult ämblikuvõrgu peen niit
läigib tühjal vaol.

Õhk tühjeneb, linde pole kuulda,
kuid kaugel on veel esimesed talvetuisud.
Ja voogab puhas ja soe taevasina
puhkavale põllule ...

Tjutševi looduseluuletused avaldavad alati sügavat muljet lugejasse. Neid lugedes elame üle samu meeleolusid ning tundeid, milliseid on neis väljendanud luuletaja.

Luuletaja Nekrassov kirjeldab oma muljeid luuletuse «Kevadised veed» lugemisel: «Tunned kevadet, kui — ise teadmata, miks — hinges on nii rõõmus, kerge tunne, otsekui oleks mitu aastat õlult langenud, kui vaatled naudinguga küll vae-

valt tärganud rohutaime, küll alles puhkema löönud puud, ja jooksed, jooksed nagu laps, täie rinnaga sisse imedes elustavat õhku.»

Luuletus «Silentium!»[293]. Tjutševi luuletused, mis on pühendatud mõtisklusele inimesest, tema saatusest, elu mõttest, väljendavad sageli kibedust selle üle, et inimene maailmas on üksinda, jõuetu ja elab piinavas lahkhelis loodusega. Selline meeleolu on loomulik luuletaja loomingus, kes, elades keerukal ning vastuolulisel ajajärgul, piinleb elu ebatäiuslikkuse pärast.

Tjutševi tuntuimate luuletuste hulka kuulub «Silentium!». Selles sõnab luuletaja kibedusega, et on võimatu sõnade abil oma mõtteid ning tundeid väljendada:

Молчи, скрывайся и таи И чувства, и мечты твои!	Vaiki, kao ja varja oma tundeid ja unelmaid!

Luuletuse peamõte on väljendatud kokkusurutud, lakoonilises vormelis:

Мысль изреченная есть ложь.	Sõnastatud mõte on vale!

Nii kategoorilisel, teraval kujul esitatuna pole see väide õige. Tjutševil pole õigus, kui ta ütleb, et meie sõnad ei või väljendada meie mõtteid, et me ei või neid üle anda teistele. Sõna on võimas vahend võitluses ilusa elu eest, ja Tjutšev ise oskas kasutada sõna oma tunnete ning mõtete üleandmiseks inimestele. Kuid terake tõtt luuletaja väites on. Väga raske on leida vajalikku sõna mõtte väljendamiseks, eriti aga tunde üleandmiseks. Tjutševi luuletus hoiatab meid kergelt suhtumast sõnasse. Meie teame hästi, kuidas sageli see, mida räägime, vähe vastab sellele, mida tahame ütelda, ja kui vähe me teeme selleks, et leida vajalik sõna.

Tjutševi armastuslüürika. Tjutševi laulude hulgas on luuletustetsükkel, milles luuletaja kõneleb armastatud naise kannatustest, kellel on rasked läbielamised oma väära seisukorra tõttu kõrgemas seltskonnas.

---

[293] *Silentium!* (lad. k.) — vait! (rahu!).

Need laulud on luuletaja «lüüriline päevik», s. o. üleelatu poeetilised ülestähendused. Neis on nii palju vapustavat avameelsust, võltsimatu hingevalu on neis väljendatud nii jõuliselt, et need laulud on kallid ning mõistetavad igaühele, kes on tundnud südamevalu lähedaste inimeste pärast ja üle elanud armastatud inimese kaotuse. Selle tsükli parimate luuletuste hulka kuuluvad «Viimne armastus»[294], «Oh, kui tapvalt me armastame»[295], «Kogu päeva ta lamas meelemärkuseta»[296], «1865. aasta 15. juuli».

Tjutševi luule kunstilised väärtused. Turgenevi sõnade järgi Tjutševi laulud «pole välja mõeldud, vaid nad on ise üles kasvanud nagu vili puul». Sellest hoolimata esinevad need luuletaja suure töö tulemusena sõna kallal ja kõrge luulelise meisterlikkuse eeskujuna.

Tjutševi luuletused üllatavad meid lakoonilisusega. Tjutšev oskab väheste sõnadega palju ütelda.

Luuletuse «29. jaanuaril 1837» kahes lõppreas, milles sisaldub pöördumine hukkunud luuletaja poole:

Тебя ж, как первую любовь,
России сердце не забудет!

Sind kui esimest armastust
Venemaa süda ei unusta!

väljendas Tjutšev imetlusväärse täiusega suure vene luuletaja Puškini tähtsust meie kodumaale.

Luuletuse «Kui lõbus on suviste tormide müha»[297] kahes poolikus reas on antud avar ning täielik pilt:

... вся дубрава задрожит
Широколиственно и шумно ...

...kogu tammik lööb värisema
laia võra mühinal...

Tjutševi luuletused pole mahult tavaliselt suured, kuid üllatavad mõtete ning tunnete rikkusega. Tjutševi luuleline meisterlikkus on erakordne.

Tjutšev oskab leida täpseid, värskeid ja asendamatuid sõnu. Ei saa vaimustust avaldamata jätta tema epiteetide üle:

---

294 «Последняя любовь».
295 «О как убийственно мы любим».
296 «Весь день она лежала в забытьи».
297 «Как весел грохот летних бурь».

sirp on tal agar, lõo laul — painduv, vallatu, heleselge, sügiseste puude sära — pahaendeline, nende lehtede sahin rammestav. Tjutševi epiteet võib tähendada nähtuse konkreetset, objektiivset tunnust, nagu värsis «ämbliku peen niit», ent sagedamini väljendab epiteet asja või nähtusega loodud muljet (pahaendeline sära).

Tjutševi keel on rikas võrdlustest ning metafooridest. «Inimpisarad voolavad vihmavoogudena sügise pilkasel ööl.» «Elu kui lastud lind tahab tõusta, ent ei saa...» Ta kõneleb julgelt esimestest lehtedest, mis on «pestud päikese kiirtes ühes nende värskelt sündinud varjuga». Äikeselise öö kirjelduses leiame selliseid kujusid:

Небо, полное грозою	Taevas tulvil äikest (metafoor)
От зарниц всё трепетало.	välgahtustest vabises (metafoor).

Ja edasi:

Словно тяжкие ресницы	Justkui rasked ripsmed
Разверзалися порою,	avanesid vahete-vahel (võrdlus),
И сквозь оеглые зарницы	ja läbi välgusähvatuste
Чьи-то грозные зеницы	kellegi vihased silmaterad
Загорались над землёю.	süttisid maa kohal (metafoor).

Tjutševi keelt iseloomustab arhaismide küllus.[298]

Erakordselt mitmekesised on Tjutševi luuletused rütmilt. Tjutšev paigutab julgelt kõrvu pikad ja lühikesed read (näiteks laulus «On varasügis esialgne»), rikub julgelt luuletuse värsimõõtu seal, kus tema vaatekohalt seda õigustab mõte. Nii luuletuse «Silentium!» stroofi, mis on kirjutatud klassikalises jambis, tungib ootamatult amfibrahh:

Пускáй в душéвной глубинé	Las hingepõhjas
Встаю́т и захóдят онé,	tõusevad ja loojuvad nad
Безмолвно, как звёзды в ночи́...	nii vaikselt kui tähed kesköös...

Luuletuses «Viimne armastus» on teise stroofi iga värss kirjutatud eri rütmis, ja ainult neljas kordab esimest.

---

[298] Me leiame tal sõnu: «твердь», «горний», «узрел», «поднесь», «глава», «сонм» (kindel ese, kõrge, nägema, tänaseni, pea, hulk).

Tjutševi loomingu tähtsus. Tjutševi lüürika on peente, «asja valgustavate» epiteetide, üllatuslike võrdluste ning metafooride, hiilgavate aforismide, originaalsete rütmiliste kombinatsioonide ammutamatu varaait. Kuid kõik need vormilised väärtused oleksid tühised, kui nad poleks seoses sügava sisuga. Me hindame Tjutševi luulet sellepärast, et selles kajastuvad suure vene inimese otsingud. Hindame Tjutševit sellepärast, et ta oskas «lüürilises päevikus» väljendada oma tundeid nii siiralt ning lihtsalt, et neid Tjutševi luuletusi lugedes me õpime sügavamalt mõistma neid tundeid, hindama neid, tundelisemalt suhtuma teiste inimeste elamustesse. Tjutševi luule kuulub suurde vene kirjandusse kui tema suurimaid kunstiväärtusi.

A. A. Fet.

Elulugu. Afanassi Afanasjevitš Fet (1820—92) on mõisnik Šenšini vallaslaps; ta kasvas üles selle mõisniku perekonnas. Nooruse veetis ta sõjaväeteenistuses, rännates oma polguga Venemaa kõrvalisi kolkaid mööda. Luuletusi hakkas ta kirjutama juba lapsepõlves, neid trükis avaldama — varases nooruses, aga elu kõrvalisis kolkais ei võimaldanud talle kaua aega vajalikke kokkupuuteid kirjanduslike ringkondadega. Alles 1854. aastal, kui ta oli Peterburi üle kolinud, võimaldus tal «Sovremenniku» ringkonda pääseda.

1859. aastal lahkus ta ühes teiste kirjanikega, kes ei kuulunud demokraatlikku leeri, «Sovremenniku» juurest.

1860. aastal ostab ta endale mõisa, hakkab mõisnikuks ja sukeldub täielikult majapidamisse. Luuletaja isiksus on kahesugune. Me näeme Fet'i peremehena-hankijana, feodalistina. Tema «Küla kirjad» on rabav näide kirjaniku reaktsioonilisist vaateist. Fet-luuletaja omab tavatut annet tungida inimhinge salakambritesse, ta tundleb sügavalt loodust.

Oma elu viimasel aastakümnel pöördub ta jälle luule juurde tagasi ja annab välja rea luuletuskogusid pealkirja all «Õhtused tuled»[299]. Samadel aastatel teeb ta tõlketöid. Fet on tõlki-

[299] «Вечерние огни».

nud palju Heine, Goethe ja teiste silmapaistvate lääne-euroopa ning antiikaja poeetide luuletusi.

Kuni elu viimaste päevadeni, olles juba raskesti haige, ei lahku ta sulest. Paljudest lühikest aega enne surma kirjutatud luuletustest hoovab samasugust noorust kui pool sajandit enne neid loodud luuletustest.

Feti luule sisu ja kujud. Feti kirjanduslik pärand sisaldab mitusada lüürilist luuletust, neist osa tõlked. Mõnedes neist reprodutseerib ta peene meisterlikkusega antiikmaailma kujusid («Diana», «Nümf ja noor satiir»[300] jt.). Feti luuletuste enamik on pühendatud armastuse ning looduse teemadele, mis on tema loominguga katkematus seoses.

Feti luuletustes peegeldub kõige sagedamini loodusluuletaja meeleolu.

Feti ühes populaarseimas luuletuses, mis alatasa esineb kooli õppekavades ning lugemikes — «Sinu juurde tulin tervitusega»[301], on inimese ja looduse meeleolu ühtsus väga selgesti esile toodud. Rõõmus vaimne tõus, mis on haaranud luuletaja, kes selgel kevadisel hommikul tuli oma armsama juurde «tervitusega», on lahutamatus seoses kogu looduse poolt üleelatava kevadise tõusuga. Kevadine loodus elab sama rõõmus-pingsat elu nagu luuletajagi. Õnnetunne antakse edasi ka värssides, mis avavad luuletaja meeleolu:

... душа всё так же счастью	...hing ikka õnne
И тебе служить готова ...	ja sind valmis teenima...

ja ridades, mis joonistavad looduse kuju:

... лес проснулся,	... mets on ärganud,
Весь проснулся, веткой каждой,	kõik on ärganud, iga oksaga,
Каждой птицей встрепенулся	iga linnuga virgus
И весенней полон жаждой.	ja on täis kevadist janu.

Selles luuletuses on iseloomulik Fetile tavaline isikustamisvõte. Luuletaja kõneleb sellest, et «päike... värises lehti mööda», «laas on ärganud». Metsast kõneldakse kui elavast, tundvast olendist.

---

[300] «Нимфа и молодой сатир».
[301] «Я пришёл к тебе с приветом».

Loodusega kokkusulamise rõõmu hoovab paljudest Feti luuletustest. Laulus «Öö jooksul kõmas orukurves»[302] on luuletaja poolt oivaliselt üle antud ärkava kevadise maa kuju:

Всю ночь гремел овраг соседний,
Ручей, бурля, бежал к ручью,
Воскресших вод напор последний
Победу разглашал свою.

Kogu öö kõmas naaberorg,
oja voolas kobrutades ojasse,
taassündinud vete viimne surve
oma võitu kuulutas.

Ka siin, nagu alati Fetil, põimub looduse ärkamise tormine rõõm ühte inimese rõõmuga.

Ты спал. Окно я растворила,
В степи кричали журавли,
И сила думы уносила
За рубежи родной земли, —

Лететь к безбрежью, бездорожью,
Через леса, через поля, —
А подо мной весенней дрожью
Ходила гулкая земля...

Sa magasid. Ma akna avasin,
stepis kisendasid kured,
ja mõttevõim kandis mind
kodumaa piiridest välja —

lennata vete avarusele, teeta lagendikule
läbi metsade, üle väljade —
ja minu all kevadevärinal
käis kõmisev maa...

Väikeses meloodilis-harmoonilises luuletuses «Vaikselt puhub soe tuul»[303] on mõne reaga antud avar, vaba stepimaastik. Siin pole inimest, siin on ainult loodusepilt, ent nagu eelmisteski luuletustes esineb see siingi elavalt isikustatud kujul:

Жизнью свежей дышит степь,
И курганов зеленеет
Убегающая цепь.

Värsket elu hingab stepp,
ja haljendab kurgaanide
kaugusesse kulgev kett.

Pole näidatud inimese elamusi, ent luuletuse igas epiteedis, igas värsis kajastub inimese elav suhe loodusega ja inimese kirgas meeleolu, kes naudib «vabadust», vaatleb mõnuga kodumaa stepi ilu.

«Soe tuul», «värsket elu hingab», «laotub kodune tee» —

302 «Всю ночь гремел овраг соседний».
303 «Теплый ветер тихо веет».

kõik need väljendid ja kogu luuletus tervena annavad imetäpselt edasi avaruse, vabaduse, koduse looduse tunde.

Feti mõnes luuletuses on seos loodusepildi ja inimese elamuse vahel väljendatud väga keerukalt ja pole kohe märgatav. Ses suhtes on iseloomustav luuletus «Kaugus»[304], mis on tähelepanuväärne oma äärmise lakoonilisuse poolest. «Lainelise pilvena tõuseb kaugel tolm» — nii algab luuletus. Ja see teelt tõusev tolmupilv ning selles kerkiv «ulja ratsaniku» kuju kutsuvad luuletajas esile kauge sõbra kuju. «Sõber, sõber kauge, mõtle minust sa!» hüüab luuletaja.

Selles luuletuses näeme Fetile omast oskust kinni püüda peent, vahel möödaminevat elamust ja väljendada seda konkreetse, elava kujuna. Feti sellise oskuse üle tundis millalgi vaimustust Nekrassov: «Selliselt püüda,» kirjutas ta, «hetkelisi sisemisi liigutusi — enne kui need kaovad, vahelduvad teistega, samuti hetkelistega, selliselt osata neid kujundada kõlakujudeks!»

Samuti nagu Žukovskigi, kuid veel suurema kunstiga oskab Fet edasi anda «ebaselget», «väljendamatut» looduses ja inimese hinges.

Vene loodus Feti luuletustes. Selles ei seisa Feti lüürika peavõlu. Hindame luuletajas esmajoones tema sügavat ning peent loodusetunnet, tema õrna ning kirglikku armastust meie vene looduse vastu, millel puuduvad toredad värvid, ent mis siiski on omapäraselt ilus. Oma lauludega sunnib luuletaja meid uuesti tema ilu tundma. Lihtsat pilti, kus vene loodusepildid põimuvad läbi vene elukorra iseloomujoontega, oskab luuletaja «ülendada loomingu pärliks», sundida meid seda naudinguga vaatlema:

Вот утро севера, сонливое, скупое,
Лениво смотрится в окно волоковое,
В печи трещит огонь, и серый дым ковром
Тихонько стелется над кровлею с коньком.

Петух заботливый, копаясь на дороге,
Кричит, а дедушка брадатый на пороге
Кряхтит и крестится, схватившись за кольцо,
И хлопья белые летят ему в лицо.

304 «Даль».

On põhja hommik, unine, kitsi,
loiult vaatad läbi suitsuluugi pilu,
ju ahjus praksub leek, suits halli vaibana
laotub tasaselt nikerdharjaga katuse kohal.

Hoolikas kukk, siblides teerajal,
karjub, ja habemik taat lävel
ägiseb ja lööb risti ette, käepide peos,
ja valgeid helbeid lendab talle näkku.

Vene looduse peene tundjana oskab Fet märgata ning luuletustes kinni naelutada selliseid detaile, millede järgi me reprodutseerime ning kujutleme terve pildi.

Под быстрою стопой промёрзлая земля
Звучит, и по крутой, хотя недавней стуже
Доходит бой часов порывистей и туже . . .

Kiire jala all külmanud maa
kajab, ja järsus, kuid hiljutises pakases
kuuldub kellalöök enam hooti ja jäigalt . . .
(«Ah, nali noorus on!»[305].)

. . . Резко сух снотворный и трескучий
Кузнечиков неугомонный звон . . .

. . . Kuiv jäigalt, suigutav ja praksuv
on rohutirtsu lakkamatu helin . . .
(«Kui värske on siin tiheda pärna all»[306].)

Kevadise vihma lähenemist kirjeldades räägib luuletaja varblasest, kes «oma tiivaga liivas supeldes võbiseb», «nagu kuldses tolmus» seisvast metsaservast . . . Fetil põrnikas «surises vihaselt». Ta kõneleb julgelt «Dnepri vetruvast klaasist». Need realistlikud detailid sunnivad meid nii selgelt nägema, kuulma, kompima ning haistma Feti kirjeldatud esemeid, nagu sammuksime me samu radu, kus käis luuletaja, naudiksime ühes temaga kuuvalge öö vaikust, sõuaksime vaikset jõge mööda ja kuulaksime vaimustusega kevadiste ojakeste pidulikku kohinat.

Feti armastuslüürika. Armastusele pühendatud luuletustes oskab Fet peenelt ning tundeliselt üle anda elamusi, mis on

---

305 «Эх, шутка молодость».
306 «Как здесь свежо под липою густою».

tuttavad meie ajastu inimestele, samuti ka inimestele, kes elavad pärast meid. Sagedaimini kujutab luuletaja tunnet, mis pole veel täiesti välja kujunenud, mis on tärkamas, on arg.

Я был опять в саду твоём,
И увела меня аллея
Туда, где мы весной вдвоём
Бродили, говорить не смея ...

Ma olin jälle sinu aias,
ja viis mind puiestee
sinna, kus kevadel kahekesi
uitasime, julgemata kõnelda...

(«Ma olin jälle sinu aias»[307].)

kirjutab luuletaja ja selline kujutus on temale iseloomustav.

Tema luuletused on sageli täidetud harda suhtumisega armastatud inimesse, tohutu suure õnne kõrge tundega, mida võib anda suur, siiras armastus. Sagedamini kujutab Fet armastuse rõõmu. Ent mõnedest tema värssidest kõlab nukrust ning südamevalu, mis inimese elus taoti on lahutamatud armastusest. Selline on näiteks Feti parimaid luuletusi «Kas ammu võluvate helide saatel...»[308], väike tragöödia kaheteistkümnes lühikeses reas, kõigile hästi tuntud romansina.

Feti luuletuste musikaalsus. Veel järjekindlamalt kui Tjutšev kordab Fet mõtet, et inimese sõna on jõuetu, et pole võimalik väljendada seda, mida üle elad, tunned. «Kui vaene on meie keel, tahan — ja ei või!» hüüab luuletaja. Tundes mõtte sõnalise väljenduse puudulikkust, kirjutab Fet: «Mida sa ei saa väljendada sõnadega, seda heliga hinge sisenda...» Ta annab tohutu suure tähenduse sellele, mida me nimetame «värsi muusikaks»: rütmiline viimistlemine, mitmekesisus luuletuse konstruktsioonis, stroofi, värsi, lause selline konstruktsioon, mis kõlaks eriti musikaalselt, ta peab silmas seda, et sõnade ühendid oleksid võimalikult ilukõlalised. Ta teab, et värsi muusika süvendab vajalikku muljet, aitab tunda seda, mida pole õnnestunud sõnadega täielikult väljendada.

Peaaegu igas Feti luuletuses leiame näilise vormilohakuse juures luuletuse viimistlemise suure töö tulemusi: sõnade, värsside, ühtede ning samade intonatsioonide kordamiste keerukat süsteemi. Feti kohta on iseloomulik lühike, kuid konstruktsioonilt väga keerukas, kaheksast värsireast koosnev stroof:

[307] «Я был опять в саду твоём».
[308] «Давно ль под волшебные звуки...».

Только в мире и есть, что тенистый
Дремлющих клёнов шатёр!
Только в мире и есть, что лучистый
Детски-задумчивый взор!

Только в мире и есть, что душистый
Милой головки убор!
Только в мире и есть — этот чистый,
Влево бегущий пробор!

Pole maailmas muud kui varjukas
tukkuvate vahtrate telk!
Pole maailmas muud kui särav
lapselik-mõtlik pilk!

Pole maailmas muud kui lõhnav
ehe armsama peas!
Pole maailmas muud kui see puhas
vasakule minev juukselahk!

Iga kaksikvärsi esimeses reas kordub üks ning sama väljendus («Только в мире и есть...»), mis ühendab kogu luuletust. Lauseliselt on kõik kaksikvärsid konstrueeritud ühtemoodi peale viimase, mis lõpetab luuletuse («...этот чистый...»). Esimene kaksikvärss on sisult taustaks, millel tekib naiskuju, mille luuletaja avab järgnevais kolmes kaksikvärsis. Neli paarituarvulist rida riimuvad omavahel (т е н и с т ы й, л у ч и с т ы й, д у ш и с т ы й, ч и с т ы й). Neli paarisarvulist rida on ka riimis (ш а т ё р, в з о р, у б о р, п р о б о р).

Väga mitmekesine on Feti luuletuste rütm. Mõnikord rikub see kehtivat traditsiooni ja julgelt vaheldab erinevaid värsimõõte. Luuletuses «Vahus seal kihutab oja»[309] vahelduvad daktülis kirjutatud read («Vahus seal kihutab oja») amfibrahhiga («Ja lainemurd lootsikut seirab»[310]); luuletuses «Saladuslikus öövaikuses ning pimeduses»[311] on luuletaja kasutanud enne teda tarvitamata värsimõõtu: ühes reas on kõrvuti jamb ja anapest.

Feti luuletuste musikaalsust hindasid esimestena muusikud. Suur vene helilooja Tšaikovski kirjutas: «Võib ütelda, et Fet oma paremail minuteil väljub poeesia piiridest ja astub julgelt

309 «В пене несётся поток».
310 «Ладью обгоняют буруны».
311 «В тиши и мраке таинственной ночи».

sammu meie valdkonda. See pole lihtsalt luuletaja, pigem luuletaja-muusik, kes otsekui väldiks selliseid teemasid, mis kergesti on väljendatavad sõnadega.» Juba kaua aega enne seda, kui Fet-lüürik sai kuulsaks väljaspool seda kitsast ringkonda, kes hindas poeesiat, «laulis kogu Venemaa» Feti sõnadele loodud romansse, nagu ütles Saltõkov-Štšedrin. Tema laulud otsekui «iseendast kipuvad muusikale» ja sageli näivad olevat määratud mitte lugemiseks, vaid laulmiseks. Sellised laulud, nagu «Aeg on magada! Küünal on lõppenud...»[312], «Kas ammu võluvate helide saatel...»[313], «Roosi ning veini riiki sa tule»[314], «Vaikne, tähine öö»[315], «Vaikselt kustub õhtu»[316] ja mitmed teised, on ammu saanud populaarseiks romanssideks.

Feti laulud laste lugemisvarana. Feti laulude erakordne musikaalsus soodustas nende kättesaadavust laialdasele lugejaskonnale. Lapsed õpivad meelsasti neid pähe ja peavad kergesti meeles. Siiski mitte musikaalsus ei tee Feti lüürikat eriti kättesaadavaks. Suurem osa Feti luuletustest on lastele arusaadavad neis väljendatud mõtete ning tunnete poolest. Nende luuletuste kujud on lihtsad, meile tuttavad. Nad on kirjutatud lihtsas, selges vene keeles. Seepärast loevad lapsed peale nende luuletuste, mis juba ammu kuuluvad laste lugemisvarasse, meelsasti ka teisi Feti luuletusi, nagu näiteks «Liblikas»[317], «Kalake»[318], «Suvine õhtu on vaikne ning selge»[319], «Imeilus pilt, kui kodune sa oled mulle»[320] ja rida teisi.

312 «Спать пора! Свеча сгорела».
313 «Давно ль под волшебные звуки».
314 «В царство розы и вина — приди!».
315 «Тихая звёздная ночь».
316 «Тихо вечер догорает».
317 «Бабочка».
318 «Рыбка».
319 «Летний вечер тих и ясен».
320 «Чудная картина, как ты мне родна».

A. N. Maikov.

A. N. Maikovi elulugu. Apollon Nikolajevitš Maikov (1821—1897) sündis kultuurses aadliperekonnas. Ta isa oli kunstnik, üks vendadest — arvustaja, teine — kirjandusteadlane. Ta ise kõikus kaua aega luule ja maalikunsti vahel.

Esimesed luuletused kirjutas ta 15-aastaselt.

Maikovite majas, nende salongis, korraldati kirjanduslikke õhtuid. Tulevane luuletaja kohtus vene kirjanduse silmapaistvate esindajatega: I. A. Gontšarovi ja tollal populaarse luuletaja Benediktoviga. Maikovite salongis tunti huvi «puhta kunsti» vastu, anti välja käsitsikirjutatud ajakirja «Lumikelluke»[321] ja hiljem almanahhi «Kuupaistesed ööd»[322], milledesse noor Maikov paigutas oma esimesi luuletusi. Erilist huvi tunti Maikovite perekonnas antiikse kunsti vastu. Sügavat huvi kreeka ja rooma kultuuri ning poeesia vastu tundis Maikov kogu oma eluaja, ja see peegeldus laialdaselt ka tema luuleloomingus. Maikovi esimesed avaldatud luuletused, mis olid märgitud M-tähega («Unelm»[323]), ilmusid 1841. aastal «Odessa almanahhis». Belinski tervitas neid.

Lõpetanud Peterburi ülikooli juriidilise fakulteedi, sõidab Maikov välismaale reisima. Pärast naasmist kodumaale 1844. aastal astub ta teenistusse Rumjantsevi muuseumi raamatukoguhoidjana. Pärast lühiajalist lähenemist Belinski ja Petraševski ringile eemaldub ta demokraatlikest ringidest ja läheneb slavofiilidele, kaitstes vanameelsete poliitilist programmi.

1852. aastast kuni elu lõpuni teenib ta välismaa-tsensuuri komitees.

A. N. Maikovi kirjandusliku pärandi moodustavad mõned dramaatilised teosed (värssdraamad «Kolm surma»[324], «Kaks maailma»[325] — teos, mille kallal luuletaja töötas 36 aastat, jt.), mõned teosed proosas ja suur arv luuletusi (nende hulgas poeemid).

Suurimat huvi pakuvad Maikovi luuletused.

---

321 «Подснежник».
322 «Лунные ночи».
323 «Сон».
324 «Три смерти».
325 «Два мира».

Väga palju luuletusi, eriti oma loomingulise tee algul, on Maikov pühendanud antiikse maailma kujudele; mitmes luuletuses kajastuvad välismaareiside muljed («Rooma visandid»[326], «Matkadelt»[327], «Napoli album»[328] jt.). Maikovile kuulub ka «Lugu Igori sõjaretkest»[329] luuletõlge.

Looduslaulud. Suurim populaarsus on Maikovi neil luuletustel, mis on pühendatud kodumaisele loodusele. Paljud neist on juba ammu võetud alg- ja keskkooli lugemikkudesse («Kevad! võetakse eest esimene raam»[330], «Pääsukesed»[331], «Põld virvendab lilledest»[332], «Suvine vihm»[333] jt.). Raske on leida tõesti haritud inimest, kes ei oskaks peast Maikovi luuletust «Heinategu» («Lõhnab heinast aasade kohal...»[334]).

Armastame Maikovi looduselaule kõigepealt seepärast, et luuletaja esitab neis just need kujud ning pildid, mis elavas elus on kallid ning lähedased vene inimesele. Soo «vaene maailm», mis on elustatud «mahlakate lõosilmade»[335] «türkiisiga»[336], sügisese metsa kirju ehe, taevassinise lumikellukese õrn sarm kõrvuti veel sulamata lume ribaga, kevadise heleda hommiku võlu — kõik see vene looduse ilu on Maikovi loomingus leidnud tõetruu peegelduse.

Ta oskab edasi anda hilissügise ilu ning poeesiat, kui

Долго на листьях лежит
Ночи мороз, и сквозь лес
Холодно как-то глядит
Ясность прозрачных небес...

kaua lehtedel püsib
ööhärm ja läbi metsa
kuidagi külmalt vaatab
klaasselge taevakumm.

(«Sügis»[337].)

---

326 «Очерки Рима».
327 «Из странствований».
328 «Неаполитанский альбом».
329 «Слово о полку Игореве».
330 «Весна! Выставляется первая рама».
331 «Ласточки».
332 «Поле зыблется цветами».
333 «Летний дождь».
334 «Сенокос» («Пахнет сеном над лугами»).
335 Lõosilm — meelespea.
336 Türkiis — sinakat värvi kalliskivi.
337 «Осень».

Nagu akvarelliga joonistab luuletaja suvise koidu pildi:

Вот полосой зеленоватой
Уж обозначился восток;
Туда тепло и ароматы
Помчал со степи ветерок;

Бледнеют тверди голубые;
На горизонте — всё черней
Фигуры, словно вырезные,
В степи пасущихся коней.

Näe roheva ribana
juba paistab idakaar;
sinna soojust ja aroome
viis stepist tuuleke;

kahvatab sinav taevavõlv;
vaatepiiril — üha mustemaks
(muutuvad), otsekui nikerdatud,
stepis söövate hobuste kujud.

Maikovil domineerivad optilised kujud. Ega muidu räägita tema «suulisest maalikunstist», tema kunstist joonistada sõnadega nagu värvidega.

Maalikunstniku terava silmaga oskas luuletaja leida kujutatavas esemes iseloomustavat pisiasja, oskas selle jaoks leida kohase sõna, suulise kõnekäänu ja selle kirjeldusse liita.

Suvise vihma pilti kujutades kirjutab ta:

По земле вокруг нас точно жемчуг прыгал.
Mööda maad meie ümber otsekui pärlid hüplesid. («Vihm»[338].)

Teises laulus kõneleb luuletaja taevassiniste kiilide askeldustest peenikeste ning kuivade pilliroovarte ümber («Soo»[339]). Kaseriisikaid nimetab ta «käharaiks» (epiteet, mis osutab kaseriisikate iseloomulikemat tunnust). Latikas on tal «mustkuldne» («Kalapüük»[340]); suured vihmatilgad, mida valgustab päike, näivad lastele taevast langeva «kullana» («Suvine vihm»).

Kõrvuti meeldejäävate optiliste kujudega kohtame Maikovil ilusaid akustilisi kujusid. Tal on luuletus, millele ta on andnudki nimetuse «Öö helid»[341]. Luuletaja annab selles edasi suvise kuupaisteta öö «muusikat», leides vajalikke sõnu öiste helide väljendamiseks. Ta kõneleb «voolavate allikate klaasisest kilinast», «kauge veski kumedast kohinast», võrdleb «kärnkonnade koori» «kauge oreli tumedate bassakordidega».

---

338 «Дождь».
339 «Болото».
340 «Рыбная ловля».
341 «Звуки ночи».

Maikovi mõned luuletused paistavad silma oma suure musikaalsusega.

Selline on tema suurepärane «Hällilaul»[342] (tsüklist «Uuskreeka laulud»[343]), millele on ammu loodud muusika ja mis on aset leidnud algkooli lugemikes ning lastelaulude kogumikes. Esitame selle laulu tervikuna:

Спи, дитя моё, усни!
Сладкий сон к себе мани:
В няньки я тебе взяла
Ветер, солнце и орла.

Улетел орёл домой;
Солнце скрылось под водой;
Ветер, после трёх ночей,
Мчится к матери своей.

Ветра спрашивает мать:
«Где изволил пропадать?
Али звёзды воевал?
Али волны всё гонял?»

«Не гонял я волн морских,
Звёзд не трогал золотых;
Я дитя оберегал,
Колыбелечку качал!»

Maga, lapsuke, uinu!
Magus uni enda juurde meelita:
hoidjaks sulle ma võtsin
tuule, päikese ja kulli.

Koju kulli kandis lend,
vette peitis päike end,
pärast kolme ööd ka tuul
tõttab oma ema juurde.

Ema küsis tuulelt nii:
«Kuhu suvatsesid kaduda?
Kas sõdisid tähtedega?
Või ajasid laineid taga?»

«Ei ma merelaineid taga ajanud,
ega puudutanud kuldseid tähti,
lullitasin last,
kiigutasin hälli.»

Ajaloolised laulud. Silmapaistvat kohta Maikovi loomingus omavad luuletused ajaloolistele teemadele (tsüklid: «Slaavi maailmast»[344], «Ajaloo hinnangud»[345], «Sajandid ja rahvad»[346] jt.).

Mitu luuletust on seotud 1812. aasta sündmustega.

Noorpõlve-luuletuses «Vorobjovi mäed»[347] joonistab luuletaja «koleda hiiglase» Napoleoni kuju. Vorobjovi mägedelt Moskvale vaadates unistab Napoleon sellest, et see linn saab tema uute võitude alguseks.

---

[342] «Колыбельная песня».
[343] «Новогреческие песни».
[344] «Из славянского мира».
[345] «Отзывы истории».
[346] «Века и народы».
[347] «Воробьёвы горы».

Мы отсюда дланью бранной
Спеленаем север льдяный,
Сдавим гордый Арарат!
И пустынные народы
Предо мной копьё склонят,
И до-полюсные воды
У моих восплещут пят...

Siit me sõjakämbla haardel
ohjeldame jäise põhja,
surume kokku kõrgi Ararati!
Ja kõrverahvadki
minu ees piigi painutavad alla
ja pooluse-eelsed veed
mu jalakannal laksutavad...

Veendunud võidus «russide riigi» üle, ta juba «ängistas kogu maailmalaotuse ringi oma võimukandja käega»,

А меж тем, угрюм и страшен,
Мрак спускался на поля,
И вокруг кремлёвских башен
Кралась пламени змея.

ja vahepeal, morn ja hirmus,
pimedus laskus põldudele,
ja Kremli tornide ümber
hiilis leegi madu.

Luuletuse «Vorobjovi mäed» ideelise ning sisulise jätkuna ilmus Maikovilt mitu aastat hiljem kirjutatud «Jutustus 1812. aastast»[348].

See algab Napoleoni «võitmatu» armee häbistava põgenemisega Venemaalt:

По безлюдному простору,
Без ночлега, без привала,
Точно сонм теней, проходят
Славной армии остатки,
Егеря и гренадеры.
Кто окутан дамской шалью,
Кто церковною завесой...

Mööda tühje avarusi,
ööbimata, peatumata,
nagu varjud parves lähevad
kuulsa armee lõppjääned —
jäägrikütid, grenaderid,
kes end mähkinud naistesalli,
kes aga altari vahevaipa...

«Keset purustatud malevat» sõidab Napoleon. See pole enam endine «suure armee juht», kes Vorobjovi mägede kõrgustelt vaatas suurt linna. On kadunud tema üleinimlik iseteadvus, koletislik uhkus, inimpõlgus. Kibedusega meenutab ta oma «toredaid unistusi», «uhket kavatsust». Visalt «otsib ta kõigele lahtimõtestamist, kus ja milles seisab ta viga». Rasked mõtted kannavad teda lähemasse minevikku. Ta ei kuule enam lumetormi müra...

На морозном небе звёзды,
А кругом на горизонте
Всюду зарева пожаров...

Pakases taevas on tähed,
silmapiiril aga, kõikjal
tulekahju kuma...

---

348 «Сказание о 1812 годе».

Talle meenub Peetri palee, häbi, mille ta on üle elanud teda petnud, tuleleegist haaratud Moskvas. Kuid koledaim mälestus on —

...и днём, и ночью
Неустанная погоня
Вслед за ним врагов незримых...
Справа, слева — их мильоны
Там в лесах... «Так вот что́ значит —
Весь народ!...»
...nii ööl kui päeval
väsimatult jälitamas
on neid nähtamatu vaenlaste (vägi)...
Vasakul, paremal on neid mustmiljon
seal metsades... «Näed, seda siis tähendab
kogu rahvas!...»

Liiga hilja saab Napoleon aru suure vene rahva võitmatust vägevusest.

Sügavas kooskõlas meie heroilise ajajärguga on Maikovi luuletus «Mitte iialgi!»[349] (tsüklist «Slaavi maailmast»). Luuletaja kandub Rooma maailma-ülevõimu kaugeisse aegadesse. «Rooma keisri» malev on esmakordselt ületanud Doonau ja astunud vabadustarmastava slaavluse maale.

Pidulikult troonil istet võtnud Rooma keisri ees seisavad slaavlaste saadikud. Ideaalsete joontega kujutab neid luuletaja:

Молодец всё к молодцу,
Кудри золотые
Густо вьются по плечам,
Очи — голубые...

Üks tubli poiss teise kõrval,
juukselokid kuldsed
tihedalt lainetavad õlgadel,
silmad — taevassinised...

Keiser imetleb neid. Nad käituvad vabalt, «ei suudle tema jalgu orjalikus hirmus»... Vabadusearmastust ning rahvusliku uhkuse kõrgeid tundeid õhkub saadikute kõnedest. Kiites oma kodumaad, kus kõik on ühetaolised ning vabad, hoiatavad nad keisrit. Igasugune katse nende maad võita on määratud nurjumisele: slaavlased ei hakka iialgi orjadeks... Ja nende kõnes helisevad sõnad, mida nii sageli oleme korranud fašistlike barbarite alatu kallaletungi raskeil päevil meie vabale maale:

---

[349] «Никогда!».

Положён уж так зарок,
Веки неизменный:
Кто, откуда б ни пришёл —
Враг иноплеменный,
Завладей хоть миром, — здесь
Бег свой остановишь,
Здесь, в земле славянской, гроб
Сам себе сготовишь!

Sajandeid on muutumatult
kestnud tõotus:
Välismaine vaenlane —
kust see ka tuleks,
valluta kas või kogu maailm — ent siin
oma jooksu peatad,
siin, slaavlaste maal, endale
ise kaevad haua!

Nördinud keiser ähvardab slaavlasi. Ta nõuab neilt alistumist ja ähvardab neid vägisi oma orjadeks teha, kui nad heaga ei tunnusta tema võimu.

«Ei iialgi!» hüüavad saadikud ja astuvad ebavõrdsesse võitlusse keisri vägedega. Nad langevad roomlaste mõõgahoopide all, ent kalli hinnaga oli Rooma keiser saanud võidu pihutäie slaavlaste üle! Mõistatusena näivad need inimesed talle.

И задумчиво к горам
Обратил он взоры:
Грозно смотрят из-под туч
Сумрачные горы.
Стая тёмная орлов
Из-за них несётся;

Ja ta mägedele mõtlikult
oma pilgu heitis:
ähvardavalt vaatavad pilve alt
sünged mäed.
Tume kullide parv
nende tagant lendab;

Словно гул какой оттоль
Смутно раздаётся...
Смотрит царь, — и вдруг велит
Стан снимать свой ратный
И полки переправлять
За Дунай обратно.

nagu mingi kõmin sealt
tumedalt kuuldub.
Vaatab keiser, — ja äkki käsib
sõjatelgid maha võtta,
polgud saata
Doonau taha tagasi.

Kogu luuletus on täidetud sügavast usust slaavlusse, esmajoones vene rahvasse. Tema kangelastele on antud omadused, mida me nii hindame vene inimestes: siirus, otsekohesus, põlgus orjuse vastu, inimväärtuse kõrge tunne, sügav patriotism, sisemine jõud, mehisus, püsivus, see tore lihtsus, mis on omane vene rahva parimaile esindajaile.

Maikovi luuletus «Tšehh ja jahikull»[350] näib nagu meie ajastul kirjutatud olevat.

Jahikull küsib tšehhilt ta nukruse põhjust. Tšehh jutustab talle oma murest:

Дом мой был, как полна чаша,
Ныне ветх он и уныл.
Сокол! Злая доля наша —
Немец дом мой разорил.

Elasime oma majas külluses,
nüüd on ta lagunenud ja nukker.
Jahikull! Me saatus vali —
sakslane mu maja rüüstas.

Sakslane hävitas tšehhi aia, võrgutas ta naise.

Jahikull küsib tšehhilt, miks ta sel puhul pole end mõrvanud: «vabaduseta, kodumaata», ei jää elus midagi järele. Ja tšehh vastab:

— Нет, мне жизнь ещё годится.
Нет, доколе я живу,
Немцам нож мой вечно снится
И во сне, и наяву.

Ei, mul elu on veel vaja:
ei, niikaua kui elan,
sakslane mu nuga ikka näeb
unes ja ka ärkvel.

Luuletus lõpeb julgete sõnadega, mis on täis usku tšehhi rahva helgesse tulevikku:

Встанут наши воеводы,
Немцам смерть внесём мы в дом,
И раздолием свободы
Мы дохнём в краю родном.
Вот тогда, —

Tõusevad me vojevoodid,
sakslastele surma toome koju,
ja siis vabaduse muretust
saame hingata oma kodumaal.
Ja siis —

tšehh pöördub jahikulli poole,

... на вражьи кости
Прилетай на пир к нам в гости.

... vaenlase luudele
lenda peole meie külalisena.

See luuletus, mis on kirjutatud 100 aasta eest (1844. a.) Tšehhimaal ja mis meil on unustatud, oli tšehhikeelses tõlkes hästi tuntud tšehhi patriootidele ja oli seal lauluna kasutamisel.

Maikov on tuntud mitte ainult algupäraste luuletuste autorina, vaid ka tõlkijana. Eriti meelsasti on ta tõlkinud Heinrich Heinet.

---

[350] «Чех и сокол».

Maikovi luuletuste mõte on väljendatud selgelt ning lihtsalt. Neis pole sellist lõpuni ütlemata jätmist, mis on iseloomustav paljudele Feti luuletustele.

Nende keel, piltlik ning ilmekas, on arusaadav ning selge. See teeb need kättesaadavaks vähe ettevalmistatud lugejale, lapsele. Sellised luuletused, nagu «Heinatöö», «Pääsukesed», «Hällilaul», «Kevad» («Helesinine, puhas . . .»), «Suvine vihm», osutuvad oivaliseks materjaliks lastele lugemiseks ning päheõppimiseks.

A. K. Tolstoi.

Aleksei Konstantinovitš Tolstoi sündis 1817. aastal. Tulevane luuletaja kasvas üles oma onu A. Perovski mõisas, kes oli kultuurne ning kirjandusega tegelev inimene (ta avaldas novelle Pogorelski varjunime all). Juba varases lapseeas käis tulevane luuletaja ühes onu ja emaga välismaal, Itaalias ning Saksamaal. Itaalia kunsti mälestusmärgid avaldasid poisile väga sügavat muljet. Võib-olla selle esimese Itaalia reisi mõju all säilitas Tolstoi eluajaks — ta enda sõnade järgi — «võitmatu tungi kunsti poole kõigis ta avaldustes».

Saanud koduse hariduse, teenis A. Tolstoi välisministeeriumi arhiivis, ja hiljem, 1835. aastal sooritas eksami Peterburi ülikoolis. Tema edasine teenistuslik tegevus kulges nõndanimetatud «Tema Majesteedi kantselei teises osakonnas», kus redigeeriti seadusi. 1854. aastal — Krimmi sõja ajal — oli oodata vaenlase sõjaväe sissetungimist Balti mere poolt. A. Tolstoi katsus organiseerida partisanisalka, et sissetungimist takistada. Selle katse ebaõnnestumise järel astus ta vabatahtlikult ühte polku, mis siirdus lõunasse. Tal ei tulnud sõjast osa võtta. 60-ndate aastate algusest kuni oma surmani 1875. a. ei teeninud Tolstoi kuskil, eelistades «vaba luuletaja» elu teenistuslikule tegevusele. Ta elas oma mõisas ühes naisega, kes täielikult jagas mehe kirjanduslikke huvisid (ta oskas 14 keelt). Tolstoi käis mitu korda välismaal.

Esimesed luuletused on ta enda ütluse järgi kirjutatud 6-aastaselt, aga luuletajana hakkas ta oma töid trükis avaldama 50-ndates eluaastates. Enne seda on trükis ilmunud ta

fantastiline jutustus «Vampiir»[351] (1841), mida hindas pooldavalt Belinski, kes märkis kirjaniku esimeses aras katses «kindlat annet».

Aleksei Tolstoi nimi on lähedases seoses Turgenevi ja Tšernõševski elukäiguga. Kui Turgenev 1852. aastal oli Gogoli kohta kirjutatud artikli pärast välja saadetud Spasskoje külasse, siis Tolstoi — kasutades oma sidemeid kõrgemais ringkondades — saavutas talle amnestia. Tolstoile kuulub ka julge, õilis katse välja astuda sunnitööle mõistetud suure vene revolutsionääri Tšernõševski eest. Kõik, kes A. K. Tolstoid isiklikult tundsid, rõhutavad tema mitmekülgset haridust, tema erandlikku humaansust ning õilsust.

A. K. Tolstoi kirjanduslik pärand. Aleksei Tolstoi kirjanduslik pärand pole väga suur, kuid on erakordselt mitmekülgne, kusjuures selle suurim osa on pühendatud ajaloolistele teemadele. Talle kuulub rida proosateoseid, sealhulgas ajalooline romaan «Vürst Serebrjanõi» (Ivan Groznõi ajastust), mis moodustab suure sammu edasi võrreldes möödunud sajandi algul ilmunud «ajalooliste» romaanidega ja mis pole kaotanud populaarsust ka meie ajal. Ta lõi mõned dramaatilised teosed, nende hulgas triloogia «Ivan Groznõi surm»[352], «Tsaar Fjodor Joannovitš» ja «Tsaar Boris». Nende näidendite, eriti esimese ja teise kõrged lavalised väärtused, ajajärgu olustiku ning iseloomude ere kujutamine teevad Tolstoi draamad ka meile elavaks ning huvitavaks. Kaks esimest pole siiani meie teatrite repertuaarist välja langenud ja neil on publiku juures olnud alatine edu.

A. K. Tolstoi on kirjutanud ka rea poeeme ning ballaade («Joann Damaskin», «Vassili Šibanov», «Mihhailo Repnin», «Kurgaan» jt.), milledes avaldub luuletaja suur huvi mineviku vastu. Sügav huvi vene folkloori vastu peegeldub tema rahvalikus vaimus kirjutatud luuletustes. Mõnda neist («Ilja Muromets», «Aljoša Popovitš», «Sadko») nimetab luuletaja bõliinadeks, kuivõrd nad enestest kujutavad bõliinade motiivide vaba ümbertöötust. Sümpaatiaga joonistab luuletaja kauge Vene muinasaja, eriti Vene ajaloo Kiievi perioodi kujusid.

Tolstoi loomingus omavad tähtsat kohta satiirilised teosed,

---

351 «Упырь».

352 «Смерть Иоанна Грозного».

mis moodustavad väärtuslikema panuse revolutsioonieelses põrandaaluses kirjanduses. Tohutu suur edu vene revolutsionääride juures oli tsensuuri poolt keelatud Tolstoi teostel: «Vene ajalugu Gostomõslist meie päevini»[353] — ere, terav satiir Vene tsaaride kohta, ja «Riiginõunik Popovi unenägu»[354] — teos, mis armutult paljastab ministrite võltsliberalismi ja vana Venemaa kõige jälgimat asutist — «kolmandat osakonda», s. o. tolle aja tsaari-ohrankat.

Suurim populaarsus on A. Tolstoi väikestel luuletustel.

Tolstoi lüürika põhimotiivid. A. Tolstoi lüürika populaarsus on seletatav esmajoones selle sisuga. Suurem osa tema lüürilistest luuletustest on pühendatud vene ja ukraina loodusele. Loodusetunne on luuletajas erakordselt sügav, peen ning jõuline. On raske leida selle tunde paremat väljendust, kui esineb luuletuses «Ilja Muromets»:

Снова веет воли дикой
На него простор,
И смолой, и земляникой
Пахнет тёмный бор.

Jälle puhub metsiku tahte
avarus talle,
puuvaigust ja maasikatest
lõhnab põlislaas.

Loodusetunne on Tolstoil seoses armastustundega kodumaa vastu. Ta armastab kirglikult just vene loodust ja annab toredasti edasi selle erilist hinge, selle erilist võlu. Samuti armastab ta vene elu-olu.

Läkituses «I. S. Aksakovile» ütleb luuletaja:

Поверь, и мне мила природа,
И быт родного нам народа;
Его стремленья я делю,
И всё земное я люблю,
Все ежедневные картины,
Поля, и сёла, и равнины,
И шум колеблемых лесов,
И звон косы в лугу росистом,
И пляску с топаньем и свистом
Под говор пьяных мужичков.

Usu, ka mulle on armas loodus,
oma rahva elu ja olu,
ma jagan ta püüdeid
ning armastan kõike maist,
kõiki tavalisi pilte,
põlde ja külasid, ja tasandikke,
ja õõtsuva metsa müha,
ja luhakastes luisu kuiku,
ja tantsutralli uljast huiku
kesk purjus meeste kõnelust.

---

353 «Русская история от Гостомысла до наших дней».
354 «Сон статского советника Попова».

Kodumaa- ning loodusearmastuse ühtimist erilise täiusega näeme Tolstoi ilusas luuletuses «Mu kodumaa, mu sünnimaa!»[355]. See on täis siirast paatost, tugevat ning sügavat tunnet. Kõiges — küll «hobuste jooksus», küll «kotkaparvede kisas», küll «hundi ulgumises», küll «ööbiku kesköises laksutamises» — kuuleb luuletaja palavalt armastatud kodumaa häält.

Tolstoi oskab esile tuua lihtsa vene looduse ilu ning võlu:

Вот уж снег последний в поле тает,
Тёплый пар восходит от земли,
И кувшинчик синий расцветает,
И зовут друг друга журавли.

Näe, juba viimne lumi põllul sulab,
soe aur tõuseb maast,
ja sinilill lööb õitsele,
ja hüüavad teineteist kured.

Teises luuletuses jutustab ta suure kunstniku lihtsusega:

Винтовку сняв с гвоздя, я оставляю дом,
Иду меж озимей, чернеющей дорогой,
Смотрю на кучу скирд, на сломанный забор,
На пруд и мельницу, на дикий косогор, —

Mul naelast võetud püss ja kodust lahkun ma,
kesk taliorast lähen rada mustavat,
ma vaatan viljarõuke, lagunud tara,
tiiki ja veskit, mäenõlva metsikut,

(«Kui kõik loodus väriseb ning särab»[356].)

korrates Puškini mõne luuletuse motiive.

Nagu Fetki, kasutab ka Tolstoi oma luuletustes loodusepilte selleks, et tugevamalt, sügavamalt üle anda oma elamust, tunnet, meeleolu, mõtet. See, mida üle elab loodus, ja see, mida üle elab inimene, ühtivad harmooniliseks, sulavaks tervikuks. Loodusepilt osutub tundmuse parimaks väljenduseks. Looduse kevadine ärkamine leiab kajastust vaimses tõusus, mida inimene üle elab.

Звонче жаворонка пенье,
Ярче вешние цветы,
Сердце полно вдохновенья,
Небо полно красоты.

Lõoke lõõrib heledamalt,
eredamad kevadlilled,
süda süttind innustavalt,
ilu tulvab taevavõlv.

[355] «Край ты мой, родимый край».
[356] «Когда природа вся трепещет и сияет».

Разорвав тоски оковы,
Цепи пошлости разбив,
Набегает жизни новой
Торжествующий прилив...

Lõhkunud mure köidikud,
purustanud alatuse ahelad,
hoovab uue elu
võidutsev tõus.

(«Lõoke lõõrib heledamalt»[357].)

Read, mis laulavad hümni kevadisele loodusele, vahelduvad ridadega, milles luuletaja kõneleb oma üleelatavast vaimsest pühapäevast.

Nagu Tjutševi ja Feti luuletusteski, elab loodus ka Aleksei Tolstoi lüürikas. Isikustamine on tema tavaline poeetiline võte. Laialdaselt on ta kasutanud seda võtet populaarses, lastepärases luuletuses «Minu kellukad»[358] (lasteraamatuisse tavaliselt paigutatavad stroofid on ainult pika luuletuse algus).

Paljud A. Tolstoi luuletused kujutavad endist luuletaja mõttemõlgutusi, mõtisklusi elust, vaimsest lahkhelist, loomingust.

Vahel kõlab luuletuses igatsus elava teo järele, vahel kurbus armastatud inimese eemalolu pärast, vahel vaimustus armastatud inimesest. Ent kuigi tema lüürika motiivid on mitmekesised, esineb poeet kõigis oma luuletustes meile väga siira inimesena. Me usume, et tema laulud on läbielatu, läbituntu vili. Tolstoi lüürilised laulud on tema lüüriline päevik.

Hinge valgustav loodus esineb isegi neil päeviku lehekülgedel, kus näib, et selle looduse kujud ei võiks endile kohta leida. Iseloomustav on, et Tolstoi lüürikas on võrdlused võetud kõige sagedamini looduse maailmast:

Жизнь шумит, как вихорь ломит бор —
Как ропот струй, так шепчет сердца голос...

Рассевается, расступается
Грусть под думами, под могучими,
В душу тёмную пробивается
Словно солнышко между тучами...

Душа безмятежна, душа глубока, —
Сродни ей спокойное море...

---

357 «Звонче жаворонка пенье».
358 «Колокольчики мои».

Elu mühiseb, nagu maru murrab metsa, —
nagu voolu vulin, nõnda sosistab südame hääl.

Haihtubki, taandubki
mure, kui sa mõtled mõtteid vägevaid,
hinge süngesse tungib
nagu päike pilvede vahelt...

Ning põhjatu sügav ning rahulik on, —
ta omakseks ju — vaikne meri.

Tolstoi lüüriliste luuletuste hulgas on selliseid, millede populaarsus on erakordne. Seda pälvib esmajoones kaheksast värsireast koosnev stroof «Kui armastad, siis mõistuseta»[359], mis kuulub siiani meie nooruse poolt armastatud klassikaliste luuletuste hulka. Mitte väiksema edu osaliseks (kõrvuti Tolstoi satiiriliste teostega) on saanud luuletus «Pakus jalgadega vangid»[360] («Loojub päike stepi taha»). Seda lauldi vana Venemaa revolutsioonilistes ja üliõpilasringides.

Tolstoi lüürika musikaalsus. Tolstoi-lüüriku laialdase populaarsuse üks põhjustest on tema luuletuste musikaalsus. Mõned tema värssidest mitte ainult et ei jää oma meloodilisuselt taha Feti värssidest, vaid nad võib-olla isegi ületavad neid. Kõrge meisterlikkuse näidiseks on luuletus «Keset kärarikast tantsupidu»[361], mis on hästi tuntud romansina.

Tolstoi luuletuste meloodilisus oli põhjuseks, et vene heliloojad nende vastu huvi tundsid. Tšaikovski sõnade järgi on «Tolstoi tekst muusika ammutamatu allikas». Tema värsse on kasutanud sellised silmapaistvad heliloojad, nagu Tšaikovski, Rimski-Korssakov, Mussorgski, Rubinstein, Rahmaninov. Paljud Tolstoi luuletused on esmajoones populaarsed romanssidena («Keset kärarikast tantsupidu», «Kollastele põldudele laskub vaikus»[362], «See oli varakevadel»[363], «Mitte tuul, puhudes kõrgustesse...»[364]).

---

359 «Коль любить, так без рассудка».
360 «Колодники» («Спускается солнце за степи»).
361 «Средь шумного бала».
362 «На нивы жёлтые нисходит тишина».
363 «То было раннею весной».
364 «Не ветер, вея в высоты».

A. Tolstoi on tuntud ka Heine ja Goethe tõlkijana. Tolstoi tõlgete kõrge väärtus on seletatav sellega, et nende autor tundis sügavalt ning peenelt poeesiat, kui ka sellega, et ta ülihästi tundis algupärandi keelt ja täiuslikult valdas «suurt ning võimsat vene keelt».

Tjutševi, Feti, Maikovi ja Tolstoi luuletuste tähtsus laste lugemisvarana. Silmapaistvate vene lüürikute luuletuste lugemine, kuulamine ning päheõppimine etendab suurt osa nõukogude laste kasvatamisel ning õpetamisel.

Head lüürilised luuletused on samuti vajalikud nagu head lauludki.

Tutvus vene lüürika parimate eeskujudega arendab lastes armastust ning maitset poeesia, luuletuste vastu, valmistab nooremaid õpilasi ette luuletuste tõsisemaks õppimiseks keskkoolis.

Luuletused vene loodusest õpetavad lapsi armastama, mõistma ning tundma seda loodust.

I. S. Turgenev.

(1818—1883.)

Kirjanikkude-realistide hulgast, kes 50-ndail aastail vene kirjanduses esile nihkusid, kuulub üks esimestest kohtadest Ivan Sergejevitš Turgenevile, «Küti kirjade» ja romaanide autorile, kelle teostes laiaulatuslikult kajastus vene elu möödunud sajandi 50—70-ndail aastail.

Turgenevi nimel on aukoht vene kirjanduses. Ta oli esimene vene kirjanik, keda lääne-euroopa väljapaistvad kirjanikud tunnustasid oma õpetajaks.

Turgenevi lapsepõlv. Ivan Sergejevitš Turgenevi varajane lapsepõlv möödus Orjoli linnas, kus ta sündis 9. novembril 1818 oma vanemate mõisas Spasskoje-Lutovinovos. See oli tüüpiline pärisorjusaegne rikas mõis. Hiiglasuure 40-toalise, kahte külge avanevate akendega saaliga härrastemajani ulatusid lilleaiad, puuviljaaed, varjukas park toredate pärna-alleedega. Härrastemaja tubades asetses tore mööbel, kappides olid sajad prantsus- ja saksakeelsed raamatud, lilleaedades õitsesid haruldaselt ilusad tulbid. Kuid selle välise ilu ning kultuursusega Turgenevite mõisas ühines sünge pärisorjus. Mõisateenijaid peksti, anti nekrutiks, saadeti Siberisse tühiseimate eksimuste eest. Kaks teenijat olid Siberisse saadetud sellepärast, et nad polnud prouat kohates kummardanud; kõigile aednikele anti kord ihunuhtlust sellepärast, et keegi oli lillepeenralt kitkunud kalli tulbi.

Täisvõimuliseks perenaiseks oli Ivan Sergejevitši ema Varvara Petrovna, kes oli tuntud oma julmuse ning despotismi

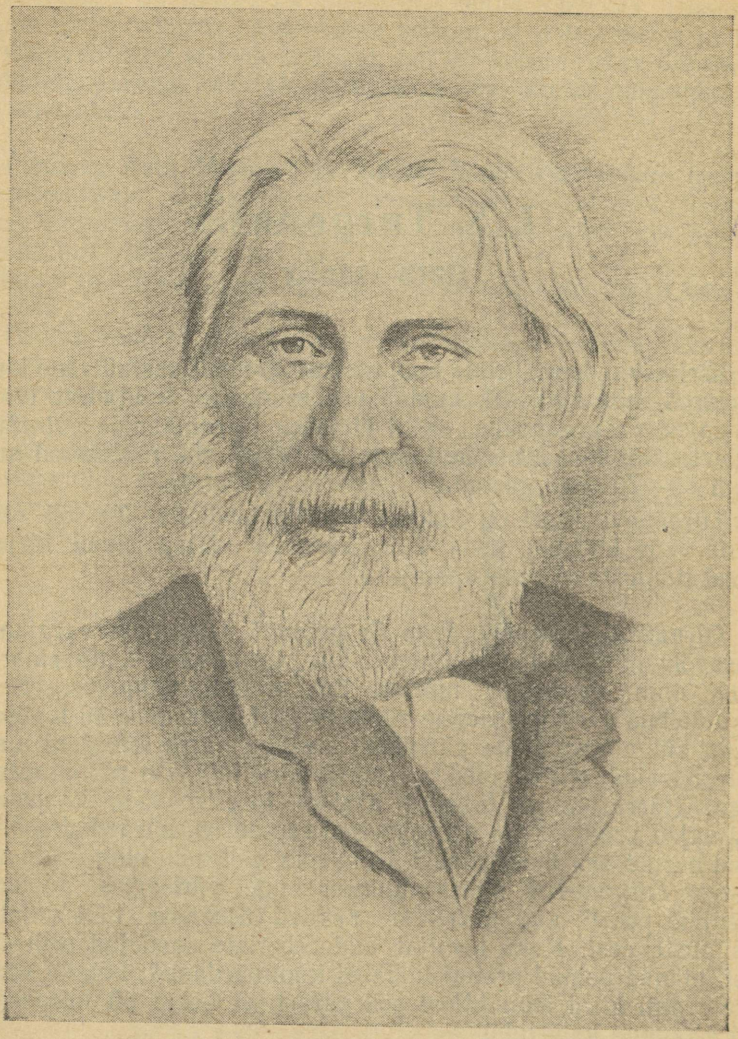

I. S. Turgenev.

poolest... Tema ees värisesid teenijad, armuleivasööjad, kartsid teda ka lapsed. Vanjat peeti ema lemmikuks, kuid ka tema meenutas hiljem: «Mulle anti igasuguste tühiste asjade eest peaaegu iga päev vitsa.»

Varvara Petrovna, kes oli rikutud positsioonist, millesse tema olid asetanud pärisorjuse tingimused, oli nii harjunud teda ümbritsevate inimeste hirmuvärina ning orjaalandusega, et ta enam ei suutnud neile inimlikult läheneda. Ometi oli ta omamoodi tark ning paljulugenud inimene. Ta tundis oivaliselt prantsuse ja vene kirjandust, oli esimesi, kes peenelt hindas oma andeka poja varajasi kirjutisi ja teda tõesti palavalt armastas.

Turgenevi esimesiks kasvatajaiks ning õpetajaiks olid välismaised koduõpetajad, kes sageli vahetusid. Mõnel neist, nagu Vralmannilgi «Äbarikus» või monsieur Beaupré'l «Kapteni tütres», polnud enne nende härrastemajja ilmumist midagi tegemist kasvatuse ning õpetusega. Nii osutus tulevase kirjaniku üks koduõpetajaist endiseks sadulsepaks. Ivan Sergejevitši esimeseks vene keele ja kirjanduse õpetajaks oli tema ema teenija-pärisori, XVIII sajandi kirjaniku Heraskovi ning tema «Rossiaadi» kirglik austaja. Poeem «Rossiaad» oli vene poeesia esimeseks teoseks, millega Turgenev tutvus. Nii oli armastus vene keele ja kirjanduse vastu tulevasse kirjanikku sisendatud lihtsa vene inimese poolt, tuli, nagu seda väljendas üks kirjaniku elulookirjutajaist, «otse rahva hulgast».

Siin Spasskojes tema pargiga, pärnadega, sireli-, kuslapuu- ja akaatsiapõõsastega, vahtrate ja vene kaskedega, mille varjus Turgenev poisikesena linde püüdis, õppis ta armastama kodumaa loodust. Siin sai ta kütiks ja Venemaa keskvööndi looma- ning taimeriigi tundjaks. Mitte juhuslikult ei kajastunud see riik tema loomingus.

Siin Spasskojes hakkas tulevane kirjanik vihkama elukorda, mis teda lapsepõlves ümbritses. Siin võrsus poisi tundelises südames viha pärisorjuse vastu.

1827. aastal kolib Turgenevite perekond Moskvasse, kus tulevane kirjanik õpib alguses erapansionides ja hiljem koduõpetajate juhtimisel valmistub ülikooli astumiseks.

Pansionides viibimise aastate ainsaks heledaks laiguks Turgenevi mälestustes jäi Zagoskini romaani «Juri Milos-

lavski» kuulamine. Üks kasvatajaist, kel oli haruldane mälu, jutustas kasvandikele õhtuti üksikasjaliselt romaani sisu. Romaan näis kuulajaile «täiuslikkuse imena».

Pärast mõneaastast kodust ettevalmistust astub 15-aastane Turgenev Moskva ülikooli filoloogiafakulteeti. Aasta pärast, kui perekond kolib Peterburi, viiakse nooruk üle Peterburi ülikooli samasse fakulteeti.

Ülikooliaastad. See oli noore Turgenevi esimeste kirjanduslike katsetuste ajajärk. Byroni, peamiselt tema dramaatilise poeemi «Manfred» mõjul kirjutas ta värssdraama «Steno». Pisut aega enne ülikooli lõpetamist otsustas ta seda näidata vene kirjanduse professorile P. A. Pletnjovile, kellele Puškin pühendas «Jevgeni Onegini».

Autorit nimetamata andis Pletnjov oma loengul draamale eitava hinnangu, hiljem aga vestluses noore autoriga, noorukit «isalikult noomides», tähendas, et temas «on midagi». See julgustas Turgenevit ja ta viis Pletnjovile mõned luuletused tema ajakirja («Sovremennik») jaoks. Luuletus «Õhtu»[365], mis ilmus «Sovremennikus» 1838. a. kevadel allkirjaga «...v», oli Turgenevi esimene trükitud ilukirjanduslik teos.

1838. a. suvel siirdub Turgenev välismaale. Pärast pikaajalist reisimist Saksamaal ja Šveitsis jääb ta peatuma Berliini. Siin, astunud Berliini ülikooli üliõpilaseks, hakkab ta innuga õppima filosoofiat.

Oma haridust Berliini täiendama sõitnud vene noorsoo hulgast paistavad tol ajal silma Stankevitš ja Granovski.

Need olid andekad ning targad noored inimesed, keda sügavalt huvitasid ühiskondlik-poliitilised probleemid. Turgenev veetis sageli aega nende ringis.

Siin vesteldi elavalt küll filosoofia, küll vene asjade, kõige rohkem aga pärisorjuse küsimuse üle.

Pärast lühiajalist viibimist Venemaal siirdus Turgenev uuesti Läände. Mõnda aega elas ta Roomas, kus lähenes Stankevitšile. See oli kirglik, innukas sõprus... Turgenev nägi oma sõbras inimese, mõtleja ja teadusmehe ideaali. Kui Stankevitš mõne aja pärast suri tiisikusse, kirjutas Turgenev Granovs-

---

365 «Вечер».

kile[366]: «24. juunil suri Novis[367] Stankevitš... Pidi tema surema? Ta manas nii sügavalt, nii siiralt esile ning armastas elu pühadust, vaatamata oma haigusele nautis ta õnnejoovastust, et ta võib mõtelda, tegutseda, armastada; ta valmistus pühenduma tööle, mida vajab Venemaa. Kes meie põlvkonnast suudaks meie kaotust asendada? Kes oleks väärikas lahkunult üle võtma tema suurte mõtete pärandust, kes ei laseks tema mõju hävida, kes sammuks tema teed mööda, tema vaimus, tema jõuga?... Kuid ei, ei tohi pead norgu lasta ega alistuda. Koondugem, andkem üksteisele käed, liitugem, üks meist on langenud — võib-olla parim. Kuid sugenevad, sugenevad teised... vara või hilja — valgus võidab pimeduse...»

Stankevitši iseloomujooned kehastas Turgenev hiljem Pokorski kujus romaanis «Rudin».

Berliinis, kuhu Turgenev naasis 1840. a. suvel, lähenes ta Bakuninile, hiljem tuntud poliitikategelasele.

Andeka kõnelejana ja hiilgava kaasvestlejana omas Bakunin oma vanusekaaslaste hulgas autoriteeti ning populaarsust.

Turgenev, kes äsja oli üle elanud sõbra kaotuse, kiindus kirglikult Bakuninisse.

Turgenev ja ta uus sõber asusid elama ühte korterisse. Üheskoos õppisid nad filosoofiat, käisid loenguil ja kontsertidel, kus kuulasid Beethoveni sümfooniaid[368]. Tihti möödusid neil terved ööd ägedais filosoofilistes vaidlustes...

1841. a. mais naasis Turgenev uuesti Venemaale.

Kirjandusliku tegevuse algus. Esialgu tahtis Turgenev oma elu pühendada filosoofia õppimisele. Tema soov ei täitunud: valitsus, kes nägi seost selleaegse juhtiva filosoofia ja revolutsioonilise praktika vahel, sulges filosoofiakateedrid kõigis Vene ülikoolides.

Ema pealekäimisel astub nooruk Turgenev siseministeeriumi kantseleiametnikuks. Samal ajal hakkab ta tõsiselt tegutsema kirjanduse alal.

---

[366] 4. juulil 1840 Berliinist.

[367] Novi — sadamalinn ning suvituskoht Jugoslaavias.

[368] Sümfoonia — muusikateos suure sümfoonilise orkestri jaoks. Ludvig Beethoven — XIX sajandi alguse suurim helilooja (1770—1827).

1843. a. kevadel ilmub tema poeem «Paraša». Vaimustusega võtab selle vastu Belinski: «Õige tähelepanuväärne,» kirjutab arvustaja, «sügav mõte, mis on võetud vene elu salakambrist, elegantne ning peen iroonia, mille all peitub nii palju tunnet, — kõik see osutab autoris peale loominguande praeguse aja poega, kes kannab oma hinges kõiki selle muresid ning küsimusi!»

Oma arvamust «Paraša» kohta avaldas ka Varvara Petrovna Turgeneva: «Ma näen täiesti sinus talenti ... ilma naljata ... see on ilus ... ja laul on oivaline nagu lõppki, mida on arvustatud, nagu vend rääkis, — minule on see imeilus ... armas ... delikaatne — malbe ... Praegu antakse mulle maasikaid. Meie, külainimesed, armastame ikka reaalset. Nii siis, sinu «Paraša», sinu jutustus, sinu poeem ... lõhnab maasikate järgi.»

Samal aastal läheneb Turgenev Belinskile. Suur arvustaja kirjutab vaimustusega temast Botkinile: «See on haruldaselt tark inimene, ja ka üldse hea inimene ... temas on küll tigedust, küll sappi, küll huumorit: ta mõistab sügavalt Moskvat ja reprodutseerib teda selliselt, et ma joovastun naudingust.»

Belinski sügav mõistus, peen maitse, suur kõlbeline jõud ja ühiskondlikud huvid olid Turgenevile kallid. Noor kirjanik istus sageli tundide kaupa suure arvustaja juures, «lahutades südant» vestlusega kirjanduslikel ning ühiskondlik-poliitilistel teemadel.

Ühes Belinski, Botkini, Granovski ja Herzeniga osutub Turgenev lääne-euroopa kultuuri pooldajaks, läänlaseks.

Neljakümnendate aastate kestel saab Turgenev populaarseimaks inimeseks Peterburi kirjanike ringkonnas, kuhu kuulusid Nekrassov, Grigorovitš, Dostojevski ja arvustaja Družinin. Nad kõik rühmitusid esialgu Belinski ümber. 1847. aastast kujuneb ühinenud kirjanike keskkohaks Nekrassovi ajakiri «Sovremennik».

Tol ajal oli Turgenev juba paljude luuletuste, poeemide («Mõisnik»[369], «Kõnelus»[370]), novelli «Andrei Kolossov» ja jutustuse «Kolm portreed»[371] autor. 1846. aastal kirjutas ta

---

369 «Помещик».
370 «Разговор».
371 «Три портрета».

näidendi «Rahapuudus»[372], mille peategelased meenutavad Hlestakovi ja tema Ossipit. Kõigis neis teostes oli tunda, et Turgenev pole veel leidnud oma kirjaniku-meetodit.

«Uuendatud» ajakirja «Sovremennik» 1847. a. esimese numbri osas «Mitmesugust» ilmus Turgenevi visand «Hor' ja Kalinõtš» alapealkirjaga «Küti kirjad»[373], mille sihiks oli «äratada lugejas heatahtlikku suhtumist». Just see visand, mis ilmus esimesena suurepärasest visandite ning jutustuste tsüklist «Küti kirjad», rajas Turgenevi kuulsuse. Kirjanik oli leidnud «oma» stiili. Belinski, kes nelja aasta eest oli «Parašat» tervitanud, võtab «Hor'i» veel soojemalt vastu. « «Hor'i» järgi otsustades,» kirjutab ta Turgenevile, «sammute Te kaugele. See on Teie õige laad... «Hor'»... tõotab Teis tulevikus tähtsat kirjanikku...» «Hor'ile» järgnevad Turgenevi uued jutustused «Küti kirjadest». Neile saab osaks pidev edu. Turgenevi «õige laad» seisis vene ühiskonna elu tõepärases, realistlikus kujutamises.

Välismaal. Varsti pärast «Hori ja Kalinõtši» trükis ilmumist sõitis Turgenev uuesti välismaale. Ta lahkus oma kodumaalt mitte sellepärast, et ta seda küllaldaselt ei armastanud. Ta arvas, et ainult väljaspool Venemaad võib ta oma vaenlast «võimsamalt rünnata». «Sel vaenlasel,» kirjutas Turgenev, «oli kindel kuju, ta kandis tuntud nime: see vaenlane oli pärisorjus.» Juba varajases nooruses andis ta «hannibali vande»[374] «mitte kunagi leppida» selle vaenlasega.

Sel korral elas Turgenev välismaal kolm aastat, peamiselt Pariisis. Siin läheneb ta Pauline Viardot'le, tähtsale prantsuse lauljannale, kõrge kultuuriga ning andekale naisele. Sellele sõprusele jääb ta truuks oma elu viimaste päevadeni. Viardot' perekond sai tema perekonnaks.

Kirjaniku kolm välismaal veedetud aastat olid kirjanduslikus suhtes väga produktiivsed. Siin kirjutas Turgenev suurima osa «Küti kirjade» visandeid ning jutustusi, nende hulgas kõige teravamalt, kõige lõikavamalt pärisorjuse vastu suunatud:

---

[372] «Безденежье».

[373] «Записки охотника».

[374] Hannibali vanne — vanne, mille andis tähtis Aafrika sõjapealik: mitte kunagi leppida Roomaga.

«Opman»[375], «Kontor»[376], «Kaks mõisnikku»[377]. Nii teostas Turgenev oma «hannibali vande». Ühtlasi olid need visandid vaimulaadilt lähedased Belinski kuulsale «Kirjale» Gogolile, mis oli kirjutatud just samal 1847. aastal, kui Turgenev sõitis välismaale, ja samas Salzbrunnis, kus kirjanik kord elas. Mitte juhuslikult ütles ta «Kirjast Gogolile»: «Belinski ja tema kiri — see on kogu mu usutunnistus.»

Üheaegselt tööga «Küti kirjade» kallal kirjutas Turgenev näidendeid. Neist mängitakse «Kuu aega külas»[378] ja «Leivalolija»[379] siiani Nõukogude näitelaval.

1848. aastal Pariisis elades oli Turgenev suurte poliitiliste sündmuste tunnistajaks. Kirjaniku poolehoid kuulus demokraatiale. Hiljem kirjutatud visandis «Meie omad saatsid»[380] kujutab Turgenev suure soojusega prantsuse töölisi 1848. a. juunikuu päevadel. Tema esimese romaani kangelane — Rudin — hukkub barrikaadil Pariisis, ülestõusnud tööliste poolel.

Arest ja pagendus. 1852. a. märtsis suri Gogol Moskvas. Mõni kuu enne tema surma tutvus Turgenev isiklikult suure kirjanikuga ja Gogoli surm avaldas temasse eriti sügavat mõju. Ta elas tol ajal Peterburis. Kui Turgenevile saabus kurb teade, kirjutas ta lühikese artikli, milles väljendas oma südamlikke mõtteid lahkunu kohta. «Gogol on surnud!» kirjutas Turgenev. «Missugust vene hinge ei vapusta need sõnad?... Ta on surnud, see inimene, keda meil nüüd on õigus, surmalt saadud valus õigus nimetada suureks...» Peterburis keelati artikli avaldamine: valitsus soovis, et Gogoli surm mööduks tähelepanematult, et satiiriku nimigi oleks unustatud... Erilist meelepaha tekitas asjaolu, et artiklis nimetatakse Gogolit «suureks».

Pärast ebaõnnestunud katset avaldada artikkel Peterburis saatis Turgenev selle Moskvasse, ja seal — tsensuuri hooletuse

---

375 «Бурмистр».
376 «Контора».
377 «Два помещика».
378 «Месяц в деревне».
379 «Нахлебник».
380 «Наши послали».

tõttu — ilmus see «Moskovskije vedomosti's»[381]. Võimud nägid Turgenevi käitumises (s. o. selles, et ta saatis artikli pärast tolle keelamist Moskvasse) «sõnakuulmatust». Asjasse segas end tsaar ise. Turgenev, kes «Küti kirjade» autorina oli valitsuse ringkondades kahtluse all, areteeriti. Kuu aega istus ta «sjezžajas», s. o. arestimajas. Siin kirjutas ta jutustuse «Mumuu», uue teose, mis oli suunatud pärisorjuse vastu... Kuu aega pärast areteerimist saadeti kirjanik Spasskojesse asumisele politsei valve all.

See osutus talle raskeks karistuseks. Just neil aastail oli ta saanud nimekaks kirjanikuks. «Sovremenniku» ringkonnas oli talle osaks saanud populaarsus, autoriteet ning armastus. Pagendus lahutas teda Peterburi sõpradest, ajakirjast, võttis talt võimaluse sõita välismaale, Viardot' juurde. Spasskojes elades tundis Turgenev sama, mida kunagi elas üle Mihhailovskojesse pagendatud Puškin. Meelekibedusega oma üksindust läbi elades otsis kirjanik vahendeid, mis aitaksid tal end unustada, hajutada rasket nukrust. Selliseiks vahendeiks olid jaht, raamatud ja muusika. Ta hulkus palju püssiga mööda ümberkaudseid heinamaid ja metsasalusid. Ohtuti kuulas ta sageli suurte heliloojate — Beethoveni, Mozarti, Mendelssohni — teoseid mõisavalitseja perekonnaliikmete ettekandel. Kuid parimaks vahendiks nukruse ning üksindustunde hajutamiseks oli kirjanduslik töö. Pagendusaastail tuleb Turgenevile esmakordselt mõttesse asuda suure romaani kallale. Romaani loomise esimese katsena ilmusid peatükid poolelijäänud suurest teosest, mille katkend on tuntud nimetuse all «Sakste oma kontor»[382].

Turgenevi sundpagendamisel oli ka oma positiivne külg. Hiljem kirjutas ta: «Arestis ja pärast maal viibimine tõi mulle kahtlemata kasu: see lähendas mind vene elukorra sellistele külgedele, millised asjade tavalises käigus oleksid mu tähelepanust kõrvale libisenud.»

Pärast kauakestvaid askeldusi õnnestus kirjaniku sõpradel saada talle luba pealinnades elamiseks. Selles asjas osutas Turgenevile suurt abi luuletaja Aleksei Tolstoi.

---

[381] «Moskva Teated».
[382] «Собственная господская контора».

Loomingulise tõusu aastad. 50-ndate aastate keskpaik on Turgenevi loomingulise õitsengu ning suurima populaarsuse aeg. 1855. aastal kirjutab ta oma romaani «Rudin». 1858. aastal ilmub Turgenevi teine romaan «Aadlipesa»[383], millel oli erakordne edu. 1859. a. sügisel lõpetab ta kolmanda romaani «Eelõhtul»[384]. Iga romaani ilmumine oli ühiskondlik sündmus.

Turgenevit hinnati nii liberaalseis kui ka demokraatlikes ringkondades, samuti ka suurmaailma seltskonnas. Kõrge hinnangu tema loomingule andsid Tšernõševski ja Dobroljubov. Kui 1857. aastal Turgenev sai ajakirjanik Katkovi kallaletungide osaliseks, kirjutas Tšernõševski Turgenevile: «Kui keegi on meie kirjanduse au, siis muidugi olete Teie see. Teid solvata — tähendab meie kirjandust solvata.»

Kuid 50-ndate aastate lõpu poole hakkas selguma ka vaadete lahkuminek «Sovremenniku» kaastööliste keskel. Kuna Tšernõševski ja Dobroljubov suhtusid eitavalt tsaarivalitsuse poolt teostatavasse talurahvareformi, siis Turgenevit ja ta mõttekaaslasi see tol ajal rahuldas.

Nad läksid lahku ka mõnes teises küsimuses.

«Talurahva vabastamise» manifesti võttis Turgenev kaasatundvalt vastu, lootes, et pärisorjuse kaotamine tõesti kergendab talurahva elukorda, millele ta oli nii palju osavõtlikke lehekülgi pühendanud oma «Küti kirjades».

1860. aastal lahkus Turgenev «Sovremenniku» juurest. Selle vahetuks tõukeks oli Dobroljubovi artikkel romaani «Eelõhtul» kohta («Millal saabub siis õige päev?»[385]) ajakirjas «Russki vestnik»[386], milles arvustaja avas romaani revolutsioonilise mõtte, mis tol ajal ei vastanud Turgenevi eesmärkidele ega vaadetele.

Samas ajakirjas oli avaldatud ka Turgenevi ideelises mõttes teravaim romaan «Isad ja lapsed»[387].

Turgenevi elu 60—70-ndail aastail. Oma elu viimased kakskümmend aastat veedab Turgenev peamiselt välismaal, külas-

---

383 «Дворянское гнездо».
384 «Накануне».
385 «Когда же придёт настоящий день?».
386 „Vene Teataja".
387 «Отцы и дети».

tades ainult lühikeseks ajaks Venemaad. 1863. aastal lahkus Viardot' perekond, kes vihkas keiser Napoleon III-ndat, Pariisist ja kolis Baden-Badenisse (Saksamaal). Sinna asus elama ka Turgenev, kellel nagu Viardot'lgi oli vaenulik tunne Prantsuse monarhi vastu. Saksamaal ja hiljem uuesti Prantsusmaal jätkas ta oma kunstiteoste loomist venelastest ja Venemaast, oma emakeeles, vene keeles.

«Kodumaa võib toime tulla ilma igaüheta meist, aga keegi meist ei tule toime ilma temata . . .»

«Meid pese kas või seitsmes vees — meie põhiolemust ei saa meist kõrvaldada . . .» Need Turgenevi kangelaste väljendused olid tema kindlad veended.

Kui kord kaks sakslast lubasid endile tema juuresolekul mõnitada vene inimest, kes nende sõnade järgi on «alati olnud näljas, samuti nagu ta kodumaa», siis Turgenev, kelle patrioodiline uhkustunne oli solvatud, pani sakslastele ette «tõusta laua tagant ja lahkuda meie seltskonnast».

Prantsuse-Preisi sõda 1870.—1871. aastal näitas Turgenevile, mis on Preisi militarism. Teda ajas vihale sakslaste «vallutamisaplus», «ebatalutav uhkus võitude üle», talle näis, et «saksa kiivrid naalduvad taevale endale».

Üheskoos Viardot' perekonnaga naasis ta 1870. aastal Prantsusmaale. Sellest ajast saadik on Turgenevi ja Preisimaa suhted muutmatult vaenulikud.

Kui Pitš, üks neist, kellega ta oli alatises kirjavahetuses, palus Turgenevit avaldada oma seisukohta Saksamaa ja Venemaa suhete kohta, siis vastas kirjanik: «Te tahate teada minu arvamust Saksamaa ja Venemaa suhete kohta? Noh, olgu siis: . . . mõlema rahva vahel tekib laastav sõda, ja seda alustab Saksamaa.»

Kauge kodumaa kuju seisis alati Turgenevi silmade ees, kehastudes kõige sagedamini vene looduse piltides. Kord Vichy's jalutades tundis ta pärnade lõhna . . . Teda hõlmasid mälestused kodustest kohtadest . . . Ta kirjutas Venemaal elavale tuttavale: «See magus lõhn meenutab mulle kodumaad; kuid siin pole ääretult avaraid välju, koirohtu peenarde vahel, tiike remmelgatega.»

Turgenevi kirjanduslik tegevus 60—70-ndail aastail. «Suits»[388] oli Turgenevi viimaseks «Russki Vestnikus» avaldatud romaaniks; ajakiri muutis sel ajal oma suunda, hakates reaktsioonilise seltskonnakihi häälekandjaks. 60—70-ndail aastail teeb Turgenev kaastööd liberaalsele ajakirjale «Vestnik Jevropõ». Siin avaldati 1876. aastal Turgenevi viimne romaan «Uudismaa»[389], milles ta kujutab vene noorsoo rahva hulka «minekut».

Samal ajal, 60—70-ndail aastail loob kirjanik terve rea jutustusi ning novelle, täiendab «Küti kirjade» kogu («Surmakuju»[390], «Müriseb»[391]), kirjutab erakordset huvi pakkuvad «Kirjanduslikud ja argipäeva elu mälestused»[392], alustab uut laadi väikeste teoste tsüklit üldise pealkirja all «Luule proosas»[393].

Sel perioodil läheneb Turgenev Prantsusmaa silmapaistvaile kirjanikele. Ta kohtab Edmond Goncourt'i, Gustave Flaubert'i[394], Alphonse Daudet'd[395], Émile Zola'd[396] ja Guy de Maupassant'i[397]. 1872. a. sügisel külastab Turgenev tähtsat prantsuse naiskirjanikku George Sand'i, kelle teosed omasid suurt populaarsust vene progressiivse noorsoo juures.

Turgenevi kuulsus Läänes kasvab pidevalt. Tema sõbradkirjanikud näevad temas erakordset, jõulist talenti. Neid üllatab tema vaadete avarus, teadmiste sügavus ning mitmekülgsus, peen maitse.

Ameerika kirjanik Henry James, kes elas kord Pariisis, kirjutas Turgenevist: «Temas oli tunda elu mitmekesisuse mõist-

---

388 «Дым».

389 «Новь».

390 «Живые мощи».

391 «Стучит».

392 «Литературные и житейские воспоминания».

393 «Стихотворения в прозе».

394 Suurim realist, romaani „Madame Bovary", jutustuse „Lihtne süda" ja paljude teiste teoste autor.

395 Silmapaistev prantsuse realismi esindaja, romaanide „Jack", „Sapho", „Le Nabab" autor ja kuulsate novellide looja, milles esineb de Tartarin.

396 Kahekümne romaani looja Rougon-Macquart'idest ja teiste suurte teoste autor.

397 Tähtsa romaani «Elu» ja suure hulga jutustuste-novellide autor, mida on eriti hinnanud Leo Tolstoi; Tšehhovi kõrval loetakse Maupassant'i silmapaistvaks novellimeistriks.

mist, teistele vähekättesaadavate nähtuste ning tunnete teadmist, oli tunda horisonti, millesse uppus Pariisi ahtake horisont, ja see teadmise ning mõistmise avarus tõstis teda esile Pariisi literaatide hulgast.» Samas ütles James Turgenevi kohta: «Tema elu draamaks oli võitlus Venemaa parema tuleviku eest.»

1878. aastal oli Pariisis rahvusvaheline kirjanduslik kongress, mille presidendiks valiti suur prantsuse kirjanik Victor Hugo ja abipresidendiks Turgenev. Järgmisel aastal annab Oxfordi ülikool (Inglismaal) Turgenevile tsiviilõiguse doktori aukraadi kui kirjanikule, kes kogu oma loominguga, eriti «Küti kirjadega» on tõendanud «vene rahva kommete ning iseloomu täielikku tundmist».

Turgenevi ühiskondlik tegevus. Turgenev ei olnud revolutsionäär. Ta nimetas end «evolutsionistiks», s. o. reformide pooldajaks, kuid ta tundis sügavalt kaasa üksikuile revolutsionääridele, osutas neile ainelist abi, hoolitses korduvalt nende saatuse leevendamise eest, kes olid langenud repressioonide ohvriks; ta organiseeris kirjanduslik-muusikalisi hommikuid Pariisi vene emigrantide lugemistoa heaks, mille šefiks ta oli valitud; kirjutas kaastundliku eessõna pagendusest põgenenud vene revolutsionääri visandeile ja aitas kaasa nende avaldamisele ajakirjas «Le Temps». Suurima kaastundega on Turgenev kujutanud vene tütarlast-revolutsionääri proosaluuletuses «Künnis»[398]. Revolutsiooniline noorus suhtub ikka suurema austusega kirjanikku, kes ühe vene ühiskondliku tegelase väljenduse järgi oli «tema võitluse ettevalmistajaks», «vene ühiskonnas nende humaansete ideede kasvatajaks, mis õieti mõistetuina pidid fataalselt viima revolutsioonilisele opositsioonile». (Jakubovitš, «Rahva Tahte» erakonna proklamatsioonid 1883. aastal.)

Turgenevi sõidud Venemaale. Peaaegu igal aastal veetis Turgenev mõned nädalad kodumaal, millega ta välismaal elades kunagi ei kaotanud elavat sidet.

Juba 1863. aastal asutati tema kulul Spasskojes erakool talurahva laste jaoks ja kirjanik oli alatasa sellest huvitatud:

---

[398] «Порог».

ta külastas kooli, saatis pidevalt raha selle ülalpidamiseks ja õppevahendite soetamiseks. Ta tundis isegi kooli parimaid õpilasi. Neist ühe — Nikita Gerassitševi — eest hoolitses ta seitsme aasta jooksul, peaaegu oma surmatunnini pidas teda ülal ja aitas tal pärast kooli lõpetamist Spasskojes Moskva põllumajanduskooli astuda.

Kui Turgenev 1879. aastal Venemaale sõitis, võeti ta progressiivse seltskonna mitmesugustes ringkondades soojalt vastu. Seda vastuvõttu kirjeldab üks kaasaegseist kirjanikest: «Kogu teater... tõuseb üles ja karjub, kui ta on teada saanud, et ühes loožis viibib Turgenev. Õppekursuste naiskuulajad annetavad talle loorberipärgi, pidades kõnesid... Üliõpilased kogunevad murruna ta välisukse juures, tänavail võtavad tundmatud inimesed intelligentsi hulgast tema ilmumisel kübarad peast.» Ovatsioonidel, millega Turgenevit Venemaal vastu võeti, oli poliitilise, tsaarivalitsuse-vastase demonstratsiooni ilme.

1880. aastal viibis Turgenev Puškini mälestussamba avamisel Moskvas. Sel puhul pidas ta kõne, milles rõhutas suure poeedi vene, rahvalikku iseloomu. «Tema poeesia tõeline põhiolemus, kõik selle omadused,» kõneles Turgenev Puškinist, «langevad ühte meie rahva omaduste ning põhiolemusega. Rääkimata juba tema keele mehelikust veetlusest, jõust ning selgusest — see on siiras tõde; vale ning tühjade sõnakõlksude puudumine, lihtsus, tunnete avameelsus ning ausus — kõik need vene heade inimeste head iseloomujooned Puškini loomingus üllatavad mitte ainult meid, tema kaasmaalasi, vaid ka neid välismaalasi, kelledele ta on saanud kättesaadavaks...»

1881. aastal oli Turgenev viimast korda kodumaal. Kogu suve elas ta oma lemmikkohas Spasskojes. 1882. aasta algul ilmusid tal esimesed haiguse (selgroovähk) tunnused, mis järgmise aasta kevadel võttis raske kuju. Tal oli jälle igatsus kodumaa järele, kuid ta tundis, et ta ei saa terveks. Nukralt kirjutab ta oma sõbrale, poeet Polonskile: «Kui lähete Spasskojesse, tervitage minu poolt kodumaja, aeda, minu noort tamme — tervitage kodumaad, mida ma enam kunagi ei näe.»

Surma eel palus ta, et ta maetaks Venemaale. Rääkis, et tema unistuseks on olnud lamada Puškini jalgade juures, kuid sellise au vääriliseks ta end ei arva ja palub sellepärast, et ta asetataks Belinski kõrvale.

Ta suri Bougival'is Pariisi lähedal 3. septembril 1883. Silmapaistev prantsuse kirjanik ning õpetlane Renan pidas maailmakuulsuse pälvinud vene kirjaniku põrmu juures matusekõne: «Au ning kuulsus,» kõneles Renan, «suurele slaavi rassile, kelle näitelavale ilmumine on käesoleva sajandi üllatavaim nähtus; au ning kuulsus talle, et ta nii vara leidis väljendaja sellises võrratus kunstnikus...» «Tema (Turgenev) kuulub kogu inimkonnale...»

Turgenevi muldasängitamine Peterburis kutsus kümned tuhanded inimesed kokku, hoolimata sellest, et valitsus püüdis asja nii korraldada, et see mööduks märkamatult. Puusärgi järel käis sada seitsekümmend delegatsiooni. Matusest osavõtjate hulgas levitati P. Jakubovitši koostatud illegaalset proklamatsiooni. «Meile on tähtis,» seisis proklamatsioonis, «et tema (Turgenev) teenis Vene revolutsiooni oma teoste südamliku mõttega, et ta armastas revolutsioonilist noorsugu, pidas teda pühaks, ennastsalgavaks.»

«Küti kirjad» on raamatute hulgas, mida tunneb iga kultuurne inimene mitte ainult meil, NSV Liidus, vaid ka Lääne-Euroopas. «Küti kirjad» tutvustas Euroopa ühiskonda tõelise Venemaaga möödunud sajandi keskel ja kõigepealt — vene talurahvaga.

«KÜTI KIRJAD».

«Küti kirjad» sellisel kujul, nagu see raamat ilmus 1852. aastal, koosnes visandeist ning jutustustest, mis ilmusid kolme aasta jooksul ajakirjas «Sovremennik». Hiljem, 70-ndail aastail täienes «Küti kirjad» veel mõne jutustusega («Surmakuju», «Tšertophanovi lõpp»[399], «Müriseb»).

Kui loed «Küti kirju», tekib mulje, et see on peaaegu ilustamata üleskirjutus, kuid andeka inimese üleskirjutus kohtamistest külainimestega — talurahvaga, mõisnikega, et see on vestluste, taoti isegi tavaliste vestluste üleskirjutus. Vahetevahel elustuvad sellised üleskirjutused eredate loodusekirjeldustega, miljöö, küla, talundi välise ilme, tegelaste välimuse ning riietuse üksikasjalise kirjeldusega. Mõnikord täiendatakse kohtamiste kirjeldust elulooliste andmetega, tegelase iseloomus-

[399] «Конец Чертопханова».

tusega. Peaaegu kunagi pole jutustuses teravat, ülespuhutud süžeed. Kogu huvi kontsentreerub alatasa jutustuse sisemisele tuumale. Ainult vähestes jutustustes näeme ootamatut lõppu. Pole mingisuguseid väliseid teravaid fakte, haaravaid stseene ka tsükli esimeses visandis, mille ilmumine «Sovremenniku» lehekülgedel avaldas väga sügavat muljet lugejaile ja arvustajaile.

Turgenevi raamatu jõud seisis selles, et ta avas lugejale vene talupoja, keda peaaegu ei tuntud haritud vene seltskonnas, kuigi seal oli küllalt pärisorje omavaid isikuid. «Küti kirjad» ilmus neil aastail, kui hakkas suurenema huvi vene talupoja vastu, kui oli küpseks saanud talurahva küsimuse lahendamise vajadus. See oli õigeaegne raamat.

Peale selle oli see julge raamat. Turgenev ei kartnud pärisorjapidajaid-mõisnikke kujutada süngeimate värvidega, sügavirioonilisel toonil, ja talupoegi näidata sellistena, millised nad tõeliselt olid: paremad, peenetundelisemad, targemad ja ausamad oma isandaist.

Talupoegade kujud «Küti kirjades». Mõned «Küti kirjade» jutustused ning visandid olid teravalt suunatud pärisorjuse vastu. Sellised on esmajoones need, milledes on näidatud talurahva ja mõisnike vastastikuseid suhteid («Opman», «Kaks mõisnikku», «Lgov», «Jermolai ja möldrinaine»[400]), ja need, milledes talupoegadele on omistatud kõrgeid hingelisi omadusi («Hor ja Kalinõtš», «Kasjan Krassivõi Metši'st»[401], «Birjuk»[402] ja teised).

Peatume «Küti kirjade» mõne kuju juures. Suure osavõtlikkusega kujutab Turgenev talupoegi, kes on seotud maaga, on lähedased loodusele, keda pole puudutanud mõisa demoraliseeriv mõju.

Seal on Hor — tore peremees. Tema välimust kirjeldades võrdleb kirjanik teda Sokratesega, kuulsa kreeka filosoofiga: «Samasugune kõrge, kühmlik laup, samasugused väikesed silmad, samasugune tömp nina.» Selle sarnasusega rõhutatakse Hori sügavat mõistust. Temas on «terve mõistus», enesevääri kusetunne, teadmishimu. Näib, nagu suhtuks Hor talupoja

---

400 «Ермолай и мельничиха».
401 «Касьян с Красивой Мечи».
402 «Бирюк» (üksildane hunt; sünge inimene).

kohta ebatavalise huviga sellesse, mis toimub välismaal, ja et ta on valmis sealt üle võtma seda, mis on tähelepanuväärv. Vestlusest temaga teeb visandi autor järelduse vene inimese põhiolemuse kohta. «Vene inimene on nii veendunud oma jõus ning tugevuses, et ta kahju saamata võib vastu võtta temale mitte loomupärase; tal on vähe asja oma minevikuga ja ta vaatab julgesti tulevikku. Mis on hea, see meeldib ka temale, mis on mõistlik — seda anna ka temale. Tema terve mõistus nokib meelsasti saksa kõhetu aru kallal.» Hor on praktiline inimene.

Teist laadi on Kalinõtš. Ta on romantik, idealist, inimene, kes seisab lähedal loodusele. Ta laulab, mängib balalaikat. Sellel inimesel, kelle «nägu oli tasane ning selge nagu õhtune taevas», oli ka selliseid iseloomujooni, mida hindas praktiline inimene Hor. «Ta arstis posimisega verejooksu, ehmatust, marutõbe, ajas välja vaklu, mesilased kuulasid ta sõna...» Hori ja Kalinõtši vahel valitses õrn sõprus. Kalinõtš tuleb Hori juurde «metsmaasikate kimbuga käes, mis ta oli korjanud oma sõbra Hori jaoks». Sel puhul tähendab jutustaja: «Tunnistan, et ma ei oodanud sellist õrnust talumehelt.»

Ühised iseloomujooned on Kalinõtšil ja Kasjanil Krassivõi Metši'st, samanimelise visandi kangelasel. See on omapärane romantik, kes on armunud loodusesse, kes jutustab temast vaimustusega, sepitseb temast laule... Ta peab jahti patuks, kuid püüab ööbikuid — «mitte nende elu hävitamiseks», «mitte piinaks, vaid inimese lõbuks, lohutuseks ning rõõmuks». Kasjan on kuulus ka arstina.

Sel välimuselt vähe silmapaistval, Kirbuks kutsutud inimesel on sügavad, õrnad tunded: ta on armastusest oma sugulase, tütarlapse Annuška vastu otse arust ära.

Armastusega on kujutatud metsavaht Birjuk. Aus, karm, otsekohene, ilmutab ta suurt inimsust, erksust, headust, laseb minema «süüteo-kohal» kinnivõetud kehviktalupoja. Üks paremaid jutustusi kogumikus on «Lauljad»[403]. «Lauljate» aluseks on toimunud sündmus — võistlus kahe rahvalauliku vahel. Jutustuses kirjeldatakse üksikasjaliselt kummagi võistleja laulmist ja niisama üksikasjaliselt kuulajate muljeid.

---

[403] «Певцы».

Eriti hästi kirjeldab Turgenev võitja, Jaška-türklase esinemist. Hoolega valib kirjanik sõnu, et võimalikult paremini edasi anda iseloomulikku joont Jaša laulus. «... Vähehaaval hoogu sattudes ning paisudes voolas kaeblik laul. «Ei see ainus teeke kulgend läbi .välja»[404], laulis ta, ja meil kõigil oli magus ning jube tunne. Pean tunnistama, ma olen harva kuulnud sellist häält: see oli kergelt purunenud ja helises nagu mõrastununa; algul kajastus selles midagi haiglast, kuid selles oli küll võltsimatut, sügavat kirge, küll noorust, küll jõudu, küll magusust, küll mingisugust võluvat, hooletut kurba muret. Vene õiglast, kuuma hinge helises ning õhkus sellest ning otse haaras kinni vene hinge keeltest.» Jutustuses manab Jaša laul silmade ette üksildase, mere kaldal istuva kajaka kuju. Sel kombel aitab Turgenev lugejal kujutella Jaša laulmist.

Sama eesmärgiga kirjeldab kirjanik üksikasjaliselt elamusi (õigem nende väliseid väljendusi), mida laulmine esile kutsus mitmesugustes kuulajates. «Minul, ma tundsin, hakkas süda keema ja pisarad kerkisid silmisse, tumedad, tagasihoitud nuuksed üllatasid mind äkki... Vaatasin ringi — tselovalniku[404-a] naine nuttis, end rinnaga vastu akent surudes... Juhmard, sügavalt heldinud, seisis, suu lollakalt ammuli, hall talumehike nuuksus tasakesi nurgas, mõru sosinaga pead noogutades; ka julma härra raudset nägu mööda... veeres pikkamisi alla raske pisar...»

Maailmakirjanduses on raske leida teist teost, milles nii peenelt, sellise kunstitunde ning arusaamisega oleks kirjeldatud lauljate võistlus ja lauluga loodud mulje. Jutustusest õpime, kuidas tuleb mõista kunsti. Kuid kõigepealt on «Lauljad» hümn tavalisele, lihtsale vene inimesele, mitte ainult tema talendile, vaid ka oskusele hinnata talente, oskusele sügavalt tunda.

Vaimustus lihtsa vene inimese kõrgeist omadustest läbib punase niidina Turgenevi kogu raamatut, ja sellepärast võib «Küti kirju» tervena nimetada hümniks lihtsale vene inimesele, vene rahvale.

Meeldivate iseloomujoontega kujutab Turgenev ka vene küla noort põlvkonda.

---

[404] «Не одна во поле дороженька пролегала».

[404-a] Tselovalnik — Moskva riigi ameti-isik maksude kogumise, kohtu, politsei ja muil aladel; viinamüüja (joogimajas, kõrtsis).

Talulaste kujud. Talulastele on pühendatud «Küti kirjade» üks paremaid jutustusi — «Bežini aas». Jahil ära eksinud, sattus jutustaja lõkketuledele, mille olid teinud poisid, kes karjatasid hobuseid. Ta veedab nende juures öö. Laste primitiivseis, kuid luulelistes jutustustes kodukäijast, näkineiust, saladuslikust Triškast, mis on kord sügav-lüürilised, kurvad, kord täis huumorit, avanevad talulaste lihtsad, siirad südamed: nende teadmishimu, puhtus, siirus, poeetilisus. Eriti veetlev on Pavluša kuju. See on julge poiss. Ta ei karda üksipäini «ilma vitsata käes» koerte järele ratsa kihutada ööpimedusse. Ja ta ei uhkusta põrmugi oma teo üle. Malbe väike uljaspea seletab ükskõikselt oma «jalutuskäigu» põhjust: «Ma arvasin, et hundid . . .»

Jutustuse tegevus toimub täis saladuslikke helisid juuliöö taustal ja see tugevdab Turgenevi loodud pildi luulelisust.

«Bežini aas» on juba ammu saanud klassikaliseks lugemisvaraks lastele.

Talurahva raske olukord Turgenevi kujutusel. Kujutades positiivsete iseloomujoontega vene talupoegi, kirjeldab Turgenev ühtlasi nende rasket, ajuti alandav-rasket olukorda mõisnike võimu all.

Jutustuses «Lgov» on Sutšoki kujus kirjeldatud mõisateenija saatust, kes langes oma isandate veidrate tujude ohvriks. Algul oli ta poiss-kasakas, siis eesratsutaja, vanem koerapoiss, kokk, seejärel «kofišenk»[405] (kusjuures ta isegi ei teadnud, mis see tähendab), hiljem näitleja ja lõpuks kalapüüdja jõel, milles «kala polnudki». Proua kapriisi tõttu oli ta sunnitud Kuzmast muutuma Antoniks . . .

Ihunuhtlustest jutustatakse «Kahes mõisnikus» ja «Opmanis».

Kui ebaproduktiivselt kasutatakse rahva jõudu, näitab kirjanik jutustuses «Kontor». Poolteistsada mõisateenijat teenivad ühte prouat, kes oma mõisas seadis sisse suure teenistujate koosseisuga kontori: «peakassapidajaga», viie kontoriametnikuga, keerulise, täiesti tarbetu asjaajamisega.

---

[405] Moonutatud kuju saksakeelsest sõnast *Kaffeeschenk* — kohvivalaja.

Sellest, kuidas «härraste» kapriisi tõttu purunes teineteist armastavate inimeste elu, jutustatakse samas «Kontoris» ja jutustuses «Jermolai ja möldrinaine». Proua veidra tuju tõttu lahutati velsker-pärisori Pavel Andreitš ja mõisateenija-tüdruk Tatjana. Samasugusest juhtumist jutustatakse ka «Jermolais ja möldrinaises».

Turgenev ei joonista mitte kõiki talupoegi armastuse, austuse ning kaastundega. Ta näitab, et ka nende seas on inimesi, kes pole väärt kaastunnet. Irooniliselt on kujutatud kontoriametnikku jutustuses «Kontor». Väga ebameeldiv on teener Viktor jutustuses «Kohtumine»[406]. Võluva talutüdruku, tasase, õrna ning armastava Akulina kõrval näib ta vastikuna. Viktor on noore härra hellitatud teener, kalgistunud, isekas, «endasse armunud». Teda on rikkunud priviligeeritud, härrale lähedase teenri positsioon. Tema väline «kultuursus» annab talle põhjust pidada ennast kõrgemaks teda ümbritsevaist inimestest. «Viktor Aleksandrovitši» ebadelikaatne vahekord vaese Akulinaga kutsub lugejas esile viha.

Opman Sofroni kuju. Eriti vastik on opman Sofroni kuju («Opman»). Selles inimeses pole ühtegi positiivset omadust ja temas on koondunud kõik halvimad iseloomujooned, milliseid pärisorjuse tingimused võisid tekitada ning arendada inimeses. Variserina ning pugejana on ta ühtlasi ka ahne, julm ja valelik. Vaimustunud tema mõistusest, ta «härra», mõisnik Penotškin, nähtavasti ei märka, et ta mõis «Šipilovka» ainult nimeliselt on tema oma, et «mitte tema, vaid Sofron valitseb seda». Tema valitseb ka Penotškini pärisorje-talupoegi, kusjuures ta käitub nendega veel julmemalt kui härra. «Metsloom — mitte inimene. Olgu öeldud: peni, koer mis koer,» iseloomustab Sofroni talupoeg Anpadist. Häda sellele talunikule, kes teda kuidagi on «solvanud», on julgenud tema peale kaevata või on temaga koosolekul tülli läinud... Sofron on kulak, kes on tekkinud juba pärisorjuse tingimustes, 40—50-ndate aastate tüüpiline kuju.

Irooniliselt on «Küti kirjades» kujutatud mõisnikke-pärisorjapidajaid.

---

406 «Свидание».

Mõisnike kujud. Visandis «Opman» tutvustab Turgenev meid härra Penotškiniga. See on väliselt üliväga «meeldiv», korrektne härra. Tema portreed joonistades rõhutab autor tema «veetlevaid» iseloomujooni. Arkadi Pavlõtš «on välimuselt üsna kena, käed ja küüned on väga puhtad, ta roosapunaseilt huultelt ning põskedelt otse hoovab tervist. Ta naerab muretult, pilutab sõbralikult helepruune silmi...» «Ta käitub imehästi... räägib pehme ning meeldiva häälega.» Teda peetakse «meie kubermangu üheks harituimaks peigmeheks». Juba selles positiivses karakteristikas tundub autori irooniat. Edaspidi selgub, et veetlev välimus on ainult mask, mille taga peitub südametu, karmi kurnaja ning veendunud pärisorjapidaja nägu.

Ainult sellepärast, et kammerteener ei soojendanud või küllaldaselt ei soojendanud eineks lauale antud veini, saadab see «kultuurne» mõisnik ta «talli», käsib «Fjodori asja korraldada». Turgenev näitab peene irooniaga Penotškini käitumist, kui ta alla kriipsutab, et härra teeb oma valju korralduse «poole häälega ning täieliku enesevalitsemisega». Nähtavasti ei või temas tekkida mõtetki tema õiglusetusest.

Visandis «Kaks mõisnikku» on esitatud vana laadi mõisnik — Mardari Apollonovitš Stegunov. Juba nimi «Stegunov»[407] näitab, millise tüübi hulka kuulub see härra. Tema filosoofia on lihtne: «Kui oled härra — siis juba härra, aga kui talupoeg — siis talupoeg.» Sel põhjusel ei loe ta oma talupoegi üldsegi inimesteks.

Stegunovi kogu põhiolemus ilmneb iseloomustavas stseenis.

Mardari Apollonovitš joob oma külalistega rõdul teed. Kerge tuuleõhk kannab nende juurde tallist tulevate «rütmiliste ning tihedate löökide kõla». Mardari Apollonovitš oli parajasti «täisvalatud alustassi huulte juurde tõstnud, kuid peatus, kuulatas, noogutas pead, rüüpas ja alustassi lauale pannes lausus heasüdamlikema naeratusega ja nagu tahtmatult lööke matkides: «Tsiuhh-tsiuhh-tsiuhh! Tsiuhh-tsiuhh! Tsiuhh-tsiuhh!»

Mittetaipava külalise küsimusele vastab Mardari Apollonovitš:

---

[407] „Stegunov" on tuletatud sõnast „stegatj", mis tähendab „piitsutama", nuutima".

«Seal nuheldakse minu käsu põhjal jõnglast... puhveti-teenijat Vaskat, suvatsege teada.»

«Missugust Vaskat?»

«Noh, kes meid äsja lõuna ajal teenis. Käib teine säärase suure põskhabemega.»

Jutustuse rahulik toon ainult rõhutab stseeni iroonilist iseloomu. Turgenev räägib Stegunovi «heasüdamlikemast» naeratusest, tema «selgest ning tasasest vaatest», tugevdades nende irooniliste epiteetidega oma eitavat suhtumist «heasse» härrasse.

Penotškini ja Stegunovi julmus on eriti hirmus sellepärast, et need inimesed ise ei ole sellest teadlikud. Esimesel on see kaetud välise kultuursusega, teisel — patriarhaalse heasüdamlikkusega. Nad mõlemad peavad sunnismaisi talupoegi oma orjadeks, ja nende jaoks pole olemaski küsimust nende ning talupoegade vastastikuste suhete õiglusest või mitteõiglusest.

Jutustuses «Jermolai ja möldrinaine» kõneldakse möldrinaise Arina kurvast saatusest. Ta oli «proua Zverkova» juures toatüdrukuks. Armastades toapoiss Petruškat, palus ta oma mõisnikult härra Zverkovilt luba Petruškaga abielluda. Selline «häbematus» ja proua-«ingli» vastu osutatud «tänamatus» ärritas Zverkovi. Ja kui ta mõne aja pärast veel teada sai, et Arina ootab last, siis polnud mõisniku meelepahal piiri: «Mina muidugi käskisin kohe ta pea nudiks pügada, jämedast vöödilisest riidest kuue selga ajada ja külasse saata.» Zverkov arvab, et neil inimestel pole mingisuguseid inimlikke tundeid. Tal ei tule mõttessegi, et just tema ja ta naine on sellise süüdistuse ära teeninud.

Zverkovi, samuti ka Penotškini ja Stegunovi suhtes on iseloomustav nende kõigutamatu, täiesti kindel usk oma õigsusse.

Pärisorjuslik kord on neis hävitanud igasuguse tundelisuse ning inimlikkuse.

Tsensuuriolud ei võimaldanud teravamalt asetada küsimust mõisnike ja talupoegade suhetest. Üheski jutustuses ei kõnelda talupoegadest, kes nende rõhumise vastu protestivad.

Siiski oli jutustus sellistest talupoegadest Turgenevil kavas.

Selle jutustuse pealkiri oli «Maasööja»[408]—[409]. Selles tahtis Turgenev ta oma sõnade järgi jutustada, kuidas talupojad piinasid surnuks oma mõisniku, kes igal aastal vähendas nende krunti ja keda nad sellepärast kutsusid «maasööjaks»; nad sundisid teda ära sööma «naela seitse mustmulda».

«Küti kirjade» ideeline mõte. Lihtne vene inimene väärib meie austust ning kaastunnet, mõnikord isegi meie vaimustust — kõigepealt on sellise järelduse teinud «Küti kirjade» lugeja. Aga kui raske on elada vene talupojal penotškinite, stegunovide ja zverkovide surve all, millise õigusetuse ning vaesuse astmeni on jõudnud need antipid, sutšokid, stjopuškad («Malinovaja voda»)! Kui alandav on vene talupoegade olukord, kes said ihunuhtlust, kellel polnud õigust endale vabalt valida armastatud inimest, õigust omada inimese nime!...

«Küti kirjad» on illustratsioon Belinski «Kirjale» Gogolile. Isegi mõned pisiasjad «Küti kirjades» on seoses Belinski ühe või teise väljendusega. Kui «Kahest mõisnikust» loeme näiteks seitsmekümne-aastasest vanamehest, keda kutsutakse Juškaks, siis meenuvad tahtmatult «Kirja» sõnad: «Venemaa kujutab endast koledat vaatepilti maast, kus inimesed ise nimetavad endid mitte õigete, vaid hüüdnimedega: Vankadeks, Vaskadeks, Stjoškadeks, Palaškadeks.» Nagu Belinski «Kiri», nii oli ka «Küti kirjad» selgesti suunatud pärisorjuse vastu, mõisnike vastu; nad nõudsid talupoegadele inimlikke õigusi, nende tunnustamist inimesteks.

«Küti kirjad» on raamat, mis on tulvil sügavat, siirast patriotismi. Selle on kirjutanud inimene, kes tunneb hingelist valu oma kodumaa, oma rahva pärast. «Küti kirjad» esineb avara panoraamina, mis üksikasjaliselt illustreerib ning avab Lermontovi luuletuse «Kodumaa» mõtteid ja kujusid. Nii seal kui siin väljendub armastus lihtsa vene looduse, vene elu-olu, vene inimese, vene talupoja vastu.

Vene loodus «Küti kirjades». Suurepärased on vene looduse pildid «Küti kirjades». Maastik «Küti kirjades», taust, millel toimub jutustuste tegevus, ja kodumaa elavad kujud on need, mida autor ise vaatleb ja sunnib ka lugejaid vaatlema sügava naudinguga.

---

[408]—[409] «Землеед».

Lugedes «Küti kirju» me leiame siin kõigi aastaaegade ilusaid kirjeldusi.

Visandis «Mets ja stepp»[410] on Turgenev esitanud metsa ja stepi pilte suvel, sügisel, talvel ja kevadel. Aga ka teistes jutustustes on eredaid kirjeldusi suvest («Bežini aas», «Kasjan Krassivõi Metši'st», «Lauljad», «Birjuk»), kevadest («Tatjana Borissovna ja tema vennapoeg«[411] ja sügisest («Kohtumine»).

Turgenev kujutab metsa, aasa loodust; näitab meile seda kord hommikul («Mets ja stepp»), kord suvepäeva kuumemal ajal («Kasjan Krassivõi Metši'st»), kord õhtul («Jermolai ja möldrinaine»). Suveöö oivalise kirjelduse leiame jutustuses «Bežini aas». Väga hästi on edasi antud öösel tähistaeva all meis tekkiv maakera liikumise tunne. «Loendamatud kuldsed tähed nagu voolaksid alatasa vaikselt, üksteise võidu sirades Linnutee suunas ja... neid vaadeldes te justkui ise hämaralt tundsite maakera hoogsat, peatumatut jooksu...»

«Küti kirjad» on vene looduse tõeline entsüklopeedia.

Turgenev märkab küll «taeva talvist rohekat värvust punaka metsa kohal», küll «koirohu, mee, tatra ja ristikheina» iseloomulikku segalõhna, millega on küllastatud juulihommikud, küll valge siidi õrna vastuhelki kaskede tüvedel, küll käharate sõnajalgade sügisest värvust, «mis sarnanes liigküpsenud viinamarja värvusega».

«Küti kirjades» antakse talupoja ja mõisniku elu-olu üksikasjalised kirjeldused: talumaja sisustuse kujutus («Hor ja Kalinõtš»), mõisatubade kirjeldus («Tšertophanov ja Nedopjuskin»), tegelaste riietuse detailne kirjeldus.

Nii on peensusteni kirjeldatud Penotškini kodune ülikond («Arkadi Pavlõtšil olid laiad siidist kottpüksid, must siidist pihtkuub, ilus fess sinise tutiga ja kollased kandadeta hiina tuhvlid»). Samasuguse peensusega on kirjeldatud teener Viktori ülikond jutustuses «Kohtumine»: «Tal oli lühike pronksivärvi palitu, vististi härra seljast, mis oli üleni nööbitud, roosa kaelaside lillade otsadega ja must sametist, kuldtressidega nokkmüts, mis ulatus kulmudeni.» Turgenevi kirjelduse põhjal võime saada väga täieliku ettekujutuse sellest, kuidas riietusid tolleaegsed talupojad ja mõisnikud. Sisustuse ja kostüümide

[410] «Лес и степь».

[411] «Татьяна Борисовна и её племянник».

üksikasjaliste kirjelduste tõttu reprodutseerime paremini oma ettekujutuses Turgenevi poolt esitatud stseene ning episoode. Mõnikord rõhutavad üksikud detailid riietuse ja sisustuse kirjeldustes tegelase mõningaid iseloomujooni, harilikult negatiivseid. Nii näiteks Viktori «punased ja kõverad, hõbe- ning kuldsõrmustega ilustatud sõrmed» suurendavad meis antipaatiat tema vastu.

«Küti kirjade» keel. Oma kirjandusliku tegevuse lõpul kirjutas Turgenev proosaluuletuse «Vene keel»[412]. «Kahtluste päevil,» kõneleb Turgenev, «raskete kõhkluste päevil minu kodumaa saatuse pärast oled sina üksi mu toetus ning tugi, sa suur, võimas, vaba ning siiras vene keel! Kui poleks sind, kuidas suudaksin hoiduda langemast meeleheitesse, nähes kõike seda, mis toimub kodumaal. Kuid pole võimalik uskuda, et selline keel poleks antud suurele rahvale.»

Selle iseloomustuse võib anda sellele vene keelele, milles kirjutas Turgenev. «Meie teame teist paremini,» ütles Lenin liberaalidele, «et Turgenevi, Tolstoi, Dobroljubovi ja Tšernõševski keel on suur ning võimas.»[413] Suurepärase keelega on kirjutatud ka «Küti kirjade» proosa. Selle jõud seisab selguses, täpsuses, ilmekuses ja piltlikkuses. Need omadused teevad selle «võimsaks, vabaks ning siiraks».

Hulga tabavate, täpsete epiteetide ja võrdlustega, mis aitavad piltlikult kujutada asja või asja tunnust, on üle külvatud «Küti kirjade» leheküljed. Eriti palju peeni võrdlusi on Turgenev võtnud looduse maailmast: «mõlemad kulmud (Mašal jutustuses «Tšertophanov ja Nedopjuskin») tõusid ja vajusid nagu herilase tundlad»; nägu (Kostjal «Bežini aasas») läheb «allapoole teravaks nagu oraval»; näkineiu (sama Kostja jutustuses)... «üsna hele, valgeke, istub oksal, nagu mingisugune särg või maidel»; Lukerja hääl («Surmakuju») on «nõrk, aeglane ning kähisev nagu sootarna sahin».

«Küti kirjade» proosa eriliseks väärtuseks on selle laulvus, musikaalsus. Üks Turgenevi kaasaeglastest võrdles tema proosat Beethoveni muusikaga. «Küti kirjade» paljud read kõlavad luulena. Sageli võib nende värsimõõtu täpselt kindlaks mää-

[412] «Русский язык».
[413] V. I. Lenin, Teosed, venekeelne väljaanne, 3 tr., XVII k., 180.

rata. Erilise musikaalsusega paistab silma visand «Mets ja stepp», kus selliseid ridu on väga palju. Mõned näited: Светлеет воздух, видней дорога, яснеет небо, белеют тучки (valgeneb õhus, nähtavam on tee, selgeneb taevas, helendavad pilved) (iga lause on jamb ja amfibrahh).

Nelikvärsina kõlab järgnev lõik:

Как вольно дышит грудь,
Как быстро движутся члены,
Как крепнет весь человек,
Охваченный свежим дыханьем весны!

Kuis vabalt hingab rind,
kuis kiirelt liiguvad liikmed,
kuis tugevneb kogu inimene,
haaratud kevade värskest hingusest.

«Küti kirjade» proosale on iseloomulik kokkukõlaliste sõnade kõrvuti paigutamine.[414]

Lugejate ja tsensuuri suhtumine «Küti kirjadesse». Juba esimestel «Sovremennikus» ilmunud «Küti kirjade» jutustustel oli tohutu suur edu lugejate juures. 1847. aastal kirjutas Nekrassov Turgenevile: «Teie jutustused on nii head ja nad loovad sellise efekti, et neid ei tuleks ajakirja lehekülgedele unustusse jätta.» Kogumikuna väljaantud Turgenevi jutustused tekitasid veel sügavama mulje. Neid võeti rünnakuna pärisorjuse, pärisorjusliku elukorra vastu. Lugenud läbi «Küti kirjad», ütles luuletajanna Rostoptšina: «Küll on see sütitav raamat.»

Tsensor Lvov (tuntud lastekirjanik), kes julges «sütitava raamatu» läbi lasta, tagandati ametist. Haridusminister oma märgukirjas tsaarile kirjutas «Küti kirjade» kohta: «Suurel osal selles sisalduvail artikleil on kindel suund alandada mõisnikke, keda esitatakse üldse kas naeruväärsel ja karikatuursel või enamasti nende au halvustaval kujul. Mõisnike kohta selliste ebasoodsate arvamuste levitamine võib teiste seisuste lu-

[414] Näiteid: «густые кусты» (tihedad põõsad), «золотой голосок» малиновки» (käosulase kuldne hääl), «звук звенящий, почти стенящий» (helin kõlisev, peaaegu halisev), «Лукерья — хохотунья, плясунья, певунья» (Lukerja — lõkard, tantsitar, lauljatar). Näited võetud N. Brodski artiklist „«Küti kirjade» proosa" (koguteos «Turgenev ja tema aeg», 1923).

gejais kindlasti esile kutsuda austuse vähenemise aadliseisuse vastu.» Ministri hinnang osutus õigeks. «Küti kirjad» aitasid tõesti selleks kaasa, et vene ühiskonna arvamus häälestus talupoegade kasuks, pärisorjapidajate-mõisnike vastu.

Võõrkeeltesse tõlgituna võeti «Küti kirjad» Lääne-Euroopa lugejate ja arvustajate poolt soojalt vastu.

«RUDIN».

Romaani «Rudin» kirjutas Turgenev Spasskojes 1855. a. suvel. Rea paranduste ning täienduste järel avaldati see ajakirja «Sovremennik» 1856. a. jaanuari- ja veebruarinumbris.

Romaani üldiseloomustus. Nagu kõigis teisteski Turgenevi järgmistes romaanides, on ka «Rudini» keskpunktiks ere, oma ajale tüüpiline kuju. «Rudini» kangelasele lähedasi kujusid võib leida paljudes 40—50-ndate aastate kirjandusteoseis (näiteks Rakitini näidendis «Kuu külas»[415]), kuid mitte kuski pole see möödunud sajandi 30—40-ndaile aastaile tüüpiline iseloom avatud nii täielikult ning sügavalt kui Turgenevi selles romaanis.

«Rudini» tegevus toimub 30-ndate aastate lõpul ja 40-ndate aastate algul ning keskel. XI ja XII osa vahel on umbes kaks aastat. See võimaldab autoril esitada kangelasi dünaamiliselt, s. o. näidata neis toimunud muutusi.

Tegevuskohaks on Kesk-Venemaa mõisad. Epiloogis on tegevuskohaks «kubermangulinna tähtsaim võõrastemaja», kus toimub romaani kahe tegelase kohtumine.

Ležnevi jutustus viib meid Moskvasse 30-ndate aastate algul, üliõpilaste ringi. Alles romaani lõpul saame teada romaani kangelase hukkumisest Pariisis.

Romaani süžee on lihtne. Turgenev kui kirjanik-realist püüab alati kujutada tüüpilisi iseloomusid tüüpilises miljöös. Ta tavaliselt ei otsi keerukaid situatsioone, teravat intriigi, ja lugejas äratatakse huvi romaani vastu mitte veetleva faabulaga, vaid inimeste eredate kujudega, nende elamuste kujutamisega, nende mõtete esitamisega.

---

[415] «Месяц в деревне».

Turgenev näitab alati oma kangelasi sellises miljöös, millises neile sarnased inimesed elus tegutsevad. Nii ka proua Lassunskaja rikkas aadlimõisas kohtub Rudin inimestega, kes on iseloomulikud sellele keskkonnale, kus toimub romaani tegevus. Lassunskaja majas viibivad harilikult tema naabermõisa omanik, noor lesk proua Lipina, selle vend, mõisnik Volõntsev, kes armastab Lassunskaja tütart Nataljat, ja rikas mõisnik Ležnev, kes kunagi on koos Rudiniga ülikoolis õppinud. Siin näeme ka sapilist vanameest-naistevihkajat Pigassovit, pärisorja-hingede omanikku. Lassunskaja majas on veel tema poiste õpetaja Bassistov ja proua sekretär, «leival-olija» Pandalevski. Inimeste hulgas, kellega Rudin kokku puutub, pole ühtegi, kes poleks iseloomulik tolle aja aadlimõisale. Romaani iga sündmus, iga episood antakse selleks, et sügavamalt avada romaani tegelase, esmajoones Rudini, mingisugust iseloomujoont.

Rudini kuju. Dmitri Rudinis tundsid romaani esimesed lugejad ära möödunud sajandi keskpaiga tuntud ühiskonnategelase, Turgenevi noorea-sõbra Mihhail Bakunini (1814—1876).

Tõepoolest on noor Bakunin ja Rudin näolt sarnased. Turgenevi romaani kangelane meenutab välimuselt Bakuninit. Rudin on «kõrge kasvuga», «käharpealine», «sirge, laia ninaga», «tumesiniste» silmadega. Seda välimuse iseloomustust võib tervena üle kanda ka Bakuninile.

Rudini hiilgav kõneanne mõjub samuti põrutavalt noortesse hingedesse, nagu seda tegi ka Bakunini oraatorlik talent.

Palju ühist on nende iseloomudes, nende väljendustes. Turgenev ise võttis omaks, et Rudinis «esitas ta Bakunini kaunis õige portree».

Siiski on Rudini sarnasus noore Bakuniniga meile teisejärgulise tähtsusega.

Palju tähtsam on rõhutada, et Rudini isikus on Turgenev kujutanud 40-ndate aastate tüüpilist intelligentset inimest tema heade püüetega ja kohaldamatusega praktiliseks tegutsemiseks — kõigi negatiivsete ja positiivsete iseloomujoontega, mis olid omased vene intelligentsi suuremale osale, peamiselt aadlikule intelligentsile möödunud sajandi 40-ndail aastail.

Need iseloomujooned olid omased mitte ainult Bakuninile, vaid ka paljudele tema kaasaeglastele. Rudini kuju laialdases tüüpilisuses seisabki tema tähtsus.

Romaani ulatuses ei jää Rudin üheks ning samaks. Tema iseloomus toimub areng. Ležnevi jutustuses näeme Rudinit nooreas, kui tal oli mõju oma seltsimeestele, kes teda siiski ei armastanud. «Temas oli palju pisiasju», «ta püüdis kõigiti inimesi vallutada», «tal oli ebameeldiv kirg end igasse asja segada, isegi teiste inimeste armastusse . . .» Lassunskaja mõisas on ta juba küps, väljakujunenud inimene (ta on 35-aastane). Tema oraatorlik talent, vaidluskunst, oskus sõnadega sütitada on täielikus õitsengus. Tema kõnede sisurikkuses avalduvad sügav mõistus, tõsised teadmised.

Epiloogis näeme vananevat Rudinit . . . Ta on lakanud ainuüksi rääkimast, püüab tegutseda, avaldades seejuures oma hinge parimaid külgi . . .

Rudinis üllatab meid tema tavatu kõneanne, mis korrapealt sunnib kuulajaid tundma temas ebaharilikku inimest. Turgenev kirjeldab Rudini kõnet:

«Ta kõneles meisterlikult . . . Kujud vahetusid kujudega, võrdlused, kord ootamatult julged, kord hämmastavalt täpsed, tekkisid võrdluste järel. Mitte osava kõnemehe endaga rahulolevat rafineeritust, vaid loomingulist inspiratsiooni õhkus tema kärsitust improvisatsioonist. Ta ei otsinud sõnu: need ise tulid kuulekalt ning takistamatult talle suhu, ja näis, nagu voolaks iga sõna otse ta hingest, lõõmaks veendumuse täistulisusega. Rudin valdas peaaegu kõrgeimat saladust — ilukõne muusikat. Ühtedele keeltele lüües oskas ta sundida tumedalt helisema ning värisema kõiki teisi.»

Rudin oskas vaidlustes võita. Tema kerge võit Pigassovi üle tõi talle korraga poolehoiu kuulajate hulgas.

Kuid Rudini jõud ei ole ainult selles, *kuidas ta kõneles*. Tema kõned haaravad kuulajaid mitte ainult välise hiilgusega, vaid ka *sügava sisuga*.

Ta kõneleb enesetundest, endast lugupidamisest, täiesti õieti seda vastandades enesearmastusele, s. o. egoismile, nimetades enesearmastust «enesetapmiseks».

Ta tähendab väga õieti, et mõistus, «mis on suunatud ainult eitamisele, kahvatab ning kuivab ära». Rudini arvates «inimes-

tele on vajalik usk: neil pole võimalik elada ainult muljetest, neile on patt mõtet karta ja seda mitte usaldada. Skeptitsism on alati olnud viljatu ning jõuetu.»

Innuga kõneleb Rudin meelekindlusetuse ning laiskuse häbist ja tegutsemise vajalikkusest. Ta väidab õieti, et «pole õilsat mõtet, mis ei leiaks endale kaastunnet, et aru ei saada ainult neist inimestest, kes kas ise veel ei tea, mida nad tahavad, või pole nad seda väärt, et neid mõistetaks . . .». Kõik need mõtteavaldused näitavad, et Rudini kõned on läbi kaalutud, et ta oskab arutada keerukaid, abstraktseid küsimusi.

Meenutades noore Rudini kõneannet, räägib Ležnev tema võimest haarata probleemi põhilist külge. «Pea on tal selliselt loodud, et ta loetust kohe eristas kogu üldosa, haaras asja juurest endast kinni.» Millest Rudin ka arutaks, «harmooniline kord leidis aset kõiges, mida me teadsime, kõik laialipaisatu ühines korraga, liitus, kerkis meie silmade ees esile otsekui hoone, kõik sai selgeks, vaim lehvis kõikjal».

Kõik see annab tunnistust Rudini suurest, sügavast, süstematiseerimisvõimelisest mõistusest, tema mõistuse loogilisusest. Rudini mõistus domineerib tema loomuse teiste külgede üle.

Tema mõte on tugevam tundest, ja seepärast ei lähtu tema kõnede entusiasm südamest, vaid mõistusest, sel on mõistuslik iseloom. Rudin elab rohkem mõistuse kui südamega.

Rudini targad, sisult sügavad, kuulajaid, eriti noori kuulajaid haaravad ning vapustavad kõned sunnivad eeldama temas suurt hingelist jõudu. Näib, et Rudin, kes oskab sõnajõuga teisi mõjutada, peaks ka ise oskama tegutseda. Elu näitab vastupidist. Ebakõla Rudini sõnade ja tegude vahel avaneb tema suhetes Natalja Lassunskajaga, kes uskus Rudinisse ja armus temasse kogu oma esmakordselt loitma löönud tunnete puhanguga . . . Natalja arvab õieti, et nimelt sellised inimesed nagu tema peavad töötama, korda saatma suure, kõigile vajaliku teo. Kui Rudin talle ütleb, et tal on «aeg puhata», siis vaidleb ta vastu: «Puhata võivad teised, kuid teie . . . teie peate vaeva nägema, peate püüdma kasulik olla.»

Kui Rudin Nataljale ütles, et ta teda armastab, siis ütles Natalja talle tervikliku ja puhta natuuri otsekohesuse ning siirusega: «Teadke siis, et olen teie.» Tema otsus jäi kindlaks, vaatamata ema vihale ning meelepahale. Tagajärgi kartmata

ilmus ta kohtamisele armastatud inimesega, oli valmis temaga minema ta esimesel märguandel. Rudin aga, saanud teada, et ema on nende abielu vastu ja eelistab Nataljat näha ennem surnuna kui tema naisena, langeb tasakaalust välja ja annab Nataljale nõu «alistuda». Ennast analüüsides jõuab ta teadvusele, et ta polegi Nataljat tõeliselt armastanud.

Rudin on teadlik sellest, et ta oma mõistuse ning teadmistega on kohustatud töötama. Epiloogis näeme, et ta mitu korda on katsunud tegelda kasulike asjadega, leida oma võimete rakendamist, kuid tema püüdlused ei andnud vajalikke tulemusi. Kord ta, leppides kokku rikka mõisnikuga, tahab tema viljatud maa-alad agronoomiliste uuenduste abil muuta viljakandvaks. Kord otsustab ta «ühe jõe K. kubermangus» muuta laevatavaks, kord hakkab meesgümnaasiumis vene kirjandust õpetama. Kõikjal tabab teda äpardus . . .

Erilise innuga hakkab ta tegutsema pedagoogilisel alal. Rudinil on heale õpetajale vajalikud iseloomujooned: kõneand, armastus oma aine vastu, hingeline soojus, armastus noorte vastu. Samal ajal ei osanud ta rääkida lihtsalt ning selgelt, mille tõttu mitte kõik õpilased ei saanud tast aru. Tal polnud faktilisi teadmisi. Need puudused võimaldasid inimestel, kes nägid Rudinis rahutut, ohtlikku inimest, teda ametist lahkuma sundida ja saavutada tema väljasaatmine linnast.

Sel viisil, vaatamata suurele, sügavale mõistusele, inimeste mõistmisele, hiilgavaile võimetele, on Rudin sunnitud mööda maailma rändama, hülgama ühe töö ja alustama teist, et varsti ka see hüljata ja siirduda uue otsimisele.

Rudin, kes entusiasmiga jutlustab tegevuse vajalikkust, osutub saamatuks praktilise tegevuse jaoks.

Milles seisavad selle asjaolu põhjused?

Rudini ebaõnnestumised elus seletuvad peamiselt tolle aja vene elu tegelikkuse tingimustega. Rudini iga algatus lõpeb ebaõnnestumisega kõigepealt sellepärast, et ta põrkab kokku teda ümbritsevate inimeste vastutöötamisega. Rudini agronoomilised plaanid rikka härra mõisas varisevad kokku pärast «rasket, meelepaha tekitavat stseeni», mille tunnistajaks ta oli ja mis näitas seda härrat «juba väga ebasoodsast» küljest. Nähtavasti oli see üks neist mõisnike omavoli metsikuist stseenidest, mida võis sageli näha pärisorjuse ajal ja millega ei või-

nud leppida ausad inimesed. Jõe laevatavaks muutmise projekti ebaõnnestumise üheks põhjuseks oli vastutöötamine veskiomanike poolt.

Tema pedagoogiline tegevus pidi katkema sellepärast, et ta «tahtis radikaalseid uuendusi». Rudini katsed neid kahtlemata progressiivseid uuendusi ellu viia põrkasid kokku reaktsioonililiselt häälestatud gümnaasiumiülemuse tardumusega. «Mina surusin, ja mind suruti,» räägib Rudin. Need sõnad näitavad tema ebaõnnestumiste peapõhjust. Teda ei lastud tegutseda sellepärast, et tema tegevuse suund oli alati progressiivne, see tähendab, «ohtlik» ning «kahjulik» nende inimeste vaatevinklist, kes olid tol ajal elu peremehed.

Nii näeme Rudinis tolle aja ühiskondlike tingimuste ohvrit.

Rudini praktilise kohaldamatuse teine põhjus oli — kasvatus ning haridus. Ta kasvas üles kehvas aadliperekonnas. Isa suri tal vara. Ta ema «armastas oma Mitjat meeletult», «ohverdas kõik poja heaks», kuid ei valmistanud teda ette tegelikuks eluks. Ülikoolitöö õpetas teda mõtlema, kõnelema, vaidlema, kuid ei valmistanud teda ette praktiliseks tegevuseks. Töötamise vajalikkuse teadvus temas seltsis täieliku oskamatusega asuda mingisugusegi töö juurde. Kasvatuse vead ja hariduse abstraktne iseloom tegid Rudini võimetuks võitlema raskustega. Kuigi ta oleks tõeliselt Nataljat armastanud, poleks ta siiski võinud anda teistsugust nõu («saatusele alistuda»), sest vähimgi takistus püstitatud eesmärgi taotlemisel sundis teda taanduma.

Ležnev märgib, et «Rudini õnnetus seisab selles, et ta ei tunne Venemaad, ja see õieti ongi suur õnnetus. Ilma igaüheta meist võib Venemaa läbi saada, kuid ilma Venemaata meie läbi saada ei või». Kuid vene tegelikkuse mittetundmine on esmajoones Rudini kasvatuse ning hariduse tulemus.

Rudinil on puudusi: tema sobimatus tegelikuks tööks, oskamatus võidelda, kalduvus ilusaile sõnadele (näiteks vestluses Nataljaga), kuid positiivsed omadused temas domineerivad. Ležnev, kes algul püüab Rudinit maha teha, nimetades teda «koketeerijaks» («edevaks») ning «näitlejaks», kõneleb hiljem «armastuse tulest tõe vastu», mis hõõgub Rudinis, tema omakasupüüdmatusest, mis sundis teda oma isiklikke kasusid ohverdama.

Väärtuslikem omadus Rudinis on oskus «sütitada» teistes inimestes püüdmist teaduse ja heategude poole. Rudini tuline tegevusele kutsuv sõna — see ongi ta tegevus. «See inimene,» ütleb nooruk Bassistov, «on suutnud sind mitte ainult vapustada, ta on su kohalt liikuma pannud, pole lasknud sul seisma jääda, ta on su põhiliselt ümber pööranud, sind sütitanud!»

Väga hästi on Rudini kohta ütelnud A. M. Gorki:

«Arvestades kõiki ajastu tingimusi — küll valitsuse rõhumist, küll ühiskonna vaimset jõuetust, küll oma ülesannete teadvuse puudumist talurahvamassides — peame tunnistama, et tol ajal oli unistaja Rudin kasulikum kui praktik, tegelane. Unistaja, see esineb revolutsiooniliste ideede propageerijana, ta on tegelikkuse arvustaja, tema nii-ütelda künnab uudismaad, kuid mis võis tol ajal teha praktik? Ei, Rudin pole armetu isik, kelleks teda on harjutud pidama, see on õnnetu inimene, kuid oma aja kohane, kes pole vähe head korda saatnud. Sest Rudin, nagu juba öeldud, see on Bakunin, Herzen ja osalt Turgenev ise, kuid need inimesed... pole asjatult oma elu elanud, nad on jätnud meile suurepärase pärandi.»

Rudini iseloomustust täiendab episood tema surmast. «Peavarjutu hulkur», võõriti mõistetud Rudin, kes ei leidnud elavat tööd kodumaal, on sunnitud oma elu andma võõra ürituse eest. Kuid see võõras üritus on õilis — see on prantsuse tööliste võitlus oma rõhujate vastu.

Rudin hukkub niisama omakasupüüdmatult, nagu ta oli elanudki. Tema surma tunnistajad ei teagi, et ta on venelane: «Praegu surmati poolakas,» räägib üks ülestõusnu.

Rudinit kõrvutatakse sageli Onegini, Petšorini ja Beltoviga, nõndanimetatud «liigsete inimestega». Targad, andekad, ümbritsevast keskkonnast oma vaimselt arenemiselt kõrgemal seisvad, pole nad võimelised tegevuseks ning võitluseks. Kuid igaühel neist on oma iseloomujooned...

Rudinite ühiskondlik osa on märksa kõrgem oneginite või petšorinite osast. Ei oneginid ega petšorinid olnud võimelised inimesi «sütitama», sisendama noortesse südametesse soovi tegutseda ning võidelda.

Rudinile lähedane kuju esineb Nekrassovi poeemis «Saša» — Agarin'ina.

Книги читает да по свету рыщет,
Дела себе исполинского ищет.
Всё, что высоко, разумно, свободно,
Сердцу его и доступно, и сродно,
Только дающая силу и власть
В слове и деле чужда ему страсть.

Raamatuid loeb, koiab maailmas ringi,
otsib, kus leiduks mingit hiiglaslikku tööd.
Kõik, mis on kõrge, arukas, vaba,
on tema hingele kättesaadav, lähedane.
Ainult kirge, mis annab võimu ja jõu,
ei sisalda temal ei tegu, ei sõna.

Praktiliseks tegutsemiseks kõlbmatu, külvab ta oma kõnedega «siiski head seemet». «Head seemet» külvas ta ka Saša, mõisniku perekonnast targa ning tundelise tütarlapse hinge.

... Нетронутых сил
В Саше так много сосед пробудил.
В добрую почву упало зерно,
Пышным плодом отродится оно!

... Puutumata jõudusid
Sašas ta naaber palju äratas.
Heale pinnale langes seeme.
Lopsakaks viljaks kasvab ta.

50—60-ndail aastail, kui oli vaja inimesi, kes oskasid energiliselt ning otsustavalt tegutseda, lõppes rudinite osatähtsus. Uut tüüpi inimesed on kujutatud Turgenevi hilisemais romaanides: «Eelõhtul» ja «Isad ja lapsed».

Romaani teisejärgulised kujud: Ležnev ja Volõntsev. Et Rudin on erakordne inimene, kes seisab kõrgemal keskkonnast, see on selgesti näha tema kõrvutamisest teda ümbritsevate inimestega. Rudini kõrval näeme romaanis Ležnevi, heasüdamlikku, loidu ning rahulikku mõisnikku — . teoinimest, Rudini sõpra minevikus. Kui Rudini mõtted on suunatud tulevikku, siis Ležnevi kõik püüdlused piirduvad olevikuga. Rudinis ei kustu kuni vanaduseni üliõpilasaastate nooruslik entusiasm. Ležnev meenutab seda kui veetlevat, kuid kauget minevikku. Ležnevi osa romaanis meenutab resonööride osa. Ta annab tegelaste hinnanguid, jutustab nende minevikku. Tema vastastikused suhted Aleksandra Pavlovnaga kõrvutatakse suhetega Rudini ja Natalja vahel. Ležnev on Rudinist lihtsam, on temast sirgjoonelisem, kuid võib isikliku vaenuliku tunde mõjul olla inimese vastu ülekohtune; näeme seda Rudini

suhtes. Rudini kõrval näib Ležnev olevat palju kahvatum, vähem tähtis. Mitte juhuslikult süttib see inimene ainult siis, kui ta räägib Rudinist.

Inimesena vähe huvitav on Aleksandra Pavlovna vend, otsekohene ning aus, kuid lühinägelik Volõntsev. Ta on hea peremees-praktik, kaugel «filosoofiast», avaldab põlastavalt oma arvamust Rudini ja «nõndanimetatud tarkade inimeste» kohta.

Pigassov ja Pandalevski. Negatiivsete iseloomujoontega on kujutatud Pigassov ja Pandalevski. Pigassov on sapine vanamees-mõisnik. Ta esineb misantroobina (inimestevihkajana) ning naistevihkajana. Ta sõimab kõike ning kõiki. Ta sõimab ka ennast; Rudini tabava märkuse järgi teeb ta seda selleks, et omada õigust teisi sõimata. Tal «on iseseisev varandus», räägib Pigassovist Ležnev, «kõiki ta mõnitab, aga kuidas ta juba tähtsate ning rikaste vastu liibub ... Kui ta teenis, võttis ta altkäemaksu, ja kuidas veel!» Tema teravalt eitav suhtumine Rudinisse ainult suurendab lugeja sümpaatiat viimase vastu.

Äärmiselt ebasümpaatne on Konstantin Diomidõtš Pandalevski, Lassunskaja sekretär, tallalakkuja ning armuleivasööja. Ta meenutab väga Moltšalinit näidendist «Häda mõistuse pärast». «Ta oli väga sõbralik, abivalmis»; «tundeõrn ning salaja kiimaline, oli tal korralik hääl» ... «tal oli viisiks, kui ta kellegagi rääkis, seda oma silmadega puurida.» Ta oskas meeldida rikkaile «daamidele», ja see kindlustas talle muretu elamise võimaluse, vaatamata ta absoluutsele jõudeolekule. Ta kuulab salaja pealt Natalja kõnelust Rudiniga lehtlas ja «teeb Darja Mihhailovnale teatavaks» selle sisu. Rudini kõrvutamine Pandalevskiga kriipsutab eriti alla esimese positiivseid jooni. Alatu tallalakkuja Pandalevski on alati «päris puhtalt», elegantselt riietatud ja nähtavasti pole tal millestki puudust, kuna vaimselt andekas, aus, omakasupüüdmatu Rudin on alati kehvalt riietatud, ikka on tal rahapuudus.

Bassistov ja Pokorski. Bassistovi kuju kutsub lugejas esile sümpaatia. See on entusiastlik, heasüdamlik lihtne nooruk. Mitte juhuslikult ei jumalda ta Rudinit, tema noor hing võtab tuliselt vastu iga elava sõna, kutse headusele. Mitte juhuslikult

ei vihka ta kõigest hingest Pandalevskit. Bassistovit iseloomustavad positiivsest küljest tema lihtsad, sõbralikud suhted oma õpilastega.

Erilisel kohal romaanis on Pokorski kuju.

Kui Rudin ilmub Lassunskaja salongi, siis Pokorskit pole enam elus. Ležnev jutustab temast, kõrvutades teda Rudiniga, kujutades Pokorskit ideaalsete iseloomujoontega.

Ležnevi jutustuses kriipsutatakse alla selle inimese võlu, tema vaimset jõudu. «Kõik armastasid teda, ta võitis endale kõikide südamed...» «Selge, avara mõistuse juures oli ta armas ning lõbus nagu laps...» «Pokorskile andusid kõik iseenesest... Pokorski sisendas meisse tuld ning jõudu. Ta avaldas hiiglasuurt positiivset mõju ümbritsevaisse inimestesse»... «Näis, et inimene oli hoopis loomastunud, kuid oli vaja tema juuresolekul ainult Pokorski nime nimetada, ja kõik õilsuse jäänused hakkavad temas liikuma, nagu oleksid sa räpases ning pimedas toas lahti korkinud sinna unustatud lõhnaõlipudelikese...»

Pokorski kujus on säilitatud inimeste iseloomujooned, kelle võlu tundsid 40-ndate aastate parimad inimesed, — Belinski ja Stankevitši iseloomujooned.

Romaani naistegelaste kujud. Natalja Lassunskaja on ainult 17-aastane, kuid oma vaimselt arenemiselt, oma iseloomult näib ta olevat vanem. Ta oskab tunda sügavalt ning jõuliselt. Armastus Rudini vastu haaras kogu ta olemuse. See pole üsna noore tüdruku pool-lapselik armulugu. See tunne tekkis inimese väärtuse teadvusest, kellega ta oli kokku puutunud. Algul innustus ta Rudini kõnedest, teda haaras nende sügav sisu. Varsti sai Rudin Nataljale «kasvatajaks, juhiks». Vähehaaval hakkasid nende vestlused, mis esialgu mõjutasid Natalja mõistust, mõjutama ta südant. Erilist muljet avaldasid talle kõnelused filosoofilistel ja kirjanduslikel teemadel. Rudin «kiskus teda enda poole...». Raamatu lehekülgedelt, mida Rudin käes hoidis, «imelised kujud, uued, heledad mõtted otse voolasid helisevate voogudena tema hinge, ja tema südames, mis oli vapustatud suurte tunnete õilsa rõõmuga, puhkes vaikselt ning lõi lõkkele vaimustuse püha säde». Natalja armus Rudinisse sellepärast, et ta uskus tema jõusse, tema mõistusse. tema võimesse

suurte tegude kordasaatmiseks. Ta poleks võinud armastada tühist inimest.

Natalja iseloom on tugev, resoluutne. Ta oleks kõhklemata läinud armastatud inimese järele ükskõik kuhu. Kui Natalja ütleb: «Naine pole mitte ainult võimeline mõistma eneseohverdamist, ta oskab ise end ohverdada», siis peab ta silmas ennast. Natalja jaoks pole maksvad vana elukorra eelarvamused, maailma arvamus ei tähenda talle midagi. Otsus saada Rudini naiseks jääb muutmatuks — ema vihast ning ähvardustest hoolimata.

Natalja on väga tark, paljulugenud. Ta «tundis peast kogu Puškinit». Pettumus Rudinis oli Nataljale hirmsaks löögiks. Nördinud tema meelekindlusetusest, ütleb Natalja talle otsekohe siiralt näkku oma arvamuse tema käitumise kohta, kuid pärast elab väga raskelt üle suhete katkemise temaga.

Kuigi Ležnev Rudinile räägib, et Natalja on Volõntseviga õnnelik, on siiski selge, et abielu Volõntseviga ei või teda rahuldada.

Darja Mihhailovna kujutuses tundub irooniat. See on tark, võimuhimuline, rikas, noobel proua. Talle meeldib mängida õpetatud naise, andekate inimeste soosija osa. Temas on väga tugev suurilma aadlikuproua upsakus. Teda paneb kohkuma juba ainult mõte sellest, et tema, Lassunskaja tütar võib saada mittesuursuguse, mittekõrge aukandja Rudini naiseks.

Oma maamõisas on ta sisse seadnud suurilma eluviisid. Tal on «salong» — koosviibimised, milledel peetakse «tõsiseid» kõnelusi, kaalutakse uusi raamatuid, kantakse ette muusikateoseid.

Darja Mihhailovna on egoist, kes armastab kõige rohkem iseennast. Tema tähelepanu keskpunktis on ta ise, ja kõik, mida ta teeb, toimub tema soovi täitmiseks «osa mängida», olla teiste tähelepanu keskpunktis, olla kuulus kultuurse võluva naisena. Tema kuju on tüüpiline.

Veetlevate iseloomujoontega on kujutatud Aleksandra Pavlovna Lipina, romaani lõpul — Ležneva. See on leebe, tundeline, heasüdamlik, malbe naine.

Ajajärgu kajastus «Rudinis». Nagu teisteski Turgenevi romaanides, kajastuvad «Rudinis» laiaulatuslikult selle aja iseloomulikud jooned, kuhu kuulub romaani tegevus, s. o.

30—40-ndad aastad. «Rudinis» näeme tolle aja maakondliku Venemaa elukorra pilti. Igavust tundva maakondliku «emalõvi» Lassunskaja «salong», üksildane posthobustejaam, kust pole võimalik saada hobuseid, jaamatuba, kus seinal ripuvad pildikesed «Kolmkümmend aastat ehk mängija elu», kasakasteener, kes «kaugelt järgneb haiget talunaist külastavale mõisaprouale», — kõik need on ajajärgu elavad jooned.

Romaanis mainitakse tolleaegsete kirjanike ning poliitikategelaste nimesid. Rudin tutvustab Nataljat Goethe «Faustiga», saksa kirjanike-romantikute Novalise ja Hoffmanniga, kes tollal paelusid vene noorsugu. Kõrvuti heliloojate Beethoveni ja Schubertiga, kelle teosed omavad ülisuurt populaarsust ka meie päevil, kõneldakse romaanis nüüd juba unustatud, kuid tollal populaarse helilooja Thalbergi etüüdist.

Erilist huvi pakuvad Ležnevi jutustused üliõpilaste elust, Pokorski ringist. Kui Ležnev jutustab oma ülikooliaastaist, lakkab ta olemast loid, aeglane, ta vaimustub, süttib. Ta kõne võtab kunstiteose ilme. Tema jutustus ringist on huvitav sellepärast, et selles on antud üliõpilasringi elu tüüpiline pilt 30-ndate aastate algul.

«Te kujutage endale ette,» räägib Ležnev (ta pöördub Aleksandra Pavlovna poole), «tuli kokku 5—6 poissi, üks rasvaküünal põleb, antav tee on ülihalb, kuivikud selle juurde on vanad, ülivanad, aga vaataksite te kord meie kõikide nägusid, kuulaksite meie kõnesid! Kõikide silmis on vaimustus, ja põsed õhetavad, ja süda peksab, ja me räägime jumalast, tõest, inimsoo tulevikust, poeesiast, räägime vahel tühja juttu, vaimustume tühiasjadest, aga mis sellest! ... Pokorski istub jalgu enda alla tõmmates, kahvatut põske käega toetades, silmad tal aga säravad. Rudin seisab keset tuba ja kõneleb, kõneleb ülihästi, kas võta või jäta, noor Demosthenes mühava mere rannal ... Aga öö lendab vaikselt ning sujuvalt nagu tiivul. Seal koidab juba hommik, ja me läheme laiali, liigutatud, rõõmsad, ausad, karsked (viina ei tulnud meile meeldegi), mingisuguse meeldiva väsimusega hinges ... ja isegi tähtedele vaatad kuidagi usaldavalt, nagu oleksid nad saanud meile lähedasemaks, arusaadavamaks ...»

Ležnevi jutustustesse Pokorski ringist on Turgenev toonud palju oma isiklikest üleelamistest. See, millest jutustab Ležnev, oli hästi tuttav Turgenevi-aegseile «Rudini» lugejaile.

Romaani kunstilised iseärasused. «Rudin» on kõrge kunstilise väärtusega teos. Erilise meisterlikkusega on selles kujutatud inimesi. Kasutades kujutamise mitmesuguseid kirjanduslikke võtteid, saavutab autor kuju reljeefsuse, ereduse.

Suurt osa mängib kangelase portree, mis aitab lugejat paremini kujutleda tema iseloomu, kuivõrd kangelase välised jooned sageli peegeldavad tema sisemisi omadusi. Iseloomulikud on Rudini «lõvilakk», ebasiira Pigassovi «rändavad mustad silmakesed», Ležnevi «lai kahvatu, väikeste helehallide silmakestega» nägu.

Kangelase iseloomustamisel mängib suurt osa riietuse ja soengu kirjeldus.

Hoolikalt kirjeldatakse Pandalevski riietust. Mitu korda räägitakse tema hoolega tehtud — «juuksekarv juuksekarva kõrvale seatud» — soengust, tema toredast ülikonnast. Iseloomulikud on ka detailid: pärast ebameeldivat kõnelust Bassistoviga «Pandalevski, heites naudinguga pilgu oma puhtale ning toredale kujukesele ... lõi paar korda õieliaetud sõrmedega mööda kuuevarrukat ... ja liikus edasi ... Naasnud oma tuppa, pani ta selga üsna vana öökuue ja ... istus klaveri ette». Siin on rõhutatud Pandalevski tähelepanu oma riietusele: ta hoolitseb selle puhtuse eest, hoiab seda. Selles esineb inimene, kes osutab suurt tähelepanu väliskujule. Tema «viisakas välimus» aitab tal «oma elujärge korraldada», ära teenida rikaste daamide soosingut.

Vastupidi, Rudini lohakas kantud ülikond rõhutab temas abstraktset, ebapraktilist inimest, kes ei oska oma asju korraldada, keda köidavad peamiselt vaimsed huvid. Erakordset tähelepanu osutatakse romaanis tegelaste kõnele, monoloogidele ja dialoogidele. Rohkem kui Turgenevi teistes romaanides kasvab isikute iseloomustus välja nende mõtteavaldustes eneste ja teiste tegelaste kohta. Nii kõneleb Rudin palju endast, oma minevikust, oma ebaõnnestumistest, oma puudustest. Peaaegu niisama palju räägib temast Ležnev. Temast kõnelevad ka Lassunskaja, Natalja, Pigassov, Pandalevski, Volõntsev. Nende mõtteavaldused on vahel üksteisele vastukäivad, kuid kõik nad aitavad moodustada täielikku kujutlust sellest komplitseeritud iseloomust.

Pigassovi täieliku iseloomustuse annavad Ležnev, Rudin ja Darja Mihhailovna.

Suurt tähtsust omab mitte ainult tegelaste kõnede sisu, vaid ka see, kuidas nad räägivad: nende väljendusmaneer, nende sõnastik.

Reljeefselt paistavad silma Rudini, Pandalevski, Pigassovi ja Lassunskaja kõne erinevused. Nagu nägime, annab autor Rudini kõnele erilise üksikasjalise iseloomustuse. Loogiliselt harmooniline, siira paatosega läbi imbunud, on see täis kujusid, võrdlusi, küllastatud aforismidega ja tsitaatidega ilukirjandusest, see on rütmiline, paiguti musikaalne.

Kunstiline võrdlus on võte, mida Rudin sageli kasutab, isegi neil juhtudel, kui ta kõneleb tavalisist asjust. Mõningail juhtudel kasutab ta laiaks hargnenud võrdlusi:

«Näete seda õunapuud,» pöördub ta Natalja poole, «see on murdunud omaenda viljade raskusest ning hulgast. Geeniuse õige embleem»...

Uut armastust, mis surub südamest välja vana, võrdleb ta tamme noorte lehtedega, mis puhkedes sunnivad varisema vanu.

Ennast võrdleb Rudin kermekiga[416]. Endast lausub ta: «Kui mitu korda olen ma välja lennanud jahikullina — ja naasin roomates nagu tigu, kelle karp on puruks litsutud.»

Iseloomulik on, et Ležnevi kõnes siis, kui ta meenutab noorusaastaid, näeme külluses võrdlusi (näiteks Pokorski ringi kirjelduses).

Paljud Rudini võrdlused kõlavad aforismidena: «Skeptitsism on alati olnud viljatu ning jõuetu...» «Egoism on enesetapp». Kõnekäänuks on saanud ta väljendus: «Fraas pani nahka.»

Rudini kõnes mainitakse Mefistofelest (Goethe «Faustis»), «Petšorini kooli», Sancho't ja don Quijote't, ridu «Jevgeni Oneginist» (kirjas Nataljale), Jeanne d'Arc'i, La Rochefoucauld'd[417].

Pandalevski kõne on tallalakkuja-armuleivasööja tüüpiline kõne; see muutub järsult, olenevalt sellest, kellega ta kõneleb. Inimestega, kellel on kõrgem positsioon, kõneleb ta aupaklikult. Tema kõne on küllastatud selliste väljendustega, nagu:

[416] Kermek — «перекати-поле» («veerev rohi»).
[417] La Rochefoucauld — prantsuse kirjanik (1613—1680).

«käsite ette kanda», «lubage teile ette panna», «võtan omaks», tähe «s» juurdelisamisega sõnade lõppu[418]. Vene tähte «c» hääldas ta nagu inglise «th». Kui Pandalevski kõneles oma «heategijast» Darja Mihhailovnast kolmandas isikus, siis tarvitas ta mitmust: «Nemad (Darja Mihhailovna) ootavad endile uut külalist, kellega soovivad teid tingimata tutvustada.»

Kõnelustes inimestega, kes Pandalevski arvates olid tähtsusetud, kaotab ta kõne kõik need jooned, lihtsustub.

Vene proua Darja Mihhailovna kõnet, kes uhkustab oma vene keele teadmistega, iseloomustavad prantsuskeelsed fraasid, mida ta väga sageli tarvitab. Tolle aja suurilma daamid tundsid endid vabamalt, kui kõnelesid prantsuse keeles. Kui nad kõnelesidki vene keeles, siis kirendas nende vene keel alatasa prantsuskeelseist sõnust ning kõnekäändudest.

Üks parimaist kohtadest romaanis on Rudini kujutus tema vaidluses Pigassoviga. Kahe romaanikangelase vaidlus on Turgenevi tavaline võte tegelaste vaadete ning iseloomude avamisel. Vaidluses Pigassoviga, mis lõpeb «tigeda vanamehe» kiire lüüasaamisega, paistavad selgesti silma need Rudini omadused, mille abil ta kergesti võidab: loogiline harmoonilisus, üksteisest tulenevate mõtete järjekindlus, vastupidavus, selge ettekujutus vaidlustes esinevaist küsimustest. Samal ajal avaldab Pigassov täielikku oskamatust vaidlemises. Tal pole ei teadmisi, ei püsi ega ka vaidlemisseaduste tundmist: ta «hüppab ühelt mõttelt teisele».

Rudin valdab kunsti kasutada oma vastase vastuväiteid. Kui Pigassov ütles, et ta eitab veenete olemasolu, siis küsis Rudin temalt: «Kas see on teie veene?» — ja Pigassovi jaatavale vastusele vastas: «Kuidas teie siis väidate, et neid pole? Esimeseks juhuks on teile siin juba üks.» Pigassov aga, selle asemel, et loogiliste argumentidega vastase veendeid ümber lükata, võtab abiks tema mõtte rohmaka, mitte mingisuguste argumentidega põhjendatud eitamise. Rudini arutluse kohta, mida ta ei suuda ümber lükata, tähendab Pigassov: «Need on paljad sõnad», millega kutsub esile Rudini aruka vastuväite: «Lubage endale tähendada, et öeldes: «Need on paljad sõnad!» — me

[418] Ta kõneleb «точно так» (just nii) asemel «точно такс» (just nii, mu härra), «никак нет» (sugugi mitte) asemel «никак нетс» (sugugi mitte, mu härra); täht «c» sõna lõppu lisatuna on viisakuseavaldus.

sageli ise soovime lahti saada vajadusest ütelda midagi, mis on asjalikum paljaist sõnust.»

Rudini ja Pigassovi vaidluse stseen annab tunnistust Rudini suurest mõistusest, tema püsivusest ja samaaegselt avastab Pigassovi vaimset vaesust.

Huvitav on Ležnevi vaidlus Aleksandra Pavlovnaga Rudini üle. Lipina iga vastuväide Ležnevi arvustavale märkusele, milles Lipina leiab kaasvestleja ebaõiglast suhtumist endisesse sõpra, sunnib Ležnevi oma märkusi täpsustama, selgitama, mille tõttu ikka rohkem ning täielikumalt avanevad Rudini mõned iseloomujooned.

Maastik romaanis. Romaanis on maastikule antud tähtis osa. Looduskirjeldused on «Rudinis» harilikult taustaks, millel on näidatud romaani sündmused. Looduses valitsev meeleolu on seotud inimese meeleoluga.

Rudini esimese seletuse stseenile Nataljaga eelneb palava, heleda, kiirgava — harvade vihmavalangutega — päeva kirjeldus. See lõpeb sõnadega: «Sellest (aiast) hoovas värskust ning vaikust, millele inimese hing reageerib salajase sümpaatiatunde ning ebamäärase soovi magusa piinlemisega . . .» «Salajase sümpaatiatunde ning ebamäärase soovi magus piinlemine» — see on just see, mida tol ajal tundis Natalja.

Eriti selge on seos maastiku ja tegelaste üleelamiste vahel stseenis Avdjuhhini tiigi ääres.

Kohtamiskoht ise on joonistatud tumedates värvides. «Kogu ümbrust vana tiigi ääres peeti õudseks; tühi ning paljas, mahajäetud ja sünge isegi päikesepaistelisel päeval; igeriku, ammu väljasurnud ning kuivanud tammiku lähedus tegi ta veel süngemaks ja mahajäetumaks. Hiiglasuurte puude harvad hallid tüvikered ulatusid mingisuguste nukrate tondikujudena üle madala põõsapadriku.» Tammis, mida mööda käib Rudin, on kaetud «kinnihaarava takjastiku ning mustunud nõgestega». Epiteetide «tühi», «paljas», «mahajäetud», «sünge», «igerik», «väljasurnud», «kuivanud», «hallid», «nukrate» valik rõhutab maastiku süngust. Nukker mulje suureneb ilma kirjeldusega: «Hommik oli nukker. Tihedad piimakarva pilved katsid kogu taeva, tuul kihutas neid kiirelt, vilistades ning kiunudes.»

Sel viisil maastik otsekui valmistab meid ette järgnevale kurvale stseenile, mis on saatuslik, traagiline Nataljale, kellele

saatus oli osaks andnud sel varasel hommikul läbi elada oma elu esimese raske löögi: pettumuse inimeses, kellesse ta oli uskunud kogu oma noore puhta hinge vaimustusega.

Turgenevile on loodusekirjeldustes omasemad heledad, rõõmsad toonid. Sellist helge meeleoluga täidetud maastikku näeme XII peatüki algul, millises peatükis kirjeldatakse Ležnevide rahulikku, õnnelikku elu: «Päike on juba loojunud. Seal, kuhu ta kadus, laotus piki taevavõlvi valkjaskullane, sidrunikarva viir; vastasküljel oli neid kaks: üks, madalamal, oli helesinine, teine, kõrgemal, punalilla. Kerged pilved sulasid kõrguses. Kõik tõotas püsivat ilma.» Sellest on näha Turgenevi peent tähelepanu, tema oskust märkida värvide nüansse looduses ja neid edasi anda. Maastikukirjelduse viimane lause on iseloomulik: looduse muutumatus kriipsutas alla abikaasade Ležnevide armastuse muutumatust.

Lühikese, kuid ilmeka tormise sügisöö kirjelduse leiame epiloogi lõpul. Sel kirjeldusel on ühine joon epiloogi algul seisva lausega: «Oli sügisene külm päev.» Peavarjuta hulkur Rudin lahkub Ležnevidest ja sõidab minema. «Aga õues tõusis tuul ja hakkas ulguma kurjaennustava ulgumisega, raskelt ja tigedalt vastu klirisevaid aknaruute tagudes. Saabus pikk sügisene öö. Hea on sellel, kes sellistel öödel istub maja varjus, kellel on soe nurgake... Aidaku jumal kõiki peavarjuta hulkureid.»

Siin, õieti ühesainsas reas, on antud tormise sügisöö terviklik pilt, mis koosneb ainult kuuldekujudest (kurjaennustav tuule ulgumine, klirisevad aknaruudud). Epiteetide valik («kurjaennustav», «raskelt ning tigedalt») ja helikõlade valik («hakkas ulguma kurjaennustava ulgumisega», «klirisevaid» teevad selle pildi eriti nukraks.

See sünge maastik, mis lõpeb kurva sooviga, lõpetab hästi targa, andeka inimese kurva eluloo, kes elus ei leidnud oma võimetele rakendust.

Nende kurbade sõnadega lõpebki esialgu romaan. Teade Rudini kurvast hukust ilmus hilisema täiendusena.

Romaani «Rudin» tähtsus. Romaanil «Rudin» oli suur edu lugejate juures. Ta tähtsus ei piirdunud sellega, et tas on tõetruult kujutatud 40-ndate aastate tüüpiline esindaja. Romaanis

on puudutatud 50-ndate aastate põletavaid päevaküsimusi ja kõigepealt on püstitatud küsimus tegutsemise vajalikkusest.

Rudin ei tegutse, kuid ta kutsub selleks üles teisi, ja romaani ilmumise aeg oli just see aeg, mil tegutsemise vajalikkusest olid teadlikud edumeelsed vene inimesed.

TURGENEVI ROMAANIDE «AADLIPESA»[419], «EELÕHTUL», «ISAD JA LAPSED» ISELOOMUSTUS.

«AADLIPESA».

Turgenevi teine romaan «Aadlipesa» on kirjutatud 1858. aastal ja avaldati „Sovremennikus" 1859. a. jaanuari numbris.

Romaani tegevus kuulub 1842. aastasse. Peategelased on Fjodor Ivanovitš Lavretski, kultuurne aadlik, ja aadliperekonnast pärit-olev tütarlaps Liisa Kalitina. Nende vastastikuste suhete lugu moodustab romaani süžee. Lavretski iseloomujooned meenutavad Rudinit. Nagu Rudingi tunneb ta halvasti elu, on vähe kõlblik tegutsemiseks.

Kasvatus, mille andis talle isa-anglomaan (kõige inglispärase kummardaja), ei õpetanud Lavretskit töötama, ei tutvustanud teda vene tegelikkuse reaalsete tingimustega. Lavretski tahab siiralt läheneda vene tegelikkusele, vene rahvale. Ta tahab õppida «maad kundma, s. t. tahab õppida tegelema majapidamisega oma külas.

Ta hakkas siiralt ning sügavalt armastama Liisat.

Liisa kujus on Turgenev joonistanud naise iseloomu, mis paneb imestama oma terviklikkusega. Liisa on suure kõlbelise puhtusega, haruldaselt hea teiste vastu ja samal ajal range, noudlik enda vastu. Ta võidab kõigi teda ümbritsevate inimeste südamed. Tema põhiline iseloomujoon on religioossus.

Ta on lähedane lihtsaile vene inimestele. „Talle ei tulnud mõttessegi," kõneleb Turgenev, „et ta on patrioot, aga talle oli meeltmööda olla vene inimeste hulgas." Talupoegadega kõneles ta «nagu omasugustega, igasuguse härrasliku üleoleva suhtumiseta». «Vene hinge» kasvatas temas lihtne vene naine Agafja Vlasjevna, kes on kujutatud suure sümpaatiatundega.

Lavretski kohtab Liisat mõned aastad pärast suhete katkestamist oma naisega, tühise, kergemeelse naisterahvaga. Vaatamata nende vanuste vahele armusid Liisa ja Lavretski teineteisesse. Lavretski on õnnelik. Teade tema esimese naise surmast võimaldab tal abielluda armastatud neiuga. Ent see teade osutus ekslikuks. Ootamatult naaseb Lavretski naine, keda ta pidas surnuks, ja lootus õnnele variseb kokku. Vapustatud Liisa võtab seda kui nuhtlust oma patu eest, oma isikliku õnne taotlemise eest. Isikliku õnne püüdluste eest mõistab end hukka ka Lavretski. Liisa

---

[419] «Дворянское гнездо».

nõudel lepib ta naisega ära, kuid see leppimine on ainult väline. Lavretski jääb üksildaseks ja sellisena elab oma elu lõpuni. Liisa läheb kloostrisse.

Niisugune on romaani sisu. Romaanis on puudutatud selliseid küsimusi, nagu kasvatuse probleem (Lavretski kasvatus), kohusetunde ning isikliku õnne probleem. Mõte vajalikkusest tunda Venemaad, «ilma milleta ükski meist toime ei tule», mis «Rudinis» on esile toodud, on edasi arendatud «Aadlipesas». Vaidluses iseteadliku «ilmaliku ametniku» Panšiniga tõendab Lavretski talle «ümbertegemise» võimatust, «mida ei õigusta ei kodumaa tundmine ega tõeline usk ideaali», ja nõuab «kõigepealt rahva õiguse tunnustamist».

Romaanis on hulk lüürilisi, kõrgelt kunstilisi lehekülgi. Ilus on suveöö kirjeldus, kui Lavretski kõneleb Liisaga armastusest ja õnnelikuna kuulab vanamehe Lemmi muusikat. Nukra luulega on täidetud romaani viimased leheküljed — Lavretski kohtumine noortega.

Romaani kõrged kunstilised väärtused ja vene tütarlapse Liisa Kalitina veetlev kuju olid romaani ülisuure edu põhjuseks. «Selle romaani ilmumisest saadik hakkasin ma kuuluma nende kirjanike hulka, kes on ära teeninud publiku tähelepanu,» kirjutas Turgenev. «Aadlipesa» pole oma väärtust kaotanud ka meie ajal. Pole kaotanud oma võlu ka Liisa kuju. Meile on võõras tema religioossus, võõras tema käitumine, kloostrisse minek, kuid me ei saa temas nägemata jätta neid ilusaid omadusi, mis meid alati on vaimustanud parimais vene naistes: iseloomu terviklus, enesesalgavus, kõlbeline puhtus. Liisa on omamoodi tugev, tahtejõuline iseloom, ja tema kloostrisse minek on omalaadne protest teda ümbritseva tegelikkuse vastu. Ta on lähedane Tatjana Larinale. Hiljem ei läinud selliste iseloomudega, kuid teistsuguste vaadetega vene tütarlapsed kloostrisse, vaid revolutsioonilisse võitlusesse; Suure Isamaasõja ajal andsid vene tütarlapsed end tervikuna kodumaa teenistusse.

«EELÕHTUL».

Turgenevi kolmas romaan «Eelõhtul» ilmus 1860. aastal, s. o. just reformide-ajastu eel. Autori sõnade järgi «on romaani aluseks mõte teadlikult-heroiliste natuuride vajalikkusest, et asi edasi nihkuks».

Romaani peakangelane Insarov ei sarnane sugugi Turgenevi eelmiste romaanide kangelastega. See on sihikindel, tõhus natuur. Kuid ta pole venelane, vaid bulgaarlane, millega Turgenev nagu tahaks ütelda, et vene tegelikkuses pole veel sündinud selliseid inimesi.

Insarov on kangelane selle sõna tõsises, parimas tähenduses. Ta on inimene, kes valitud eesmärgi taotlemisel ei peatu millegi ees. Tema siht on kõrge ning ilus: ta tahab oma kodumaa Bulgaaria vabastada Türgi ülevõimu alt. Kõik, mis ta teeb, on seoses ta elu põhilise eesmärgiga. Ta seob sellega isegi oma ülikooliõpingud: uurib materjale idaküsimuse kohta, tõlgib bulgaaria laule ning kroonikat, koostab bulgaaria grammatika venelaste ja vene grammatika bulgaarlaste jaoks. Kõrge patriootiline eesmärk valgustab Insarovi elu. See eesmärk teeb teda ennast paremaks, kõrgemaks. Jelena Stahhova, tütarlaps, kes armastab Insarovit, mõistab seda hästi. Oma päevikus, võrreldes Insarovit temasse armunud noore õpetlase Berseneviga, kirjutab ta: «Andrei Petrovitš on võib-olla temast rohkem

õpetatud, võib-olla isegi targem ... Kuid ma ei tea, ta on tema ees nii väike. Kui see kõneleb oma kodumaast, siis ta kasvab, kasvab, ja ta nägu muutub kaunimaks, ja hääl on nagu teras, ja näib, et pole siis maailmas inimest, kelle ees ta silmad maha lööks...»

Rikka aadliku tütrel Jelenal on sellised iseloomujooned, mis teevad ta Insarovi väärikaks elukaaslaseks. See on julge, aus, otsekohene tütarlaps, täiesti innustatud püüdlusest tõhusale headusele... Teda armastab tark, ennastsalgav noormees Bersenev, «kuldse südamega» inimene. Jelenasse on armunud teravmeelne andekas kunstnik Šubin. Kuid ei Bersenev ega Šubin kutsu Jelenas esile vastuarmastust. Ta vajab kangelastegude inimest, tõelist sangarit, ja sellise sangari leiab ta Insarovis, kes teda ka armastab.

Ta otsustab Insarovi naiseks saada... Teda ei peata mingisugused takistused. Ta teab, et ta kurvastab ema, et kutsub välja isa viha, kes põlgab «kaltsakat» Insarovit ja on otsinud tütrele toreda mehe senatiametniku Kurnatovski isikus. Ja Jelena ometi abiellub salaja armastatud inimesega...

Sündmused idas nõuavad hiljuti raskest haigusest paranenud Insarovi viivitamatut ärasõitu kodumaale. Jelena, kellele vanemad on andestanud, sõidab temaga ühes.

Teel Insarov sureb, aga Jelena keeldub naasmast Venemaale. «... Mina jään ustavaks tema mälestusele, kogu tema elutööle,« kirjutab ta vanemaile.

Romaanis «Eelõhtul» esineb Turgenev peene psühholoogina ning suure kunstnikuna. Väga hästi on kirjeldatud armastuse tekkimine Jelena hinges Insarovi vastu, tema meeleolu pärast kõnelust temaga. Ilusad on Veneetsia pildid. Oivaliselt on edasi antud Jelena elamused ooperi «Traviata» kuulamisel. Selles stseenis on näidatud, millise jõuga mõjub kunst inimesse. Lüürilised stseenid vahelduvad satiiriliste lehekülgedega. Hävitava irooniaga on kujutatud jõhkrate sakslaste kamp, kes Stahhovite perekonna ja nende sõprade jalutuskäigu ajal Tsaritsõnos (Moskva lähedal) tülitasid tütarlapsi.

Lugeja tunneb rahuldust lugedes, kuidas Insarov nende peamehe vette viskab.

Turgenevi kaasaeglased võtsid romaani «Eelõhtul» vastu kui romaani revolutsioonist, revolutsionäärist. Venemaa ootas oma insaroveid, kes oleksid ta vabastanud «sisemistest türklastest». Vene inimeste hulgast pidi ilmuma inimene samade iseloomujoontega, millistega Turgenev oli varustanud oma kangelase. «Ja kaua ei tule meil teda oodata,» kirjutas Dobroljubov artiklis «Millal saabub siis õige päev?», «selle eest vastutab see palavikuline, piinav kärsitus, millega me ootame tema ilmumist elus. Ta on meile vajalik, ilma temata poleks kogu meie elu nagu midagi väärt, ja iga päev iseendast ei tähenda midagi, see on ainult õige päeva eelõhtuks. Tuleb ju ometi viimaks tema, see päev. Ja igal juhul pole eelõhtu kaugel temale järgnevast päevast: mingisugune öö ainult lahutab teda.»

Paljud vene noored, kes olid otsustanud oma elu pühendada kodumaa ning rahva teenimisele, püüdsid jäljendada Insarovit. Vene tütarlapsed, kes olid oma perekonna maha jätnud, et minna ühes armastatud inimesega, kes on end pühendanud rahva vabastamisele, nägid oma ideaali Jelena Stahhovas.

Need kujud pole kaotanud oma tähtsust ka meie ajal. Insarovis näeme tõelise patrioodi kuju, kes samuti piiritult armastab oma kodumaad, samuti valmis on andma tema eest kogu oma, jõu ja isegi elu, nagu seda tegid Suure Isamaasõja ajal nõukogude patrioodid. Kui Jelena küsib Insarovilt, kas ta väga armastab oma kodumaad, siis vastab see: «See pole veel teada... Kui keegi meist sureb tema eest, siis võib temast ütelda, et ta armastas teda.» See vastus on sügavalt arusaadav nüüdisaja nõukogude inimesele.

«ISAD JA LAPSED».

Veel enam kui «Eelõhtul» on kaasajaga seotud Turgenevi neljas romaan «Isad ja lapsed».

See romaan valmis Turgenevil mustandis 1861. aastal ja 1862. aastal ilmus see «Russki vestnik'u»[420] veergudel.

Oma uues romaanis kujutas Turgenev oma aja «uut inimest», demokraati, haritlast, kes ei kuulunud priviligeeritud aadliklassi. Romaani nimi on «Isad ja lapsed», kuid selles pole vastandatud kaks sugupõlve, vaid kahe ühiskondliku rühmituse inimesed, inimesed mitmesuguste maailmavaadetega.

Selleks, et täielikumalt, mitmekülgsemalt avada uue inimese iseloomu ja igakülgselt tutvustada tema vaadetega, esitab autor meile oma kangelast Jevgeni Bazarovit mitmesuguses keskkonnas ning olukorras.

Pärast ülikooli lõpetamist sõidab ta oma tuttava Arkadi Kirsanoviga vabameelse keskmikmõisniku Nikolai Kirsanovi väikesse mõisa. Siin jätkab ta oma tööd loodusteaduse alal (Bazarov on tulevane arst). Siin on tal mitmesuguseil teemadel ägedaid vaidlusi peremehe vennaga, vanade vaadetega aristokraadi Pavel Petrovitšiga.

Kubermangulinnas tutvub ta rikka mõisnikuproua Odintsovaga. Ühes Arkadiga külastab ta Odintsovat tema väikeses mõisas ja armub temasse. Vastastikused suhted Odintsovaga annavad võimaluse avada Bazarovi iseloomu uusi külgi.

Romaani peatükid, mis jutustavad tema viibimisest oma vanakeste vanemate juures, kes jumaldavad oma poega, näitavad uut inimest perekonnas.

Kirsanovite mõisas toimunud Bazarovi kahevõitlus Pavel Kirsanoviga, Bazarovi raske haigus ja tema elu viimsed tunnid avavad lõplikult meile selle uue inimese, «nihilisti» (nagu teda nimetab Turgenev) komplitseeritud iseloomu.

Bazarov on «nihilist», s. o. inimene, kes kõike ümber lükkab, eitab (ladinakeelsest sõnast *nihil* — mitte midagi). Vaidluses Pavel Petrovitšiga lükkab ta ümber kõik vanad eelarvamused, põhimõtted, vanad alussambad, traditsioonid. Ta eitab ka loodust inimese mõnuga vaatlemise ning inrustuse esemena ja kunsti väärtuslikkust. «Loodus pole tempel, vaid töökoda,» räägib Bazarov, «ja inimene on seal tööline.» Ja maailma ühe suurima

[420] «Vene Teataja».

kunstniku kohta tähendab ta: «Rafael ei maksa vaskkrossigi.» Tema arvates on «korralik keemik kakskümmend korda kasulikum igast luuletajast».

Ägedais vaidlustes võidab Bazarov kergesti Pavel Petrovitšit oma veendumuse, püsivuse ja suure, terava mõistuse loogikaga. Peale Pavel Petrovitši suhtub kogu lähikond austusega Bazarovisse, ent tema vaated looduse ja kunsti kohta kutsuvad esile meelepaha mitte ainult Pavel Petrovitšis, vaid tekitavad arusaamatust ka tema vabameelses vennas ja Bazarovi ajutises kaasajooksikus — Arkadis.

Erilist sümpaatiat tunnevad Bazarovi vastu lihtsad inimesed: Fenitška, noor naine-linnakodanik, toatüdruk Dunjaša ja teised teenijad, külapoisid, kes kohe saavad temaga sõbraks. Bazarov on uhke oma plebeiliku päritolu üle. Kui Pavel Petrovitš tähendab, et ta ei pea teda venelaseks, siis vastab Bazarov talle väärikusega: «Minu vanaisa kündis maad ...» ning lisab juurde: «Küsige ükskõik kellelt meie talumeestest, kumba meist — kas teid või mind — nad tunnustavad rohkem kodumaalaseks.»

«Posija», «nurga-arst», nagu teda nimetab Pavel Petrovitš, ilmutab mitmesugustel elujuhtudel rohkem taktitunnet, oskust käituda, püsi kui oma aristokraatlikkusega uhkustav Pavel Kirsanov.

Bazarovi mõistus, sisemine jõud ja iseseisvus avaldavad suurt mõju külmale, rahulikule, innustusvõimetule kaunitarile Odintsovale. Tema taktiline ning õilis käitumine kahevõitlusel Pavel Petrovitšiga võtab sellelt vanalt aristokraadilt relvad käest.

Bazarov armastab palavalt oma vanemaid. Surma eel räägib ta Odintsovale: «... selliseid inimesi nagu nemad, pole teie suures maailmas tulega otsides leida.» Kuid tema vastikus sentimentaalsuse, igasuguse tugeva tunneteväljendusе vastu sunnib Bazarovit nendega käituma väliselt külmalt ning karmilt.

Bazarovi iseloomu parimad omadused avanevad eriti täielikult peatükis, milles kirjeldatakse ta viimseid päevi ning traagilist surma. See on romaani parimaid peatükke (Turgenev ütles, et ta on nutnud, kui ta seda kirjutas). Masendava mulje loovad Bazarovi surmaeelsed kõnelused isaga ja Odintsovaga. Me näeme siin tugevat, tahtejõulist, kirglikku inimest, kes armastab elu, kes elu viimseil tundidel on kurb sellepärast, et ta sureb ja pole midagi joudnud kodumaa heaks teha.

Bazarov kui uus inimene seisab romaanis üksinda. Tema sõber Arkadi Kirsanov, kes ainult ajutiselt oli tema mõtteosaline, läks varsti temast lahku, Bazarovi karikatuursed jüngrid Kukšina ja Sitnikov on haletsemisväärsed ning tühised ja on tema poolt ainult põlastuse ära teeninud.

Romaanis pole näidatud Bazarovi tööd, tema ühiskondlikku tegevust.

Turgenevi kangelase-nihilisti iseloomujooned on karakteersed vene tolleaegse revolutsioonilis-demokraatliku noorsoo enamikule. Ausus, sirgjoonelisus, teravus, karmus, tahtejõud, töökus — kõik see oli omane paremaile inimestele «laste» leeris. Kuid vene demokraatia paremaile esindajaile, nende seas ka Tšernõševskile ning Dobroljubovile, oli võõras looduse ja kunsti eitamine.

Bazarovi kõrval kujutas Turgenev aadli esindajaid: «pehmekest, liberaalset härrat Nikolai Petrovitšit, kes uhkustas sellega, et teda kubermangus hüütakse punaseks», iseloomult temale väga sarnast poega Arkadit, aristokraat Pavel Petrovitšit, kes külakolkas on säilitanud pealinna

kombed. Autor nimetab teda «laibaks», selle epiteediga alla kriipsutades tema vaadete mahajäämust. Kui autor Nikolai Kirsanovisse suhtub sümpaatiaga, siis suhtumine tema vennasse on põhiliselt irooniline.

Romaani «Isad ja lapsed» päevakajalisus ei seisa ainult selles, et siin on kujutatud tolle aja kohta uut inimest. Kogu romaan kuni pisiasjadeni kajastab ajajärku, mis vahetult eelnes talurahva-reformile. Romaani tegevusaeg on selles märgitud väga täpselt. Selle algus on 20. mai 1859.

Romaanis on näidatud mõisnike ettevalmistust talupoegade vabastamiseks. Liberaalne mõisnik Nikolai Petrovitš seab endale sisse «farmi», milles töötavad «vabapalgalised». Korratused tema farmis on tolle aja kohta tüüpilised. Uued vahekorrad talupoegade ja mõisnike vahel peegelduvad ka sellises näiliselt juhuslikus fraasis (mis kuulub Arkadi saabumisele Marjinosse): «Mõisateenijate kari ei jooksnud välja trepi ette härraseid vastu võtma» (härraste «kohustuslik» vastuvõtt mõisateenijate poolt on iseloomulik pärisorjusliku aja kohta). Romaani lõpul teatatakse, et Nikolai Petrovitš on hakanud «vahekohtunikuks». Romaanis leiame terve rea kirjanike, õpetlaste, kunstitegelaste, ühiskonna- ja poliitikategelaste nimesid, kes olid populaarsed nimelt tol ajal. Päevakajalised on kõnelused naiste emantsipatsioonist.

Oma kunstiliste väärtuste poolest kuulub romaan «Isad ja lapsed» Turgenevi parimate teoste hulka. Lüürilised leheküljed — kirjeldus suveõhtust, mida naudib Nikolai Petrovitš, Katja esimese ilmumise stseen ja teised — vahelduvad satiirilistega (näiteks stseen Kukšina korteris), ja kõikjal esineb Turgenev suure, peene meister-kunstnikuna.

Romaani «Isad ja lapsed» ilmumine kutsus esile tormi. Ägedad vaidlused puhkesid romaani keskse kuju ümber. Ühed arvasid, et Bazarov on noorpõlve karikatuur, teised — tagurlased —, et Turgenev libitseb oma kangelase ees. Kõige õigema hinnangu sellele kujule andsid D. I. Pissarev ja A. I. Herzen.

Bazarovi kuju hindamisele eesrindliku noorsoo poolt avaldas mõju see asjaolu, et vähe aega enne romaani ilmumist katkestas Turgenev sidemed ajakirjaga «Sovremennik» ja ajakirja demokraatliku ringkonnaga: arvati, et uus romaan on suunatud demokraatide vastu. Kui momendi teravus pehmenes, hakkas progressiivne noorsugu Bazarovit teisiti hindama. Talle hakkas meeldima kangelase otsekohesus, karmus, tahtejõud. Mitmed noored inimesed hakkasid püüdma sarnaneda Bazaroviga. 60-ndate aastate lõpul kirjutas Herzen: «Vene noored inimesed, kes saabusid (välismaale) pärast 1862. aastat, olid peaaegu kõik võetud jutustusest «Mida teha?» (s. o. Tšernõševski romaanist «Mida teha?»), kellele on juurde lisatud mõned Bazarovi iseloomujooned.»

Meile jääb Bazarovi kuju noore raznotšinetsi-demokraadi eredaimaks kujuks vene klassikalises kirjanduses.

Romaan «Isad ja lapsed» annab rohkem kui mingi teine teos elavat ettekujutust Vene ajaloo ühest ägedaimast perioodist, ajast, mis vahetult eelnes talurahva-reformile. «Isad ja lapsed» jääb üheks kõige populaarsemaks ning klassikalisemaks raamatuks. Räägiti, et romaani ilmumise päevil lugesid seda isegi need, kes üldse kunagi midagi polnud lugenud. Meie päevil on raske kohata tõeliselt haritud inimest, kes poleks lugenud romaani «Isad ja lapsed».

TURGENEV JA LASTEKIRJANDUS.

Turgenev kuulub nende vene kirjanike hulka, kes hästi tundsid ning armastasid vene lapsi. Oma loomingus kujutas ta kaunis harva lapsi, kuid Turgenevi vähesed lastekujud on oivalised. Lapse psühholoogia sügavat tundmist osutab tema jutustus «Bežini aas». Jutustuses «Bunin ja Baburin» on jutustajaks kaheteistkümne-aastane poiss. Romaanis «Isad ja lapsed» on armastusega joonistatud Fenitška poja, väikese Mitja kuju. Jutustuses «Vutt»[421-422] kõneldakse väikese jahimehe läbielamistest.

Turgenev suhtus suure huviga laste lugemisse. Tema mõtteavaldustest sellel teemal paistab välja mitte ainult kirjanik, vaid ka suure pedagoogilise vaistuga inimene.

Selliseid mõtteavaldusi leiame tema artiklis «Krõlovi valmid»[423], mis käsitleb nende tõlkimist prantsuse keelde, tema eessõnas prantsuse kirjaniku Perrault' muinasjuttude venekeelsele tõlkele ja Butkevitši raamatu «Tütarlapse päevik»[424] eessõnas.

Perrault' muinasjuttude eessõnas kaitseb Turgenev mõnede pedagoogide poolt eitatud vajalikkust anda lastele lugeda muinasjutte. «Kuidas ka oleks,» kõneleb kirjanik, «meile näib väga raske ja vaevalt kasulikki olevat enne teatavat aega välja ajada kõike nõiduslikku ning imetaolist, jätta noor fantaasia toiduta, asendada muinasjutt jutustusega.»

Me ühineme täiel määral Turgenevi selle arvamusega.

Turgenevi mõtteavaldustes Butkevitši raamatu kohta leiame nende väärtuste loetelu, mida omab tsiteeritav raamat. Turgenevi poolt nimetatud lasteraamatu väärtused pälvivad kahtlemata seda, et neid esitada.

«Siin (s. o. «Tütarlapse päevikus»,» kirjutab Turgenev, «on küll huvitavust, küll peaaegu ammutamatut faktide rikkust, küll tervet, mitte kunstlikku realismi, ja samal ajal uudsust, mis on vajalik noorele tundeerksale fantaasiale, on isegi salapärasust, ja seda veetlevamat, et see ilmub ootama-

---

[421-422] «Перепёлка».
[423] «Басни Крылова».
[424] «Дневник девочки».

tult, näiliselt kõige tavalisemate asjade puhul.» Ja ka sel juhul peame Turgeneviga nõustuma selles, et loeteldud omaduste olemasolu on hea lasteraamatu tunnuseks.

Turgenevi samas artiklis leiame tema väärtusliku mõtteavalduse selle kohta, et «vene lastele on vajalikud vene raamatud».

Väga õige on tema väide, et «väga raske on hästi kirjutada lastele». See on suunatud nende kirjanike vastu, kes ebaõigelt liigitasid lapsed «teist sorti» lugejaiks, kes on vähenõudlikud ja ei vaja kõrge kunstilise väärtusega kirjandust. Need kirjanikud on loonud laste jaoks teoseid, milledes on tähele panemata jäetud nii sisu sügavus kui ka vormi kunstipärasus.

Turgenev arvab õieti, et just lastekirjandusele tuleb esitada suuremaid nõudeid.

Turgenev ise kirjutas mõned teosed, mida võib lastele lugeda anda. Need on «Bežini aas», jutustus «Mumuu», millel on tohutu suur populaarsus igasuguses vanuses laste juures, ja liigutav jutustus «Vutt», mis oli määratud lasteajakirja «Detski otdõh»[425] jaoks ja valmis 11 kuud enne kirjaniku surma. «Vutile» pidid järgnema veel teised jutud ning muinasjutud lastele, ent Turgenevi kavatsus jäigi teostamata.

Turgenev oli oivaline jutustaja ja ta jutustas meelsasti lastele omaloodud muinasjutte.

TURGENEVI TÄHTSUS.

Turgenevi loomingu osa vene kirjanduse ja vene ühiskondliku mõtte ajaloos ning tema tähtsus meile praegusel ajal on ülisuured.

Turgenevi romaanid ja jutustused on avar panoraam vene elust XIX sajandi 40—70-ndail aastail.

Selletõttu, et tema aja päevakajalised nähtused leidsid vastukaja Turgenevi loomingus, peegeldus tegelikkus tema teostes eriti täielikult. Oma teostega aitab Turgenev meid paremini ette kujutada ajajärgu tüüpilisi inimesi, nende huvisid, vaateid, nende eluviisi kuni olustikuliste pisiasjadeni.

---

425 «Laste Puhkus».

Üldistuse avarus tegi Turgenevi kujud surematuks. Nende iseloomujooned on omased sellisele laialdasele, mitmel ajajärgul elanud inimeste ringkonnale, et tüüp, mis ilmus Turgenevi teostes 50-ndail aastail, sündis taas 60—70-ndail aastail, saades uusi tõlgendusi. Pole surnud Insarov, Bazarov, Jelena. Noorsoo uued põlvkonnad hindasid neis neid iseloomujooni, mis olid neile eriti lähedased. Nende kujude suurest progressiivsest tähtsusest kirjutas «Narodnaja Volja» erakonna liige Jakubovitš 1883. aastal: «Rudini, Insarovi, Jelena, Bazarovi, Neždanovi ja Markelovi kujud on mitte ainult elust haaratud kujud, vaid — kui imelik see esimesest pilgust näikski — need on tüübid, keda jäljendas noorsugu ja kes ise lõid elu. Veel polnud Venemaal oma rahva vabastamise eest võitlejaid, kui Turgenev lõi oma Insarovi; Bazarovi tüübi järgi kasvas terve põlvkond niinimetatud nihiliste, kes olid omal ajal vajalikuks staadiumiks Vene revolutsiooni arenemises.» (P. F. Jakubovitši poolt koostatud «Narodnaja Volja» erakonna proklamatsioon 1883. aastal.) Turgenevi kangelaste mõnedest iseloomujoontest oleme vaimustatud ka meie, sotsialistliku ajajärgu inimesed, Suure Isamaasõja kaasaeglased. Meile on lähedased patrioot Insarov ja julge ning otsekohene Jelena.

Ulatuslikult on kasutanud Turgenevi loodud kujusid Vladimir Iljitš Lenin. Oma artiklis «Krahv Heideni mälestuseks» kasutab Vladimir Iljitš Lenin Penotškini karakteristikat jutustusest «Opman», kõrvutades liberaal Heidenit Turgenevi tsiviliseeritud mõisnikuga.

Artiklis «Töölised ja kodanlik demokraatia» (Teosed, VIII k., lk. 67—68) Lenin, ironiseerides menševik Staroveri rafineeritud fraaside üle, kõneleb: «Kui ilusasti see on kirjutatud! Ja kuidas tahaks nende ilusate sõnade autorile Staroverile ütelda: «Mu sõber Arkadi Nikolajevitš, ära kõnele ilusasti!» » Need sõnad kuuluvad romaani «Isad ja lapsed» kangelasele Bazarovile.

Hiiglasuur on Turgenevi osatähtsus vene kirjandusliku keele ajaloos. Puškini loodud kirjandusliku keele viis ta täiuslikkuseni. Artiklis «Kas on vajalik kohuslik riigikeel?» (Teosed, XVII k., lk. 186) kirjutas V. I. Lenin, et «Turgenevi, Tolstoi, Dobroljubovi ja Tšernõševski keel on suur ning võimas». Mitte juhuslikult ei seisa nelja suurima vene kirjaniku nime hulgas esikohal Turgenevi nimi. Seda nime ei saa unustada, niikaua kui elab vene keel.

Turgenevi keele kõrged väärtused — selgus, lihtsus, täpsus, musikaalsus — seavad nõukogude õpetajaile küsimuse tema teoste hoolsa õppimise vajadusest.

Turgenevi kuulsus on ammu ületanud tema kodumaa piirid. Juba oma eluajal sai ta laialdaselt tuntuks Lääne-Euroopas. Prantsusmaal tuntakse Turgenevit paremini kui kuulsat inglise kirjanikku Dickensit, Inglismaal — paremini kui kuulsat prantsuse kirjanikku Balzac'i.

Turgenevist alates omab vene kirjandus juhtivat kohta. Turgenev on esimene vene kirjanik, kelle teosed mõjutasid maailmakirjandust.

Lääne kirjanikud avaldavad väimustusega oma arvamusi Turgenevi teoste kohta. Silmapaistev arvustaja ning kunstiteadlane Taine kirjutas, et pärast antiikseid kreeklasi ei tunne ta täiuslikumat kunsti kui Turgenevi kunst.

Teise kirjaniku arvamuse järgi on Bazarovi surm «kõige traagilisem leheküIg kogu maailmakirjanduses». Inglise kirjanik Galsworthy kinnitas «Mumuu» kohta, et «kunst ei tunne erutavamat protesti julmuse vastu».

Suurimad lääne-euroopa kirjanikud loevad endid tema õpilasteks. Nii kirjutab kuulus prantsuse kirjanik Guy de Maupassant romaani «Elu», kasutades Turgenevi printsiipe ja võtteid.

Lugedes inglise kirjaniku Galsworthy «Kunstniku armastust» arvad, et selle on kirjutanud Turgenev.

Kui Turgenev suri, siis tunnustas Lääne-Euroopa ajakirjandus ta üksmeelselt «esimeseks» maailmakuulsusega kirjanike hulgas.

Lääne-Euroopa ja Ameerika kultuursel ühiskonnal oli enne tutvumist Turgeneviga segane ning sageli vale ettekujutus Venemaast. «Küti kirjad» «avastas» Läänele vene talupoja. Turgenevi romaanid tutvustasid lääne-euroopa intelligentsi eesrindliku vene intelligendi ja vene naise kujudega.

Küsimusi ja ülesandeid

I. «KÜTI KIRJAD».

1. Esitage väljendeid, millest paistab autori irooniline suhtumine Penotškinisse.
2. Missuguseid võtteid kasutas Turgenev opman Sofroni kujutades?
3. Koostage poiste iseloomustuste kavad («Bežini aas»).

4. Kirjutage jutustusest «Bežini aas» välja sõnad, mis teie arvates nõuavad lastele lugemisel seletamist. Seletage need sõnad.
5. Kirjutage «Küti kirjade» jutustustest välja võrdlused, mis on võetud loodusemaailmast.

II. «RUDIN».

6. Tõendage Gorki poolt «Rudini» kohta antud hinnangu õigsust.
7. Missugused iseloomujooned domineerivad Rudinis tema elu viimasel perioodil?
8. Mis on ühist Rudinil ja Tšatskil? Kuidas avaldub nende kummagi juures, et nad on elanud eri aegadel?
9. Kõrvutage Rudini ja Petšorini kuju.
10. Kas võis Natalja, jäädes selliseks, nagu ta on kujutatud romaanis, olla täiesti õnnelik Volõntseviga? Motiveerige oma vaatepunkti.

N. G. Tšernõševski.

(1828—1889.)

Lapsepõlv ja õpiaastad. Suur vene kirjanik-revolutsionäär Nikolai Gavrilovitš Tšernõševski sündis 24. juulil 1828. aastal Saraatovis preestri pojana. Saraatovi panetunud vaimulikkonna hulgast paistis Tšernõševski isa silma oma kultuursusega. Tal oli väike raamatukogu, milles usulise sisuga raamatute kõrval oli ka «ilmalikke» (s. o. mittevaimulikke) raamatuid, nende seas ka vene klassikute teoseid. Tulevane kirjanik luges juba lapsepõlves kõik isa raamatud läbi. Kuni neljateistkümnenda eluaastani õppis ta kodus. Peale ainete, mida tollal tavaliselt keskkoolis õpiti, ja peale nende võõrkeelte (ladina, kreeka, saksa, prantsuse), mis kuulusid keskkooli kavva, tutvus poiss omaenda soovil veel inglise, tatari, vana-heebrea ja pärsia keelega. Pärsia keelt õppis ta kohaliku puuviljakaupmehe juures . . .

Neljateistkümne-aastaselt astub Tšernõševski Saraatovi vaimulikku seminari. Siin vaimustas ta õpetajaid ja kaaslasi oma hiilgavate annetega ning sügavate teadmistega. Kuid Tšernõševskit ennast seminari-õppus ei rahuldanud. Õppinud kaks aastat seminaris, lahkus tulevane kirjanik sealt ja astus Peterburi ülikooli ajaloo-keeleteaduskonda.

Peterburis. Pealinna tulles unistas Tšernõševski, et ülikoolist saab ta need tõeliselt sügavad ning avarad teadmised, mida talle ei suutnud anda seminar. Ent ülikool ei täitnud Tšernõševski lootusi. Silmapaistvaid õpetajaid Peterburi ülikoolis tol ajal ei olnud. Loengud, mida Tšernõševski kuulas, ei paistnud silma sisu sügavuselt. Noormees sai varsti aru, et tema mõis-

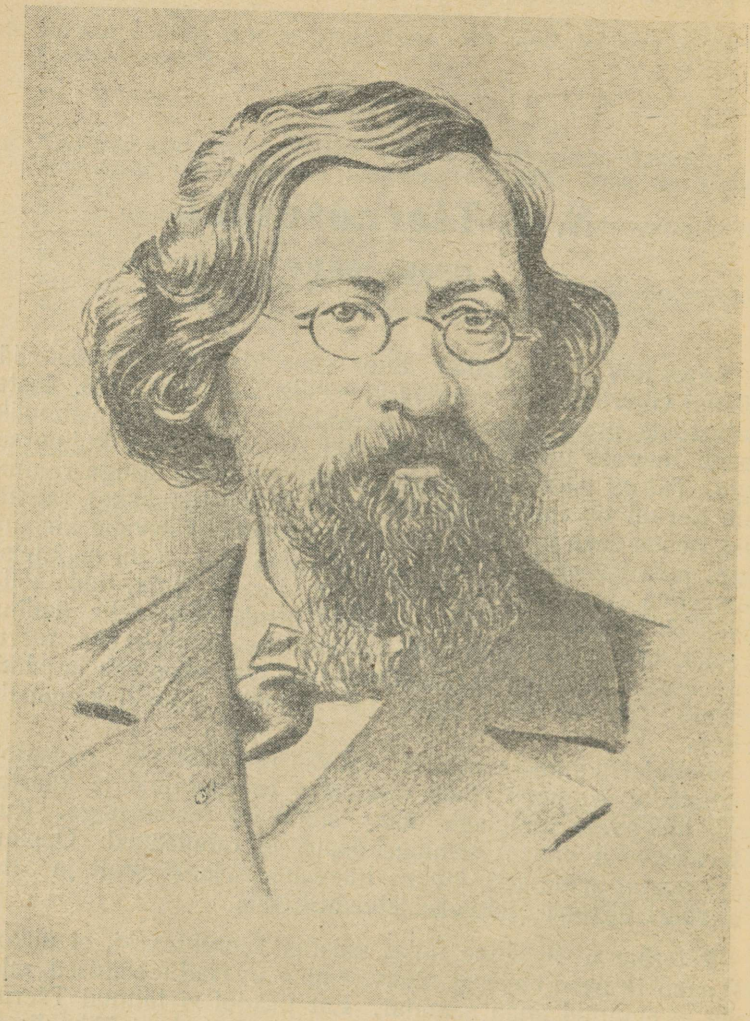

N. G. Tšernõševski.

tuse ning annete juures annab iseõppimine talle rohkem kui professorite loengute kuulamine. «Ise lugeda,» kirjutab Tšernõševski kodustele, «on palju kasulikum kui loenguid kuulata... Kui tellida saja rubla hõbeda eest raamatuid Saraatovi, võiks palju enam teadmisi saada.» Ta uurib õhinal silmapaistvate mõtteteadlaste ning ökonomistide, sotsialistide-utopistide Fourier' ja Saint-Simon'i raamatuid, kellede nimesid ülikooli professorid kunagi ei maininud...

Tšernõševski luges raamatuid mitte ainult teadmishimu rahuldamiseks. Juba kaheksateistkümne-aastase noormehena seadis ta endale kõrge eesmärgi: anda oma elu armastatud kodumaa teenimisele. Ent esialgu kujutles ta seda teenimist õpetlase tegevusena. Ühes kirjas oma onupojale A. N. Põpinile (tulevasele kirjandusloolasele) kõneleb üliõpilane Tšernõševski: «Otsustasin kindlasti kogu hingejõuga selleks kaasa aidata, et lõpeks see ajajärk, milles teadus on võõras meie vaimsele elule... Andku ka Venemaa, mida ta peab andma maailma vaimse elu varaaita... esinegu ta võimsalt, omapäraselt ning päästvalt inimsoo heaks... elu avaral tööpõllul — teaduse alal, ja mingu meie läbi kas või osaliseltki täide see suur sündmus!... Kaasa aidata oma kodumaa mitte hääbuvale, vaid igavesele kuulsusele ning inimsoo hüvangule — mis võiks olla sellest kõrgemat ning ihaldatavamat!»

Mõtisklused Venemaa olukorrast, vene rahva saatusest ja eesrindlike mõtlejate teoste uurimine viivad Tšernõševski mõttele, et kodumaa teenimise kõrgeimaks vormiks tema ajastul peab olema võitlus orjastatud rahva vabastamise eest.

1848. a. mais kirjutab Tšernõševski oma päevikusse: «Põhiliselt ei pea ma oma elu kalliks, kui selle hinnaga pääseksid võidule minu veendumused, kui selle hinnaga pääseksid võidule vabadus, võrdsus, vendlus ja rahulolu; kui selle hinnaga häviksid viletsus ja häda; kui ma ainult veendun, et mu tõekspidamised pääsevad võidule, siis ma ei kahetse isegi seda, et ma ei saa ise näha nende valitsust ja võidupäeva. Ja magus on siis surra.» Ülikooli-aastail kujuneb Tšernõševski veendunud sotsialistiks ning revolutsionääriks, kes teab, et ainult revolutsioonilise võitluse teel on võimalik tõeline rahva vabastamine.

Saraatovis. 1850. aastal lõpetas Tšernõševski ülikooli ja naasis kodulinna Saraatovi, kus sai kirjanduse-õpetaja koha kohalikus gümnaasiumis.

Tšernõševski oli suurepärane õpetaja. Tal olid need omadused, mis on vajalikud igale pedagoogile: palav armastus oma aine vastu, sügavad teadmised, armastus oma õpilaste vastu. Peale selle oli tema õpetus läbi imbunud eesrindlike demokraatlike, revolutsiooniliste ideedega. Tundides avaldas ta julgelt selliseid mõtteid, millede levitamine tollal võis välja kutsuda range karistuse.

Tšernõševskil oli hiiglasuur mõju oma õpilastele. Mitte ainult progressiivsed ideed, mida ta tundides avaldas, vaid ka noore õpetaja isiksuse eriline võlu kasvatasid noorsugu.

1853. aastal abiellus ta kohaliku arsti tütre O. S. Vassiljevaga. Abiellumise eel ütles ta oma mõrsjale: «Meil tuleb varsti mäss, aga kui see tuleb, siis ma kindlasti võtan sellest osa... Kahtlen ainult — millal see puhkeb. Võib-olla kümne aasta pärast, kuid arvan, et varem. Aga kui see puhkeb, siis ma ei suuda tagasi hoiduda. Ma võtan osa... Mind ei kohuta ei pori, ei joobnud mehed kaigastega, ei veresaun.» Need 19. veebruaril 1853. aastal tema päevikusse kirjutatud sõnad iseloomustavad hästi tema meeleolu tol ajal.

Samal aastal sõitis Tšernõševski uuesti Peterburi. Mõned kuud õpetas ta kirjandust Kadetikorpuses ja pärast seda andus täielikult õpetlase karjääriks ettevalmistumisele. Sooritanud magistrieksamid, hakkas Tšernõševski valmistuma magistriväitekirja «Kunsti esteetilised suhted tegelikkusega» kaitsmisele. Selles töös esitas noor õpetlane uusi vaateid kunsti ja tema osa kohta elus.

«Kunsti esteetilised suhted tegelikkusega»[426]. Vastupidiselt aadli esteetikale (teadusele kaunist), mis kinnitas, et kunst on elust kõrgem, tõendas Tšernõševski, et «ilu on elu».

Tšernõševski järgi on kunsti aineks «üldhuvitav elus». Kunst «reprodutseerib elu», selgitab seda ja mõistab selle üle kohut.

Kunsti kõrgeim kutsumus on olla «elu õpikuks». Kõigist kunstidest peab ta kõrgeimaks poeesiat. Oma dissertatsioonis kirjutas ta:

[426] «Эстетические отношения искусства к действительности».

«Määratu palju kõrgemal teistest kunstidest seisab oma sisult poeesia; kõik teised kunstid ei suuda meile ütelda sajandikku osagi sellest, mida kõneleb poeesia.»

Sellest on selge, millist tohutu suurt ühiskondlikku tähtsust omistab Tšernõševski poeesiale, s. t. ilukirjandusele.

Irooniliselt avaldas dissertatsiooni autor oma arvamust «puhta kunsti» teooria kohta.

Tšernõševski väitekirja (mis avaldati 1855. a. «Sovremennikus») avalik kaitsmine oli väljapaistvaks sündmuseks ja avaldas väga sügavat muljet kaitsmisel olijaile, kes jagunesid teravalt kahte leeri. Eesrindlik noorsugu oli vaimustatud Tšernõševski töö sisust kui ka tema esinemisest — tema argumentide harmoonilisest ja loogilisest esitamisest.

Vana esteetika pooldajad olid nördinud. Konservatiivsete vaadetega inimesed said hästi aru väitekirja revolutsioonilisest mõttest, mis oma põhiolemuselt proklameeris kunsti, esmajoones kirjanduse suurt revolutsioonilist tähtsust. Sellest said aru ka inimesed, kellest olenes Tšernõševskile teadusliku kraadi andmine. Vaatamata sellele, et ta hiilgavalt kaitses väitekirja, ei antud talle professori kateedrit ja kaua aega ei saanud ta magistri aukraadi.

Tšernõševski väitekirjasse suhtusid vaenulikult ka progressiivsete ringkondade mõned esindajad.

Tšernõševski «Sovremenniku» juures. Kaotanud lootuse saada professori kateeder, hakkas Tšernõševski laialdaselt tegutsema ajakirjanduse alal. Olnud lühikest aega ajakirja «Otetšestvennõje zapiski» kaastööliseks, läheb Tšernõševski üle Nekrassovi «Sovremenniku» juurde ja saab selle ajakirja üheks kaastoimetajaks, juhtides algul kirjanduse-, hiljem poliitikaosakonda. Tšernõševski ajakirjanduslik töö oli talle kodumaa ning oma rahva teenimiseks.

Kas kirjutas ta artiklit filosoofilisel, poliitilisel või majanduslikul teemal või arvustas kirjanduslikku teost, olid ta püüdlused alati suunatud sellele, et tema poolt väljendatud mõtted tooksid kasu rahva vabastamise suurele üritusele.

Tšernõševski mõistis, et ta ei või oma mõtteid, mis oma olemuselt olid revolutsioonilised, otseselt väljendada, ja sellepärast tuli tal neid maskeerida, kõnelda mõistamisi, mõistukõnedega. Eriti sageli kasutas ta sellist keelt, kui kõneles oleta-

tavast «talupoegade vabastamisest», mille võimalusse «ülevalt-poolt» ta ei uskunud.

Mõneaastase ajakirjandusliku tegevuse ajal kirjutas Tšernõševski tohutu hulga artikleid. Nende hulgas on rida väärtuslikke töid kirjanduslikel teemadel.

Tšernõševski kirjanduskriitilised artiklid. Oma kirjanduskriitilisis artikleis pidas Tšernõševski silmas põhimõtteid, mis ta oli üles seadnud oma väitekirjas «Kunsti esteetilised suhted tegelikkusega». Poeesia peab teenima elu, — ja sellepärast pidas Tšernõševski kirjanikest kõrgeimaks Gogolit, kes oma «eitamise vaenuliku sõnaga» jutlustas «armastust headuse ning tõe vastu». Tervet ajajärku vene kirjanduse ajaloos nimetas ta «Gogoli ajajärguks». «Esseedes Gogoli perioodi vene kirjandusest»[427] kirjutas ta: «Gogol lõi omapärase, välismaistest mõjudest vaba kirjanduse. Ainult tema on äratanud meis teadvuse meist enestest.»

Tšernõševski hindas kõrgelt ka Puškinit, keda ta pidas suurimaks vene poeediks, «vene poeesia tõeliseks isaks». Tšernõševski vaatepunktilt omavad Puškini teosed suurt väärtust laste lugemisvarana.

Tšernõševski tervitas L. N. Tolstoi esimeste teoste ilmumist ja ennustas tema talendi õitselelöömist.

Tšernõševski kirjutas ka artikleid filosoofilisil ja majanduslikel teemadel, milledes esitas oma revolutsioonilis-demokraatlikke vaateid.

Kõige rohkem huvitas teda küsimus, mis tollal haaras ühiskonna kogu progressiivset osa, — talupoegade vabastamise küsimus. Tšernõševski veendus väga ruttu, et ei või arvestada talupoegade tõelist vabastamist ülevaltpoolt, ja oli talurahva-revolutsiooni pooldaja. A. I. Herzenile, kes oma ajakirjas «Kolokol» avaldas lootust, et tsaar Aleksander II on tõeliselt võimeline vene rahva ootusi teostama, kirjutas Tšernõševski: «Te olete kõik teinud, mis võisite, et kaasa aidata asja rahulikule lahenemisele, aga muutke tooni, ja teie «Kolokol» ärgu kutsugu nüüd inimesi palvusele, vaid ta löögu alarmikella! Kirvele kutsuge Venemaad!»

---

[427] «Очерки гоголевского периода русской литературы».

Tegutsedes väga ettevaatlikult kasutas Tšernõševski oma artikleis, mis avaldati «Sovremennikus», mõistukõnet, nii et tsensuur ei saanud millestki kinni haarata, samal ajal aga inimesed, kes Tšernõševski vaateid pooldasid, taipasid hästi, mida kirjanik tahtis ütelda.

Tšernõševski sai väga ruttu eesrindliku noorsoo lemmikkirjanikuks-publitsistiks ja tema revolutsiooniliseks juhiks. Tohutu suur autoriteet, mis sai osaks Tšernõševskile, tegi ta valitsevate ringkondade ja vene ühiskonna reaktsioonilise osa silmis «ohtlikuks inimeseks». Kuid valitsusel ja sandarmitel puudusid vormilised põhjused tema vahistamiseks.

Kui talurahva-reform oli teostatud (1861. a.) ja talupojad veendusid, et see reform ei täitnud nende lootusi, siis Tšernõševski, olles veendunud talurahva-revolutsiooni läheduses, koostas proklamatsiooni «Mõisatalupoegadele»[428]. Proklamatsioon on esmajoones suunatud mõisatalupoegadele, temas pöörduta kse ka kroonutalupoegade ja keisri õukonna talupoegade poole, kellega proklamatsiooni autor soovitab mõisatalupoegadel ühineda. Proklamatsioonis on näidatud ka tee tõeliseks vabanemiseks: «Seda asja võib korda saata, ja see ei ole isegi mitte väga raske, vaja on ainult meestel omada üksmeelt endi keskel ja head oskust ning jõudu.»

Varsti pärast 1861. a. reformi algasid hulgalised talupoegade ülestõusud ja üliõpilaste rahutused. Siis hakkas valitsus vene ühiskonna demokraatlike elementidega arveid õiendama. 1862. a. 19. juulil teostati Tšernõševski korteris läbiotsimine, suur kirjanik areteeriti ja paigutati Peeter-Pauli kindluse Aleksejevski raveliini[429].

Tšernõševski kindluses. Tšernõševski areteerimise vormiliseks põhjuseks oli politsei poolt kättesaadud Herzeni kiri, milles räägitakse «Sovremenniku» väljaandmise võimalusest Londonis, ja sellega seoses on mainitud Tšernõševski nimi. See põhjus polnud küllaldane Tšernõševski areteerimiseks, ja valitsus otsustas kasutada valetunnistajaid. Leidus inimesi, kes nõustusid sellist osa mängima.

Oodates juurdluse lõppu ja olles veendunud selles, et tal

---

[428] «К барским крестьянам».

[429] Raveliin — väliskants eespool keskvalli.

kerge vaevaga õnnestub end oma süüdistajate ees puhtaks pesta, ei raisanud Tšernõševski kasutult aega. Aleksejevski raveliini sünges kambris istudes jätkab kirjanik oma kirjanduslikku tegevust. Ta tegi rea tõlkeid võõrkeeltest, kirjutas mõned artiklid ja lõpuks ka tähtsa romaani «Mida teha?»[430], mis nägi ilmavalgust Tšernõševski kindluses viibimise ajal.

Tšernõševski asja juurdlus kestis poolteist aastat. Tšernõševskit kuulati korduvalt üle ja ta lükkas vaevata ümber kõik süüdistused. Kuid suure revolutsionääri saatus oli ette otsustatud. 2. märtsil 1864. aastal langetas senat «Tšernõševski asjas» otsuse — ebaõiglasimaid otsuseid Vene kohtu ajaloos. Otsuses öeldakse: «Eru-nimenõunik Nikolai Tšernõševski, 35 aastat vana, kehtiva korra kukutamise kuritahtliku kavatsuse eest, mässuks abinõude tarvituselevõtmise eest ja ässitava üleskutse «Mõisatalupoegadele» koostamise ning levitamise otstarbel selle trükkiandmise eest — ilma jätta kõigist varanduslikest õigustest ja saata sunnitööle kaevandustes neljateistkümneks aastaks, ja pärast seda alatisele asumisele.»

Tsaar Aleksander II, kes vihkas ning kartis Tšernõševskit, luges oma kohuseks «riikliku roimari» suhtes «üles näidata halastust»: kohtuotsusele pani ta resolutsiooni: «See sündigu nõndá, kuid tingimusel, et sunnitöö aeg lühendataks poole vähemaks.»

Enne kui Tšernõševski saadeti Siberisse, teostati tema suhtes niinimetatud kodanliku hukkamõistu tseremoonia.

Kodanliku hukkamõistu tseremoonia teostamine Tšernõševski suhtes. Kodanliku hukkamõistu tseremoonia teostamine vene suure revolutsionääri Tšernõševski suhtes toimus 31. mail 1864. aastal Mõtninski väljakul (Peterburis). Hulga inimeste keskel, kes olid vihatekitava tseremoonia pealtnägijaiks, polnud vähe Tšernõševskile kaasatundvat noorust, eriti üliõpilasi. Tšernõševski astus tapalavale, tema kohal murti pooleks mõõk, mis tähendas «roimari» kodanikuõiguste kaotamist, ja siis seisis suur revolutsionäär ning tähtis kirjanik 15 minutit häbiposti külge aheldatuna, kandes rinnal musta tahvlikest, millele oli kirjutatud: «Riiklik roimar».

---

[430] «Что делать?».

Oilsa rahuga seisis Tšernõševski häbiposti juures, ta teadis, et see tseremoonia ei alanda ega häbista teda, vaid tema hukkamõistjaid. Mõni kimp punaseid lilli langes Tšernõševski jalgade ette — revolutsiooniline noorsugu avaldas talle oma armastust ning kaastunnet ja timukad tõttasid sünget tseremooniat lõpetama. Tšernõševski pandi vangla-tõlda. Hüüetega «Nägemiseni!» saatis noorsoo salk oma armastatud juhti ning õpetajat.

Pärast kodanliku hukkamõistu tseremoonia teostamist saadeti Tšernõševski Siberisse Nertšinski kaevandustesse Kadai asulasse.

Tšernõševski süüdimõistmise puhul vene ajakirjandus vaikis. Ainult Herzeni poolt leidis kurb sündmus kajastust vabas «Kolokolis» ilmunud artiklis, milles Herzen, pöördudes suure revolutsionääri vaenlaste poole, ütles: «Tšernõševski on seitsmeks aastaks sunnitööle ja igavesele sundasumisele mõistetud. Langegu selle määratu kuriteo needus valitsusele, ühiskonnale, alatule müüdavale ajakirjandusele, kes manas tema peale selle jälitamise, puhus asja suureks isiklike arvete õiendamiseks.»

Kohe pärast Tšernõševski süüdimõistmist algasid katsed ta päästmiseks. Inimesed, kes polnud veel tsaarisse usku kaotanud, kirjutasid «kõigekõrgema nimele» kirju palvega amnesteerida Tšernõševski. Suure kirjaniku eest katsus seista ka tuntud luuletaja A. K. Tolstoi. Jahi ajal, millest võttis osa ka luuletaja, küsis Aleksander II temalt uudiste üle kirjanduses. «Vene kirjandus on riietatud leinarüüsse Tšernõševski ebaõiglase süüdimõistmise pärast,» vastas Tolstoi julgelt. Tsaar katkestas teda järsult, ette pannes mitte kunagi meenutada Tšernõševski nime.

Tšernõševski sundasumisel. Nertšinski kaevandustes Kadai asulas Mongoolia piiri ääres ja Aleksandrovski tehases (30 kilomeetri kauguses Kadaist), kuhu Tšernõševski hiljem üle viidi, elas ta seitse aastat. Tegelikult polnud siin sunnitööd ja Tšernõševski võis peaaegu täielikult anduda kirjanduslikule tööle. Siin kirjutas ta mõned belletristilised teosed, nende hulgas ka romaani «Proloog»[431].

---

431 «Пролог».

Vangi elu leevendas kokkupuutumine inimestega, kellede hulgas oli poliitilisi pagulasi. 1866. aastal sõidab teda vaatama naine lastega. Tšernõševski lootis, et pärast «sunnitööd» lõppu viiakse ta üle kuhugi lähemale Euroopa Venemaale, kubermangulinna, kuhu võiks kolida ka perekond. Kuid tsaari-valitsus ei kavatsenud kergendada «ohtliku kurjategija» saatust. Hoolimata kohtuotsusest, milles oli ette nähtud asumine, saadeti Tšernõševski pärast seitse aastat kestnud sunnitööd Jakuutiasse, kaugesse Viljuiskisse, ja paigutati seal vanglahoonesse.

Tšernõševski Viljuiskis. Niinimetatud Viljuiski «linn» oli Venemaa õudsemaid kohti. Sadade verstade ulatuses ümbritsesid teda metsad ning sood. Ebatalutavad käredad külmad talvel, lämmastav niiskus suvel tegid Viljuiski kliima elamiskõlbmatuks nõrga tervisega inimesele, nagu seda oli Tšernõševski. Linnakese kogu elanikkond koosnes 500 inimesest, osalt jakuutidest, osalt venelastest; Viljuiskis oli ainult 40 elamut, kaasa arvatud jakuutide jurdid, nii et see polnud õieti linn, vaid küla. Ainsaks suuremaks ehitiseks oli kõrge taraga piiratud vangla (vangitorn) Viljui jõe kaldal.

Tšernõševski elas siin sandarmite alatise järelevalve all. Liikumisvabadus oli piiratud. Tal polnud õigust jalutada väljaspool linna piiri. Viljuiskis elasid mõned ametnikud, preestrid, ent Tšernõševski hoidus nendega läbikäimisest, kõigepealt sellepärast, et sellel oleksid võinud olla halvad tagajärjed nende inimeste suhtes.

Tšernõševski talus halvasti Viljuiski kliimat, ta oli alati haige, arsti aga Viljuiskis polnud. Lähim arst elas Jakutskis — 700 versta eemal.

Kõige hirmsam oli Tšernõševskile üksindus. Harva tuli kirju kaugelt Venemaalt. Mõnikord õnnestus saada pakke raamatutega. Kuid harjunud elava läbikäimisega teda mõistvate inimestega, ei võinud ta rahulduda ei juhuslikult saadud raamatute lugemisega ega mõtetevahetusega posti teel. Mitte vähem raskelt elab ta üle pealesunnitud tegevusetust. Ta võtab uuesti sule kätte, kuigi teab, et tema Viljuiski vanglas kirjutatud tööd ei pääse inimeste kätte. Kõik, mis ta sulest ilmub, peab ta kohe pärast kirjutamist ära põletama.

Kuid ka siin, Viljuiski hirmsates tingimustes, ei mõtle Tšernõševski endale. Kirjades naisele varjab ta hoolega tema

eest oma haigust, puudust, meeleheitehoogusid. Kirjades poegadele õpetab ta neid, kuidas elada.

Sõbrad ja mõtteosalised kaugel Venemaal ei unustanud Viljuiskis elavalt maetud suurt kirjanikku ning revolutsionääri. Tehti mitu katset Tšernõševski vabastamiseks, organiseerides tema põgenemist asumiselt. Eriti julge oli revolutsionäär Mõškini katse, kes, riietunud sandarmiohvitseri vormirõivastisse, tuli Viljuiskisse paberiga, mis sisaldas nõude Tšernõševski temale välja anda. Mõškin äratas enda vastu kohalike sandarmite kahtluse ja ta katse lõppes talle traagiliselt. Ta saadeti kahe sandarmi saatel Jakutskisse; teel ta põgenes, kuid varsti võeti kinni ja areteeriti.

1879. aastal sõitis Viljuiskisse Ida-Siberi kindralkuberneri adjutant Vinnikov, et veenda Tšernõševskit alla kirjutama armuandmise palvekirjale. Suur revolutsionäär keeldus kategooriliselt seda tegemast. «Mulle näib,» ütles ta Vinnikovile, «et ma olen ainult sellepärast väljasaadetu, et minu pea ja sandarmite ülema Šuvalovi pea on erilaadselt ehitatud, aga kas siis sellepärast peab armu paluma? Tänan teid vaevanägemise eest. Armupalumisest keeldun kategooriliselt.»

Tšernõševski elu viimased aastad. Alles 1883. aastal oli Tšernõševski omaste püüdlustel edu. Tšernõševski sai tagasi Venemaale. Kuid ka tol korral talitas tsaarivalitsus Tšernõševski suhtes ebainimlikult: haige, kurnatud vanamees saadeti külmast Viljuiskist palavasse Astrahani. Kliima järsk muutus ei võinud jääda kahju tegemata Tšernõševski tervisele.

Viimaseil eluaastail Tšernõševski töötas palju. Ta tõlkis Weberi «Üldajaloo» 11 köidet, 1000 lehekülge igas köites, kuid see töö ei võinud teda rahuldada: Weberi töid pidas ta teaduslikust vaatepunktist väheväärtuslikuks. Peale selle tegi ta rea teisi tõlkeid. Tšernõševskil polnud õigust oma nime all töid trükis avaldada, ja kui ta visalt tööd jätkas, siis esiteks selleks, et oma töid ilma oma nimeta trükkides saab ta väikestki sissetulekut, teiseks seepärast, et ilma tööta see suur töömees ei võinud, ei osanud elada.

1889. aasta juunis õnnestus Tšernõševski perekonnal luba saada kirjaniku ülekolimiseks Saraatovi.

Need olid Tšernõševski elu viimsed kuud.

Sama aasta 23. oktoobril haigestus ta malaariasse ja 29. oktoobril 1889. aastal suri verevalumist ajju.

Tšernõševski surm oli suureks õnnetuseks Venemaa eesrindlikele inimestele. «Mõtlejale ning kodanikule», «Suurele unustamatule õpetajale ning vabaduse eest võitlejale», « «Mida teha?» autorile vene naistelt» — need suure inimese kalmule asetatud pärgade lintide pealkirjad väljendavad ülihästi parimate vene inimeste suhtumist Tšernõševskisse, peegeldavad tema ühiskondlikku tähtsust.

Mitmes linnas kutsus Tšernõševski surm esile poliitilisi demonstratsioone.

Tšernõševski mõjujõud tema kaasaegse ühiskonna eesrindlikesse kihtidesse on seletatav mitte ainult tema poolt jutlustatavate ideede kõrge õilsusega, vaid ka tema helge isiksuse võluga. See oli inimene, kellele olid osaks antud parimad inimvoorused, ja tema ennastsalgav elu kutsub veel kaua inimestes esile vaimustust ning püüet teda jäljendada.

Rahmetovlik[432] sihikindlus, andumus kodumaa teenimise üritusele ja leppimatu suhtumine vaenulikesse jõududesse olid Tšernõševskis ühendatud tundelisuse, inimlikkuse ning leebusega lähedaste ja kannatavate inimeste suhtes.

Tšernõševski oli patrioot sõna parimas mõttes, ja tema elu raskeimail perioodidel ei lahkunud tast sügav usk vene rahvasse ja Venemaa ilusasse tulevikku.

«Meie (vene rahvas),» kirjutas Tšernõševski Siberis, «oleme niivõrd tugevad, et ei läänest, ei lõunast ega idast või Venemaale kallale tormata rahvakari, kes meid maha muljuks... Meile on tulevikus mitmeks sajandiks kindlustatud õnnelik osa seada oma elu ise ja korraldada seda ikka paremaks ning paremaks.»

Tšernõševski, kes kogu oma elu on andnud kodumaale, sügavalt veendunud selles, et ka tema kannatused on olnud kodumaale kasuks, kirjutas: «Kodumaa reetmiseks on vajalik hinge harukordne alatus...»

---

[432] Rahmetov — romaani «Mida teha?» kangelane.

ROMAAN «MIDA TEHA?».

Romaani ilmumislugu. Romaan «Mida teha?», mille Tšernõševski kirjutas Peeter-Pauli kindluses, avaldati 1863. aastal ajakirjas «Sovremennik». See toimus järgmiselt. Tšernõševski asja uurimiskomisjon, kelle käest romaan kõigepealt läbi käis, arvestas nähtavasti tsensori valvsust ja kõige pealiskaudsema tutvumise järel käsikirjaga pani sellele oma pitserid.

«Sovremenniku» tsensor omakorda, arvates, et uurimiskomisjoni pitserid tõendavad seda, et romaanis ei leidunud midagi seadusevastast, lubas romaani avaldada.

Kui ametlikud ringkonnad tutvusid põhjalikumalt romaaniga ja veendusid selle revolutsioonilises sisus, siis oli juba hilja. Sajad «Sovremenniku» eksemplarid romaaniga «Mida teha?» olid juba inimeste kätte läinud.

Noorsugu innustus selle lugemisest, kümned käsikirjalised eksemplarid levisid ühes ajakirja numbritega.

Uute inimeste kujud romaanis. Juba romaani pealkiri kõneleb tema sisust. Tšernõševski romaan sisaldab ulatuslikult arendatud vastuse küsimusele «mida teha?», — kuidas tuleb elada inimestel, kes tahavad olla kasulikud oma kodumaale, oma rahvale.

Alapealkiri, mille kirjanik andis oma romaanile: «Jutustusi uutest inimestest», kõneleb sellest, et romaani põhiline sisu on «uute», s. o. selliste inimeste kujutamine, kes võivad olla jäljendamise eeskujudeks.

Romaani kolm keskset kuju on Lopuhhov, Kirsanov ja Veera Pavlovna. Need on uued inimesed. Nende kõrval on nende mõttekaaslased või neile vaimult lähedased inimesed (mees ja naine Mertsalov, Polozova, kellest pärast saab Lopuhhov-Bewmonti naine, «naine leinarõivais» jt.) ja vana maailma inimesed (Rozalskid, Marja Aleksejevna ja tema mees, ema ja poeg Storešnikov, Solovtsov). Erilist kohta omab romaanis Rahmetov («iseäralik inimene»), kelle isikus on kujutatud elukutseline revolutsionäär, kes tervenisti on andunud revolutsiooni üritusele.

Lopuhhov ja Kirsanov on «tavalised inimesed», ainult väga ausad, õilsad, uute eesrindlike vaadetega elule ning inimsuhetele.

Nad kumbki pole aadlisoost, on lapsest saadik harjunud puuduste ja tööga. Neile on töö elu alus. Elu on kasvatanud neis oskuse võidelda raskustega, mis puudus parimail aadlisoost intelligentsi esindajail.

Nad mõlemad on asjalikud inimesed. Kirsanov on arstiteadlane, professor, kes on täielikult andunud teadusele. Lopuhhovi (romaani lõpul Bewmont), kes algul ka valmistus arstiteadlase kutsele, pühendas oma elu tööstusalasele tegevusele.

Kogu nende tegevus on suunatud tulevikule, kõik, mida nad teevad, teevad nad mitte isiklikuks rikastumiseks, vaid oma kodumaa ilusa tuleviku nimel.

«Igaüks neist,» loeme romaanis, «on julge inimene, kes ei kõhkle, ei taandu, kes oskab asjast kinni haarata, ja kui hakkab asjast kinni, siis juba kindlalt, nii et see ei libise tal käest. See on nende omaduste üks külg; teisest küljest on igaüks neist laitmatult aus, selline, et ei tule meeldegi küsimust: «Kas võib seda inimest kindlasti kõigis asjus usaldada?» See on niisama selge kui see, et ta hingab rinnaga; kuni hingab rind, on see kuum ning muutmatu, — julgesti pange sinna oma pea, seal võib puhata. Need üldjooned on nii järsud, et nende varjus tasanduvad kõik isiklikud omapärasused.»

Lopuhhov ja Kirsanov on praktilised, karsked ja arukad inimesed. Kuid vastupidi Bazarovile («Isad ja lapsed») armastavad nad kunsti. Kirsanovil on tuba ehitud lilledega. Mõlemad mängivad klaverit. Kirsanov on kirglik ooperiharrastaja. Nad mõlemad vaatavad austusega naisele.

Veera Pavlovna. Samasuguse uue inimesena esineb ka Veera Pavlovna Rozalskaja (pärastine Lopuhhova, siis Kirsanova). Ta on ka töö- ja teoinimene, kokkuhoidlik, praktiline, iseseisev. Veera Pavlovna on erakordselt järeleandmatu. Kui ema talt nõuab, et ta abielluks inimesega, keda ta ei armasta, siis ähvardab ta: «... kui puutute minusse, siis lahkun kodunt, panete mu luku taha, — hüppan aknast välja.» Ja ema teab, et need pole tühised sõnad.

Perekonnas on tal mehega võrdne koht, ta on tõeliselt «emantsipeerunud», s. o. möödunud ajastu orjalikust moraalist vabanenud naine. Ta ei või elada ilma tulise, elava, inimestele vajaliku tegevuseta. Algul organiseerib ta kooperatiivseid

õmblustöökodasid, hiljem õpib arstiteadust ja — vanade traditsioonide kiuste — hakkab arstiks.

Tšernõševski ajajärgul (ja ka hiljem) püüdsid naisrevolutsionäärid ja naised, kellel oli «mehe tööala», tavaliselt sarnaneda meestega, seda püüdu alla kriipsutades soenguga, rõivastisega, käitumisviisiga. Tšernõševski peab seda tarbetuks. Tema naiskangelane on naiselik nii sisemiselt kui ka väliselt.

Ta armastab lõbutseda, tantsida ja ses suhtes ei sarnane «sinisukale», nagu nimetati neid «õpetlasi-naisi», kes põlgasid tantsu ja huvi ilusa rõivastise vastu.

Niihästi Lopuhhov ja Kirsanov kui ka Veera Pavlovna, samuti ka vaadetelt neile lähedased inimesed (Mertsalovid, Polozova) elavad mõistliku egoismi põhimõtete järgi. Nad arvavad, et inimene, kes mõistlikult taotleb isiklikku heaolu, taotleb samaga ka teiste inimeste heaolu. Kuid see on võimalik ainult sel juhul, kui inimesele on tema heaolu lahutamatus seoses teise inimese heaoluga, see on võimalik selliste inimeste juures, kellel ei saa olla õnne, mis on rajatud teise inimese õnnetusele. «Ohver on tühi lora,» kõneleb Tšernõševski, kuid sellepärast, et Tšernõševski kangelaste taolistele inimestele on teiste heaks elamine õnn ning rõõm ja ohver teiste heaolu nimel (ja see tähendab ka enda heaolu nimel) ei olegi ohver.

Tšernõševski «uued inimesed» vaatavad iseteadlikult tulevikku. «Me oskame,» ütleb Lopuhhov, «elu nii korraldada, et ei ole vaeseid»... Veera Pavlovna laulab: «Hakkame õppima ning töötama, hakkame laulma ning armastama, ja saabub paradiis maailmale...» Romaani viies, eelviimane peatükk (tõeliselt lõpp-peatükk) lõpeb «leinarõivais naise» trotsliku, optimismiküllase lauluga:

«Hirmutunne põgeneb,
kui taas päike sädeleb,
tema valgus soendab,
öö ja külma peletab;
kaob surevuse lehk,
roosilõhna täis on õhk...»

(Tõlge Thomas Hood'ist [433].)

[433] Thomas Hood — kuulus inglise luuletaja (1799—1845).

Rahmetovi kuju. Kõrvuti uute, kuid «harilike», Lopuhhovi ja Kirsanovi tüüpi inimestega, keda võib jäljendada iga aus inimene, kellele on kallis tema kodumaa tulevik, esitab Tšernõševski «iseäraliku» inimese, Rahmetovi kuju.

Tema koht romaanis on eriline. Tema osa romaani tegevuse arenemises näib tähtsusetuna. Kuid selle kuju ideeline tähtsus on ülisuur. Romaan kõneleb tulevikust, on tulvil usku Venemaa heledasse tulevikku, kõneleb suurest ettevalmistustööst tuleviku jaoks. Tee tulevikule kulgeb läbi revolutsiooni, tähendab, selles ettevalmistuses hakkavad just rahmetovid ja tema taolised võitlejad-revolutsionäärid peaosa etendama. Esitades meile Rahmetovit, autor justkui ütleks meile: Lopuhhov ja Kirsanov on head inimesed, kuid nemad ei juhi revolutsioonilist liikumist, seda osa täidavad «iseäralikud» inimesed, rahmetovid...

Rahmetovi tüüpi inimesi on väga vähe. Tšernõševski tähendab otsekohe, et ta teadis ainult kaheksat seda tüüpi inimest, nende hulgas kaks naist. Kuid elus on need inimesed «teiin tees, aroom õilsas veinis; neist tuleb jõud ning lõhn; need on parimate inimeste eliit, tõukejõudude tõukejõud, maasoola sool.»

Rahmetovi põhilised iseloomujooned on sihikindlus ning visadus püstitatud eesmärgi taotlemisel. Patrioot-revolutsionäär Rahmetovi iga tegu on seoses tema suure lõppeesmärgiga: teha õnnelikuks vene rahvas ja tema kodumaa. Selle ülesande teostamiseks on vajalik revolutsiooniline tee, ja Rahmetov valmistub ette revolutsiooniliseks tegevuseks. Sünnilt põline aadlik ning moisnik, loobub ta privileegidest, mida ta võiks elus kasutada, ja püüab kõiges läheneda rahvale. Rahvas hindab inimeses füüsilist jõudu, ja ta arendab endas seda visalt, seda enam, et see võib talle tulevikus vajalik olla. Rahmetov on selle üle uhke, et ta, töötanud mõnda aega burlakina Volgal, pälvis Nikituška Lomovi — omal ajal kuulsa Volga burlakikangelase — hüüdnime. Rahmetov sööb ning joob ainult seda, mida sööb ning joob lihtrahvas.

Rahmetov teab, et revolutsionäär peab olema erakordselt vastupidav, tal tuleb vististi taluda piinamisi. Ja et aegsasti sellele ette valmistuda ning oma vastupidavust proovida, veedab ta öö vildil, millesse on pistetud naelad teravikega üles-

poole. Ja ta veendub, et ta suudab taluda raskeid füüsilisi kannatusi.

Püüdes võimalikult ratsionaalsemalt oma aega kasutada, keeldub Rahmetov kohtumistest inimestega, kes pole vajalikud tema üritusteks, loobub raamatute lugemisest, millede sisu on teiste, väärtuslikumate raamatute mõtete kordamine.

Rahmetov kulutab ainult tähtsusetu osa oma sissetulekuist enda jaoks, suurema osa kulutab ta üliõpilaste-stipendiaatide ülalpidamiseks, keda ta on varunud ettevalmistuseks revolutsioonilisele tegevuseks.

Erinevalt Lopuhhovist ning Kirsanovist, kes ei loobu isiklikust intiimelust, andub revolutsionäär Rahmetov tervenisti oma üritusele. Ta loobub armastusest naise vastu, maha surudes endas tekkivat tunnet, mis võiks teda kõita, revolutsioonilist tegevust takistada.

Rahmetovis näeme neid karakteerseid vene iseloomujooni, mis on omased vene rahva parimaile inimestele: mehisus, sitkus, visadus, vastupidavus — jooni, mis aitasid vene rahval vastastikuses sõpruses teiste Nõukogude maa rahvastega saavutada suure võidu saksa fašismi üle. Mitte juhuslikult oli Rahmetov Zoja Kosmodemjanskaja lemmikkangelane.

Tsensuuritingimuste tõttu ei saanud Tšernõševski otseselt kõnelda Rahmetovi revolutsioonilisest tegevusest. Kuid mõtlikul lugejal polnud raske rea mõista-andmiste põhjal teha vajalikke järeldusi. Tšernõševski kaasaegne lugeja taipas, missugusele tegevusele Rahmetov sellise visadusega valmistus.

Romaani «Mida teha?» üks iseloomulikemaist joontest seisab selles, et kirjanik kujutab seal inimesi mitte ainult sellistena, nagu nad tol ajal olid, vaid ka sellistena, nagu nad olema pidid.

Selliseid inimesi, nagu Veera Pavlovna ja Rahmetov, oli veel vähe, kuid nende arv pidi kasvama, nad olid vajalikud. Tšernõševski kangelased pälvisid jäljendamist, ja elus neid tõesti jäljendati. Meenutagem Herzeni tõendust, kes kinnitas, et enamik 60-ndail aastail Venemaalt välismaale sõitnud noortest inimestest «oli romaanist «Mida teha?» » (s. o. meenutasid Tšernõševski kangelasi).

Romaani teised kujud. Aadli-noorsoo kujud. Võrdlemisi vähe ruumi on romaanis antud «vana maailma» inimestele.

Negatiivsete joontega on romaanis kujutatud suurilma noorsugu — Mihhail Ivanovitš Storešnikov ja tema sõbrad Jean ja Serge. Need on kergemeelsed logelejad, liiderlikud noored joomarid. Nad on valmis alatustele. Et saavutada oma kergemeelsete kaaslaste kiitust, laseb Storešnikov välja paista, nagu oleks Veera Pavlovna tema armuke.

Marja Aleksejevna. Julie. Vana elamislaadi tüüpiliste inimestena esinevad Veera Pavlovna vanemad Marja Aleksejevna ja Pavel Konstantinovitš Rozalski.

Iseloomulik on Marja Aleksejevna kuju. See on erakordselt leidlik inimene, kes igast asjast oskab isiklikku kasu saada. Tema, nagu ta meeski, kogub raha sellega, et annab raha võlgu pandi vastu, kusjuures Marja Aleksejevna tegutseb riskeerivamalt kui tema mees, mispärast «tema kasusummad kasvavad kiiremini». Ta sisendab südilt oma tütresse vana moraali reegleid... Marja Aleksejevna kuju joonistades rõhutab Tšernõševski, et mitte tema pole süüdi oma pahedes. Marja Aleksejevna taolised inimesed pole halvad loomult, vaid halvad sellepärast, et sellisteks on teinud neid olukord, elu. «Nüüd te teete halbu asju,» räägib Tšernõševski Marja Aleksejevna poole pöördudes, «sellepärast, et seda nõuab teie olukord, kuid anda teile teine olukord, ja teie saate meelsasti kahjutuks...» Sel viisil pole Tšernõševski arvates oma pahedes suuremalt jaolt süüdi mitte inimesed, vaid tingimused, milledes nad elavad.

Ses suhtes on väga huvitav prantslanna Julie kuju. See «langenud», «halb» naine on loomult kena inimene, tundeline, hea, aus inimene ja tema «langemises» on süüdi tingimused, milledes ta üles kasvas ning elas.

Romaani põhiprobleemid. Uute inimeste elu kirjeldades püstitab ja lahendab Tšernõševski ajastu päevakajalisi küsimusi. Ta näitab uute inimeste perekonnaelu, kirjeldab sellist perekonda, kus puudub ebavõrdsus mehe ja naise vahel, kus pole valet, millele pahatihti oli üles ehitatud perekond aadelikus ja kodanlikus keskkonnas. Meest ja naist seob mitte ainult armastus, vaid ka hea inimlik sõprus, mis baseerub vaadete ühtsusel; mehe ja naise vahel on täielik usaldus.

Tšernõševski näitab, et perekonna mõistlikul organiseerimi-

sel isiklik tunne ei sega, vaid on abiks inimese ühiskondlik-kasulikule tööle. «... Kui palju toetab mind sinu armastus. Selle läbi saan ma iseseisvaks...» räägib oma tundest mehe (Kirsanovi) vastu Veera Pavlovna. Ja Kirsanov tõendab, et «vaimsed ning kõlbelised jõud» temas kasvavad armastuse tõttu.

Romaanis on näidatud, kuidas peab oma elu korraldama teoinimene, on näidatud, et iga inimene peab esinema «inimesena kõiges», kellele pole võõrad ka meelelahutus ning kunst.

Nägime ka, et Tšernõševski lahendab niinimetatud naisküsimust (Veera Pavlovna, Polozova-Bewmonti kuju). Üksikasjaliselt peatub autor kooperatiivsete õmblustöökodade organiseerimisel, tõendades (mitte ainult kujudega, vaid ka matemaatiliste arvestustega) kollektiivse töö ning toitlustamise kasulikkust, viies sel kombel lugeja ühiskonna sotsialistliku ümberkorraldamise poole.

Kõik need on alles esimesed sammud teel helge tuleviku poole, mille lähendamiseks võib kaasa aidata igaüks, kellele on kallis tulevik.

Kuid Tšernõševski ei piirdu sellega, et kujutab tuleviku idusid, mis juba tol ajal, 60-ndate aastate algul, hakkasid vana korra paksust koorest läbi tungima. «Veera Pavlovna neljandas unelmas» joonistab ta kauge tuleviku avara pildi — kommunismi pildi, mil teostuvad kirjaniku ja tema mõttekaaslaste unistused.

Kirjaniku joonistatud pilt on tulvil sügavat usku tema unistuse teostamise võimalusse. Ta joonistab õnnelikke inimesi, kes elavad ülisuurtes, ilusates kristallist ja alumiiniumist paleedes, mis asetsevad keset imeilusat loodust. Vastuolu vaimse ja füüsilise töö vahel on kadunud. Kerge, vaba töö vaheldub puhkuse ning meelelahutusega. Siin on «kõigil igavene kevad ja suvi ning igavene rõõm»... «Siin ei tea keegi, mis on mure ning puudus.» «Elavad uhkelt, ilusalt ning vabalt nagu vanad helleenid, surematu rõõm huultel.»

Tšernõševski aimas geniaalselt ette tehnika ning agronoomia tähtsust tulevikus, alumiiniumi osatähtsust.

Justkui ette nähes meie aastate üllatavaid saavutusi põllumajanduses, ümbritseb Tšernõševski tuleviku paleesid põldudega, milledel kasvab tohutu suurte peadega ja ebaharilike teradega nisu.

Ilus tulevik ootab kogu inimkonda, kuid Tšernõševski näeb oma unistust teostatuna kõigepealt enda juures, kodumaal. «Kas tõesti oleme meie need?» küsib Veera Pavlovna oma reisikaaslaselt. «Kas tõesti see on meie maa? Kuulsin meie laulu, nad räägivad vene keelt.» Ja reisikaaslane vastab: «Jah, sa näed lähedal jõge, — see on Oka; need inimesed oleme meie, eks sinuga olen ju mina — venelanna!»

Tuleviku suurepärase pildi lõpetab Tšernõševski palava üleskutsega armastada tulevikku, tungida tema poole, töötada tema heaks, üle tuua «temast olevikku, kuipalju suudate tuua: seevõrd on hele ning hea, rõõmu- ning lõbuküllane teie elu, kuivõrd te oskate temasse üle kanda tulevikust».

Tšernõševski uskus, et revolutsioon Venemaal puhkeb mõne aasta pärast. Romaani viimase lühikese peatüki nimetas ta «Dekoratsioonide (s. o. poliitilise olukorra) vahetuseks». Selles peatükis kujutatud episood toimub juba pärast revolutsiooni.

Romaani «Mida teha?» kui kirjandusliku teose iseärasused. Uus sisu nõuab uut vormi. Tšernõševski romaan erineb kompositsioonilt ja stiililt teravalt 40—60-ndate aastate aadlikirjanduse teostest. Romaan algab keskelt — Lopuhhovi arvatava endatapmise jutustusest, mis kronoloogiliselt järgneb pärast sündmusi, millest on juttu romaani järgnevais esimese peatüki osades ning teises peatükis.

Selline ümberpaigutus ei kujutaks endast kirjanduses midagi uut, ent Tšernõševski juures on sellel eriline tähendus. Oli vaja lugejaskonnas äratada huvi romaani vastu, ja ses suhtes oli efektne algus kohasem kui tavalise romaani aeglaselt arenev tegevus. Teisest küljest, Lopuhhovi arvatav tapmislugu ja sellega seoses olevad faktid pidid petma tsensorit, sundima teda mõtlema, et tema ees on seiklusromaan.

Romaan «Mida teha?» erineb tolle aja romaanidest autori otsese osavõtuga kangelaste elust, alatiste kommentaaridega (seletustega) kujutatavate sündmuste kohta.

Turgenev, Gontšarov ja teised 50—60-ndate aastate kirjanikud püüdsid selle poole, et lugejad ise teeksid teosest vajalikud järeldused, nad ei rõhutanud omaendi suhtumist sündmusse ega kõnelnud lugejale otseselt, et seda või teist kangelast tuleb hukka mõista, ei seletanud — välja arvatud harvad juhud — kirjeldatava sündmuse mõtet.

Teisiti on kujundatud romaan «Mida teha?». Juba esimestest lehekülgedest alates segab autor end alatasa vahele kangelaste ellu, selgitades otsekohe mõnede sündmuste mõtet ja andes kangelasele kindla hinnangu. Nii on romaani 2. peatüki kogu 5. osa pühendatud autori vestlusele Veera Pavlovnaga. Autor seletab oma kangelasele, mis temaga on toimunud, missugune inimene on Lopuhhov; annab talle iseloomustuse. Samuti peatüki lõpul Rahmetovist kõneldes räägib autor Rahmetovi-taolistest inimestest ja seletab lugejaile rahmetovite tähtsust elus.

Tähtsat osa romaanis mängivad vestlused «läbitungiva pilguga lugejaga», kelle isikus Tšernõševski naeruvääristab võhiklikku, enesega rahulolevat inimest, kes arutleb tõsistest asjadest, kuid tõeliselt midagi neist ei mõista.

Ühelt poolt toovad need vestlused nähtavale «läbitungiva pilguga lugeja» naiivse ning väära arusaamise ühest või teisest tõigast või kujust, teiselt poolt — aitavad heatahtlikult häälestatud või romaani siiralt mõista soovivat lugejat paremini orienteeruda romaani ainestikus. Aga seda just taotleski autor, sest romaan peab olema «elu õpikuks». Iseloomulik on terav viis, millega autor väljendab oma suhtumist tegelastesse. Rõhutades vaenulikku suhtumist «vana maailma» esindajatesse, avaldab Tšernõševski vahel vaimustusega, teinekord isaliku lahkusega oma arvamust uute inimeste — Lopuhhovi, Kirsanovi, Rahmetovi ja temataoliste kohta.

Suurt osa mängib romaanis dialoog (Veera Pavlovna ja Lopuhhovi vahel, Lopuhhovi ja Kirsanovi, Veera Pavlovna ja Kirsanovi vahel). Dialoogides lahenevad romaani probleemid.

Et romaan tõeliselt võiks täita «elu õpiku» funktsioone, esitab Tšernõševski romaani lehekülgedel terve rea arvutusi ning kalkulatsioone, mis tõestavad kooperatsiooni kasu ja eelist. Romaani üleni numbritega kirjutatud leheküljed — see oli veel suuremal mõõdul ebatavaline kui Tšernõševski teose teised omapärasused, mida õigusega nimetatakse «publitsistlikuks romaaniks».

Vajalikkus püstitada romaanis terve rida probleeme, mis pole seoses romaani süžeega, tõi endaga kaasa rea kõrvalepõikeid süžee põhijoonest. Sellisteks kõrvalepõigeteks olid Veera Pavlovna «unelmad». Eriti suurt tähtsust omab, nagu nägime,

«Veera Pavlovna neljas unelm». Selles on allegoorilises vormis kujutatud inimkonna minevik, olevik ja tulevik. Tähtsat osa mängib ka «esimene unelm», kus ka allegoorilises vormis kujutatakse revolutsiooni, mis toob vabastust kannatajaile, ja «teine unelm», milles «reaalse» ning «puhta» «pori» nime all kujutatakse rahvast ja «fantastilise pori» all — ekspluateerivaid klasse.

Vajalikkus petta tsensuuri valvsust sundis Tšernõševskit romaanis kasutama allegooriate ning mõista-andmiste keelt. Allegooriate keelt on laialdaselt kasutatud Veera Pavlovna «unelmais».

Romaani leheküljed on täis külvatud hulga mõistukõnedega, mis võisid olla arusaadavad ainult kaasatundvalt häälestatud lugejaile, kes olid kogenud autori poolt puudutatud küsimustes.

Veera Pavlovna kõneleb esmakordselt Lopuhhoviga, ja see jutustab talle oma «mõrsjast». Küsimusele, kes on tema mõrsja, vastab Lopuhhov: «See on mu saladus», kuid edasisest selgub, et «mõrsjaks», kes «asja korraldab nii, et ei ole vaeseid», nimetab Lopuhhov kahtlemata revolutsiooni.

Seda näitab ka tema järgmine jutuajamine Marja Alekse-jevnaga. «Kas tema mõrsja on hea? — Haruldaselt. Kas tal on kaasavara? — Praegu pole, kuid saab suure pärandi. — Suure? — Väga suure... Kas varsti? — Varsti...»

Väga palju dešifreerimist nõudvaid vihjeid on peatükis «Iseäralik inimene». Rahmetovi revolutsioonilisest tegevusest saame teada ainult mõistukõnede kaudu. Lugejale, kes pole tuttav romaanis püstitatud probleemidega, ei tule mõttessegi, et selles peatükis on juttu revolutsiooni vastu valmistumisest.

Tšernõševski romaani ilmumine oli suurimaks kirjanduslikuks sündmuseks, millel oli poliitiline tähtsus. Romaani «Mida teha?» ümber ei vaikinud mitme aasta vältel ägedad vaidlused. Ükskõikseid lugejaid polnud. Samal ajal kui eesrindlik noorsugu soojalt tervitas talle vajaliku «elu õpiku» ilmumist, suhtus tolle aja arvustajate ning kirjanike enamik romaanisse eitavalt.

Reaktsiooniline professor Tsitovitš väitis, et romaani peakangelased panevad toime kriminaalseid kuritegusid (näiteks kahe naise pidamine), ja tõendas, et Veera Pavlovna, Lopuh-

hovi ja Kirsanovi suhtes on vaja rakendada kehtiva kriminaalkoodeksi paragrahve.

Kuid vene progressiivsele noorsoole oli jutustus «Mida teha?» P. Krapotkini sõnade järgi «omamoodi ilmutuseks ja muutus programmiks. Mitte ühelgi Turgenevi jutustusel, ei ühelgi Tolstoi teosel ega mingil teise kirjaniku tööl ei olnud nii laialdast ja sügavat mõju vene noorsoole kui sellel Tšernõševski jutustusel, see kujunes omalaadseks vene noorsoo lipukirjaks.»

Romaani «Mida teha?» erakordset populaarsust tunnustasid ka Tšernõševski vaenlased. Prof. Tsitovitš kirjutas (artiklis «Mida tehakse romaanis «Mida teha?» »), et tal «pole õnnestunud kohata üliõpilast, kes poleks kuulsat romaani juba gümnaasiumis läbi lugenud».

Üliõpilasringides, üliõpilasõhtuil kuni käesoleva sajandi alguseni laulis noorsugu suurele kirjanikule pühendatud laulu:

Joogem selle terviseks,
kes «Mida teha?» kirjutas!
Joogem ta kangelaste auks,
tema ideaalide jõuks!

Väga armastas romaani ka V. I. Lenin, kes luges Tšernõševski raamatu läbi juba gümnaasiumis ja siis N. K. Krupskaja sõnade järgi «muud belletristikat luges romaani «Mida teha?» vaatenurga all. Me kõnelesime Iljitšiga romaani «Mida teha?» üle esmakordselt Siberis, ja mind imestas siis, kui hästi tundis Iljitš «Mida teha?»: ta mäletas vähimaidki pisiasju.»

Silmapaistev bulgaaria revolutsionäär-kommunist sm. Dimitrov meenutab erakordset mõju, mida temasse on avaldanud Tšernõševski raamat.

«Romaan «Mida teha?»,» kirjutab Dimitrov, «avaldas isiklikult minusse kui nooresse töölisse, kes oli siis astunud esimesi samme revolutsioonilise liikumise alal Bulgaarias, tavatu sügavat, vastupandamatut mõju ... Ja pean ütlema, ei enne ega pärast ole olnud ühtegi kirjanduslikku teost, mis nii sügavalt oleks mõjutanud minu revolutsioonilist kasvatust kui Tšernõševski romaan. Minu lemmikuks oli eriti Rahmetov. Ja ma ei

kahtle sugugi selles, et nimelt see heategev mõju minu noores eas aitas väga palju kaasa minu kui proletaarse revolutsionääri kasvatamisel.»

Tšernõševski K. Marxi ja V. I. Lenini hinnangus.

K. Marx ja V. I. Lenin andsid kõrge hinnangu Tšernõševskile ning ta tegevusele.

Marx nimetab Tšernõševskit «suureks vene õpetlaseks» (Marx, «Kapital», I k., järelsõna 2. väljaandele). Ta arvas, et Tšernõševski poliitiline surm (s. o. väljasaatmine) on kaotuseks õpetlaste maailmale mitte ainult Venemaal, vaid kogu Euroopas.

«Kõigist kaasaegseist ökonomistidest,» ütles Marx, «on Tšernõševski ainuke tõeliselt originaalne mõtleja . . .» «Tema tööd on täis algupära, jõudu ning sügavust.»

Artiklis «Herzeni mälestuseks»[434] määratles V. I. Lenin Tšernõševski koha vene revolutsioonilise liikumise ajaloos selliselt: «. . . Dekabristid äratasid Herzeni. Herzen arendas revolutsioonilist agitatsiooni. Sellest haarasid kinni, seda laiendasid kõvendasid ja karastasid revolutsionäärid-raznotšinetsid alates Tšernõševskist ja lõpetades «Narodnaja Volja» kangelastega.» (L e n i n, Teosed, XV k., lk. 468.)

Lenini sõnade järgi Tšernõševski «oli mitte ainult sotsialist-utopist. Ta oli ka revolutsiooniline demokraat, ta oskas mõjutada kõiki oma aja poliitilisi sündmusi revolutsioonilises vaimus, viies tsensuuri tõkkeist ning takistustest läbi talurahvarevolutsiooni idee, masside võitluse idee kõigi vanade võimude kukutamiseks». (L e n i n, Teosed, XV k., lk. 144.) Teises kohas ütleb Lenin, et Tšernõševski teostest «puhub klassivõitluse hõngu».

Tšernõševski demokratismi nimetab Lenin «talumehelikuks», kuivõrd suur vene demokraat oli ideeliselt tihedas seoses talurahvaga.

---

[434] «Памяти Герцена».

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missuguse ülesande püstitas Tšernõševski, kui ta oma romaani keskseks episoodiks tegi Veera Pavlovna ja Lopuhhovi suhete katkestamise loo?
2. Kuidas teostavad Lopuhhov ja Kirsanov mõistliku egoismi teooriat?
3. Milles seisab Lopuhhovi ja Kirsanovi iseloomu vahe?
4. Leidke fraase, milledes eriti eredalt on väljendatud autori suhe oma kangelastesse (Lopuhhovisse, Kirsanovisse, Veera Pavlovnasse, Rahmetovisse, Marja Aleksejevnasse).
5. Mis on ühist ja erinevat Veera Pavlovna ja Olga Iljinskaja iseloomus ning saatuses?
6. Mis on romaanis «Mida teha?» aktuaalne ka meie ajal?

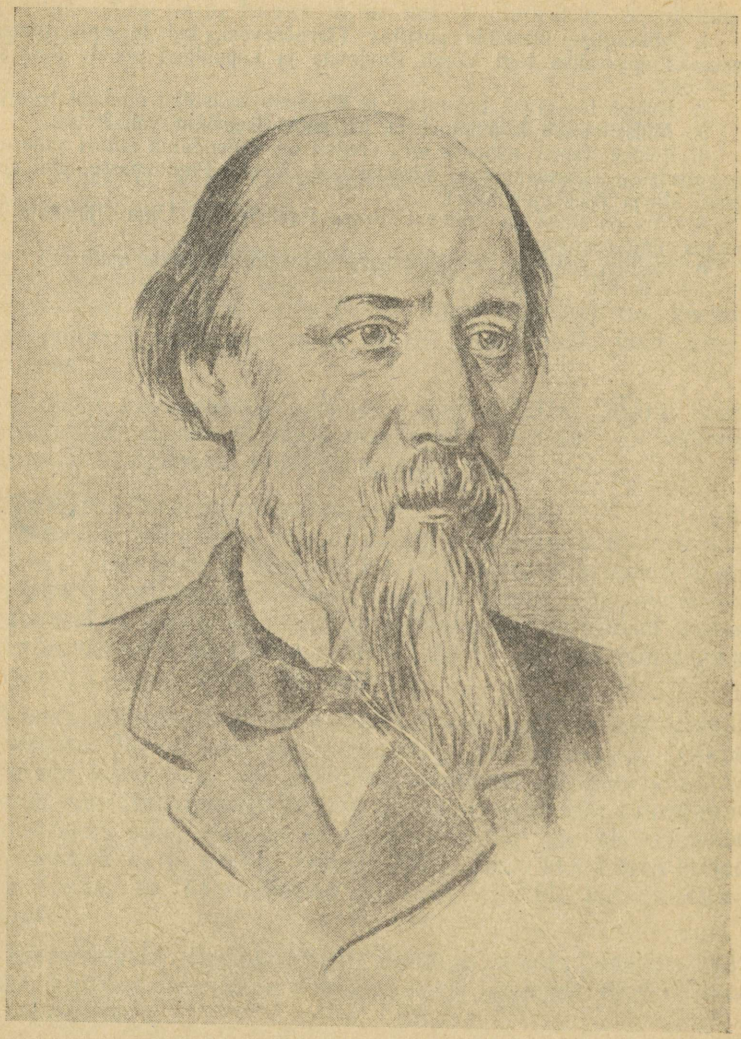

N. A. Nekrassov.

N. A. Nekrassov.

(1821—1878.)

Suur vene luuletaja Nikolai Aleksejevitš Nekrassov kasvas üles aadliku-mõisniku perekonnas. Ta sündis 1821. a. 4. detsembril Juzvino alevis Podoolia kubermangus, kus tollal oli polk, milles ta isa teenis ohvitserina.

1824. aastal läheb Aleksei Sergejevitš Nekrassov (luuletaja isa) erru ja asub ühes oma perekonnaga elama Jaroslavli kubermangu pärusmõisa Grešnevosse, suure Vene jõe Volga kaldale.

Luuletaja lapsepõlv. Nekrassovi mõisas valitses range eluviis. Juba poisikesena nägi tulevane luuletaja «kodukohakeses» seda, mida nimetatakse «pärisorjusliku korra õuduseks»: pärisorjade ebainimlikku sunnitööd, härra ja tema käsilaste piiritut omavoli, julma ihunuhtlust, millest isiklikult võttis osa Nekrassovi isa, põikpäine, jõhker ning liiderlik härra. Pärisorjusliku elukorra süngeid pilte täiendas see, mida poiss nägi isa mõisa läheduses kulgeval Vladimirkal, suurel teel, mida mööda «aeti» Siberisse vange, ja Volgal, kus kajas ülejõukäiva töö raskuse all ägavate burlakkide[435] kaeblik, oigamisetaoline laul.

Kuid sellel süngel elul olid ka heledad küljed. Volgal, mida Nekrassov hiljem nimetas «orjuse ning ahastuse jõeks», kuulis tulevane luuletaja mitte ainult burlakkide oigeid. Volga kaldail kuulis ta küll ka tema «laisa aeglase laine» lahket kohisemist, küll rohutirtsude rõõmsat sirinat, küll vuttide kisa kaldaäärseil

---

435 Burlakk — köiega laevavedaja Volga jõel.

aasadel. Volgal õppis ta armastama vene loodust. Suur jõgi sisendas tasse armastust vabaduse, avaruse ja vene uljaste iseloomude vastu. Luuletaja lapsepõlve heledaks küljeks olid ta mängud talupoistega. Isa valjust keelust hoolimata oli ta alaliselt koos talulastega ja armastas neid kõigest hingest kogu eluaja.

Luuletaja ema. Ent tõeliseks valgusekiireks tema lapsepõlve kurbadel aastatel oli tema ema Jelena Andrejevna, suure hingelise iluga, hea, tark ning kultuurne naine. Tema oli see, kes oma sõnade ning tegudega sundis poega vihkama pärisorjust ja armastama ning usaldama lihtrahvast.

Olles ise mehe-põikpea orjaks, püüdis Jelena Andrejevna vahel mõisateenijaid kaitsta tema vägivalla ning viha eest; taoti, kui see osutus võimalikuks, vabastas ta mehe eest varjates haigeid talunaisi raskest tööst. «Orjade» eest seismine läks «prouale» mõnikord kalliks maksma: härra «karistav käsi» langes ka tema selga.

Jelena Andrejevna sisendas oma pojasse ka armastust kirjanduse ja muusika vastu: omamoodi jutustas ta pojale Dante'st ja Shakespeare'ist, laulis (tal oli hea hääl), mängis klaverit. Tema kuju jäi luuletajale alaliseks kõige helge ning kauni kehastuseks. Temale pühendas ta palju vaimustatud värsse. Ta kirjutas talle piinava surmahaiguse päevil. Temale on suunatud read, tulvil tänu ning armastust:

О мать моя! Подвигнут я тобою:
Во мне спасла живую душу ты!

Oh mu ema! Oled mind ergutanud:
sina päästsid mus elava hinge!

Teisiti suhtus Nekrassov isasse, kes oli talle põikpäisuse, omavoli ning valjuse kehastuseks.

Luuletaja isa. Luuletuses «Kodumaa»[436] ei säästa luuletaja isa, nimetades teda «morniks võhikuks», ja, joonistanud oma mälestuses kodukohtade külastamisega esilemanatud sünge pildi, lõpetab selle isale hävitava kaksikvärsiga:

[436] «Родина».

И только тот один, кто всех ссбой давил,
Свободно и дышал, и действовал, и жил.

Ja ainult see üksi, kes ise kõiki rõhus,
vabalt hingas ja tegutses ja elas.

Midagi, muide, õpetas tulevasele luuletajale ka isa, kes võttis poissi endaga kaasa jahile: kümneaastasena oli tast saanud juba osav, julge laskja. Ta põlgas argust, oli järeleandmatu, oskas üle saada takistustest ja raskustest. Kord hilissügisel, kui järv, kus poiss küttis, oli juba kohati jääga kaetud, tulistas ta maha pardi. Koer ei julgenud saagi järele ujuda. Siis kargas poiss ise vette ja sai pardi kätte. Visadus ning järeleandmatus eesmärgi taotlemisel, mis olid istutatud tulevasse luuletajasse juba lapsepõlves, olid hiljem talle elus väga vajalikud.

Gümnaasiumis. 1832. aastal astus Nekrassov Jaroslavli gümnaasiumi. Gümnaasium ei suutnud juurdlevat noorukit rahuldada. Jaroslavli õpetajad suhtusid õpetamisse bürokraatlikult, formalistlikult, ja paljud neist, nagu näiteks füüsikaõpetaja, tundsid halvasti oma ainet. Tavaliselt anti õpiülesanded lihtsalt õpiku järgi üles, ilma ettevalmistava seletuseta. Kasvatuse tähtsaimaks meetodiks oli peks. Mõned õpetajad purjutasid ja ilmusid joobnud olekus tundi. Kreeka keele õpetaja Miljajev kolas ebakaines olekus mööda linna ja riidles putkavahtidega.

Kuuendasse klassi üleminekul ei sooritanud Nekrassov eksamit, jäi klassi teiseks aastaks ja lahkus gümnaasiumist.

Tollal oli ta juba paljulugenud nooruk. Eriti armastas ta Byron'it ja Puškinit, viimase luuletustest — oodi «Vabadus»[437].

Kolimine Peterburi. Peterburi elu esimesed aastad. 1838. aastal saatis isa noore Nekrassovi Peterburi, kus viimane pidi astuma sõjaväeteenistusse. Seitsmeteistkümne-aastane Nekrassov tuli pealinna viimasel kahel-kolmel aastal kirjutatud luuletuste vihikuga, peaaegu rahata, kuid unistustega kuulsusest ning otsusega astuda ülikooli. Kui ta oma otsusest koju teatas, ütles isa temast lahti ja, lakanud talle andmast vähimatki ainelist toetust, jättis ta tema enda hoolde.

Tulevasel luuletajal algas sunnitööelu, alalise rahapuuduse

437 «Вольность».

ning nälgimise aastad. Ta võis ülikooli pääseda ainult vabakuulajana, s. o. ta sai loa kuulata loenguid, kuid õiguseta eksameid sooritada ja kasutada mingisuguseidki üliõpilaste privileege. Noormehe elu täitsid tervenisti krossiliste teenimisvõimaluste otsingud, humoristlike luuletuste ja retsensioonide kirjutamine. Tõsi küll, ta katsus välja anda maalt kaasavõetud luuletusi. 1840. aastal ilmusid need kogumikuna nimetuse all «Unistused ja helid»[438], kuid see Nekrassovi esimene katse kirjandusse pääseda jäi talle ta noorusaja raskeimaks mälestuseks. Lootus teenida ei täitunud; raamat kutsus esile rea eitavaid arvustusi, millede hulgas oli ka Belinski hävitav arvustus, kes ajakirjas «Otetšestvennõje zapiski»[439] Nekrassovi raamatu kohta kirjutas, et «keskpärasus luuletustes on ebatalutav». Kogumikus «Unistused ja helid» ilmunud luuletused polnud just väga halvad. Kuid neil puudus originaalsus, nende hulgas oli Lermontovi, Žukovski ja ühe tollal moodsa, kuid teisejärgulise luuletaja Benediktovi luuletuste jäljendusi. Kogumiku ebaõnnestumine muutis Nekrassovi oma luuletuste vastu nõudlikumaks.

Esimesil aastail elas Nekrassov Peterburis erakordselt raskeis tingimustes. Mida kõike tuli noormehel teha selleks, et mitte surra nälga! Kord tuli tal koostada müürileht «Vahakujude Kabineti» jaoks. Teinekord võttis ta redigeerida käsikirja mesilastekasvatuse mitmesuguseist viisidest. Töötada tuli päeval kui ka öösel, kuid siiski puudus vahel raha leiva ostmiseks. Hiljem meenutas Nekrassov ise, kuidas ta näljapäevil käis ühes restoranis Morskaja tänaval, kus lubati ajalehti lugeda, kuigi endale midagi ei tellinud. «Juhtus, et võtad silmakirjaks ajalehe ette, ise aga nihutad leivataldriku enda poole ja sööd.»

Mitte loengute kuulamine ülikoolis, vaid intelligendi-proletaarlase tõeline sunnitöö-elu oli Nekrassovile tõeliseks «kõrgemaks kooliks».

See, mida Nekrassov noil aastail Peterburis nägi, sai aineks tema linnateemalistele luuletustele, poeemile «Õnnetud»[440] ja tsükli «Tänaval»[441] lühikesile, kuid elavaile visandeile.

438 «Мечты и звуки».
439 «Isamaalised Kirjad».
440 «Несчастные».
441 «На улице».

Kirjandusliku tegevuse algus. Rasked elutingimused ei murdnud luuletaja elutahet. Visadus, mida oli kasvatatud temas lapsepõlves, aitas teda eesmärgi saavutamisel — ta sai literaadiks.

Kuni 40-ndate aastate keskpaigani oli ta kirjutanud ja paigutanud kümneisse ajakirjadesse ning -lehtedesse kümne varjunime all (Ivan Borodavkin, Buhhalov, Nik-Nek jt.) kümneid naljamänge, humoristlikke luuletusi, retsensioone ja jutustusi.

Need olid teosed, milledes taoti tundus talenti, ilmnesid luuleoskus, tähelepanu, teravmeelsus, kuid polnud veel seda ideelist sügavust, mis on iseloomustav Nekrassovi küpsedele luuletustele. Tõeliselt nekrassovlikud luuletused ilmuvad 40-ndate aastate keskpaiku. See periood Nekrassovi elus on tihedas seoses suure Belinski nimega, kellega luuletaja tutvus 1842. aastal.

Kirjastustegevuse algus. Sõprus Belinskiga. Sel ajal hakkas Nekrassovi aineline seisund paranema: ta asus kirjastustegevusse. 1843. aastal ilmus Nekrassovi kirjastusel väike raamatuke pealkirja all «Piltideta kirjutised värssides»[442]. Raamatukesel oli menu, mis ergutas Nekrassovit kirjastama uusi raamatuid. Aasta pärast andis ta välja brošüüri Krõlovi kohta. Sellesse aega kuulub Nekrassovi sõprus Belinskiga. Demokraadina ja «pleibeina» tundis ja nägi Belinski Nekrassovis oma inimest. Vestlused suure arvustajaga andsid Nekrassovi tegevusele uue suuna. Belinski sisendas talle, et ta on kohustatud kirjutama kannatajaist, rõhutuist. Ta esimene luuletus selles uues tõelises Nekrassovi vaimus — «Teel»[443] — ilmus tema enda kirjastatud «Peterburi kogumikus»[444] 1846. aastal. Sel oli ülisuur edu demokraatlikult häälestatud lugejaskonnas. Kui Nekrassov luges selle luuletuse Belinskile ette, siis embas see luuletajat ja peaaegu pisarais ütles: «Kas te teate, et olete luuletaja — ja tõeline luuletaja?» Luuletus «Teel» sai Nekrassovi suure luuletee alguseks. Varsti kirjutas ta luuletuse «Kodumaa»[445], mis avaldas Belinskile mitte väiksemat mõju.

---

442 «Статейки в стихах без картинок».
443 «В дороге».
444 «Петербургский сборник».
445 «Родина».

Nekrassov astus Belinski ringi, lähenes silmapaistvaile kirjanikele.

Nekrassov «Sovremenniku» väljaandjana. 1846. a. lõpul võttis Nekrassov koos Ivan Panajeviga rendile ajakirja «Sovremennik» (mille Puškin oli asutanud 1836. aastal). 1847. a. jaanuaris ilmus selle ajakirja esimene number ja sest ajast saadik peaaegu 20 aasta vältel oli Nekrassovi elu tervenisti ühenduses «Sovremennikuga». «Sovremennik» on Nekrassovile maksma läinud palju uneta öid, suurt vaeva, alalisi ärevusi ning askeldusi. Pärast 1848. aasta revolutsioonilisi sündmusi vene tsensuur raevutses ja leidis «revolutsiooni» kõige süütumaiski luuletustes ning jutustustes.

Kuid Nekrassovi-toimetaja vaev polnud asjatu. Tema organiseerimisanne, tema oskus tõmmata ajakirja juurde kaasaegse kirjanduse paremik muutsid «Sovremenniku» tolle aja parimaks ajakirjaks. Siin leidsid esmakordselt tunnustust Dostojevski, Turgenev, Gontšarov, Leo Tolstoi, Tšernõševski, Dobroljubov, luuletajad Fet ja Tjutšev.

Palju vaeva ning askeldusi tekitasid Nekrassovile tsensuuri keelud.

Mõnikord viskas tsensuur ajakirjast välja kogu belletristika. Ja siis tuli Nekrassovil ajakirja järjekordne number täita tema enese ja lähemate kaastööliste teostega.

Tuliselt suhtus luuletaja Sevastoopoli sündmustesse 1854.—1855. aastal. Nende kajastust leiame ta luuletustes («Vaikus»[446], «14. juuni»). 50-ndate aastate keskpaiku oli Nekrassov raskesti haige, kuid haigusest hoolimata mõtles osa võtta Krimmi sõjast. 12. juulil 1855 kirjutas ta Turgenevile: «Tahaksin Sevastoopolisse sõita. Sina ära naera selle üle. See soov on minus tugev ning tõsine — kardan, kas pole juba hilja . . .» Tema soovil polnud määratud teostuda . . .

1856. aastal ilmus Nekrassovi esimene luuletuskogu, millel oli tohutu suur edu. Sellest, kuidas lugejaskond suhtus sellesse raamatusse, kirjutas Tšernõševski välismaal ravimisel viibivale Nekrassovile: «Vaimustus on üldine. Vaevalt oli Puškini esimestel poeemidel ja «Revidendil» või «Surnud hingedel» selline edu.»

---

[446] «Тишина».

Nekrassovi laulud üllatasid lugejat oma sisuga. Esmakordselt olid suure luuletaja luuletuskogus esikohal värsid rahva kannatustest, rikaste vihkamisest, näljast, raskest tööst ...

Tol ajal hakkasid «Sovremennikus» peaosa etendama Tšernõševski ja Dobroljubov ning ajakiri hakkas muutuma revolutsioonilise demokraatia häälekandjaks. Ajakirja ideelise ühtsuse nimel otsustas Nekrassov lahku lüüa ajakirja endistest kaastöölistest Tolstoist, Družininist, Fetist ja Turgenevist. Nende asemele kutsuti ajakirja juurde kirjanikud, kes ei kuulunud priviligeeritud aadliklassi: Pomjalovski, Rešetnikov, Nikolai Uspenski. Oli 50-ndate aastate lõpp ja 60-ndate aastate algus, talurahva-reformi ettevalmistamise aeg, millesse Nekrassovi ajakiri ei suhtunud kaasatundvalt, mitte uskudes talurahva tõelise vabastamise võimalusse ülaltpoolt. Nekrassov ise oli ühisel arvamisel oma kaastööliste Tšernõševski ja Dobroljuboviga. Ja kui kaua-oodatud «vabaduse»-manifest oli välja kuulutatud, siis osutus see Nekrassovile veel vähem vastuvõetavaks, kui ta oli oodanud.

Missuguse mulje avaldas luuletajasse «vabadus», sellest jutustab Tšernõševski:

«Sel päeval, kui oli avalikult välja kuulutatud asja otsus, astun hommikul Nekrassovi magamistuppa. Ta lamab, pea patjadel. Paremas käes on tal see trükitud leht, milles on välja kuulutatud talupoegade asja otsus. Näol on kurbuse ilme, pilk langetatud rinnale ... Minu sisseastumisel ta võpatas, tõusis asemelt üles ja ütles ärevusega:

«Ah siis niisugune on see vabadus! Vaat, missugune ta küll on.» »

50-ndate aastate teine pool ja 60-ndate aastate algus olid Nekrassovi poeetilise talendi õitseajaks. Neil aastail ilmuvad ajakirja lehekülgedel sellised tähtsad teosed, nagu «Mõtisklused paraaduksel»[447], «Laul Jerjomuškale»[448], oivaline poeem «Külm Punanina»[449] ja «Raudtee»[450] — luuletus, mis avaldas suurt mõju vene revolutsioonilise noorsoo paljudele põlvkondadele.

---

447 «Размышления у парадного подъезда».
448 «Песня Ерёмушке».
449 «Мороз, Красный нос».
450 «Железная дорога».

«Sovremenniku» olemasolu viimased aastad olid raskeks ajaks ajakirja elus. 1861. aastal suri 26-aastasena Dobroljubov. Tema surm vapustas Nekrassovit hingepõhjani. 1862. aastal areteeriti Tšernõševski. Uued kaastöölised ei suutnud lahkunuid asendada. Tsensuur raevutses. Ajakiri langes rahatrahvide alla. 1862. aastal katkestati «Sovremenniku» väljaandmine kaheksaks kuuks. 1866. aastal, pärast Aleksander II tapmiskatset Karakozovi poolt, suleti ajakiri jäädavalt. Nekrassov, kellel väljaspool ajakirja polnud eluvõimalust, otsustas teha meeleheitliku teo. Ta kirjutas ülistava luuletuse Poola rahustaja Muravjovi auks, keda kutsuti «Poojaks». Muravjovist sõltus «Sovremenniku» saatus, ja Nekrassov lootis selle luuletusega saavutada ajakirja taastamist. Poeet luges luuletuse Muravjovile pärast ametlikku lõunasööki avalikult ette, kuid nägi kohe, et ta oli teinud hirmsa vea. Ajakirja ta oma oodiga ei päästnud, kuid noorsugu nägi Nekrassovi teos revolutsioonilise ürituse reetmist. See tegu tõi luuletajale raskeid elamusi. Isegi suremas haige olles needis ta end «ebaõige heli» pärast, nagu ta oma saatuslikku viga nimetas.

«Isamaalised kirjad». Pärast kaheaastast vaheaega alustas Nekrassov jälle kirjastustegevust. Seekord rentis ta Krajevskilt ajakirja «Otetšestvennõje zapiski», mis varsti asendas suletud «Sovremennikut», koondades enda ümber literaate-demokraate. Siin hakkasid tööle sellised kirjanikud, nagu Saltõkov-Štšedrin, Gleb Uspenski ja A. N. Ostrovski. Nekrassov asus innuga ajakirjanduslikule tööle, mis nõudis endale luuletaja kogu aja, kes loomingulisele tööle sai asuda ainult suvepuhkuse ajal. Noorsugu, kes oli pühendunud võitlusele vene rahva õnne eest, hakkas Nekrassovis nägema suurimat vene luuletajat. Nekrassovi nooremate kaasaeglaste mälestused kohtamistest luuletajaga on vaimustatud, harda suhtumise elav tunnistus revolutsiooniliselt häälestatud noorsoo poolt.

«Nekrassov seisab igas suhtes võrratult kõrgemal kõigist vene luuletajaist,» kirjutas keegi revolutsiooniliselt häälestatud literaatidest.

Grigori Matštet, üks tuntumaist progressiivseist kirjanikest, kirjeldab järgmiselt oma muljeid kohtumisest Nekrassovi-toimetajaga: «. . . Ma istusin, ja näis, et ei uskunud ennast, oma õnne, — ega uskunud: on need minu kõrvad, mis kuulevad, on

need minu silmad, mis näevad ... Kuid ma ei maganud, ei viibinud unelmais: suur poeet, kes on äratanud meie südamed ja läitnud neis armastuse ning usu pühad sädemed, on tõesti minu ees, — ja te ise mõistate minu olukorda ... Oleks mulle pakutud toredaimat diadeemi, oleks kõik maailma hüvangud mu jalgade ette heidetud, ma oleksin kõrvale pöördunud, oleksin ükskõikselt neist mööda sammunud, sest et, mulle näis, mul oli rohkem, võrratult rohkem.»

Nekrassovi töö kunstilise loomingu alal. «Otetšestvennõje zapiski» neelas ära tohutu suure osa Nekrassovi ajast ning vaevast, kuid suvepuhkuse-perioodil leidis ta siiski aega tööks oma poeemide kallal. Tema peamiseks ürituseks neil aastail oli ajakirjandusliku töö kõrval töö poeemi «Kellel on Venemaal hea elada»[451] kallal, mida ta oli alustanud juba 1863. aasta paiku. Peale selle poeemi kirjutas Nekrassov «Otetšestvennõje zapiski» perioodil veel «Vanaisa»[452] (1870), «Naisdekabristid» («Vene naised»)[453] (1871—1872) ja «Kaasaeglased»[454] (1875).

Luuletaja ei kaotanud sidemeid Volgaga. Igal suvel sõitis ta kodupaikadesse ja käis ühes sõprade-talupoegadega jahil. Mõnikord hulkus ta mitu päeva ja ööd järgemööda mööda metsi ning soid, astus küladesse sisse ja ööbis talumajades. Selliste matkade ajal nautis luuletaja kodumaa loodust ja kogus materjali oma tulevaste teoste jaoks. Nekrassovi jahikaaslased armastasid teda väga.

Nekrassovi suhted talupoegadega. Gavrila Zahharovile, ühele oma jahikaaslastest, pühendas luuletaja 60-ndate aastate algul poeemi «Harjuskid»[455]. On säilinud selle talumehe poolt 1869. aastal kirjutatud liigutav kiri. See lihtne inimene leidis suure luuletaja jaoks palju sooje sõnu: «Hakkas mu süda igatsust tundma, et pole ammu näinud Sind, kirgast jahikulli.» «On ju väga hale meel Sinust, Sa mu põdurake, oh kuidas kipub süda mu rinnast Sinule vastu ...» Kiri räägib sellest, et Nek-

---

451 «Кому на Руси жить хорошо».
452 «Дедушка».
453 «Декабристки» («Русские женщины»).
454 «Современники».
455 «Коробейники».

rassov armastas vene rahvast mitte ainult oma luuletustes... Seda kinnitavad ka teiste talupoegade mälestused luuletajast. Kui ühel neist suri hobune, siis andis Nekrassov talle oma hobuse.

Elavalt kaasa tundes rahvaharidusele võtab Nekrassov vastu Grešnevo lähedal oleva Abakumtsevo küla kooli kuraatori ameti, millises kohas ta ise üles kasvas. Kool asutati tema kulul ja kuni elu lõpuni toetas luuletaja seda aineliselt.

Nekrassovi populaarsuse kasv 70-ndail aastail. 70-ndad aastad on Nekrassovi kuulsuseaeg. Üksteise järel ilmuvad ta luuletuskogud. Suureneb ta lugejaskond. Ikka enam ning enam pälvib ta rahva kannatuste lauliku nimetust, ikka tihedamaks kujunevad tema sidemed revolutsionääridega. 1873. aastal ilmub revolutsioonilise sisuga illegaalne «Uute värsside ja laulude kogu»[456]. Nende «uute värsside ja laulude» hulgas on terve rida Nekrassovi luuletusi.

Nekrassovi elu viimased aastad. 1876. aasta algul ilmusid raske haiguse (vähktõve) esimesed tunnused, milline haigus viis Nekrassovi hauda. Haigus arenes kiiresti, tekitades Nekrassovile talumatuid kannatusi. Sama aasta sügisel sõitis ta Krimmi, kuid sõit ei toonud talle mingisugust kergendust. Saltõkov-Štšedrin, kes nägi luuletajat kohe pärast tema naasmist Krimmist, kirjutas oma tuttavale: «Krimmist naasis Nekrassov — päris surnud inimene. Ei und, ei söögiisu — kõik on kadunud.»

Veel aasta otsa vältas piinarikas surmaheitlus. Ennastsalgavalt hoolitsesid luuletaja eest ta õde ja naine Sinaida Nikolajevna. Voodis lamades ei lahkunud Nekrassov sulest. Raske haigena kirjutas ta luuletusi. Mõnes neist kõneleb ta oma kannatustest.

Нет ни охоты, ни силы терпеть Невыносимую муку кромешную . .	Pole himu ega jõudu kannatada talumatut, rasket piina ...

kirjutab ta ühes luuletuses, ja teises, milles pöördub Muusa poole, palub «tulla luuletaja silmi sulgema». Mõnikord pöör-

[456] «Сборник новых стихов и песен».

dub ta mineviku poole, töötab poeemi «Ema»[457] kallal. Ent taoti pöördub ta tuleviku poole, ja siis süttivad ta surmaeelsed värsid usust oma kodumaa tulevasse õnnesse. Sellise usuga on täidetud tema «Hällilaulu»[458] read:

Усни, страдалец терпеливый!
Свободной, гордой и счастливой
Увидишь родину свою,
Баю-баю-баю-баю!

Uinu, kannatlik kannataja!
Vabana, uhkena ja õnnelikuna
näed oma kodumaad.
Äiu-äiu-äiu-äiu!

(Need sõnad on luuletaja pannud kadunud ema suhu.)

Et pisutki leevendada poeedi raskeid piinasid ning pikendada ta elu, kutsuti Viinist tähtis kirurg. Operatsioon, mille see tegi, aitas ainult vähe haiget, kes pikkamisi lähenes vältimatule lõpule. Viimseil kuudel sai ta magada ainult tugeva narkoosi all.

Teated suure luuletaja lootusetust seisundist ulatusid Venemaa kõige kaugemaisse nurkadesse. Luuletaja sai kümneid kirju tuntud ja isegi mittetuntud sõpradelt ning oma talendi austajailt. Lühikest aega enne tema surma saabus kiri kaugest Viljuiskist, kus kõrvalises kolkas ja üksilduses vaevles Nekrassovi sõber ning võitluskaaslane Tšernõševski. Suur revolutsionäär kirjutas oma sugulasele Põpinile: «Kui Nekrassov selle kirja saabumisel veel hingab, siis ütle talle, et ma armastan teda kuumalt kui inimest, et ma tänan teda hea suhtumise eest minusse ja et ma suudlen teda, et ma olen veendunud: tema kuulsus on surematu ... Ma nutan valjusti tema pärast. Ta oli tõesti väga kõrge hingelise õilsusega ja suure mõistusega inimene ...»

Tšernõševski kiri mõjus Nekrassovisse põrutavalt.

Vaevalt kuuldava sosinaga ütles surija: «Ütelge Nikolai Gavrilovitšile, et ma teda väga tänan ... Ma olen nüüd lohutatud ... Tema sõnad on mulle kallimad kui kellegi teise sõnad ...»

Nekrassovi surm ja matused. Nekrassov suri 8. jaanuaril 1878. Oli kõva pakane, aga suure vene luuletaja puusärgi järel käis tuhandeid inimesi. Rühm revolutsionääre kandis pärga

[457] «Мать».
[458] «Колыбельная песня».

pealkirjaga «Sotsialistidelt». Matused muutusid rahva suure armastuse demonstratsiooniks oma luuletaja vastu ja ühtlasi poliitiliseks demonstratsiooniks. Kõnelejate hulgas, kes luuletaja haual kõnelesid, oli kuulus kirjanik Dostojevski. Kui ta ütles, et Nekrassovit kui luuletajat võib seada vahetult Puškini ja Lermontovi kõrvale, siis hüüti noorsoo hulgast: «Kõrgemale! Kõrgemale!...» Noortele revolutsionääridele oli Nekrassov mitte ainult luuletaja, vaid ka õpetaja.

Nekrassovi surm kajastus paljude kaasaegsete luuletajate palavais värssides. Ilusa luuletuse suure rahvaluuletaja mälestuseks kirjutas noor luuletaja Borovikovski.

Смолкли поэта уста благородные,
Но ты оставил нам песни свободные,
Ты научил нас не падать в борьбе.
Вечная память тебе!..

Vaikis luuletaja õilis suu,
kuid sa jätsid meile vabad laulud,
sa õpetasid meid mitte langema võitluses.
Igavene mälestus sinule!...

NEKRASSOV LUULETAJA OSAST JA LUULEST.

Kogu oma loomingulise tee ulatuses rõhutas Nekrassov visalt oma luule veresidet rahvaga.

Üksikasjaliselt väljendab Nekrassov oma vaateid luuletaja ning luule osa kohta oma väikeses poeemis «Luuletaja ja kodanik»[459], mis ilmus 1856. aastal.

Luuletus on kirjutatud kodaniku ja luuletaja vestluse vormis. Kodaniku suhu paigutab Nekrassov oma sisimad vaated luuletaja ning luule osast ajaloo ägedail sõjakail perioodidel. Paljud kodaniku poolt poeemis väljendatud mõtted on meile saanud vastuvaidlematuiks tõdedeks, ja vorm, milles need on väljendatud, on niivõrd täiuslik, et need on muutunud aforismideks. Selline on kodaniku õpetus luuletajale: «Luuletaja võid sa ka mitte olla, kuid kodanik oled sa kohustatud olema.»

Poeemi kogu ulatuses kordub visalt mõte sellest, et luule peab teenima ühiskondlikke ülesandeid. Eriti kehtib see ajaloo

[459] «Поэт и гражданин».

kriitiliste perioodide kohta. Sellistel perioodidel pole luuletajal õigust vaikida.

С твоим талантом стыдно спать, — Sinu talendiga on häbi magada,

kõneleb kodanik luuletajale ja lisab juurde:

Ещё стыдней в годину горя
Красу долин, небес и моря
И ласку милой воспевать.

Veel häbiväärsem on mure-aastal
orgude, taevaste ning mere ilu
ja kallima armu ülistada.

Kui kodumaa elab üle raskeid päevi, siis pole luuletajal õigust oma talenti kulutada hümnide loomiseks loodusele ja kallimale. Ta peab selle andma oma rahva ja kodumaa teenimiseks.

Kuid kodumaad teenida tähendab valmis olla tema eest surema. «Kodaniku» suu läbi kutsub Nekrassov luuletajat üles:

Иди в огонь за честь отчизны,
За убежденья, за любовь...
Иди и гибни безупрёчно.
Умрёшь не даром. Дело прочно,
Когда под ним струится кровь.

Mine tulle kodumaa au eest,
veenete, armastuse eest ...
Mine ning hukku etteheitest vabana.
Ei sure sa asjatult. Asi on kindel,
kui tema eest voolab veri.

See kutse, mis on suunatud «väärikale kodanikule», käib esmajoones luuletaja kohta, sest luuletaja oma kõrge kutsumuse tõttu on kohustatud pühenduma ühiskonna teenimisele.

Будь гражданин! Служа искусству,
Для блага ближнего живи,
Свой гений подчиняя чувству
Всеобнимающей любви ...

Ole kodanik! Teenides kunsti
ela ligimese heaks,
oma geeniust allutades
kõikehõlmava armastuse tundele ...

Allutada kogu oma looming viimse reakeseni «kõikehõlmavale armastusele» inimeste vastu, kodumaa vastu — nõnda on Nekrassov mõistnud luuletaja kohust, nimelt nõnda on seda mõistnud Belinski, Tšernõševski ja Dobroljubov!... Ja kogu oma elu vältel pole Nekrassov kordagi muutnud oma sellist arusaamist luuletaja osast ühiskonnas.

Luuletus «Eleegia». Oma luuletegevuse lõpul kirjutab Nekrassov luuletuse «Eleegia», milles ta uuesti püstitab küsimuse luule osast. See oli 70-ndate aastate keskpaiku, kui «mõõdukais» ringkondades ikka sagedamini avaldati mõtet, et kui

rahvas on «vabastatud», siis on imelik kõnelda rahva mingisuguseist kannatustest. Selles luuletuses vastab Nekrassov neile, kes arvavad, et «rahva kannatuse» teema luules on vananenud, et rahvas on õnnelik. Luuletus on pühendatud luuletaja sõbrale A. N. Jerakovile ja Nekrassovi enda tunnistuse järgi on südamlikem ning armastatuim «minu poolt viimasel ajal kirjutatuist».

Luuletus koosneb neljast osast.

Esimeses osas kordab luuletaja oma lemmikmõtet: luule peab teenima rahvast.

Толпе напоминать, что бедствует народ
В то время, как она ликует и поёт,
К народу возбуждать вниманье сильных мира, —
Чему достойнее служить могла бы лира? . .

Rahvahulgale meelde tuletada, et rahvas vaevleb
sel ajal, kui tema juubeldab ning laulab,
rahvale suunata selle maailma vägevate tähelepanu, —
mida väärtuslikumat võiks teenida lüüra? . . .

«Eleegia» esimene osa on huvitav selle poolest, et selles kordab Nekrassov Puškini luuletuse «Küla»[460] ridu, neid pisut ümber fraseerides. See pole juhuslik. Nekrassov seega otsekui rõhutab, et hoolimata pärisorjuse kaotamisest rahvad endiselt

Влачатся с нищете, покорствуя бичам,
Как тощие стада по выжженным лугам.

kiratsevad vaesuses, elavad alanduses piitsa all,
nagu kõhnad karjad kõrbenud heinamaadel.

«Eleegia» teises osas kõneleb luuletaja nukralt oma endisest eksiarvamusest. Ta oli rõõmu tundnud selle üle, et «Venemaal pole orja». Muusa osutas luuletajale tema vea:

Пора итти вперёд,
Народ освобождён, но счастлив ли народ?

Aeg on minna edasi.
Rahvas on vabastatud, kuid kas rahvas on õnnelik?

Ja nüüd otsib luuletaja vastust «salajasile, mõttes mässavaile küsimustele». Kas talupoja elu on muutunud paremaks?

---

[460] «Деревня».

И рабству долгому пришедшая на смену
Свобода, наконец, внесла ли перемену
В народные судьбы? в напевы сельских дев?
Иль так же горестен нестройный их напев?

Ja kas kauakestva orjuse asemele tulnud
vabadus on lõpuks toonud muutust
rahva saatusesse? Külaneiude lauluviisidesse?
Või on nende ebaharmooniline lauluviis samuti nukker?

Viimane värss («Eleegia» 3. osa lõppvärss) langeb ühte Puškini värssidega. Puškini 1830. a. kirjutatud poeemis «Majake Kolomnas»[461] on värsid:

. . . печалию согрета
Гармония и наших жён и дев,
Но нравится их горестный напев.

kurbusega on soojendatud
meie naiste kui ka neiude harmoonia,
kuid meeldib nende nukker lauluviis.

Ka see kokkusattumine pole juhuslik. Luuletaja rõhutab jälle, et hulk aastaid, mis on möödunud sest ajast, kui Puškin kirjutas, pole nähtavasti toonud muudatusi talurahva ellu: see on endiselt kurb ning raske.

Eleegia neljas, viimane osa on tulvil sügavat kibedusetunnet. Luuletajale näib, et rahvas, kellele

. . . посвящены мечтания поэта —
Увы! не внемлет . . . — и не даёт ответа.

on pühendatud poeedi unistused —
kahju küll! ei kuulata . . . — ja ei anna vastust.

Neis kibedais sõnus on ka terake tõtt. Nekrassov teadis, et mitte kõik rahvale suunatud värsid, mitte kõik ta laulud ei jõua rahvani, et miljonid neist inimestest, kelle jaoks ja kellest ta kirjutas, ei saa ta luuletusi lugeda, sellepärast et nad ei oska lugeda ja sellepärast et võimud teevad kõik, et luuletaja palav sõna ei ulatuks rahvani. Kuid luuletaja teadis ka teist asjaolu: paljud tema luuletused, nagu näiteks poeem «Harjuskid», olid

[461] «Домик в Коломне».

rahva keskel juba laialdaselt tuntud. Ühes oma «Viimaseist lauludest» («Äiu-äiu»[462]) kirjutas Nekrassov sügava usuga, pöördudes enda poole:

Уступит свету мрак упрямый,
Услышишь песенку свою
Над Волгой, над Окой, над Камой,
Баю-баю-баю-баю! . .

Taganeb kangekaelne pimedus valguse eest,
kuuled oma laulukest
Volgal, Okal, Kamal.
Äiu-äiu-äiu-äiu! . . . .

Suure rahvaluuletaja unistused on meie ajal täitunud. Teda loevad nende järglased, kelle heaoluks ta andis kogu oma elu, kellele ta pühendas oma luule.

Nekrassovit süüdistati vahel selles, et ta ei pidanud tähtsaks oma luuletuste kunstilist viimistlemist. Sellisel etteheitel pole mingisugust alust. Nekrassovile kuuluvad tähtsad sõnad luule vormi kohta:

. . . важен в поэме
Стиль, отвечающий теме.
Стих, как монету, чекань:
Строго, отчётливо, честно,
Правилу следуй упорно:
Чтобы словам было тесно,
Мыслями просторно . .

tähtis poeemis on
stiil, mis vastab teemale.
Värssi vala nagu münti —
rangelt, selgelt, siiralt
jälgi visalt reeglit:
et sõnadel oleks kitsas,
mõtetel lahe . . .

(«Schilleri jäljendus».)

Nekrassov oma parimais luuletustes pidas ise rangelt kinni neist reegleist: kokkusurutud vormi on paigutatud sügavad, suured mõtted.

Talurahvas Nekrassovi luules. Rahvast teenida tähendas Nekrassovile laulda tema kannatustest, näidata nende kannatuste kogu raskust, esile kutsuda kõigi ausate südamete kaastunnet tema vastu; sundida rahvast ennast aru saama, teadvusele jõudma oma piinade sügavusest, et neist teadlikuks saades astuda võitlusesse süüdlastega.

---

[462] «Баюшки-баю».

Luuletus «Teel»[463]. Kõige rohkem kirjutas Nekrassov talupoegadest. Luuletus «Teel» on kurb jutustus inimeste traagilisest saatusest, kes vastu oma tahtmist on seotud abieluside-metega, kes on osutunud pärisorjusliku olukorra kurbadeks ohvriteks.

Jutustus kõlab eriti traagiliselt sellepärast, et see tuleb jutu-kangelase — postipoisi, mõisa teenijatüdruku mehe enda suust. Tal on naisest kahju, omamoodi ta armastab teda, kuid ei suuda mõista, miks ta närbub, miks ta hukkub ...

... Видит бог, не томил
Я её безустанной работой,
Одевал и кормил, без пути не бранил,
Уважал, тоись, вот как, с охотой,
А слышь, бить — так почти не бивал,
Разве только под пьяную руку ...

... Näeb jumal, et pole vaevanud
ma teda väsimatu tööga,
olen riietanud ja toitnud, asjata pole tõrelnud,
olen austanud, ja kuidas veel, hea meelega,
aga, kuuled, löönud — peaaegu polegi löönud,
vähest ehk ainult joobnud peaga ...

Ühest saab vaene talupoiss aru: ta teab, kes on süüdi naise hukkumises:

Погубили её господа,
А была бы бабёнка лихая!

Härrad hukutasid ta;
aga oleks olnud vahva eit!

Luuletus «Unarusse jäetud küla»[464]. Sünge pildi esitab Nekrassov luuletuses «Unarusse jäetud küla»: küll kupja, küll ahne naabri-liigkasuvõtja, küll sakslasest mõisavalitseja poolt viletsusse tõugatud ja solvatud talupojad ootavad härrat. «Küll härra tuleb!» kordavad kooris noored ja vanad: küll vanaemake Nenila, kellel oleks vaja puitu onnikese parandamiseks, küll Nataša, kes ilma härra loata ei tohi abielluda armastatud ini-mesega. Nende kõikide lootused on seoses härra saabumi-sega ... Kuid härra ei tulnudki! Kurb on «Unarusse jäetud küla» lõpp.

---

[463] «В дороге».
[464] «Забытая деревня».

Наконец, однажды середи дороги
Шестернёю цугом показались дроги.
На дрогах высоких гроб стоит дубовый,
А в грабу-то барин, а за грабом — новый.
Старого отпели, новый слёзы вытер.
Сел в свою карету — и уехал в Питер.

Viimaks kord keset teed
paistis kuuehobuselises reasrakendis surnuvanker,
kõrgel surnuvankril on tammine puusärk,
ja puusärgis on härra, puusärgi taga aga — uus.
Vana õnnistati hauda, uus kuivatas pisarad,
istus oma tõlda — ja sõitis minema Piiterisse.

Kui palju on luuletaja osanud ütelda kahes viimases reakeses! «Unarusse jäetud küla» võeti lugejaskonna poolt mitte ainult mõisnike taunimisena, kellel pole asjagi oma talupoegadega. Paljud nägid unarusse jäetud külas sümbolit kogu reformide-eelsele Venemaale, mis oli võõras tema valitsejaile.

Suurima kaastundega on kujutatud talupojad «Mõtisklustes paraaduksel»[465]. Ka siin, nagu «Unarusse jäetud külaski», näitab Nekrassov, et selle maailma vägevail pole põrmugi asja rahva kannatustega. Luuletuse viimased read, alates sõnadest

«Назови мне такую обитель,
Я такого угла не видал,
Где бы сеятель твой и хранитель,
Где бы русский мужик не страдал»,

«Nimeta mulle selline eluase;
ma sellist nurka pole näinud,
kus sinu külvaja ja kaitsja,
kus vene talumees poleks kannatanud»,

on muutunud rahvalauluks.

Luuletus «Orina — soldati ema»[466]. Liigutav on talunaineema Orina («Orina — soldati ema»), kes jutustab oma pojast Vanjast, kes on soldatiteenistusest tagasi tulnud ainult selleks, et surra kodus, ema käte vahel. Luuletust lugedes mõtleme sellele, kui kole oli endine soldatipõlv, kui see hävitas isegi selliseid kangelasi nagu Ivan. Aga me tunneme vaimustust nende

[465] «Размышления у парадного подъезда».
[466] «Орина — мать солдатская».

lihtsate vene inimeste üle, selliste kindlate, armastavate, siiraste inimeste üle. Meid ei saa liigutamata jätta seik selles väikeses poeemis, kui külalise küsimusele:

«Да с чего же привязалася
К парню хворость окаянная?
Хилой, что ли, был с рожденья?».
Встрепенулася Оринушка.

«Aga millest siis hakkas külge
noormehele neetud haigus?
Oli ta sündimiselt kidur?»
Võpatas Orinake.

Selles nii õnnelikult leitud sõnas «võpatas» väljendab luuletaja ema solvumistunnet, kes on nii uhke olnud oma poja «sangarliku kehaehituse» üle, kui ka tema soovi kiiremini hajutada valearvamus poja kohta, ja näitab ka tema kiiret uhket vastusega kaasaskäivat liigutust, mis on täis väärikustunnet:

«Богатырского сложения,
Здоровенный был детинушка! . .
На избёнку эти брёвнышки
Он один таскал сосновые . . .
И вилися у Иванушки
Русы кудри, как шелкóвые . . .»

«Vägilase kehaehitusega,
tugevakondiline oli mehemürakas!
Need männised palgikesed maja jaoks
ta üksipäini tassis . . .
Ja väänlesid Ivanil
ruuged lokid nagu siidised . . .»

Ei saa austust esile kutsumata jätta imetlusväärne puhtvene iseloomujoon: surev Vanja, truu oma sissejuurdunud tööharjumusele, ei lahku elu viimaste päevadeni oma «kirvekesest» . . .

Vene talupoegade veetlevad kujud on esitatud Nekrassovi märkimisväärses poeemis «Külm Punanina»[467]. Poeemi mõlemad kangelased, Prokl ja Darja, on parimad vene inimesed, ausad, töökad ja armastavad, kuid eriti võluv on Darja kuju.

Есть женщины в русских селеньях,
С спокойною важностью лиц,
С красивою силой в движеньях,
С походкой, со взглядом цариц . . .

On naised vene külades
nägude rahuliku väärikusega,
ilusa jõuga liigutustes,
tsaarinnade kõnnaku ning vaatega.

[467] «Мороз, Красный нос».

Selline on ka Darja, kelle kurvale saatusele Nekrassov on pühendanud oma poeemi.

Kogu vene kirjanduses pole teist teost, milles on nii palju põlluharijate elu-olu ja põllutöö luulet. Talupoegliku õnne pilt, mis meie ette kerkib Darja surmaeelseis unistustes, on vene luule parimaid lehekülgi.

Luuletus «Hei, Ivan!». Talupoegade elu sünged pildid ei kao Nekrassovi luulest ka pärast pärisorjuse kaotamist. Juba 1867. aastal kirjutas poeet luuletuse «Hei, Ivan!», alapealkirjaga «Lähema mineviku tüüp» — kurva loo mõisateenijast, keda hirmus, alandustega täidetud elu viis lõpuks poomiseni. Ivan päästeti, kuid elu ei paku talle rõõmu:

«Всё равно — помру с печали,
Жить я не могу!
А всего бы лучше с глотки
Петли не снимать . . . »
Сам помещик выслал водки
Скуку разогнать.
Пил детина Ерофеич,
Плакал да кричал:
«Хоть бы раз Иван Мосеич
Кто меня назвал!»

«Ükskõik — suren kurbusest,
elada ma ei või!
Aga kõige parem oleks olnud kõri ümbert
silmust mitte võtta . . .»
Mõisnik ise saatis viina
igavust hajutama.
Jõi mehemürakas Jerofeitš,
nuttis ja kisendas:
„Kui ometi kordnik Ivan Mosseitšiks
keegi mind hüüaks!»

Härrased katsusid Ivani nekrutiks anda, kuid . . .

Сдать беззубого на службу
Не пришлось. «Ура!»
Ваньха снова водворился
У своих господ
И совсем от рук отбился,
Без просыпу пьёт.

hambutut teenistusse anda
ei tulnud. «Hurraa!»
Ivan uuesti asus
oma härraste juurde
ja läks koguni ülekäte,
joob ühtejoont.

Õnneks härrastele tuli «vabadus», Ivan aeti minema. Luuletus lõpeb nelikvärsiga, mis on täis samasugust kibedust nagu kogu poeem:

И, затерянный в народе,
Вдруг исчез Иван . . .
Как живёшь ты на свободе?
Где ты? . . Эй, Иван!

Ja rahva hulka ära eksinud,
äkki oli kadunud Ivan . . .
Kuidas elad sa vabaduses?
Kus oled sa? . . . Hei, Ivan!

LINNAMOTIIVID NEKRASSOVI LUULES.

Nekrassov tundis linnakehvikute elu mitte vähem sügavalt kui küla elu pärisorjuse ajal ja pärast seda. Nagu teame, elas ta ise mitme aasta vältel intelligendi-proletaarlase elu ja sellepärast peegelduvad tema linna käsitlevais värssides sageli isiklikud elamused. Kuid suure kunstnikuna oskas ta ka isiklikke elamusi näidata tüüpilistena. Jõudnud majanduslikult kindlustatud olukorda, säilitas Nekrassov oma suhte linnaga. Oma loomingu hilisemal perioodil tõstab ta alati esiplaanile linna eluviisi kurbi külgi.

Uutmoodi läheneb Nekrassov oma luuletustes tavalistele nähtustele linnas, elu «pisiasjadele».

Luuletused tsüklist «Tänaval»[468]. Ta näeb «inetut», kuid nii tavalist stseeni: varas näppas kaubitsejalt rõngassaia, «kahjukannataja» hakkab «ulguma ning nutma» . . .

И вор был окружён и остановлен скоро.

Ja varas piirati varsti ümber ning peatati.

Luuletaja ei lähene sellele stseenile nii, nagu tavaliselt sellele vaatasid kümned uudishimulikud elanikud. Ta ei tunne kaasa «kahjukannatajale», vaid kurjategijale, vargale. Ainult äärmine vaesus ajas õnnetu «kuriteole».

Закушенный калач дрожал в его руке;
Он был без сапогов, в дырявом сюртуке;
Лицо являло след недавного недуга,
Стыда, отчаянья, моленья и испуга.

[468] «На улице».

Hammustatud rõngassai värises ta käes,
ta oli saabasteta, katkises kuues,
nägu avaldas hiljutise haiguse,
häbi, meeleheite, palumise ja kohkumise jälgi.

(«Varas» [469].)

Millise hirmsa draama pidi see inimene üle elama, enne kui ta otsustas minna vargile! Ja ausais südameis võivad ainult meelepaha esile kutsuda need inimesed, kes «võidurõõmsalt» viisid «jaoskonda» (s. o. politseijaoskonda) õnnetu varga. Luuletus lõpeb irooniliste ridadega, milledes Nekrassov veel kord rõhutab, et ei varasta ainult need, kellel «on pärand», s. o. majanduslikult kindlustatud inimesed.

Luuletaja silmitseb teraselt linna elu. Ta näeb draamat seal, kus seda ei märka ükskõikne inimene, kes pole harjunud sügavalt järele mõtlema teda ümbritsevate inimeste üle.

Sama tsükli väikeses kaheksarealises luuletuses «Kirstuke»[470] esitab luuletaja stseenikese, mida tahaks võrrelda väikese, kuid väljendusrikka pliiatsijoonistusega: soldat kannab lapse «kirstukest» ja nutab. Ja see on kõik; kuid luuletajas äratab see kurb kohtamine kibedaid mõtteid:

А как было живо дитятко,
То и дело говорилося:
Чтоб ты лопнуло, проклятое,
Да зачем ты и родилося!

Aga kui lapsuke oli elus,
räägiti arutihti:
et sa, neetu, kärvaksid,
ja milleks sa sündisidki!

See pole huumor, see pole ka etteheide, see on ainult kibe tunnetus, et isa elu (nagu paljudegi temasarnaste elu) oli tõepoolest nii raske, et ei võimaldanud lapse eluajal osutada temale head, isalikku tunnet.

«Kas sõidan öösel...»[471]. Hirmsaid draamasid toimub linnamajade müüride taga. Ühest sellisest jutustab luuletaja luuletuses «Kas sõidan öösel...». See on hirmus ja omamoodi julge luuletus, milles luuletaja paiskab väljakutse ühiskonnale, kõneleb otsekoheselt sellistest asjadest, millest ei peetud võimalikuks avalikult kõnelda.

---

[469] «Вор».
[470] «Гробок».
[471] «Еду ли ночью».

Luuletajale meenub armastatud naine. Ta mälestuses kerkib esile sünge päev, mil suri nende laps, ja tema, et saada raha kirstu ostmiseks, otsustas teha hirmsaimat, mida aus naine võib teha ainult meeleheitel.

Luuletus masendab, selles on «südameverega kirjutatud» värsse. Mulje tugevneb kujude konkreetsuse, elavate, mällu sööbivate detailide tõttu.

В комнате нашей пустой и холодной,
Пар от дыханья волнами ходил . . .
Помнишь ли труб заунывные звуки,
Брызги дождя, полусвет, полутьму?
Плакал твой сын, и холодные руки
Ты согревала дыханьем ему.
Он не смолкал, и пронзительно-звонок
Был его крик . . .

Meie toas, tühjas ning külmas,
hingeaur käis laineina. . .
Kas mäletad korstnate kaeblikke helisid,
vihmapiisku, poolvalgust, poolpimedust?
Nuttis su poeg, ja tema külmi käsi
sa soojendasid oma hingeauruga.
Ta ei vaikinud, ja läbilõikav-hele
oli ta kisa. . .

See luuletus, mis kutsus välja tsensuuri terava suhtumise, avaldas sügavat mõju Turgenevisse, kes kirjutas sellest Belinskile: «Ütelge minu poolt Nekrassovile, et tema luuletus 9. raamatus on mind otse hulluks ajanud; päeval ja öösel kordan seda imetlusväärset teost — ja tean seda juba peast.»

Nekrassovi linnateemaliste luuletuste üldine laad. Linnaelu pildid ning stseenid on Nekrassovil joonistatud veel tumedamate värvidega kui külaelu pildid. Kui talurahva olukorrale pühendatud värssides taoti vilksatavad ka helged pildid — õnnelik perekondlik idüll («Külm Punanina»), «külalaada» avar panoraam («Kellel on Venemaal hea elada»), talupojatöö rõõm («Kellel on Venemaal hea elada») —, kui põllutööl Nekrassovi väljenduse järgi on ka «oma ilus külg» («Talulapsed»[472]), siis midagi heledat ei näe luuletaja linna töörahva elus. Töö ei

[472] «Крестьянские дети».

«pöördu» kunagi linnakehviku poole «oma ilusa küljega». Sellepärast kõneleb Nekrassov sellest väga sügelt:

В нашей улице жизнь трудовая:
Начинают, ни свет, ни заря,
Свой ужасный концерт, припевая,
Токари, резчики, слесаря,
А в ответ им гремит мостовая . . .

Meie tänaval elu on töörikas:
alustavad enne koitu
oma hirmsat kontserti korduvalt
treialid, uurendajad, lukussepad,
ja neile vastuseks müriseb sõidutee. . .

(«Ilmast» [473].)

Ainult sunniviisilise, raske töö «muusikat», mis on tundeliigutuseta, rõõmuta, võib tajuda kui «hirmsat kontserti». Aga linnakehviku töö on hirmus, ja veel hirmsam on lapse töö.

Tähelepanuväärseid värsse on Nekrassov kirjutanud laste sunniviisilisest tööst. Tõsi küll, see luuletus on inglise naisluuletaja Elisabeth Browning'i luuletuse ümbertöötus, kuid luuletaja on välja jätnud kõik, mis ei võiks kuuluda vene lastele, ja, vastupidi, sisse toonud eredaid pisiasju, milliseid võis näha vene vabrikus, kus kasutati laste tööd: masinaratas, mis ajas väikestele töölistele hirmu peale, ülevaataja — «punase ninaga» «halastamatu vanamoori» hirmuäratav kuju.

Luuletus «Laste nutt»[474]. Väikeste töötajate piinad on imetlusväärse jõuga kujutatud luuletuse teises stroofis:

Колесо чугунное вертится,
И гудит, и ветром обдаёт,
Голова пылает и кружится,
Сердце бьётся, всё кругом идёт . . .

Malmist ratas keerleb,
ja undab, ja uhab üle tuulega,
pea õhetab ning kihab,
süda peksab, kõik käib ringi. . .

Lapsed pole enam suutelised mõtlema, nad on juba kaotanud ainsa, mis valgustab süngeimat elu: lootuse . . .

---

[473] «О погоде».
[474] «Плач детей».

Бесполезно плакать и молиться,
Колесо не слышит, не щадит:
Хоть умри — проклятое вертится,
Хоть умри — гудит-гудит-гудит . . .

Asjata on nutta ning palvetada,
ratas ei kuula, ei halasta:
kas või sure — neetu keerleb,
kas või sure — undab, undab, undab. . .

Nad ei saa enam «hõisata, vallatleda, hüpata». Neid ei elusta enam loodus. Neil on ainult üks soov — naasta koju, kuid ka seal kohtab neid «mure ning puudus».

Там, припав усталой головою
К груди бледной матери своей,
Зарыдав над ней и над собою,
Разорвём на части сердце ей.

Seal, langenud väsinud peakesega
oma kahvatanud ema rinnale,
nuttes tema kohal ja enda üle,
kisume puruks tema südame.

Luuletus «Laste nutt» on tõeline süüdistusakt laste halastamatu ekspluateerimise vastu.

LÜÜRIKA REVOLUTSIOONILISED MOTIIVID.

Elus, kus ainult pugemisega võib saavutada «teatud astmeid» (Gribojedov), kus inimväärtus pole krossigi väärt, kohtas Nekrassov ka inimesi, kes on valmis kodumaa ning rahva nimel ohverdama ka isiklikku hüvangut, ja kui vaja, oma elugi... Need inimesed moodustavad armastuse «suure ürituse eest surijate leeri»: innukas, aus, puhas noorsugu — mitmesuguste ühiskonnakihtide võsud: raznotšinetsid, vaimulikkude lapsed, talupojad, linnakodanikud, oma õigustest ning privileegidest lahtiõelnud aadlikud. Nekrassov oli vaimustatud nende enesesalgamise üle ja oma värssides kutsus ta üles kõiki, kellele on kallis kodumaa õnn, liituma «armsa kodumaa» eest võitlejate leeriga.

«Laul Jerjomuškale»[475]. Selline üleskutse kõlab kuulsas «Laulus Jerjomuškale», mis on kirjutatud 1858. aastal ja mis 60-ndate aastate algul oli noorsoo seas suure luuletaja kõige populaarsemaks luuletuseks.

[475] «Песня Ерёмушке».

Istudes sissesõiduhoovi juures kiigutab lapsehoidja väikelast Jerjomuškat ja laulab talle laulu:

Ниже тоненькой былиночки
Надо голову склонить,
Чтоб на свете сиротиночке
Беспечально век прожить.

Madalamale peenikesest rohukõrrest
vaja pead painutada,
et maailmas vaeslapsuke
kurbuseta elaks oma elu.

Сила ломит и соломушку —
Поклонись пониже ей,
Чтобы старшие Ерёмушку
В люди вывели скорей.

Jõud murrab ka õlekõrre —
kummarda talle sügavalt,
et vanemad Jerjomuška
teeksid inimeseks kiiremini.

Möödasõitja on laulu üle pahane. Ta palub lapsehoidjat lasta teda last kiigutada ja laulab talle oma laulu. See laul sai selle aja võitlusloosungiks.

. . . Жизни вольным впечатлениям
Душу вольную отдай,
Человеческим стремлениям
В ней проснуться не мешай.

С ними ты рождён природою, —
Возлелей их, сохрани!
Братством, Равенством, Свободою
Называются они.

Elu vabadele muljetele
vaba hing anna,
inimlike püüdluste
ärkamist temas ära sega.

Nendega oled sa loodusest sündinud, —
hellalt hoolitse nende eest, säilita!
Vendluseks, Võrdsuseks, Vabaduseks
neid hüütakse.

Järgnevad salmid kõlavad otsese üleskutsena revolutsioonilisele ülestõusuks. Laul kutsub üles kodumaale ohvriks tooma «mitte orjalikku kannatust», vaid

Необузданную, дикую
К угнетателям вражду
И доверенность великую
К бескорыстному труду.

taltsutamatut, metsikut
viha rõhujate vastu
ja suurt usaldust
omakasupüüdmatu töö vastu.

С этой ненавистью правою,
С этой верою святой
Над неправдою лукавою
Грянешь божьею грозой.

Selle õiglase vihkamisega,
selle püha usuga
kavala vale kallale
tormad jumala äikesena.

Nekrassovi-aegne noorsugu, lauldes «Laulu Jerjomuškale», võttis seda «uue elutarkuse reeglina». Ühe kaasaegse luuletaja mälestustes kirjeldatakse, kuidas seda lauldi tütarlaste gümnaasiumis vahetundidel. «.«Elu vabadele muljetele vaba hing anna,» alustab üks kõige südikam meist, ja kohe leidus teisi, kes jätkasid: «Inimlike püüdluste ärkamist temas ära sega». Ja varsti oli koos terve salk tüdrukuid, keda ühendas «Laul Jerjomuškale», mis sõna tõsises mõttes oli meil üldtuntud lauluks!» Vanadele, kes soovitasid «alistuda vanadele harjumustele», vastas noorsugu «Laulu» sõnadega:

Будь он проклят, растлевающий
Пошлый опыт, — ум глупцов...

Olgu ta neetud; rüvetav,
labane kogemus — lollpeade tarkus...

Ja üksteisele kõnelesid tüdrukud:

Силу новую
Благородных юных дней
В форму старую, готовую
Необдуманно не лей!

Õilsate noorte päevade
värsket jõudu
vanasse, valmis vormi
järelekaalumatult ära vala!

Terve rea ilusaid luuletusi pühendas poeet uutele inimestele. Nende hulka kuulub näiteks luuletus «Laul» («Lase mind, emake»)[476]. Nende hulgas on värsside tsükkel suurtest revolutsionääridest-demokraatidest. Rahva eestkostja kujule on pühendatud tema suurim teos, rahvapoeem «Kellel on Venemaal hea elada». Selles poeemis kõlab eriti võimsalt üleskutse revolutsioonilisele võitlusele rõhujate vastu.

REVOLUTSIOONILISE DEMOKRAATIA JUHTIDE KUJUD NEKRASSOVI TEOSTES.

Suurtele kaasaeglastele, revolutsionääridele-demokraatidele Belinskile, Tšernõševskile, Dobroljubovile ja Ševtšenkole pühendatud luuletustes näitas Nekrassov kodumaa ja oma rahva õnne eest võitlejate helgeid kujusid, avas nende sangarlikud

[476] «Песня» («Отпусти меня, родная»).

iseloomud, andis hinnangu nende patriootilisele tegevusele. Need luuletused andsid ja annavad vastuse küsimusele, missugune peab olema rahva ürituse eest võitleja, missugused vaimsed omadused tal peavad olema, ja samal ajal reprodutseerivad ühiskonnategelase elavaid iseloomujooni.

Belinski kuju. Belinskile on Nekrassov pühendanud mitu luuletust, nende hulgas poeemid «Belinski» ja «Õnnetud»[477]. Väheste ridadega on ta osanud anda oma suure õpetaja kuju. Nekrassovi luuletuste üksikud väljendused suurest arvustajast on saanud «lendsõnadeks». Luuletuses «Sõbra mälestuseks»[478] (milles tsensuuri tõttu ei saanud nimetada Belinski nime) nimetab luuletaja suurt arvustajat «hingelt naiivseks ning kirglikuks», iseloomustades sellega selle suure inimese lapselikpuhast hinge ja tema kirglikku, palavat suhtumist oma üritusse.

Упорствуя, волнуясь и спеша,
Ты честно шёл к одной высокой цели —

Visalt vastu pannes, erutudes ning rutates
sammusid sa ausalt ühe kõrge eesmärgi poole,

ütleb Nekrassov ja neis lühikestes reakestes annab avara igakülgse hinnangu suurele vene tegelasele. Harva mõnes Belinski kohta kirjutatud artiklis pärast Nekrassovit puudub reake «visalt vastu pannes, erutudes ning rutates», — nii täpselt ning tabavalt määrab see Belinski iseloomu ning suhtumist oma tegevusse.

Näidendis «Karujaht»[479] asetab Nekrassov Belinski iseloomustuse ühe tegelase suhu, kes meenutab oma noorust.

Suure arvustaja isiksuse iseloomustus on antud suure põhjalikkusega.

В те дни как всё коснело на Руси,
Дремля и раболепствуя позорно,
Твой ум кипел — и новые стези
Прокладывал, работая упорно, —

[477] «Несчастные».
[478] «Памяти приятеля».
[479] «Медвежья охота».

Neil päevil, kui kõik tardus Venemaal,
tukkudes ning orjameelselt talitades häbiväärselt,
sinu mõistus pulbitses ja uusi teeradu
sa rajasid, töötades visalt,

ütleb Nekrassov, andes üldhinnangu Belinski tegevuse tähtsusele. Teises stroofis täpsustatakse Belinski-õpetaja ühiskondlikku osa.

Ты нас гуманно мыслить научил,
Едва ль не первый вспомнил о народе,
Едва ль не первый ты заговорил
О равенстве, о братстве, о свободе . . .

Sa õpetasid meid humaanselt mõtlema,
peaaegu esimesena tuletasid meelde rahvast,
peaaegu esimesena sa hakkasid rääkima
võrdsusest, vendlusest, vabadusest.

Järgmistes stroofides antakse Belinski kui inimese hinnang:

Не даром ты, мужая по часам,
На взгляд глупцов казался переменчив,
Но, пред врагом заносчив и упрям,
С друзьями был ты кроток и застенчив.

Не думал ты, что стоишь ты венца,
И разум твой горел не угасая,
Самим собой и жизнью до конца
Святое недовольство сохраняя.

Mitte asjata sa, mehistudes tundidega,
rumalate arvates paistsid muutlikuna,
kuid vaenlase ees olid sa trotslik, kangekaelne,
sõprade seas olid sa malbe, häbelik.

Ei mõelnud sa, et oled väärt pärga,
ja sinu mõistus põles kustumata,
kuni surmani alal hoides
püha rahulolematust enda ning eluga.

Dobroljubovi kuju. Märkimisväärse luuletuse on Nekrassov pühendanud Dobroljubovile.

Dobroljubovi kuju selles luuletuses on kõigepealt suure patrioodi kuju. Pöördudes sureva sõbra poole ütleb Nekrassov:

Свои труды, заботы, помышленья
Ты отдал ей. Ты честные сердца
Ей покорял. Взывая к жизни новой,
И светлый рай, и перлы для венца
Готовил ты любовнице суровой.

Oma töö, hoole, mõtted
sa oled andnud temale[480]. Ausaid südameid
oled talle võitnud. Üles kutsudes uuele elule
küll helget paradiisi, küll pärle pärja jaoks
oled sa valmistanud karmile armukesele.

Nekrassov leidis lihtsad, kuid jõulised, teravad sõnad, kokkusurutud, aga täpsed väljendused oma «karmi sõbra» iseloomustamiseks. «Selgeltnägev sulg» — nii defineerib luuletaja Dobroljubovi kirjanduslikku talenti. Ja kibedusega ning sügava vaimustuse, austuse tundega teda meenutades hüüab ta:

Какой светильник разума угас!
Какое сердце биться перестало!

Milline mõistuse valguseläte on kustunud!
Milline süda on lakanud löömast!

Need kaks reakest on niivõrd meie kõnesse sööbinud, et me tahtmatult kordame neid alati, kui leiname suurt, meie poolt piiritult hinnatud inimest. Need kõlasid, kui suri seltsimees Lenin, kui rahvavaenlaste käte läbi hukkus seltsimees Kirov, kui rahvavaenlased mõrvasid Gorki.

Luuletus on sügavalt lüüriline, see on täis leina surnud sõbra üle ja samal ajal meenutavad mõned read leegitsevat kõnet. Selline on poeedi pöördumine kodumaa poole:

Плачь, Русская земля, но и гордись!
С тех пор, как ты стоишь под небесами,
Такого сына не рождала ты
И в недра не брала свои обратно:
Сокровища душевной красоты
Совмещены в нём были благодатно . . .

Nuta, Venemaa, kuid ole ka uhke!
Sest ajast saadik, kui sa seisad taeva all,
pole sa sellist poega sünnitanud
ega oma põue tagasi võtnud:
hingelise ilu aarded
olid temasse õnnistusrikkalt mahutatud. . .

Luuletuse viimane stroof katkeb kolmanda rea keskel:

Природа мать! Когда б таких детей
Ты иногда не посылала б миру,
Заглохла б нива жизни . . .

Emake loodus! Kui selliseid lapsi
sa kunagi ei saadaks maailmale,
rohtuks elupõld. . .

[480] S. o. kodumaale.

Kuid see lõpetamatus ainult suurendab mõju, nagu paus oraatori tulises kõnes, mis on katkestatud tulvavate tunnete survel.

Luuletus ei anna niivõrd surnud kriitiku konkreetset kuju, kuivõrd esitab neid tema iseloomujooni, mis on iseloomulikud kõigile silmapaistvaile vene patriootidele, võitlejaile. Nekrassov lisas neile värssidele sellise märkuse:

«Peab tähendama, et ma ei hoolitsenud faktide tõepärasuse eest, vaid püüdsin väljendada ühiskonnategelase seda ideaali, millist kord hinges hellitas Dobroljubov.»

Tšernõševski kuju. Luuletuses «Tšernõševski» rõhutab Nekrassov tema piiritut enesesalgavust, ääretut valmidust surra oma kodumaa vabaduse ning õnne eest.

Не хуже нас он видит невозможность
Служить добру, не жертвуя собой.

Но любит он возвышенней и шире,
В его душе нет помыслов мирских.
«Жить для себя возможно только в мире,
Но умереть возможно для других!»

Так мыслит он — и смерть ему любезна,
Не скажет он, что жизнь его нужна,
Не скажет он, что гибель бесполезна.
Его судьба давно ему ясна.

Mitte halvemini meist näeb ta võimatust
ennast ohverdamata headust teenida.

Kuid tema armastab ülevamalt ning avaramalt,
tema hinges pole maisi mõtteid.
«Maailmas elada võib ainult enese jaoks,
kuid surra on võimalik teiste heaks!»

Nii arvab ta — ja surm on talle armas.
Ei ütle ta, et tema elu on vajalik,
ei ütle ta, et hukk on kasuta.
Tema saatus on talle ammu selge.

Ja need jooned on omased kõigile vene demokraatidele, need kuuluvad kujutlusse «ühiskonnategelase ideaalist».

PATRIOOTILISED MOTIIVID NEKRASSOVI LUULES.

Armastus kodumaa vastu, mis läbib Nekrassovi kogu luulet, on lahutamatu armastusest vene rahva vastu. Teenida rahvast ja teenida kodumaad on Nekrassovile sünonüümid.

Kuid Nekrassovi patriotism, elav ja aktiivne, on ülisuur liitunud tunne, mis sisaldab valmiduse anda kõik jõud, ennast tervenisti kodumaale ning rahvale, sisaldab armastuse vene looduse ning elu-olu vastu, rahvusliku uhkuse tunde. Korduvalt rõhutab luuletaja, et ainult kodumaal tunneb ta end tervena.

Всё рожь кругом, как степь живая,
Ни замков, ни морей, ни гор . . .
Спасибо, сторона родная,
За твой врачующий простор, —

Kõikjal ümberringi on rukis, nagu elav stepp,
ei losse, meresid, ei mägesid. . .
Aitäh, kodumaake,
sinu tervendava avaruse eest,

(«Vaikus» [481].)

kirjutab Nekrassov varsti pärast naasmist kodumaale, pärast sõitu välismaale, kus Itaalia sinise lõunataeva all, «igaveses» Roomas ta kirjutas ikkagi samast piiritult armastatud Venemaast. Ja enam kui kümne aasta pärast, kui ta uuesti sõidab Läände, kordab ta sama mõtet uuel kujul:

В Европе удобно, но родины ласки
Ни с чем несравнимы . . .

Euroopas on mugav, kuid kodumaa hellitused
pole millegagi võrreldavad. . .

(«Kodus — on parem» [482].)

Teoses «Katkendeid krahv Garanski reisikirjadest»[483] sunnib Nekrassov vene härrat, kes Prantsusmaal on üles kasvanud, tunnustama vene looduse omapärast ilu kõrgemaks Lääne-Euroopa kiidetud maastikest.

Vene

Природа нравится громадностью своей.
Такой громадности не встретите нигде вы:
Пространство широко раскинутых степей
Лугами здесь зовут: начнутся ли посевы,
Не ждите им конца! Подобно островам
Зелёные леса . . .

[481] «Тишина».
[482] «Дома — лучше».
[483] «Отрывки из путевых записок графа Гаранского».

Какие реки здесь!
Какие здесь леса! Пейзаж природы русской
Со временем собьёт, я вам ручаюсь, спесь
С природы рейнской . . .

loodus meeldib oma hiiglasuurusega.
Sellist hiiglasuurust ei kohta te mitte kuski:
avaralt laiuvate steppide maa-ala
hüütakse siin aasadeks; kui algavad külvimaad,
ärge oodake neile lõppu! Nagu saared
on haljad metsad...

Millised jõed on siin!
Millised metsad on siin! Vene looduse maastik
aja jooksul vähendab, tagan teile seda,
Reini looduse kõrkust...

Väga hästi ütleb Nekrassovi loodud vene looduse piltide kohta üks möödunud sajandi arvustaja, tähendades, et Nekrassovi teostes on «kodukoha avar panoraam, ilustamata, tema igapäevases riietuses ja siiski sellises luulelises valgustuses, millises võis seda esitada sügavalt ning siiralt armastav kunstnik».

Nekrassovi suhtumine 1854.—1855. a. sõjasse. Tõsine patrioot tunneb alati hingevalu oma kodumaa pärast, kui seda ähvardab võõra riigi rünnak, kui see jookseb verest tühjaks võitluses väliste vaenlastega. Tõelise patrioodi südant täidab uhkus, kui ta näeb oma rahva vägitegusid rahvusliku iseseisvuse kaitsmisel.

Selline siiras patrioot oli ka Nekrassov.

Kui 1854. aastal levisid kuuldused, et Venemaale vaenulik laevastik läheneb Kroonlinnale, ja kui inglise-prantsuse laevad ilmusid Balti mere Vene ranniku lähedusse, siis kutsusid need sündmused Nekrassovis esile sügavaid elamusi ja ta reageeris neile patriootilise luuletusega «Neljateistkümnes juuni»[484], mis kohe ilmus «Sovremennikus».

Pärast Sevastoopoli tragöödia möödumist 1857. aastal kirjutas ta suure luuletuse «Vaikus» — Krimmi sõja sündmuste kajastuse.

---

[484] «Четырнадцатое июня».

Poeedile meenuvad äsjased päevad,

Когда над Русью безмятежной
Восстал немолчный скрип тележный,
Печальный, как народный стон.
Русь поднялась со всех сторон,
Всё, что имела, отдавала . . .

kui häirimatul Venemaal
tõusis vankrite vaikimatu kääksumine,
kurb nagu rahva oigamine.
Venemaa tõusis kõikjal üles,
kõik, mis tal oli, andis ta ära. . .

Sõda lõppes traagiliselt, kuid vene rahvas, kes rinnaga kaitses Sevastoopoli müüre, pälvis ka võidetuna surematut kuulsust.

Ja luuletaja pöördub tema poole suurima vaimustuse ning austuse sõnadega:

Народ-герой! в борьбе суровой
Ты не шатнулся до конца,
Светлее твой венец терновый
Победоносного венца.

Rahvas-kangelane! Karmis võitluses
sa ei kõikunud kuni lõpuni,
heledam võidurikkast pärjast
on sinu okaspärg.

Jõulised, mehised read pühendas Nekrassov langenud «Sevastoopoli kindlusele»:

Три царства перед ней стояло,
Перед одной . . . Таких громов
Ещё и небо не метало
С нерукотворных облаков!
В ней воздух кровью напоили,
Изрешетили каждый дом,
И, вместо камня, намостили
Её свинцом и чугуном . . .

Kolm riiki seisis tema ees,
ühe ees. . . Selliseid kõuekärgatusi
pole taevaski veel paisanud
mitte inimestekäte loodud pilvedest!
Temas õhku verega joodeti,
auklikuks lasti iga maja,
ja kivi asemel prügitati
teda seatina ning malmiga. . .

Need read on meile arusaadavad eriti nüüd, pärast seda, kui oleme olnud meie sõjameeste uue võitluse tunnistajaks Sevastoopoli eest, milline võitlus oli veel kangelaslikum: Sevastoopoli esimeste kaitsjate järglased, Punaarmee ja Punalaevastiku võitlejad, pidasid 250 päeva jooksul vastu vaenlase, saksa fašistide survele, mis oli mitu korda ägedam kui Krimmi sõja ajal. Luuletuse kolmas osa, mis on pühendatud linnale-

kangelasele, lõpeb ridadega tulvil sügavat usku Venemaa tulevasse ärkamisse.

Над всею Русью тишина,
Но не предшественница сна:
Ей солнце правды в очи блещет,
И думу думает она.

Kogu Venemaal on vaikus,
kuid see pole une eelkäija:
talle särab tõepäike silmadesse,
ja ta mõtleb mõtet.

Nekrassov ja 1877.—1878. a. sõda. 1877. aastal avaldas luuletaja — lamades suremas haigena voodis — vastukaja Vene-Türgi sõja sündmustele. On säilinud tollesse aega kuuluv visand:

Так запой, о поэт, чтобы вам, матерям,
На Руси на святой, по глухим деревням,
Было слышно, что враг сокрушён, покорён,
А твой сын невредим, и победа за ним,
Не велит унывать, посылает поклон.

Nõnda laula, oh laulik, et teile, emadele,
pühal Venemaal, kõrvalistes külades
oleks kuulda, et vaenlane on purustatud, alistatud,
ent sinu poeg on terve, ja võit on tema päralt,
ei käsi pead norgu lasta, saadab tervitusi.

Kõige jõulisemalt on Nekrassovi armastus kodumaa vastu väljendatud suurimas, tema loomingulist teed lõpuleviivas teoses «Kellel on Venemaal hea elada».

«KELLEL ON VENEMAAL HEA ELADA».

Esimese kavatsuse järgi tahtis luuletaja poeemis «Kellel on Venemaal hea elada» näidata, et mitte keegi — ei talupojad, ei mõisnik, ei papp ega isegi tsaar — ei ela «Venemaal rõõmsalt ega lahedalt».

Kuid hiljem loobus Nekrassov oma esialgsest plaanist. Tutvus 70-ndate aastate revolutsionääridega sisendas talle uue kava. Nekrassov jõudis otsusele, et Venemaal on õnnelikke inimesi. Need õnnelikud on need inimesed, kes kogu oma elu pühendavad võitlusele rahva õnne eest. Poeemisse tekib «rahva eestkostja» Griša Dobrosklonovi kuju, kes, kui poeem

oleks lõpule viidud, nähtavasti oleks omanud selles keskset kohta õnneliku vene inimese kujuna. Et Nekrassov uskus õnnelike inimeste olemasolusse Venemaal, sellest annab tunnistust tema lühikest aega enne surma kirjutatud vastus külakooliõpetajanna Malozjomova kirjale.

Õpetajanna Malozjomova kiri. Malozjomova kirjutas Nekrassovile: «Hiljuti alles nägin Teie ülihead teost «Kellel on Venemaal hea elada». Õnnelikke Te pole näidanud, ja mul tärkas mõte, et Teie võib-olla ei usugi õnnelike inimeste olemasolusse. Sellise eelduse alusel otsustasin ma teatada, et mina olen täiesti õnnelik inimene.

...Ma tunnen end moraalse jõuna! Näen oma jõu tulemusi, tunnen lõbu oma loomingust!... Kui lähen mööda tänavat — kõik lapsed, alates neist, kes oskavad käia, kuid ei oska rääkida, jooksevad minu juurde, sirutavad oma käekesed välja, saadavad mind, käest, riietest kinni hoides, häälitsevad südamlikult... Vanemad lapsed (12—14-aastased) hülgavad oma mängud ja tulevad minu järele, et aga mind näha saaksid, ja pärast tunde jooksevad kooli nagu kodumajja. Kui tahan lastega kuhugi sõita, jooksevad nad ree ümber, ei taha maha jääda, ja ma sõidan sammu, et neil ei oleks raske. Sõidan ja tunnen lõbu selle üle, et mitte ühelgi maapealsel valitsejal pole sellist saatkonda, ühelgi ülemaailmsel kaunitaril pole selliseid ustavaid, omakasupüüdmatuid armastajaid.»

Rahvast teenida, töötades rahvakooliõpetajana, — selles nägi oma õnne Malozjomova.

Juba raske haigena vastas Nekrassov Malozjomovale, et õnn, millest viimane kirjutab, oleks tema poeemi viimase osa sisuks, kui see oleks kirjutatud.

Poeemi üldiseloomustus. Poeemi lõpetamatus ei vähenda selle väärtust. Ka sel kujul, nagu see on jõudnud meieni (pärast tsensuuris väljavisatud ja moonutatud kohtade taastamist), esitab poeem «Kellel on Venemaal hea elada» avara pildi talupoegade ja mõisnike elust aastail enne pärisorjuse kaotamist ja esimesil aastail pärast seda reformi.

Tüüpide mitmekesisus, nende tõelisus, poeemi ideeline süga-

vus, teda läbiv siiras patriotism, piiritu armastus rahva vastu, usk rahvasse ja viha rõhujate vastu; poeemi geniaalne meisterlikkus, tema orgaaniline side rahvaluulega — kõik need Nekrassovi rahvaliku poeemi voorused teevad ta vene kirjanduse üheks suurimaks teoseks.

Poeemi süžee. Poeemi süžee on väga lihtne (see on võetud rahvamuinasjuttudest).

Seitse talumeest vaidles selle üle, «kes Venemaal elab rõõmsalt ning lahedalt». Selleks et tüliküsimust lahendada, lähevad nad rändama. Teel satuvad nad kokku mitmesuguste inimestega ja otsivad nende hulgast õnnelikke. Selline süžee võimaldab autoril lugejaid tutvustada Venemaa küla mitmesuguste tüüpidega ja samal ajal anda olustikukujutusi ning vene looduse pilte. Poeemi mõned leheküljed kõlavad üleskutsena võitlusele rõhujate vastu.

Poeemi allikad. Allikad, mida Nekrassov kasutas oma poeemi loomisel, on mitmesugused. Need on küll tema sõprade ning tuttavate jutustused (näiteks ustava Jakovi ja Utjatin-«Pesamuna» lood), küll teated vene talurahvast, mida Nekrassov vähehaaval oli kogunud tervel eluajal, küll vene rahvaluule kogumikud. Kuid võõrad jutustused ja raamatulised allikad töötas Nekrassov selliselt ümber, et külm proosa, toormaterjalid muutusid tema käes kõrgeväärtuslikuks luuleks ja rahvalaulud, kõnekäänud, vanasõnad ning mõistatused sulasid orgaaniliselt üheks kunstipäraseks tekstiks.

Nekrassov tundis hästi vene rahvast, hästi tundis ta ka tema rõhujaid, oli ülihästi tuttav vene küla elu-oluga. Ja see esmajoones tingis poeemi sügava realismi.

Talupojad poeemis. Erilist tähelepanu on poeemis «Kellel on Venemaal hea elada» osutatud talurahvale.

Oma kangelasi-talupoegi kujutades oli luuletaja eesmärgiks näidata talupoegade häda. Allakriipsutamiseks, et pärisorjuse kaotamine ei parandanud talupoegade olukorda, valis Nekrassov juba geograafilised nimetused sellised, et kubermangude, valdade ja külade nimedes kõlaks talupoja häda motiiv.

Семь временно обязанных	seitse ajutiselt kohustatut [485]
Подтянутой губернии,	Sikutatud Kubermangust,
Пустопорожней волости,	Asustamata Vallast,
Из смежных деревень:	kõrvuti-olevaist küladest:
Заплатова, Дырявина,	Lapitust, Auklikust,
Разутова, Знобишина,	Paljasjalgsest, Lõdisevast,
Горелова, Неелова,	Põlenust, Näljakülast,
Неурожайка тож.	Ikalduskülast ka.

Poeemi peatüki «Õnnelikud» I osas meenutatakse «Ehmunud Kubermangu», «Mittehingavat Maakonda», «Tardunud Küla».

Peamiselt toimub poeemi tegevus juba pärast pärisorjuse kaotamist, kuid üksikute tegelaste (Obolt-Oboldujevi, Saveli-vägilase) jutustustes antakse reformieelse küla elu pilte.

Nekrassov ei joonista oma kangelasi-talupoegi ühetaolise halli massina. Ükski, ka lühikest aega poeemis esinev kangelane, ei korda teist. «Seitse endist pärisorja», õnneliku otsijat, õilis Jermil Girin, Jakim Nagoi, Saveli-vägilane, ori Ipat, ustav Jakov, Jakim, Vlass, reetur Gleb — need kõik on iseloomulikud kujud, mis on võetud poeedi-aegse talurahvamassi sügavusest. Igaühele neist on reljeefselt antud tüüpilised jooned, ja samal ajal on need elavad inimesed individuaalsete, meeldejäävate omadustega, oma «erilise» käitumisega, oma «erilise» kõnega.

Talupojad jagunevad poeemis selgelt kaheks rühmaks. Ühel pool on poeedile sügavalt sümpaatsed talupoegade kujud, kes on vaenulikud härradele-feodalistidele ja neile klassikaaslastele, kes uhkustavad sellega, et nad on mõisateenrid. Teisel pool on orjad, mõisateenrid, kes roomavad härrade ees, kes taoti on isegi valmis härra heaks reetma oma vendi-talupoegi. Esimesse rühma kuuluvad peamiselt talupojad, kes pole mõisateenijad, teise — mõisateenijad, keda on demoraliseerinud ja rikkunud härraste lähedus ja eemalolek talurahvamassist.

---

[485] Ajutiselt kohustatu — endine pärisori, kes pärast 1861. a. reformi pidi oma mõisnikku mõne aasta kestel teenima.

Positiivsed kujud. Jakim Nagoi. Erilise armastusega joonistab Nekrassov talupoegi, kes on teadlikud oma veresidemest kogu talurahvaga.

Selline on Jakim Nagoi, omalaadne talupoegade juht.

Kui «härra» Pavel Veretennikov, rahvalaulude ja vanasõnade koguja, heitis talupoegadele ette, «et nad joovad kuni hulluseni», siis Jakim, hädine, tööga kurnatud vanamees, astub välja ägeda kõnega talurahva kaitseks. Ta õigustab talupoegi, kes leiavad viinas oma ainsat lohutust, ja joonistab talupoja ebainimliku töö masendava pildi.

. . . Погляди поди, —
Как из болота волоком
Крестьяне сено мокрое,
Скосивши, волокут:
Где не пробраться лошади,
Где и без ноши пешему
Опасно перейти,
Там рать-орда крестьянская
По кочам, по зажоринам
Ползком-ползёт с плетюхами —
Трещит крестьянский пуп!

. . . Mine vaata,
kuidas soost maad mööda lohistades
talupojad niidetud
toorest rohtu tirivad:
kust ei pääse läbi hobused,
kust jalakäijal kandamitagi
on ohtlik üle minna,
seal talurahvakari
mööda künkaid, mööda mättaid
roomates venib väätidega —
ragiseb talupoja naba!

räägib ta Veretennikovile,

Talupoegadel tuleb töötada mitte ainult eneste jaoks. Nende töövaevast elavad küll papid, küll ametnikud, küll mõisnikud:

Работаешь один,
А чуть работа кончена —
Гляди, стоят три дольщика:
Бог, царь и господин.

Töötad üksinda,
kuid vaevalt on töö lõppenud —
näe, seal seisab kolm osasaajat:
jumal, tsaar ja härra.

Ähvardava hoiatusena mõisnikele kõlavad Jakimi sõnad:

У каждого крестьянина
Душа, что туча чёрная,
Гневна, грозна — и надо бы
Громам греметь оттудова,
Кровавым литься дождям,
А всё виной кончается . . .

Igal talupojal on
hing nagu must pilv,
vihane, ähvardav, — ja oleks vaja,
et äike sealt kärgataks,
verine vihm voolaks,
kuid kõik lõpeb viinaga. . .

Teatava ajani viin summutab kõue, mis nüüdsama juba on valmis kärgatama talupoja vihasest hingest . . . Teises peatü-

kis («Saveli — vene vägilane») näitab Nekrassov, et vene talupoja viha mitte alati «ei lõpe viinaga».

Talupoegade tulihingelisele juhile on omistatud liigutavad inimlikud iseloomujooned. Ta armastab lapselikult «pildikesi». Tulekahju ajal, kui hakkas põlema Jakimi tare, hakkas ta kõigepealt päästma seinal rippuvaid «pildikesi», ja samal ajal kõrbesid ära tema «kogu eluajal» korjatud paberrahad, kolmkümmend viis rubla... See elav iseloomujoon toob Jakimi kuju lugejale eriti lähedale.

Erakordse meisterlikkusega on joonistatud Jakimi portree, mille iga detail on seoses küla elu-oluga, talupoja-tööga.

Вгляделся барин в пахаря:
Грудь впалая; как вдавленный
Живот; у глаз, у рта
Излучины, как трещины
На высохшей земле;
И сам на землю матушку
Похож он; шея бурая,
Как пласт, сохой отрезанный,
Кирпичное лицо,
Рука — кора древесная,
А волосы — песок.

Vaatas härra kündjat:
sisselangenud rind; nagu auku surutud
on kõht, silmade juures, suu juures
vaod nagu praod
kuivanud maa sees;
ja ise emakese-maaga
ta sarnaneb: kael on pruun
nagu sahaga lõigatud maakamar,
telliskivi karva nägu,
käsi nagu puukoor
ja juuksed justkui liiv.

Teises kohas ütleb poeet Jakimist:

Живёт — и сохою возится,
А смерть придёт — Якимушка
Как ком земли отвалится,
Что на сохе присох, —

Elab — askeldab sahaga,
ja kui tuleb surm — Jakim
variseb maha nagu mullakamp,
mis saha küljes on ära kuivanud,

rõhutades selle originaalse võrdlusega talupoja lahutamatut seost maaga.

Jermil Girin. Talurahva ustavaks pojaks on ka talupoegade huvide õilis kaitsja Jermil Girin, kes astus oksjonil võistlusesse kaupmees Altõnnikoviga ja võitis selle külakonna, s. o. talupoegade toetuse tõttu, kes aitasid — kes rublaga, kes kümne kopikaga — Girinil täis koguda veski eest nõutava sissemaksu. Girin on aus ja töökas. Kuid tema elu lõpp on kurb,

nagu on kurb paljude ausate talupoegade elu lõpp tollal. Ta sattus vanglasse. Autor meelega katkestab Girini loo, mitte näidates tema vahistamise põhjust, vaid seda ainult mõista andes: see oli ühenduses talupoegade mässuga mõisnik Obrubkovi pärusmõisas Tardunud Külas.

Saveli — vene vägilane. Traagiline on vene vägilase Saveli lugu.

Mõisnik Šalašnikovi mõisavalitseja, sakslase Vogeli tapmise pärast saadeti Saveli sunnitööle. «Aastat kakskümmend ranget sunnitööd, aastat kakskümmend sundasumist» talus Saveli, aga ei murdnud vene vägilast ei sunnitöö ega peks, ei muutnud teda orjaks. «Ära märgitud, kuid pole ori», armastas Saveli ütelda, kui teda nimetati «äramärgituks, sunnitööliseks». Saveli — see on vene talupoja üleinimliku vastupidavuse ning sitkuse kehastus.

Цепями руки кручены,	Ahelatega on käed seotud,
Железом ноги скованы,	rauaga jalad needitud,
Спина . . . леса дремучие.	selg — nagu pime laas.
Прошли по ней — сломалися.	Vihtusid teda — murdusid.
А грудь? Илья-пророк	Ja rind? Prohvet Elias
По ней гремит-катается	sellel sõidab-müristab
На колеснице огненной.	tulivankril.
Всё терпит богатырь, —	Kõike talub vägilane,

nii räägib «vene vägilasest» Saveli ise, kelle kuju taoti näib sümboolsena.

Kuid ainult «teatava ajani» kannatab talupoja «ähvardav ning vihane» hing. Saabub tund, mil tema kannatusel on lõpp. Savelile ja tema töökaaslastele saabus see siis, kui neid pärast hulk aastaid kestnud rasket tööd ning julma peksmist hingepõhjani rängalt solvati neid rõhuva võõramaalase, vene rahva vaenlase poolt.

Sakslane Vogel hakkas kinni ajama nende poolt kaevatud auku, solvates seega rängalt neid tööinimesi, kellele töö on püha. Nad tundsid temas vaenlast, kes alavääristab nende töövaeva, peab neid kui vene talupoegi alatuks. Nende kannatusekarikas oli täis.

«Juhtus,» jutustab Saveli,

. . . я легонечко
Толкнул его плечом,
Потом другой толкнул его
И третий. Мы посгрудились . . .
До ямы два шага . . .
Мы слова не промолвили,
Друг другу не глядели мы
В глаза . . . а всей гурьбой
Христьяна Христианыча
Поталкивали бережно
Всё к яме . . . всё на край . . .
И немец в яму бухнулся . . .

. . .ma kergelt
lükkasin teda õlaga,
siis teine lükkas teda
ja kolmas. Me kogunesime kobarasse. . .
Auguni on kaks sammu. . .
Me ei lausunud sõnagi,
üksteisele me ei vaadanud
silmi. . . Ja kogu jõuguna
Hristian Hristianõtšit
lükkasime ettevaatlikult
ikka augule lähemale. . . Ikka ääre poole. . .
Ja sakslane langes prantsatades auku. . .

Kättemaks oli teostatud: «üheksa labidaga» kaeti Vogel mullaga, maeti elavalt.

Sakslase hukkamise stseen on poeemi tähelepanuväärsemaid kohti. Selles pole ühtegi tarbetut sõna, iga sõna on nii valitud, et on võimatu seda teisega asendada, niivõrd täpselt väljendab see just seda, mida autor on tahtnud ütelda. Tegevus areneb tõtates. Väga peenelt on märgitud selline detail: hukkamine toimub ilma eelneva kokkurääkimiseta . . . Üks ning sama kättemaksutunne valdab kõiki üheksat hukkamisest osavõtjat. Peenimast, teravast irooniast on läbi imbunud Vogeli kohta öeldud sõnad. Kui Saveli jutustus jõuab hukkamise kirjeldamiseni, siis ilmuvad ta kõnes lahked sõnad: tavalise «sakslase» asemel, millega ta harilikult Vogelit nimetab, ilmub lahke «Hristian Hristianõtš», hukkamise-momenti ennast kirjeldades ütleb ta «lükkasime ettevaatlikult», rõhutades seega oma halastamatut viha vaenlase vastu.

Saveli-vägilane esineb selles stseenis rahvaliku kättemaks-

jana, kes ühes kaheksa seltsimehega teostab selle, mida tahtsid kõik Vogeli võimuikke all ägavad Korjožina elanikud.

Holoppide[486] **kujud. Vürst Peremetjevi teener.** Kui Jakim Nagoi, Jermil Girin, Saveli-vägilane ja nendetaolised on Nekrassovi poolt kujutatud suurima kaastundega ja Saveli kuju omab tõelise suuruse iseloomujooni, siis Ipati-taoliste holoppide kujud võivad meis esile kutsuda ainult põlastust.

Vilets, naeruväärt ja vastik on vürst Peremetjevi endine teener. Ta on õnnelik selle üle, et ta oli vürsti «armastatud ori», ja selle üle, et tal on haigus—

Не вашей подлой хворостью,	mitte teie alatu tõbi,
Не хилотой, не грыжею,	ei häälekähisemine, ei song.
Болезнью благородною,	Suursugune haigus,
Какая только водится	milline on ainult
У первых лиц в губернии.	kubermangu esimesil isikuil.

Ta on uhke selle üle, et oma härra tooli taga seistes ta lakkus taldrikuid «parimate prantsuse trühvlitega, tühjendas põhjani pooleliolevaid veiniklaase välismaa jookidega».

Ipati kuju. Vastik on vürst Utjatini holopp Ipat («Pesamunas»). Selles oma holoplikkusesse armunud orjas pole mingisuguseid inimväärikustunde jälgigi. Tema härra on talle jumalaks. Härra iga tegu näib talle ilusana. Pisarateni härdudes jutustab ta mõisateenijaile oma vürsti vägitegudest. Erilise vaimustusega meenutab «tundehell lõmitaja» seda, kuidas kord vürst pani ta — viiul käes — hobuse selga, kes ühes teiste hobustega oli «hanereas» rakendatud saani ette. Oli tuisk, Ipati käed polnud vabad, ta kukkus hobuse seljast maha ja saan sõitis tast üle. Lumes lamades ootas ta surma, kui äkki kuulis tagasipöördunud saani kuljuste kõlinat. Osutus, et härrale meenus tema holopp, ja ta naasis.

Одел меня, согрел меня	Kattis mind kinni, soojendas mind
И рядом недостойного	ja tõi oma vürstliku isiku kõrval
С своей особой княжеской	saanis koju
В санях привёз домой.	mu ebaväärika isiku.

[486] Holopp — pärisori; ori; sunnismaine teener; orjameelne isik, roomaja.

Ipat ei suuda uskuda, et pärisorjus on lõppenud, ta palub siiralt «härrale pikka iga». Omapärase holopliku uhkusega kõneleb ta:

Шалишь! Князья Утятины	Tühi loba! Vürstid Utjatinid
Останутся без вотчины?	jäävad ilma pärusmõisata?
Нет, руки коротки!	Ei, käed ei küüni!

Kui Ipat ja temataolised kutsuvad meis esile põlgust, vastikust, siis juba meelepaha ning viha äratab meis enda vastu külavanem Gleb («Talupoja patt»)[487]. Mõisnik annab oma surma eel Glebi kätte hoiule kuldse karbikese, milles hoitakse alal vürsti «testament», mille järgi kaheksa tuhat pärisorja peavad saama vabaduse. Kuid ahne Gleb lepib pärijaga kokku — ja «testament põletatakse ära». Glebi patt on reeturi patt, on isegi hirmsam kui «aadli patt». Sellisele patule pole andestust.

Ustav Jakov, eeskujulik holopp. Erilist kohta talupojakujude galeriis omab «ustav Jakov, eeskujulik holopp»[488]. Algul on ta orjalikult kiindunud oma härrasse. Solvatuna härra poolt, kes andis ta vennapoja nekrutiks, maksab Jakov härrale kätte. Kuid tema kättemaks on orjalik kättemaks. Ta ei surma härrat, vaid viib ta haigena kuristikku ja poob seal enda «härra kohal» männioksa külge üles. See pole enam Ipat. Surma eel ta «toorelt, kurjalt» nõökab oma härrat: «Leidsid mul õige mõrvari, hakkan ma tapmisega käsi rüvetama, ei, mitte sinul ei tule surra,» sõnab ta vastuseks härra palvetele ning lubadustele. Kuid härra tapmiseks, isegi kui ta teda vihkab, pole Jakov võimeline.

Talunaise kuju. Kaastundega on poeemis kujutatud vene talunaine Matrjona Timofejevna. See on vene poeesia võluvamaid naiskujusid.

Vapustava jõuga avab Nekrassov selles kujus naise tragöödia, kes on ilus oma väliselt kujult kui ka hinge omadustelt, kes on armastaja ema ning naine, töökas ja ennastsalgav. Peaks näima, et just selline naine on tõelise õnne väärt,

---

[487] «Крестьянский грех».
[488] «Яков верный, холоп примерный».

kuid tollal võis vähem kui kustki mujalt leida vene lihtsate naiste hulgast õnnelikku. Ta on juba selle üle rõõmus, et ta pole «jalgadega tallatav, nööridega seotav, nõeltega torgitav . . .».

Ta annab rändureile nõu:

Идите вы к чиновнику,
К вельможному боярину,
Идите вы к царю,
А женщин вы не трогайте . . .
. . . . . .
Ключи от счастья женского,
От нашей вольной волюшки
Заброшены, потеряны
У бога самого! . .
. . . . . .
Какою рыбой сглонуты
Ключи те заповедные,
В каких морях та рыбина
Гуляет — бог забыл! . .

Minge riigiametniku juurde,
kõrge aukandja bojaari juurde,
minge tsaari juurde,
kuid naisi ärge puudutage . . .
. . . . . .
Naise õnne võtmed,
meie vaba tahte võtmed
on kaugele visatud, kaotsi läinud
jumala enda juures . . .
. . . . . .
Missugune kala on alla neelanud
need kalleina hoitud võtmed,
missugustes meredes see kalamürakas
jalutab — on jumal ära unustanud! . . .

Kurb jutustus vene naisest Matrjona Timofejevnast on tulvil sügavat lürismi, poeemi ühessegi teise ossa pole põimitud nii palju imeilusaid vene laule.

Mõisnike kujud. Obolt-Oboldujev[488]-a. Poeemi lüürilised leheküljed vahelduvad satiirilistega. Nekrassovi satiirilist suhtumist kujutatavasse näeme holoppide — Ipati, vürst Peremetjevi teenri, ustava Jakovi, külavanem Klimi — iseloomustustes, kuid eriti jõuliselt esineb see, kui luuletaja kujutab mõisnikke. Halastamatu põlastava irooniaga on joonistatud Obolt-Oboldujev (peatükk «Mõisnik»).

Kuid erilise jõu ning teravuse saavutab Nekrassovi satiir seal, kus ta laseb mõisnikul meenutada pärisorjuse «kuldset aega», kui ta oli oma maade ja orjade täievõimuline ning õnnelik valitseja. Oboldujevi arvates oli see imeilus aeg!

Дышала грудь помещичья
Свободно и легко . . .
Во времена боярские
Переносился дух!
Ни в ком противоречия,
Кого хочу — помилую,
Кого хочу — казню.

Hingas mõisniku rind
vabalt ja kergelt . . .
Bojaarluse aegadesse
kandus vaim!
Mitte kellegi poolt vasturääkimist,
kellele tahan — annan armu,
keda tahan — karistan surmaga.

[488]-a Obólt-Oboldújev — Tola-Tohman.

Закон — моё желание!	Minu soov — on seadus!
Кулак — моя полиция!	Minu politsei — on rusikas!
Удар искросыпительный,	Löök on sädemeid pilduv,
Удар зубодробительный,	löök on hambaid purustav,
Удар скуловорот!	löök on nägu segilööv!

Nekrassov pilkab ka mõisniku tööpõlgust. Obolt-Oboldujev uhkustab sellega, et

Сословья благородные	suursugused seisused
У нас труду не учатся,	meil ei õpi tööd tegema,
У нас чиновник плохонький	meil juba vilets ametnikki
И тот полов не выметет,	ei pühi põrandaid,
Не станет печь топить...	ei hakka ahju kütma...

Kuid eriti õelalt kõlab Oboldujevi enda suhu asetatud ülestunnistus tema täielikust harimatusest:

Скажу я вам не хвастая,	Ütlen teile hooplemata,
Живу почти безвыездно	elan peaaegu kodunt väljumata
В деревне сорок лет,	külas nelikümmend aastat,
А от ржаного колоса	kuid rukkipead
Не отличу ячменного,	ei erista odrapeast,
А мне поют: «Трудись»!..»	aga mulle lauldakse: «Tööta»!...

«Pesamuna». Vastik on vürst Utjatini kuju, keda hüüti «Pesamunaks». Et päästa haiget isa ning äia surmast, leppisid tema pojad ja nende naised talupoegadega kokku tema petmiseks, kinnitades, et «vabadus» on tühistatud. Talupojad, kellele «Pesamuna» pärijad lubasid selle eest kinkida aasu, nõustusid toetama härra eksiarvamust kuni tema surmani. Vanadusest ogaraks muutunud härra-põikpea kasutab oma võimu absurdsete määruste väljaandmiseks. Kord käsib ta seitsmekümne-aastasel lesknaisel abielluda kuueaastase poisiga, kord määrab «mõisa härrastemaja» valvuriks kurttumma Jerjomka. Sellised käsud kutsuvad ainult naeru esile, ent mitte kõik totra põikpea korraldused ei lõpe talupoegadele õnnelikult. Nii lõppes traagiliselt episood Agapiga, kes oli julgenud härrale häbematult vastu rääkida. «Pesamuna» käsk «kuulmatu häbematuse eest Agappi karistada» täideti ainult «näiliselt». Käsutäitjad teesklesid, nagu karistaksid nad Agappi. Kuid Agap ei talunud solvamist, vaba inimese uhkus ei kannatanud teotust — Agap suri!

Jutustus vanast põikpeast-«Pesamunast» pole poeemi võetud erandjuhuna. Ei, vürst Utjatinis on rõhutatud jooni, mis on iseloomulikud paljudele mõisnikele-feodalistidele: piiritu põikpäisus (oma põikpäisusega uhkustab ka Obolt-Oboldujev), härralik upsakus, sügav veendumus oma õiguste ning privileegide kõikumatuses, muutmatuses. Nagu Obolt-Oboldujevgi, ei keeldu ka vürst Utjatin «oma headuse» ilmutamisest: kingib oma orjale lahke sõna, «annab armu» süüdlasele. Just see joon soodustaski mõisateenijate hulgas selliste haledate holoppide tekkimist nagu Ipat.

Vogeli kuju. Vastikud on põikpead Oboldujev ja Utjatin, kuid nende valjus tuhmub sakslase Vogeli süstemaatilise, sügavalt läbimõeldud kurnamise kõrval. Kuigi ta oma positsioonilt on ainult mõisavalitseja, ei kahtle me selles, et ta koorib talupoegi mitte oma peremehe huvides, vaid oma isikliku kasu nimel.

Nekrassov kõrvutab Vogeli poolt kasutatavat talupoegadest «higi väljapressimise süsteemi» meetodiga, mida kasutas endine Korjožina omanik mõisnik Šalašnikov. See peksis julmalt talupoegi, aga kui ta oli neilt kruntrendi kätte saanud, siis jättis ta nad rahule: «võta või jäta — nagu pundunud puuk koera kõrvas». Iseasi on aga Vogel.

У немца — хватка мёртвая:	Sakslasel on tappev haare:
Пока не пустит по миру,	kuni ei saada kerjama,
Не отойдя, сосёт.	imeb sind vahetpidamata.

Vogel on kapitalistlikku tüüpi kurnaja, väga lähedane saksa fašistidele. Ta vihkab samuti võõrast rassist inimesi, venelasi, nähes neis ainult tööloomi. Oma eesmärkide taotlemisel ei peatu ta samuti mingisuguste vahendite ees, ta on samuti salakaval, samuti ei hinda võõrast töövaeva.

Olustikulised pildid poeemis. Poeemi sündmused on näidatud Nekrassovi-aegse küla elu-olu avaral taustal.

Poeemi kangelased tegutsevad, rändavad, kohtuvad külades, vana Venemaa teedel, mis äsja on purustanud pärisorjuse ahelad, need suured ahelad, mis purunedes «lõid ühe otsaga härra, teise otsaga talumehe pihta». Tegelaste —

Obolt-Oboldujevi, Saveli-vägilase ja mõnede teiste jutustustes esineb ilmekais kujudes pärisorjuse ajajärk.

Poeemis näeme tervet rida olustikulisi visandeid: kärarikka külalaada kirjuid pilte, imekaunist pilti — hobuseujutamist külatiigis («Külalaat»), rändaja jutustuste kuulamist talutares, «joobnud öö» masendavat pilti ja palju teisi.

Küla kommete ning tavade kirjeldusi leiame peatükkides «Enne abiellumist» ja «Laulud» («Talunaine»).

Loodus poeemis. Kogu poeemis esineb laialipuistatult loodusekirjeldusi, enamikus kurvatujulisi. Peatükk «Külalaat» algab hilinenud kevade kurva kirjeldusega.

Не греет землю солнышко,
И облака дождливые,
Как дойные коровушки,
Идут по небесам.
. . . . . .
Земля не одевается
Зелёным ярким бархатом,
И, как мертвец без савана,
Лежит под небом пасмурным
Печальна и нага.

Ei soojenda maad päikseke,
ja vihmapilved
nagu lüpsilehmakesed
käivad taeva all.
. . . . . .
Maa ei riietu
haljasse heledasse sametisse,
ja nagu koolnu ilma surilinata
lamab pilvise taeva all
kurvalt ja alasti.

Ja edasi esineb detailide peenuselt tähelepanuväärne külatiigi kirjeldus:

В зелёной раме зеркало:
С краями полный пруд.
Над прудом реют ласточки.
Какие-то комарики,
Проворные и тощие,
Гуляют по воде.
По берегам, в ракитнике,
Коростели скрипят.

Rohelises raamis on peegel:
tiik, äärteni täis.
Tiigi kohal liuglevad pääsukesed.
Mingisugused sääsekesed,
vilkad ning kõhetud,
jalutavad veepinnal.
Kallastel, remmelgavõsastikus,
kääksuvad rukkiräägud.

Jutustuses «Eeskujulikust holopist — ustavast Jakovist» leiame «Kuradikuristiku» sünge kirjelduse.

Kõik loodusepildid on tihedas seoses tegevusega, mis hargneb poeemi ühes või teises peatükis.

Maastik, olustikupildid, üksikud elavad ning teravad episoodid soodustavad poeemi põhilise ülesande saavutamist — talupoegade tõelise elu näitamist.

Nekrassovi poeemi lehekülgedelt õhkub sügavat armastust kodumaa — Venemaa vastu. Armastusega on joonistatud talupoja elu-olu ja vene kurva looduse visandid, palava kaastundega suhtus luuletaja osatuisse, lihtsaisse vene inimestesse, kes oskavad olla «suured töös ja lõbustustes». Armastus kodumaa vastu väljendub ka imekaunites lauludes, mida laulab poeemi rõõmus kangelane Griša Dobrosklonov.

Peenelt märgib luuletaja vene inimese sellise iseloomujoone, nagu tööarmastus. Kui rändurid mööda Volga kallast minnes nägid Vahlatski talupoegade «rõõmsat niitmist», siis ei suutnud nad vastu panna: «Pole me ammugi töötanud, läh-me niitma!» hüüavad rändurid.

Семь баб им косы отдали,
Проснулась, разгорелася
Привычка позабытая
К труду! Как зубы с голоду,
Работает у каждого
Проворная рука.
Валят траву высокую
Под песню незнакомую
Вахлацкой стороны.
Под песню, что навеяна
Метелями и вьюгами
Родимых деревень! . .

Seitse eite andsid neile vikatid,
ärkas, lõi lõkkele
unustatud harjumus
töö vastu! Nagu hambad näljast
töötab igaühel
osav käsi.
Löövad maha kõrget rohtu
Vahlatski maanurga
tundmatu laulu saatel.
Laulu saatel, mis on sisendatud
kodukülade
tuiskude ning tormidega!

Kirglik armastus töö vastu — see on see vene inimese jõud, mis on teinud ja teeb imesid, mis aitas vene rahvast Suures Isamaasõjas.

Kaunid on lihtsad vene inimesed, ilus on nende kodumaa, kuid polnud neil Venemaal õnne. Nad töötasid mitte endi jaoks, nemad ei olnud oma kodumaa peremehed. Kuid nad väärisid õnnelikku elu! Nad oskasid kannatada, kuid ei või ju lõpmatuseni kannatada:

Не дотерпеть — пропасть,
Перетерпеть — пропасть! —

Ei kannata lõpuni — hukkud,
kannatad lõpuni — hukkud!

räägib karmilt Saveli-vägilane. Kogu Saveli ja Vogeli lugu on üleskutse võitlusele rõhujate vastu. Veel jõulisemalt kõlab see «Legendis kahest suurest patusest»[489] («Pidu pilvedeni»[490]).

[489] «Легенда о двух великих грешниках».
[490] «Пир на весь мир».

Legendis kõneldakse endisest röövlist, kes erakuks hakates lunastas kõik oma hirmsad patud sellega, et surmas valju poola aadliku Gluhhovski, «härra rikka, võimsa, esimese seal maal». Rõhuja surmamise eest antakse andeks kõik patud — selline järeldus tekib iseenesest.

Grigori Dobrosklonovi kuju. Poeemi viimane osa («Pidu pilvedeni») aitab kõige rohkem avada poeemi revolutsioonilis-patriootilist mõtet. Selles osas on esitatud inimese kuju, kes on otsustanud kogu oma elu pühendada kodumaa ja oma rahva teenimisele. Grigori Dobrosklonov sunnib meid meenutama suurt kannatajat Venemaa eest ja poeedi kaasvõitlejat — Dobroljubovit. Rahva õnne eest võitlemises näeb Griša Dobrosklonov oma õnne, nagu leidis oma õnne õpetajatöös rahva keskel õpetaja Malozjomova.

Ему судьба готовила
Путь славный, имя громкое
Народного заступника,
Чахотку и Сибирь, —

Talle saatus valmistas
kuulsa tee,
rahva eestkostja kõlava nime,
tiisikuse ja Siberi,

räägib Nekrassov. Grišat selline saatus ei hirmuta. Palav armastus kodumaa ja rahva vastu on väljendatud Griša laulu-des. Need laulud on saanud tõeliselt rahvalikeks. Nad on tul-vil piiritut usku tõe võidusse, suure vene rahva ammutama-tusse jõusse.

Сбирается с силами русский народ
И учится быть гражданином, —

Kogub jõudu vene rahvas
ja õpib olema kodanik,

lauldakse ühes laulus. Laulus, mida Nekrassov lühidalt ning ilmekalt nimetab «Venemaa», laulab Griša:

Рать подымается —
Неисчислимая!
Сила в ней скажется
Несокрушимая.
Ты и убогая,
Ты и обильная,
Ты и забитая,
Ты и всесильная,
Матушка-Русь.

Maleva kerkib —
loendamatu!
Selle jõud osutub
murdumatuks.
Oled küll armetu,
oled küll rikkalik,
oled küll kurnatud,
oled küll kõikvõimas,
emake-Venemaa.

Selle laulu sõnad näivad prohvetlikena. Vene rahva murdumatu jõu surumisel langesid ahelad, mis rahvast kütkendasid. Rahvas sai peremeheks omal maal, mis lakkas olemast «armetu» ning «kurnatud», ja näitas veel kord enda kõikvõimsust oma suures, võiduga lõppenud võitluses Hitleri vallutusretke vastu.

Poeemi seos folkllooriga. Luues oma rahvalikku poeemi, mille lugejaina Nekrassov tahtis näha esmajoones inimesi rahva hulgast, kasutas ta laialdaselt vene folkloori. Hulk aastaid enne Nekrassovi poeemi ilmus Lermontovi geniaalne «Laul kaupmees Kalašnikovist», mis on nii sügavalt läbi imbunud rahva vaimuga ja milles on ajalooliste laulude vorm nii täiuslikult reprodutseeritud, et raske on uskuda, et see laul pole loodud rahva massides.

«Kellel on Venemaal hea elada» on teine hämmastav näide, kuidas poeet, kellele luuletaja-tegevus oli tema tööalaks, oskas orgaaniliselt liita vene rahva loominguga aine, mille sisuks olid tema isiklikud tähelepanekud rahva elust, raamatuliste ja käsikirjaliste allikate ning sõprade jutustuste kasutamine ja tema loomingulise fantaasia vili.

Poeemi on võetud terved episoodid, mis on üles ehitatud vene folkloorist (Afanasjevi, Dali, Rõbnikovi, Barsovi ja Sadovnikovi kogumikest) saadud aineil. Hulk laule, kõnekäände, vanasõnu, itke, nutulaule ja mõistatusi on võetud poeemi teksti. Kirjandusteadlase P. N. Sakulini sõnade järgi «on poeemi teksti ohtralt puistatud rahvaluulelise sõna pärle».

Taoti toob Nekrassov laulu, kõnekäänu või mõistatuse tervena folkloorikogumikust poeemi teksti.

Palju on poeemis rahva kõnekäände ja vanasõnu: «Jumal on kõrgel, tsaar kaugel»[491], «Meie kirved ootasid parajat aega»[492], «Rohtu kiida kuhjas, aga härrat puusärgis»[493]. Enamikul neist on kindel sotsiaalne suund.

Teisest küljest reprodutseerib Nekrassov ise poeemis meisterlikult rahvalikku stiili, mille tõttu taoti on võimatu eraldada folkloorist võetud värsse poeedi enda poolt loodud värssidest.

---

491 «Высоко бог, далёко царь».
492 «Наши топоры лежали до поры».
493 «Хвали траву в стогу, а барина в гробу».

Eriti maksab see peatükkide kohta, kus kangelasena esineb Matrjona Timofejevna.

Nekrassov on laiaulatuslikult kasutanud rahvaluule võtteid. Poeemi on toodud rahvamuinasjuttudele iseloomulikke fantastilisi kujusid: inimese häälega rääkiv imetaoline lind, laudlina «lauake-kata-end». Rändurite arv seitse on iseloomustav rahvamuinasjutule. Poeemi ulatuses tarvitatakse korduvalt sellist folkloorile tavalist võtet nagu kordus.

Nii korratakse mitu korda rändurite jutustust «murekesest», mis neid on «kodudest välja ajanud», sundinud rändama.

«Terved lained kevadist lürismi» (P. N. Sakulini väljendus) täidavad poeemi ja neis «laineis» kõrvuti folkloorist võetud lauludega pole vähe laule, mida luuletaja ise on loonud rahvalikus stiilis ja rahvalikus vaimus. Sellised laulud on «Rahva saatus» [494], «Teoorjuse laul» [495], «Rõõmus» [496], «Venemaa» [497] ja rida teisi.

Laialdaselt on poeet kasutanud rahvalikke epiteete. Kõrvuti alaliste epiteetidega — «rõske maa», «tuuled marulised», «emake maa», «tubli vägilane» — esinevad poeemis teist laadi epiteedid, mis pole võetud folkloorist, kuid on seoses rahva elu-oluga: «metslooma-jäljed», «hallivammuseline vägilane», «rohud pikakasvulised».

Kogu poeemi ulatuses on laiali puistatud õnnestunud, ilmekaid võrdlusi, osalt laenatud rahvaluulest, osalt autori loodud, kuid võetud küla elust-olust. Mõningaid näiteid:

. . Подумаешь, убьёт,	... Arvad, et tapab,
А деньги сунь — отвалится,	aga paku raha — jätab rahule,
Ни дать, ни взять раздувшийся	kas võta või jäta —
В собачьем ухе клещ.	koera kõrvas pundunud puuk.
Такая свёкла добрая!	Selline kena peet!
Точь-в-точь сапожки красные	Täpselt nagu punased saapakesed
Лежит на полосе.	lamab maaribal.

---

[494] «Доля народа».
[495] «Барщинная».
[496] «Весёлая».
[497] «Русь».

Как прусаки слоняются по нетоплёной горнице .
В усадьбе той слоняются голодные дворовые . . .

Nagu prussakad luusivad kütmata toas . . .
selles häärberis luusivad näljased mõisateenijad.

«Pesamuna» pime silm on «nagu tinast kross».

Nagu kõik suured sõnakunstnikud, oskas ka Nekrassov leida iseloomude, miljöö ja tegevuste kujutamiseks paremate hulgast parimaid sõnu ning sõnarühmi. Poeemi keele kõrge väärtus seisab mitte ainult tema läheduses rahvaluule keelele, vaid kõigepealt selles, et iseloomustuste ja kirjelduste jaoks on poeet leidnud kõige täpsemad, konkreetsemad, antud juhul kõige sobivamad sõnad. Kujutades vankreil sõitvaid magavaid talupoegi, annab Nekrassov sellise võrdluse:

Как телячьи головы,	Nagu vasikapead
Качаются, мотаются	kiiguvad, kõlguvad
Победные головушки	uinunud talumeeste
Уснувших мужиков.	paljukannatanud peakesed.

Võrdlus on õnnestunud mitte niivõrd selle poolest, et ta on lähedane rahvakeelele ning rahva elule-olule, kuivõrd selle poolest, et ta täpsete sõnade valiku tõttu («kiiguvad», «kõlguvad») ja võrdluse enda täpsuse tõttu annab ilmeka kuju, pildi, mis elavana tekib meie silmade ette. «Pesamuna» pimeda silma võrdlus tinast krossiga on hea selle poolest, et sõna «tinast» väljendab täpselt pimeda silma tumehalli värvi, mis sarnaneb tina värvivarjundiga.

Nekrassovi inimkujutuse meisterlikkus. Poeem «Kellel on Venemaal hea elada» on kõrge kunstilise meisterlikkuse eeskuju. Selles teoses leiame kõrgeimal määral kõiki neid voorusi, milleta pole mõeldav ükski tõeline luuleteos: kujude suurt tõelisust ning ilmekust, avarat tüüpilisust ja ühes sellega nende üksikute joonte konkreetsust, mis teeb poeemi isikud «elavaiks», kirjelduste täpsust ning maalilisust.

Nekrassov valdas täiuslikult inimese kujutamise mitmesuguseid võtteid. Ta on portree suurmeister. Portreekunsti kaunis näidis on eespool esitatud Jakim Nagoi välimuse kirjeldus.

Suure oskuse saavutab Nekrassov portreelise detaili kasutamises. Vürst Utjatin-«Pesamuna» välimuse kirjeldamisel räägib poeet tema «erisugustest silmadest»:

Один здоровый — светится,
А левый — мутный, пасмурный,
Как оловянный грош.

Üks terve — helgib,
ent vasak — tuhm, sompjas,
nagu tinast kross.

Need «erisugused silmad» mängivad suurt osa terve peatüki ulatuses «Pesamunast». Inimese silmad peegeldavad tema meeleolude muutust. Mõisnik, vihastanud talupoja üle tema «ebakohase» väljenduse «härrade tähtaeg» pärast,

...так расстроился,
Что правый глаз задёргался,
А левый вдруг расширился
И — круглый, как у филина,
Вертелся колесом.

...nii langes tujust,
et parem silm hakkas tõmblema,
ja vasak äkki avardus
ning — ümmargune nagu kassikullil —
keerles rattana.

Pärast opmani alandlikku kõnet hakkas terve silm vaatama

С благоволением,
А левый успокоился:
Как месяц в небе стал.

lembusega,
ja vasak rahunes:
muutus nagu kuuks taevas.

Talupoja ootamatu naer vastuseks härra kõnele, viina-uim, mis vanamehele oli pähe hakanud, — kõik see kutsub esile reaktsiooni vasakus silmas: «Vasak silm hakkas ringi rändama...» «Aga silm täitis oma osa, keerles rattana!» Iseendast tugevdavad need detailid «tuhm, sompjas», «tinast silm» meis vaenulikku tunnet, mis mõisnik-põikpea meis on esile kutsunud.

Selleks et sügavamalt avada kangelase iseloomu, kasutab poeet sellist võtet: ta paneb kangelase endast jutustama, tuues seega jutustusse inimesele omast kirglikkust, kes enesest teatab kõige südamlikumat. Obolt-Oboldujev jutustab oma minevikust, oma vastastikustest suhetest talupoegadega. Pärisorjuse veendunud pooldajana ei või Oboldujev leppida selle kaotamisega ja seepärast kõneleb kord paatosega (kui meenutab oma endist «õnne»), kord mõruduse ning meelepahaga (kui talle meenub, et see kõik oli minevikus), ja sellest muutub tema enda iseloomustus eredamaks ning elavamaks. Seda

täiendavad kuulajate vahelehüüded. Näiteks kui Obolt kõneleb, et talupojad suurtel pühadel käisid härrastemajas palvetamas, siis tähendavad kuulajad mõttes:

Колом сбивал их что́ ли ты
Молиться в барский дом?

Kas ajasid neid kaigastega kokku
härrastemajja palvetama?

Matrjona Timofejevna kõne, tulvil lürismi, kibedust, nukrust ja armastust, avab kauni vene naise võluva kuju. Vene vägilane Saveli, vilets holopp ja teener Ipat iseloomustavad endid peajoontes ise ja see teeb nende iseloomustused eredamaks, täielikumaks, veenvamaks.

Poeemi värss. Omapärane on poeemi värsimõõt. Enamasti on poeem kirjutatud jambis, kuid domineerivad read, milledes kolmejalgsele jambile on lisatud kaks rõhuta silpi, mis annab värssidele erilise kõlavuse:

Должно́ быть, та́к я ду́маю,
Тогда́ и было счастьецо,
А бо́льше вра́д когда́!
Крестьяне рассмея́лися
И рассказали ба́рину,
Каков мужик Яким.

Peab olema, nii arvan ma,
et siis oligi õnneke,
ja suurem vaevalt kunagi!
Talumehed hakkasid naerma
ja jutustasid härrale,
missugune talumees on Jakim.

Kõrvuti värssidega, mis on kirjutatud sellise värsimõõduga, on esitatud terved osad, laulud ja stroofid, mis on kirjutatud teistsuguste värsimõõtudega.

Poeemi rütmiline mitmekesisus on erakordne.

Никто́ как бо́г!
Не е́ст, не пьёт
Меньшо́й сыно́к,
Гляди́ — умрёт.
(Kahejalgne jamb.)

Mitte keegi muu kui jumal!
Ei söö, ei joo
väiksem poeg,
vaata, et sureb.

Лю́ди холо́пского зва́ния
Су́щие псы́ иногда́.
(Daktül.)

Holopiseisusest inimesed
on mõnikord päris koerad.

В мину́ты уны́нья, о ро́дина-мать!
Я мы́слью вперёд улета́ю . . .
(Amfibrahh.)

Nukruseminuteil, oh emake-kodumaa!
ma mõttes lendan edasi . . .

Быть бы на́шим стра́нникам под родно́ю к р ы́ ш е ю,
Если б знать могли́ они́, что́ твори́лось с Г р и́ ш е ю.

(Trohheus.)

Meie rändurid oleksid pidanud olema koduse katuse all,
kui nad oleksid võinud teada, mis sündis Grišaga.

Üldiselt on poeem kirjutatud riimideta värssides, kuid peatükkide üksikud osad ja paljud poeemis sisalduvad laulud moodustavad kõrvalepõikeid sellest reeglist, nagu see nähtub eespool esitatud näidistest.

Poeemi saatus. Nekrassovi eluajal ilmus poeem «Kellel on Venemaal hea elada» osade kaupa, moonutuste ning lünkadega — tsensuuri «ümbertöötuse» tulemusena.

Nii nelikvärsist

Работаешь один,
А чуть работа кончена,
Гляди, стоят три дольщика:
Бог, царь и господин —

Töötad üksinda,
kuid vaevalt on töö lõppenud,
näe, seal seisab kolm osasaajat —
jumal, tsaar ja härra,

jättis tsensuur välja viimase rea.

Tervenisti olid kõrvaldatud read:

Правды с судилище, свету в нощи,
В мире добра — не ищи.

Õigust kohtus, valgust öös,
headust maailmas — ära otsi.

ja palju teisi, mis näisid tsensoritele «lubamatuina».

Alles pärast Oktoobrirevolutsiooni trükiti poeem esmakordselt sellisel kujul, missugusena ta oli loonud suur rahvalik poeet.

NEKRASSOVI LUULETUSED LASTELE.

Kaunis suur osa Nekrassovi luuletustest on kirjutatud lastele ja lastest. «Talulapsed» [498], «Vanaisake Mazai ja jänesed» [499] ja «Kindral Mesikäpp» [500] on juba ammu saanud laste lemmikluuletusteks ning leidnud koha laste lugemikes. Vihikute kaantele trükiti juba revolutsioonieelseil aastail värsse «Talulastest».

---

498 «Крестьянские дети».
499 «Дедушка Мазай и зайцы».
500 «Генерал Топтыгин».

Armastus laste vastu ja sügav arusaamine lapse hingest teevad Nekrassovi värsid lastele väärtuslikuks ning vajalikuks. Nekrassov teab, mis huvitab last-lugejat, ja oskab jutustada huvitavaist asjust võluvalt, lihtsalt, väikesele lugejale arusaadavalt.

«Talulapsed». Mahult suurim on Nekrassovi lasteluuletus «Talulapsed». See sisaldab rea üksikuid pilte, stseene, episoode. See on nagu raami asetatud. Selliseks raamiks on luuletaja poolt lõbusalt jutustatud episood. Jahimehe-rännakuil sattus ta kuuri ja jäi seal magama. Üles ärgates kuulis ta talulaste arutlusi, kes läbi kuuri pragude silmitsesid jahimeest ja vaidlesid selle üle, kas see on härra või ei ole. Laste vestlus meenutab luuletajale tema kohtumist talulastega. Ta jutustab nende lihtsaist lõbustustest, pärast kõneleb nende osavõtust täiskasvanute tööst... Mõtisklused talulaste varajasest tööst sunnivad teda meenutama kohtumist «tillukese talumehikesega»... Selle episoodi järel naaseb poeet laste juurde, kes vaatlesid kuuris lamavat jahimeest. Jutustus lõpeb rõõmsa stseeniga (jahimehe koer Fingal esitab kunsttükke) ja äikese pildiga. Raam sulgub.

Teose selline kompositsioon annab Nekrassovile võimaluse näidata talulapsi mitmesuguses keskkonnas, elu mitmesuguseil momentidel ja sel kombel avada nende hinge mitmesuguseid külgi. Teadmishimu, juurdlevus on talulaste iseloomulikud omadused. Nad kuulavad innustusega möödaminejate ning möödasõitjate jutustusi

Про Киев, про турку, что чудных зверей...

Kiievist, türklasest, imepärastest metsloomadest...

kuid eriti huvitab talulapsi kõik see, mis puutub töösse:

Рабочий расставит, разложит снаряды —
Рубанки, подпилки, долота, ножи,
Гляди, чертенята! А дети и рады:
Как пилишь, как лудишь — им всё покажи.

Töömees seab üles, paneb laiali tööriistad —
höövlid, viilid, peitlid, noad,
kae, võrukaelad! Ent lastel on hea meel:
kuidas sa saed, kuidas tinutad — neile kõike näita.

Nende teadmishimu on aktiivne. Nad tahavad kindlasti ise ära proovida iga instrumendi.

Прохожий заснёт под свои прибаутки,
Ребята за дело — пилить и строгать!
Иступят пилу — не наточишь и в сутки!
Сломают бурав — и с испугу бежать . . .

Möödamineja uinub oma naljasõnade saatel,
lapsed hakkavad tööle — saagima ja hööveldama!
Teevad sae nüriks — ei saa päeva jooksulgi teravaks!
Murravad katki puuri — ja kohkunult jooksma . . .

Ümbritsevas looduses leiavad nad endile ise mitmesuguseid lõbustusi, mille üle tunneksid kadedust hellitatud mõisalapsed.

Mõned neist lõbustustest moodustavad juba talulapse osavõtu alguse tööelust, mida nad veel ei võta tööna:

Кто нянчит сестрёнку, двухлетнюю Клашу,
Кто тащит на пожню ведёрко кваску.
Вот девочка ловит лукошком лошадку:
Поймала, вскочила и едет на ней . . .

Kes hoiab õekest, kaheaastast Klašat,
kes tassib kõrrepõllule taari-ämbrikest.
Seal püüab tütarlaps matiga hobusekest:
sai kätte, hüppas selga ja sõidab ta seljas . . .

See on küll töö, kuid kerge, see on huvitav juba sellepoolest, et see on vastutusrikas, on juba tee algus, mis viib last teda ahvatleva elu juurde, mida elavad täiskasvanud inimesed.

Ванюше и труд обернётся сначала
Нарядной своей стороной, —

Vanjakese poole ka töö pöördub algul
oma kauni küljega,

ütleb poeet, jutustades sellest, kuidas talupoiss järk-järgult — alguses vaatlejana — sisse kasvab oma perekonna põllutöösse. Nii kasvatatakse talulastes tööarmastust, armastust maa vastu, mis on vene talupoja võõrandamatud omadused.

Luuletuse selles osas, kus Nekrassov kujutab Vanja esimest tutvust põllumehe tööga, tutvusid linnalapsed põllutööde järjekorraga.

Kõige populaarsem stseen «Talulastes» on «Päkapikkune mehike»[501]; kümned põlvkonnad teadsid ja teavad seda peast praegu ja tulevikuski. Armastusega kirjeldab poeet temaga «külmal talvisel ajal» kohtunud tillukest talumehikest. Liigutav on väikese inimese tõsidus ja karmus, kes mängib «suurt» ja õieti ongi veendunud selles, et ta on «suur». Väga hea on ka isa matkiva «poisijütsi» repliik, mida tõenäoliselt on kasutanud isa, vastates uudishimulike vastutulijate tühiseile küsimustele:

«Ступай себе мимо . . .» «Mine aga mööda.»

Väikese mehikese kogu kõne on üles ehitatud samas stiilis: «Teadagi, metsast» (justkui võiks puitu saada ka mitte metsast!); «väiksekese» pealekäratus («bassihäälel»): «Nõõ, surnud!»; täitsamehelik arutlus: «Perekond on ju suur, aga mehi on ainult kaks inimest, isa ja mina . . .» Nekrassov rõhutab selle stseenikese vene iseloomu, ehtsat vene iseloomu:

. . . И дровни, и хворост и пегонький конь,
И снег до окошек деревни лежащий,
И зимнего солнца холодный огонь, —
Всё, всё настоящее русское было.
С клеймом нелюдимой, мертвящей зимы,
Что русской душе так мучительно мило,
Что русские мысли вселяет в умы . . .

. . . Nii regi ja haod kui ka pugal hobune,
ja ka lumi, mis lamab küla aknakeste kõrguseni,
ja talvise päikese külm tuli, —
kõik, kõik see oli ehtne, venelik.
Karmi, suretava talve pitseriga,
mis on vene hingele nii piinavalt armas,
mis pähe sisendab vene mõtteid . . .

Luuletus on väärtuslik talulaste olukorra tõetruu kirjeldusena, kuid see pole vähem väärtuslik kui elav stseenide rida, mida lõbuga on kuulanud ning kuulavad lapsed mitmesuguses vanuses, alates seitsme-aastastest. Tal on kasvatuslik tähtsus, sest ta kasvatab huvi ning armastust töö vastu. Linnalastele pakub see palju huvitavat nendega ühevanuste maalaste elust.

Nekrassovi lasteluuletustest on armastatuim «Vanaisake Mazai ja jänesed». See koosneb kahest osast.

[501] «Мужичок с ноготок».

Esimeses osas — pärast lühikest, kuid eredat vihmakirjeldust — tutvustab autor meid jahimees Mazaiga. Teises osas — mis ammu on paigutatud lasteraamatuisse ning lugemikesse — on vanaisa Mazai jutustus sellest, kuidas ta päästis jäneseid. Iseloomulik on vanamehe Mazai, kirgliku jahimehe, heasüdamliku inimese, naljahamba kuju. Temas, nagu paljudeski jahimeestes, on ühinenud liigutav armastus metsloomade vastu ja jahimehe-kirg.

Luuletuse teine osa («Kuidas Mazai päästis jäneseid») on väikestele kuulajatele ning lugejatele huvitav süžee enda poolest. Lapsed armastavad väga kuulata jutustusi loomadest, seda enam veel metsloomadest. Kuid Mazai jutustus köidab lapsi eriti sellepärast, et selles teatatakse lastele uutest, ebatavalistest faktidest elus. Lapsed näiteks saavad teada, et jänesed on arukad loomad. Oli Mazail vaja ainult üks lootsikusse võtta ja teistele anda käsklus: «Hüpake ise!», kui jänesed, hoolimata oma argusest, hüppasid ise lootsikusse. Mazai jutustus on dünaamiline, selles on palju tegevust, palju fakte, mida lapsed võtavad seiklustena.

Et teha jutustus veel dünaamilisemaks, kirjutab ta väikese stseeni, mis kirjeldab jäneste jooksmist lootsikust, teise värsimõõduga kui kogu luuletuse. Kolmesilbiline värsijalg (daktül) vaheldub kahesilbisega (jambiga); pikad, kümne-üheteistkümnesilbised read vahelduvad lühikeste, nelja-viiesilbiste ridadega. See suurendab kirjeldatavate tegevuste kiiruse üldmõju.

Mazai heasüdamlik suhtumine loomadesse väljendub meelitussõnade külluses, mida jutustaja kasutab. Need meelitussõnad leiavad lastes muidugi sooja vastukaja. Jäneseid nimetatakse «jänesekesteks», «jänkudeks», «vaesteks loomakesteks». Liigutav on jänese kuju, kes seisab kännu otsas keset üle kallaste tõusnud jõge: «käpakesed ristamisi asetatud, seisab hädavares». Vahel kõneleb Mazai loomakestest lahke irooniaga: «Ma katsin ta, lollikese, kuuega» (emajänese); «kallast märkasid kelmid kõõrdsilmad» . . .

Vana jahimehe kõne on üle külvatud ilmekate võrdlustega:

Словно как в бочку пустую удод Ухает . . .	Otsekui tühja vaati vainukägu hüüab . . .

. . . Сосна заскрипит,
Словно старуха во сне проворчит . . .

. . . Mänd krigiseb,
justkui toriseks vanamoor unes . . .

У куста копошится зайчиха,
Еле жива, а толста, — как купчиха . .

Põõsa ääres kobistab emajänes,
vaevalt elus, ent paks on — nagu kaupmehe naine . . .

Laste suhtumine loomadesse on sageli vasturääkiv: liigutav, sõbralik armastus loomade vastu ühineb lastes jonnaka püüdega neid piinata, mis mõnikord seletub sellega, et lapsed ei kujutle, et loomal võib olla valus. Vanaisakese Mazai jutustus, mis on esitatud kergeis elavais värssides, kasvatab lastes head suhtumist loomadesse.

«Kindral Mesikäpp». Innustusega kuulavad ja loevad lapsed «Kindral Mesikäppa» — rõõmsat, veetlevat jutustust sellest, kuidas jaamaülem võttis kindrali pähe vastu karu, kes istus saanis.

«Kindral Mesikäpp» on satiir, kuid selline satiir, mis on kirjutatud lastele arusaadavas, selges, lihtsas keeles, kergetes värssides (kolmejalgne trohheus).

«Koolipoiss»[502]. Teistest lastele määratud teostest paistab silma sügav-patriootiline luuletus «Koolipoiss» («Noh, mine ometi, jumala pärast»[503]). Kohtumine mööda teed sammuva koolipoisiga kutsub luuletaja mälestuses esile suure vene teadlase — «Arhangelski talumehe» kuju. Lomonossovi saatus sunnib uskuma ka vastutuleva koolipoisi õnnelikku saatusse:

Будешь в университете —
Сон свершится наяву.

Saad ülikooli —
unelm täitub ilmsi.

Luuletus on tulvil usku vene rahvasse ja kodumaasse:

Не бездарна та природа,
Не погиб ещё тот край,
Что выводит из народа
Столько славных, то и знай . . .

Pole andetu see loodus,
pole veel kadunud see maa,
mis rahva seast toob välja
nii palju kuulsaid ühtelugu . . .

[502] «Школьник».
[503] «Ну, пошёл же ради бога».

Nekrassovi luuletuste seas, mis pole määratud laste jaoks, võib leida üsna palju selliseid, mida — kuigi mitte tervelt — võib kasutada laste lugemisvarana: «Haljas mühin»[504], «Niitmata põld»[505], katkend «Metsaraiumine»[506] poeemist «Saša» ja mõned teised.

NEKRASSOVI LOOMINGU TÄHTSUS.

Nekrassovi surmast on möödunud kümneid aastaid, kuid tema nimi ei tuhmu meile.

Nekrassov kajastas oma luules Vene ajaloo tervet ajajärku, ägedat, ärevat, keerukat ajajärku. Kajastas nii, et meie, kes oleme sellest ajajärgust aastakümnetega eraldatud, võime Nekrassovi poeeme ning värsse õppides mitte ainult seda ajajärku mõista, vaid teda ka konkreetselt, elavalt kujutleda.

Nekrassovi loomingu tähtsus ei piirdu sellega. Luuletaja-patrioodi tuline sõna õpetas vene inimesi õigel viisil, tõhusalt armastama kodumaad, armastama suurt vene rahvast, õpetas vihkama tema vaenlasi.

Nekrassovi värsse lugedes hakkasid vene inimesed sügavamalt tundma ning mõistma rahva kannatusi. Seda tunnistavad lihtsate vene inimeste arvamuseavaldused, mida eri aegadel on kogutud luuletaja austajate poolt. Üks Nekrassovi lugeja — tööline — kirjutab: «Lugenud Nekrassovit... mul... korraga nagu avanesid silmad, hakkasin mõtlikult suhtuma mind ümbritsevasse ellu, hinges süttis viha täissöönute ning endiga rahulolijate vastu.»

Ja teine arvamuseavaldus (talupojalt): «Kui kuulsin esmakordselt laulu: «Nimeta mull' sellist kohta», siis elasin üle palju: mulle näis, et kuski oigavad inimesed, kuski on nad ahelaisse needitud, ja ma tahtsin olla hiiglane, et neid vabastada. Ja laulu lõppsõnade «Igaveseks oled vaimselt suikunud» lugemisel oleksin tahtnud kisendada: «Varsti tõuseb üles!»»

«Varsti tõuseb üles!» — seda sisendas oma poeemiga rahva mure laulik. Nekrassov uskus sügavalt vene rahvasse

---

504 «Зелёный шум».
505 «Несжатая полоса».
506 «Рубка леса».

ning tema jõududesse, sellesse, et ta ise oskab endalt raputada orjuse-ahelad:

Вынес достаточно русский народ,
Вынесет всё, и широкую, ясную
Грудью дорогу проложит себе.

Küllalt on talunud vene rahvas,
kõik kannatab välja, ja avara, selge
tee murrab rinnaga läbi.

(«Raudtee».)

Hindame Nekrassovit ka tema kõrge sõnalise meisterlikkuse pärast, mille tõttu poeedi õilsate ideede mõju lugejaisse oli eriti tugev. Poeedi paljud värsid on saanud aforismideks, meile vajalike, kallite mõtete parimaiks väljendusteks.

То сердце не научится любить,
Которое устало ненавидеть . . .

See süda ei õpi armastama,
mis on väsinud vihkamast.

Selle kaksikvärsi sügavalt õiget mõtet on raske paremini väljendada, kui seda on teinud Nekrassov.

Keegi pole nii lakooniliselt ning tabavalt sõnastanud pärisorjuse kaotamise tähtsust kui Nekrassov oma kuulsas vormelis:

Порвалась цепь великая,
Порвалась — расскочилася
Одним концом по барину,
Другим по мужику.

Katkes suur ahel,
katkes — kargas laiali
ühe otsaga härra pihta,
teisega talumehe pihta.

Keegi pole paremini sõnastanud sõnakunstile esitatavat nõuet kirjutada nii,

Чтобы словам было тесно,
Мыслям — просторно . . .

et sõnadel oleks kitsas,
mõtetel lahe . . .

Kõrgelt hindas Nekrassovi poeesiat V. I. Lenin. Temale kuulub poeedi loomingu tähelepanuvääriv hinnang: «Juba Nekrassov ja Saltõkov õpetasid vene ühiskonda hariduse poolt silutud ja pumatiga võitud välimuse taga nägema pärisorjust pooldavat mõisnikku, tema röövhuvisid, õpetasid vihkama sääraste tüüpide variserlikkust ning südametust.»[507]

---

[507] Lenin, Teosed, venekeelne väljaanne, XII k., lk. 9.

Maapaos elades õppis Lenin — N. K. Krupskaja tõenduse järgi — Nekrassovi luule peaaegu pähe.

V. I. Lenin kasutas Nekrassovi kujusid ning väljendusi oma artiklites.

Nii võttis ta F. Engelsi nekroloogile epigraafiks kaksikvärsi luuletusest «Dobroljubovi mälestuseks»[508]:

Какой светильник разума угас!
Какое сердце биться перестало!

Milline mõistuse valguseläte on kustunud!
Milline süda on lakanud löömast![509]

Välja astudes kodanliku ajakirjanduse vastu, mis valas bolševikele kaela vale- ning laimuojasid, kirjutas V. I. Lenin: «Bolševik võiks üldse enda kohta tarvitada poeedi tuntud mõttetera:

Он слышит звуки одобренья
Не в сладком ропоте хвалы,
А в диких криках озлобленья!

Ta kuuleb heakskiitmise hääli
mitte kiituse magusas rümas,
vaid viha metsikuis karjeis!

(Tsitaat on võetud Nekrassovi luuletusest Gogoli kohta: «Õnnis on heasüdamlik poeet»[510]. Artikkel «Poliitiline šantaaž»[511], T e o s e d, venekeelne väljaanne, XXI k., lk. 93.)

1918. aastal artiklis «Meie päevade peaülesanne»[512] kasutas Lenin laialdaselt värsse laulust «Venemaa» («Oled küll armetu, oled küll rikkalik»). Ta kirjutas meie järeleandmatust otsusest iga hinna eest saavutada, et Venemaa enam ei oleks armetu ning jõuetu, et ta saaks sõna tõelises mõttes võimsaks ning rikkalikuks. «Ta võib saada selliseks... Meil on materjali... et luua tõeliselt võimas ning külluslik Venemaa...»[513]

Nekrassovi nimi on eriti kallis rahvakooliõpetajaile, kelle kätte on usaldatud laialdaste rahvamasside kasvatamise ning õpetamise austav ülesanne. Nekrassov unistas sellest ajast, kui rahvas «toob turult Belinskit ja Gogolit». Ja kui tema unis-

---

508 «Памяти Добролюбова».
509 L e n i n, Teosed, venekeelne väljaanne, I k., lk. 409.
510 «Блажен незлобивый поэт».
511 «Политический шантаж».
512 «Главная задача наших дней».
513 L e n i n, Teosed, venekeelne väljaanne, XXII k., lk. 376.

tus teostub, siis toimub see poeedi vahetul osavõtul, kelle looming soodustas laiade masside liitmist kultuuriga. Tohutu suurele hulgale inimestele rahva hulgast olid Nekrassovi luuletused esimeseks tõeliseks poeesiaks, millega need inimesed tutvusid. Nekrassovi värsside kaudu õppisid nad aru saama kirjandusest, õppisid tundma ja mõistma kunstilise sõna suurt võimu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Iseloomustage talupoegade olukorda pärast 1861. aasta reformi, kasutades poeemi ainet (peamiselt Jakim Nagoi jutustust).
2. Missugused põhjendused lubavad meil Nekrassovi poeemi nimetada rahvalikuks?
3. Missugused põhjendused lubavad meil liita ühte rühma Saveli-vägilase, Jakim Nagoi ja Jermil Girini?
4. Missugused tingimused kasvatasid Griša Dobrosklonovis püüde hakata võitlejaks vene rahva eest?
5. Koostage vene naise Matrjona Timofejevna avar iseloomustus.
6. Kirjutage peatükist «Talunaine» välja väljendused, mis on saanud kõnekäändudeks, «lendsõnadeks».
7. Kirjutage poeemist välja mõned talupoja elukorrast võetud võrdlused (mis pole esitatud õpikus).
8. Koostage Nekrassovi lasteluuletustes esinevate seletust vajavate sõnade sõnastik.
9. Koostage kava vestluse jaoks, millise viite läbi lastega luuletuste «Vanaisake Mazai ja jänesed», «Päkapikkune mehike» ja «Talulapsed» tundmaõppimisel.

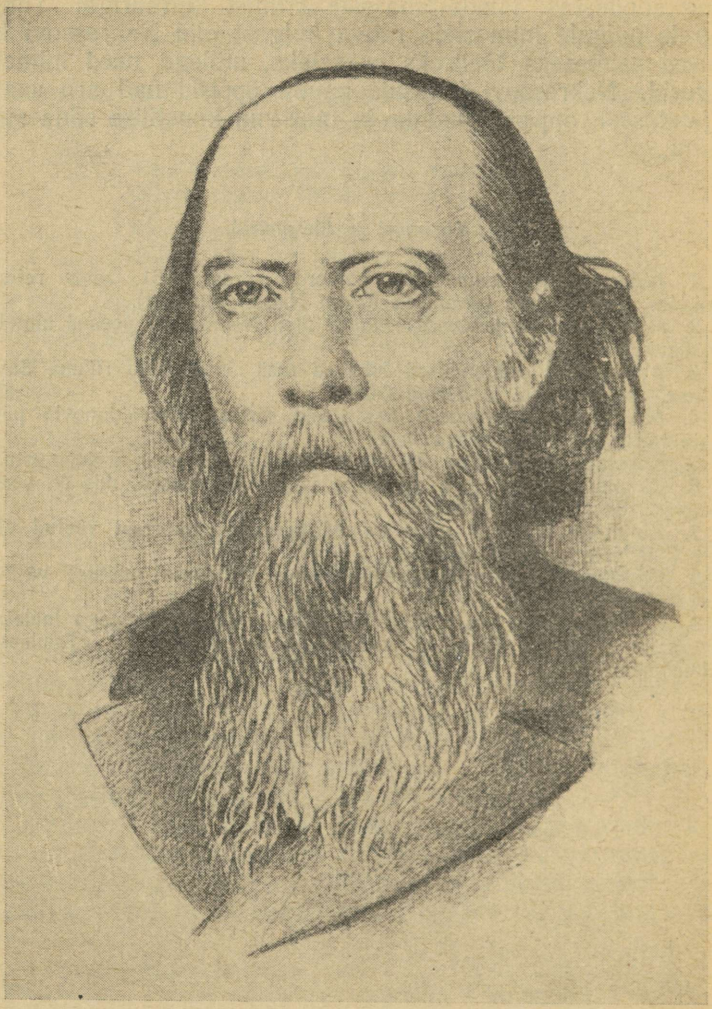

M. J. Saltõkov-Štšedrin.

M. J. Saltõkov-Štšedrin.

(1826—1889.)

Lapsepõlv ja noorus. Mihhail Jevgrafovitš Saltõkov-Štšedrin sündis 27. jaanuaril 1826 Spas-Ugoli külas Kaljazini maakonnas Tveri kubermangus.

Kirjaniku lapsepõlveaastad möödusid karmis pärisorjuse miljöös. Tema ema Olga Mihhailovna oli äärmiselt äkilise iseloomuga ja hoidis kindlalt oma mõju all mitte ainult pärisorje-talupoegi ning mõisa teenijaskonda, vaid ka oma meest, loidu ning tahtetut inimest. Olga Mihhailovna hoolitses eelkõige majapidamise säilitamise ja suurendamise eest. Oma laste vastu ei olnud ta vähem karm ja südametu kui talupoegade vastu. Ta liigitas kõiki «lemmikuiks» ja «vastumeelseiks», kusjuures ta vastumeelseid vähimategi eksimuste eest karmilt karistas ja näljutas. Mihhail Jevgrafovitši kõige esimeseks muljeks, mis tema mälus säilis, oli vitsakaristus.

Üksteise järel möödusid lapsepõlves tema silmade eest pildid mõisnike omavolist ja alatust arveteõiendamisest pärisorjade kallal. Lapsepõlve rasked muljed kasvatasid teda sügava tülgastuse vaimus «põlise orjuse õuduste» vastu. Tema oma sõnade järgi kasvas ta üles «pärisorjuse rüpes, toitudes ammpärisorja piimast».

Saltõkovi esimeseks õpetajaks oli pärisori-maalikunstnik, kes õpetas teda tähti veerides lugema, seejärel tema vanem õde ja lõpuks üks vaimuliku akadeemia üliõpilasi, kes sõitis Saltõkovide mõisa suvevaheaega veetma.

Aastal 1836 astus Saltõkov Moskva Aadlike Instituuti, kus

ta õppis väga edukalt, ja kaks aastat hiljem viidi ta parima õpilasena üle Tsarskoje Seloo lütseumi[514].

Tsarskoje Seloo lütseum valmistas ette kõrgeid riigiametnikke ja seal õppisid eeskätt aristokraatide lapsed. Nad suhtusid põlglikult vähemnimekate aadlike poegadesse ja Saltõkovil tuli algul sageli taluda pilkeid ning vahel ka mõnitamist. Õpetus oli lütseumis korraldatud halvasti, kuid sellegipoolest oli kasvandikel täiel määral võimalik siin lugeda vene ja lääneeuroopa kirjanduse teoseid. Peale selle austati lütseumis kuulsusrikkaid «puškinlikke traditsioone»: laialdaselt harrastati luuletuste kirjutamist. Lütseumi õpilaste hulgas peeti auasjaks saada Puškini «järglaseks». Üheks sääraseks «järglaseks» sai Saltõkov.

Aastal 1841 ilmus ajakirjas «Biblioteka dlja tštenija» tema esimene luuletus «Lüüra»[515], allkirjaga «S-v». Esimestel luuletustel erilist kirjanduslikku väärtust ei olnud ja hiljem suhtus Saltõkov ise neisse karmilt.

Teenistus. Kirjandusliku tegevuse algus. Tsarskoje Seloo lütseumi lõpetas Saltõkov kevadel 1844 ja ta määrati peatselt sõjaministeeriumi kantseleisse, kuid teenistus ei huvitanud noormeest ja ta leidis rahuldust ainult lugemises ning kirjanduslikus tegevuses. Hiljem kirjutas ta: «Venemaal — muide, mitte niivõrd Venemaal kuivõrd eriti Peterburis — olelesime me ainult faktiliselt... Käisime teenistuses vastavais kantseleides, kirjutasime vanemaile kirju, sõime restoranides, kõige sagedamini aga sööklais, kogunesime üksteise juurde vestlema jne. Kuid hingeliselt elasime Prantsusmaal...»

«Prantsusmaal elada» tähendas jälgida Prantsusmaal lähenevat revolutsiooni ja lugeda prantsuse sotsialistlikku kirjandust.

Peterburis oli noil aastail Petraševski ring, kus loeti prantsuse utopistide teoseid ja arutleti sotsiaalse reformi küsimusi. Aastail 1845—1846 käis Saltõkov selle ringi koosolekuil ja kasutas ringi raamatukogu raamatuid. Saltõkov

---

[514] Moskva Aadlike Instituudil oli õigus saata Tsarskoje Seloo lütseumi iga kahe aasta järel kaks parimat õpilast.

[515] «Лира».

hindas Petraševskit ja tema sõpru nende leppimatuse pärast pärisorjuse vastu, isevalitsuse eitamise pärast ja sügava usu pärast Venemaa helgesse tulevikku.

Nende meeleolude mõjul kirjutab Saltõkov esimesed novellid: «Vastuolud»[516] (1847), «Sassiläinud asi»[517] (1848) ja propageerib neis julgelt sotsialismi.

Esimese novelli sangar Nagibin tunnistab tulevase ühiskondliku korra mitte väljamõeldiseks, vaid võimalikuks tõelisuseks, ja «mitte ainult võimalikuks, vaid ka vältimatult teostumisele kuuluvaks». Ta kinnitab, et ainult «tegevus», võitlus sotsiaalse reformi pärast on ainuõigeks teeks tulevikku.

Teise novelli sangar kehvik Mitšulin kujutleb kogu kaasaegset ühiskonda inimestest koosneva püramiidina, kus ülemkihid halastamatult rõhuvad alamkihte. Ta unistab sellest, et varsti ei ole ühiskonna elus «ahneid hunte» ja kõigil on hea.

Prantsusmaal toimunud revolutsioon heidutas Vene isevalitsust ja Venemaal algas revolutsionääride vangistamine.

Saltõkovi novellid, mis hiljuti enne seda olid tsensuurist õnnelikult läbi läinud ja avaldati, äratasid kahtlust. Saltõkov vangistati. Maikuus aastal 1848 saadeti ta asumisele Vjatkasse kubermanguvõimude käsutusse, politsei valve alla.

Pagendusaastad. Pagenduses viibis Saltõkov seitse aastat. Kõik need aastad teenis ta kubermanguvalitsuses. Elu Vjatkas pärast kärarikast Peterburit rõhus teda raskelt. «Inimesed elavad siin ainult väljamõeldistest ja keelepeksust, millest korralikul inimesel tõepoolest hakkab iiveldama,» kirjutas ta oma vennale.

Kuigi pagendus oli talle raske, rikastas see Saltõkovi sisemaailma. Tema ees avanes pilt krooŋuametnike ja väikekodanlaste elust. Siin võis ta vaadelda ka maaelu, sest ta sõitis sageli oma teenistuse iseloomu tõttu maakondadesse revideerima. See kõik ei läinud kaotsi: kirjanik sai rikkalikku materjali tulevaseks kirjanduslikuks tööks.

---

[516] «Противоречия»
[517] «Запутанное дело».

«Kubermangu visandid»[518]. 1855. a. lõpul lubati Saltõkovil Peterburi tagasi pöörduda. Siin astub ta siseministeeriumi teenistusse ja ühtlasi alustab asumisel talletatud materjalide kirjanduslikku läbitöötamist. Ta kirjutab «Kubermangu visandid». Aastal 1856 ilmuvad need ajakirjas «Russki vestnik» varjunime «Štšedrin» all. Neis avaldas kirjanik oma asumisel tehtud vaatlused ja esitas Vjatka linna Krutogorski nime all. Raamatus oli kolmkümmend kolm visandit.

Vene lugeja ees, kes kirglikult janunes parema tuleviku järele, avanesid Saltõkovi visandites pildid raskest omavolist, bürokraatlikust kõikvõimsusest, altkäemaksuvõtmisest ja riigivargusest — avar panoraam provintsi-Venemaa kõigi rahvakihtide elust ja kombeist.

Piitsutava sarkasmiga[519] esitab kirjanik südametute administraatorite ja ärimeeste kujusid. Ent vaevalt läheb ta üle rahva elu kirjeldamisele, taandub sarkasm liigutava lürismi ees. Revolutsioonilised demokraadid Tšernõševski ja Dobroljubov võtsid raamatu vaimustusega vastu. Kohe tundsid nad Saltõkov-Štšedrinis oma võitluskaaslast.

Ent Saltõkov nägi sel ajal veel riigiteenistuses võimalust rahva elu parandamiseks ja kirjanikuna hindas kõrgelt kirjanduslikku propagandat. Tšernõševski ja Dobroljubov aga pidasid kirjandusliku propaganda kõrval tarvilikuks arendada praktilist revolutsioonilist tööd.

Raamatu menu oli tohutu. Saltõkov sai kohe tuntud kirjanikuks, jäi aga teenistusse edasi. Aastal 1858 määratakse ta Rjazani asekuberneriks ja kaks aastat hiljem viiakse ta üle samale ametikohale Tveri.

Asekuberneriks olles kogus Saltõkov enda ümber ausaid inimesi, avastas palju kuritarvitusi ja kriminaalasju, võitles altkäemaksuvõtmise vastu ja, mis peaasi — kaitses talupoegade huve. Aadlikud nimetasid teda selle eest «ase-Robespierre'iks».

Kaastöö «Sovremennikule». Alates aastast 1860 saab Saltõkov ajakirja «Sovremennik» alaliseks kaastööliseks, pärast erruminekut aastal 1862 aga tegeleb ainult kirjandusliku tööga

---

[518] «Губернские очерки».

[519] Sarkasm — õel, lõikav, teravalt salvav pilge.

ja asub tihedasse koostöösse Tšernõševski ning Nekrassoviga. «Sovremennikus» avaldatakse tema visandid «Satiirid proosas»[520], milles Rjazani ja Tveri ametnikud ning mõisnikud end kohe ära tundsid. Ajakirjas «Sovremennik» esineb Saltõkov-Štšedrin noil aastail rohkem publitsistina. Ta kirjutab anonüümselt igakuisi kirjutisi üldnimetuse all «Meie ühiskondlik elu»[521] ja arvukaid raamatute arvustusi. Tema vahetul osavõtul hakkab uuesti ilmuma «Sovremenniku» pilkelisa — kuulus «Svistok», kus Saltõkov avaldab materjale Mihhail Zmijev-Mladentsevi varjunime all. Samal ajal alustab ta kuulsat satiiriliste visandite sarja «Pompaduurid ja pompaduuritarid»[522].

Kirjanduslikud honorarid osutusid aga ebaküllaldasiks, et perekonnale äraelamist kindlustada. Seejuures võttis ema temalt võlgade katteks mõisa ja kirjanikul tuli uuesti teenistusse astuda.

Aastail 1864—1868 teenib ta rahanduskoja esimehena esiteks Pensas, seejärel Tuulas ja Rjazanis. Teenistus andis talle uusi tähelepanekuid talupoegade seisundi kohta. Ta nägi, kuidas mõisnikud kubermanguvõimude varjamatul kaasabil riisusid talupoegadelt paremad maad, pressisid neilt välja orjastavaid kontrahte jne.

Saltõkov ei katkestanud sidemeid «Sovremennikuga» kuni selle sulgemiseni, s. o. aastani 1866.

Saltõkov ajakirja «Otetšestvennõje zapiski» juures. Kaks aastat pärast «Sovremenniku» sulgemist omandab Nekrassov ajakirja «Otetšestvennõje zapiski», mis tema mõtte kohaselt pidi jätkama «Sovremenniku» traditsioone, ja kogub enda ümber oma endised kaastöölised. Saltõkov-Štšedrinilt sai ta nõusoleku ühiseks toimetamiseks. Juba esimestes «Otetšestvennõje zapiski» numbrites ilmuvad Saltõkov-Štšedrini uued

---

[520] «Сатиры в прозе».

[521] «Наша общественная жизнь».

[522] «Помпадуры и помпадурши». Sõna pompaduur tähendab Štšedrinil administraatorliku omavoli esindajat — kuberneri või muud kõrgemat ametnikku. Siin kasutatakse üldnime mõttes Prantsuse kuninga Louis XV soosiku markiis Pompadour'i nime, kes segas end riigivalitsemisse.

visandid nimetuse all «Kirjad provintsi kohta»[523], mis kutsusid esile hukkamõistu aadlike ja ametnike poolt. Tsaari korraldusel tehti Saltõkov-Štšedrinile ettepanek lahkumispalve esitamiseks, mida ta tegigi. Suvel 1868 lahkus ta jäädavalt teenistusest ja siirdus lõplikult kirjanduslikule tööle. «Otetšestvennõje zapiski» sai talle päriskoduks.

Aastad 1868—1884 olid Saltõkov-Štšedrini kõige pingelisema loovtöö aastaiks, tema satiirilise ande lopsaka õitsengu aastaiks. Selle aja jooksul ei olnud peaaegu ainsatki «Otetšestvennõje zapiski» annet, kus ei oleks ilmunud tema visandeid või kirjutisi. Isegi kirjaniku tõsine haigus aastal 1875 ja tema ärasõit välismaale ei katkestanud tööd. Üksteise järel ilmusid satiirilised sarjad: «Ühe linna ajalugu»[524], «Härrad taškentlased»[525], «Heatahtlikud kõned»[526], «Provintslase päevik»[527], «Mõõdukuse ja korralikkuse miljöös»[528], «Monrepos' varjupaik»[529], «Aasta läbi»[530], «Piiri taga»[531], «Kirjad tädikesele»[532], «Pošehhonje jutustused»[533], romaan «Härrased Golovljovid»[534].

Visandisarjadele andis kirjanik kindla ühtsuse. Sääraseks ühtsuseks on näiteks «Ühe linna ajaloos» Vene ajaloo üksikute hetkede kujutamine alates XVIII sajandist, «Monrepos' varjupaigas» — aadlike mõisamajapidamise laostumise teema jne.

Neis sarjades esitab Saltõkov-Štšedrin avara pildi vene elust ja kujutab poliitiliste tegelaste (keisrist kuni politseinikuni maal), kubermangu- ja mõisa-aadlike, suur- ja väikeametnike, kodanluse ja tema käsikute — ajalehemeeste ja advokaatide, vaimulike ja maaharitlaste, käsitööliste ja väikekodanlaste — mitmekesiseid tüüpe.

---

523 «Письма о провинции».
524 «История одного города».
525 «Господа ташкентцы».
526 «Благонамеренные речи».
527 «Дневник провинциала».
528 «В среде умеренности и аккуратности».
529 «Убежище Монрепо».
530 «Круглый год».
531 «За рубежом».
532 «Письма к тётеньке».
533 «Пошехонские рассказы».
534 «Господа Головлёвы».

Saltõkov-Štšedrini satiiri jõulisus vene elu negatiivsete tüüpide kujutamisel ei seisnud inimeste portreelikus sarnasuses ega sündmuste jäljendamises, vaid kujude sügavamõttelises kunstilises üldistamises ja XIX sajandi kuuekümnendate — kaheksakümnendate aastate vene tõelisuse halastamatus paljastamises.

Ühes visandis määratles satiirik ise oma loomingu iseloomu: «Minu kirjandusliku tegevuse muutumatuks objektiks oli protest omavoli, silmakirjalikkuse, valetamise, saagiahnuse, reetmise, sõnakõlksutamise jms. vastu. Tuhnige nii palju kui soovite kõiges, mis olen kirjutanud, vastutan, et midagi muud te ei leia.»

Saltõkov-Štšedrini tohutu anne avaldus noil aastail eriti jõuliselt võrratus poliitilises satiiris «Ühe linna ajalugu», kus XVIII sajandi elu väliskesta all kujutatakse kirjaniku kaasaegset tõsielu. Sisurikkas raamatus paeluvad lugeja erilist tähelepanu linnaülemate tüübid: valitseja «riistakesega» peas ja Ugrjum-Burtšejev.

«Augustis aastal 1762 valitses Glupovo linnas ebatavaline liikumine seoses uue linnaülema Dementi Varlamovitš Brudastõi saabumisega.» Glupovlased nimetasid teda juba ette «toredaks poisiks» ja «tarkpeaks». Ja milline oli ometi nende hämmastus, kui vastuvõtul uus linnaülem sammus vaikides mööda ametnike ridadest ja seejärel silmi välgutades hüüdis: «Ei salli!» Seejärel selgus, et ta oskas öelda veel üht sõna: «Laostan!» — ja see oligi kõik. Glupovlased muutusid nukraks. Ainult kord rõõmustasid nad, kui linnaülem pärast esitatud andamite vastuvõtmist viimaks naeratas. Tema rõõm aga kestis ainult hetke: linnaülema sisemuses hakkas midagi sisisema, tema silmad välkusid, suust vallandusid helid: «P-p-plju!» ja ta jooksis minema. Pärast said glupovlased teada, et linnaülema peas oli «riistake», mis läks rikki. Sel ajal kui «riistake» oli remondis ja linnaülem istus ilma peata oma kabinetis, algasid linnas korratused.

Teine linnaülem Ugrjum-Burtšejev meenutas kaasaeglastele nii mõneski suhtes Araktšejevit. Tema ideaaliks oli «sirge joon, kirevuse puudumine». Püüdes teostada oma ideaali sattus ta kokku elava, käärulise jõelindiga. Algas jabur võitlus loodusega. Loodust võitmata lahkus Burtšejev alistumatu jõe äärest ja ehitas uue linna Nepreklonski keset laudsiledat orgu. Kord, kui nad linnaülemat tähelepanelikumalt vaatlesid, nägid glupovlased, et ta on idioot ja ei midagi rohkem. Mõned hakkasid väljendama pahameelt, kuid Burtšejev andis välja käskkirja, mis «kuulutas välja salakuulajate määramise», ajaloo edasine käik aga katkes. «Ajalugu katkestas oma käigu.»

«Ühe linna ajalugu» on julge ja õel satiir «asjade teatava seisundi» (Štšedrini väljendus) — administratiivse omavoli ja

upsaka rumaluse — vastu. Kirjaniku kaasaeglased, eriti revolutsioonilised demokraadid, võtsid selle raamatu vaimustusega vastu.

Teistes visandisarjades suunas Saltõkov-Štšedrin oma satiiri teraviku praktiliselt kohanematute ja oma aja äraelanud aadlike vastu, töösturite ja rahameeste ahnitseva tegevuse, bürokraatlikult südametu ametnikkonna ning väikekodanlaste vastu.

Ühtlasi kujutab ta endiselt sügava kaastundega talurahva ja end kodumaa ning rahva ennastsalgavale teenimisele pühendanud ausate töötavate haritlaste rasket seisundit.

Toimetajana oli Saltõkov-Štšedrin väsimatu. Ta parandas käsikirju ise, pidas laialdast kirjavahetust lugejatega, suunas isiklikult käsikirjad mitmesuguseist tsensuuritõkkeist läbi, abistas noori kaastöölisi ja algajaid kirjanikke. Kirjanduslikus ja toimetaja-töös nägi ta oma ühiskondlikku kutsumust. Ent aastal 1884 sulges tsaarivalitsus «Otetšestvennõje zapiski» kui revolutsioonilise suunaga ajakirja. Ajakirja sulgemine oli Saltõkov-Štšedrinile raskeks löögiks. Kuusteist aastat oma elust oli ta pühendanud ainult sellele. «Nüüd on minult kõik ... võetud,» kirjutas ta. «Kas võib kujutella midagi jõhkramat, alandavamat, häbistavamat?»

Viimased eluaastad. Ministrite erinõupidamisel tunnistati Saltõkov-Štšedrini kirjanduslik tegevus ohtlikuks. Mõne aja kartsid ajakirjad tema teoseid avaldada.

Kõige läbielatu mõjul halvenes Saltõkov-Štšedrini tervis järsult (ta kannatas reuma, astma ja närvirikke all). Sellest hoolimata jätkas suur satiirik visalt töötamist. Viimaseil eluaastail kirjutas ta visandisarjad «Kirjud kirjad»[535], «Elu pisiasjad»[536] ja «Pošehhonje minevik»[537]. Samul aastail kirjutab ta «Muinasjuttude»[538] enamiku.

Oma «Kirjud kirjad» suunab ta liberaalide vastu, nende arguse, lodevuse ja reetlikkuse vastu.

«Elu pisiasjades» kirjutab ta sellest, et vene ühiskonnast

---

[535] «Пёстрые письма».
[536] «Мелочи жизни»
[537] «Пошехонская старина».
[538] «Сказки».

on kadunud suured ühiskondlikud küsimused ja elu on täitunud tühiste asjadega.

Järgnedes Tšernõševskile ja Dobroljubovile, kes kutsusid üles praktilisele revolutsioonilisele tööle, leidis Saltõkov, et elu ilma revolutsioonilise võitluseta täitub ainult «pisiasjadega».

Raamatuga «Pošehhonje minevik», mis rajanes isiklikele mälestustele, andis suur satiirik tugeva löögi pärisorjuse igandeile vene elus.

Viimasel eluaastal kavatses Saltõkov-Štšedrin kirjutada veel ühe sarja — «Unustatud sõnad»[539], milles tahtis esile tõsta revolutsioonilise demokraadi Tšernõševski kuju, kuid surm katkestas tema hoogsa töö.

Ta suri 10. mail 1889. a. Saltõkov-Štšedrini põrm maeti Peterburi Volkovo kalmistule.

ROMAAN «HÄRRASED GOLOVLJOVID».

Romaan «Härrased Golovljovid» on Saltõkov-Štšedrini parim teos. Paljud kriitikud kõrvutasid seda õigusega Gogoli «Surnud hingedega» ja teiste vene ning maailmakirjanduse esmaklassiliste teostega.

Selle romaani kirjutas satiirik viie aasta jooksul üksikute osade kaupa, mis esiteks kuulusid üksikute visanditena «Heatahtlike kõnede» sarja.

Avaldades «Heatahtlikud kõned» aastal 1876 eriraamatuna, eraldas Saltõkov-Štšedrin neist rea visandeid, mis ta seejärel ümber töötas ja uude raamatusse koondas, andes sellele nimetuse «Härrased Golovljovid».

Romaan «Härrased Golovljovid» on terviklik ja lõpuleviidud romaan-kroonika. Selles kujutatakse mõisnike-perekonna Golovljovide kolme generatsiooni elu, kusjuures vanemasse generatsiooni kuuluvad perekonnapea Arina Petrovna ja tema mees Vladimir Mihhailovitš, keskmisse — nende pojad Stepan, Porfiri ja Pavel ning nooremasse — lapselapsed Petenka, Volodenka, Anninka ja Ljubinka.

---

[539] «Забытые слова».

Arina Petrovna kuju. Arina Petrovna on tüüpiline mõisaproua-feodalist, «võimukas, tardunud ja põlglik». Olles veendunud oma mehe kergemeelsuses ja saamatuses, võttis ta enda kanda kõik majapidamismured ja esitas endale kohe ülesande: oma mõisa «ümardamise». Selle eesmärgi teostamisele sammus ta visalt ja järjekindlalt, loobudes otsustavalt kõigest muust elus. Kogu tema olemust valdas omandamisjanu. «Hämmastava kannatlikkuse ja kaugenägelikkusega valvas ta kaugeid ja lähedasi külasid, hankis salaja teateid nende omanike suhteist hooldusnõukoguga[540] ja ilmus alati oksjoneile nagu välk selgest taevast», ostes sel viisil ühe naabermõisa teise järel.

Energiliselt ületas ta kõik raskused.

«Ja mis ma kõik ära olen proovinud!» ütleb ta. «Küll porist ilma, küll teede lagunemist, küll kiilasjääd — kõike olen katsunud. Alles viimasel ajal olen hakanud reisivankreis uhkeldama, algul aga juhtus, et võetakse taluvanker, seotakse sellele peale mingi tõld, rakendatakse ette paar hobust — ja veangi end ligadi-logadi Moskvani!»

Miski ei suutnud jahutada tema kirglikku soovi — kasu saada, rikastuda. Nii jõudis ta oma neljakümne abieluaasta jooksul «oma varanduse kümnekordistada» ja pärisorjade arvu tõsta nelja tuhandeni.

Kasu tagaajamine arendas temas vääramatult ahnust, jõhkrust ning despotismi ja lõppude lõpuks muutis ta kalgiks ning südametuks naiseks, lämmatades temas isegi ematunded. «Ta hingas vabalt ainult siis, kui ta oli üksi oma arvete ja majanduslike ettevõtetega.» Ja mida rikkamaks ta sai, seda mõttetumaks muutus tema ihnsus ning kuhjamismaania.

Tema keldrid, laod ja aidad olid tulvil mitmesuguseid majapidamisvarusid, oma lapsi ja teenijaskonda aga pidas ta poolnäljas, andes lauale ainult riknenud toiduaineid. «Kas see on kellegi teguviis?» ütles tema poeg Stepan, «kas see on säästmine, kui sel kombel majapidamist juhtida! Värsket tagavara on küll ja küll, aga ta ei puudutagi seda, kuni ta kõike vana rämpsu ära ei söö.»

Tal oli neli last, kuid nad «ei puudutanud ainsatki pillikeelt

---

[540] Hooldusnõukogu — asutis pangas panditud aadlimõisade hooldamiseks.

tema sisemises olemuses» ja olid ainult takistuseks rikastumise ning «elurajamise» ürituses. Ta püüdis neist lahti saada, heites neile «tükke». Sääraseks «tükiks» tütrele oli «viietuhandeline kapital ja kolmekümnehingeline külake mahakäinud mõisaga, kus kõigist aknaist sisse puhus ja kus ei olnud ainsatki tervet põrandalauda», poeg Stepanile aga — maja linnas hinnaga kaksteist tuhat.

Need «tükid» ei kahjustanud Arina Petrovna rahanduslikku seisundit, vaid kaudselt isegi aitasid kaasa Golovljovide mõisa ümardamisele, vähendades selles omanike arvu. Arina Petrovna silmis olid need ühel ajal «vanemate õnnistuseks» ja emaliku hoolitsuse piiriks. Laste mistahes õnnetus teda pärast seda enam ei puudutanud. Kui tema juurde naasis poeg Stepan, kes oli omal ajal saanud ülikoolihariduse, teatas ta pojale pärast pikka järelemõtlemist kupja kaudu «majandusliku seisundi«, mis seisis selles, et «ta saab toidu ja riietuse ning sellele lisaks naela Faleri[541] tubakat kuus».

«Kas näed, kus vanaeit!» ütles Stepan. «Haistis, et Žukov maksab kaks rubla, Faler aga rubla üheksakümmend — ja siin kiskus endale kümme kopikakest assignatsioone kuus.»

Kui aga kubjas talle ette kandis, et Stepan on suremas, vastas ta: «Küllap ta hinge tagasi tõmbab, elab veel meist mõlemast kauem! Mis talle, suure kasvuga täkule, ikka juhtub! Kõhib! Teine kõhib vahel kolmkümmend aastat järjest, ja see on niisama hea kui hane selga vesi!»

Niisama jõhkralt õiendab ta arveid oma tütrega, mehega ja viimase õe Veera Mihhailovnaga.

Arina Petrovna on tüüpiline silmakirjatseja. Olles oma tütre teise ilma saatnud, võtab ta silmakirjalikult oma majja tema kaks tütart, Anninka ja Ljubinka. «Jumala arm on suur,» ütleb ta, «vaeslapsed ei söö leiba teab kui palju, mulle aga on nad vanaduspäevil lohutuseks. Ühe tütre jumal võttis — kaks andis!»

Samal ajal kirjutab ta oma pojale Porfirile: «Nagu Sinu õeke mõistmatult elas, nii ta ka suri, heites mulle kaela oma kaks kutsikat . . .» Ja neid vaeslapsi toidab ta raiskuläinud

---

[541] Faler — tubakavabrikandi nimi, kes konkureeris vabrikant Žukoviga.

soolalihaga, teeb neile alalõpmata etteheiteid, nimetades neid vastumeelseiks, päevavargaiks, täitmatuiks vatsadeks.

Ta armastas vahel oma laste ees mängida «lugupeetud ning mureliku ema osa ja neil juhtudel lohistas vaevaliselt jalgu ning nõudis, et tüdrukud teda kaenla alt toetaksid». Nii näiteks võtab ta vastu Porfiri ja Paveli, kes saabuvad perekondlikule kohtumõistmisele Stepani üle.

Olles hukutanud Stepani, kirjutab ta Porfirile: «Eile hommikul tabas meid uus, issanda poolt saadetud katsumus: minu poeg, Sinu vend Stepan suri. Veel eelmisel õhtul oli ta täiesti terve ja isegi sõi õhtust, hommikul aga leiti ta voodist surnuna — säärane on selle elu lühidus!» Ja samas kirjutab ta, et «igavikku-lahkunule kui pojale said osaks täielikud auavaldused. Moskvast tellisime surilina ja matusetalituse korraldas Sulle tuntud kloostriülem koos teiste vaimulikega. Neljakümne-päevaseid hingepalveid ja eestpalveid peetakse tänini nagu kord ja kohus kristliku kombe kohaselt.»

Selle kõige juures ei lahku sõna «perekond» tema keelelt, ehkki ta on perekonnaelust juba ammu võõrdunud ja oma perekonna pooleldi lasknud kaotsi minna. Vahel hakkab ta tundma eelseisvat kurbmängu. «Ja kellele olen ma säästnud! Öösiti ei maganud ma end välja, toidutükki ei söönud ma lõpuni... kelle jaoks?» mõtleb ta.

Nüüd aga «varises Arina Petrovna perekonnakindlus, kuid varises niivõrd tähelepandamatult, et ta ise, mõistmata, kuidas see juhtus, sai selle hävingu kaasosaliseks ja isegi ilmseks tõukejõuks».

Esimese löögi andis pärisorjuse kaotamine, mis lõi tema võimu kõikuma, teise löögi — poeg Porfiri, kes ta mõisa juhtimiselt osavalt kõrvaldas. Arina Petrovna asub ümber esiteks Dubrovinosse, seejärel Pogorelkasse ja muutub märkamatult viletsaks parasiidiks. «Tema pea vajus alla, selg läks küüru, silmad kustusid, kõnnak muutus loiuks, liigutuste hoogsus kadus.»

Agar tegevus ja ettevõtlikkus asendus abitu üksinduse ja nukra jõudeeluga, jõhkrus ja despotism aga õrnutseva lahkuse ja vagadusega. Kellelegi ei olnud tal vanaduspäevil toetuda ja üha enam langes ta ning muutus väiksemaks. Niipea kui «ta sai teadlikuks, et ta on lõplikult määratud abitusele ja üksin-

dusele, hakkasid kohe hingesse ronima kõik argusemõtted ja vähehaaval laostasid lõplikult selletagi juba vankuva tahte». Asi algas sellega, et ta hakkas «südamesõbralt» Juduška Golovljovilt paluma kokri Dubrovino tiigist, ja lõppes sellega, et Arina Petrovna «tavatses» Golovljovos lõunastada ja meelt lahutada «lõpmatuis vestlustes tühiseist asjust».

Nii oli «tühisõnalisus» mõttetu oleluse vältimatuks tagajärjeks.

Stepan ja Pavel. Stepan ja Pavel on Golovljovide pahelise miljöö ohvrid. Varade soetamisele andudes tegutses Arina Petrovna ainult väliselt perekonna huvides, tegelikult aga ei tegelnud ta sellega iialgi. Oma lapsi nimetas ta «vastumeelseiks», andis neile solvavaid hüüdnimesid, alandas neid igal sammul ja karistas karmilt vähimagi eksimuse eest.

Tema mees Vladimir Mihhailovitš, arg, tegevuseta ja ülemeelik inimene, keda ta nimetas «tuuleveskiks» ja «lobisejaks», avaldas lastele samuti laostavat mõju. Ta kutsus enda juurde alaealise poja Stepani ja luges talle enda luuletatud kõlvatuid värsse.

Jõhker elu tulvil silmakirjatsemist ja varasoetamist aitas kaasa laste moraalsele laostumisele.

Golovljovide vanem poeg Stepan, keda perekonnas tunti Stjopka-mühaka ja Stjopka-võrukaela nime all, langes varakult «vastumeelsete» hulka. Andekana ja targana tajus ta kiirelt «muljeid, mida avaldas ümbritsev miljöö» ja lapsepõlveaastaist peale hakkas ta majas etendama «osalt paaria[542], osalt kojanarri osa». Olukord kujundas temas välja orjaliku iseloomu, «harjunud veiderdaja, kellel ei olnud mõõdutunnet ja kellel puudus igasugune ettenägelikkus».

Ta lõpetas gümnaasiumi ja astus ülikooli, kuid tema üliõpilaspõlv oli mõru. Et talle ei olnud õpetatud tööd, ei suutnud ta endale isegi elatist teenida ja muutus peatselt rikaste üliõpilaste armuleivasööjaks. Mingit töötahet ei ilmutanud ta ka ülikooli lõpetamisel. Pärast äpardusi teenistuse alal saab ta emalt maja, kuid varsti kaotab ta pillajana sellegi ja langeb uuesti armuleivasööja seisundisse (seekord oma Moskvas ela-

---

[542] Paaria — õigusetu, hüljatu, rõhutu.

vate pärisorjade juures). Ta on teadlik, et «ka kõige viimane inimene saab midagi enda jaoks teha, saab endale leiba hankida — ainult tema üksinda ei suuda midagi».

Veendudes, et ta on määratud hukkumisele, otsustab ta «oma» koju tagasi pöörduda. Siin satub ta ikka samasse armuleivasööja ossa. Tema elu kirjeldus «omas» kodus kuulub romaani parimate kohtade hulka. Selles kirjeldab Saltõkov-Štšedrin traagilist pilti isiksuse hääbumisest. Kõigist unustatuna, üle elu parda heidetuna Stepan algul «sajatas ema, kuid pärast just nagu unustas tema; mõtted ja soovid kadusid kuhugi, jäi ainult: istuda ja vaikida, vaikida ja vaadata ühte punkti». Küll jookseb Stepan öösel kodunt ära, kuid ta leitakse ja tuuakse tagasi samasse pimedasse, räpasesse, suitsunud tuppa. «Sellest ajast peale jäi ta hoopis vait», kuid ei kaotanud mõtlemisvõimet, ainult «muljed säilisid nii nõrgalt tema ajus, et ta need kohe unustas». Ta kadus mingisse uttu. «Tema aju töötas midagi välja, kuid sellel ei olnud ühist ei mineviku, oleviku ega tulevikuga. Just nagu must pilv ümbritses teda pealaest jalatallani, ja ta vaatas sellesse, ainult sellesse, jälgis selle kujuteldavaid võnkumisi ja vahel võpatas ning just nagu kaitses end selle eest. Sellesse mõistatuslikku pilve uppus tema eest kogu füüsiline ja vaimne maailm . . .»

Golovljovide noorem poeg Pavel on apaatne ja mõistatuslik-sünge isiksus, inimene, kellel puuduvad mistahes teod. Lapsepõlvest peale heidutatud ja alandatud, ei ole ta, nagu ka tema vend Stepan, suuteline praktiliseks tegevuseks. «Võib-olla oli ta hea, kuid kellelegi ta head ei teinud; võib-olla ei olnud ta rumal, kuid kogu elu jooksul ei sooritanud ta ainsatki tarka tegu. Ta oli külalislahke, kuid kedagi ei meelitanud tema külalislahkus; ta kulutas meelsasti raha, kuid ei kasulikku ega meeldivat tulemust olnud neist kulutustest kellelegi iialgi; ta ei teinud iialgi kellelegi liiga, kuid keegi ei omistanud seda talle vooruseks; ta oli aus, kuid ei olnud kuulda, et keegi oleks ütelnud: kui ausalt toimis sel ja sel juhul Pavel Golovljov . . . See oli sünge inimene, kuid tema sünguse taga oli varjul tegude puudumine — ja ei midagi rohkem.»

Olles Dubrovino üksindusse tagasi tõmbunud, hakkas Pavel elavate inimeste seltskonda vihkama ja lõi oma kujutluses erilise fantastilise maailma, kus peakangelasteks olid tema ja

Juduška, keda ta vihkas «kõigi mõtetega, kõige sisimaga, vihkas lakkamatult, igal minutil».

Mitte kellelegi tarvilikena ja mitte millekski kõlblikena muutuvad Stepan ja Pavel alkoholikuiks ja hukkuvad liigjoomisest.

Kogu nende olelus on sama «tühisus», mis iseloomustas nende vanemaid.

Juduška kuju. Porfiri Vladimirovitš Golovljov — Juduška — on romaani keskne tegelane. Ta on samasugune röövloomahnitseja kui tema ema Arina Petrovna, kuid omandamisvõtted on neil erinevad.

«Golovljovide mõisa ümardades» avaldas Arina Petrovna suurt visadust ja ärilist ettevõtlikkust. Juduška aga ei lisanud Golovljovide mõisale midagi ega avaldanud mingisugust teovõimet. Kavalate võtetega, vale ja pettusega haaras ta ainult enda kätte selle, mis tema ema röövlikult oli soetanud.

Tallalakkumise, teenistusvalmiduse ja silmakirjalikkusega mõjutas ta Arina Petrovnat endasse hästi suhtuma, sai parema osa mõisast, võttis temalt osavalt ära ülejäänud «kapitali» ja pärast seda kõrvaldas tema täielikult mõisa juhtimiselt. Seejärel omastas ta oma venna Paveli mõisa. Juba enne mõisa jaotamist takistas ta Arina Petrovnat surevale Stepanile teist «tükki» andmast, millega ta kiirendas tema surma. Nii sai Juduška selle täielikuks peremeheks, mis pidi kuuluma kõigile vendadele.

Ja kui Arina Petrovna kõike «soetatut» oma laste vahel ikkagi jaotas, siis Juduška, saades peremeheks, ei mõtlegi sellele. Ta on jõhker ja kalk. Kasutades seda, et tema poeg Volodenka tahtis abielluda, võttis Juduška temalt «palga» ja seega lükkas ta enesetapmisele. Kõige kriitilisemal hetkel keeldub ta rahalisest abist ka teisele pojale Petenkale, kes on kaardimängus maha mänginud riigi raha, teades, et ta seega tõukab tema hukkumisele. Põrmugi arvestamata Jevpraksejuška ematundeid, saadab ta oma kolmanda poja kasvatusmajja.

Juduška on väiklane ja egoistlik. Olles emalt «kapitali» ära võtnud, saadab ta talle «terve paki arvepidamisformulare, mis pidid talle olema juhendiks tulevikus». Neis formularides

laseb ta solotnikes[542-a] arvestada korjatud marju, valmistatud keediseid ja muid toiduaineid. Ema ärasaatmisel Dubrovinost püüab ta enda kasutusse saada tema reisivankrit; olles muutnud «armsa sõbra emakese» oma armuleivasööjaks, saadab ta talle «võimaluste piirides» kurke, kuid keeldub kalkunite andmisest. Pärast tema surma võtab Juduška Pogorelkast kõik temale kuuluva ja kahetseb, et tal ei õnnestunud võtta teekastikest.

Juduška on silmakirjatseja ja variser. Silmakirjatsemine «oli niivõrd tema iseloomu tarviduseks, et ta kuidagi ei suutnud katkestada kord alustatud komöödiat».

Olles tõuganud Stepani paratamatule hukkumisele, annab ta talle kaks naela tubakat ja raha. «Ikoonilambile läheb õli tarvis,» ütleb ta talle, «või soovid jumalale küünla süüdata — aga selleks raha ongi! Nõndaks, vennas! Ela, vennas, vaikselt ja vagusalt — nii on emake sinuga rahul, sul endal on rahulik olla ja meie kõik oleme lõbusad ning rõõmsad.»

Ta kiirustab Dubrovinosse, et anda viimne hoop surevale vennale, kuid oma ahnitsemiseesmärke varjab ta lahke kõnega, vagaduse ja palvetamisega surija ees. Pärast ebaõnnestunud katset ema reisivankrit omastada ütleb Juduška: «Ärge te, kullake, meid unustage... lihtsalt, teate, ilma kavatsusteta! Meie tuleme teile, teie tulete meile... nagu sugulased ikka!»

Poeg Volodenka kohta kirjutab ta: «23. novembril. Armsa poja Vladimiri surma mälestus.» «Puhka, armas põrm, rõõmuküllase hommikuni! Ja palu jumalat oma isa eest, kes selsinatsel päeval vääramatult peab Sinu eest mälestuspalvet liturgiaga.»

Pärast jõhkrat Petenka abistamisest keeldumist räägib Juduška talle lahket juttu: «Ah, Petka, Petka! Sa ei ole hea! Tõepoolest, oleksid võinud siia meie juurde külaliseks jääda! Oleks meil lõbusam, ja sinagi — vaata, kuidas oleksid siin ühe nädalaga paranenud!» — ja nimetab teda kalliks külaliseks.

Kõik need jooned — saagiahnus, jõhkrus, väiklus, egoism ja silmakirjatsemine — esinevad Juduška juures isegi siis, kui ta juba tunneb end üksindusele ja lähedasele surmale mõiste-

---

[542-a] Solotnik — kaaluühik (= 4,3 g).

tuna. Olles inimestest eraldunud, fantaseerib ta sellest, kuidas ta annab kehvik Fokale võlgu kuus setverikku [542-b] rukist tingimusel, et ta saab kaks setverikku «täienduseks», ja kohustab teda tasuta niitma tiinu heinamaad. «Porfiri Vladimirovitš tõuseb ja asja lõpetamise märgiks palvetab kiriku eest.»

Juduška vastik elu kujutab endast tüüpilist «tühisust». Tema elu on eesmärgitu, mõttetu, sisutu. Ei selle minevikus ega olevikus «leidunud ühtki moraalset tuge, millest oleks võinud kinni haarata».

Majapidamisega Juduška ei tegelnud ja oma jõudeaja täitis ta ainult tühiste arvestuste ja kalkulatsioonidega, millest ei olnud mingit kasu temal ega teistelgi. «Harimatuse, eelarvamuste ja nokitseva tühiste asjadega tegelemise tihe keskkond valitses tema ümber ja ta ei tundnud vähimatki kalduvust sellest vabanemiseks!»

See tühine elu, mis on välismaailmast eraldatud, millel puudub inimlik kõlblus ja kohustus, leiab väljenduse rikkalikus «sõnakõlksutamises». Ükskõik mille puhul on Juduška valmis lõputult rääkima. «Neil kõnelustel oli see eelis, et nad voolasid nagu vesi ja unustati kergesti; järelikult võis neid lõputult uuesti alustada samasuguse huviga, nagu oleks nad praegu esmakordselt käiku lastud.» Mistahes elujuhuks oli Juduškal valmis aforism [543], mis oli «näljasele inimesele antavaks kiviks». Valmistudes näiteks Petenkale vastama, valib ta järgmised aforismid: «Ise oled end sisse mässinud, ise rabele ka välja», «Oskasid supi keeta — ise söö seda», «Armastad saaniga mäest alla sõita — armasta ka saani vedada». Kogu maailm on Juduška silmis «haud, mis võib olla põhjuseks ainult lõputule sõnakõlksutamisele».

Olles kaotanud ema, lapsed ja lõpuks Jevpraksejuška, metsistub Juduška ja loob endale erilise, fantastilise maailma, kus ta võis mõtteliselt jätkata seda, mida ei olnud enam võimalik jätkata tõsielus, ja nimelt «piinamisega välja pressida, laostada, osast ilma jätta, verd imeda». Selles fantastiliste tegude ja kujude keerises etendas peaosa ikka sama omandamisjanu, mida oli tulvil ka Juduška tõeline elu.

[542-b] Setverik — õõnesmõõduühik (= 26,24 l).

[543] Aforism — lühike ütlus, mis koondatud kujul väljendab mingit mõtet.

Ent ka Juduška ette kerkivad viimaks saatuslikud küsimused, miks ta on üksi, miks näeb ta enda ümber ükskõiksust ja vihkamist, miks kõik on hukkunud. «Säärased metsistunud südametunnistuse ärkamised on erakordselt piinarikkad»; Juduškat valdab hirm mineviku ja oleviku ees. Tema ajus «küpses üha enam endahävitamise idee», mis lõpuks sunnibki teda eluga «lõpparvet» tegema.

Golovljovide noorem generatsioon. Golovljovide nooremal generatsioonil lasub sama «tühisuse» ja «surmalevaibumise» pitser, mis tähistas vanemat ja keskmist generatsiooni. Isegi Anninka head kalduvused ei leia väljaarendamist. Kui palju kordi, istudes Pogorelkas poolkorrusel, nägi ta end unelmais «tõsise neiuna, töötavana, janunevana hariduse järele, kindlalt taludes puudust ja loobumusi hüvangu idee pärast». Ent kasvatus, mille ta oli saanud Golovljovos, osutus ebakülladaseks; võitluseks eluraskustega ei olnud ta valmis. «Tõsine töö ei tule iseendast, vaid see tuleb ainult visa otsimise ja ettevalmistuse järel»; ei üht ega teist Anninkal ei olnud, ja ta nõustus kergesti «operetliku ampluaaga»[544] provintsiteatri laval. Üksikuna, «juhtiva ettevalmistuseta» sukeldus Anninka räpasesse, liiderlikku ellu ja hukutas oma nooruse. Kerge edu ajas tal pea segi; uneta ööd, joomine ja korratu eluviis hävitasid tema tervise ning hukkumisele määratuna naasis ta tühja, külalisvaenulikku Golovljovosse.

Tema õde Ljubinka, olles läbinud samasuguse tee, lõpetas enesetapmisega.

Meeletu ihnuri ja silmakirjatseja Juduška ohvreiks — nagu juba ütlesime — olid tema pojad Volodenka ja Petenka. Esimene laskis enese maha, teine mängis maha riigi raha, saadeti asumisele ja suri pagenduses.

Nii lõpetasid noored Golovljovid «nõrgajõuliste, mannetute inimeste, joodikute, väikeste liiderdajate, mõttetute laiskurite... ja hädavareste». kollektsiooni. «Nigelate näljavarestena» astusid nad ellu ja ei talunud juba selle esimesi rünnakuid.

---

[544] Ampluaa (prantsuskeelsest sõnast *emploi*) — osa laad, mis vastab näitleja sise- ja välisomadustele.

Romaani ideeline mõte. Romaani viimases peatükis kirjutab Saltõkov-Štšedrin: «Mitme sugupõlve kestel läbis kolm iseloomustavat joont selle perekonna ajalugu: jõudeolek, kõlbmatus mistahes tegevuseks ja joomatõbi. Kaks esimest tõid enesega kaasa tühisõnalisuse, tühimõttelisuse ja tühisuse, viimane oli nagu kohustuslikuks lõppjärelduseks üldisele elu korratusele.»

Juhusliku meteoorina sähvatas ainult Arina Petrovna, kes oma energiaga «tõstis perekonna heaolu taseme kõrgeima punktini, kuid selle kõige juures läks tema töö kaotsi, sest ta ei andnud oma omadusi üle ühelegi oma lapsele, vaid, vastupidi, suri ise, mässituna igalt poolt jõudeolekusse, tühisõnalisusse ja tühisusse».

Igasuguste ideaalide puudumine ja olemasolu eesmärgitus on selle «tühisuse» iseloomustavad jooned. «Surmalevaibumise» motiiv on romaani põhimotiiviks.

Saltõkov-Štšedrin näitab, et «kõik see joobnu, kõlvatu, ärapiinatu, verest tühjaksjooksev« on määratud surmale. «Näis, et kõikjalt, selle vastumeelse maja kõigist nurkadest ronisid esile «surmamised»,» kirjutab ta viimases peatükis. «Võib minna kuhu tahes, pöörduda mis tahes külge, kõikjal liigutavad end hallid viirastused.» Elu, milles puudub töö ja mida ei valgusta ühiskondliku kohustuse ideaalid, hukkub paratamatult — säärane on romaani peamõte.

Ühtlasi näitab romaan vene elu teatava ajastu teosena rahvast eraldunud ja praktilise tegevusvõime kaotanud mõisnikkonna ajaloolist hukkamõistetust.

Romaani kompositsioon. Oma ülesehituselt sarnleb romaan «Härrased Golovljovid» Saltõkov-Štšedrini iseloomulikele visandisarjadele.

Romaan koosneb seitsmest peatükist: «Perekonnakohus», «Sugulaste kombel», «Perekondlikud lõppkokkuvõtted», «Õetütreke», «Lubamatud perekonnarõõmud», «Surmalevaibuja» ja «Lõpparve». Igaüks neist peatükkidest on suhteliselt iseseisev ja sisemiselt lõpule viidud, kuid visandeist erinevalt on nad kõik üksteisega seotud ja kronoloogiliselt järjestatuina annavad aluse selle teose nimetamiseks romaan-kroonikaks.

Süžee arengus pühendatakse peamist tähelepanu mitte tegevuse kulgemisele, vaid tegelaste iseloomustamisele, kusjuu-

res viimased järk-järgult tegevusest kõrvaldatakse. Esimeses peatükis sureb Stepan, teises Pavel, kolmandas jutustatakse Volodenka surmast, neljandas antakse Arina Petrovna surma kirjeldus ja mainitakse Petenka hukkumist, viimases peatükis kõneldakse Ljubinka enesetapmisest ja esitatakse Juduška surma ning Anninka surmaeelse agoonia kirjeldus.

Tegelaste järk-järgulise kõrvaldamisega tugevneb «surmalevaibumise» motiiv. Kuues peatükk ongi nimetatud «Surmalevaibujaks». Viimane peatükk on eriti sünge. Selles öeldakse: «Golovljovid on surm ise, õel, tühine surm; see on surm, mis alaliselt luurab uut ohvrit.»

Kujude süsteemis on keskne Juduška kuju. Tema ümber toimub tegevuse kulg ja romaani põhi-idee areng.

Sellele vastavalt antakse ka maastikukirjeldus. Romaanis ei ole üksikasjalisi loodusekirjeldusi, neid esitatakse nagu möödaminnes, muuseas, kuid sellegipoolest rõhutatakse neis romaani üldist sünget tooni, nukruse ja hukkamõistetuse aistingut.

Tavaliselt maalib Saltõkov maastiku väheste sõnadega, kuid sellest hoolimata jääb tema maastik hästi meelde. Kõige sagedamini on sellel sümboolne iseloom. Arina Petrovna üksinduse traagilisust Pogorelkas tõstetakse näiteks sõnadega: «... saabusid pikad, nukrad sügisõhtud, mis sundisid fatalistlikule jõudeolekule... On midagi rasket, masendavat uneta maa-öös...»

Petenka saabumise eel antakse maastikukirjeldus, mis kuulutab midagi sünget ja halba: «November on lõppemas, maad katab mõõtmatus ulatuses valge surilina. Õues on öö ja tuisk; järsk, külm tuul puurib lund, kuhjab hetkega lumehangi, piitsutab kõike, mis ette juhtub, ja täidab kogu ümbruse hädakisaga.»

Golovljovost minema ihkava Anninka rasket meeleolu ja tema väljavaatetust süvendab järgmine kirjeldus: «Kogu taevas oli üleni kaetud tumedate pilvedega, kust sadas kevadist lörtsi — pooleldi vihma, pooleldi lund; mustaval asunduse teel paistsid lombid, mis kuulutasid ette lumealust sulamisvett põldudel; tugev tuul puhus lõunast, tõotades vihmast sula; puud olid lumest paljastunud ja õõtsutasid korratult ühelt küljelt

teisele oma märgi paljaid latvu; mõisa kõrvalhooned olid mustaks ja nagu limaseks muutunud.»

Karmi ja kõleda maastikukirjeldusega algab viimane peatükk: «Õues on käes detsembri keskpaik; ümbrus, mida hõlmab mõõtmatu lumest surilina, tardub aeglaselt...»

Samasugust osa etendavad romaanis olustikukirjeldused. Iseloomustav on oma «päris»-koju viimseid päevi ära elama saabunud Stepani toa kirjeldus. Selle kirjeldusega näitab Saltõkov-Štšedrin mitte ainult Arina Petrovna südametut suhtumist surevasse pojasse, vaid ka Stepani moraalset langust.

Arina Petrovna üksinduse ja tühjuse sümboliks pärast Paveli surma on Pogorelka küla kirjeldus: «Pogorelka oli kurb mõis. Ta asetses, nagu öeldakse, ora otsas, aiata, varjuta, igasuguste vähimagi mugavuse tundemärkideta. Isegi aeda ei olnud maja ees. Maja oli aja ja ilmastiku mõjul üleni mustaks tõmbunud; taga asetsesid vähesed kõrvalhooned, mis samuti olid lagunemas; ümberringi aga laiusid põllud, põllud lõpmatuseni; isegi metsa ei olnud silmapiiril näha.»

Hämarus ja pimedus Golovljovide majas sümboliseerivad korduvalt «surmalevaibumist».

Ühtlasi täiendab olustikukirjeldus ühe või teise tegelase iseloomustust. Silmakirjatseja Juduška toas näiteks on palju ikoone. Üsna omapärane sisustus oli Anninka ja Ljubinka juures, kui nad olid näitlejatarid.

Samasugust kaudse iseloomustuse osa etendavad romaanis esemed. Juduška väiklust ja ahnust näiteks rõhutatakse tema sooviga omastada reisivanker ning teekastike ja tema kahetsusega Pavelile kuulunud «kuldsete kätisenõõpide» kadumise puhul.

Vähem tähelepanu osutab Saltõkov-Štšedrin tegelase välimuse kirjeldamisele, portreele. Ent sellegipoolest näeme iga tegelase välimust. Seda saavutab kirjanik tegelase žestide ja kommete kirjeldamisega. Näiteks Juduška lööb sageli risti ette, vehkleb kätega, pööritab silmi, liigutab huuli (palvetades), suudleb «ärmsa sõbra emakese» kätt, vangutab pead jne. Neist kombeist kujunebki Juduška portree.

Anninka välimuse kirjeldus süvendab romaani põhimotiivi — «vaibevarasust»: algul on see õitsev neiu, romaani lõpus — on ta veel noor, kuid juba nõrk, haiglane olend.

Samasugust osa etendab romaanis ka Stepani portree.

Romaani keele iseärasusi. Romaani keel on lihtne ja lakooniline. Ühetaoliselt ahtrate sõnade ja lühikeste lausetega maalib Saltõkov-Štšedrin nii harilikke kui ka vapustavaid pilte, tavalisi ja traagilisi elamusi. Ta kasutab laialdaselt rahvakeele elemente ja isegi jämedaid sõnu ning väljendusi: «Kord näib,» kirjutab ta Arina Petrovna kohta, «et ta käib mööda tühja maja, inimesed aga on kogunenud peretuppa ja õgivad! Tüütab õgimine ära — viskavad laua alla! Kord paistab, et ta heitis pilgu keldrisse, seal aga õgivad Julka ja Feška nii, et põsed on pungil! Ta tahtis neile noomituse teha — ja jäi vaimustatult vahtima.»

Sageli kasutab Saltõkov-Štšedrin võõrsõnu: «Ei tea, kas see argument veenis Porfiri Vladimirovitši, või mängis ta kogu seda stseeni ainult silmakirjaks...»; või: «Selle asjaolu kummaline ühtesattumus hiljutise mõtte-aberratsiooniga[545]... liigutas Juduškat.»

Kohati loob Saltõkov-Štšedrin sügavalt liigutavaid ridu tulvil lürismi, näiteks Anninka elamuste kirjeldamisel.

Tihti suurendab kirjanik muljet sõna kolmekordse kordamisega: «pilved, pilved, pilved...», «haud, haud, haud!», «varjud, varjud, varjud lõpmatuseni...» jne. või mõtet tugevdavate määratluste kordamisega: «võimukas, tardunud, põlglik...», «räpane, must, porine...», «norija, valelik, lobiseja...».

Iseloomustuse üldistamiseks kasutab Saltõkov-Štšedrin keerukaid epiteete: «tühine, parandamatult valelik loomus», «halisev-silmakirjatsev lobisemine», «ilge-tülgastav põiklevus» jms.

Ühtlasi oskab ta leida üldistava sõna, milles igasuguste selgitusteta avaldub üks või teine nähtus või iseloomujoon: «vastumeelne», «mühakas», «Juduška», «mõttetühisus».

Tänu säärasele keeleliste vahendite mitmekesisusele omandab autori kõne romaanis erilise väljendusrikkuse.

Vähem väljendusrikas ei ole ka iga tegelase keel. See on rangelt individualiseeritud: Juduška kõne on tulvil deminutiive ja hellitussõnu ning -väljendusi, kiriklik-piibellikke kõnekäände, ütlusi, vanasõnu ja paistab silma ammutamatult sõnaohtru-

---

[545] Aberratsioon — eksitus, tõest kõrvalekaldumine.

selt; Jevpraksejuška kõne on tulvil naiivset rahvakeelt; Paveli kõne on ilmetu.

Võtame näitena Stepani kõne. «Ta kõneleb lakkamatult, seostamatult, hüpates ühelt kõneainelt teisele...» Igavese armuleivasööjana on ta harjunud oma kaasvestlejale ajaviidet pakkuma ja tema poole semutsevalt pöörduma sõnadega «sõbrake», «vennas», «sõber», «kulla inimene». Tema kõne on tulvil sõnu, mis on lähedased sotsiaalsete põhjakihtide ja joodikute žargoonile: «Jõuan end täis võtta» (purju juua), «võtaksin viina» (jooksin), «aitab!» (küllalt), samuti moonutatud sõnu: «jalgamisi» (jalgsi), «asjandus» (asi) jne. Võrdlused ja naljad on tal sama laadi: «Teega tuleb kah ettevaatlik olla: joo tassitäis ära, aga pealt kata kinni klaasitäie viinaga. Tee kogub rõga, viin aga hävitab seda.»

Kõrget kunstilist väärtust omades on romaan «Härrased Golovljovid» läinud mitte ainult vene, vaid ka maailmakirjanduse parimate teoste hulka. Juba Saltõkov-Štšedrini eluajal tõlgiti see mitmesse euroopa keelde.

MUINASJUTUD.

Pärast ajakirja «Otetšestvennõje zapiski» sulgemist ei heitnud Saltõkov-Štšedrin relva käest ja jätkas kirjutamist. Kaheksakümnendate aastate reaktsiooni raskeis tingimustes paljastas ta endise jõuga isevalitsust, liberaale, väikekodanlasi, ahnitsejaid-ettevõtjaid jne. Klassikalise satiiri traditsiooniline vorm ja rahvaluule armastatud žanr — muinasjutt — andsid talle võimaluse kirjutada niinimetatud «Esopi keeles»[546], mis tsensuurisurve tingimustes sai revolutsioonilis-demokraatliku leeri kirjanikele otseseks tarviduseks. Ja Saltõkov-Štšedrin kirjutab loomadest, kaladest ja lindudest, mõistes nende all inimesi ja ühiskondlikke nähtusi.

Muinasjutu žanri kasutas ta varemgi. Juba aastal 1869 kirjutas ta «Jutustuse sellest, kuidas maamees kaht kindralit

---

[546] Esopi keel — mõistukõneline keel, mis laseb lugeda «ridade vahelt»; mõtete maskeeritud väljendusviis. Nimetus ise on tekkinud vana-kreeka valmidekirjutaja Aisopose nimest.

toitis»[547], «Kadus südametunnistus»[548] ja «Metsik mõisnik»[549], kuid suurem hulk muinasjutte ilmus aastail 1884—1885. Üldse kirjutas ta üle kolmekümne muinasjutu.

Oma muinasjuttudes kujutab Saltõkov-Štšedrin vene rahva rasket olukorda.

Muinasjutus «Hobuke»[550] (1885) jutustatakse poolnäljase «hobukese» raskest elust, kelle on ära kurnanud üle jõu käiv töö. Hobuke «elab, just nagu vajuks ta pimedasse kuristikku, ja kõigist elavale organismile kättesaadavaist tunnetustest teab ainult pakitsevat valu, mida põhjustab töö». Hobukesele on vastu seatud Tühikargajad, keda on ära tüüdanud soe tall, «igavaks jäänud mesine küllasus, kel ei lähe kõrist alla hirss».

Hobuke sümboliseerib 1861. a. reformiga oma osast ilmajäetud maameest, Tühikargajad aga sümboliseerivad liberaale, slavofiile, sentimentaalseid narodnikuid ja uut maakodanlust. Igaüks neist arutleb Hobukese sunnitöö-elu üle, kuid keegi ei taha teda abistada. Esimesed ütlevad: «Seepärast ei saa teda kuidagi surnuks kurnata, et tal on alalisest tööst talletunud palju loomulikku mõistust»; teised kinnitavad, et «mitte see ei säilita Hobukeses murdmatust, vaid see, et ta kannab endas hingeelu ja eluhinge!»; kolmandad näevad Hobukese haavamatust selles, et «ta on endale leidnud tõelise töö»; neljandad aga lisavad: «Hoopis mitte seepärast ei saa Hobukest surnuks kurnata, et temas peitub mingi eriline põhjus, vaid seepärast, et ta on ammusest ajast oma saatusega harjunud... erguta teda hästi piitsaga, ja jällegi hakkab ta jalgadega rabelema».

Neis «tühikargajate» arutlustes paljastas Saltõkov-Štšedrin kaheksakümnendail aastail peetavaid vaidlusi rahva üle, millest rahval mingil juhul kergemaks ei läinud.

Jutustuses «Naabrid»[551] (1885) kujutatakse kaht Ivani: Ivan Rikast ja Ivan Vaest. Esimene «ise väärtusi ei tootnud, kuid mõtles väga õilsalt rikkuste jaotamisest»; teine «ei mõ-

---

[547] «Повесть о том, как мужик двух генералов прокормил».
[548] «Пропала совесть».
[549] «Дикий помещик».
[550] «Коняга».
[551] «Соседи».

telnud üldse rikkuste jaotamisest (tal ei olnud selleks aega), kuid seevastu tootis väärtusi». Töötas ta näiliselt ka enda jaoks, kuid asi kujunes nii, et tema töövilja kasutas Ivan Rikas. Ivan Rikas sõidab soojaveeallikaile ja viibib seal järjest aastat kaks «kasulikul jõudeajal», Ivan Vaene aga oma perega töötab sel ajal, «varahommikust hilisööni just nagu keeb katlas», ja ometi on tema laual ainult hapukapsasupp. Siis asutab Ivan Rikas «Heatahtliku Kopika Ühingu», et Ivan Vaest abistada, tolle elu aga halveneb veelgi. Ja alles filosoof Prostofilja seletas mõlemale Ivanile, et Ivan Vaest ei saa kuidagi abistada «seepärast, et plantuses on nii üles tähendatud». «Ja lobisege omavahel kui palju tahes,» ütleb Prostofilja, «mõtelge järele kui palju tahes — midagi ei mõtle teie välja, sest plantuses on nii üles tähendatud.»

Selle «plantuse» all mõistiski Saltõkov-Štšedrin isevalitsuslikku riigikorda, mis oli muutnud seaduseks inimese ekspluateerimise teise inimese poolt, kogu muinasjutuga üldiselt aga näitas ta, et rahva rasket olukorda ei saa iialgi parandada poolikute abinõudega: tuleb «plantus» teisiti kirjutada, riigikord muuta.

Juba neist muinasjuttudest ilmneb, et rõhutud rahvale kaasa tundes võttis suur satiirik sõna isevalitsuse ja tema käsikute, liberaalide ja teiste «poolikute abinõude» poliitikute vastu.

Isevalitsuse kõrvaldamise eest võttis Saltõkov-Štšedrin sõna muinasjutus «Karu vojevoodiametis»[552] (1884). Toptõgin Esimene, arvates, et ajalootahvlile võib pääseda ainult «verevalamise hiilguse» teel, sööb ära pajulinnu, hävitab lambakarja ja purustab trükikoja. Tema kogemusi arvestades röövis Toptõgin Teine maamehelt hobuse, lehma, sea ja paar lammast ning hakkas juba tema taluvara laiali tassima, kui maamehed kokku jooksid ja ta ära tapsid. Toptõgin Kolmas, olles ajaloo õppetunnist õppust võtnud, tegutses ettevaatlikumalt ja ajas liberaalset poliitikat. Palju aastaid sai ta maameestelt põrsaid, kanu, mett, isegi puskarit, kuid sellegipoolest tabas tedagi «kõigi karusloomade saatus».

Muinasjutus «Kotkas-metseen»[553] (1884) näitas Saltõkov-

552 «Медведь на воеводстве».
553 «Орёл-меценат».

Štšedrin isevalitsuse ühtesobimatust teaduse, hariduse ja kunstiga, andes mõista isevalitsuse lõpu paratamatust.

Sama idee kannab ka muinasjuttu «Vaene hunt»[554] (1884).

Kõige laialdasemalt tuntuks said aga Saltõkov-Štšedrini muinasjutud liberaalidest ja argadest väikekodanlastest. Nende hulka kuuluvad: «Ülitark rünt»[555] (1884), «Ennastsalgav jänes»[556] (1884), «Kuivatatud särjekala»[557] (1884), «Ustav Tresoor»[558] (1885), «Kainelt mõtlev jänes»[559] (1885) ja «Liberaal»[560] (1885).

Muinasjutus «Liberaal» ei nõudnud «vabadusest, kindlustatusest ja isiklikust algatusest» jõude lobisev haritlane-liberaal iialgi ega midagi tungivalt, vaid «alati ainult võimalust mööda». Kui aga «kompetentsed inimesed» kuulutasid tema «võimalust mööda» taktika mässuliseks, hakkas ta taotlema «kas või vähestki». Ent «kompetentsed inimesed» pidasid sedagi laialdaseks programmiks; siis hakkas liberaal tegutsema «kohaldatult alatusele». Nii tabavalt kujutas satiirik kaheksakümnendate aastate liberaale, kes olid langenud alatuse äärmise piirini ja muutnud oma poliitika rahva petmise ning rõhumise vahendiks.

Erilist huvi pakub muinasjutt «Koger-idealist»[561] (1884). See on suunatud utoopilise sotsialismi vastu, mida nooruses nii väga harrastas Saltõkov-Štšedrin ise. Koger-idealist püüab Kiiska ja seejärel ka Haugi veenda vooruses, kuid Haug neelab tema. Kogre hukkumises näitas satiirik, et lootus õiglust rahulikul teel jalule seada on utoopiline.

Üks viimaseid Saltõkov-Štšedrini muinasjutte on muinasjutt-eleegia «Seiklus Kramolnikoviga»[562] (1886). Sellel on autobiograafiline iseloom. Kramolnikov on Saltõkov-Štšedrin ise. Kord hommikul ärkas Kramolnikov ja «tunnetas täiesti

---

554 «Бедный волк».
555 «Премудрый пискарь».
556 «Самоотверженный заяц».
557 «Вяленая вобла».
558 «Верный Трезор».
559 «Здравомыслящий заяц».
560 «Либерал».
561 «Карась-идеалист».
562 «Приключение с Крамольниковым».

selgelt, et teda ei ole», kuid end kobades veendus ta, et «ta on siin, on olemas», ainult «hing on tal kinni pitseeritud». Ta oli «põline Pošehhonje kirjamees, kellel ei olnud mingit muud kiindumust peale lugeja, mingit muud rõõmu peale suhtlemise lugejatega». «Kogu oma mõistuse ja südame jõu pühendas ta sellele, et oma mõtteosaliste hingedes taastada kujutlust valgusest ja tõest ning säilitada nende südameis usku, et valgus tuleb ja pimedus seda ei hõlma». Ning äkki varises «viimne hüve». Kramolnikov nägi, et kõik olid tema maha jätnud. Järele mõeldes järeldab ta, et kogu tema kirjanduslik tegevus oli viljatu. «Miks ei läinud sa otse ja ei ohverdanud end?» ütles talle sisemine hääl.

Kõik need Kramolnikovi elamused on kirjaniku enda elamused. Saltõkov-Štšedrin mõistab end hukka selle eest, et ta «ei ohverdanud end», s. o. ei saanud revolutsionääriks-praktikuks nagu Petraševski, Tšernõševski ja revolutsioonilised narodnikud. Ent selles hukkamõistmises ei olnud Saltõkov-Štšedrinil õigus. Tema kirjanduslik tegevus oligi revolutsioonilise praktikaks. Tema teoste põhjal õppisid revolutsionääride põlvkonnad rõhumist ja ekspluateerimist vihkama. Kogu oma loovgeeniuse jõu andis Saltõkov-Štšedrin täielikult oma kodumaa ja rahva ennastsalgavaks teenimiseks.

Saltõkov-Štšedrini kirjanduslike kujude kasutamine V. I. Lenini poolt. Vladimir Iljitš Lenin tundis suurepäraselt ja hindas väga kõrgelt Saltõkov-Štšedrini teoseid. Ta nõudis, et suurt satiirikut tunneksid bolševistlikud kirjanikud ja ajakirjanikud. «Üldse oleks hea «Pravdas» aeg-ajalt meenutada, tsiteerida ja tõlgendada Štšedrini ja teisi «vana» narodnikliku demokraatia kirjanikke,» kirjutas ta «Pravda» toimetusele[563].

Saltõkov-Štšedrini loodud kujusid ühiskondliku elu nähtustele kohaldades näitas Lenin Štšedrini satiiri elulisust ja selle kasutamise tarvidust võitluses töölisklassi huvide eest. Konstitutsiooniliste demokraatide ja sotsialistide-revolutsionääride ajakirjandust aastal 1907 välja naerdes kirjutas Lenin: «Kahju, et Štšedrin ei elanud «suure» Vene revolutsioonini. Küllap ta oleks lisanud uue peatüki «Härrastele Golovljovidele», oleks

[563] Lenin, Teosed, venekeelne väljaanne, XXIX k., lk. 75.

kujutanud Juduškat, kes rahustab läbipekstud, löödud, näljast, orjastatud maameest...»[564].

Lenin selgitas Saltõkov-Štšedrini satiirilisi kujusid poliitilise võitluse konkreetsete näidete varal. Ja kui Saltõkov näitab Juduška Golovljovi mõisamiljöös sugulaste keskel, siis Lenini käsitluses on Juduška mitte ainult harimatu mõisnik, kes on oma aja ära elanud, vaid ka semstvotegelane, liberaalne ajakirjanik, vene menševik, Teise Internatsionaali silmapaistvaim teoreetik. Mitmesugustes oludes ja eri aegadel on see üks ja sama vagatsev reetur, provokaator, väiklane ahnitseja, inimene, kes on valmis kõige alatumaiks roimadeks.

Näiteks konstitutsiooniliste demokraatide kõnesid Juduška keelde ümber sõnastades näitas Lenin konstitutsioonilise demokraadi sisemaailma samasust Juduška omaga. Ta kirjutas: «Milleks võitlus, milleks omavahelised jagelemised? ütleb Juduška — konstitutsiooniline demokraat, suunates pilgu kõrgele ja vaadates etteheitvalt kord revolutsioonilist rahvast, kord kontrrevolutsioonilist valitsust. Vennaksed! Armastagem üksteist! Olgu hundid söönud ja lambad terved, monarhia koos kõrgema kojaga puutumatu ja «rahva vabadus» kindlustatud.» (Lenin, Teosed, venekeelne väljaanne, IX k., lk. 94.)

Palju kordi Juduška kuju kasutades laiendas Lenin seda ja rikastas uute joontega.

Hävitava jõuga häbimärgistas Lenin Juduška nimega reetur Trotskit, nähes temas kahekeelsust ja vastikut silmakirjatsemist ammu enne tema paljastamist kogu maailma ees nõukogude rahva ja kõigi töötajate õelaima vaenlasena.

Lenin kasutas laialdaselt ka teisi Saltõkov-Štšedrini kujusid. Nii näiteks kehvtalurahva iseloomustamiseks esitas Lenin «hobukese» kuju (samanimelisest muinasjutust) ja kõneles inimese äratamisest «hobukeses» kui sotsialistliku revolutsiooni hiiglaslikust maailma-ajaloolisest ülesandest (I k., lk. 264), liberaalsete publitsistide iseloomustamiseks — «ülitarga ründi» kuju (X k., lk. 213) ja palju teisi.

Kui koguda kõik Lenini poolt Saltõkov-Štšedrini teoseist tsiteeritu, siis näeme suurt satiirikut võitlejana poliitilise kahe-

[564] Lenin, Teosed, venekeelne väljaanne, XI k., lk. 158.

keelsuse, ara leplikkuse, kohanemise ja alalise loovutamiskalduvuse vastu.

Saltõkov-Štšedrini kirjanduslike kujude kasutamine J. V. Stalini poolt. Jossif Vissarionovitš Stalin nimetab Saltõkov-Štšedrini «suureks vene kirjanikuks». Palju kordi kasutas seltsimees Stalin tema satiirilisi kujusid. Aastal 1931 kõnes sotsialistliku tööstuse töötajate üleliidulisel konverentsil «Majandusmeeste ülesandeist» esitas seltsimees Stalin pompaduuri kuju: «Mis tähendab juhtida tootmist? Meil ei vaadata alati bolševistlikult käitiste juhtimise küsimusele. Meil mõeldakse sageli, et juhtimine tähendab paberitele allakirjutamist. See on kurb, kuid see on fakt. Mõnikord meenutad tahtmatult Štšedrini pompaduure. Mäletate, kuidas ema-pompaduur õpetas noort pompaduuri: ära murra pead teadusega, ära tungi asjasse, las teised tegelevad sellega, see pole sinu asi, sinu asi on juhtida, paberitele alla kirjutada. Meie häbiks peab möönma, et ka meie bolševike hulgas on küllalt selliseid, kes juhivad paberitele allakirjutamise teel.» (S t a l i n, «Leninismi küsimusi», Tallinn 1945, lk. 287, 288.)

Ülitarga ründi kuju kasutab seltsimees Stalin parempoolsete oportunistide tabavaks iseloomustamiseks: «Partei lähikonnas on mõningaid väikekodanlasi, kes väidavad, et meie tootmisprogramm ei ole reaalne, ei ole teostatav. Need on midagi Štšedrini «ülitarkade rüntide» taolist, kes on alati valmis levitama enda ümber «taibutuse tühjust».» (S t a l i n, «Leninismi küsimusi», Tallinn 1945, lk. 307.)

Ajaloolises aruandes «NSV Liidu konstitutsiooni projektist» Erakorralisel VIII Üleliidulisel Nõukogude Kongressil 25. novembril 1936 tsiteeris seltsimees Stalin kohta «Muinasjutust agarast ülemusest, kuidas ta iseenda tegudest hämmastusse sattus»[565].

«Suur vene kirjanik Štšedrin,» ütles seltsimees Stalin, «annab ühes oma muistendis-jutustuses väga piiratud ja nüri, kuid äärmiselt iseteadliku ja südi ning narruseni ennast-täis bürokraadi tüübi. Pärast seda, kui see bürokraat peale tuhandete elanike hävitamist ja kümnete linnade mahapõletamist

---

565 «Сказка о ретивом начальнике, как он сам своими действиями в изумление был приведён».

tema kätte «usaldatud» alal «korra ja vaikuse» maksma oli pannud, vaatas ta ümber ja märkas silmapiiril Ameerikat, maad, mida muidugi vähe tunti, kus, nagu osutub, on mõnesuguseid vabadusi, mis rahvast eksitavad, ja kus riiki teistsuguste meetoditega valitsetakse. Bürokraat märkas Ameerikat ja vihastas: mis maa see on, kust see on tulnud, missuguse õigusega see oleleb? Muidugi, mitu sajandit tagasi avastati see juhuslikult, kuid kas ei saa seda uuesti sulgeda, et sellest hõngugi järele ei jääks? Ja olles seda ütelnud, kirjutas ta resolutsiooni: «Ameerika uuesti sulgeda!»

Mulle näib, et härrad «Deutsche Diplomatisch-Politische Korrespondenz'ist» sarnlevad Štšedrini bürokraadiga nagu kaks veetilka.»

See seltsimees Stalini ütlus kõneleb sellest, et suure satiiriku kunstilised kujud ei ole tänapäevani kaotanud oma värskust.

Saltõkov-Štšedrini loomingu tähtsus. Saltõkov-Štšedrin on läinud vene kirjanduse ajalukku suurepärase satiirimeistrina. Oma raevuka ja halastamatu satiiriga oli ta Gribojedovi ning Gogoli hiilgavaks järglaseks. Poliitiline kirglikkus, kõrge printsipiaalsus ja jõuline patriotism on kogu tema loovtegevuse eristusjoonteks. Aktuaalsusest lähtudes jäi ta alati ajalooliselt tõepäraseks ja suutis luua tõeliselt kunstiväärtuslikke teoseid. Tema poolt loodud kunstilisi kujusid tähistab tohutu üldistav jõud, ja paljud neist on saanud üldnimetuslikeks.

Saltõkov-Štšedrini teoseid loetakse suure huviga tänapäevani, hoolimata sellest, et meid eraldavad neist paljud aastakümned. Neil on meie päevil sügavamõtteline kasvatuslik ja tunnetuslik tähtsus.

Kasvatades meis lepitamatu vihkamise tunnet ekspluateerimise, orjameelsuse, arguse ja silmakirjatsemise vastu, avavad nad meile kujukaid pilte minevikust ja aitavad laiemalt ning sügavamalt mõista meie kodumaa ajalugu.

Tema teoste lugemine õilistab inimesi ja sisendab neisse tõeliselt inimlikke ideaale, tööarmastust ja tahet võitluseks õnne eest. «Mis on elu ilma ideaalideta?» kirjutas Saltõkov-

Štšedrin lühikest aega enne surma. «Demoraliseerivate pisiasjade kogum — ja muud midagi.» Nende pisiasjade vihkamist on tulvil kogu tema looming.

Nõukogude õpetaja käes on Saltõkov-Štšedrini looming võimsaks vahendiks kasvava põlvkonna kasvatamisel.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Nimetage Arina Petrovna ja Juduška Golovljovi elu peamised järgud!
2. Kuidas suhtus Juduška emasse enne temalt mõisa saamist ja pärast? Tooge näiteid!
3. Milles on erinevus majapidamisse suhtumises Arina Petrovna ja Juduška vahel?
4. Iseloomustage Juduška suhtumist poegadesse!
5. Mis viis Juduška kohutavale lõpule?
6. Jälgige Stepani isiksuse hääbumist! Milles peituvad «vaibevarasuse» jooned romaani teiste tegelaste juures?
7. Otsige näiteid Juduška kõneviisi üldise iseloomustuse juurde, mis on antud õpikus (osas «Romaani keele iseärasusi»), ja jutustage, missuguseid Juduška iseloomu külgi need rõhutavad.

SISUKORD.

XIX SAJANDI KOLMEKÜMNENDATE JA NELJAKÜMNENDATE AASTATE KIRJANDUS 3

V. G. Belinski 15
A. I. Herzen 20
Muusika 25
Vene maalikunst 30—40-ndail aastail 27

M. J. LERMONTOV 29

Elulugu 29
Lermontovi lüürika 44
Poeemi «Deemon» üldine karakteristika 64
«Meie aja kangelane» 67
Lermontovi tähtsus vene kirjanduse ajaloos 80

P. P. JERŠOV 83

N. V. GOGOL 93

Elulugu 93
N. V. Gogoli looming 98
Jutustus «Sinel» 105
Poeem «Surnud hinged» 107

XIX SAJANDI VIIEKÜMNENDATE-KUUEKÜMNENDATE AASTATE KIRJANDUS 133
I. S. Nikitin 148

I. A. GONTŠAROV 155

Elulugu 155
Gontšarovi loomingu karakteristika 160
Romaan «Oblomov» 166

A. N. OSTROVSKI 189

Elulugu 189
A. N. Ostrovski loomingu karakteristika 194
Draama «Äike» 202

VENE LÜÜRIKA XIX SAJANDI KESKEL 223

F. I. Tjutšev 223
A. A. Fet 232
A. N. Maikov 240
A. K. Tolstoi 248

I. S. TURGENEV 255

Elulugu 255
«Küti kirjad» 269
«Rudin» 281
Turgenevi romaanide «Aadlipesa», «Eelõhtul», «Isad ja lapsed» iseloomustus 298
Turgenev ja lastekirjandus 304
Turgenevi tähtsus 305

N. G. TŠERNÕŠEVSKI 309

Elulugu 309
Romaan «Mida teha?» 321
Tšernõševski K. Marxi ja V. I. Lenini hinnangus 332

N. A. NEKRASSOV 335

Elulugu 335
Nekrassov luuletaja osast ja luulest 346
Linnamotiivid Nekrassovi luules 355

Lüürika revolutsioonilised motiivid 359
Revolutsioonilise demokraatia juhtide kujud Nekrassovi teostes 361
Patriootilised motiivid Nekrassovi luules 365
«Kellel on Venemaal hea elada» 369
Nekrassovi loomingu tähtsus 396

M. J. SALTŌKOV-ŠTŠEDRIN 401

Elulugu 401
Romaan «Härrased Golovljovid» 409
Muinasjutud 423

Viited V. I. Lenini «Teostele» on antud 3. venekeelse trüki järgi.

Tõlkinud A. Kleinot ja E. Murdmaa.

Vastutav toimetaja A. Kriisa.

Keeleline toimetaja L. Raudsepp.

Ladumisele antud 7. XII 1948. Trükkimisele antud 24. III 1949. Trükiarv 10 200. Paber 56×79, 1/16. Trükipoognaid 27,25. Arvutuspoognaid 27,5. Trükitähti trükipoognas 40 320. MB-02237. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 42. Tellimise nr. 2658.

На эстонском языке.
Н. В. Колокольцев и В. В. Литвинов.
Русская литература для IX класса.

Vigade õiendus.

Lk.	Rida	On trükitud:	Peab olema:
9	1. alt	[14] Урожай», «Песня пахаря, Косарръ».	[17] «Доля бедняка».
102	6. ülalt	„Nevski prospekt" [130, 131]	„Nevski prospekt" [129-a]
102	7. ülalt	„Nina".	„Nina" [130, 131]
102	1. alt	Porutsik	Porutšik
133	1. alt	149	148
165	1. alt	[266] «Заметки оличности	[226] «Заметки о личности
354	9. alt	kordnik	kordki

Viga lk. 102 (1. rida alt) on tekkinud korrektori, teised vead trükikoja süül.

Rbl. 7.80

A-17825

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00483673 2

49 500